DEMOGRÁFIA

1993. XXXVI. ÉVF. 1

DEMOGRÁFIA

36. ÉVFOLYAM, 1993
VOLUME 36. 1993

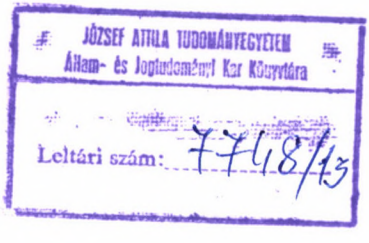

BUDAPEST
1993

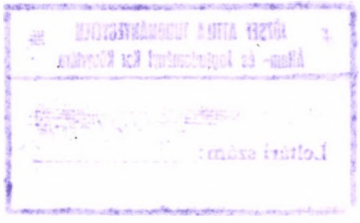

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Európai Népesedési Értekezlet (Genf, 1993. március 23—26.) 9

Mészáros Árpád: Az 1990. évi népszámlálás eredményeinek összefoglaló áttekintése II 51

ESPE '93 VII. éves ülés 157

Dr. Vukovich György megnyitója 160

Andorka Rudolf: A jelenlegi demográfiai viszonyok hatásai a szociálpolitikára a magyarországi átalakulási folyamat tükrében 162

Plug, Erik J.S.—Van Praag, Bernard M.S.: Családi ekvivalenciamérlegek szűk és tág jóléti összefüggésben 172

T. Paul Schultz: A termékenységcsökkenés forrásai a modern gazdasági növekedésben: hihető-e a demográfiai átmenetre vonatkozó átfogó bizonyítás? 190

Szívós Péter: Vertikális és horizontális egyenlőtlenségek Magyarországon az 1990-es évek elején 225

Dr. Thirring Lajos Emlékülés 318

Vukovich György: Megnyitó 322

Acsádi György: Thirring Lajos példája és tanítása 324

Kepecs József: Thirring Lajos tevékenysége a népszámlálásokkal kapcsolatban 341

Miltényi Károly: Thirring Lajos munkássága a népmozgalmi statisztika témakörében 352

Kovacsics József: Visszaemlékezések Thirring Lajos közigazgatási és településdemográfiai munkásságára 359

Dányi Dezső: Történeti demográfia és Thirring Lajos 366

Oros Iván: Thirring Lajos érdemei a tudományszervezésben 373

Demény Pál: Thirring Lajos, egy késői levele tükrében 380

Személyes emlékek

Dallos Ödönné 387

Matits Ferenc 389

Ruszkai Miklós 390

Horváth Róbert: Emlékezés együttműködésemre Thirring Lajossal . 392

KÖZLEMÉNYEK

Valkovics Emil: Néhány gondolat egy indirek modellezési eljárás alkalmazási lehetőségeiről a demográfiában 69

Kiss József: "Megvannak itt a közösségek ..." (Családi és rokonsági rendszerek Homokmégyen) 99
Váralljai Csocsán Jenő: Gyermekszámnövekedési valószínűségek Kelet-Közép-Európában és Délkelet-Európában 238
Klinger András: A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon 396
Vavró István: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények és jogkövetkezményeik 418
Dr. Tahin Tamás—Dr. Jeges Sára—Csanaky András: Az egészségi állapotot és az orvoshoz fordulást befolyásoló demográfiai és társadalmi tényezők 427
Illés Sándor: Vándorlási egységek a Pásztóra költözők körében . . . 454

FIGYELŐ

Az MTA Demográfiai Bizottságának 1992. évi tevékenysége 118
Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások (OKTK) nyertes pályázatai a "Családifjúság aktuális problémáinak kutatása" (V. főirány), valamint a "Társadalompolitikai kutatások" (VI. főirány) témakörökben 1992-ben 123
Chaire Quetelet 1993 "Time and Demography", Louvain-la-Neuve, 14—17 September 1993 126
Hírek 129
Új népességelőreszámítás 279
A Nemzetközi Népességtudományi Unió huszonkettedik kongresszusa 284
Hírek 285
Újjáalakult az MTA Demográfiai Bizottsága 464
A népesedési szempontból releváns politikák Európában (EAPS/BIB konferencia, Wiesbaden 1993. október 25—29.) . . 465
Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében 466

IRODALOM

KÖNYVEK

Dumas, J.: Report on the demographic situation in Canada, 1992. (Jelentés Kanada 1992. évi népesedési helyzetéről.) Statistics Canada, Demographic Division, 157 p. (*M.F.*) 287
Zopf, P.E.: Mortality patterns and trends in the United States. (A halandóság alakulása az Egyesült Államokban.) Studies in Population and Urban Demography, No 7. CN — London, Greenwod Press, 1992. 281 p. (*M.F.*) 288

Norton, A.J.—Miller, L.F.: Marriage, Divorce, and Remarriage in the 1990s. (Házasságkötés, válás és újraházasodás az 1990-es években.) Current Population Reports, Special Studies, P23—180, US Bureau of the Census, Washinton, 1992. 21 p. (*Sz.Zs.*) 467

FOLYÓIRATCIKKEK

Kytir, J.: Zwischen "vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. (A családalapítás "premodern" és "posztmodern" formái között Ausztriában 1984-től 1990-ig.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/1. 117—133. p. (*F.J.*) 130

Guger, A.: Die Efficienz der österreichischen Familienpolitik. (Az osztrák családpolitika hatékonysága.) WIFO Monatsberichte, 1992/10. 519—525. p. (*F.J.*) 131

Pauti, A.: La politique familiale en Suède. (A családpolitika Svédországban.) Population, 1992/4. 961—985. p. (*R.G.*) . . . 132

Sundström, M.—Stafford, F.P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. (A nők munkavállalása, termékenység és kormányzati politika Svédországban.) European Journal of Population, 1992/3. 199—215. p. (*P.J.*) 133

Elizarov, V.V.: Szem'ja sz det'mi poszle reformü cen. (Gyermekes családok helyzete az árreform után.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ékonomika, 1992/3. 80—89. p. (*P.K.*) 134

L'Ancien, A.: Le Japon menacé par sa démographie. (Japánt saját demográfiája fenyegeti.) Population et Avenir, 1992. szept.-okt. 11—13. p. (*Ny.Zs.*) 135

Elo, I.T.—Preston, S.H.: Effects of early-life conditions on adult mortality: a review. (A gyermekkori egészségi állapot hatása a felnőttkori halandóságra: a szakirodalom áttekintése.) Population Index, 1992/2. 186—212. p. (*M.F.*) 136

Krumins, J.—Zvidrins, P.: Recent mortality trends in the three Baltic republic. (A halandóság alakulása a három balti köztársaságban.) Population Studies, 1992/2. 259—273. p. (*M.F.*) 137

Baran, A.: Umieralność w latah 1950—1990. (A halandóság Lengyelországban 1950—1990 között.) Wiadomości Statystyczne, 1992/10. 19—24. p. (*K.J.*) 138

Rychtariková, J.—Dzurová, D.: Les disparités géographiques de la mortalité en Tchécoslovaquie. (A csehszlovákiai halandóság területi eltérései.) Population, 1992/3. 617—644. p. (*R.G.*) . 139

Deniszov, B.P.—Écseniké, V.H.: Prognoz izmenenij szmertnoszti v Roszszii do konca XX veka. (Oroszország halandósági prognózisa a XX. század végéig.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ékonomika, 1992/4. 53—62. p. (*P.K.*) 140

Stack, S.: The effect of divorce on suicide in Finland: a time series analysis. (A válás hatása az öngyilkosságra Finnországban: idősorelemzés.) Journal of Marriage and the Family, 1992/3: 636—642. p. (*M.F.*) 141

Alperovich, G.: Economic development and population concentration. (Gazdasági fejlettség és népességkoncentráció.) Economic Development and Cultural Change, 1992/1. 63—74. p. (*Ny.Zs.*) 142

Schwarz, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen.) (Családpolitikai intézkedések népesedéspolitikai hatásai.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 197—208. p. (*F.J.*) 290

Dorbritz, J.: Nuptialität, Fertilität und familiale Lebensformen in der sozialen Transformation — Übergang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Outdeutschland? (Házasodás, termékenység és családi életformák — átmenet új demográfiai magatartásokra Kelet-Németországban?) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 167—196. p. (*F.J.*) 292

Hantrais, L.: La fecondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. (A termékenység Franciaországban és az Egyesült Királyságban: a családpolitika lehetséges hatásai.) Population, 1992/4. 987—1016. p. (*R.G.*) 293

Sanders, W.: Catholicism and the economics of fertility. (Katolikus vallás és a termékenység gazdaságtana.) Population Studies, 1992/3. 477—489. p. (*M.F.*) 294

Kvasa, A.: Depopulacija i demograficseszkie volnü. (Depopuláció és demográfiai hullámok.) Vesztnik Sztatisztiki, 1992/8. 18—24. p. (*P.K.*) 294

Czyzowska, Z.: Demograficzne uwarunkowania sredniookresowego rozwoju Polski. (Lengyelország középtávú fejlődésének demográfiai meghatározó tényezői.) Gospodarka Narodowa, 1992/12. 35—39. p. (*K.J.*) 295

Winegarden, C.R.—Wheeler, M.: The role of economic growth in the fertility transition in Western Europe: econometric evidence. (A gazdasági növekedés szerepe a termékenység átmeneti korszakában Nyugat-Európában: ökonometriai tapasztalatok.) Economica, 1992. nov. 421—435. p. (*Ny.Zs.*) 296

Sardon, J.P.: La primo-nuptialité en Europe: éléments pour une typologie. (A nők első házasságkötése Európában: egy tipológia elemei.) Population, 1992/4. 855—892. p. (*R.G.*) 297

Kuciarska-Ciesielska, M.: Motywy zawarcia małzentswa a rozwody. (A házasságkötés és a válás motívumai.) Wiadomości Statisticzne, 1992/12. 5—9. p. (*K.J.*) 298

Kuciarska-Ciesiełska, M.: Przyczyny rozwodów. (A válások okai.) Wiadomości Statisticzne, 1993/1. 13—19. p. (*K.J.*) 299

Imhof, A.E.: Europäische historische Demographie von weltweiter Relevanz. (Az európai történeti demográfia világméretű jelentősége.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 209—228. p. (*Ny.Zs.*) 300

Gauthier, A.H.: Towards Reneved Fears of Population and Family Decline? (Megújulnak az aggodalmak a népesség és a család hanyatlása miatt?) European Journal of Population, 1993/2. 143—167. p. (*H.L.*) 469

Volkszählung 1991: Alter, Geschlecht und Familienstand. (Az 1991. évi népszámlálás: életkor, nem és családi állapot.) Statistische Nachricten, 1993/3. 153—164. p. (*F.J.*) 470

Calot, G.: Fécondité européenne: la singularié suédoise. (A termékenység Európában: a svéd sajátosság.) Futuribles, 1993. 175. 57—62. p. (*R.G.*) 471

Paéz, A.L.: U.S. Census date uses. (Népszámlálási adatok felhasználása az Egyesült Államokban.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1992/9. 325—337. p. (*R.G.*) 472

Holland, B.K.: A View of Population Growth Circa A.D. 200. (Egy vélemény a népességnövekedésről — kb. Kr. u. 200-ból.) Population and Development Review, 1993/2. 328—329. p. (*Sz.Zs.*) 473

Sander, W.: Unemployment and Marital Status in Great Britain. (Munkanélküliség és családi állapot Nagy-Britanniában.) Social Biology, 1992/3—4. 299—305. p. (*Sz.Zs.*) 474

Goldman, N.: The perils of single life in contemporary Japan. (A házastárs nélkül élés veszélyei Japánban.) Journal of Marriage and the Family, 1993/1. 191—204. p. (*M.F.*) 475

Hurst, J.—Poullier, J-P.: Path to Health reform. (Az egészségügy megújításának lehetőségei.) The OECD Observer, 1992. dec.—1993. jan. 4—7. p. (*G.É.*) 476

Raviglione, M.C.—Sudre, P.—Rieder, H.L.—Spinaci, S.— Koch, A.: Secular trends of tuberculosis in Western Europe. (A tuberkulózis alakulása Nyugat-Európában.) Bulletin of the World Health Organization, 1993/3—4. 297—306. p. (*M.F.*) 477

Charlton, J.—Kelly, S.—Dunnell, K.—Evans, B.—Jenkins, R.: Suicide deaths in England and Wales: trends in factors associated with suicide deaths. (Az öngyilkosság és az azzal összefüggő tényezők alakulása Angliában és Walesben.) Population Trends, 1993. Spring, 34—42. p. (*M.F.*) 478

Lutz, W.—Prinz, C.: What difference do alternative immigration and integration levels make to Western Europe? (Milyen különbséget okoz Nyugat-Európában az eltérő mértékű bevándorlás és beolvadás?) European Journal of Population, 1992/4. 341—361. p. (*R.G.*) 479

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 143
Demography 144
European Journal of Population 144
Journal of Marriage and the Family 144
Notas de Poblacion 145
Population 145
Population and Development Review 146
Population Index 147
Studia Demograficzne 147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 148
Demografie 301
Demography 301
European Journal of Population 302
Journal of Marriage and the Family 302
Naszelenie 303
Notas de Poblacion 305
Population 306
Population and Development Review 306
Population Index 307
Population Studies 307
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 308
Demografie 480
Demography 480
Journal of Marriage and the Family 481
Notas de Poblacion 483
Population 483
Population and Development Review 484
Population Index 484
Population Studies 485
Studia Demograficzne 485
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 486

CONTENTS

PAPERS

European Population Conference (Geneva, 23—26 March 1993.) 9

Árpád Mészáros: Summary review of the results of the 1990 population and housing census, II 51

ESPE '93 VII. Annual Meeting 157

Dr. György Vukovich: Opening address 160

Rudolf Andorka: Implications of the present demographic conditions for social policy in the context of the transformation process in Hungary 162

Plug, Erik J.S.—Van Praag, Bernard M.S.: Family equivalence scales within a narrow and broad welfare context 172

T. Paul Schultz: Sources of fertility decline in modern economic growth: is aggregate evidence on the demographic transition credible? 190

Péter Szívós: Vertical and horizontal inequalities in Hungary in the early 1990s 225

Commemorating session on the 10th anniversary of the death of dr. Lajos Thirring 318

György Vukovich: Introductory speech 322

György Acsádi: The example set by and the lessons learned from Lajos Thirring 324

József Kepecs: Lajos Thirring's activity in the field of population censuses . . . 341

Károly Miltényi: Lajos Thirring's activity in the field of vital statistics 352

József Kovacsics: Memories of Lajos Thirring's work in the field of the statistics and demography of settlements 359

Dezső Dányi: Historical demography and Lajos Thirring 366

Iván Oros: Lajos Thirring's merits in the field of scientific organization 373

Pál Demény: Lajos Thirring, as reflected by late correspondence 380

Personal reminiscenses of

Klára Dallos 387

Ferenc Matits 389

Miklós Ruszkai 390

Róbert Horváth: My memories of collaboration with Lajos Thirring 392

ARTICLES

Emil Valkovics: Different possibilities of using of an indirect procedure of modelling in demography 69

József Kiss: "The communities do exist ..." (System of families and relatives in Homokmégy) 99

Jenő Váralljai Csocsán: Parity progression ratios in East-Central and in South-East Europe 238

András Klinger: Statistics on ethnicity in Europe and in Hungary 396

István Vavró: Crimes against the institution of marriage and family, against juveniles and against sexual morals, and their legal consequences 418

Dr. Tamás Tahin—Dr. Sára Jeges—András Csanaky: Demographic and social factors influencing health status and the likelyhood of medical consultations 427
Sándor Illés: Migration units among those moving into the town Pásztó 454

CHRONICLE

Report on the activities in 1992 of the Demographic Commission of the Hungarian Academy of Sciences 118
Social science research projects of national selection in the topics "Research in current problems of family and the youth" and "Research in societal policy" 123
Chaire Quetelet 1993: Time and Demography. Louvain-la-Neuve, Belgium, 14-17. September 1993. 126
News 129
New population projections 279
XXII. Congress of the IUSSP 284
News 285
New composition of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences 464
Population relevant policies in Europe (EAPS/BIB Conference, Wiesbaden, 25—29 October 1993) 465
Educational attainments in the Hungarian population as reflected by the 1990 population census data 466

REVIEWS

BOOKS

Dumas, J.: Report on the demographic situation in Canada, 1992. Statistics Canada, Demographic Division, 157 p. (*F.M.*) 287
Zopf, P.E.: Mortality patterns and trends in the United States. Studies in Population and Urban Demography, No 7. — London, Greenwod Press, 1992. 281 p. (*F.M.*) 288
Norton, A.J.—Miller, L.F.: Marriage, Divorce, and Remarriage in the 1990s. Current Population Reports, Special Studies, P23—180, US Bureau of the Census, Washinton, 1992. 21 p. (*Zs.Sz.*) 467

ARTICLES

Kytir, J.: Zwischen "vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. (Austria between pre-modern and post-modern family formation between 1984 and 1990.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/1. 117—133. p. (*J.F.*) 130
Guger, A.: Die Efficienz der österreichischen Familienpolitik. (The effectivity of Austrian family policy.) WIFO Monatsberichte, 1992/10. 519—525. p. (*J.F.*) 131
Pauti, A.: La politique familiale en Suède. (Family policy in Sweden.) Population, 1992/4. 961—985. p. (*G.R.*) 132

Sundström, M.—Stafford, F.P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. European Journal of Population, 1992/3. 199—215. p. (*J.P.*) 133

Elizarov, V.V.: Szem'ja sz det'mi poszle reformü cen. (The situation of families with children after the price reform in Russia.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ékonomika, 1992/3. 80—89. p. (*K.P.*) 134

L'Ancien, A.: Le Japon menacé par sa démographie. (Japan threatened by her demography.) Population et Avenir, 1992. szept.-okt. 11—13. p. (*Zs.Ny.*) 135

Elo, I.T.—Preston, S.H.: Effects of early-life conditions on adult mortality: a review. Population Index, 1992/2. 186—212. p. (*F.M.*) 136

Krumins, J.—Zvidrins, P.: Recent mortality trends in the three Baltic republic. Population Studies, 1992/2. 259—273. p. (*F.M.*) 137

Baran, A.: Umieralność w latah 1950—1990. (Mortality in Poland between 1950 and 1990.) Wiadomości Statystyczne, 1992/10. 19—24. p. (*J.K.*) 138

Rychtariková, J.—Dzurová, D.: Les disparités géographiques de la mortalité en Tchécoslovaquie. (Spatial mortality differentials in Czechoslovakia.) Population, 1992/3. 617—644. p. (*G.R.*) 139

Deniszov, B.P.—Écseniké, V.H.: Prognoz izmenenij szmertnoszti v Roszszii do konca XX veka. (Projection of Russian mortality until the end of the XXth century.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ékonomika, 1992/4. 53—62. p. (*K.P.*) 140

Stack, S.: The effect of divorce on suicide in Finland: a time series analysis. Journal of Marriage and the Family, 1992/3. 636—642. p. (*F.M.*) 141

Alperovich, G.: Economic development and population concentration. Economic Development and Cultural Change, 1992/1. 63—74. p. (*Zs.Ny.*) 142

Schwarz, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen. (Implications of family policy measurement on population policy.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 197—208. p. (*J.F.*) 290

Dorbritz, J.: Nuptialität, Fertilität und familiale Lebensformen in der sozialen Transformation — Übergang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Ostdeutschland? (Nuptionality, fertility and forms of family life — Transition to new demographic behaviors in East Germany.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 167—196. (*J.F.*) 292

Hantrais, L.: La fecondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. (Fertility in France and the United Kingdom: possible implications of family policy.) Population, 1992/4. 987—1016. p. (*G.R.*) 293

Sanders, W.: Catholicism and the economics of fertility. Population Studies, 1992/3. 477—489. p. (*F.M.*) 294

Kvasa, A.: Depopulacija i demograficseszkie volnü. (Depolulation and demographic waves.) Vesztnik Sztatisztiki, 1992/8. 18—24. p. (*K.P.*) 294

Czyzowska, Z.: Demograficzne uwarunkowania sredniookresowego rozwoju Polski. (Main demographic factors of the middle-run development in Poland.) Gospodarka Narodowa, 1992/12. 35—39. p. (*J.K.*) 295

Winegarden, C.R.—Wheeler, M.: The role of economic growth in the fertility transition in Western Europe: econometric evidence. Economica, 1992. nov. 421—435. p. (*Zs.Ny.*) 296

Sardon, J.P.: La primo-nuptialité en Europe: éléments pour une typologie. (First marriages of women in Europe: elements of a typology.) Population, 1992/4. 855—892. p. (*G.R.*) 297

Kuciarska-Ciesielska, M.: Motywy zawarcia małzenstwa a rozwody. (Motivations of marriages and divorces.) Wiadomości Statystyczne, 1992/12. 5—9. p. (*J.K.*) 298

Kuciarska-Ciesielska, M.: Przyczyny rozwodów. (Causes of divorces.) Wiadomości Statystyczne, 1993/1. 13—19. p. (*J.K.*) 299

Imhof, A.E.: Europäische historische Demographie von weltweiter Relevanz. (The world-wide importance of the European historical demography.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 209—228. p. (*Zs.Ny.*) 300

Gauthier, A.H.: Towards Renewed Fears of Population and Family Decline? European Journal of Population, 1993/2. 143—167. (*L.H.*) 469

Volkszählung 1991: Alter, Geschlecht und Familienstand. (Population Census 1991: Age, sex and marital status.) Statistische Nachrichten, 1993/3. 135—164. p. (*J.F.*) 470

Calot, G.: Fécondité européenne: la singularité suédoise. (European fertility: the swedish specificity.) Futuribles, 1993. 175. 57—62. p. (*G.R.*) 471

Páez, A.L.: Census data uses. Statistical Journal of the United Nations ECE, 1992/9. 325—337. p. (*G.R.*) 472

Holland, B.K.: A View of Population Growth Circa A.D. 200. Population and Development Review, 1993/2. 328—329. p. (*Zs.Sz.*) 473

Sander, W.: Unemployment and Marital Status in Great Britain. Social Biology, 1992/3—4. 299—305. p. (*Zs.Sz.*) 474

Goldman, N.: The perils of single life in contemporary Japan. Journal of Marriage and the Family, 1993/1. 191—204. p. (*F.M.*) 475

Hurst, J.—Poullier, J-P.: Path to Health reform. The OECD Observer, 1992.dec.—1993. jan. 4—7. p. (*É.G.*) 476

Raviglione, M.C.—Sudre, P.—Rieder, H.L.—Spinaci, S.—Koch, A.: Secular trends of tuberculosis in Western Europe. Bulletin of the World Health Organiztion, 1993/3—4. 297—306. p. (*F.M.*) 477

Charlton, J.—Kelly, S.—Dunnell, K.—Evans, B.—Jenkins, R.: Suicide deaths in England and Wales: trends in factors associated with suicice deaths. Population Trends, 1993. Spring, 34—42. p. (*F.M.*) 478

Lutz, W.—Prinz, C.: What difference do alternative immigration and integration levels make to Western Europe? European Journal of Population, 1992/4. 341—361. p. (*G.R.*) 479

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 143
Demography 144
European Journal of Population 144
Journal of Marriage and the Family 144
Notas de Poblacion 145
Population 145
Population and Development Review 146
Population Index 147
Studia Demograficzne 147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 148

Demografie 301
Demography 301
European Journal of Population 302
Journal of Marriage and the Family 302
Naszelenie 303
Notas de Poblacion 305
Population 306
Population and Development Review 306
Population Index 307
Population Studies 307
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 308
Demografie 480
Demography 480
Journal of Marriage and the Family 481
Notas de Poblacion 483
Population 483
Population and Development Review 484
Population Index 484
Population Studies 485
Studia Demograficzne 485
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 486

József A. Tudományegyetem Állam- és Jogtud. Kar 1993

DEMOGRÁFIA

36. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1993

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: H-1364. Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Európai Népesedési Értekezlet (Genf, 1993. március 23—26.) 9
Mészáros Árpád: Az 1990. évi népszámlálás eredményeinek összefoglaló áttekintése II 51

KÖZLEMÉNYEK

Valkovics Emil: Néhány gondolat egy indirek modellezési eljárás alkalmazási lehetőségeiről a demográfiában 69
Kiss József: "Megvannak itt a közösségek ..." (Családi és rokonsági rendszerek Homokmégyen) 99

FIGYELŐ

Az MTA Demográfiai Bizottságának 1992. évi tevékenysége 118
Az országos kiemelésű társadalomtudományi kutatások (OKTK) nyertes pályázatai a "Családifjúság aktuális problémáinak kutatása" (V. főirány), valamint a "Társadalompolitikai kutatások" (VI. főirány) témakörökben 1992-ben 123
Chaire Quetelet 1993 "Time and Demography", Louvain-la-Neuve, 14—17 September 1993 126
Hírek 129

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Kytir, J.: Zwischen „vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. (A családalapítás "premodern" és "posztmodern" formái között Ausztriában 1984-től 1990-ig.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/1. 117—133. p. (*F.J.*) 130
Guger, A.: Die Efficienz der österreichischen Familienpolitik. (Az osztrák családpolitika hatékonysága.) WIFO Monatsberichte, 1992/10. 519—525. p. (*F.J.*) 131
Pauti, A.: La politique familiale en Suède. (A családpolitika Svédországban.) Population, 1992/4. 961—985. p. (*R.G.*) ... 132
Sundström, M.—Stafford, F.P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. (A nők munkavállalása, termékenység és kormányzati politika Svédországban.) European Journal of Population, 1992/3. 199—215. p. (*P.J.*) 133
Elizarov, V.V.: Szem'ja sz det'mi poszle reformü cen. (Gyermekes családok helyzete az árreform után.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ekonomika, 1992/3. 80—89. p. (*P.K.*) 134

L'Ancien, A.: Le Japon menacé par sa démographie. (Japánt saját demográfiája fenyegeti.) Population et Avenir, 1992. szept.-okt. 11—13. p. (*Ny.Zs.*) 135

Elo, I.T.—Preston, S.H.: Effects of early-life conditions on adult mortality: a review. (A gyermekkori egészségi állapot hatása a felnőttkori halandóságra: a szakirodalom áttekintése.) Population Index, 1992/2. 186—212. p. (*M.F.*) 136

Krumins, J.—Zvidrins, P.: Recent mortality trends in the three Baltic republic. (A halandóság alakulása a három balti köztársaságban.) Population Studies, 1992/2. 259—273. p. (*M.F.*) 137

Baran, A.: Umieralność w latah 1950—1990. (A halandóság Lengyelországban 1950—1990 között.) Wiadomości Statystyczne, 1992/10. 19—24. p. (*K.J.*) 138

Rychtariková, J.—Dzurová, D.: Les disparités géographiques de la mortalité en Tchécoslovaquie. (A csehszlovákiai halandóság területi eltérései.) Population, 1992/3. 617—644. p. (*R.G.*) 139

Deniszov, B.P.—Écseniké, V.H.: Prognoz izmenenij szmertnoszti v Roszszii do konca XX veka. (Oroszország halandósági prognózisa a XX. század végéig.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ekonomika, 1992/4. 53—62. p. (*P.K.*) 140

Stack, S.: The effect of divorce on suicide in Finland: a time series analysis. (A válás hatása az öngyilkosságra Finnországban: idősorelemzés.) Journal of Marriage and the Family, 1992/3. 636—642. p. (*M.F.*) 141

Alperovich, G.: Economic development and population concentration. (Gazdasági fejlettség és népességkoncentráció.) Economic Development and Cultural Change, 1992/1. 63—74. p. (*Ny.Zs.*) 142

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 143
Demography 144
European Journal of Population 144
Journal of Marriage and the Family 144
Notas de Poblacion 145
Population 145
Population and Development Review 146
Population Index 147
Studia Demograficzne 147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 148

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

European Population Conference (Geneva, 23—26 March 1993.) 9
Árpád Mészáros: Summary review of the results of the 1990 population and housing census, II 51

ARTICLES

Emil Valkovics: Different possibilities of using of an indirect procedure of modelling in demography 69
József Kiss: "The communities do exist ..." (System of families and relatives in Homokmégy) 99

CHRONICLE

Report on the activities in 1992 of the Demographic Commission of the Hungarian Academy of Sciences 118
Social science research projects of national selection in the topics "Research in current problems of family and the youth" and "Research in societal policy" 123
Chaire Quetelet 1993: Time and Demography. Louvain-la-Neuve, Belgium, 14-17. September 1993. 126
News 129

REWIEV

ARTICLES

Kytir, J.: Zwischen "vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. (Austria between pre-modern and post-modern family formation between 1984 and 1990.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/1. 117—133. p. (*J.F.*) 130
Guger, A.: Die Efficienz der österreichischen Familienpolitik. (The effectivity of Austrian family policy.) WIFO Monatsberichte, 1992/10. 519—525. p. (*J.F.*) 131
Pauti, A.: La politique familiale en Suède. (Family policy in Sweden.) Population, 1992/4. 961—985. p. (*G.R.*) 132
Sundström, M.—Stafford, F.P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. European Journal of Population, 1992/3. 199—215. p. (*J.P.*) 133
Elizarov, V.V.: Szem'ja sz det'mi poszle reformü cen. (The situation of families with children after the price reform in Russia.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ekonomika, 1992/3. 80—89. p. (*K.P.*) 134
L'Ancien, A.: Le Japon menacé par sa démographie. (Japan threatened by her demography.) Population et Avenir, 1992. szept.-okt. 11—13. p. (*Zs.Ny.*) 135
Elo, I.T.—Preston, S.H.: Effects of early-life conditions on adult mortality: 136
Krumins, J.—Zvidrins, P.: Recent mortality trends in the three Baltic republic. Population Studies, 1992/2. 259—273. p. (*F.M.*) 137

Baran, A.: Umieralność w latah 1950—1990. (Mortality in Poland between 1950 and 1990.) Wiadomości Statystyczne, 1992/10. 19—24. p. (*J.K.*) 138

Rychtariková, J.—Dzurová, D.: Les disparités géographiques de la mortalité en Tchécoslovaquie. (Spatial mortality differentials in Czechoslovakia.) Population, 1992/3. 617—644. p. (*G.R.*) 139

Deniszov, B.P.—Écseniké, V.H.: Prognoz izmenenij szmertnoszti v Roszszii do konca XX veka. (Projection of Russian mortality until the end of the XXth century.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, Szerija 6. Ékonomika, 1992/4. 53—62. p. (*K.P.*) 140

Stack, S.: The effect of divorce on suicide in Finland: a time series analy- 141

Alperovich, G.: Economic development and population concentration. 142

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 143
Demography 144
European Journal of Population 144
Journal of Marriage and the Family 144
Notas de Poblacion 145
Population 145
Population and Development Review 146
Population Index 147
Studia Demograficzne 147
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 148

Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

EURÓPAI NÉPESEDÉSI ÉRTEKEZLET
(Genf, 1993. március 23—26.)

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése elhatározta, hogy 1994. szeptember 5. és 13. között összehívja Kairóba, az egyiptomi kormány meghívására a Népesedési és Fejlesztési Nemzetközi Konferenciát. Ez a világ népesedési konferenciák sorában a harmadik lesz (húsz évvel ezelőtt Bukarestben, tíz éve Mexikóvárosban tartottak hasonló konferenciát).

A világkonferencia előkészületei már 1991-ben elkezdődtek. A Konferencia főtitkárává *dr. Nafis Sadikot*, az ENSZ Népesedési Alapja főigazgatóját nevezték ki. Az előkészítő munka két irányban indult meg az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa határozata alapján.

A szakmai-tudományos előkészítést hat szakértőcsoport összehívása és azok által készített javaslatok képezik. Ezek a következő témákat ölelték fel:

— népesedés, környezet és fejlődés,
— népesedéspolitika és népesedési programok,
— népesedés és a nők,
— családtervezés, egészség és a családok jóléte,
— népességnövekedés és a népesség összetétele,
— népesség területi megoszlása és vándorlása.

Az előkészületek másik irányát a regionális népesedési értekezletek összehívása jelenti. Ezekre a világ öt régiójában kerül sor. Közöttük kettőt már a múlt évben megtartottak, a harmadikként került sor az Európai Népesedési Konferencia összehívására, további két regionális értekezletre (Arab világ és Latin-Amerika) a következő két hónapban kerül sor.

Az Európai Népesedési Konferenciát az Egyesült Nemzetek Európai Gadasági Bizottsága, az Európa Tanács és az ENSZ Népesedési Alapja közösen szervezte. Végrehajtására 1993. március 23. és 26. között került sor, Genfben. Ezt megelőzően az Európai Gazdasági Bizottság szervezésében már kétszer került sor európai konferencia megrendezésére: 1983-ban Szófiában és 1987-ben Budapesten.

A Konferencia előkészítését egy — a három nemzetközi szervezet által létrehozott — Szervezőbizottság végezte el, amelyben Magyarország küldötte is résztvett.

Az európai és világkonferencia hazai előkészítésére a Kormány 1992-ben egy Magyar Nemzeti Bizottságot hozott létre, amelyben résztvesznek a népesedés kérdéseivel foglalkozó állami és társadalmi szervek, az egyházak és a tudomány képviselői.

A Bizottság társelnökei: *Kelemen András*, a Külügyminisztérium politikai államtitkára és *Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. A Bizottság készítette el azt a nemzeti jelentést, amelyet a magyar népesedési helyzetről és népesedéspolitikáról a Kormány elfogadott és az Európai Népesedési Konferenciára benyújtott.

Az Európai Népesedési Konferencia megnyitására 1993. március 23-án került sor. Ezen a három meghívó szerv vezetője mondott beszédet, így *dr. Nafis Sadik*, az ENSZ Népesedési Alapja főigazgatója, a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Értekezlet főtitkára, *Gerald Hinteregger*, az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága főtitkára és *Catherine Lalumiere*, az Európa Tanács főtitkára. Ugyancsak üdvözölte a Konferenciát *René Felber*, a Svájci Államszövetség külügyminisztere. Bevezető előadást *Anders Wijkman*, a Svéd Királyi Akadémia tagja tartotta Népesedés, életstílusok és az élet minősége címen.

A Konferencián 500-an vettek részt. 41 ország kormányküldöttséggel képviseltette magát: a 38 európai országon kívül — mint az Európai Gazdasági Bizottság tagállamai — részt vett Kanada, az Egyesült Államok és Izrael delegációja is. A magyar delegációt *Vukovich György* vezette, tagjai között voltak a leginkább érdekelt állami szervek — belügy-, külügy- és népjóléti minisztérium, KSH — képviselői, az Országgyűlés szociális bizottságának egy tagja, és a Nagycsaládosok Egyesületének megbízottja.

A tagállamok küldöttségein kívül részt vettek a Konferencián az Európai Közösség képviselői, 6 nem európai állam megfigyelői (közöttük a Szentszék delegációja), 16 nemzetközi és kormányközi szervezet képviselői, 79 nem kormányzati szerv megbízottai és meghívottként 47 kiváló népességkutató.

A Konferencia vezetését egy megválasztott Bureau látta el. Összetétele a következő volt:

elnök: *René Felber* (Svájc)

alelnökök: *Karin Stoltenberg* (Norvégia)
Antonio Golini (Olaszország)
Jacques Bélec (Kanada)
Vukovich György (Magyarország)
Andrei Volkov (Orosz Föderáció)

szerkesztő bizottság elnöke:
Charlotte Höhn (Németország).

A Konferencia munkája plenáris üléseken folyt. Ezekkel párhuzamosan dolgozott a Szerkesztő Bizottság, amelynek feladata a Konferencia Ajánlásainak véglegesítése volt, amelyet a március 26-i plenáris ülés elfogadott.

A plenáris üléseken öt téma fél-fél napos megvitatása szerepelt. Ezek mindegyikét egy-egy elemző dolgozat készítette elő, amelyet szerzőik összefoglaltak, majd a témát egy-egy rapportőr vitatta, ismertetve az adott kérdésben a tagországok nemzeti jelentéseinek megállapításait is. Az ülések témái és előadói a következők voltak:

1. Nemzetközi vándorlás
előadó: *D. Coleman* (Egyesült Királyság)
rapportőr: *P. Muus* (Hollandia)

2. Termékenység és család
előadó: *L. Roussel* (Franciaország)
rapportőr: *A. Vishnevski* (Orosz Föderáció)

3. Egészség és halandóság
előadó: *M. Okolski* (Lengyelország)

rapportőr: *G. Caselli* (Olaszország)

4. Népességnövekedés és kormegoszlás
előadó: *G. Myers* (Egyesült Államok)
rapportőr: *J. Schmid* (Németország)

5. Nemzetközi együttműködés a népesedés területén
előadó: *H. Gille* (Dánia)
rapportőr: *Miltényi Károly* (Magyarország).

Ezt követően az egyes témákról a delegációk fejtették ki véleményüket. A magyar delegáció tagjai az első négy témához szóltak hozzá. *Vukovich György* a magyar termékenység és öregedés kérdéseit ismertette, *Sándor István*, a Külügyminisztérium osztályvezetője a nemzetközi vándorlás kérdéseihez, *Ternák Gábor* országgyűlési képviselő pedig az egészség és halandóság kérdéseihez szólt hozzá.

A Konferenciát követően, március 27-én a nemzeti és regionális népesedési kutatások koordinálására hívtak össze egy értekezletet, amelyen *Vukovich György* vezetésével egy négytagú magyar delegáció vett részt. Az értekezlet elnöki tisztségét *Klinger András* látta el, mint az Európai Népességtudományi Társaság alelnöke.

Budapest, 1993. április 1.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁNAK NYILATKOZATA AZ ORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETÉRŐL ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKÁJÁRÓL[1]

I. Vélemény és politika a népesség alakulási trendje és kormegoszlása tekintetében

A Magyar Köztársaság Kormánya az ország népesedési helyzetének megítélésekor valamint népesedéspolitikájának kialakításakor azokból a sajátos folyamatokból indul ki, amelyek a magyar népesedést immár hosszú idő óta jellemzik. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a termékenység szintje évtizedek óta nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. A II. világháborút követően Európában Magyarországon csökkent először a termékenység a reprodukciós szint alá és ez a helyzet több mint harminc éve tart. A viszonylag fiatal korstruktúra következtében 1980-ig még csekély mértékű természetes szaporodás volt, 1981-től a halálozások száma minden évben meghaladta a születések számát.

Sajátos vonása a magyar népesedési helyzetnek, hogy az ország társadalmi, gazdasági, kulturális szintjéhez képest aránytalanul nagy a halandóság. A halandóság színvonala az 1960-as évek közepéig folyamatosan javult, ezt követően az 1980-as évek közepéig folyamatosan és jelentősen romlott, azóta magas szinten stagnál. A jelzett folyamatok főleg a férfi halandóságra, ezen belül is a 30—60 év közöttiek mortalitására jellemzőek.

A reprodukciós szint alatti termékenység mellett a halandósági viszonyok romlása is hozzájárult a népesség számának fogyásához. Ez nem érinti egyformán a különböző korcsoportokat. A legjelentősebb — mintegy 355 ezres — a fogyás a gyermek és fiatalkorúaknál, mérsékeltebb a középkorúaknál. A 60 éven felüliek száma ezzel szemben az elmúlt tíz évben 130 ezer fővel emelkedett. A népesség fogyása a népesség további öregedésével párhuzamosan megy végbe.

Kedvezőtlenül hatott a népesedési helyzetre a családok fennmaradásának évtizedek óta észlelt romló helyzete. A válások nagy száma és az újraházasodási kedv jelentős visszaesése hozzájárult az általános termékenység csökkenéséhez.

A jelenlegi népesedési helyzetben az elmúlt évtizedek kedvezőtlen népesedési folyamatainak következményei halmozottan jelentkeznek, mivel a termékenység jelentős csökkenése és a halandóság tartós emelkedése korábban indult meg és hosszabb ideje tart, mint más európai országokban.

A Kormány álláspontja a fentiek alapján az, hogy hazánk népesedési helyzete nagyfontosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában összkormányzati felelősségnek és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie.

[1]Elfogadva a Kormány 3608/1992 december 14. sz. határozatával.

Céljai között szerepel a népességcsökkenés folyamatának mérséklése, majd megállítása, és kedvezőbbé váló népességi korstruktúra mellett népességgyarapodás elérése. Ennek érdekében fontos feladatnak tekinti a termékenység emelését, valamint a halandósági viszonyok javítását és a családok anyagi, társadalmi helyzetének erősítését. E célok csak folyamatos, sokrétű és lépéseiben összehangolt, jól időzített intézkedések révén érhetők el.

A célok egyértelmű megfogalmazása mellett a Kormányzat világosan látja az ezek megvalósításához szükséges eszközök bevezetésének anyagi korlátait. Az ország gazdasági helyzete, a központilag újra elosztható társadalmi jövedelmek nagysága jórészt meghatározza azokat a lehetőségeket, amelyeket a Kormányzat szociális-, család- vagy népesedéspolitikai céljai megvalósítására fordíthat. A magyar gazdaság teljesítőképessége a közismert okok miatt az elmúlt években csökkent. Egy eladósodott, egészségtelen szerkezetű, a korábbi piacait elvesztő gazdaságot kell a korszerű piacgazdasági viszonyoknak megfelelően átalakítani. Mindez olyan társadalmi feszültségeket okozó jelenségekkel együtt megy végbe, mint az életszínvonal csökkenése, illetve jövedelmi különbségek érezhető növekedése, a munkanélküliség megjelenése; a szegénységi küszöbhöz közel vagy az alatt élők számának emelkedése, különösen a többgyermekes családok és a nyugdíjasok körében. Ilyen körülmények mellett az elkövetkező néhány évben — a kormányzat minden jószándéka ellenére — korlátozottak a pénzügyi vonakozású cselekvési lehetőségek a népesedési célok megvalósítására.

A Kormány addig — és a későbbiekben is — számít a társadalom erkölcsi megújulására, az alulról szerveződő közösségek és az egyházak e megújulásban játszott növekvő szerepére. Ezt a rendelkezésére álló eszközökkel igyekszik elősegíteni.

II. Vélemény és politika a nemzetközi vándorlás tekintetében

A korábbi magyar népesedéspolitika nem foglalkozott a nemzetközi vándorlás kérdésével. Ez magától értetődik, mivel e kérdéskör mai értelemben véve nem volt aktuális. Az utóbbi években azonban eddig nem tapasztalt népvándorlásnak lehetünk tanúi. Ez a nemzetközi migráció az 1980-as évek vége felé növekedett meg, kialakulásának mind politikai, mind gazdasági okai voltak.

1986-ban közel 13 ezer menedéket kérőt fogadtunk be, számuk két évvel később már meghaladta a 18 ezret. Minderre való tekintettel 1989 októberében létrehoztuk a Belügyminisztérium szervezeti keretében működő Menekültügyi Hivatalt. Ez a szervezet fogja össze és koordinálja azokat a feladatokat, melyeket hazánk a nemzetközi normák tiszteletben tartásával és a humanitárius szempontok maximális figyelembevételével a menekültügyi problémák enyhítése, illetve megoldása érdekében magára vállal.

1991 év végén mintegy 75 ezer fő tartózkodott hazánkban menekültként, illetve menekülőként (ezeknek jelentős része magyar nemzetiségű). Számuk

ez évben sem csökkent, hisz csupán a volt Jugoszlávia területéről érkezettek száma 60—65 ezerre tehető az előző évi 48 ezer fővel szemben.

A nemzetközi vándorlással kapcsolatos politikánkban figyelembe vesszük, hogy okai gazdaságiak vagy foglalkoztatáspolitikaiak, felmerülnek e téren, emberiességi megfontolások, vagy kötelezettségek, de a vándorláspolitikát nem tekintjük a népesedéspolitikai célok megvalósításának lehetséges eszközéül.

III. Vélemény és politika a termékenység és a család vonatkozásában

A magyar házasságkötési gyakorlatot hosszú időszakon keresztül a korai házasságkötések és a nőtlenül, férjezetlen maradók alacsony aránya jellemezte. Az 1970-es évek közepétől azonban változások jelei mutatkoznak a házassági mozgalomban. Ennek legfontosabb vonása a házasságkötéstől és az újraházasodástól történő egyre nyilvánvalóbb tartózkodás, korra, nemre és családi állapotra való tekintet nélkül. E viselkedésminták demográfiai következményei igen sokrétűek. Jelentősen visszaestek a házasságkötési arányszámok, különösen az újraházasulóknál, emelkedik a házasságon kívül együttélők és a nem házasságból született gyermekek aránya, csökken a fiatalok termékenysége, és ezzel párhuzamosan körükben gyakoribb a terhességmegszakítás.

A házasodási arányszámok visszaesése mellett nagy a felbomló házasságok aránya is. A válások dinamikája az 1980-as évek második feléig növekvő volt, az utóbbi néhány évben viszont csökkent. A magas halandóság következtében már hosszabb ideje a házasságok közel háromnegyede özvegyülés miatt szűnik meg. Összességében 100 házasságkötésre 135 házasságfelbomlás jut, ami jelentősen megváltoztatja a népesség korábbi háztartási és családi viszonyait.

A családok helyzetének stabilizálása — társadalmi hatásain túlmenően — szorosan összefügg a főbb népmozgalmi folyamatokkal. Ezért a megfontoltabb és megalapozottabb családalapítás elősegítése, valamint a családi összetartó erő fokozása a népesedéspolitika egyik kulcskérdése. A családok helyzetének megerősítése azonban csak új életfelfogás, erkölcsi megújulás nyomán alakulhat ki. Ennek csak részben előfeltétele a biztonságosabb gazdasági háttér.

A Kormány egyik legfontosabb népesedési feladatának tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését, az egyszerű reprodukciót — majd az azt meghaladó szintet — biztosító, családonkénti átlagos gyermekszám elérését.

A jelenlegi halandósági viszonyok mellett a generációs reprodukció biztosításához 100 nőnek átlagosan 210—215 gyermeke kellene hogy szülessen (ténylegesen 190 körül születik).

Az 1980-as évek elejétől új vonása a magyar termékenységnek, hogy kezd hasonlítani a nyugat-európai gyakorlathoz. Ez azt jelenti, hogy a fiatalok termékenysége csökken, a 25 évnél idősebb nők szülési kedve viszont mérsékelten emelkedik. Mivel az összes születések fele jelenleg is a 25 év alatti nőktől származik, a termékenység szintje — 10—15%-kal elmaradva az egyszerű reprodukciótól — lényegében stagnál. Ez a jelenség kapcsolatban van a házasságkötések és az első, illetve második gyermekek szülésének elhalasztásá-

val. (Az összes születések 87%-a jelenleg is házasságban történik, bár soha nem volt ilyen magas a házasságon kívüli születések hányada.)

A termékenységgel kapcsolatos népesedéspolitika kulcskérdése az egyszerű reprodukciós szint elérése, majd meghaladása, amely a kialakult gyermekvállalási normák és magatartások mellett egyáltalán nem könnyű feladat. Demográfiailag a kérdés és a megoldás természetesen világos. Mivel a családonkénti két gyermek csak a halandóság miatt sem elégséges az egyszerű reprodukcióhoz, a három- vagy ennél többgyermekes családok arányát kell növelni.

Ezt a célt a megvalósításához szükséges eszközök kidolgozásánál mindig figyelembe kell venni. Nemcsak a népesedéspolitika, hanem az ezzel konzisztens, vagy emellett működő más (lakás, ifjúság, foglalkoztatás, család) politikák kialakításánál is. A cél, hogy valamennyi korcsoportban és valamennyi társadalmi rétegben emelkedjék a termékenység, mindemellett népesedéspolitikai szempontból a kétgyermekes de különösen a háromgyermekes családok preferálása tűnik indokoltnak.

A magyar kormány a jövőben is elsőrendű feladatának tekinti a gyermekvállalás és nevelés körülményeinek javítását, a gyermekes családok társadalmi támogatását. A politikai rendszerváltást követően, a szabad demokratikus társadalom és a szociális piacgazdaság kiépítésének megkezdésekor, a Kormány az 1990-ben megfogalmazott Nemzeti Megújhodás Programjában kiemelten foglalkozott a népesedéspolitika és a családvédelem kérdéseivel.

Az elmúlt két évben fontos koncepcionális és törvényhozási munkák kezdődtek. A koncepcionális munkák közül kidolgozásra került a családpolitikai koncepció, amely az aktív és a preventív családpolitika elvein épül, tehát a családok működőképességének megőrzéséhez kíván segítséget nyújtani. Kívánatosnak és pozitív megkülönböztetéssel támogatandónak tekinti a népesség reprodukcióját biztosító háromgyermekes családok arányának növelését is. Megindult az új népesedéspolitikai koncepció kidolgozása is; ennek első változata várhatóan 1993 első hónapjaiban készül el.

A Kormány több, e célból megfogalmazott törvénytervezetét tárgyalta jelenleg is a Magyar Országgyűlés. Az egyik a magzati élet védelméről szóló törvény, amely a gyermeket váró nőket további fokozott gondoskodásban részesíti. Ennek keretében a nők térítésmentes terhesgondozásban részesülnek és biztosítják azokat a feltételeket, amelyek az egészséges gyermekek világrahozatalához szükségesek. Terhességük negyedik hónapjától az anyát várandósági pótlék illeti meg, amely a szülési sorrend szerinti egy gyermekre jutó családi pótlék összegének felel meg. A törvény ezzel egyidejűleg módosítja a terhességmegszakítás engedélyezési feltételeit. Az 1992-ig érvényben levő indítékok helyett — amelyek az egészségi okok mellett az anya korát, családi állapotát, gyermekei számát, szociális helyzetét is figyelembe vették — 1993-tól négy indíték mellett engedélyezik a terhességmegszakítást. Az anya, illetve a magzat súlyos egészségi károsodása, ha a terhesség bűncselekmény következményeként jött létre, valamint a nő súlyos válsághelyzete jelenti az indokot. A válsághelyzet megítélését a kérelmezőre bízza a törvény. Kötelezővé teszi a javaslat a Családvédelmi Szolgálat személyes felkeresését és az indokok előterjesztését,

ezzel egyidejűleg a Szolgálat kötelessége tájékoztatni a kérelmezőt a terhességmegszakítás körülményeiről és ellátni családtervezési tanácsokkal.

A másik törvény a szociális ellátás módjairól és feltételeiről szól. Ennek keretében kiemelt szerep jut a gyermekes anyáknak és családoknak. Így elrendeli a törvény a gyermekvállalás elősegítése és a gyermeknevelés anyagi terheinek könnyítése érdekében egy új támogatási forma, a gyermeknevelési támogatás bevezetését. Ennek értelmében a három vagy ennél több kiskorú gyermeket nevelő anyák — ha a család egy főre jutó jövedelme az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének háromszorosát nem haladja meg — legkisebb gyermekük 3—8 éves korában otthon maradhatnának és erre az időre anyagi támogatásban részesülnek, melynek összege megegyezik az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével. Az ily módon gyermeknevelléssel eltöltött idő munkaviszonynak számít így a nyugdíj összegénél is figyelembe veszik.

Előkészületben van a gyermek- és ifjúságvédelemről szóló új törvény, amelynek koncepcionális alapja az, hogy a gyermeki jogok megvalósulásának optimális módja, ha a gyermek saját, jól működő családjában nevelkedik. Ezért a törvény minden veszélyeztetettségi esetben először a család helyzetének stabilizálását célozza meg, és a gyermek családból való kiemelését csak végső esetnek tekinti.

IV. Vélemény és politika a halandóság és az egészség tekintetében

A magas halandóság népesedési helyzetünk egyik aggályos tényezője. Az 1960-as évek közepétől megindult romlás dinamikája különösen az 1970-es évek második felében gyorsult fel. 1964—1980 között a nyers halálozási arányszám 36%-kal emelkedett. Ennek több mint egyharmada a halandóság tényleges romlásából adódott a többi pedig a népesség öregedéséből. Az 1980—1990 közötti újabb 3,5%-os emelkedés kizárólag a népesség öregedésének tudható be, mivel a standardizált mutatók árnyalatnyi javulást jeleznek a halandóság szintjében. A javulást csak a női halandóság csökkenése okozza, a férfiak mortalitása az 1980-as években is magas szinten stagnált, a standardizált mutatók nem jeleznek érdemi változást.

Az összhalandóságban észlelt romlás 85%-át a férfiak — körükben is elsősorban a középkorúak (30—59 éves) — mortalitásának emelkedése okozta. Jellemző, hogy miközben az összes férfi halandóság 1980—1990 között nem változott, a 30—59 éves résznépesség mortalitása újabb 30%-kal emelkedett. A középkorú nők sem képeznek kivételt e folyamat alól, az összes női halandóság javulása mellett elsősorban a 40—59 éves nők mortalitása nőtt az elmúlt tíz évben.

Az összességében is kedvezőtlen hazai halandósági helyzetből csak áttételesen lehet következtetni a népesség fizikai és mentális egészségi állapotára. Különböző statisztikai vizsgálatok alapján az látszik valószínűnek, hogy a feltárt és a látens morbiditás meglehetősen magas.

A vázolt és a múlt rendszertől örökölt mortalitási és morbiditási helyzet alapján a halandóság csökkentésére irányuló népesedéspolitikának a leggyakoribb

halálozást okozó megbetegedések megelőzésére és hatékonyabb gyógyítására kell irányulnia. A demográfia egzakt választ tud adni arra, hogy egy adott halálok adott kor és nem szerinti csökkentése milyen várható élettartam emelkedéssel és milyen halálozás csökkenéssel járna együtt. Az eszközrendszer kidolgozásánál abból kell kiindulni, hogy milyen tényezők játszanak közre a kedvezőtlen mortalitási és morbiditási viszonyokban.

Három fő ok köré csoportosíthatók a halandóság színvonalát meghatározó tényezők. Az első és talán a legfontosabb az életmód, életvitel rizikófaktorai, a mentálhigiénia hiánya és az, hogy az egészség mint érték megőrzésére irányuló magatártás a népesség viszonylag nagy rétegeiben nem vonzó. A második tényező az egészségügyi ellátás színvonala (megelőzés, szűrés, gyógyítás), a harmadik pedig a környezeti tényezők (ártalmak) szerepe. Az első tényező fontosságát húzza alá, hogy a halandóságban jelentősek a társadalmi, kulturális, területi és nemenkénti különbségek. A halandóság alakulása és a környezeti ártalmak közötti kapcsolat még nem teljesen feltárt, mindemellett valószínű, hogy a magyar halandóság több mint két évtizedes romlásában a kedvezőtlenné váló természeti környezet káros hatása is szerepet játszik. Az egészségügyi ellátás túlzott centralizálása, a korszerű felszerelési eszközök hiánya szintén szerepet játszott abban, hogy az ellátás színvonala és hatékonysága elmaradt a hazai szükségletektől és gyakran a nemzetközi normáktól is.

A Kormány új alapokra kívánja helyezni a társadalombiztosítás és az egészségügyi ellátás rendszerét. A jelenleg kidolgozás alatt álló program alapvetően megváltoztatná a finanszírozás rendszerét, támogatná az önfinanszírozást és a privatizációt a társadalombiztosítás, a decentralizálást az egészségügyi ellátás területén. Mindez annak a nemzeti programnak része, amely a népesség egészségügyi helyzetén, általános egészségi állapotán és ezáltal a halandósági viszonyokon kíván javítani.

A Kormány tisztában van azzal, hogy a program bevezetése és hatékony működése mellett is a népesség egészségi és halandósági viszonyain érdemben csak hosszabb távon lehet javítani.

A középkorú népesség kedvezőbb jövőbeli halandósága a mai fiatalok egészségi állapotától, életmódjától függ, a jövőbeli időskorúak mortalitására pedig a középkorú nemzedékek mai egészségi állapota lesz hatással. A nemzeti egészségügyi program megvalósításának jelentős anyagi vonzatai vannak, az ehhez szükséges gazdasági alapok azonban az ország ismert nehéz gazdasági helyzete miatt, jelenleg csak nagyon korlátozottan állnak rendelkezésre. Ez is hátráltatja a rövid távú gyors és jelentős javulást. Az anyagiak mellett azonban a Kormány jelentős szerepet kíván szánni az egészségügyi felvilágosító, nevelő és oktató munkának a gyermekek, a fiatalok; és felnőttek körében egyaránt. Ennek elsődleges feladata az általános egészségügyi kultúra színvonalának az emelése, az egészség fontosságának elismertetése.

V. Vélemény és politika a népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés tekintetében

A Magyar Köztársaság Kormánya a továbbiakban is kész az együttműködésre a népesedés kérdésében az érintett nemzetközi szervezetekkel, elsősorban az ENSZ-szel és annak szakosított szerveivel. Ez az együttműködés már a korábbi rendszer idején kialakult, Magyarország részt vett az 1974. évi bukaresti, és az 1984. évi mexikói Népesedési Világkonferencián, sőt az utóbbi előtt házigazdája volt az európai régió előkészítő szemináriumának.

Hangsúlyozottan fontosnak tartja a Magyar Kormány azt, hogy bármilyen népesedéspolitika — akár a termékenység csökkenését, akár annak növelését célozza — csak a demokratikus alapelvek, az emberi jogok és a család elhatározásának tiszteletben tartásával alakítható ki. Mind a fejlődő országokban alkalmazott termékenység csökkentését célzó politikák, mind pedig az egyes európai országokban a termékenység növelését célzó kormányzati intézkedések tapasztalatai azt mutatják, hogy csak az érintett egyének, illetve házaspárok, családok motivációinak, gyermekvállalással kapcsolatos véleményének a megváltozása esetén érhetők el tartós eredmények. Ezt az alapelvet és felismerést a Kormány további népesedéspolitikája során is figyelembe fogja venni.

Készséggel együttműködünk a továbbiakban is a demográfia nemzetközi projektjeiben, ahogy eddig is részt vettünk az ENSZ és szakosított szerveinek számos munkájában. (Így pl. a világtermékenységi vizsgálatban, az ENSZ Népesedési Alapjának halandósági vizsgálatában, a fejlődő országok családtervezési gyakorlatával kapcsolatos témakörben, a demográfiai adatbázisok kialakításában és korszerűsítésében.) A nemzetközi együttműködésről szólva megállapítjuk, hogy anyagi eszközeinkhez képest már eddig is, hozzájárultunk ennek finanszírozásához, így pl. az ENSZ Népesedési Alapja keretében, melynek rendszeresen hozzájárulást fizetünk.

Különösen fontosnak tartjuk ebben a témakörben az Európán belüli együttműködést. Ezt az is indokolja, hogy az európai országok népesedési problémái merőben eltérőek a más kontinensek és régiók, s különösen a fejlődő országok problémáitól. Ezért értelemszerűen az európai régión belüli multilaterális és bilaterális együttműködést tartjuk a legfontosabbnak mind kormányzati szinten, mind pedig a tudományos és szakmai szervezetekben.

AZ EURÓPAI NÉPESEDÉSI ÉRTEKEZLET HATÁROZATA

I. HÁTTÉR—ISMERTETÉS

1. A századvég utolsó évtizede döntő jelentőségű lesz a világ népességének fejlődéstörténetében. Többek között ettől az évtizedtől is függ, hogy az alkalmazásra kerülő stratégiák és konkrét intézkedések milyen hosszú távú népesedési trendek kialakulásához vezetnek. Sürgős szükség van arra, hogy politikusok és népesedési stratégiák kidolgozói (nemzeti, regionális és globális szinten dolgozók egyaránt) szembenézzenek a demográfiai problémák jelentette súlyos kihívással, és arra is alkalmuk nyílik, hogy komolyan befolyásolják a jövő alakulását.

2. Az említett "demográfiai kihívás" igen változatos formákban jelentkezik. A világ népessége 1990 és 2020 között várhatóan több mint 8 milliárdra nő. Ez a globális szintű előrejelzés az 5,3 milliárdnyi népességszám hatalmas várható növekedésének formájában tudatosította azt a szoros összefüggést, amely a népességszám és a környezet állapota között fönnáll és hogy a népesség további gyarapodása — azokkal a tarthatatlan termelési eljárásokkal és azzal a fogyasztással együtt, amelyek a levegő, a talaj és a víz szennyeződése következtében a környezet romlásához vezettek — a földi életet annak alapjaiban veszélyezteti. E veszélyek felismerése ébresztette rá az országokat arra, hogy a jövőt tekintve elkerülhetetlenül egymásra vannak utalva, és a világ különböző régióit lakó nemzetek szolidáris együttműködése kényszerítő szükség.

3. A népességnövekedés több mint 90%-a a fejlődő országokban várható. Számukra az a kihívás, hogy a népességnövekedés gyors üteme ellenére megfelelő szintű fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődést, valamint kielégítő forrásokat biztosítsanak a népesedési és fejlesztési programokhoz és ezzel lehetővé tegyék ezeknek az országoknak a számára, hogy saját demográfiai átmenetük irányában haladjanak. Sok fejlődő országban a termékenység még nem csökkent számottevően, bár e téren az előrehaladás jelentős. A világ számos régiójában a termékenység szintje magasabb, mint amelyet ott kívánatosnak tartanak, és a fiatalok aránya a népességben szinte a lehetetlenségig megnehezíti a jövő generációk táplálását, oktatását és azt, hogy e korosztályok önfenntartásukhoz szükséges munkához jussanak.

4. A legtöbb fejlett ország helyzete ettől gyökeresen különböző. Hosszan fennmaradt a termékenység alacsony szintje, sőt ez a szint némelykor példátlanul csekély népszaporulat formájában stabilizálódott. A népessés hosszú távú csökkenése olyan következményekkel jár, amelyek feltárása az érintett országokban jelenleg is folyik. A népességcsökkenést a lakosság gyors "elöregedése" kíséri. Jelenleg Európa is olyan régió, amely felé a nemzetközi vándorlás irányul.

5. Rendkívül súlyos kihívást jelentenek a régió számára azok a fejlemények, amelyek a politikai és gazdasági átmenet állapotában lévő országokban mennek végbe. Régi nemzeti és etnikai ellentétek fegyveres konfliktusokhoz vezetve kiújulnak, és ez a súlyos politikai válságon túl súlyosbítja a demográfiai helyzetet is. Ezek az átalakulóban lévő európai országok ráadásul azzal a rendkívüli nehézséggel is szembesülnek, hogy Európa másik, fejlett részéhez kell felzárkózniuk, ahol nem szakadt meg a gazdasági és társadalmi fejlődés folyamata. A felzárkózáshoz az kell, hogy az említett országok lakóiknak jobb megélhetést, tisztább környezetet és háborítatlan, fegyverzajtól mentes életet biztosítsanak. Az átalakulásban lévő országok nehézségeivel Európa egésze szembesül; a régió problémái olyan súlyosak, hogy az európai kormányzatoknak leleményesség és segítőkészség szempontjából a legkeményebb próbát kell kiállniuk. Ráadásul Európa demográfiai helyzete annyira szövevényessé vált, hogy általános természetű ajánlások megfogalmazása is kockázatos.

6. Miután kellő gondossággal mérlegeltük a globális és regionális szintű gondokat, amelyek Európában és Észak-Amerikában a legnyomasztóbbak, e problémák rangsorolása után a konferencia vitára kerülő témáit (a továbbiakban "a régió" problémáira vonatkoztatva) a következőképp határoztuk meg:
   — termékenység, a nők státusa és a család,
   — egészségügy és halandóság,
   — a népesség növekedése és összetétele,
   — nemzetközi vándorlás,
   — nemzetközi összefogás; stratégiailag fontos információgyűjtés.
   Ajánlásaik kidolgozásakor a Konferencia résztvevői figyelembe veszik e problémakörök szétválaszthatatlan jellegét.

8. A *termékenységet a nők státusát és a család helyzetét* illetően az utóbbi évtizedekben a társadalmi környezet változása új helyzetet teremtett. Drámai módon és váratlanul csökkent a termékenység szintje, és folyamatosan alatta marad annak, ami a generációk reprodukciójához szükséges lenne. Bár néhány országban újabban valamelyes növekedés volt tapasztalható, általánosságban arra lehet számítani, hogy a közeljövőben nem nő jelentősen a termékenység szintje; a szülők a jelek szerint kis családokat kívánnak. A régióban elterjedt a családtervezés. Sok országban azonban az egyének és az együttélő párok számára nem hozzáférhetőek a megfelelő születésszabályozási módszerek, illetőleg ha hozzáférhetőek, azokat nem használják kielégítő mértékben. Különösen Kelet-Európában lehetünk tanúi annak, hogy a nem kívánt terhességek és abortuszok száma aránylag nagy.

9. Egyre több nő próbálja meg, hogy mind a családban, mind szakmájában megvalósítsa magát. A társadalom előtt álló nagy kihívás, hogy olyan feltételeket teremtsen, amelyek között a férfiak és a nők felelős módon egyeztethetik össze szülői és munkával kapcsolatos szerepüket.

9.a) Új típusú családi megoldások — nem házas párok együttélése, egyszülős családok — jelentkeztek és ennek megfelelően nő az ilyen

kapcsolatokból született gyermekek száma is. Hamarosan még olyan körzetekben is felléphetnek majd ezek a jelenségek, ahol ma még nem állt elő ilyen helyzet. A társadalom előtt álló nagy kihívások azt jelentik, hogy ezeket a pluralisztikus családi formákat mindenfajta társadalmi szempontból el kell fogadtatni.

10. Az egészségjavítás, a betegségmegelőzés és a kezelések területén elért sikerek, valamint ezeknek a megbetegedési és a halálozási színvonalakra és tendenciákra gyakorolt hatásai a nyugati régió legnagyobb részén igen jelentősek voltak és további eredmények is várhatók. A fertőző betegségek okozta halálozás jelentékenyen csökkent, és csökkenőben van a szív- és érrendszeri betegségek és — bizonyos mértékben — a rák okozta halálozás. E kedvező fejlemények többek között a krónikus és degeneratív betegségekben szenvedők számát növelték. Ezt mind az általános jólét növekedése, mind az egészségügyi szolgáltatások jelentős bővülése is elősegítette, éppúgy mint az is, hogy az emberek egyre tudatosabban változtatják meg étkezési, alkoholfogyasztási és dohányzási szokásaikat, ami pozitívan befolyásolja egészségüket.

11. Ugyanakkor fennmaradtak és súlyosbodtak régi gondok, és újabbak is keletkeztek. Különösen a fiatalok körében aggasztó az AIDS járványszerű terjedése és a narkotikumokkal való egészségkárosító visszaélés; nyomasztó a környezet romlásának betudható egészségromlás és halálozás. A régió sok országában az is fontos probléma, hogyan növeljék a rendelkezésre álló minőségi egészségügyi ellátást és hogyan finanszírozzák az egészségügyi szolgáltatásokat. Ez különösen az átmenet állapotában lévő országokban jelent gondot. A Nyugat- és Kelet-Európa közötti különböző demográfiai mutatókban — például az anyai és csecsemőhalandóságban — megmutatkozó különbségek felvetik a reproduktív egészségügyi szolgáltatásokat is magában foglaló jobb egészségügyi ellátás szükségességét.

12. A régió országaiban a népesség növekedésére és a korstruktúrára közvetlen hatással volt a termékenység tartósan alacsony szintje és az időskorúak csökkenő halandósága. A népesség alakulásában megfigyelhetőek — a különböző megfigyelési szinteken tapasztalható heterogeneitás ellenére — világos tendenciák, mint a csekély növekedés (esetenként csökkenés) összefüggése a népesség elöregedésével. Az ilyen trendekre fel kell figyelni a gazdaságban, a társadalom életének alakulásában és a politikában is, mert következményeik nagy horderejűek. Az időskorú népesség a társadalom humánerőforrásainak értékes és fontos komponense. Több országban az öregedéssel és öregséggel kapcsolatos stratégiákat dolgoznak ki, hogy a társadalom alkalmazkodni tudjon a munkaerő számszerű és strukturális változásaihoz. E stratégiák fontossága annál is nagyobb, mivel a társadalom "elöregedésével" az amúgy is magas egészssgügyi kiadások és nyugdíjak szerepe és társadalmi jelentősége nagyobb hangsúlyt kap. Azok a társadalmak, amelyek hosszú küzdelmet vívtak az emberi élet meghosszabbításáért, sajátos problémával kerülnek szembe: maguk az elért

eredmények kényszerítik őket a generációkat összekötő társadalmi kötelékek újraértelmezésére.

7. A nemzetközi vándorlást tekintve az első feltűnő tény az, hogy a legtöbb európai országban, az Egyesült Államokban és Kanadában — (bárhogy is viszonyulnak az említett országok ehhez a tényhez) — jelentős a bevándorlási többlet. A világszerte tapasztalható gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek és politikai konfliktusok következtében a régiónak meg kell bírkóznia a világ más részeiről kiinduló hosszú távú migráció nyomásával. A következő, nyilvánvalóan rendkívül fontos problémák merülnek föl: hogyan lehet az Európán belüli és oda irányuló migrációs folyamatokat humánusan, de hatékonyan ellenőrizni és kézben tartani, valamint hogy érhető el a társadalmi integráció kívánatos szintje?
A családi vándorláson kívül, amelyik vagy már most is a legnagyobb legális migrációs folyamat, vagy most válik azzá, két másik migráns-kategória lépett az előtérbe az Atlanti-óceán mindkét partján: a menedékjogot kérők és a szabálytalan bevándorlók. A menedékjogot egyre gyakrabban kérik azok a migránsok is, akiknek a motivációja gazdasági jellegű, nemcsak az igazi menekültek.
Háromfajta migratórikus folyamatról van szó: *1.* családok ki- és bevándorlásáról, amely a legális migrációs folyamat egyre növekvő és máris legnagyobb része; 2. menedékjogot kérőkről (függetlenül attól, hogy gazdasági szükség vagy politikai üldözés rejlik a kérelem mögött), végül *3.* az illegálisan vándorlók migrációjáról. A két utóbbi pont alá tartozó folyamatok egyre markánsabbak az Atlanti-óceán mindkét partján.
Fontos azt is figyelembe venni, hogy — bár Nyugat-Európa alapvetően elkötelezte magát amellett, hogy országai területein az emberek szabadon mozoghassanak (erre az Európai Közösségek és a vele együttműködő Európai Szabadkereskedelmi Társulás szabályai kötelezik) — nehéz elérni vagy fenntartani e "nyílt politikát". A nemzetközi migrációt illetően nyilvánvaló szükség van az Európán belüli együttműködés intenzívebbé tételére.
Mind a nemzetközi vándorlást kibocsátó, mind az azt fogadó országok érdeke, hogy megoldásokat találjanak azoknak a rövid távú válságoknak és hosszú távú nélkülözéseknek a kezelésére, amelyek ellenőrizetlen migrációs áramlásokhoz vezetnek. Ezenkívül, az átmenet állapotában lévő országok jelentős migrációs áramlásokat bocsáthatnak ki és fogadhatnak az elkövetkező években.

13. *Nemzetközi együttműködés* létezik már mind Európa és Észak-Amerika országai, mind a fejlődő országok és a régión belüli nemzetek vonatkozásában. A fejlődő országokat továbbra is támogatni kell, hogy népesedési és modernizálási programjaikat megvalósíthassák, ezzel egyidőben pedig az átalakulóban lévő országok hasonló törekvéseit is hatékonyabban kell segíteni. A népesség növekedése nincsen összhangban a gazdaság és a társadalom fejlődési folyamataival, és ez az egyensúlyzavar világméretű

környezetkárosodásban is jelentkezik, mintegy érzékelhetővé téve a világ különböző övezeteinek nagyon összetett egymásrautaltságát.

II. PREAMBULUM

14. Figyelembe véve azt, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete 1991/93 sz., a szervezet Gazdasági és Szociális Tanácsa által hozott határozatában az 1994-es, Népesedési és Fejlesztési Nemzetközi Konferenciát előkészítendő Regionális Bizottságait konferenciák rendezésére kötelezte, amelyeken a megfelelő régiók népesedési stratégiáit és programjait az azokból adódó tapasztalatok szempontjából át kell tekinteni, nem feledkezve meg e programok és a fejlesztési stratégiák összefüggéseiről, valamint akcióprogramot kell javasolni;

15. továbbá mérlegelve az Európai Gazdasági Bizottság G.40 sz. döntését, amely az ügyvezető hivatalnokot (Executive Secretary) az ENSZ Népesedési Alapjával együttműködve rendszeres regionális találkozók rendezésével bízta meg, amelyeken demográfusok kormányközi együttműködés keretében az EGB hatáskörébe tartozó régió népesedési problémáiról információk cseréjével együttjáró konzultációkat tartanak;

16. figyelembe véve továbbá az Európa Tanács miniszterhelyetteseinek 470. tanácskozását, amelyen a fenti Világkonferencia összehívását javasolták, együttesen szervezve azt az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságával és Népesedési Alapjával;

17. tudatában annak, hogy Európában milyen politikai változások zajlottak le a közelmúltban, és ezek pozitív módon befolyásolták a régió országai közötti együttműködés fejlődését;

18. továbbá arra is tekintettel, hogy a régió országai különböző gazdasági-társadalmi, politikai, kulturális és demográfiai és környezeti viszonyaik ellenére a népesség kérdésében fontos közös érdekkel rendelkeznek;

18.a) tudatában az átmenet állapotában lévő országoknak a népesedés területével kapcsolatos — és különösképpen az ott folyamatban lévő gazdasági reformok körülményei között felmerülő — specifikus igényeinek;

19. annak is tudatában, hogy fejlett és fejlődő országok egyaránt közösen érdekeltek a népesedés problémáiban, és a fejlődés fenntartását szem előtt tartva készek egymással együttműködni a népesedési problémák megoldásában;

20. kiemelve továbbá az 1974-ben Bukarestben elfogadott Világnépességi Munkaterv (World Population Plan of Action) és az 1984-es Mexico City-ben elhangzott Népesedési és Fejlesztési Nyilatkozat (Declaration on Population and Development) elveinek fontosságát;

20.a) kiemelve ezenkívül az 1989. évi "Jobb életet a jövő nemzedékeinek!" elnevezésű Amszterdami Kiáltványnak a kérdéssel való összefüggését;

21. megerősítve, hogy a vándorlási politikákat magukban foglaló népesedési politikáknak összhangban kell lenniük az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával (1984), a polgári, politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális jogokra vonatkozó 1966-os Egyezménnyel, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmére alkotott Európai Egyezménnyel (1950), az Egyezményhez fűzött kiegészítő jegyzőkönyvek tartalmával, továbbá e stratégiák kialakításakor figyelembe kell venni az ENSZ 1979-ben alkotott Egyezményét (a nőkkel szembeni mindennemű hátrányos megkülönböztetés megszüntetéséről) a menekültek jogállására vonatkozó Konvencióval (1951) és Jegyzőkönyvvel (1967) és más hasonló nemzetközi megegyezéseket;

22. továbbá tudatában annak, hogy a WHO "Egészséget mindenkinek 2000-re" stratégiai tervében, és az 1989. évi Frankfurtban elfogadott Európai Környezeti és Egészségügyi Chartában foglalt egészséghez való jogegyenlőség elvének és a terv stratégiai céljainak érvényre kell jutniuk;

23. hangsúlyozva azoknak az EBEÉ szellemében kezdeményezett tevékenységeknek a fontosságát, amelyek az érintett államokban elősegítik az emberi jogok tiszteletben tartását, a konfliktusok megelőzését és a lakosság életkörülményeinek javítását;

24. megerősítve az ENSZ 1992. júniusi, Rio de Janeiróban tartott Környezetvédelmi Konferenciájának eredményeit és azt a demonstrált elkötelezettségét, hogy a fenntartható fejlődés és a környezet romlása okozta minden problémát, beleértve ezekbe a közvetlenül a népességre vonatkozókat is, teljesen integrálva kell kezelni;

25. elismerve továbbá a nemzetközi, kormányzati és nem-kormányzati szervezetek, köztük az Európa Tanács és más a ENSZ-intézmények szerepének fontosságát abban, hogy népesedés problémái és a velük kapcsolatos kényszerítően szükséges hathatós intézkedések súlyuknak megfelelő figyelmet kapjanak;

26. végül figyelembe véve a jelen népesedési tendenciát és a régióra vonatkozó minden dokumentumot, amelyek a Konferencia elé kerülnek, és amelyeket, mint a régióra vonatkozó demográfiai tényeket, illetve stratégiai lehetőségeket az első 13 pontban foglaltunk össze, az 1993-as Európai Népesedési Konferencia

27. az alábbi, a 28—88-as pontokba foglalt ajánlásokat fogadja el, egyben felkérve az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának illetékes tisztségviselőjét (Executive Secretary), hogy juttassa el ezeket az ajánlásokat a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia Előkészítő Bizottságához.

III. AJÁNLÁSOK A TEENDŐKRE VONATKOZÓAN

27.a) Elismerve, hogy a globális méretű fenntartható fejlődés olyan közös felelősség, amelyet a régió kormányainak és a fejlődő országok

kormányainak meg kell osztaniuk, az előbbieknek aktívan részt kell venniük mindazokban a szükséges erőfeszítésekben, amelyek erre irányulnak. A régió kormányai különösen annak kell tudatában legyenek, hogy a szegénység, a népességnövekedés és a környezetromlás egymással szorosan összefüggenek. Míg a népességnövekedés és a szegénység a környezetet bizonyos formákban megterheli, a globális környezet folyamatos romlásának fő okát — különösen az iparosodott országokban — a tarthatatlan fogyasztási és termelési minták képezik. Olyan közös célkitűzések kellenek, amelyek előmozdítják a környezeti megterhelést csökkentő fogyasztási és termelési mintákat, bátorítják az olyan társadalmi és gazdasági fejlődést, amely kielégíti az alapvető igényeket, jobb életkörülményeket és megfelelő termékenységi arányokat tesz lehetővé.

27.b) Az élet legszemélyesebb szféráját érintő népesedéssel kapcsolatos tevékenységekkel szembeni előfeltétel, hogy azokat az emberi és alapvető jogokkal összhangban végezzék. Különösképpen a nők szerepének és státusának megjavítását, az életszínvonal tekintetében meglévő nagy egyenlőtlenségek csökkentését, valamint a vallási, etnikai, politikai és gazdasági konfliktusok békés rendezését kell előmozdítaniuk.

A. TERMÉKENYSÉG, A NŐK STÁTUSA ÉS A CSALÁD

a) A családnak nyújtott társadalmi támogatás és a nemek egyenlősége

41. Egy inkább gyerek és családbarát-környezet kialakítását kell elősegíteni a társadalom minden szférájában, így a lakáshelyzet, a gyermekgondozási programok, a munkafeltételek, az időmérleg és a pihenési lehetőségek területén.

42. A kormányoknak — a magánszektorral és a szociális partnerekkel együttműködve — segíteniük kell azokat az egyre növekvő számú szülőket, akik önmegvalósításukat szakmai és szülői szerepükben is meg kívánják teremteni. E két cél az összeegyeztethetőségéhez úgy járulhatnának hozzá, hogy fejlesztik és megerősítik a következő szociális szolgáltatásokat: gyermekgondozás, bölcsődék, óvodák, szülői szabadság. Ezenkívül bátorítaniuk kell olyan más intézkedéseket is, amelyek megkönnyítik az egyik szülő családon kívüli munkáját, idetartozik a részmunkaidő és a rugalmas munkaidő rendszere. Különös figyelmet kell fordítani a nők igényeire, akik még mindig aránytalanul nagy terheket és felelősséget viselnek a családban, és olyan intézkedéseket kell bevezetni, amelyek a férfiakat arra indítják, hogy ezt a felelősséget megosszák.

43. A kormányoknak és a megfelelő magánszervezeteknek mérlegelniük kellene olyan intézkedések foganatosítását, amelyek legalábbis részben kompenzálnák a gyermekszülés és gyermeknevelés költségeit, különös-

képpen a rászorulók esetében. Ezek közé az intézkedések közé tartozhatna a közvetlen pénzbeni és egyéb támogatás, az adókedvezmények, az olcsó vagy ingyenes gyermek- és anyai jóléti szolgáltatások.

44. Abból a célból, hogy nagyobb egyenlőséget biztosítsanak a nemek között, a kormányoknak szorgalmazniuk kell azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják a férfiak és a nők közötti politikai, gazdasági és társadalmi egyenlőséget, ideértve, hogy egyenlő esélyekkel jussanak hozzá az oktatási, a képzési és a foglalkoztatási lehetőségekhez, és azonos mértékben osszák meg a családi felelősséget.

45. A kormányokat és a megfelelő magánszervezeteket arra buzdítjuk, hogy olyan konkrétabb célokat dolgozzanak ki, amelyek középpontjában a népesség sérülékeny csoportjai és a különleges terheket viselő családok állnak. Az egyik célkitűzés az, hogy a lakosság e rétegeinek makacs és egyre növekvő szegénységét és alacsony jövedelmeit olyan intézkedésekkel kezeljék, mint a jövedelemfenntartás, munkahelyek létesítése, lakástámogatás, ingyenes vagy szubvencionált képzés és támogatott gyermekgondozás.

b) Reprodukciós jogok, reprodukciós egészségügy, családtervezés

46. Szociál- és családpolitikájukban a kormányoknak olyan intézkedéseket kell tenniük, amelyek képessé teszik az egyéneket és párokat arra, hogy szabadon és felelősségteljesen gyakorolják a gyermekeik számára és gyermekeik születésére vonatkozó jogukat. Ezeknek az intézkedéseknek biztosítaniuk kell, hogy az egyének és a párok nagyobb mértékben juthassanak hozzá a termékenységüket szabályozó oktatáshoz, ismeretekhez és eszközökhöz, ideértve a meddőség kezelését is, mégpedig az általános demográfiai céloktól függetlenül. Az abortuszok számának csökkentése érdekében biztosítani és támogatni kell a tanácsadó és a minőségi családtervezési szokásokat. Az átmenet állapotában lévő országok jelenlegi helyzetére való tekintettel kormányaiknak meg kell erősíteniük a reprodukciós egészségügyi szolgáltatásokat, ideértve a családtervezést is, és ezen a területen bátorítaniuk kell a nem kormányzati szervezeteket is.

47. Bár a legtöbb országban kedvezőek a tendenciák az orvosilag jóváhagyott családtervezési módszerek alkalmazása terén, még mindig vannak olyan csoportok, amelyekre különleges figyelmet kell fordítani. A kormányoknak arra kell törekedniük, hogy ezek a csoportok nagyobb mértékben jussanak hozzá a megfelelő ismeretekhez, a családtervezési szolgáltatásokhoz és az oktatási programokhoz.

48. Az országos és helyi közintézményeknek, a nem kormányzati szervezeteknek és más érintett intézményeknek támogatniuk kell azokat a nem kényszerítő jellegű családtervezési szolgáltatásokat, amelyek tiszteletben tartják a szolgáltatásokban részesülők értékeit; valamint az anyai és gyermek-egészségügyi programokat és a hozzájuk kapcsolódó reprodukciós egészségügyi szolgáltatásokat is. A családtervezési szövetségeknek és az

egyéb érintett nem kormányzati szervezeteknek be kell kapcsolódniuk ezeknek a programoknak és szolgáltatásoknak a megtervezésébe és kivitelezésébe. A családtervezési szolgáltatások kifejlesztésének szorgalmazása során különleges figyelmet kell fordítani a szolgáltatások minőségére.

49. Minthogy az orvosilag támogatott reprodukció új módszerei és alkalmazásuk gyorsan fejlődnek, a kormányoknak biztosítaniuk kell azokat a mechanizmusokat, amelyek megvizsgálják e módszerek alkalmazásának etikai vetületeit, társadalmi, gazdasági, jogi és egészségügyi következményeit. Az ezekkel a kérdésekkel összefüggő nemzetközi együttműködést az Európa Tanácsnak és más nemzetközi szervezeteknek kell létrehozniuk.

B. EGÉSZSÉG ÉS HALANDÓSÁG

a) Egészségvédelem és személyes magatartás

50. A kormányoknak stratégiailag a legfontosabbnak kell tekinteniük az egészségvédelmet, az egészségjavítást és az egészséges élet meghosszabbítását. Az egészségvédelem a következőkből áll: (*a*) a betegségmegelőzéshez, az egészség fenntartásához szükséges viselkedési ismeretek általános közismereti szintű átadása, főképp egy olyan specifikus kockázati csoportnál, mint a serdülők; (*b*) az ismereteknek az egyes célcsoportok általi olyan elfogadása és alkalmazása, amely megváltoztatja az egyéni szokásokat, ide tartozik a dohányzás abbahagyása, az alkohol- és a kábitószerfogyasztás csökkentése vagy abbahagyása, a kiegyensúlyozottabb étrendekre való áttérés, a felelősségteljesebb járművezetés, a testedzés és a biztonságos szex. A kormányoknak ezenkívül fontolóra kell venniük olyan oktatási programokat, adó és más pénzügyi konstrukciókat, amelyek gátolják a különböző szerek mértéktelen használatát: a dohányzást és az alkoholfogyasztást, a pszichoaktív gyógyszerekkel való visszaélést. Az ehhez szükséges infrastruktúrát a kormányoknak, a magánszektornak és a közösségeknek kell biztosítaniuk.

51. A kormányoknak — az Egészségügyi Világszervezet "Egészséget mindenkinek 2000-re" programja célkitűzéseinek megfelelően — szorgalmazniuk kell, hogy a népesség részt vegyen az egészségügyi politika megtervezésében és végrehajtásában. Ez magában foglalja a népesség egészségi állapotát érintő specifikus egészségügyi és szektorközi politikát, beleértve a HIV/AIDS megakadályozására és ellenőrzésére irányuló nemzetközi együttműködési erőfeszítéseket. Különösképpen meg kell erősíteni az alapellátásban, az idősek és/vagy rokkantak hosszú távú gondozásában, valamint a mindenkire kiterjedő egészségvédelem helyi kezdeményezéseiben a közösségi részvételt. Ki kell fejleszteni a legfrissebb ismeretanyagon és információn alapuló öngondozás különböző formáit.

b) Egészség és környezet

52. A kormányoknak — és ebben együtt kell működniük a magánszektorral — fel kell ismerniük, hogy kapcsolat van az ekológiailag fenntartható környezet kialakítására irányuló politikai elkötelezettség, a kockázatok megakadályozása és ellenőrzése, az egészséges környezetekhez való egyenlő hozzáférés között, ahogy ezt az Európai Környezet és Egészségügyi Karta, az UNCED határozatai és az Egészségügyi Világszervezet leszögezi. Ez magában foglalja többek között a víz- és levegőminőség, az élelmiszer és biztonságosság, a hulladékkezelés, a kémiai biztonság, a dolgozó emberek egészsége, a biztonságos lakás és a minden generáció számára alkalmas környezet biztosítását. Kezdeti nélkülözhetetlen lépés a levegő-, a víz- és a talajszennyeződés, valamint annak figyelemmel kísérése, hogy ezek milyen hatással vannak az emberek — különösen az olyan sérülékeny csoportok, mint a gyermekek, az idősek és a veszélyeztetett dolgozók — egészségére.

53. A kormányoknak meg kell határozniuk és nyomon kell követniük a mortalitás és a morbiditás társadalmi-gazdasági és regionális különbségeinek okait és ezután, erőfeszítéseket kell tenniük a különbségek csökkentése érdekében.

c) A nők és gyermekek egészsége

54. A kormányoknak biztosítaniuk kell, hogy a családok, különösen pedig a nők és a gyermekek hozzájuthassanak a megfelelő és minőségi egészségügyi szolgáltatások és programok teljes köréhez. Ez magában foglalja a családtervezési és reproduktív egészségügyi szolgáltatásokat, melyek kiterjednek a fogamzás előtti, a születés előtti és a születés utáni gondozásra. Ezeknek a szolgáltatásoknak minden nő számára hozzáférhetőeknek kell lenniük és elő kell segíteniük a csecsemő és anyai mortalitás és morbiditás csökkenését, a jelenlegi és a jövőbeni egészséges születéseket, a gyermekek egészséges fejlődését, azoknak a céloknak megfelelően, amelyeket az 1990. évi Gyermek-világértekezleten elfogadott nyilatkozat és intézkedési terv fogalmazott meg.

54.a) Különleges figyelmet kell fordítani a munkahelyeken a terhes és szoptatóanyák védelmére.

d) Egészséges öregedés

54.b) A kormányoknak megfelelő szolgáltatásokat, gondozást és támogatást kell nyújtaniuk és szorgalmazniuk az erre rászoruló idős embereknek, olyan stratégiát kell alkalmazniuk, amelynek segítségével növelhető

a rokkantságtól mentes évek száma és kedvezőbbé tehető az élet minősége.

e) Egészségügyi rendszerek

55. A kormányokat arra buzdítjuk, hogy reformálják meg egészségügyi rendszereiket, növeljék az azokkal kapcsolatos ráfordítások hatékonyságát, tegyék azokat megfelelőbbé az érintett népességek szükségleteinek kielégítésére. Az egészségügyi rendszer reformjainak szükségessége különösképpen nyilvánvaló az átmeneti állapotban lévő országokban ahol a legutóbbi idők változásai nem csak az egészségügyi válság méreteit tették nyilvánvalóvá, hanem tovább súlyosbították azt a válságot is, amely a piacgazdaságba való átmenet végrehajtásához szükséges korlátozó intézkedések következménye.
56. A kormányoknak, éppúgy mint az érintett magán- és közszervezeteknek minden erőfeszítést meg kell tenniük annak érdekében, hogy fenntartsák a hátrányos helyzetű csoportok orvosi és szociális védelmének kielégítő színvonalát, figyelembe véve a társadalombiztosítási rendszerek pénzügyi nehézségeit, az egészségbiztosítás nehézségeit, továbbá, hogy egyes csoportokat nem fed le az egészségbiztosítás, a munkanélküliség szintje tartósan magas, és mindennek következtében a népesség egyes részeinek orvosi védelme nem kielégítő.

f) Egészségügyi dolgozók

57. Egészségügyi politikájuk megfogalmazása és végrehajtása során a kormányoknak figyelmet kell fordítaniuk arra a problémára, hogy az egészségügyi személyzet bizonyos kategóriáiban (pl. az ápolónők esetében) nem áll rendelkezésre megfelelő számú képzett munkaerő. Ezért arra szólítjuk fel a kormányokat, mérlegeljék képzési programjaik és lehetőségeik módosítását. Bátorítaniuk kell az egészségügyi dolgozók munkafeltételeinek, társadalmi státusuknak és bérezésüknek megfelelő javítását. A kormányoknak azt is biztosítaniuk kell, hogy a nők fontos szerepet játsszanak az egészségüggyel kapcsolatos döntéshozatalban.

C. NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS ÉS KORSTRUKTÚRA: KIEMELT KÖVETKEZMÉNYEK

a) Népességnövekedés és korstruktúra

58. Gazdasági és szociálpolitikájukban a kormányoknak figyelembe kell venniük azokat a következményeket, amelyeket a múltbeli demográfiai

változások miatt az egyes korcsoportok népességszámában bekövetkező ingadozások vonnak maguk után. A politika alakítóinak kellő figyelmet kell fordítaniuk a demográfiai tendenciákkal kapcsolatos ismeretekre. A politikák középpontjában azoknak a hatásoknak kell állniuk, amelyeket a népességszám ingadozásai gyakorolnak az oktatási rendszerre, a munkaerőpiacra, valamint az idősek részére nyújtott szociális és egészségügyi szolgáltatásokra. A kormányoknak és a politikát alakítóknak biztosítaniuk kell, hogy a rövid távú politikák a hosszú távú politikákkal összhangban kezeljék a népesség öregedésének következményeit.

59. A kormányoknak be kell látniuk, hogy noha a munkaerőpiac egyensúlyának bizonyos hiányait a bevándorlás kompenzálhatja, a bevándorlás nem lehet a korstruktúra kiigazításával kapcsolatban teljes megoldás. Ha a demográfiai egyensúlyhiányok megoldásának érdekében túlságosan támaszkodnak a bevándorlásra, akkor ez hosszú távon jelentős ingadozásokhoz vezet a nemzeti népességek korstruktúrájában.

b) Az öregedés társadalmi-gazdasági következményei

60. A kormányoknak elsőbbséget kell biztosítaniuk a humán erőforrások fejlesztésére, mivel ez egyik módja a népességöregedés negatív hatásai kezelésének. A megfelelő intézkedések magukban kell foglalják mind a fiatalok, mind a felnőttek képzését, a munkaerő idősebb része, valamint a gazdaságilag aktívnak maradni képes és kívánó nyugdíjasok jobb kihasználását. Kellően el kell ismerni, hogy az idősebbek — mint önkéntesek és gondozók — termelői szerepükben értékes módon segítik a társadalmat.

60.a) A kormányzatoknak arra kell törekedniük, hogy elősegítsék az idősek önellátását és megkönnyítsék tartós társadalmi részvételüket. A kormányoknak gondoskodniuk kell azokról a megfelelő feltételekről, amelyek lehetővé teszik az idősek számára, hogy saját elhatározásuknak megfelelő életet folytassanak, és a társadalom javára teljes mértékben felhasználhassák az életük során szerzett tudásukat és képességeiket.

61. A kormányoknak fontolóra kell venniük a társadalombiztosítási rendszerek megfelelő reformjait, hogy ezzel biztosítsák a generációk közötti és a generáción belüli egyenlőséget és szolidaritást. Ezeknek a reformoknak foglalkozniuk kell a nyugdíjprogramban a bevételek és a kiadások közötti esetleges mérleghiányokkal is. Azok, akik nem képesek tovább dolgozni, koruktól függetlenül ésszerűen indokolt juttatásokat kell kapniuk.

c) Az idősebbek gondozásának forrásai

62. A politikáknak ösztönözniük kell az idősebb népesség gondozásának különböző formáit, minthogy az — különösen a legidősebbek — számbelileg jelentősen növekedni fog. Speciális erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy az idősebb emberek — amennyiben ez lehetséges — továbbra is képesek legyenek otthonukban és közösségükben maradni . Ehhez bővíteni kell az otthoni és a közösségi egészségügyi ellátást és társadalmi szolgáltatásokat, javítani kell a közösségi szolgáltatások koordinálását, ki kell terjeszteni a rehabilitációs programokat, továbbá pénzbelileg és egyéb formában ösztönözni kell, hogy a családok és az egyének gondoskodjanak az idősekről. A kormányoknak olyan politikát is ki kell alakítaniuk, hogy kielégítsék a magánszektor és a nem magánszektor által nyújtott szervezett gondozás iránt megnyílvánuló növekvő igényeket.

63. A kormányoknak mind minőségileg, mind mennyiségileg biztosítaniuk kell a humán erőforrások munkába állítását abból a célból, hogy ki lehessen elégíteni a humán erőforrások tekintetében már amúgy is súlyos nyomásnak kitett, forma szerint is az időskorúak ellátásával foglalkozó szektor egyre növekvő igényeit. A kormányoknak, a helyi hatóságoknak és szervezeteknek intézkedéseket kell tenniük az érintett foglalkozási csoportok státusának és munkakörülményeinek javítása érdekében. Ezenkívül minden érintett szervezetnek el kell ismernie és bátorítania kell a család és az önkéntesek segítségét, de ez nem jelentheti azt, hogy ez helyettesítheti a formális ellátást.

D. A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS

28. Megfelelő stratégiák kidolgozása céljából a bevándorlás és a kulturális sokszínűség gazdasági, társadalmi és politikai előnyeit és hátrányait a jelenleginél alaposabban kell megvilágítani. Az érintett kormányzatoknak e kérdésekről olyan nyílt, nemzetek között folytatandó konzultációs folyamatot kell elindítaniuk, amelynek célja a migrációra vonatkozó nemzeti stratégiák általános egyetértésen alapuló elveinek megteremtése.

28.a) A vándorlás területén való együttműködést a gazdasági, társadalmi és jogi együttműködés összefüggésrendszerében is meg kell vizsgálni.

a) Migráció és fejlődés

29. Mindazon országok kormányzatainak, ahonnan a migráció kiindul, illetve amelyek a migráció célországai, törekedniük kell a kivándorlás okainak megszüntetésére, hogy enyhítsék a széles körű és gátakat nem ismerő nemzetközi migrációs folyamatokat. A problémák kölcsönös összefüggése

fokozott erőfeszítéseket követel a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődés, a nemzetközi és országon belüli konfliktusok elkerülése, a törvény uralmának tiszteletben tartása, a jó kormányzás elősegítése, a demokrácia erősítése, az emberi jogok érvényre juttatása, az oktatással, táplálkozással, egészségüggyel és népesedéssel kapcsolatos programok támogatása, valamint a hatékony környezetvédelem biztosítása érdekében. Ehhez szükség lehet a fejlődő országok pénzügyi támogatására, a velük való kereskedelmi és a vámügyi kapcsolatok átértékelésére, arra, hogy teljesen szabadon kiléphessenek a világpiacra, továbbá arra, hogy fokozott erőfeszítéseket tegyenek piac-orientált gazdaságuk és egy liberális kereskedelmi rendszer megteremtésére. Valószínű, hogy ezekben az országokban a gazdasági helyzet csak lassan fog javulni, és ezért az ezekből az országokból kiinduló vándorlási áramlások csak hosszú távon fognak csökkenni; addig a jelenleg megfigyelhető akut problémák migrációs áramlásokat fognak okozni a régióban. Ezenfelül, a célországok kormányainak el kell ismerniük a nemzetközi vándorlást befolyásoló gazdasági "húzó" tényezők hatását.

30. A befogadó országok kormányainak joguk van ahhoz, hogy korlátozzák a területükre lépést, és olyan stratégiákat alkalmazzanak, amelyekkel a bevándorlást ellenőrizni tudják. Az ilyen intézkedéseknek összhangban kell lenniük a nemzetközi normákkal. Mivel szabad, piaci gazdálkodást folytató társadalmakban az emberek mozgása nem korlátozható, a vendéglátó országoknak olyan intézkedéseket is kell hozniuk, amelyek a törvényeik szerint jogszerűen országukba lépőknek az ideiglenes vagy tartós ott-tartózkodást lehetővé teszik.

31. A migráció olyan provizórikus formái, mint a rövid ideig tartó vagy valamilyen programhoz kapcsolódó külföldi tartózkodás, alkalmat kell nyújtsanak a régió kormányainak arra, hogy fejlesszék a fejlődő és az átmenet állapotában lévő országok állampolgárainak képességeit ezért azokat, ha ez nem ütközik nehézségbe, nemzeti és regionális összefüggésükben kell vizsgálni mind két-, mind többoldalú kormányközi megállapodások útján. Megfelelő lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy az érintett szektorokban mind a bevándorolt, mind az odavalósi munkások bérét és munkafeltételeit szavatolják.

b) Menekültek és hontalanok

32. A kormányzatoknak mindent meg kell tenniük, ami módjukban áll, hogy elkerüljék menekültek és hontalanná válók új, tömeges áradatát. Erre az Egyesült Nemzetek Alapokmányának értelmében kötelezettséget vállaltak, és ugyanúgy kötelezi őket az emberi jogokra vonatkozó érvényes nemzetközi szabályozás és a menekültek nemzetközi védelme. Mindennek megfelelően a kormányzatoknak kötelességük, hogy a kisebbségekhez tartozók jogaira ügyeljenek, és tartózkodjanak mindennemű olyan

belpolitikai intézkedéstől, amely általában tömeges meneküléshez és kényszerű hontalanná váláshoz vezet, illetve ilyen tömegmozgást fenntart. Elítélendő tehát, többek között mindennemű "etnikai tisztogatás", akár egy ország kormányzata, akár lakóinak egy része tehető felelőssé érte.

32.a) A világ menekült népességének túlnyomó többségét nők és gyermekek alkotják. A védő és támogató programok csak akkor lehetnek hatékonyak, ha azokat a nők és gyermekek szükségleteinek teljes elismerésével tervezik meg és hajtják végre. Lényeges, hogy a menekült nők aktívan bekapcsolódjanak a programkidolgozás valamennyi szakaszába.

33. A menekültek védelmével kapcsolatos hivatalos nemzetközi dokumentumok iránti elkötelezettségüket megerősítve a kormányzatoknak mindent meg kell tenniük azért, hogy a menekülteket és hontalanokat védelmezzék és segítsék; e cél elérése érdekében erőfeszítéseiknek tartós megoldásra kell irányulniuk. Törvénykezésüket és kormányzati intézkedéseiket a lehető legnagyobb mértékben összhangba kell hozniuk a menedékjogra vonatkozó nemzetközi szabályozással, hogy így a hontalanná váltak szenvedéseit legalább ne növeljék. Elismerik, hogy a menekültek és a hontalan személyek problémáit a legjobban globális megközelítéssel lehet megoldani.

34. Azokban az esetekben, amikor nemzetközi védelemre szoruló menekültek és hontalan személyek hirtelen és tömegesen érkeznek, míg megoldást nem találnak, legalább olyan ideiglenes védelmet és gondoskodást kell nyújtani nekik, ami összhangban van a nemzeti gyakorlattal és szabályokkal, valamint a humánum nemzetközileg elismert normáival. A kormányoknak arra kell buzdítaniuk a nemzetközi védelemre szoruló személyeket, hogy — amennyire ez lehetséges — maradjanak a származási országukhoz legközelebbi biztonságos körzetben. Az ezekben a körzetekben rendelkezésre álló segítség és az ottani védelmet biztosító mechanizmusok megerősítése ezt a célt kell elősegítse és ugyanakkor bizalmat is teremt az érdekeltek között. A befogadó országoknak, ha kérik, a kollektív együttműködés és a nemzetközi szolidaritás szellemében kell segítséget nyújtani.

34.a) A kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek — tartós megoldásként — támogatniuk kell a menekültek és a hontalan személyek önkéntes repatriálását.

34.b) A kormányoknak tisztességes, hatékony, gyors és megbízható eljárásokat kell alkalmazniuk a menedéket kérők elbírálásánál.

35. A kormányzatok folytassanak megbeszéléseket egymással, és hangolják össze álláspontjaikat annak érdekében, hogy a humanitárius segéllyel való visszaélés, amely hosszú távon sértheti a menedékjogot, elkerülhető legyen.

c) Illegális migráció és illegális tartózkodás

36. A kormányzatok törekedjenek az ellenőrizetlen bevándorlás megelőzésére úgy, hogy — a származási országaikban, ahol szükséges, a nemzetközi szervezetek lehetőségeit igénybe vevő információs tevékenységgel — hívják fel az esetleges bevándorlók figyelmét az országhatár átlépését, a foglalkoztatást és a befogadó országban tartózkodást szabályozó jogi feltételekre. A kormányoknak intézkedéseket kell tenniük az embercsempészek és azok ellen is, akik illegális bevándorlókat alkalmaznak. Azok az erőfeszítések, amelyek a bevándorlás, különösen az illegális bevándorlás és tartózkodás ellenőrzésére irányulnak, csak akkor lesznek sikeresek, ha az érintett országok kihasználják anyagi erőforrásaikat, politikai és diplomáciai lehetőségeiket.

36.a) Az illegális bevándorlók és a visszautasított menedékjogért folyamodók származási országainak kormányai ne akadályozzák e személyek visszatérését és reintegrációját. Ezenfelül, a származási és célországok kormányainak — többoldalú és kétoldalú tárgyalások, például visszaengedési megállapodások útján — kielégítő hosszú távú megoldásokat kell találniuk az illegális vándorlás okozta problémákra.

37. Minthogy helyzetük rendezetlen, az illegális bevándorlók különösen védtelenek a kizsákmányolás és hátrányos megkülönböztetés különböző formáival szemben. A befogadó országok kormányainak biztosítaniuk kell, hogy alapvető emberi jogaikat tiszteletben tartsák.

d) Integráció

38. A legális bevándorlók társadalmi és gazdasági integrációja, ami közös felelőssége a befogadó társadalomnak és maguknak a bevándorlóknak, a kormánypolitika szintén fontos célkitűzése kell legyen. Az ott-tartózkodás biztonsága, különösen több év után, a sikeres integráció lényeges feltétele. Ahol a legális bevándorlás hosszú távúnak bizonyult, normális esetben az állampolgárság megszerezhető kell legyen, különösen a bevándorlók második nemzedéke számára: a polgári és a politikai jogokat és felelősségeket a megfelelő mértékben ki kell terjeszteni a hosszú távú legális bevándorlókra.

39. A kormányzatnak elemi kötelessége, hogy mindenkit — az idegeneket is — megvédjen az erőszaktól vagy erőszakos fenyegetéstől, aki az országban lakik. A kormányzatok sürgető feladata, hogy elsősorban a tájékoztatás, az oktatás segítségével, valamint a tolerancia és megértés elősegítésével — terveket dolgozzanak ki a rasszizmus vagy az idegengyűlölet erőszakos és fenyegető formáinak megfékezésére.

40. Az országos és a helyi hatóságoknak, a magánszektornak és a nem kormányzati szervezeteknek figyelembe kell venniük a bevándorlók tőlük különböző nemzeti, etnikai és kulturális származását és nyitott magatartást kell mutatniuk kulturális, vallási és egyéb értékeik iránt mindaddig, amíg

ezek összeegyeztethetők a befogadó társadalmak törvényeivel és alapvető értékeivel. Amennyire ez lehetséges, esélyegyenlőséget kell biztosítani a legális bevándorlók számára. Ugyanakkor mind a kormányoknak, mind a bevándorlóknak el kell ismerniük, hogy az intézkedések, amelyek arra irányulnak, hogy — az ország törvényeivel összhangban — a legális bevándorlókat oktatáshoz, képzéshez, foglalkoztatáshoz és lakáshoz juttassák, hogy módot adjanak nekik a befogadó társadalmak nyelvének magas fokon való elsajátításához, alapvető jelentőségűek az integrációs stratégiák sikere szempontjából. Ebben az összefüggésben, külön erőfeszítéseket kell tenni, a bevándorolt nők, gyermekek és más sérülékeny csoportok érdekében.

E. NEMZETKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS A NÉPESEDÉS TERÜLETÉN

63. a) Az Egyesült Nemzetek Környezeti Fejlesztési értekezlete a népesedés, a környezet és a fenntartható fejlődés közötti kölcsönhatást állította középpontba. Egyre több ország ébred tudatára annak, hogy a gyors népességnövekedés mindinkább hátráltatja társadalmi és gazdasági fejlődését, és különösen negatív hatással van a környezetre és a természetre és a természeti erőforrásbázisra. E problémák megoldása kihívást jelent az ENSZ tagállamai számára. Ezenfelül, a történelmi jelentőségű politikai és társadalmi átalakulások, valamint az új demokráciák megszületése az átmenet állapotában lévő országokban új lehetőségeket teremtettek az európai együttműködés számára. Ezen a területen az együttműködésnek az alapvető emberi jogok és e jogok minden egyén általi gyakorlása tartós bázisára kell épülnie.
Elismerve, hogy a nemzetközi — különösen a gyorsan növekvő népességű országok erőfeszítéseinek támogatására irányuló — együttműködés sürgősebb mint valaha, meg kell ragadni azokat az alkalmakat a szorosabb együttműködésre a régión belül és a fejlődő országokkal, amelyekre a kelet-nyugati konfliktus befejezése és a fejlődés érdekét szolgáló globális társulás elemeivel kapcsolatos konszenzus nyújt lehetőséget.

a) Együttműködés a régión belül

64. A kormányok sürgős segítséget kell nyújtsanak az átmenet állapotában lévő országoknak a népesedési problémák területén. Ennek a segítségnek a kulcselemeit az a pénzügyi támogatás kell képezze, amelyet kétoldalú és többoldalú csatornákon keresztül juttatnak el. Az adatgyűjtést és a kutatói kapacitásokat technikai segítségnyújtással, képzéssel, információ-, tapasztalat- és szakértőcserékkel kell megerősíteni.

65. A kormányoknak és a regionális szervezeteknek a nemzetközi szervezetekkel együttműködve koordinált stratégiát kell kidolgozniuk és alkalmazniuk az átmenet állapotában lévő országokra vonatkozóan a családtervezést is magában foglaló reproduktív egészségügy az egészségügyi rendszerek reformjának megvalósítása és a migrációs folyamatok területén.

66. Az érintett kormányoknak és szervezeteknek támogatniuk kell az átmenet állapotában lévő országokat az egészségügy, a népesedés és a környezet kérdéseivel kapcsolatos politikák kidolgozásában és az ezzel összefüggő integrált tevékenységek végrehajtásában.

b) Együttműködés a fejlődő országokkal

66.a) A fejlődő országokkal való együttműködést a szuverén egyenlőség, a kölcsönös érdek és a kölcsönös elkötelezettségekkel járó megosztott felelősségek elismerésén alapuló megerősített társas viszonyra kell építeni. Míg a fejlődő országoknak elsődleges a felelősségük saját gazdasági és társadalmi fejlődésükért, ideértve a népesedésre és a fejlődésre vonatkozó megfelelő nemzeti politikák megfogalmazását és alkalmazását is, a fejlett országoknak speciális felelőssége, hogy elősegítsék egy kedvező nemzetközi gazdasági környezet létrehozását, és — különösen a népesedés területén — mind mennyiségi, mind minőségi értelemben növeljék segítségüket.

67. A régió kormányai, regionális intézményei és nem kormányzati szervezetei előnyben kell részesítsék a fejlődő országokkal való együttműködést, támogatniuk kell erőfeszítéseiket, hogy olyan népességnövekedési arányokat és megoszlásokat érjenek el, amelyek optimális egyensúlyt teremtenek népesedésük, természeti erőforrásbázisuk és a környezet között. Különleges figyelmet kell fordítani az afrikai régiókra, ahol a népesedés problémái igen súlyosak. Ennek során a kormányoknak, a regionális intézményeknek és a nem kormányzati szervezeteknek a fejlődést támogató stratégiájukban előtérbe kell helyezniük a népesedési kérdéseket, segítve ezáltal a humán erőforrások minőségének, a nők státusának javítását, a reproduktív egészségügyi szolgáltatások iránti kielégítetlen igények kielégítését ideértve a családtervezési szolgáltatásokat is, az egészségvédelem különböző aspektusainak szorgalmazását. A partnerországaikkal folytatott két- és többoldalú politikai párbeszédükben ezekkel a kérdésekkel folyamatosan foglalkozniuk kell.

67.a) Elismeri, hogy a népességnövekedés üteme igen nagy hatást gyakorol a gazdasági és a társadalmi fejlődés globális perspektíváira. Széles körű konszenzus alakult ki azokkal a bonyolult kölcsönhatásokkal kapcsolatban, amelyek a szegénység, a népességnövekedés, az emberi jogok, a környezet, valamint a gazdasági, társadalmi és humán fejlődés között vannak. Bár a termékenységi arányok sok országban

jelentősen csökkentek, a népességnövekedés magas aránya még mindig olyan alapvető probléma igen sok fejlődő országban, amely kedvezőtlen hatással van az egészségre és a jólétre, a nemzetgazdaság előrehaladására, a foglalkoztatottságra és a természeti erőforrásbázisra, továbbá erős nyomás alá helyezi az egészségügyi szolgáltatásokat, az oktatási rendszereket, a társadalmi szolgáltatásokat és a lakásellátást.

68. Máris egy nagy és növekvő kielégítetlen igény jelentkezik a fejlődő országokban a családtervezési szolgáltatások iránt. Az UNFPA értékelése szerint a világon háromszázmillió nő szeretne élni a családtervezési szolgáltatásokhoz való hozzájutás alapvető jogával, de ez nincs meg nekik, és arra sincs módjuk, hogy szabadon és felelősségteljesen megtervezzék gyermekeik számát és a gyermekeik születései közötti időt. Ezért növelni kell az erőfeszítéseket annak érdekében, hogy mindazok hozzájuthassanak a családtervezési szolgáltatásokhoz, akik élni akarnak velük. Az ilyen erőfeszítésektől az várható, hogy olyan népességnövekedési arányokat érnek el, amelyek hozzájárulnak a természeti erőforrások fenntartható használatához.

Az elkötelezettség

69. A fejlődő és a fejlett országoknak egyaránt növelniük kell politikai elkötelezettségüket a népesedési programokból és politikából következő nemzeti célkitűzések sorrendjével és céljaival összhangban, megfelelő tiszteletet tanúsítva az alapvető emberi jogok iránt.

70. A kormányoknak, a kormányközi intézményeknek és a nem kormányzati szervezeteknek el kell kötelezniük magukat, hogy együtt dolgoznak a szektorok közötti együttműködés előmozdítása, valamint a népesedéspolitikai tevékenységek támogatásának koordinálása céljából, hogy ezzel a maximumra növeljék a szűkében lévő erőforrások hatékony felhasználását, elkerüljék az átfedéseket és optimálisan használják fel az e területen rendelkezésre álló szakértői tapasztalatokat. Az Egyesült Nemzetek Népesedési Alapjával, a más multilaterális és bilaterális donorokkal és a nem kormányzati szervezetekkel való együttműködés elengedhetetlen annak érdekében, hogy biztosítsák: a fejlődő országok szükségletei és igényei érdekében mindent megtesznek.

Az együttműködés alapelvei

71. A népesedéssel kapcsolatos programok és politikák a nemzeti fejlődési stratégiák integráns részei kell legyenek. A politikákat össze kell kapcsolni az egészségügyi alapellátással (beleértve a csecsemőhalandóság leküzdésére irányuló erőfeszítéseket), az írástudatlanság felszámolásával és az

oktatással, a megfelelő élelmiszerellátás biztosításával, a lakáshelyzettel, a foglalkoztatottsággal és a természeti tartalékok fenntartható felhasználásával összefüggő programokkal. Kiemelt fontosságot tulajdonítanak a nemek perspektíváinak, annak, hogy mind a nők, mind a férfiak teljes mértékben bekapcsolódjanak a reproduktív egészségügyi programokba és a fejlődési folyamatba. A nők státusának megjavítása valamennyi társadalmi, gazdasági és politikai szinten, valamint, hogy mennyire szabadok az életüket és a családi életet érintő felelős döntések meghozatalában, ideértve a reprodukcióval kapcsolatos döntéseket is, alapvető tényezőkké kell, hogy váljanak a nők és a gyermekek egészségével kapcsolatos problémák — és ennek következtében a népesség jövőbeni növekedési üteme szempontjából. Nagy súlyt kell fektetni a népesedéssel kapcsolatos programok és politikák kidolgozásában való részvétel kibővítésére, hogy biztosítsák azok elfogadását és az abban való részvételt.

72. A népesedéssel kapcsolatos programoknak és politikáknak az egyének és párok azon alapvető jogain kell alapulniuk, hogy az információk birtokában választhassanak saját szexuális és reproduktív egészségükről és viselkedésükről, valamint élő és jövendőbeli gyermekeik egészségéről. Ezért semmiféle támogatást vagy bátorítást nem szabad adni olyan programoknak, amelyek bármilyen formában kényszerítő jellegűek, diszkriminálnak vagy károsak az alapvető emberi jogok szempontjából. A népesedési programok megtervezésénél és végrehajtásánál megfelelő figyelmet kell fordítani az etikai és a kulturális tényezőkre mindaddig, ameddig azok tiszteletben tartják az alapvető emberi jogokat. A népesedéssel kapcsolatos programoknak és politikáknak azon kell alapulniuk, hogy az egyéneknek joguk van kényszer nélkül dönteniük arról, hogy gyermekük legyen és azok mikor szülessenek. E döntések meghozatalát megfelelő információkkal kell segíteni a reproduktív egészségügyi szolgáltatásokról, a családtervezési szolgáltatások teljes köréről, ideértve a fogamzásgátló eszközöket és módszereket, továbbá az ezek előnyeivel, hatékonyságával és biztonságával kapcsolatos információkat.

73. A népesedési programokat nem lehet sikeresen végrehajtani, ha a nők nem kapcsolódnak be teljesen a kidolgozás és a döntéshozatal valamennyi aspektusával kapcsolatos munkába. Ez nagymértékben függ a törvényes jogoktól, e jogok gyakorlásának képességétől és az oktatás területén elért eredményektől. Mindez elsősorban a nőkre és a fiatal lányokra vonatkozik. A kormányoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy kidolgozzák és megerősítsék azokat a törvényes kereteket, amelyek a nőknek a fejlődésben és a társadalomban való teljes körű részvételét biztosítják. Elsőbbséget kell adni az írástudatlanság általános felszámolásának és a mindenszintű oktatásnak. Továbbá, a népesedési és a családtervezési kérdéseket — a fiatalok tájékoztatása és nevelése érdekében — integrálni kell az oktatási programokba.

Az együttműködés célkitűzései

74. Az együttműködési célkitűzések érdekében a kormányoknak a következőket kell tenniük:
— Segítséget kell nyújtaniuk az országoknak népességnövekedésük és népmozgalmuk környezeti és a fejlődéssel kapcsolatos hatásainak értékelésében.
— Alkalmassá kell tenniük az országokat és a helyi közösségeket, hogy
— az alapvető reprodukciós és emberi jogok megfelelő tiszteletben tartásával reagáljanak a népességnövekedésre, a népmozgalomra, ill. befolyásolják azokat.
— Nyújtsanak támogatást a megfelelő nemzeti népesedési programok és politikák szorgalmazásában, kifejlesztésében és végrehajtásában, és tekintsék azokat a gazdasági és környezeti tekintetben fenntartható fejlődés és a szegénység csökkentésére vonatkozó általános nemzeti tervek részének.

75. Az együttműködési célkitűzések érdekében a kormányoknak ezen felül a következőket kell tenniük:
— Alkalmassá kell tenni a nőket és a férfiakat arra, hogy szabadon és az információk birtokában felelősségteljesen döntsenek arról, hány gyermekük legyen és azok mikor szülessenek meg.
— Elő kell segíteniük egy olyan környezet létrehozását, amelyben ez a szabad választás teljes mértékben érvényesül, és elsősorban ennek érdekében meg kell könnyítenie a családtervezést is magában foglaló reproduktív egészségügyi szolgáltatások hozzáférését, és javítaniuk kell e szolgáltatások minőségét.

76. Ezenkívül a kormányoknak a következőket is meg kell tenniük:
— Segítséget kell nyújtaniuk az oktatási és a népesedési kérdésekkel kapcsolatos — ezen belül a szexualitással, reprodukcióval és fogamzásgátló módszerekkel összefüggő — információkhoz való hozzáférés biztosításához mind az iskolában, mind azon kívül, ideértve a mindkét nem számára szervezett programokat.
— A Nemzetközi Közösség által támogatott Nélkülözhetetlen Nemzeti Egészségügyi Kutatási programok részeként szorgalmazniuk kell a reproduktív egészségügy problémáival kapcsolatos kutatást, fejleszteniük és javítaniuk kell a fogamzásgátló módszereket abból a célból, hogy bővítsék az önkéntes családtervezéshez rendelkezésre álló választási lehetőségeket.
— Támogatniuk kell a fejlődő országokat, ahol ez szükséges, a rendelkezésre álló fogamzásgátló módszerek minőségének és megbízhatóságának értékelésében.

Akciók

77. Annak érdekében, hogy fenntartható fejlődést és mindenki számára jobb minőségű életet érjenek el, mind a fejlődő, mind a fejlett országoknak el kell kötelezniük magukat, hogy csökkentik és felszámolják a termelés és a fogyasztás nem fenntartható mintáit, megfelelő népesedési és fejlesztési politikákat dolgoznak ki. A népesedési, a termelési és fogyasztási minták és az erőforrások közötti optimális egyensúly elérésének célja valamennyi országot egybekapcsoló közös kihívást jelent.

78. Ennek az egyensúlynak az elérése érdekében több pénzügyi és humán erőforrás-beruházásra van szükség. A kormányokat arra bátorítjuk, hogy folyamatosan fokozzák a népesedési tevékenységgel kapcsolatos pénzügyi elkötelezettségüket. Az országoknak át kell tekinteniük, milyen lehetőségeik vannak katonai kiadásaik csökkentésére továbbá, hogy megtakarításaikat olyan társadalmilag produktív felhasználásra irányítsák, amely magába foglalja a fejlődés finanszírozását és az ezzel kapcsolatos népesedési tevékenységeket. A kormányokat, a kormányközi intézményeket és a nem kormanyzati szervezeteket arra buzdítjuk, mérlegeljék a népesedési tevékenységekre fordítható fejlesztési támogatás jelentős növelését. E növelés megfelel a Huszonegyedik Századi Nemzetközi Népesedési Fórum felhívásának, amely arra szólítja fel a támogatást nyújtók közösségét és a nemzetközi szervezeteket, hogy a népesedési programok érdekében 2000-re mozgósítsák pótlólagos erőforrásaikat.

79. Az Európai Népesedési értekezleten résztvevő országok kötelezettséget vállalnak, hogy a Nemzetközi Népesedési és Fejlődési Konferencia előkészületeiben való teljes és aktív bekapcsolódásuk során és magán az értekezleten is szorgalmazni fogják a nemzetközi együttműködés fentebb vázolt célkitűzéseinek megvalósítását és a velük kapcsolatos javaslatokat.

F. A POLITIKÁVAL KAPCSOLATOS ISMERETEK KIALAKÍTÁSA ÉS FELHASZNÁLÁSA

A népesedéssel kapcsolatos politikájuk megfogalmazása és értékelése során arra ösztönzik a kormányokat, hogy növeljék és használják fel a népesedési változás nagyszámú meghatározó tényezőjével és következményével kapcsolatos tudományos ismereteket. Azt tanácsoljuk, hogy több emberi és pénzügyi erőforrást ruházzanak be annak érdekében, hogy fejlesszék országuk képességét: */i/* a népesedési és a népesedéssel kapcsolatos statisztikai adatok összegyűjtésében és feldolgozásában */ii/* a népesedési tendenciák, a gazdasági fejlődés, a társadalmi átalakulás és a környezeti változás közötti kölcsönhatás kutatásában, */iii/* a kutatások eredményeit alkalmazzák a népesedés és az ezzel kapcsolatos területekkel összefüggő politikai döntéshozatalban.

78. a) Felhívjuk a kormányokat, hogy ahol ez szükséges a nemzetközi és a regionális kormányközi szervezetekkel együttműködve koordinálják adatgyűjtésüket, kutatásaikat és az ezzel kapcsolatos tevékenységüket.

a) Adatgyűjtés

79. A kormányokat arra buzdítjuk, hogy rendszeresebben használják fel az olyan meglévő népesedési adatforrásokat, mint a népszámlálások és lakásösszeírások, a polgári személyi nyilvántartási rendszerek és a népesség-nyilvántartások, továbbá az ezzel kapcsolatos olyan információkat, mint például a munkaerő vagy a szociális-demográfiai jellegű reprezentatív felmérések. Ösztönözni kell az e kérdéskörrel kapcsolatos statisztikai rendszerekkel nem rendelkező országokat, hogy hozzanak létre ilyen rendszereket, illetőleg, segíteni kell nekik ezek létrehozásában. Abból a célból, hogy nagymértékben előmozdítsák a népesedéspolitikai kutatásokat, arra ösztönözzük a kormányokat és a statisztikai szervezeteket, hogy tegyék könnyen hozzáférhetővé a népesedést kutató szervezetek számára a konkrét személyre utaló jellegüktől megfosztott egyedi és háztartási szintű információkat olyan mélységig, ahogyan ezt az adatok bizalmas jellegével kapcsolatos megfelelő korlátok lehetővé teszik.

80. A nemzeti statisztikai szervezeteket és demográfiai intézeteket arra bátorítjuk, hogy időszakonként hajtsanak végre országos speciális reprezentatív felméréseket azoknak az adatoknak a felmérése céljából, amelyek a demográfiai folyamatokat befolyásoló tényezők tanulmányozásához szükségesek, ideértve a politikai intézkedések tanulmányozását is.

82. A népesedési kutatások során kapott eredményeik nemzetközi összehasonlíthatóságának növelése érdekében ajánlott, hogy — ahol ez szükséges — a régió országai megfelelően koordinálják az adatgyűjtéssel összefüggő hazai erőfeszítéseket, egyebek mellett a fogalmak, az osztályozás és a módszerek nemzetközi szabványainak kifejlesztése és alkalmazása révén.

b) Kutatás

83. Abból a célból, hogy a népesedési politikák és programok megfogalmazásánál és értékelésénél szorgalmazzák a politikával kapcsolatos ismeretek felhasználását, a kormányokat arra buzdítjuk, hogy támogassák a kutatást, különösen a politika formálásának olyan speciális területein, mint amelyek a jelen ajánlások III, A—F fejezeteiben szerepelnek.

85. Figyelembe véve a régió különböző országainak kormányai előtt álló népesedési kérdések hasonlóságait, arra buzdítjuk az országos népesedési intézeteket és a hozzájuk kapcsolódó kutató szervezeteket, hogy ahol ez szükséges — koordinálják kutatási erőfeszítéseiket a nemzetközi és a regionális kormányközi szervezetek vagy szakmai szervezetek égisze alatt.

c) Képzés, oktatás és információ

86. A kormányokat, különösképpen az átmeneti országok kormányait arra buzdítják, hogy fejlesszenek ki egyetemi és posztgraduális szintű oktatási és képzési programokat abból a célból, hogy azok keretében középfokú és felsőfokú ismereteket lehessen szerezni a népesedéssel kapcsolatos politikák és programok megfogalmazásával és értékelésével összefüggő adatgyűjtésről, adatelemzésről és kutatásról. A donor országok kormányainak és a nemzetközi szervezeteknek azt tanácsoljuk, hogy segítsék a fejlődő és az átmeneti országokat a népesedéssel foglalkozó szakemberek képzésében és a szakmai jártasság megszerzésében.

87. A kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek kezdeményezniük és támogatniuk kell a népesedéssel kapcsolatos oktatási és információs programokat abból a célból, hogy általános szinten mozdítsák elő a népesedési kérdéskör tudatosodását, elsősorban olyan specifikus csoportok között, mint amilyenek a politikusok, a politikát formálók, az újságírók és a pedagógusok.

d) A nemzetközi szervezetek közötti együttműködés

88. A régió országainak a nemzetközi népesedési kutatásokkal, adatgyűjtéssel és statisztikával foglalkozó nemzetközi kormányzati és nem kormányzati szervezeteit arra ösztönözzük, hogy e területeken alakítsanak ki olyan együttműködési programot, amely az egész régión belül biztosítja a fontosabb, népesedéssel összefüggő társadalmi-gazdasági fejlemények szisztematikus, átfogó és nemzetközileg összehasonlítható követését és az ezzel kapcsolatos korai előrejelzés rendszerét, de ugyanakkor kizárja a drága és nem hatékony ismétléseket és átfedéseket.

1. A népmozgalom összefoglaló adatai

Év	Népesség száma az év végén	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás, fogyás (-)	Egy éven aluli meghaltak	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás, fogyás (-)	1000 élveszülöttre jutó egy éven aluli meghalt	Terhességmegszakítások	
	1000 fő	fő	fő	fő	fő	fő	1000 lakosra					száma	100 élveszületésre
1962	10 074	81 354	130 053	108 273	21 780	6 232	8.1	12.9	10.8	2.1	47.9	163 656	125.8
1965	10 166	89 611	133 009	108 119	24 890	5 166	8.8	13.1	10.7	2.4	38.8	180 269	135.5
1980	10 705	80 331	148 673	145 355	3 318	3 443	7.5	13.9	13.6	0.3	23.2	80 882	54.4
1986	10 509	72 434	128 204	147 089	—18 885	2 442	6.9	12.2	14.0	-1.8	19.0	83 586	65.2
1987	10 464	66 082	125 840	142 601	—16 761	2 178	6.3	12.0	13.6	-1.6	17.3	84 547	67.2
1988	10 421	65 907	124 296	140 042	—15 746	1 967	6.3	11.9	13.4	-1.5	15.8	87 106	70.1
1989	10 375	66 949	123 304	144 695	—21 391	1 941	6.4	11.9	13.9	-2.1	15.7	90 508	73.4
1990	10 355	66 405	125 679	145 660	—19 981	1 863	6.4	12.1	14.1	-1.9	14.8	90 394	71.9
1991	10 337	61 198	127 207	144 813	—17 606	1 989	5.9	12.3	14.0	-1.7	15.6	89 931	70.7
1992[2]	10 311	57 000	121 000	147 000	—26 000	1 700	5.5	11.7	14.2	-2.5	14.0	87 000	71.9

[2]Előzetes adatok.

2. *Élveszületési arányszámok alakulása az anya korcsoportja szerint*

Év (évek átlaga)	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	40—49	15—49	Termékenységi arányszám- (egy nőre)
								éves együtt		
	Az 1000 megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma									
1962	46.4	143.1	94.8	47.0	20.3	6.9	0.3	3.7	52.5	1.7
1980	68.0	158.6	100.0	40.9	13.7	2.9	0.1	1.5	57.6	1.9
1986	48.8	148.3	107.1	43.9	14.5	2.6	0.1	1.4	50.1	1.8
1987	47.1	145.4	107.1	44.3	14.7	2.7	0.1	1.5	49.2	1.8
1988	44.1	143.5	109.5	43.5	14.7	2.8	0.1	1.5	48.5	1.7
1989	40.8	141.8	110.7	43.9	15.3	3.0	0.1	1.5	47.9	1.7
1990	39.5	147.2	115.4	46.9	16.4	3.0	0.1	1.6	49.4	1.8
1991	38.1	146.1	117.4	49.7	16.8	3.2	0.1	1.8	49.7	1.8
1992[3]	35.3	135.6	112.8	47.6	16.4	3.1	0.1	1.7	47.0	1.7

[3]Előzetes, becsült adat.

3. *Az élveszületések száma és megoszlása sorrend szerint*

Év	1.	2.	3+	Összesen	Az élveszületési sorrend átlaga
1962	59 084	37 681	33 288	130 053	2.15
1980	67 650	57 756	23 267	148 673	1.82
1986	56 066	48 812	23 326	128 204	1.87
1987	55 285	47 107	23 448	125 840	1.87
1988	55 216	45 289	23 791	124 296	1.87
1989	53 964	44 941	24 399	123 304	1.88
1990	55 574	44 856	25 249	125 679	1.88
1991	56 795	45 034	25 378	127 207	1.88
1992[4]	53 550	42 597	24 853	121 000	1.90
	Az élveszületések megoszlása sorrend szerint				
1962	45.4	29.0	25.6	100.0	
1980	45.5	38.8	15.6	100.0	
1986	43.7	38.1	18.2	100.0	
1987	43.9	37.4	18.6	100.0	
1988	44.4	36.4	19.1	100.0	
1989	43.8	36.4	19.8	100.0	
1990	44.2	35.7	20.1	100.0	
1991	44.6	35.4	20.0	100.0	
1992[4]	44.3	35.2	20.5	100.0	

[4]Előzetes, becsült adat.

4. Az élveszületések alakulása az anya családi állapota szerint

Év	Összes	Házas	Nem házas	Összes	Házas	Nem házas
	Az élveszületések száma			Az élveszületések megoszlása		
1962	130 053	122 970	7 083	100.0	94.6	5.4
1980	148 673	138 068	10 605	100.0	92.9	7.1
1986	128 204	115 975	12 229	100.0	90.5	9.5
1987	125 840	112 791	13 049	100.0	89.6	10.4
1988	124 296	109 476	14 820	100.0	88.1	11.9
1989	123 304	108 024	15 280	100.0	87.6	12.4
1990	125 679	109 168	16 511	100.0	86.9	13.1
1991	127 207	109 210	17 997	100.0	85.9	14.1
1992[5]	121 000	102 185	18 815	100.0	84.5	15.5

[5]Előzetes, becsült adat.

5. Élveszületések alakulása az anya korcsoportja szerint

Év	—14	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—X	Ismeretlen	Összesen
1962	91	17 241	51 273	33 514	17 672	7 914	2 334	4	10	130 053
1980	236	21 286	61 115	44 419	15 663	4 910	1 041	3		148 673
1986	198	17 150	45 926	38 544	19 674	5 755	957			128 204
1987	167	16 787	45 660	36 482	19 777	5 958	1 009			125 840
1988	201	15 792	46 501	35 833	18 870	6 058	1 041			124 296
1989	170	14 936	47 391	35 194	18 003	6 496	1 114			123 304
1990	237	15 187	49 545	35 013	17 497	7 044	1 156			125 679
1991	212	15 396	50 385	35 239	17 410	7 293	1 272			127 207
1992[6]	206	14 853	47 463	34 331	15 799	7 078	1 270			121 000
					Százalék					
1962	0.1	13.3	39.4	25.8	13.6	6.1	1.8	0.0	0.0	100.0
1980	0.2	14.3	41.1	29.9	10.5	3.3	0.7	0.0		100.0
1986	0.2	13.4	35.8	30.1	15.3	4.5	0.7			100.0
1987	0.1	13.3	36.3	29.0	15.7	4.7	0.8			100.0
1988	0.2	12.7	37.4	28.8	15.2	4.9	0.8			100.0
1989	0.1	12.1	38.4	28.5	14.6	5.3	0.9			100.0
1990	0.2	12.1	39.4	27.9	13.9	5.6	0.9			100.0
1991	0.2	12.1	39.6	27.7	13.7	5.7	1.0			100.0
1992[6]	0.2	12.3	39.2	28.4	13.1	5.8	1.0			100.0

[6]Előzetes, becsült adat.

6. Halálozások nem és életkor szerint

Korcsoport	1965		1980		1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992[7]	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	Százalékos megoszlás																	
1 éven aluli	5.4	4.2	2.6	2.1	1.8	1.5	1.7	1.3	1.6	1.2	1.4	1.3	1.3	1.2	1.4	1.2	1.2	1.1
1—14 éves	1.4	1.1	0.7	0.5	0.5	0.4	0.6	0.4	0.5	0.3	0.5	0.4	0.6	0.4	0.5	0.4	0.5	0.3
15—29 éves	2.4	1.3	2.3	1.0	2.1	0.8	2.0	0.8	1.8	0.8	2.0	0.8	1.9	0.8	2.1	0.8	2.0	0.8
30—39 éves	3.0	1.8	3.0	1.5	3.8	1.8	4.0	1.8	4.0	1.8	4.3	1.9	4.3	1.9	4.3	1.9	4.2	1.9
40—44 éves	2.3	1.7	2.5	1.4	3.1	1.5	3.0	1.5	3.0	1.4	3.2	1.5	3.2	1.5	3.3	1.6	3.8	1.6
45—49 éves	2.0	1.7	3.9	2.2	4.2	2.1	4.3	2.0	4.4	2.1	4.8	2.2	4.8	2.2	4.9	2.2	5.0	2.3
50—54 éves	4.9	3.5	6.1	3.4	6.1	3.3	6.1	3.0	6.3	3.1	6.1	3.1	6.1	3.1	6.1	3.1	6.4	3.1
55—59 éves	7.8	5.5	8.5	5.2	8.9	5.0	8.7	4.9	8.9	5.0	8.7	4.8	8.7	4.9	8.8	4.5	8.4	4.5
60—69 éves	24.4	19.5	20.5	15.8	19.7	14.1	22.4	15.8	23.9	17.0	25.3	17.6	25.3	17.6	24.8	17.4	24.8	17.4
70 éves és idősebb	46.4	59.7	49.9	66.9	49.8	69.5	47.2	68.5	45.6	67.3	43.7	66.4	43.8	66.4	43.8	66.9	43.7	67.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

[7]Előzetes, becsült adat.

6. Halálozások nem és életkor szerint (folytatás)

Korcsoport	1965		1980		1986		1987		1988		1989		1990		1991		1992[8]	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	1000 megfelelő korú és nemű lakosra jutó halálozások száma[9]																	
1 éven aluli	43.3	34.1	25.9	20.3	20.9	16.9	20.2	14.4	18.0	13.4	17.1	14.3	16.0	13.4	16.6	13.4	15.6	12.4
1—14 éves	0.7	0.5	0.5	0.3	0.4	0.3	0.4	0.3	0.4	0.2	0.4	0.3	0.4	0.3	0.4	0.3	0.4	0.3
15—29 éves	1.2	0.6	1.5	0.6	1.5	0.5	1.4	0.5	1.3	0.5	1.4	0.5	1.4	0.5	1.5	0.5	1.4	0.5
30—39 éves	2.3	1.2	3.0	1.4	3.4	1.5	3.4	1.4	3.4	1.4	3.8	1.6	4.0	1.6	4.2	1.7	4.3	1.8
40—44 éves	3.5	2.3	6.2	2.8	7.0	2.9	6.5	2.8	6.2	2.6	6.8	2.9	6.7	2.8	6.8	2.9	7.8	2.9
45—49 éves	5.0	3.5	9.2	4.4	10.6	4.4	10.3	4.0	10.0	4.0	11.1	4.4	11.0	4.4	11.6	4.5	11.8	4.7
50—54 éves	8.6	5.2	14.2	6.4	15.9	6.7	15.7	6.2	16.1	6.2	16.6	6.5	16.6	6.5	16.6	6.5	17.4	6.6
55—59 éves	14.6	8.7	20.9	9.8	23.2	10.0	22.1	9.8	22.3	9.8	23.3	9.9	23.9	10.1	25.4	9.8	25.2	9.9
60—69 éves	30.7	19.4	38.6	20.8	34.7	17.0	36.6	17.9	36.8	18.0	40.0	18.7	39.8	18.7	40.2	19.0	41.1	19.3
70 éves és idősebb	140.9	85.2	109.0	82.1	110.6	81.2	105.8	81.2	104.5	80.0	106.9	82.2	107.3	82.1	107.5	82.8	106.0	81.0
Összesen	11.3	10.0	14.8	12.4	15.1	12.5	14.6	12.4	14.3	12.0	15.0	12.4	15.2	12.5	15.5	12.8	15.7	12.9

[8]Előzetes, becsült adat.

[9]1 éven aluliaknál ezer élveszülöttre számítva.

7. A halálozások száma

Megnevezés	1965	1980	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Férfi	55483	76729	77059	74917	73339	76521	76936	76762	77910
Nő	52636	68626	70030	67684	66703	68174	68724	68051	69090
Összesen	108119	145355	147089	142601	140042	144695	145660	144813	147000

8. A halandóság a leggyakoribb halálokok szerint

(10 000 lakosra)

Halálokok	1965	1980	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Rosszindulatú daganatok	19.1	25.7	27.7	28.1	28.2	28.8	29.8	30.4
Szív- és magasvérnyomás betegségek	31.6	36.5	37.7	36.6	36.9	37.7	38.7	38.9
Agyérbetegségek	16.6	23.2	21.1	20.7	19.9	20.0	20.6	20.3
Érelmeszesedés	6.4	9.1	11.9	10.6	10.0	10.4	11.0	10.8
Hörghurut, tüdőtágulat	3.6	6.6	4.9	4.4	4.1	4.5	4.6	4.3
Májzsugorodás	1.0	2.8	4.3	4.4	4.4	5.2	5.3	5.7
Balesetek	4.0	6.7	7.4	7.4	7.3	7.8	8.5	8.1
Öngyilkosság és önsértés	3.0	4.5	4.5	4.5	4.1	4.2	4.0	3.9

MENEKÜLTEK MAGYARORSZÁGON (1988—1992)

I. A menekülők Magyarországra érkezésének éve, állampolgárságuk

Év	Összes érkező	Román (fő)	Szovjet (fő)	Jugoszláv (fő)	Egyéb (fő)
1988	13 173	13 173	—	—	—
1989	17 448	17 365	50	—	33
1990	18 283	17 416	488	—	379
1991	53 359	3 728	738	48 485	408
1992	16 204	844	241	15 021	98
Együtt	118 467	52 526	1 517	63 506	918
%	100.0	44.3	1.3	53.6	0.8

II. Menekülők Magyarországra érkezésének módja

Év	Legálisan %	Illegálisan %
1988	52.5	47.7
1989	20.6	79.4
1990	81.3	18.6
1991	88.4	11.6
1992	88.3	11.7

III. Magyarországra menekülők összesen

Időszak	Összesen	Ebből magyar nemzetiségű	
		(fő)	(%)
1992	16 204	5 829	36

IV. Jugoszláv menedéket kérők nemzetiség szerint, 1992

Összesen (nemzetiség)	Összesen	Menekültügyi szervnél	Magyar lakosságnál[10]
		elhelyezve	
	15 021	6 282	8 739
		41.8	58.2
Magyar	5 059	709	4 350
	33.6	14.0	86.0
Horvát	1 759	380	1 379
	11.7	21.6	78.4
Muzulmán	7 136	4 616	2 520
	47.5	64.7	35.3
Egyéb	1 067	577	490
	7.1	54.0	46.0

[10]Rokonoknál, ismerősöknél, fizetőszolgálatnál.

V. Menekülők és abból magyar nemzetiségűek (a jugoszláv menedéket kérők nélkül) 1992

Időszak	Érkezett	Magyar nemzetiségű		Román állampolgár		
				összesen	ebből magyar nemzetiségű	
	fő	fő	%	fő	fő	%
I. n. év	331	246	71.3	253	206	81.4
II. n. év	312	181	58.0	214	153	71.5
III. n. év	325	195	60.0	229	167	72.9
IV. n. év	215	148	68.8	148	126	85.1
Együtt	1183	770	65.0	844	652	77.2

BM Menekültügyi Hivatal
Központi Információs Csoport

Tárgyszavak:

Népesedés
Népesedéspolitika

EUROPEAN POPULATION CONFERENCE (Geneva, 23—26 March 1993.)

AZ 1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÓ ÁTTEKINTÉSE[1]

II.

MÉSZÁROS ÁRPÁD

A háztartások és a családok főbb jellemzői

Az évtizedek óta tartó és a 80-as években felerősödő kedvezőtlen népesedési folyamatok, valamint az elkezdődött társadalmi-gazdasági átalakulás hatásai természetesen jelentkeztek a családok és a háztartások tekintetében is.

Ezzel a megállapítással összefüggésben azonban előljáróban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy "a háztartás, illetve a család feldolgozása (szintén) a lakónépesség alapján történt. A háztartásban, illetve a családban élők száma a lakónépesség szerinti feldolgozásban tehát nem tartalmazza azokat a háztartás-, illetve családtagokat, akik az eszmei időpontban a lakásban állandó bejelentett személyek voltak, de ugyanakkor más városban vagy községben, esetleg ugyanazon település más lakásában ideiglenesen bejelentett lakásuk is volt." (Lásd 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok, Budapest 1992. 276. oldal.)

Így minősülnek — többnyire átmenetileg — egyedülállónak például a családjuktól távol dolgozó, vagy tanuló személyek, ha valahol bejelentett ideiglenes lakásuk van. Az ilyen esetek természetesen módosítják az érintett családok és háztartások nagyságát és összetételét is.

Jóllehet a háztartás fogalma nem változott az előző népszámlálásához képest, úgy véljük, nem felesleges idézni az 1990. évi népszámláláskor érvényben levő háztartás fogalmat:

> "A háztartás azoknak az együttlakó személyeknek a köre, akik közös lakásban, vagy annak egy részében laknak, a létfenntartási költségeket részben, vagy egészben közösen viselik és a hét egy vagy több napján rendszerint közösen étkeznek. Az előbbiek teljesülése esetén sem minősülnek egy háztartásban élőknek az ugyanabban a lakásban lakó személyek, ha önálló lakáshasználati jogcímük van. Következésképppen a tulajdonos, illetve a főbérlő (bérlőtárs) az albérlőjével, valamint a társbérlők nem alkothatnak közös háztartást." (1990. évi népszámlálás, 3. Összefoglaló adatok, Budapest 1992. 275. oldal.)

A háztartások számának és összetételének alakulásával kapcsolatos főbb sajátosságok a következőkben foglalhatók össze:

[1]A cikk a 2%-os képviseleti minta alapján korábban készített dolgozat végleges adatokkal kiegészített és bővített változata.

Az 1990. évi népszámlálás alkalmával megközelítőleg 3,9 millió háztartást írtak össze, mintegy 5%-kal többet mint tíz évvel korábban. Ugyanakkor a háztartási keretek között élők száma 10 millió 123 ezer volt, 253 ezerrel, 2%-kal kevesebb mint az előző népszámláláskor. Az ok az 1980-as évek elején kezdődött népességfogyás, amely sajnos napjainkig nem állt meg.

A háztartások számának 5%-os növekedése annak tulajdonítható, hogy az elmúlt évtizedekben az ún. család-háztartások és a családot nem alkotó személyekből álló háztartások között fokozatos eltolódás ment végbe az utóbbiak javára. E tendencia fő oka, hogy az egyedül élők száma három évtized alatt megkétszereződött, arányuk — folyamatos növekedés mellett — 15%-ról 24%-ra emelkedett. Az egy vagy több családot magában foglaló család-háztartások száma 1960—1990 között csupán az elmúlt évtizedben csökkent némileg, arányuk azonban folyamatos visszaesést jelez.

1. A háztartások száma és összetétele
Number and composition of households

Háztartás összetétel	Szám (1000-ben)				Százalék			
	1960	1970	1980	1990	1960	1970	1980	1990
Egy családból álló háztartás	2424	2515	2705	2693	78,7	74,5	72,7	69,2
Két családból álló háztartás	160	180	154	97	5,2	5,3	4,1	2,5
Három vagy több családból álló háztartás	4	5	5	3	0,1	0,2	0,1	0,1
Család-háztartás együtt	2588	2700	2864	2793	84,1	79,9	77,0	71,8
Egyszemélyes háztartás	447	590	731	946	14,5	17,5	19,6	24,3
Egyéb összetételű háztartás	44	87	125	151	1,4	2,6	3,4	3,9
Nem család-háztartás együtt	491	677	856	1097	15,9	20,1	23,0	28,2
Háztartás összesen	3079	3378	3719	3890	100,0	100,0	100,0	100,0

Az előbb említettekből következett a háztartások átlagos nagyságának az 1980-as években is folytatódó csökkenése. 1990-ben 100 háztartásra 260 fő jutott, 19-cel kevesebb, mint tíz évvel korábban. A csökkenés mértéke némileg nagyobb volt mint az ezt megelőző két évtizedben. Ez elsősorban az egyedül élők száma és aránya jelentős növekedésének a következménye. A család-háztartások zömét képező egy családból álló háztartások átlagos nagysága ugyanis kisebb mértékben csökkent mint a korábbi évtizedekben.

2. A háztartások átlagos nagysága
Average household sizes

	1960	1970	1980	1990
100 háztartásra jutó személyek száma	310	295	279	260
Ebből				
— család-háztartásban	347	341	327	317
— egy családból álló háztartásban	334	325	314	309

A háztartások átlagos nagyságának csökkenésével kapcsolatban figyelmet érdemel az az idősor, amely a háztartásoknak a háztartástagok száma szerinti alakulását mutatja be.

A háztartások nagyságát a háztartástagok száma szerint vizsgálva az tapasztalható, hogy az egyedülállók számának és arányának jelentős növekedése mellett az elmúlt évtizedben csupán a kéttagú háztartások száma és aránya emelkedett, a három- vagy többszemélyes háztartásoknál minden esetben mérséklődés tapasztalható. E tendencia azonban nem kizárólag a nyolcvanas években alakult így, hanem — néhány jelentéktelen mértékű, ellenkező irányú elmozdulástól eltekintve — már 1960 óta tapasztalható.

Jelenleg minden 100 háztartásból 29-ben két személy él, az egy-, illetve kétszemélyes háztartások együttesen pedig az összes háztartás több mint felét alkotják (53%). Jelentős még a három és a négy tagból álló háztartások aránya is, elenyésző viszont a hatszemélyes, méginkább a hét vagy több személyből álló háztartások aránya. Utóbbiak együttesen sem érik el az összes háztartás 1%-át (1960-ban arányuk még 3% volt).

3. A háztartások a háztartástagok száma szerint
Distribution of households by number of household members

Háztartástagok száma	Szám				Az összes háztartás százalékában			
	1960	1970	1980	1990	1960	1970	1980	1990
1	447	590	731	946	14,5	17,5	19,6	24,3
2	808	869	1044	1126	26,2	25,7	28,1	29,0
3	729	807	830	803	23,7	23,9	22,3	20,6
4	572	638	724	701	18,6	18,9	19,5	18,0
5	301	288	255	220	9,8	8,5	6,9	5,6
6	131	116	89	64	4,2	3,4	2,4	1,6
7—x	92	70	47	30	3,0	2,1	1,3	0,8

A háztartások 72%-át képező ún. család-háztartásokban is figyelemre méltó változások mentek végbe az utóbbi évtizedekben. A családból álló háztartások 96%-át egy család alkotja. Ez az arány mintegy 2 százalékponttal haladja meg

az 1980. évit, s 3 százalékponttal a 20—30 évvel korábbit. E kismértékű arányváltozás azonban jelentősebb struktúraeltolódást takar.

Míg 1970-ben az egycsaládos háztartásokból csupán minden tizedik volt olyan, amelyben az egyik szülő (apa vagy anya) élt együtt gyermekével, illetve gyermekeivel, addig jelenleg már minden hetedik háztartás ilyen. Az egy családból álló háztartások 87%-ában nem él a háztartásban a családmaghoz nem tartozó rokon vagy nem rokon személy.

Az egycsaládos háztartásokban 100 ilyen háztartásra 309 személy jut. Házaspáros családoknál e mutató értéke 317, egy szülő gyermekes családoknál pedig 262 fő. E viszonylag nem nagy különbségnek két fő oka van: egyrészt az olyan családokkal, ahol csupán az egyik szülő él nőtlen, illetve hajadon gyermekével, nagyobb számban élnek rokon és/vagy nem rokon személyek, másrészt a házaspáros családok között viszonylag magas a gyermektelenek aránya (32%).

A két családból álló háztartások aránya a család-háztartásokon belül az 1960. évihez képest mintegy 3 százalékponttal mérséklődött, jelenleg 3% körül van, míg a három vagy több családból álló háztartások száma 1990 elején csupán a háromezret érte el, s ez a család-háztartásoknak alig 1 ezreléke.

Csaknem minden két családból álló háztartásban szülők élnek együtt gyermekük — esetleg nagyszülők unokájuk — családjával. A kétcsaládos háztartások között tehát szinte kizárólagossá vált az egyenesági rokonok együttélése. Azokban a kétcsaládos háztartásokban, ahol a családok között egyenesági, tehát szülő-gyermek vagy nagyszülő-unoka kapcsolat van, 29% azoknak az aránya, amelyekben az egyik család egy szülő gyermekes típusú, s további 4%-ukban pedig mindkét család ilyen.

4. A család-háztartások összetételének alakulása
Changes in the composition of family households

Háztartás összetétel	Százalék				100 háztartásra jutó személy			
	1960	1970	1980	1990	1960	1970	1980	1990
Egy családból álló háztartás								
Házaspáros családok	.	84,0	84,0	81,7	.	331	321	317
Egy szülő gyermekes családok	.	9,1	10,5	14,7	.	275	261	262
Együtt	93,6	93,2	94,5	96,4	334	325	314	309
Két családból álló háztartás	6,2	6,7	5,4	3,5	538	543	538	531
Három vagy több családból álló háztartás	0,2	0,2	0,2	0,1	822	823	824	851
Család-háztartás összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	347	341	327	317

Az országban összeírt háztartások településtípusok (főváros, többi város, községek) szerinti megoszlása megközelítőleg azonos a népességével. Jelentős

különbségeket találunk azonban a településtípusok között a háztartások összetétele és nagysága tekintetében.

A családokból álló háztartások hányada — a korábbi évtizedekhez hasonlóan — a községekben a legmagasabb (75%), míg a fővárosban arányuk alig haladja meg a 60%-ot. Az egyedülállók részesedése Budapesten a legmagasabb, a háztartások egyharmada (32,4%) tartozik ebbe a csoportba, míg a községekben és a városokban alig több mint ötöde.

Az átlagos háztartásnagyság a fővárosban a legkisebb, legmagasabb a községekben, míg a vidéki városokban felülről közelíti az országos átlagot (260). Az adatok azt mutatják, hogy a háztartások átlagos nagysága Budapesten kisebb mértékben csökkent, mint a másik két településtípusban. Az elmúlt húsz évben a fővárosban a csökkenés 24 fő volt, ebből a nyolcvanas évekre 13 fő jutott. A városokban és a községekben a 100 háztartásra jutó személyek számának mérséklődése mind a hetvenes, mind a nyolcvanas évtizedben településtípusonként közel azonos volt.

5. A háztartások száma és nagysága településtípusonként
Number and size of households by settlement types

Településtípus	Szám (1000-ben)			Az összes település százalékában			100 háztartásra jutó személy		
	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970	1980	1990
Budapest	748	807	850	22,2	21,7	21,9	254	243	230
Városok	1239	1489	1611	36,7	40,0	41,4	294	281	264
Községek	1390	1423	1429	41,2	38,3	36,7	319	297	274

A népességen belül az aktív keresők arányának csökkenése és az inaktív keresők hányadának korábban ismertetett emelkedése a háztartások keresők szerinti összetételét is módosította. 1980 óta 34%-kal emelkedett azoknak a háztartásoknak a száma, amelyekben csak inaktív kereső (esetleg eltartottjával) él, miközben 6%-kal csökkent azoké, amelyekben aktív kereső van. Főként az aktív keresős háztartások közül kerültek ki a csak munkanélkülieket magukban foglaló — az összes háztartás 1%-át meghaladó — háztartások. (A munkanélkülit magukban foglaló háztartásokban a munkanélküli mellett inaktív kereső és/vagy eltartott személy is élhet a háztartásban.) Emellett meg kell említeni, hogy a háztartások egy részében azért nincs aktív kereső, mert az illető munkavégzés miatt családjától ideiglenesen távol, rendszerint munkásszálláson vagy albérletben él.

A változások következtében 24%-ról 32%-ra nőtt az aktív kereső nélküli háztartások hányada, úgy, hogy eközben szinte változatlan maradt a csak eltartottakból álló háztartások aránya (1,6%). Az aktív keresős háztartások arányának csökkenése azonban már a nyolcvanas évek előtt is megfigyelhető volt, 1970-ben például arányuk még 81% az 1980. évi 76, illetve a jelenlegi 68%-kal szemben.

A háztartások keresők szerinti összetételének változását szemléletesen tükrözi az is, hogy az elmúlt évtizedben 18 fővel kevesebb lett a 100 háztartásra jutó aktív keresők száma (1990-ben 115). Figyelemre méltó, hogy az ezt megelőző évtizedben a csökkenés mértéke jóval alacsonyabb, mindössze 10 fő volt. Még szemléletesebben tükröződnek a változások a 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak együttes számát vizsgálva: míg a nyolcvanas években 15 fővel (109-ről 124-re) nőtt a mutató értéke, addig 1970 és 1980 között a növekedés mindössze 3 fő volt.

6. A háztartások az aktív keresők száma szerint
Distribution of households by number of active earners

Aktív keresők száma	Szám (1000-ben)			Az összes háztartás százalékában			Index		
							1980	1990	
	1970	1980	1990	1970	1980	1990	1970 = 100,0		1980 = 100,0
1	1192	1155	1202	35,3	31,1	30,9	96,9	95,6	104,0
2	1152	1282	1123	34,1	34,5	28,9	111,3	98,3	87,6
3	296	294	255	8,8	7,9	6,5	99,3	85,8	86,5
4-x	106	85	62	3,1	2,3	1,6	80,4	57,4	72,0
Nincs aktív kereső									
Munkanélküli van	.	.	46	.	.	1,2	.	.	.
Csak inaktív kereső	550	847	1138	16,3	22,8	29,3	154,1	205,6	134,3
Csak eltartott van	82	55	64	2,4	1,5	1,6	67,8	72,2	115,9

A háztartásoknak a keresők száma szerinti alakulásáról megállapítható, hogy — összefüggésben a népesség öregedési folyamatával — Budapesten a legalacsonyabb (104 fő) a 100 háztartásra jutó aktív keresők száma, míg a háztartásokban élő 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők és eltartottak együttes száma a községekben a legmagasabb (136 fő). Ez utóbbi mutató értéke a vidéki városokban a legkedvezőbb (116 fő), de a fővárosban (119 fő) is kedvezőbb az országos átlagnál (124 fő).

A háztartásokban élők korösszetételét vizsgálva kitűnik, hogy az összes háztartás 36%-a, a család-háztartásoknak pedig éppen a fele fiatal- és középkorú személyekből, többségében gyermekes családokból áll. Az egygenerációs háztartások, tehát azok, amelyekben csak fiatal-, csak közép- vagy időskorú személy él, az összes háztartás 47%-át képezik, ami némileg meghaladja az 1980. évit (45%). E háztartások korstruktúrája azonban lényegesen módosult. Míg a középkorúak háztartásainak hányada — az összes háztartáson belül — változatlanul 15—17% között van, addig a csak fiatalkorúakból álló háztartások aránya a tíz évvel korábbi 12%-ról 9%-ra mérséklődött, miközben az öregkorúak háztartásainak részesedése 18%-ról 21%-ra nőtt. Utóbbi háztartások száma tíz év alatt 661 ezerről 821 ezerre emelkedett, közülük az egyszemélyes

háztartások hányada 59%, de jelentős közöttük az idős házaspárból álló kétszemélyes háztartások aránya is (39%).

Család, családnagyság, családösszetétel

Az ország területén 1990. január 1-jén megközelítőleg 2,9 millió család élt, míg a családi kötelékben élők száma meghaladta a 8,4 milliót. A családok és a családban élők száma 1980 óta 4, illetőleg 5%-kal lett kevesebb, ezáltal az átlagos családnagyság több évtizede tartó — bár egyre mérséklődő ütemű — csökkenése szinte teljesen megállt. Ez utóbbi kedvező jelenség mögött azonban a családok összetételében jelentősebb, általában hosszabb ideje megfigyelhető nem éppen kedvező változások mentek végbe, illetőleg folytatódtak.

A termékenység tartósan kedvezőtlen alakulása a családnagyság változásának fő tényezője. A családokban élő gyermekek számának alakulása jól tükrözi a termékenység hosszú ideje tartó csökkenését.

A családösszetételre és a családnagyságra egyaránt hatással van az is, hogy a családstatisztikai adatok szintén a lakónépességről szólnak. (Erről részletesebben szóltunk korábban a háztartásokról szóló rész elején.)

A házaspáros családok aránya az összes családon belül 1949-től 1980-ig 87—90% között ingadozott (1970-ben volt a legmagasabb), 1990-re viszont 85% alá csökkent. A gyermekes házaspárok hányada az 1949. évi 60%-ról 1990-re 50%-ra esett vissza. Más oldalról az elmúlt húsz év alatt a gyermekes házaspárok száma 169 ezerrel, azaz több mint 10%-kal lett kevesebb, s ez a csökkenés szinte teljes egészében az utolsó évtizedben következett be. Jelenleg már minden hatodik-hetedik családban csupán az egyik szülő él együtt nőtlen/hajadon gyermekével, azaz jelentősen emelkedett a házastárs nélkül, csupán gyermekükkel élő anyák, illetve apák száma és aránya.

7. A családok családösszetétel szerint
Families by family composition

Családösszetétel	Szám (1000-ben)					Százalék				
	1949	1960	1970	1980	1990	1949	1960	1970	1980	1990
Házaspár gyermek nélkül	640	849	974	1066	992	26,8	30,8	33,7	35,2	34,3
Házaspár gyermekkel	1439	1539	1623	1621	1454	60,3	55,8	56,1	53,5	50,2
Együtt	2078	2388	2598	2686	2446	87,1	86,6	89,8	88,7	84,5
Apa gyermekkel	39	33	37	56	89	1,6	1,2	1,3	1,9	3,1
Anya gyermekkel	268	336	256	285	361	11,2	12,2	8,9	9,4	12,5
Együtt	307	369	293	341	450	12,9	13,4	10,2	11,3	15,5
Összesen	2385	2757	2891	3028	2896	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Korábban már említettük, hogy bár csökkent a családok száma és összetételük kedvezőtlenebbé vált 1980 után, ezzel nem járt együtt az átlagos családnagyság mutatóinak romlása, mint a táblából kitűnik. A 100 családra jutó személyek száma a tíz évvel ezelőttihez képest mindössze 2 fővel csökkent, jelenleg 292 fő. A csökkenés üteme folyamatosan mérséklődött, hiszen 1949—1960 között még 27 fővel, az ezt követő tízéves időszakban 11 fővel, majd 7 fővel csökkent a mutató értéke.

Az átlagos családnagyság 1980-ig mind a házaspáros, mind az egy szülő gyermekes családtípusban csökkent, 1980 óta viszont a házaspáros családoknál stagnálás, míg az egy szülő gyermekes családoknál némi növekedés figyelhető meg. Utóbbiak esetében meg kell említeni, hogy az átlagos családnagyság már nem függ a gyermekével egyedül élő szülő nemétől.

8. A családok családösszetétel és az átlagos családnagyság szerint
Families by family composition and average family size

Családösszetétel	100 családra jutó személy				
	1949	1960	1970	1980	1990
Házaspár gyermek nélkül	200	200	200	200	200
Házaspár gyermekkel	411	387	371	367	369
Együtt	346	321	307	301	301
Apa gyermekkel	303	242	240	241	245
Anya gyermekkel	291	259	250	239	243
Együtt	293	257	249	240	243
Összesen	339	312	301	294	292

Az elmúlt 40 év alatt alapvetően változott meg a családok gyermekszám szerinti összetétele. Míg a II. világháború utáni első népszámlálás időpontjában a családoknak alig több mint negyede élt gyermek nélkül, jelenleg arányuk meghaladja az egyharmadot. A háromgyermekes családok aránya négy évtized alatt 10%-ról 5%-ra mérséklődött. Ez a csökkenés az időszak első felében következett be, majd hányaduk gyakorlatilag nem változott. A hagyományosan nagy családnak számító, négy vagy több gyermeket nevelő családok aránya jelenleg a másfél százalékot sem éri el, míg 1960-ban még minden huszadik, 1949-ben pedig minden tíz-tizenegyedik családban élt ennyi gyermek.

A családok 44%-ában él jelenleg 15 évesnél fiatalabb gyermek, s megközelítőleg hasonló volt az arány tíz, illetve húsz évvel korábban is, szemben az 1960. évivel, amikor a családoknak több mint a fele volt ilyen. Ennek főleg az a magyarázata, hogy az ötvenes évek első felének "népesedéspolitikai intézkedései" néhány éve nagymértékben megnövelték a gyermekszámot. Emellett az 1960. évi népszámlálás alkalmával a nagyszülővel élő nőtlen/hajadon unokát is gyermekként számolták el, így ez is növelte a 15 évesnél fiatalabb gyermekkel élő családok részarányát.

9. A családok az összes és a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerint, százalékban
Per cent distribution of families by total number of children and number of children aged under 15 years

Gyermekszám	Összes gyermek					15 évesnél fiatalabb gyermek			
	1949	1960	1970	1980	1990	1960	1970	1980	1990
0	26,8	30,8	33,7	35,2	34,3	48,4	54,0	54,4	55,8
1	31,7	34,7	35,4	33,7	32,9	26,7	27,2	23,4	23,6
2	21,8	21,6	22,3	24,8	26,3	16,4	14,4	18,1	17,0
3	10,2	7,8	5,6	4,7	5,1	5,4	2,9	3,2	2,9
4—x	9,4	5,1	3,0	1,7	1,4	3,1	1,5	1,0	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A 100 családra jutó gyermekek száma 1980-ig mindkét fő családtípusban — a házaspáros és az egy szülő gyermekkel típusúban is — folyamatosan csökkent, az összes családot tekintve az 1949. évi 152-vel szemben 1980-ban már csupán 105 volt, azaz családonként az átlagos gyermekszám alig haladta meg az egyet. Az 1980-as évekre kimutatható csekély növekedés talán elsősorban azt jelzi, hogy megállt az átlagos családlétszám további apadása.

10. A 100 családra jutó gyermekek száma családösszetétel szerint
Number of children per 100 households by family composition

Családösszetétel	1949	1960	1970	1980	1990
Házaspár gyermekkel	211	187	171	167	169
Egy szülő gyermekkel	193	157	149	140	143
Gyermekes családok együtt	208	182	167	162	163
Családok összesen	152	126	111	105	107

A családok megoszlása településtípusok — Budapest, városok, községek — szerint természetesen alig tér el a népesség ilyetén megoszlásától, sőt a vidéki városokban e két arányszám azonos. Jelentősebb különbségek mutatkoznak viszont — mint annyi más mutatónál — a főváros és a vidék között, ha a családok összetételét, nagyságát és a gyermekek számát nézzük.

Meg kell említeni, hogy a családnagyság és egy családra jutó átlagos gyermekszám két-három évtizeddel korábban még a községekben volt a legnagyobb, napjainkban ez már a vidéki városokra jellemző.

11. A családok családösszetétel szerint, százalékban, átlagos gyermekszám, településtípusonként
Per cent distribution of families by family composition and average number of children by settlement types, 1990

Településtípus	Összesen	Házaspár			Egy szülő gyermekes családok			100 családra jutó		
		együtt	gyermek nélkül	gyermekkel	együtt	apa	anya	összes		15 évesnél fiatalabb gyermek
						gyermekkel		személy	gyermek	
Budapest	18,4 100,0	78,3	35,9	42,4	21,7	.	.	276	98	60
Városok	42,4 100,0	84,9	32,0	53,0	15,1	.	.	296	111	74
Községek	39,2 100,0	86,9	36,0	50,8	13,1	.	.	294	107	69
Összesen	100,0 100,0	84,5	34,3	50,2	15,5	3,1	12,5	292	107	70

Lakáshelyzet, a népesség lakáskörülményei

A népesség lakásviszonyai visszahatnak életkörülményeire és ezáltal demográfiai viszonyaira is. Emiatt a lakáshelyzet változásainak megfigyelése, a lakásállomány különböző ismérvek szerinti összeírása a népszámlálások programjának részévé vált.

A legutóbbi népszámlálás keretében végrehajtott lakásösszeírás adatai arról tanúskodnak, hogy a lakáshelyzet — a lakások nagyságát és minőségét tekintve — lényegesen javult az 1980. évi megfigyelés óta, az állománynövekedés nagysága és mértéke azonban kedvezőtlenebb az előző két évtizedénél.

Az ország lakásállománya 1990 elején 3 millió 853 ezer volt, 311 ezerrel több, mint az előző népszámláláskor. Ez a 9%-ot megközelítő gyarapodás azonban jelentősen elmarad a korábbi évtizedekben tapasztalt 12—14%-os növekedéstől. Az egymást követő népszámlálások alkalmával összeírt lakások számának emelkedése a II. világháború utáni évtizedekben számszerűen csak az 1950-es években, míg arányát tekintve egyszer sem volt ilyen alacsony. Az 1980-as évekre ugyanis a lakáépítések fokozatos csökkenése volt a jellemző. A megfigyelt, 1980 óta épített 685 ezer lakásnak közel 60%-a még az évtized első felében készült, és a második öt évben épültek megoszlása is az építési kedv és lehetőség fokozatos csökkenését mutatja. A legkevesebb lakás 1989-ben épült, a 10 éves produktumnak alig több mint 6%-a.

Az 1980—1989-es építésű lakások száma és a kimutatott állomány növekedés között jelentkező — 374 ezres — jelentős különbséget, a megszűnt lakások magas száma okozza, ami szintén szolgál némi magyarázattal az utóbbi évtized kedvezőtlen mértékű fejlődésére.

A lakásállomány növekedése eltérő volt településtípusonként. Az összes gyarapodás kétharmada a vidék városaira jutott. Ez igen dinamikus fejlődés,

mivel ott a lakásoknak csak 42%-át írták össze. A fővárosra jutó növekedési hányad összhangban áll az országos lakásszámból a fővárosra jutó hányaddal (22, ill. 21%). Feltűnően kicsi volt a lakásállomány növekedése községeinkben, mivel az 1980-as években ott felépült mintegy 216 ezer új lakás ellenében megközelítőleg 175 ezer régi, elavult falusi lakás megszűnését jelzik a lakásszámlálás 1990. évi adatai.

12. A lakásállomány alakulása
Changes in the stock of dwellings

Év	Lakás (1000-ben)	Időszak	Növekedés	
			szám (1000-ben)	százalék
1949	2467*			
1960	2758	1949—1959	291	11,8
1970	3122	1960—1969	365	13,2
1980	3542	1970—1979	420	13,5
1990	3853	1980—1989	311	8,8
Ebből:				
Budapest	794		67	9,2
Városok	1605		201	14,3
Községek	1454		42	3,0

*A jelenlegi lakásfogalom szerint 2385.

A lakások nagysága a szobák számát és a lakás alapterületét tekintve, is növekedett. A szobaszám szerinti összetételben olyan jelentős átrendeződés ment végbe az elmúlt tíz év alatt, amely már minőségi változásnak tekinthető. 1990-ben változatlanul a kétszobás lakások aránya a legmagasabb, tehát továbbra is ez a lakásnagyság számít átlagosnak. Az egyszobás, valamint a három- vagy többszobás lakások aránya azonban gyökeresen megváltozott. Az egyszobás lakások száma oly mértékben csökkent, hogy arányuk már nem éri el a 17%-ot sem, ugyanakkor a nagyobb (három- vagy többszobás) lakások már 40%-ot tesznek ki. Ez a javulás alapvetően abból adódik, hogy az 1980 óta épített lakások mintegy fele három- vagy többszobás. A szobahozzáépítések és a lakásösszevonások révén szintén a nagyobb lakások száma nőtt, továbbá az arányeltolódáshoz hozzájárult az is, hogy a megszűnt lakások több mint fele volt egyszobás.

A lakások nagyságát nézve a vidék kedvezőbb helyzetben van, mint a főváros. A három- vagy többszobás lakások aránya a községekben a legmagasabb (43%), ugyanitt az egy- és kétszobásoké pedig az országos átlaghoz közeli értéket mutat. Az egyszobás lakások hányada a városokban a legalacsonnyabb (alig 14%), és itt a legmagasabb a kétszobásoké (47%). A főváros lakásállományának viszont még egynegyede — 197 ezernél több lakás — csak egyszobás, ezáltal a kétszobás és az ennél nagyobb lakások aránya rosszabb az országos átlagnál.

13. A lakások megoszlása szobaszám szerint százalékban
Per cent distribution of dwellings by number of rooms

Év	Összesen	1	2	3—X
		szobás		
		1000-ben		
1970	3122	1440	1348	334
1980	3542	973	1720	849
1990	3853	645	1681	1527
		Százalék		
1970	100,0	46,1	43,2	10,7
1980	100,0	27,5	48,6	24,0
1990	100,0	16,7	43,6	39,6
Ebből:				
Budapest	100,0	24,9	40,4	34,7
Városok	100,0	13,9	47,1	39,0
Községek	100,0	15,5	41,5	43,0

A szobák számának növekedési üteme — a lakásállomány gyarapodásához hasonlóan — lényegesen mérsékeltebb, mint az előző évtizedben, de számszerűen a növekedés a legnagyobb 1949 óta. A közel 2,1 millióval megemelkedett szobaszám következtében 100 lakásra már nem 199, hanem 237 szoba jut, ami azt jelenti, hogy hazánkban ma már a lakások az átlagos nagyság közel jár a két és fél szobáshoz.

Az ismertetés a továbbiakban csak a lakott lakásokról szól. Ezért meg kell említeni, hogy 1990-ben 165 ezer üresen álló lakást írtak össze, 31%-kal többet, mint 10 évvel korábban. A számottevő emelkedés ellenére a nem lakott lakások csak 4,3%-át jelentik a teljes lakásállománynak.

14. A lakott lakások laksűrűsége
Population density of occupied dwellings

Év, településtípus	A lakott lakások száma (1000)	100 lakásra jutó		100 szobára jutó lakó
		lakó	szoba	
1970	3034	327	164	199
1980	3417	303	201	151
1990	3688	274	239	115
Ebből:				
Budapest	776	252	223	113
Városok	1541	276	241	115
Községek	1372	285	246	116

A lakások laksűrűsége a korábbinál mérsékeltebben gyarapodó lakásállomány és sajnálatos módon a II. világháború utáni magyarországi népszámlálások történetében először regisztrált népességfogyás együttes hatásaként tovább javult. Budapesten a kedvezőtlen szobaszám szerinti összetétel ellenére a legalacsonyabb a laksűrűség főleg a lakásokra, de a szobákra számítva is. Ezt a kedvező helyzetet az itt élő egyedülállók magas száma magyarázza.

A lakásokban lakó személyek számát a lakások szobaszáma szerint vizsgálva olyan egyenlőtlenségeket ismerhetünk fel, amelyeket az átlagos laksűrűségi mutatók elfednek. A 100 szobára jutó lakók száma mind országosan, mind településtípusok szerint azt mutatja, hogy egy-egy szobában alig több mint egy személy él. Ez nagyon kedvező helyzet lenne, de esetenként a lakók tényleges száma a különböző nagyságú lakásokban ettől jóval szűkösebb körülményeket okoz. Ha a lakásigények kielégítésénél szokásos normát (egy szobában két fő) elfogadjuk, akkor az egyszobás lakást 3, a kétszobást 5, a háromszobást pedig 7 lakóval már zsúfoltnak minősíthetjük. A lakások több mint 7%-a ilyen, tehát mintegy 270 ezer lakás lakóiról joggal feltételezhetjük, hogy lakáskörülményeiket nem tartják megfelelőnek. 1980-ban ugyanezt még 560 ezer lakás lakóiról állapíthattuk meg. A nagymértékű csökkenéshez feltehetően az is hozzájárult, hogy az elmúlt tíz évben megvalósult lakásépítések elsősorban ennek a körnek a lakásproblémáit enyhítették. A nagy lakószámú lakások mellett természetesen vannak "kevésbé kihasznált" lakások is: pl. 101 ezer háromszobás lakásban csak egy, 78 ezer négy vagy több szobásban pedig csak egy vagy két személy lakik.

15. A lakott lakások lakószám és szobaszám szerint, 1000-ben
Distribution of occupied dwellings by number of inhabitants and number of rooms (in thousands)

Lakószám	Összesen	1	2	3—X
		szobás		
—2	1814	461	908	445
3—4	1474	104	587	782
5—6	349	18	97	234
7—X	51	5	14	31
Összesen	3688	588	1607	1493

A lakások nagysága szoros összefüggésben van az építési szokásokkal, illetve az építési formák változásával, amely a lakásállomány tulajdoni jelleg szerinti összetételének változásában is kifejezésre jut.

Az 1980 óta épült és a régebbi lakások tulajdoni jelleg szerinti megoszlását összevetve megfigyelhető egyrészt a magánerős építkezések növekvő túlsúlya, a tulajdonformák közötti átrendeződés. A családi ház építések rovására

emelkedett a társasházak aránya, amelynek egyik oka, hogy az állam egyre kisebb mértékben vállalt szerepet a lakásépítésben. Az évtized első felében felépült 60 ezer állami lakással szemben 1985 után már csak 35 ezer készült el. A lakások használati jogcím szerinti adataiból is kitűnik az állami lakások csökkenő aránya (lásd a 16. táblát).

A bérlakások 45%-a a fővárosban található, 43%-a pedig a vidéki városokban. Budapesten a bérlakások — minthogy számuk 1980 óta nem csökkent lényegesen — most is a főváros lakásainak többségét (55%-át) képezik. Az a tény, hogy a bérlakások általában kisebbek (háromnegyedük egy- vagy kétszobás), mint a tulajdonosi jogcímen lakott lakások, megfigyelhető a budapesti lakások átlagosnál kevesebb szobaszámában is. (A 100 lakott lakásra jutó szobák száma Budapesten 223, országosan 239.)

A korábbi népszámlálásoknál fontos adat volt a társbérletes lakások száma. Ennek ma már nincs jelentősége, mivel a társbérlet vidéken gyakorlatilag megszűnt, és Budapesten is csak elvétve fordul elő.

16. A lakott lakások használati jogcíme településtípusonként (1000-ben)
Tenure of occupied dwellings by settlement types (in thousands)

Településtípus	Tulajdonosi	Főbérleti	Társbérleti	Egyéb
1980				
Budapest	266	434	7	2
Városok	937	419	2	4
Községek	1232	111	0	2
Összesen	2435	963	10	8
1990				
Budapest	343	428	2	3
Városok	1132	402	0	4
Községek	1251	114	0	7
Összesen	2727	945	2	14

A lakás minőségét, a lakással való elégedettséget a szobaszám és az alapterület mellett nagymértékben meghatározza annak felszereltsége, komfortossága is. Az előző népszámlálás óta a lakások felszereltségében további jelentős javulás ment végbe. Vezetékes víz (hálózatból vagy házi rendszerből) már több mint 3 millió 100 ezer lakásban van, ami csaknem 85%-os ellátottságot jelent. Hasonló mértékű a csatornázottság is, amely nagyjából fele-fele arányban közüzemi, illetve házi csatorna. Közcsatorna szinte kizárólag Budapesten és a városokban van (97%), a házi csatornával ellátott lakások többsége (62%-a)

viszont a községekben található. Mint a 17. táblából kitűnik, a vízöblítéses WC-vel való felszereltség (75,3%) elmarad a vízvezetékkel, illetve a csatornával való ellátottságtól, ami a községek 60%-osnál alacsonyabb ellátottságából következik. A gázellátás 86,7%-os, de a lakások több mint felében csak palackos gáz van.

17. A lakott lakások felszereltsége településtípusonként, százalékban
Equipment of occupied dwellings by settlement types, per cent

Év, településtípus	Vezetékes vízzel	Hálózati gázzal	Palack- gázzal	Vízöblítéses WC-vel	Köz- vagy házi csatornával
	ellátott lakás				
1970	36,1	16,2	35,2	27,2	37,9
1980	65,0	25,5	52,1	53,3	67,8
1990	84,5	40,9	45,8	75,3	85,1
Ebből:					
Budapest	98,8	78,8	5,7	90,7	98,9
Városok	89,8	50,4	35,8	83,0	90,3
Községek	70,6	8,7	79,7	58,0	71,3

Az összkomfortos lakások száma 1990-ben már megközelítette az 1,5 milliót (ami majdnem 40%-os arány), a növekedés mértéke pedig több mint kétszeres. A komfortos lakások száma, 1980 óta 22 ezerrel lett több és arányuk meghaladja a 30%-ot. Ugyancsak kedvező változás észlelhető az alacsonyabb komfortfokozatú lakásállománynál is. Jóllehet a jobb minőségűnek számító félkomfortos lakások száma mindössze 8%-kal (21 ezerrel) nőtt, ugyanakkor a rosszabb minőségű, komfort nélkülieké 47%-kal (607 ezerrel) csökkent. A lakáskörülmények kedvező változásaihoz az új lakások építése mellett jelentősen hozzájárult a meglévő lakások korszerűsítése, közművesítése és egyéb, a minőség javítását célzó építési-szerelési tevékenység. A komfortviszonyok a fővárosban és a többi városban lényegesen jobbak, de az összkomfortos és komfortos lakások együttes aránya már a községekben is 50% feletti. A komfort nélküli lakások aránya a nagymértékű csökkenés ellenére a községekben még mindig közel egyharmadnyi, a vidéki városokban 12%, Budapesten pedig 8%-nál is kevesebb.

1980-ban a lakosság fele még gyengébb minőségű félkomfortos vagy komfort nélküli lakásokban lakott, 1990-re, a kedvező változások eredményeként, ez az arány 26%-ra apadt. Az ott lakók száma azonban — a szükség- és egyéb lakások lakóival együtt — eléri a 2,6 milliót, és többségükről okkal feltételezhetjük, hogy elégedetlenek lakásuk felszereltségével. Ez a következtetés fokozottan érvényes a közel 820 ezer komfort nélküli, valamint szükség- és egyéb lakás majdnem 1,9 millió lakójára.

18. A lakott lakások részletes komfortosság szerint
Comfort of occupied dwellings

Év, településtípus	Összesen	Összkomfortos	Komfortos	Félkomfortos	Komfortnélküli	Szükség- és egyéb lakás
			1000-ben			
1980	3417	617	1106	258	1292	144
1990	3688	1464	1128	279	685	132
			Százalék			
1980	100,0	18,1	32,4	7,6	37,8	4,1
1990	100,0	39,7	30,6	7,6	18,6	3,6
Ebből:						
Budapest	100,0	48,6	35,4	5,6	7,9	2,4
Városok	100,0	47,3	31,2	6,1	12,3	3,0
Községek	100,0	26,1	27,1	10,2	31,6	4,9

Befejezésül tekintsük át röviden, hogy a lakásállomány növekedése és az átlagos szobaszám jelentős javulása milyen hatással volt az egyes lakásokban lakó háztartások és családok számának alakulására.

Mint a 19. tábla is tanúsítja a lakások túlnyomó többségében (91%) az ott lakók közös háztartásban élnek. Az ilyen lakások száma 10 évvel ezelőtt 283 ezerrel volt kevesebb, de az arány akkor is hasonló volt. A két háztartás által lakott lakások 1980-ban is kicsi aránya tovább csökkent. A három esetleg több háztartás életteréül szolgáló lakásokat — csekély számuk és arányuk ellenére — viszont azért kell megemlíteni, mert lakóik száma mintegy 135 ezerre tehető.

Az egy háztartás által lakott lakásoknak majdnem háromnegyedében egy család található, két vagy több család csak 3%-ukban fordul elő. Lényegesen gyakoribb viszont az olyan lakás, ahol a háztartás családot nem alkotó személyekből, főleg egyedülállókból áll (egynegyedük ilyen).

Az egy lakásban együtt élő háztartások számát összevetve a lakások nagyságával elég szoros összefüggés tapasztalható. A kisebb (1—2 szobás) lakásokban általában egy háztartás lakik, két vagy több háztartás inkább a 3—4 szobás lakásokban jellemző. Míg például az egyszobás lakásoknak nem egészen 5 százalékában él együtt 2 vagy több háztartás, a háromszobás lakásoknál arányuk már 9 százalékos, a négy- és többszobás lakásokban pedig a 16 százalékot is meghaladja.

19. A lakott lakások a háztartások és családok száma szerint százalékban
Distribution of occupied dwellings by number of households and number of families, per cent

A lakásban lakó háztartások és családok száma	1980	1990
1 háztartásban		
1 család	68,2	65,5
2 vagy több család	4,4	2,6
Nem család-háztartás	17,4	22,9
Együtt	90,0	91,0
2 háztartásban		
2 vagy több család	3,2	2,0
Nem család-háztartás	1,3	1,4
Család és nem család-háztartás	3,3	2,8
Együtt	7,7	6,1
3 vagy több háztartás	0,9	0,6
Lakás lakónépesség nélkül	1,3	2,2
Összesen	100,0	100,0

Az ismertetés terjedelmi korlátai miatt nem volt mód a család-háztartás-lakás kérdéskör részletesebb bemutatására, illetőleg tüzetesebb vizsgálatára. Remélhetőleg a későbbiekben alkalom nyílik majd arra, hogy az 1990. évi népszámlálás 20 százalékos reprezentatív felvételének nagyon gazdag adatanyagát is felhasználva további részletek publikálására kerüljön sor.

Összefoglalás

Az 1990. évi magyar népszámláláskor összeírt családok és háztartások adatai főként kedvezőtlen változásokról tanúskodnak. Az ún. család-háztartások arányának évtizedek óta tartó csökkenése az 1980-as években felerősödött. Ezzel egyidőben az egyszemélyes háztartások száma és aránya természetesen tovább nőtt. Ez a jelenség részben a kedvezőtlen népesedési folyamatok, részben a lakónépességről szóló feldolgozás eredménye. A családok és a családi kötelékben élők száma csak 4—5 százalékkal csökkent ugyan, de az ún. csonka (egy szülő-gyermekes) családok száma és aránya 1949 óta a legmagasabb. Örvendetes viszont, hogy megállt az átlagos családnagyság évtizedek óta tartó csökkenése.

A népesség lakáshelyzete lényegesen javult az elmúlt évtizedben. Bár a lakásállomány gyarapodása kisebb volt mint az 1960—1980 közötti időszakban, de a többszobás összkomfortos lakások építése, valamint kommfort nélküli kis lakások bővítése és korszerűsítése az 1980-as években általánossá vált. A minőségi változás főleg a falusi népesség lakáskörülményeit javította meg nagymértékben.

Tárgyszavak:

Háztartás
Család

SUMMARY REVIEW OF THE RESULTS OF THE 1990 POPULATION AND HOUSING CENSUS, II

Summary

The family and household data of the 1990 census mainly testify unfavourable developments. The long-term decrease in the proportion of family households has accelerated in the decade of the 1980ies. Parallel with this, the number and proportion of one-person households has naturally increased further. This was partly due to the unfavourable population processes, partly to the data processing of resident population. Although the number of families and of persons living in families has decreased by only 4-5 per cent, the proportion of single parent families is the highest ever since 1949. It is favourable, however, that the decrease in average family size has stopped.

The housing situation has improved considerably during the last decade. Although the increase in the stock of dwellings was smaller than in the period between 1960 and 1980, the construction of dwellings with several rooms and equipped with full comfort, as well as the modernizing and enlarging smaller dwellings has become general in the 1980ies. The improvement in the quality of housing was most marked in the rural population.

KÖZLEMÉNYEK

NÉHÁNY GONDOLAT EGY INDIREKT MODELLEZÉSI ELJÁRÁS ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEIRŐL A DEMOGRÁFIÁBAN[1]

VALKOVICS EMIL

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy különböző népmozgalmi jelenségek megnyilvánulásait mérő mutatók értékeinek sorozata ugyanazzal a direkt, vagy indirekt eljárással legyen modellezhető[2]. E tanulmányban olyan indirekt modellezési eljárást mutatunk be, melynek során a mutatók értékeinek monoton csökkenő, illetve monoton növekvő sorozatát lényegében ugyanannak a matematikai transzformációnak vetjük alá, és a transzformált adatokhoz ugyanazt a függvénytípust illesztjük. Az illesztett függvény negyedfokú polinom, mely — minthogy az abszcissza értékeket minden esetben ekvidisztansaknak választjuk — az ortogonális polinomok módszerével is illeszthető. Indirekt modellezési eljárásunk alkalmazási lehetőségei közül az alábbiakban

— a halandósági tábla továbbélési függvényének;
— az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek;
— a házas termékenység korspecifikus arányszámainak;
— a valamely házassági kohorszhoz tartozó befejezett termékenységű és (azonos korú) nők gyermekszám szerinti megoszlásának, s ennek alapján a családnövekedési valószínűségeknek és a házas termékenység születési sorszám szerinti parciális intenzitásainak

modellezését mutatjuk be részletesebben.

Az előállított modell által becsült adatok és az eredeti (megfigyelt) adatok közötti illeszkedés szorosságának mérésére tanulmányunkban minden esetben a korrelációs indexet (I) használjuk. Ez utóbbi képlete, mint ismeretes:

$$I = \sqrt{1 - \frac{\Sigma[y - y(x)]^2}{\Sigma(y - \bar{y})^2}},$$

melyben $\Sigma[y-y(x)]^2$ az eredeti és becsült adatok közötti eltérések négyzetének összegét, $\Sigma(y-\bar{y})^2$ pedig az eredeti adatok és aritmetikai átlaguk közötti eltérések négyzetének összegét jelenti.

1. A halandósági tábla továbbélési függvényének indirekt modellezése

A szóban forgó indirekt modellezési eljárás során először kiszámítjuk a $l_0 = 100\,000$ gyökű, koréves részletezésű halandósági tábla továbbélési függvénye l_1, l_6, l_{11}, l_{16}, ..., l_{91}, l_{96} értékeinek, vagyis összesen húsz értéknek a természetes

[1] A *Population* c. francia népességtudományi folyóirat *Roland Pressat* professzor tiszteletére kiadott 1991. évi 6. számában megjelent dolgozat eredeti magyar nyelvű változata.

[2] *Direkt* modellezés során a mutatók változatlanul hagyott értékeihez, *indirekt* modellezés során pedig előzetesen valamilyen matematikai transzformációnak alávetett értékeihez illesztünk függvényt.

logaritmusát, majd a $ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ mutató értékét, melyben l_1 az egy éves egzakt életkorig továbbélők, l_a az a éves egzakt életkorig továbbélők számát jelenti ($1<a\leq 100$). E mutató értékeihez első-, másod-, vagy negyedfokú polinomot illesztünk, melynek helyettesítési értékei a tapasztalatok szerint igen jó közelítéssel reprodukálják e mutató eredeti értékeit. Minél magasabb a halandóság szintje, annál célszerűbb magasabb fokszámú polinomot választanunk. Magasabb fokszámú polinom illesztése ezen kívül a szóban forgó mutató értékeinek pontosabb becslését teszi lehetővé a halandóság alacsonyabb szintje esetében is. Célszerű ezért e mutató értékeihez egységesen negyedfokú polinomot illesztenünk. Minthogy az abszcissza értékek ekvidisztansak, ez utóbbi — mint jeleztük — az ortogonális polinomok módszerével is végezhető.

A szóban forgó mutató tényleges értékének felhasználásával a halandósági tábla továbbélési függvényének tényleges értékei, az illesztett polinom segítségével becsült értékeinek felhasználásával pedig becsült értékei viszonylag könnyen kiszámíthatók. A tényleges és a becsült értékek közötti különbség annál kisebb, minél alacsonyabb a halandósági tábla által leírt halandóság szintje. Megállapítható azonban, hogy e modellezési eljárás a halandóság magas szintje esetében is elfogadható pontosságú eredményt ad, ha a l_1 értékét nem az illesztett függvény segítségével becsüljük, hanem e célra a függvényben is szereplő eredeti l_1 értéket használjuk fel. A koréves részletezésű és rövidített halandósági tábla továbbélési függvényének két első értéke tehát a $l_0=100\,000$ és a halandósági táblából vett eredeti l_1 érték.

Az említett mutató értékeinek modellezését és a továbbélési függvény kiválasztott értékeinek indirekt becslését Magyarország férfi népessége 1983. évi koréves részletezésű halandósági táblájának alapulvételével az 1. tábla mutatja be és az I. ábra szemlélteti.

Lássuk részletesebben, hogyan becsülhető a szóban forgó mutató értékeihez illesztett polinom helyettesítési értékeinek segítségével valamely koréves részletezésű, vagy rövidített halandósági tábla továbbélési rendje és néhány további mutatójának értéke.

A továbbélők számának becslése során jelöljük a $ln[lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ mutatót *POL(a)*-val, minthogy becsült értékeit a tényleges értékeihez illesztett polinom segítségével, ez utóbbi a éves korra vonatkozó helyettesítési értékeként kapjuk.

$$l_a=\exp\{[1-\exp(POL(a))]lnl_1\}=\exp[lnl_1-lnl_1\times\exp(POL(a))]=$$

$$=l_1[\exp(-lnl_1\times\exp(POL(a))]=l_1^{[1-\exp(POL(a))]}=$$

$$=l_1/l_1^{\exp(POL(a))}=stb.,$$

ahol l_1 és lnl_1 állandók (konstansok) és $\exp(POL(a))=(lnl_1-lnl_a)/lnl_1$, pontosabban ez utóbbi kifejezés becsült értéke.

Kimutatható, hogy

$$1-\exp(POL(a))=1-[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]=lnl_a/lnl_1,$$

ezért

$$l_a=l_1^{(lnl_a/lnl_1)},$$

ami a fentieknél jóval egyszerűbb kifejezés. A lnl_a/lnl_1 értékek modellezését azonban sem polinomok, sem egyéb függvények segítségével nem sikerült egyelőre elfogadható módon megoldanunk, felhasználása ezért egyelőre inkább csupán az egyéb formulák segítségével végzett számítások eredményeinek értékelése terén tűnik célszerűnek.

1. Magyarország férfi népessége 1983. évi halandósági táblája továbbélési függvényének $ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of the survivorship function of the Hungarian life table for males based on the $ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transformation, 1983

Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A tényleges	A becsült	A becsült $\hat{l}_a$ értékek[3]
		$ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ értékek		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1	97864	—	—	97864
6	97577	-8,27198	-8,29711	97584
11	97416	-7,82584	-7,81319	97410
16	97199	-7,42973	-7,33369	97132
21	96632	-6,81021	-6,86114	96693
26	95850	-6,31467	-6,39748	96009
31	94916	-5,92879	-5,94409	94960
36	93574	-5,54656	-5,50173	93382
41	91339	-5,11523	-5,07061	91052
46	87752	-4,65741	-4,65034	87684
51	82782	-4,22915	-4,23993	82931
56	76045	-3,81891	-3,83783	76405
61	67416	-3,42858	-3,44189	67749
66	56884	-3,05304	-3,04940	56771
71	44087	-2,66797	-2,65702	43702
76	29525	-2,26065	-2,26088	29533
81	16043	-1,84920	-1,85648	16255
86	6452	-1,44126	-1,43875	6408
91	1478	-1,00820	-1,00206	1440
96	118	-0,53641	-0,54016	121
Az eltérésnégyzetek összege		—	—	631450
Az illeszkedés szorossága (I)		—	—	0,99998

[3] $\hat{l}_a = 97864^{[1-\exp(-8{,}879226122+9{,}682839\times10^{-2}a+6{,}318322863\times10^{-3}a^2-5{,}479647942\times10^{-4}a^3+3{,}896267717\times10^{-5}a^4)]}$.

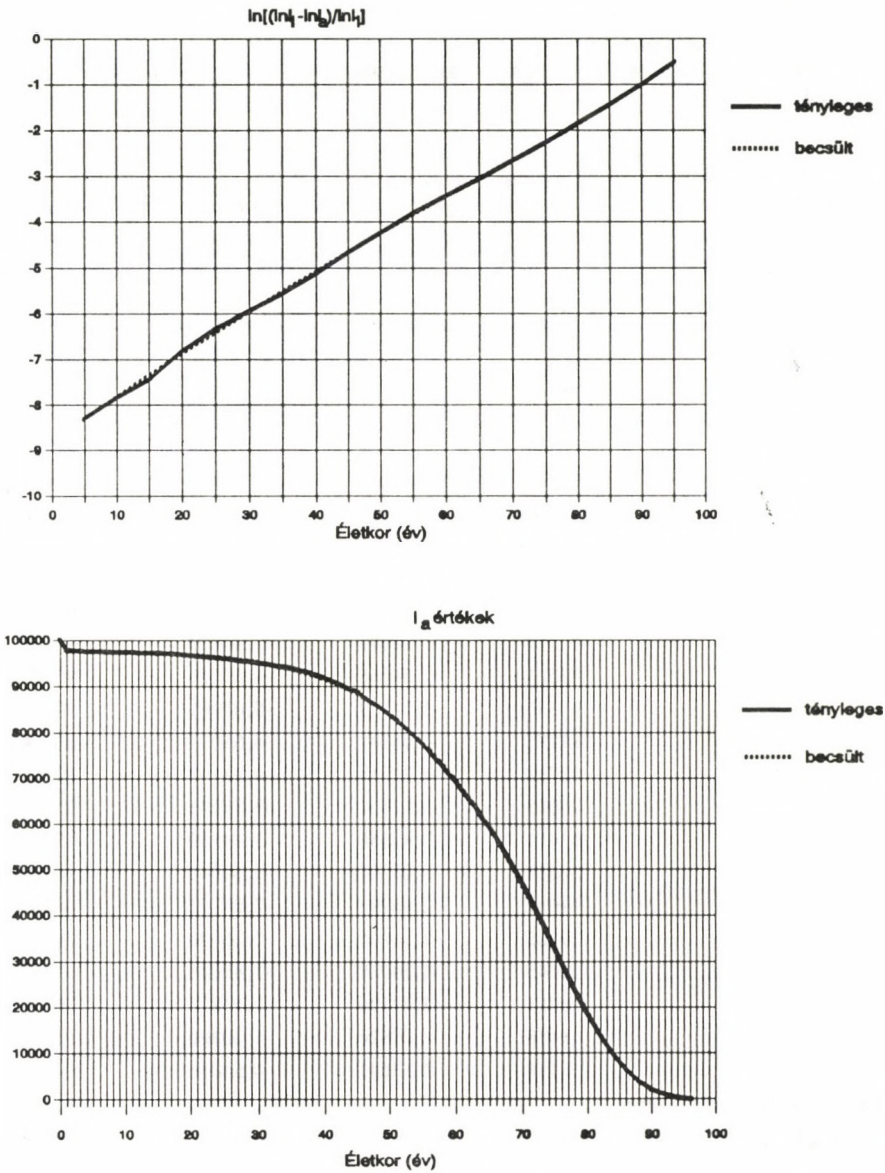

I. Magyarország férfi népessége 1983. évi halandósági táblája továbbélési függvényének $ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of the survivorship function of the Hungarian life table for males based on the $ln[(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transformation, 1983

A modell illesztését bemutató 1. tábla és I. ábra, majd Magyarország férfi népessége 1983. évi teljes halandósági táblája továbbélési rendje tényleges és a modell segítségével becsült értékeinek egybevetését szolgáló 2. tábla számos példát szolgáltat a továbbélők számának a formulák bármelyikével történő becslésére.

2. Magyarország férfi népessége 1983. évi halandósági táblája továbbélési függvényének tényleges és az illesztett függvény segítségével becsült értékei
Observed and fitted numbers of survivors of the Hungarian life table for males, 1983

Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek	Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek	Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek
0	100000	100000	40	91884	91591	80	18459	18715
1	97864	97864	41	91339	91052	81	16043	16255
2	97740	97674	42	90739	90472	82	13781	13935
3	97690	97655	43	90081	89848	83	11683	11774
4	97650	97633	44	89364	89177	84	9757	9792
5	97610	97610	45	88857	88457	85	8011	8000
6	97577	97584	46	87752	87684	86	6452	6408
7	97546	97556	47	86863	86856	87	5084	5022
8	97514	97524	48	85925	85970	88	3909	3841
9	97481	97490	49	84936	85023	89	2922	2859
10	97448	97452	50	83891	84011	90	2116	2064
11	97416	97410	51	82782	82931	91	1478	1440
12	97384	97365	52	81599	81780	92	991	967
13	97351	97314	53	80335	80555	93	635	622
14	97312	97259	54	78988	79253	94	386	382
15	97259	97199	55	77557	77871	95	221	222
16	97199	97132	56	76045	76405	96	118	121
17	97124	97059	57	74459	74854	97	59	62
18	97030	96980	58	72805	73215	98	27	29
19	96915	96893	59	71082	71486	99	11	12
20	96780	96797	60	69288	69644	100	4	5
21	96632	96693	61	67416	67749	Az eltérés-négyzetek összege		3238871
22	96477	96579	62	65466	65740			
23	96321	96454	63	63442	63637	Az illeszkedés szorossága (I)		0,99999
24	96165	96318	64	61343	61440			
25	96009	96170	65	59160	59150			
26	95850	96009	66	56884	56771			
27	95683	95833	67	54509	54306			
28	95508	95641	68	52040	51760			
29	95324	95433	69	49479	49138			
30	95127	95206	70	46827	46449			
31	94916	94960	71	44087	43702			
32	94688	94693	72	41264	40907			
33	94444	94403	73	38372	38077			
34	94180	94090	74	35432	35227			
35	93892	93750	75	32472	32373			
36	93574	93382	76	29525	29533			
37	93218	92984	77	26560	26726			
38	92821	92555	78	23724	23973			
39	92377	92091	79	21022	21295			

A korspecifikus továbbélési és halálozási valószínűség becslése során először az a éves egzakt életkortól $a+n$ éves egzakt életkorig való *továbbélés valószínűségét* célszerű definiálni:

$$ {}_{n}p_{a} = \frac{l_{a+n}}{l_{a}} = \frac{\exp\{[1-\exp(POL(a+n))]\,lnl_{1}\}}{\exp\{[1-\exp(POL(a))]\,lnl_{1}\}} = $$

$$ = \exp(\{[1-\exp(POL(a+n))]\,lnl_{1}\} - \{[1-\exp(POL(a))]\,lnl_{1}\}) = $$

$$ = \exp\{lnl_{1}[\exp(POL(a)) - \exp(POL(a+n))]\} = $$

$$ = \frac{\exp[lnl_{1} - lnl_{1}\exp(POL(a+n))]}{\exp[lnl_{1} - lnl_{1}\exp(POL(a))]} = $$

$$ = \exp\{[lnl_{1} - lnl_{1}\exp(POL(a+n))] - [lnl_{1} - lnl_{1}\exp(POL(a))]\} = $$

$$ = \frac{l_{1}\{\exp[-lnl_{1}\exp(POL(a+n))]\}}{l_{1}\{\exp[-lnl_{1}\exp(POL(a))]\}} = \frac{\exp[-lnl_{1}\times\exp(POL(a+n))]}{\exp[-lnl_{1}\times\exp(POL(a))]} = $$

$$ = \exp\{[-lnl_{1}\times\exp(POL(a+n))] - [-lnl_{1}\times\exp(POL(a))]\} = $$

$$ = \exp\{-lnl_{1}[\exp(POL(a+n)) - \exp(POL(a))]\} = $$

$$ = \frac{l_{1}^{[1-\exp(POL(a+n))]}}{l_{1}^{[1-\exp(POL(a))]}} = l_{1}^{\{[1-\exp(POL(a+n))]-[1-\exp(POL(a))]\}} = $$

$$ = l_{1}^{[\exp(POL(a))-\exp(POL(a+n))]} = \frac{l_{1}^{\exp(POL(a))}}{l_{1}^{\exp(POL(a+n))}} = stb. $$

Az a éves egzakt életkortól az $a+n$ éves egzakt életkorig való *elhalálozás valószínűsége*:

$$ {}_{n}q_{a} = 1 - {}_{n}P_{a} = 1 - \frac{l_{a+n}}{l_{a}} = 1 - \frac{\exp\{[1-\exp(POL(a+n))]\,lnl_{1}\}}{\exp\{[1-\exp(POL(a))]\,lnl_{1}\}} = $$

$$ = 1 - \exp(\{[1-\exp(POL(a+n))]\,lnl_{1}\} - \{[1-\exp(POL(a))]\,lnl_{1}\}) = $$

$$ = 1 - \exp\{[-lnl_{1}\exp(POL(a+n))] - [-lnl_{1}\exp(POL(a))]\} = $$

$$= 1 - \exp\{lnl_1[\exp(POL(a)) - \exp(POL(a+n))]\} =$$

$$= 1 - \exp\{-lnl_1[\exp(POL(a+n)) - \exp(POL(a))]\} =$$

$$= 1 - \frac{l_1^{[1-\exp(POL(a+n))]}}{l_1^{[1-\exp(POL(a))]}} =$$

$$= 1 - l_1^{\{[1-\exp(POL(a+n))] - [1-\exp(POL(a))]\}} =$$

$$= 1 - l_1^{[\exp(POL(a)) - \exp(POL(a+n))]} =$$

$$= 1 - \frac{l_1^{\exp(POL(a))}}{l_1^{\exp(POL(a+n))}} = stb.$$

A fenti formulák közül a gyakorlati számítás céljaira a korspecifikus továbbélési valószínűségek esetében az

$${}_np_a = l_1^{[\exp(POL(a)) - \exp(POL(a+n))]} = \frac{l_1^{\exp(POL(a))}}{l_1^{\exp(POL(a+n))}}$$

formuláknak a korspecifikus halálozási valószínűségek esetében pedig ez utóbbiak komplementer értékeinek

$${}_nq_a = 1 - l_1^{[\exp(POL(a)) - \exp(POL(a+n))]} = 1 - \frac{l_1^{\exp(POL(a))}}{l_1^{\exp(POL(a+n))}}$$

felhasználása tűnik legegyszerűbbnek.

A halálozások halandósági táblabeli számának becslése során a fentiek értelmében az

$${}_nd_a = l_a - l_{a+n} =$$

$$= \exp\{[1 - \exp(POL(a))]lnl_1\} - \exp\{[1 - \exp(POL(a+n))]lnl_1\} =$$

$$= \exp[lnl_1 - lnl_1 \times \exp(POL(a))] - \exp[lnl_1 - lnl_1 \times \exp(POL(a+n))] =$$

$$= l_1[\exp(-lnl_1 \times \exp(POL(a))] - l_1[\exp(-lnl_1 \times \exp(POL(a+n))] =$$

$$= l_1\{[\exp(-lnl_1 \times \exp(POL(a))] - [\exp(-lnl_1 \times \exp(POL(a+n))]\} =$$

$$= \frac{l_1}{l_1^{\exp(POL(a))}} - \frac{l_1}{l_1^{\exp(POLa+n))}} = l_1\left[l_1^{-\exp(POL(a))} - l_1^{-\exp(POL(a+n))}\right],$$

$$= l_1^{[1-\exp(POL(a))]} - l_1^{[1-\exp(POl(a+n))]} =$$

formulák, illetve a korspecifikus halálozási és továbbélési valószínűségek becslésére vonatkozó formulák birtokában az összes

$${}_nd_a = l_a \; {}_nq_a = l_a(1 - {}_np_a)$$

egyenlőségeken alapuló formulák használhatók, például:

$${}_nd_a = l_1^{[1-\exp(POL(a))]}\left\{1 - \frac{l_1^{[1-\exp(POL(a+n))]}}{l_1^{[1-\exp(POL(a))]}}\right\} =$$

$$= l_1^{[1-\exp(POL(a))]}\left\{1 - l_1^{[1-\exp(POL(a+n))]-[1-\exp(POL(a))]}\right\} =$$

$$= l_1^{[1-\exp(POL(a))]}\left\{1 - l_1^{[\exp(POL(a))-\exp(POL(a+n))]}\right\} =$$

$$= \exp\{[1-\exp(POL(a))]lnl_1\} \times \left\langle 1 - \exp\{lnl_1[\exp(POL(a+n))] - \exp(POL(a+n))\}\right\rangle,$$

$$= \text{stb.}$$

A bemutatott formulák közül a gyakorlati számolás céljaira az

$$l_1\left[l_1^{-\exp(POL(a))} - l_1^{-\exp(POL(a+n))}\right]$$

formula felhasználása tűnik a legegyszerűbbnek.

Megjegyezzük, hogy a továbbélési függvény értékeit reprodukáló függvények közül egyik határozott integrálját sem sikerült úgy kiszámítanunk, hogy az x éves kortól leélendő összes évek számát (T_a) kapjuk eredményül. E mutató értékeit, és az x éves egzakt életkortól várható átlagos élettartam (T_a/l_a) kiszámítására szolgáló formulákat tehát nem sikerült korábbi formulákból előállítanunk, így ezek kiszámítását az ismert hagyományos módszerek alkalmazásával végeztük el. A tényleges és becsült adatokból végzett számítások eredményei egyébként az összes hivatalosan publikált magyar halandósági táblák esetében jó egyezést mutatnak, néhány mutató esetében rosszabb, számos más mutató esetében viszont jobb illeszkedést kapunk, mint a modellezett l_x mutató esetében.

A kohorsz halandósági táblák közül az 1820. évi franciországi női születési évjárat *Pierre Delaporte* által összeállított halandósági táblájának továbbélési függvényét modelleztük megítélésünk szerint elfogadható eredménnyel (I=0,99955). A

továbbélési függvény becsült értékei a 2, 3 és 4 éves egzakt életkor kivételével jól illeszkednek a tényleges értékekhez (lásd a 3. és 4. táblát, valamint a II. ábrát).

3. Az 1820. évi franciaországi női születési évjárat Pierre Delaporte által összeállított halandósági táblája továbbélési függvényének $ln\ [(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of the survivorship function of the life table of French female birth-cohort of 1820, calculated by Pierre Delaporte, based on the $ln\ [(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ transformation

Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A tényleges	A becsült	A becsült l_a értékek[4]
		$ln\ [(lnl_1-lnl_a)/lnl_1]$ értékek		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1	84730	—	—	84730
6	72071	-4,25026	-4,26089	72194
11	68743	-3,99394	-4,01121	68990
16	66355	-3,83772	-3,81187	65932
21	63666	-3,68137	-3,65115	63110
26	60814	-3,53265	-3,51821	60521
31	57987	-3,39853	-3,40305	58086
36	55178	-3,27549	-3,29651	55673
41	52361	-3,16022	-3,19031	53113
46	49485	-3,04924	-3,07698	50219
51	46367	-2,93501	-2,94995	46783
56	42812	-2,81074	-2,80345	42599
61	38320	-2,66028	-2,63260	37476
66	32407	-2,46865	-2,43336	31307
71	25118	-2,23350	-2,20253	24175
76	16778	-1,94692	-1,93777	16530
81	8889	-1,61598	-1,63760	9328
86	3339	-1,25532	-1,30137	3862
91	844	-0,90095	-0,92931	960
96	133	-0,56383	-0,52246	101
Az eltérésnégyzetek összege		—	—	5581382
Az illeszkedés szorossága (I)		—	—	0,99955

[4] $l_a = 84730^{[1-\exp(-4,644676741+7,278480828\times10^{-2}a-1,580051619\times10^{-3}a^2+1,866770368\times10^{-5}a^3-5,674199513\times10^{-8}a^4)]}$

4. Az 1820. évi franciaországi női születési évjárat halandósági táblája továbbélési függvényének tényleges és az illesztett modell segítségével becsült értékei
Observed and fitted numbers of survivors of the life table of French female birth-cohort of 1820

Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek	Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek	Életkor (év) a	A tényleges l_a értékek	A becsült l_a értékek
0	100000	100000	40	52962	53646	80	10336	10671
1	84730	84730	41	52361	53113	81	8889	9328
2	79477	74745	42	51795	52568	82	7555	8056
3	76536	74115	43	51228	52007	83	6316	6864
4	74607	73479	44	50656	51430	84	5198	5763
5	73167	72838	45	50074	50834	85	4200	4761
6	72071	72194	46	49485	50219	86	3339	3862
7	71163	71549	47	48886	49582	87	2618	3071
8	70415	70905	48	48275	48921	88	2024	2389
9	69797	70262	49	47652	48236	89	1540	1813
10	69252	69623	50	47016	47524	90	1150	1340
11	68743	68990	51	46367	46783	91	844	960
12	68257	68362	52	45699	46013	92	607	665
13	67784	67742	53	45015	45211	93	427	444
14	67311	67129	54	44307	44375	94	295	285
15	66384	66526	55	43574	43505	95	200	174
16	66355	65932	56	42812	42599	96	133	101
17	65851	65347	57	42011	41654	97	86	56
18	65827	64773	58	41171	40671	98	55	29
19	64785	64209	59	40278	39647	99	34	14
20	64230	63655	60	39327	38583	100	20	6
21	63666	63110	61	38320	37476	Az eltérés-négyzetek összege		57870559
22	63094	62575	62	37251	36327			
23	62523	62050	63	36134	35135	Az illeszkedés szorossága (I)		0,99955
24	61952	61533	64	34948	33901			
25	61382	61023	65	33708	32625			
26	60814	60521	66	32407	31307			
27	60247	60026	67	31058	29950			
28	59681	59535	68	29651	28555			
29	59116	59049	69	28204	27125			
30	58552	58567	70	26693	25664			
31	57987	58086	71	25118	24175			
32	57424	57607	72	23495	22665			
33	56861	57127	73	21851	21137			
34	56298	56646	74	20177	19601			
35	55738	56161	75	18478	18062			
36	55178	55673	76	16778	16530			
37	54616	55178	77	15117	15015			
38	54054	54677	78	13469	13526			
39	53491	54166	79	11866	12075			

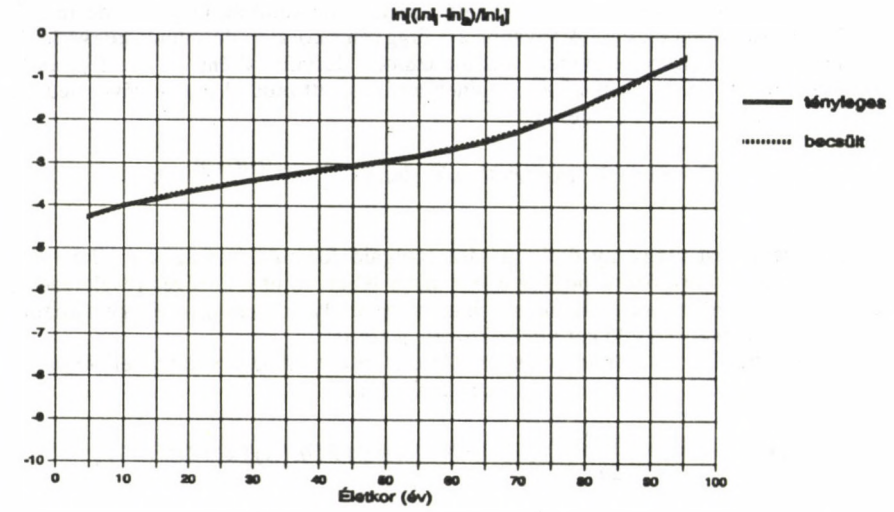

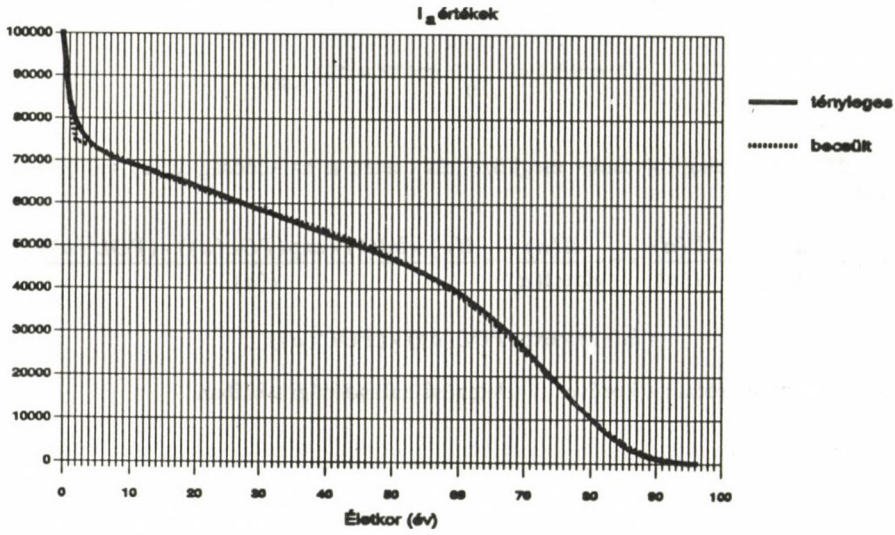

II. Az 1820. évi franciaországi női születési évjárat Pierre Delaporte által összeállított halandósági táblája továbbélési függvényének $ln[(lnl_1-lnl_o)/lnl_1]$ transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of the survivorship function of the life table of French female birth-cohort of 1820, calculated by Pierre Delaporte, based on the $ln\ [(lnl_1-lnl_o)/lnl_1]$ transformation

A halálozások halandósági táblabeli száma, a korspecifikus továbbélési és halálozási valószínűségek további meghatározásai a halandóság erejének definíciójából kiindulva állíthatók elő. A továbbélési függvény korábbi definíciói közvetlenül folytonos megközelítés esetében alkalmazható definíciókként is felfoghatók; esetünkben tehát csak a halandóság erejének az illesztett modell segítségével becsült értékéből való kiinduláskor lehet szó.

$$l_a = l(a) = \exp\{[1 - \exp(POL(a))]\, lnl_1\} = l_1^{[1-\exp(POL(a))]} = stb.$$

A továbbélési függvény definiálására szolgáló formulákban az a értéke nemcsak 0 és ω éves kor közötti pozitív egész szám lehet, mint a koréves részletezésű, vagy rövidített halandósági táblákban, hanem bármely a 0 és ω éves kor közötti intervallumban elhelyezkedő két korév közötti szám is.

Matematikailag folytonos megközelítés esetén a halálozások táblabeli száma a továbbélési függvény negatív logaritmikus deriváltja.

$$d(a) = -1'(a) = \frac{dl(a)}{da} = 1(a) \times lnl(1) \times \exp(POL(a)) \times (POL'(a)),$$

aminek alapján például a koréves részletezésű halandósági táblában

$$d_a = \int_a^{a+n} d(a)\,da = \exp\{[1 - \exp(POL(a))]\, lnl_1\} - \exp\{[1 - \exp(POL(a+n))]\, lnl_1\} =$$

$$= l_1^{[1-\exp(POL(a))]} - l_1^{[1-\exp(POL(a+1))]} = stb.$$

Matematikailag folytonos megközelítés esetén a halandóság $\mu(a)$-val jelzett ereje

$$\mu(a) = \frac{d(a)}{l(a)} = -\frac{l'(a)}{l(a)} = -\frac{dl(a)}{da \times l(a)} = \frac{l(a) \times lnl(1) \times \exp(POL(a)) \times (POL'(a))}{l(a)} =$$

$$= lnl(1) \times \exp(POL(a)) \times (POL'(a)),$$

aminek alapján például a koréves részletezésű halandósági táblában

$$p_a = \exp\left[-\int_a^{a+1}\mu(a)d(a)\right];$$

$$q_a = 1 - \exp\left[-\int_a^{a+1}\mu(a)da\right];$$

$$l(a) = l(0)\times\exp\left[-\int_0^{a}\mu(a)da\right].$$

Az 1820-ban született franciaországi női születési évjárat *Pierre Delaporte* által összeállított halandósági táblája alapján például a továbbélési függvény értékeit reprodukáló modell helyettesítési értékei alapján

$$\hat{l}_{15} = 66526 = l(15);\ \hat{d}_{15} = 594;\ \hat{q}_{15} = 0{,}00893;\ \hat{p}_{15} = 0{,}99107$$

$$\hat{l}_{16} = 65932 = l(16);\ \hat{d}_{16} = 585;\ \hat{q}_{16} = 0{,}00887;\ \hat{p}_{16} = 0{,}99113$$

$$\hat{l}_{17} = 65347 = l(17);\ \hat{d}_{17} = 574;\ \hat{q}_{17} = 0{,}00878;\ \hat{p}_{17} = 0{,}99122.$$

A modell által becsült adatokon alapuló folytonos közelítés alapján:

$$\hat{d}(15) = l(15)\times\ln l(1)\times\exp(POL(15))\times(POL'(15)) =$$

$$= 66526\times\ln 84730\times\exp(-3{,}84829)\times 0{,}03722 = 599$$

$$\hat{d}(16) = l(16)\times\ln l(1)\times\exp(POL(16))\times(POL'(16)) =$$

$$= 66932\times\ln 84730\times\exp(-3{,}81187)\times 0{,}03563 = 589$$

$$\hat{d}(17) = l(17)\times\ln l(1)\times\exp(POL(17))\times(POL'(17)) =$$

$$= 65347\times\ln 84730\times\exp(-3{,}77699)\times 0{,}03413 = 579.$$

Következésképpen:

$$\mu(15) = \ln l(1) \times \exp(POL(15)) \times (POL'(15)) = \ln 84730 \times \exp(-3{,}84829) \times 0{,}03722 =$$

$$= \frac{\partial(15)}{l(15)} = -0{,}5(\ln\hat{p}_{14} + \ln\hat{p}_{15}) = 0{,}00900$$

$$\mu(16) = \ln l(1) \times \exp(POL(16)) \times (POL'(16)) = \ln 84730 \times \exp(-3{,}81187) \times 0{,}03563 =$$

$$= \frac{\partial(16)}{l(16)} = -0{,}5(\ln\hat{p}_{15} + \ln\hat{p}_{16}) = 0{,}00894$$

$$\mu(17) = \ln l(1) \times \exp(POL(17)) \times (POL'(17)) = \ln 84730 \times \exp(-3{,}77699) \times 0{,}03413 =$$

$$= \frac{\partial(17)}{l(17)} = -0{,}5(\ln\hat{p}_{16} + \ln\hat{p}_{17}) = 0{,}00886.$$

A p_a és q_a értékek "diszkrét" közelítésben

$$\hat{p}_{15} = \exp - \left[\frac{\mu(15) + \mu(16)}{2} \right] = \exp(-0{,}00897) = 0{,}99107 \text{ és } \hat{q}_{15} = 0{,}00893$$

$$\hat{p}_{16} = \exp - \left[\frac{\mu(16) + \mu(17)}{2} \right] = \exp(-0{,}00890) = 0{,}99113 \text{ és } \hat{q}_{16} = 0{,}00887$$

vagy másképpen:

$$\hat{p}_{15} = \exp\left[-\int_{15}^{16} \mu(15)da \right] = \exp(-0{,}00900) = 0{,}99104$$

$$\hat{p}_{16} = \exp\left[-\int_{16}^{17} \mu(16)da \right] = \exp(-0{,}00894) = 0{,}99111$$

és

$$\hat{q}_{15} = 1 - \exp(-0{,}00900) = 0{,}00896 \approx \frac{2\mu(15)}{2 + \mu(15)}$$

$$\hat{q}_{16} = 1 - \exp(-0{,}00894) = 0{,}00889 \approx \frac{2\mu(16)}{2 + \mu(16)}$$

melyek jó közelítései a fentebbi pontosabb értékeknek és jó közelítései a *Delaporte* halandósági táblájában szereplő tényleges adatok alapulvételével előállítható számítási eredményeknek is.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a továbbélési függvény és a halandósági tábla néhány további függvénye itt bemutatott indirekt modelljének nincs olyan nagy analitikai értéke, mint a halálozási valószínűségek függvénye és az ebből származtatható függvények jelenleg méltán a legigényesebbnek tartott *Heligman—Pollard*-féle modelljének. Indirekt modellezésről lévén szó, a transzformált értékekhez illesztett függvény (adott esetben: negyedfokú ortogonális polinom) paramétereinek valójában nincs is demográfiai jelentése, analitikai értéke. Indirekt módon illesztett modelljeinek azonban a halandósági tábla függvényei reprodukálásának pontossága szempontjából, a modellek paramétereiből képzett idősorok segítségével végezhető interpolációk és extrapolációk (főként előrebecslések) szempontjából az $_nd_x$, valamint az $_nq_x$ (és $_np_x$) oszlopok kivételével igen megbízhatóak. A halálozási valószínűségek legkisebb értékeit, valamint e valószínűségek lokális maximumát tartalmazó korintervallumban (ha e lokális maximum létezik), a továbbélési függvény becsült értékeiből számított halálozási valószínűségek nem illeszkednek jól a tényleges értékekhez. Ezekben az esetekben a legegyszerűbb két negyedfokú polinom illesztése a továbbélési függvény transzformált értékeihez. Az első például a l_5, l_{10}, ... , l_{30}, a második pedig a l_{25}, l_{30}, ..., l_{100} transzformált értékeihez illeszthető. A továbbélők valamelyik száma a 25 és 30 év közötti intervallumban a két függvény segítségével becsült (helyettesítési) értékek geometriai átlaga lesz.

Magyarország férfi népessége 1983. évi halandósági táblája továbbélési függvényének esetében az első polinom:

$$(POL;5-30) = -9{,}307055000 \times 10^{0} + 2{,}632730636 \times 10^{-1}a - 2{,}037119168 \times 10^{-2}a^2 + \\ + 9{,}407655562 \times 10^{-4}a^3 - 1{,}440100001 \times 10^{-5}a^4,$$

a második pedig:

$$(POL;25-100) = -7{,}483660132 \times 10^{0} - 3{,}687127334 \times 10^{-3}a + 2{,}600047433 \times 10^{-3}a^2 - \\ - 3{,}239980067 \times 10^{-5}a^3 + 1{,}413028506 \times 10^{-7}a^4.$$

Az 1820-ban született franciaországi női születési évjárat halandósági táblája továbbélési függvényének esetében az első polinom:

$$(POL;5-30) = -5{,}008463333 \times 10^{0} + 1{,}840741084 \times 10^{-1}a - 1{,}238575555 \times 10^{-2}a^2 + \\ + 4{,}273407407 \times 10^{-4}a^3 - 5{,}345333334 \times 10^{-6}a^4,$$

a második pedig:

$$(POL;25-100) = -7{,}152277907 \times 10^{0} + 2{,}631291938 \times 10^{-1}a - 6{,}648249490 \times 10^{-3}a^{2} +$$

$$+ 7{,}529394057 \times 10^{-5}a^{3} - 2{,}827309515 \times 10^{-7}a^{4}.$$

E táblák egyike esetében sem létezik a halálozási valószínűségek lokális maximuma, a minimális értékek becslése azonban a két polinomot tartalmazó függvény segítségével megbízhatóbban végezhető el.

A halálozási valószínűségek legkisebb értékeinek, és e valószínűségek lokális maximumának pontosabb reprodukálására természetesen egyéb, az esetek zömében a fentiekben vázoltról egyszerűbb, kevesebb paramétert igénylő eljárások is alkalmazhatók, melyek bemutatására más alkalommal térünk ki.

Megjegyezzük továbbá, hogy a halandósági táblák továbbélési függvényének több más modelljét is kidolgoztuk a KSH Népességtudományi Kutató Intézetben. A dolgozatunkban bemutatott modell a legújabbak egyike.

2. *Az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek indirekt modellezése*

Az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek indirekt modellezését az 5. tábla mutatja be és a III. ábra szemlélteti. Az arányszámok tényleges 1983. évi magyarországi értékei e tábla (7) oszlopában, a 15 és 50 éves kor közötti egyes egzakt korévekig kumulált értékei (2) oszlopában szerepelnek. A kumulált értékeket ahhoz hasonló módon alakítjuk át, ahogyan ezt a halandósági tábla továbbélési függvényével tettük, azzal a különbséggel, hogy azt a szerepet, melyet a továbbélési függvény esetében a l_1 mutató értéke töltött be, ebben az esetben az arányszámok teljes összege, az 50 éves korig kumulált értékek, más szavakkal a teljes termékenységi mutató értéke (TFR) tölti be. Ez az érték az 1983. évi adatok esetében 1,7438 élveszületés, a kumulált értékek transzformációja tehát a

$$\ln\left\{\left[\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a\right] / \ln\sum_{15}^{50} f_a\right\}$$

formula segítségével valósítható meg. A transzformált értékekhez ebben az esetben is negyedfokú ortogonális polinomot illesztünk és az arányszámok kumulált értékeit, többek között az

$$\left(\sum_{15}^{50} f_a\right)^{[1-\exp(POL(a))]}$$

formula segítségével becsüljük. Az arányszámok tényleges értékeinek becslése vagy a becsült szomszédos kumulált értékek közötti különbségek kiszámítása, vagy a halandósági tábla $_nd_x$ mutatójának kiszámítását szolgáló formulák valamelyikének analógiájára képzett formula például az

$$\hat{f}_a = \left(\sum_{15}^{50} f_a\right)\left[\left(\sum_{15}^{50} f_a\right)^{-\exp(POL(a))} - \left(\sum_{15}^{50} f_a\right)^{-\exp(POL(a+n))}\right]$$

formula segítségével történhetik. A korrelációs index értéke tanúsítja, hogy az általános korspecifikus termékenységi arányszámok becsült értékei igen jól illeszkednek tényleges értékeikhez (I=0,99494). Igen jó illeszkedés érhető el az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek *Gompertz*-függvény segítségével történő modellezése, és számos más módszer alkalmazása esetében is.

5. Az 1983. évi magyarországi általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek indirekt modellezése
Indirect modelling of cumulated values of general age-specific fertility rates, Hungary, 1983

Életkor (év) a	A tényleges $\sum_{15}^{a} f_a$ értékek	A tényleges	A becsült	A becsült $\sum_{15}^{a} f_a$ értékek[5]	Életkor (év) $a+0,5$	A tényleges	A becsült
		$\ln\left[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a)/\ln\sum_{15}^{50} f_a\right]$ értékek				f_a értékek	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
16	0,0094	2,23996	2,31838	0,0061	15,5	0,0094	0,0061
17	0,0332	1,96343	1,99926	0,0287	16,5	0,0238	0,0226
18	0,0799	1,71279	1,69988	0,0831	17,5	0,0467	0,0544
19	0,1598	1,45812	1,41808	0,1755	18,5	0,0799	0,0924
20	0,2752	1,20006	1,15169	0,3003	19,5	0,1154	0,1248
21	0,4122	0,95312	0,89850	0,4450	20,5	0,1370	0,1447
22	0,5641	0,70784	0,65631	0,5970	21,5	0,1519	0,1520

folytatás

Életkor (év) a	A tényleges $\sum_{15}^{a} f_a$ értékek	A tényleges $\ln\left[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a)/\ln\sum_{15}^{50} f_a\right]$ értékek	A becsült $\ln\left[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a)/\ln\sum_{15}^{50} f_a\right]$ értékek	A becsült $\sum_{15}^{a} f_a$ értékek[5]	Életkor (év) $a+0,5$	A tényleges f_a értékek	A becsült f_a értékek
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
23	0,7129	0,47536	0,42288	0,7463	22,5	0,1488	0,1493
24	0,8620	0,23669	0,19595	0,8866	23,5	0,1491	0,1403
25	1,0024	-0,00432	-0,02675	1,0148	24,5	0,1404	0,1282
26	1,1316	-0,25146	-0,24751	1,1297	25,5	0,1292	0,1149
27	1,2425	-0,49506	-0,46863	1,2313	26,5	0,1109	0,1016
28	1,3367	-0,73791	-0,69245	1,3203	27,5	0,0942	0,0890
29	1,4164	-0,98360	-0,92133	1,3976	28,5	0,0797	0,0773
30	1,4839	-1,23705	-1,15761	1,4642	29,5	0,0675	0,0666
31	1,5383	-1,48947	-1,40369	1,5211	30,5	0,0544	0,0569
32	1,5826	-1,74620	-1,66198	1,5692	31,5	0,0443	0,0481
33	1,6185	-2,00919	-1,93490	1,6092	32,5	0,0359	0,0400
34	1,6476	-2,28229	-2,22489	1,6421	33,5	0,0291	0,0329
35	1,6712	-2,57080	-2,53441	1,6686	34,5	0,0236	0,0265
36	1,6896	-2,86853	-2,86595	1,6895	35,5	0,0184	0,0209
37	1,7046	-3,19693	-3,22200	1,7056	36,5	0,0150	0,0161
38	1,7157	-3,53307	-3,60509	1,7176	37,5	0,0111	0,0120
39	1,7241	-3,89066	-4,01774	1,7264	38,5	0,0084	0,0088
40	1,7306	-4,29294	-4,46253	1,7327	39,5	0,0065	0,0063
41	1,7352	-4,72272	-4,94201	1,7369	40,5	0,0046	0,0042
42	1,7386	-5,22680	-5,45879	1,7397	41,5	0,0034	0,0028
43	1,7412	-5,92070	-6,01549	1,7414	42,5	0,0026	0,0017
44	1,7425	-6,61422	-6,61472	1,7425	43,5	0,0013	0,0011
45	1,7432	-7,38761	-7,25915	1,7431	44,5	0,0007	0,0006
46	1,7436	-8,48634	-7,95144	1,7435	45,5	0,0004	0,0004
47	1,7437	-9,17951	-8,69429	1,7436	46,5	0,0001	0,0001
48	1,7438	-9,40266	-9,49040	1,7437	47,5	0,0001	0,0001
49	1,7438	-9,87267	-10,34250	1,7438	48,5	0,0000	0,0001
50	1,7438	—	—	1,7438	49,5	0,0000	0,0000
Az eltérésnégyzetek összege			—	—	—		0,00099686
Az illeszkedés szorossága			—	—	—		0,99494

[5] $\sum_{15}^{a} f_a = 1{,}7438^{[1-\exp(1{,}179714623\times10^{-1} - 9{,}395629940\times10^{-1}a + 2{,}677063689\times10^{-2}a^2 - 3{,}045165531\times10^{-4}a^3 - 7{,}894989039\times10^{-7}a^4)]}$.

Az $\ln[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a)/\ln\sum_{15}^{50} f_a]$ *transzformáció értékei*

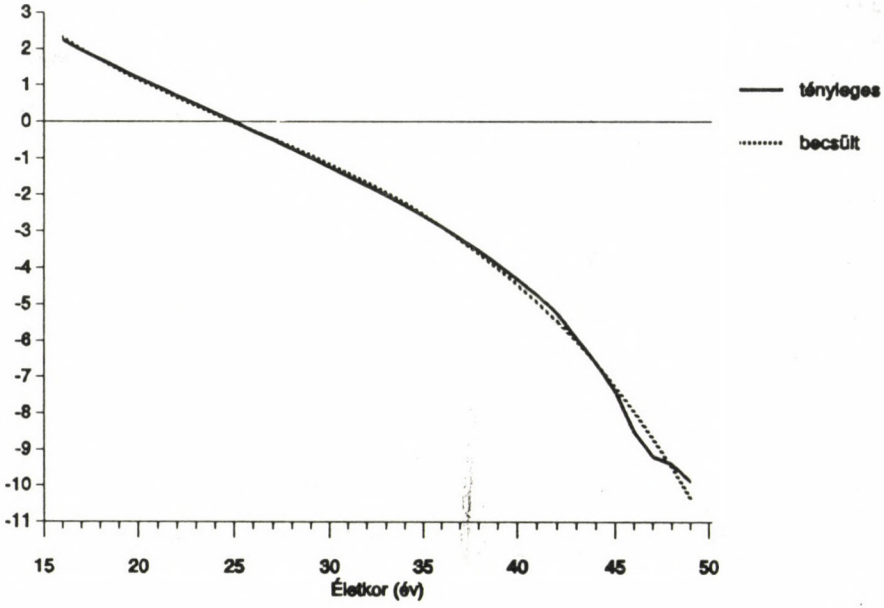

Az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékei

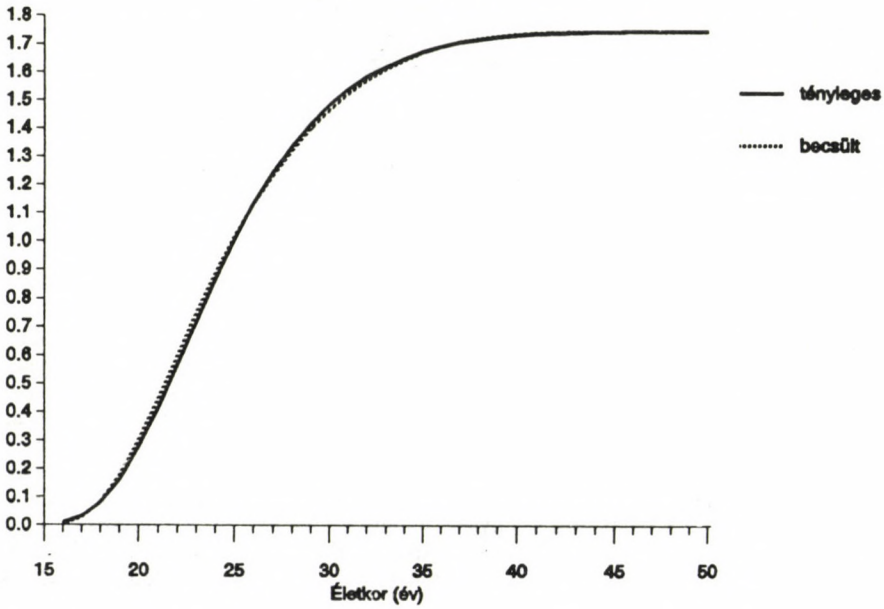

Az általános korspecifikus termékenységi arányszámok értékei

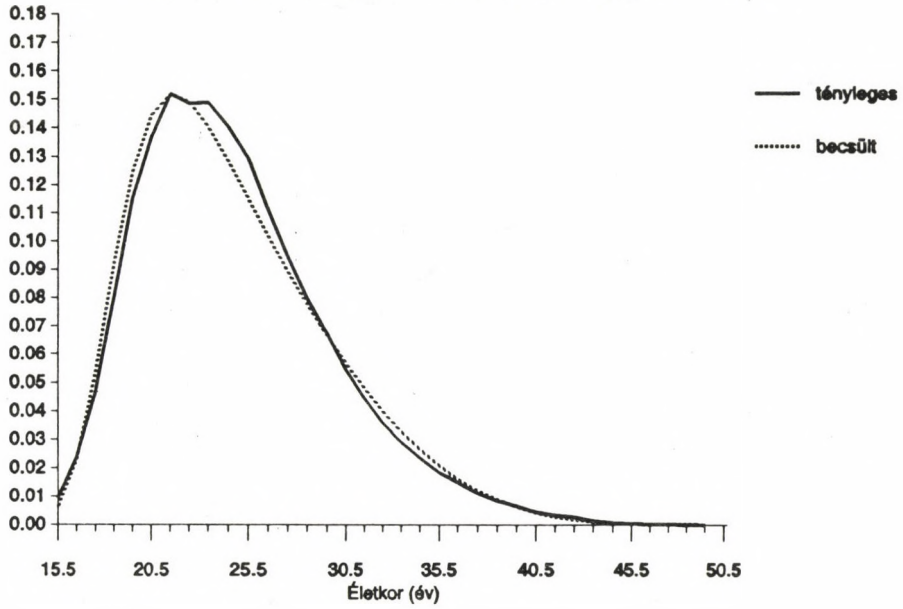

III. Az 1983. évi magyarországi általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek $\ln[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a) / \ln\sum_{15}^{50} f_a]$ *transzformáción alapuló*

indirekt modellezése

Indirect modelling of cumulated general age-specific fertility rates based on $\ln[(\ln\sum_{15}^{50} f_a - \ln\sum_{15}^{a} f_a) / \ln\sum_{15}^{50} f_a]$ *transformation*

3. A házas termékenység korspecifikus arányszámainak indirekt modellezése

A házas termékenység korspecifikus arányszámainak a korábbiakkal analóg indirekt modellezését a 6. tábla mutatja be és a IV. ábra szemlélteti. Az arányszámok 1983. évi tényleges magyarországi értékei a táblázat (2) oszlopában szerepelnek. Az arányszámokat ebben az esetben is ahhoz hasonló módon alakítjuk át, ahogyan azt a halandósági tábla továbbélési függvényével tettük, azzal a különbséggel, hogy azt a szerepet, melyet a továbbélési függvény esetében a l_1 mutató értéke, az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek modellezése esetében pedig a teljes termékenységi mutató értéke tölt be, ebben az esetben a házas termékenység korspecifikus arányszámai közül a legnagyobb, a legfiatalabb (15 éves) életkorra vonatkozó érték (f_{15}) tölt be. Ez az érték az 1983. évi adatok

esetében 851,6, vagyis ennyi volt ebben az évben és ebben az életkorban az ezer házas nőre jutó házasságból származó élveszületések száma. A házas termékenység korspecifikus arányszámainak transzformációja, tehát a

$$\ln\{[\ln(1000f_{15}) - \ln(1000f_a)]/\ln(1000f_{15})\}$$

formulával valósítható meg. A transzformált értékekhez ebben az esetben is negyedfokú ortogonális polinomot illesztünk és a házas termékenység korspecifikus arányszámait, többek között, adott esetben az

$$1000\hat{f}_a = 851{,}6^{[1-\exp(POL(a))]}$$

formula segítségével becsüljük. A becsült érték (5 oszlop) illeszkedése a tényleges értékekhez igen jónak mondható (I=0,99896). Megjegyezzük azonban, hogy ez a módszer csak egyike a házas termékenység korspecifikus arányszámainak indirekt modellezésére használt módszerek közül.

6. A házas termékenység 1983. évi magyarországi arányszámainak indirekt modellezése
Indirect modelling of age-specific rates of marital fertility, Hungary, 1983

Átlagos életkor (év) $a+0,5$	A tényleges $1000f_a$ értékek	A tényleges	A becsült	A becsült $1000\hat{f}_a$ értékek[6]
		$\ln\{[\ln(1000f_{15}) - \ln(1000f_a)]/\ln(1000f_{15})\}$ értékek		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
15,5	851,6	—	—	851,6
16,5	500,9	-2,54265	-2,43751	472,3
17,5	413,0	-2,23254	-2,26528	422,7
18,5	354,3	-2,04039	-2,10815	375,3
19,5	317,7	-1,92320	-1,96469	330,7
20,5	273,7	-1,78241	-1,83353	289,6
21,5	248,9	-1,70205	-1,71337	252,4
22,5	213,1	-1,58316	-1,60296	219,0
23,5	196,0	-1,52453	-1,50113	189,3
24,5	174,3	-1,44769	-1,40674	163,1
25,5	154,2	-1,37329	-1,31876	140,1
26,5	129,7	-1,27684	-1,23619	120,0
27,5	108,7	-1,18713	-1,15811	102,3
28,5	90,9	-1,10382	-1,08364	86,8
29,5	75,8	-1,02575	-1,01199	73,3

folytatás

Átlagos életkor (év) $a+0,5$	A tényleges 1000 f_a értékek	A tényleges	A becsült	A becsült $1000\hat{f}_a$ értékek[6]
		$\ln\{[\ln(1000f_{15}) - \ln(1000f_a)]/\ln(1000f_{15})\}$ értékek		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
30,5	60,4	-0,93602	-0,94242	61,4
31,5	48,7	-0,85779	-0,87427	51,0
32,5	38,9	-0,78220	-0,80690	41,9
33,5	31,2	-0,71316	-0,73979	34,0
34,5	24,6	-0,64375	-0,67244	27,2
35,5	19,4	-0,57890	-0,60444	21,3
36,5	15,3	-0,51802	-0,53542	16,4
37,5	11,2	-0,44327	-0,46510	12,3
38,5	8,5	-0,38153	-0,39324	9,0
39,5	6,3	-0,31854	-0,31967	6,3
40,5	4,5	-0,25221	-0,24429	4,3
41,5	3,2	-0,18922	-0,16705	2,8
42,5	2,5	-0,14596	-0,08799	1,8
43,5	1,2	-0,02739	-0,00718	1,0
44,5	0,7	0,05151	0,07523	0,6
45,5	0,3	0,16419	0,15902	0,3
46,5	0,1	0,29362	0,24392	0,2
47,5	0,0	—	—	0,0
48,5	0,0	—	—	0,0
49,5	0,0	—	—	0,0
Az eltérésnégyzetek összege		—	—	2386,09
Az illeszkedés szorossága (I)		—	—	0,99896

[6] $1000\hat{f}_a = 851,6^{[1-\exp(-9,011204690+7,095633967\times10^{-1}a-2,521446835\times10^{-2}a^2+4,287423467\times10^{-4}a^3-2,636679166\times10^{-6}a^4)]}$

Az $ln\{[ln(1000\,f_{15})-ln(1000\,f_{\partial})]/ln(1000\,f_{15})\}$ transzformáció értékei

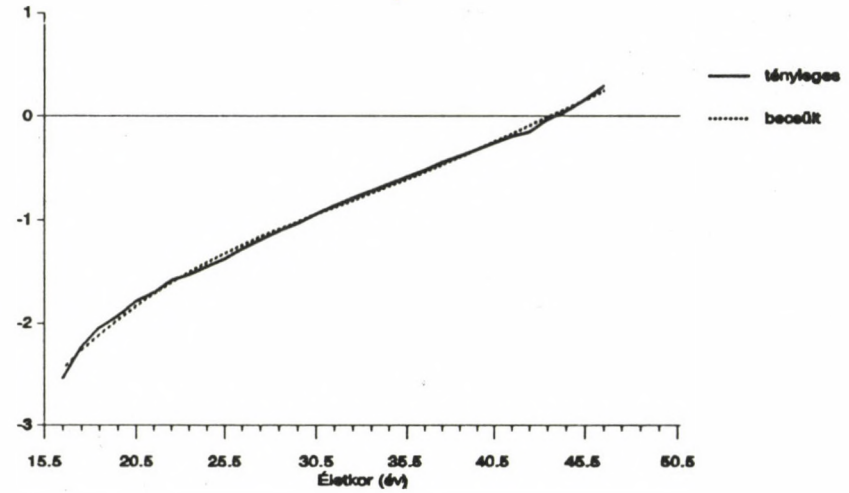

A házas termékenység korspecifikus arányszámai ($1000\,f_{\partial}$)

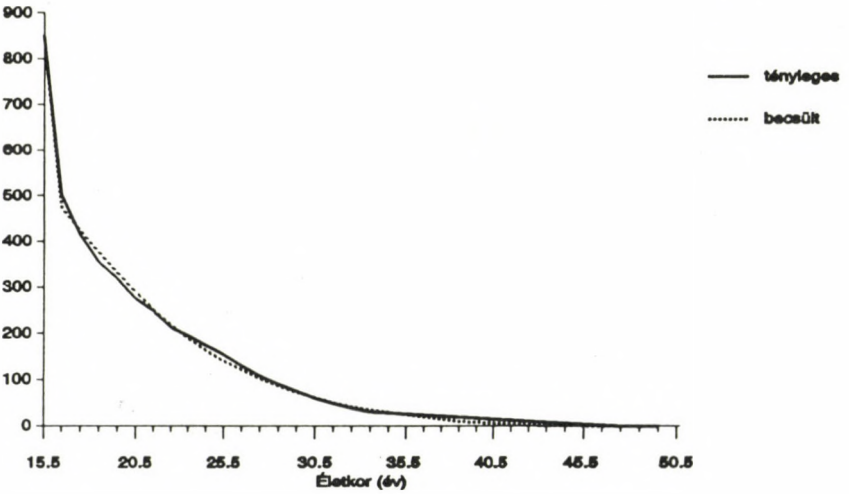

IV. A házas termékenység 1983. évi magyarországi arányszámainak $ln\{[ln(1000\,f_{15})-ln(1000\,f_{\partial})]/ln(1000\,f_{15})\}$ transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of age-specific rates of marital fertility based on $ln\{[ln(1000\,f_{15})-ln(1000\,f_{\partial})]/ln(1000\,f_{15})\}$ transformation

4. A befejezett termékenységű házas nők gyermekszám szerinti megoszlásának, valamint a családnövekedési valószínűségek és a házas termékenység születési sorszám szerinti parciális intenzitásának indirekt modellezése

Induljunk ki *Louis Henry*-nak abból a példájából, mellyel ismert könyve[7] 118. oldalán a családnövekedési valószínűségek kiszámítását illusztrálja. E példában az 1888—1890-ben 20—21 éves korban kötött, a halandóság és a válás által a feleség 50 éves koráig egyaránt megkímélt norvégiai házasságok esetében a legalább 0, 1, 2, 3 stb. számú gyermeket szült nők (feleségek) 1000-rel egyenlővé tett száma a 7. tábla (2) oszlopának adatai szerint alakult. A számok e sorozata szintén modellezhető az előzőekhez hasonló módon, azzal a különbséggel, hogy azt a szerepet, melyet a halandósági tábla továbbélési rendje indirekt modellezése esetében a l_1 mutató, az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek indirekt modellezése esetében a teljes termékenységi mutató, a házas termékenység korspecifikus arányszámainak modellezése esetében pedig a legfiatalabb (15 éves) korra vonatkozó arányszám értéke tölt be, ebben az esetben az adott házassági kohorszban, adott életkorban házasodott összes nők 1000-rel egyenlővé tett száma, vagyis 1000 tölt be. A legalább az (1) oszlopban feltüntetett számú gyermeket szült házas nők számának transzformációja, tehát a

$$\ln[(\ln 1000 - \ln F_i)/\ln 1000]$$

formula segítségével valósítható meg. A transzformált értékekhez ebben az esetben is negyedfokú ortogonális polinomot illesztettünk és a *legalább* a 7. tábla első oszlopában jelzett számú gyermeket szült nők számát, vagyis a 7. tábla (5) oszlopának adatait többek között az

$$F_{(i)} = 1000^{[1 - \exp(POL(i))]}$$

formula segítségével becsüljük. Magától értetődő, hogy e függvénynek is csak pozitív egész számokhoz (gyermekszámokhoz) tartozó helyettesítési értékeit van értelme kiszámítani. A *pontosan* az első oszlopban jelzett számú gyermeket szült nők számának (N_i) becslése vagy az (5) oszlop szomszédos adatai közötti különbségek kiszámítása útján, vagy a halandósági tábla ${}_nd_x$ mutatójának kiszámítására szolgáló formulák valamelyikének analógiájára képzett formula, például az

$$N_i = F_0 \left[F_0^{-\exp(POL(i))} - F_0^{-\exp(POL(i+1))}\right]$$

formula segítségével történhetik. A vonatkozó korrelációs indexek értéke tanúsítja, hogy a *legalább* és a *pontosan* az első oszlopban jelzett számú gyermeket szült házas nők számának becslése is igen sikeresnek mondható (I=0,99985 és I=0,97384). Magától értetődő tehát, ha nem jelentősek az eltérések a családnövekedési valószínűségek (a_i), valamint a születési sorszám szerinti parciális termékenységi számítások ($\bar{e}^{(i)}$) tényleges és becsült értékei között sem (I=98897 és I=99983; lásd a 8. táblát és V. ábrát). A családnövekedési valószínűségek becslése egyébként szintén kétféleképpen történhetik: vagy a *legalább* a 7. tábla (1) oszlo-

[7] *Henry, L.*: Démographie. Analyse et modèles. *Librairie Larousse*. 1972.

pában jelzett számú gyermeket szült nők becsült számaiból számítjuk ki az $\hat{F}_{a+1}/\hat{F}_a$ formulával, vagy a halandósági tábla ${}_ap_a$ mutatójának kiszámítását szolgáló formulák valamelyikének analógiájára képzett formulával becsüljük. Használhatjuk például az

$$a_i = 1000^{[\exp(POL(i)) - \exp(POL(i+1))]} = \frac{1000^{\exp(POL(i))}}{1000^{\exp(POL(i+1))}}$$

formulákat is, ha a vizsgálatba bevont házas nők számát, mint *Henry*-tól kölcsönzött példánkban, 1000-rel vesszük egyenlőnek. Az F_i, N_i, a_i és $\bar{e}^{(i)}$ mutatók értékei közötti ismert összefüggések egyébként az F_i értékek indirekt modellezése során előállított formulák segítségével is felírhatók.

7. A legalább i számú és pontosan i számú gyermeket szült nők számának indirekt modellezése a Norvégiában 1888—1890-ben 20—21 éves korukban házasodott és a szülőképes kor felső határáig továbbélt nőkre vonatkozó adatok felhasználásával

Indirect modelling of the numbers of Norvegian women married in 1888—1890 at the age of 20—21 years surviving till the end of fertile age range, having at least i children and exactly i children

A született gyermekek száma (i)	A legalább az (1) oszlopban jelzett számú gyermeket szült nők tényleges száma	A tényleges	A becsült	A legalább az (1) oszlopban jelzett számú gyermeket szült nők becsült száma[8]	A pont az (1) oszlopban jelzett számú gyermeket szült nők	
		$ln[(ln1000-ln\hat{F}_i)/ln1000]$ értékek			tényleges száma	becsült száma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
0	1000	—	—	1000	27	26
1	973	-5,53091	-5,55528	974	28	30
2	945	-4,80491	-4,78026	944	41	45
3	904	-4,22601	-4,17175	899	69	58
4	835	-3,64565	-3,68569	841	70	69
5	765	-3,24986	-3,28458	772	72	79
6	693	-2,93579	-2,93750	693	89	88
7	604	-2,61746	-2,62011	605	94	100
8	510	-2,32814	-2,31463	505	108	109
9	402	-2,02552	-2,00989	396	109	112
10	293	-1,72760	-1,70124	284	120	105
11	173	-1,37048	-1,39065	179	80	82
12	93	-1,06758	-1,08665	97	46	52
13	47	-0,81501	-0,80433	45	28	25
14	19	-0,55556	-0,56537	20	9	10
15 és több	10	-0,40547	-0,39803	10	10	10
Összesen					1000	1000
Az eltérésnégyzetek összege			—	312	—	514
Az illeszkedés szorossága (I)			—	0,99985	—	0,97384

[8] $\hat{F}_i = 1000^{[1-\exp(-6,547454296\times10^{0}+1,119273129\times10^{0}i-1,369103735\times10^{-1}i^2+1,008383092\times10^{-2}i^3-2,739311606\times10^{-4}i^4)]}$

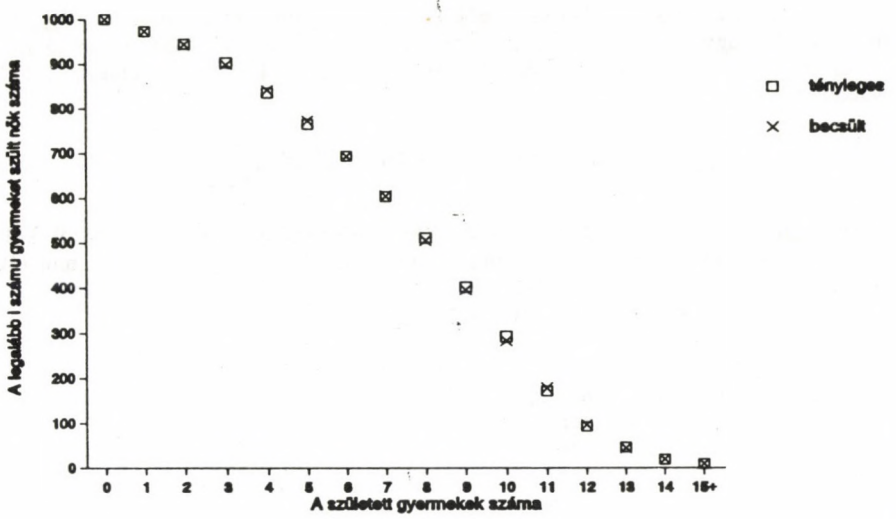

V. A legalább i számú gyermeket szült nők számának ln[(ln1000-lnF$_i$)/ln1000] transzformáción alapuló indirekt modellezése
Indirect modelling of numbers of women having at least i children based on ln[(ln1000-lnF$_i$)/ln1000] transformation

8. A családnövekedési valószínűségek, valamint az egy házas nőre jutó leszármazottak átlagos végső száma születési sorszám szerinti összetétele indirekt modellezésének eredményei
Results of the indirect modelling of the parity progression ratios and of the average final numbers of children per woman by birth order

	A családnövekedési valószínűségek		A különböző születési sorszámú leszármazottak	
	tényleges értékei	becsült értékei	tényleges száma	becsült száma
	(1)	(2)	(3)	(4)
	a_0 =0,973	0,974	$\overline{e}^{(1)}$=0,973	0,974
	a_1 =0,971	0,969	$\overline{e}^{(2)}$=0,945	0,944
	a_2 =0,957	0,952	$\overline{e}^{(3)}$=0,904	0,899
	a_3 =0,924	0,935	$\overline{e}^{(4)}$=0,835	0,841
	a_4 =0,916	0,918	$\overline{e}^{(5)}$=0,765	0,772
	a_5 =0,906	0,898	$\overline{e}^{(6)}$=0,693	0,693
	a_6 =0,872	0,873	$\overline{e}^{(7)}$=0,604	0,605
	a_7 =0,844	0,835	$\overline{e}^{(8)}$=0,510	0,505
	a_8 =0,788	0,784	$\overline{e}^{(9)}$=0,402	0,396
	a_9 =0,729	0,717	$\overline{e}^{(10)}$=0,293	0,284

folytatás

	A családnövekedési valószínűségek		A különböző születési sorszámú leszármazottak	
	tényleges értékei	becsült értékei	tényleges száma	becsült száma
	(1)	(2)	(3)	(4)
	a_{10} =0,590	0,630	$\overline{e}^{(11)}$=0,173	0,179
	a_{11} =0,538	0,542	$\overline{e}^{(12)}$=0,093	0,097
	a_{12} =0,505	0,464	$\overline{e}^{(13)}$=0,047	0,045
	a_{13} =0,404	0,444	$\overline{e}^{(14)}$=0,019	0,020
	a_{14+}=0,526	0,500	$\overline{e}^{(15+)}$=0,010	0,010
Összesen			7,266	7,264
Az eltérésnégyzetek összege		0,006034	—	0,000311
Az illeszkedés szorossága (I)		0,98897	—	0,99983

A tényleges és az illesztett modell segítségével kiszámítható a valamely paritás elérése után várható *teljes* gyermekszám és *átlagos* gyermekszám is (9. tábla). A valamely paritás elérése után várható *teljes* gyermekszám az $F_i/1000$, illetve $\hat{F}_i/1000$ értékek a legmagasabb gyermekszámtól (alulról) történő kumulatív összegzése útján számítható ki. A termékenységi táblának ez az oszlopa analóg jellegű a halandósági tábla T_a oszlopával. A valamely paritás elérése után várható *átlagos* gyermekszám az

$$\sum_{i=15+}^{i} (F_i/1000)/(F_i/1000), \text{ illetve } \sum_{i=15+}^{i} (\hat{F}_i/1000)/(\hat{F}_i/1000)$$

formulával történik. Ez az oszlop analóg jellegű a halandósági tábla e_a^0 értékeket tartalmazó oszlopával.

9. Az i paritás elérése után várható teljes gyermekszám és átlagos gyermekszám indirekt modellezésének eredményei
Results of the indirect modelling of the expected number of children and average number of children of women having already i children

Született gyermekek száma (i)	$F_i/1000$	$\hat{F}_i/1000$	Az i paritás elérése után várható			
			tényleges	becsült	tényleges	becsült
			teljes gyermekszám*		*átlagos* gyermekszám*	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)=(4):(2)	(7)=(5):(3)
0	1,000	1,000	7,266	7,264	7,27	7,26
1	0,973	0,974	6,293	6,290	6,47	6,46
2	0,945	0,944	5,348	5,346	5,66	5,66
3	0,904	0,899	4,444	4,447	4,92	4,95
4	0,835	0,841	3,609	3,606	4,32	4,29
5	0,765	0,772	2,844	2,834	3,72	3,67

folytatás

Született gyermekek száma (i)	$F_i/1000$	$\hat{F}_i/1000$	Az i paritás elérése után várható			
			tényleges	becsült	tényleges	becsült
			teljes gyermekszám[9]		*átlagos* gyermekszám[10]	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)=(4):(2)	(7)=(5):(3)
6	0,693	0,693	2,151	2,141	3,10	3,09
7	0,604	0,605	1,547	1,536	2,56	2,54
8	0,510	0,505	1,037	1,031	2,03	2,04
9	0,402	0,396	0,635	0,635	1,58	1,60
10	0,293	0,284	0,342	0,351	1,17	1,24
11	0,173	0,179	0,169	0,172	0,98	0,96
12	0,093	0,097	0,076	0,075	0,82	0,77
13	0,047	0,045	0,029	0,030	0,62	0,67
14	0,019	0,020	0,010	0,010	0,53	0,50
15 és több	0,010	0,010	—	—	—	—
Az eltérésnégyzetek összege			—	0,000484	—	0,0167
Az illeszkedés szorossága (I)			—	1,00000	—	0,99988

[9] $\sum_{i=15+}^{i} (F_i/1000)$

[10] $\dfrac{\sum_{i=15+}^{i} (F_i/1000)}{(F_i/1000)}$

Kitűnik, hogy ez utóbbi mutatók becsült értékei szintén igen jól illeszkednek tényleges értékeikhez.

* * *

A bemutatott indirekt modellezési eljárás alkalmazási lehetőségei közül csupán négyet tekintettünk át: a halandósági tábla továbbélési függvényének modellezését, az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek modellezését, a házas termékenység korspecifikus arányszámainak modellezését és a befejezett termékenységű házas nők gyermekszám szerinti megoszlásának modellezését. Ez utóbbi, a halandósági tábla továbbélési függvénye és az általános korspecifikus termékenységi arányszámok kumulált értékeinek modellezése egy vagy több származtatott modell előállítását is lehetővé tette. Ennek ellenére nem állítjuk, hogy a bemutatott eljárás általában alkalmazható valamely mutató monoton csökkenő, illetve monoton növekvő értékei szorzatának modellezésére. Nem alkalmas például az első házasságkötési táblákban a nőtlen, ill. hajadon állapotban továbbélők monoton jelleggel csökkenő számának, az özvegyülési, ill. válási kohorszok esetében az újraházasodók szintén monoton jelleggel csökkenő számának modellezésére. Nem alkalmas a valamely házassági kohorszban gyermektelenül továbbélők

az első születések bekövetkezése miatt csökkenő számának, illetve az *n*. gyermeküket megszültek $n+1$. gyermek megszületése miatt csökkenő számának, általában a születési sorszám szerinti termékenységi táblák "továbbélési rend" jellegű oszlopa adatainak modellezésére. Van azonban a demográfiának néhány további olyan mutatója is, melynek monoton jelleggel csökkenő, ill. növekvő értékei, a szerző eddigi kísérleteinek eredményei szerint, a bemutatott indirekt eljárással szintén modellezhető. Ezek bemutatására később térünk ki.

A bemutatott indirekt modellezési eljárás osztozik a többi hasonló eljárásnak abban a hátrányos tulajdonságában, hogy a transzformált megfigyelt értékekhez illesztett függvények (adott esetben: negyedfokú ortogonális polinomok) paramétereinek nincs demográfiai jelentése, illetve analitikai értéke. Ugyanakkor osztozik a többi hasonló eljárásnak abban az előnyös tulajdonságában is, hogy minden esetben biztosítja a becsült értékeknek a megfigyelt értékekhez való igen jó illeszkedését. Ellenkező esetben a sorsa: azonnali kiküszöbölés, megsemmisítés.

Köszönetnyilvánítás

Számos nehéz formulát tartalmazó dolgozatom kéziratának IBM AT computeren word-processing technikával történő legépelését *Kardulesz Ferencné* és *Schmidt E. Tamásné* intézeti kolleganőimnek, eredetileg hagyományos módon elkészített ábráinak IBM AT computeren történő reprodukálását pedig *Várnainé Anek Ágnes* intézeti kolleganőmnek köszönhetem. Legyen szabad segítségüket e helyen is elismerni és hálásan megköszönni.

IRODALOM

1. *Coale, A.J.—McNeil, D.R.*: The distribution by age of the frequency of first marriages in a female cohorte. Journal of the American Statistical Association, Vol. 67, N° 340, 1972.
2. *Coale, A.J.—Trussel, J.T.*: Model fertility schedules: variations in the age structure of childbearing in human populations. Population Index, Vol. 40, N° 2, 1974.
3. *Delaporte, P.*: Evolution de la mortalité en Europe depuis les origines de l'Etat civil. Statistique générale de la France, Études démographiques N° 2.
4. *Feeney, G.*: Population Dynamics based on Birth Intervals and Parity Progression. Population Studies, 1983, Vol. 37 (1), 75—89. p.
5. *Feichtinger, G.—Lutz, W.*: Eine Fruchtbarkeitstafel auf Paritätsbasis. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1983, Vol. 9 (3), 363—377. p.
6. *Forfar, D.O.—Smith, D.M.*: The Changing Shape of English Life Tables. Transactions of the Faculty of Actuaries, Edinburgh, 1987, Vol. 40. (Part I), 98—134. p.
7. *Heligman, L.—Pollard, J.H.*: The age pattern of mortality. Journal of the Institute of Actuaries 107: 49—80. p.
8. *Henry, L.*: Fécondité des mariages. Nouvelle méthode de mesure, INED/PUF, Travaux et Documents, Cahier N° 16, Paris, 1953.
9. *Henry, L.*: Démographie. Analyse et modèles, Sciences humaines sociales. Librairie Larousse, Paris, 1972. 341 p.
10. *Lutz, W.*: Distributional Aspects of Human Fertility. Academic Press, London-San Diego-New York-Berkley-Boston-Sydney-Tokyo-Toronto, 1989, 282 p.

11. McNown, R.—Rogers, A.: Forecasting Mortality: A Parametrized Time Series Approach. Demography, Vol. 26, No. 4, November 1989, 645—660 p.
12. Pressat, R.: Principes d'analyse. INED, 1966, 153 p.
13. Pressat, R.: Practique de la démographie. Trente sujets d'analyse. Dunod, Paris, 1967, 301 p.
14. Pressat, R.: L'analyse démographique. Concepts — Méthodes — Résultats. Presses Universitaires de France, Deuxième édition entièrement refondue, Paris, 1969, 321 p.
15. Ryder, N.: Progressive Fertility Analysis. Technical Bulletins N° 8, World Fertility Survey, 1982. London.
16. Valkovics, E.: Polinomiális approximáció alkalmazása az általános korspecifikus termékenységi arányszámok indirekt modellezésében. Demográfia, 1988/1. 67—120. p.
17. Wunsch, G.: Courbes de Gompertz et perspectives de fécondité. Recherches Économiques de Louvain, Vol. 6, September 1966, 457—468. p.

Tárgyszó:

Demográfiai modell

DIFFERENT POSSIBILITIES OF USING OF AN INDIRECT PROCEDURE OF MODELLING IN DEMOGRAPHY

Summary

The paper presents a new procedure of indirect modelling for the representation of increasing or decreasing values of certain demographic variables. To use this procedure we must first transform the observed data and adjust then by using a fourth order orthogonal polynomial.

In the paper we report in detail on a modelling of

— the survivorship function in the life table;
— the cumulated values of general age-specific fertility rates;
— the age-specific rates of marital fertility;
— the distribution of women in a marriage cohort by the number of children they have born, and the consequent estimation of parity progression ratios, and the distribution of their progeny by birth order.

The method is not universally applicable. It cannot be used, for example, to study the attrition of single, widowed or divorced persons in a nuptiality table, nor the decreasing number of mothers who have not borne an $(i+1)$th child in birth order-specific fertility tables. However, the accuracy of the results yielded by the model suggests its value for forecasting.

"MEGVANNAK ITT A KÖZÖSSÉGEK..." (CSALÁDI ÉS ROKONSÁGI RENDSZEREK HOMOKMÉGYEN)

KISS JÓZSEF

1. A kutatásról: álom és valóság

Két-három évtizeddel ezelőtt a szociológusok feltételezték, hogy a családok szerkezetének egyszerűsödési folyamatával párhuzamosan, napjainkra a tágan vett családi kapcsolatok lényegében a házastársi és a szülő-gyermek kapcsolatra egyszerűsödnek. A korábbi, a 18—19. századra jellemző nagycsaládi szervezet kiterjedt rokonsági kapcsolatrendszerei a 20. századi modernizációs folyamat előrehaladtával jelentéktelenné válnak. Persze, ez a típusú prognózis a család mint össze- és megtartó közösség eljelentéktelenedésével is számolt. Ekkoriban gyakran leírták: világszerte megrendült a család stabilitása /1/. Az utolsó évtized heves válság- és társadalompatológiai vitái s a különböző szakirányú társadalomvizsgálatok arra hívták föl a figyelmet: a következtetés és a várakozás elsietett volt /2/. Általában véve a család mint intim közösség szerepe nemhogy csökkent, de egyenesen nőtt /3/. A családot körülvevő szűkebb és tágabb rokonság szerepéről a korábbihoz hasonló egyértelmű kijelentést nem tehetünk, de azt megállapíthatjuk, hogy ezek történeti tájanként, társadalmi rétegenként, az egyes emberek életciklusa folyamán s bizonyos élethelyzetekben, ha nagyon változatos módon is, ma is jelentősek lehetnek /4, 5/.

Magyarországon és Közép-Kelet-Európában az állam korábbi történelmi korszakokban soha nem tapasztalt mértékű beavatkozása természetesen a legintimebbnek tartott rokonsági kapcsolatrendszert sem kímélte. Az ismétlődő és sorozatos állami bevatkozások, az állami intézményeknek pl. a rokonsági rendszereket helyettesítő szerepvállalásához fűzött remények illúzónak bizonyulása után maradt a nem lelkesítő valóság /6/. A családi és rokonsági kapcsolatok elkerülhetetlen átalakulását és egyetemes leértékelését e történeti régióban tehát az intim viszonyok makacs államosítási kísérlete, a családi és rokonsági kapcsolatok helyenként tudatos szétbomlasztása, a marxista, de különösen a sztálinista ideológia eredendő családellenessége még tovább fokozta. Az "eredmény" nem is maradt el. Az 1970-es évtized második felétől megindult családszociológiai stb. vizsgálatok éppen eme következmények számbavételére vettek irányt. Az 1980-as évtized általános társadalmi válsága idején kirobbant viták résztvevői egyenes összefüggést kerestek többek között a családi-rokoni közösségek hiánya és a magyar társadalom általánosan leromlott erkölcsi, politikai állapota között /7/.

Bennünket, az 1980-as évtized elején indult kutatókat is ez az összefüggés érdekelt először /8/. Első vizsgálatunkat Debrecen lakótelepein végeztük. A felvétel alapján készült szegénység-, deviancia- és családszociológiai részvizsgálataink már világosan jelezték, hogy az a százezres tömeg, amely egy-másfél évtized alatt a környező falvakból a városba áramlott, statisztikailag megkülönböztethető és mérhető módon több szempontól a veszélyeztetett városi rétegekbe tudott csak betagolódni. Kutatói figyelmünk ezért is az új városlakó rétegeket, csoportokat tömegesen kibocsátó elmaradott falusi térségek felé fordult. Konkrét falusi, társadalomtörténeti vizsgálatainkkal azt akartuk megtudni, hogy az 1948—49 és 1959—60 után kezdődött, ill. befejeződött parasztságellenes politika végsőleg hogyan alakította át, hogyan rombolta a hagyományos paraszti társadalmat és a patriarchális családmodellt.

1986—1987-ben megkezdett vizsgálatunk terepéül, más kutatókhoz hasonlóan /9/, az akkor reformmegyének tekintett Bács-Kiskun megyei települést, a Kalocsától 12 km-re DK-re elhelyezkedő Homokmégyet választottuk. Tanulmányom további részeiben az itt folytatott csoportos falu- és társadalomkutatásról kívánok áttekintést adni. Mielőtt a címben és az előző részben jelzett szűkebb problémákról írnék, szükségesnek látszik valamit arról is szólni, hol folyt ez a kutatás.

Erdei Ferenc a két világháború között a Kalocsai-Sárköz hagyományos paraszti elvek szerint élő, tárgyi környezetét saját művészetével díszítő, római katolikus, politikailag lojális népét "Reymonti parasztoknak" nevezte. A konkrét településválasztással a jelenkori, szociológiai kutatási kiindulópont mellé két további, egy társadalomtörténeti és egy regionális szempont társult. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a három-, négy-, öt-, esetenként hatgenerációs, több, egymást kontrolláló és kiegészítő, párhuzamosan fölvett családtörténetekben kerestük a "tiszta" és archaikusabb paraszti társadalmakra jellemző családtípusokat, magatartási és váltási stratégiákat. Ezért úgy gondoljuk, hogy a mai és a történeti családi és rokonsági demográfiai-szociológiai szerkezeteket föltárni igyekvő vizsgálataink a másfélszáz évet átfogó modernizációs elméletnek egyfajta empirikus reprezentációi. Véleményünk szerint a modernizációs elméletet értelmezési keretként akkor is használhatjuk, ha világosan látjuk a Kalocsa környéki régió parasztfalvainak a 20. században már folyamatosan elmélyülő válságát, vagyis a nagy átalakulás sikertelenségét. Ami pedig kutatásunk érvényességét korlátozza, annak okai a táji-történeti egység kisebb területi kiterjedésében, a Pota-falvak sokáig zsákutcás fejlődésében találhatók.

A regionális szempont alapján első feladat volt annak eldöntése, hogy egy ilyen típusú elemzésnél mekkora legyen az alapul vett terület. A kalocsai Sárköz területén, azon belül is elsősorban Kalocsa város közvetlen környékén néprajzi értelemben kétféle magyar népesség él: a Duna melléki, többségben református, a török hódoltság előtti időkből kontinuus "falusiak" és az eredetét tekintve kalocsainak mondható, de ma már nagyrészt a kalocsai szállás-falvakban élő "poták" /10/. A kalocsai szállások — amelyek sem nem falvak, sem nem tanyák, hanem a kettő együtt — magyar, városi eredetű és katolikus lakosságát a környező falvak népe és a tudomány is potának nevezte. A kb. ötvenezres népcsoportot a már említett túldíszített népművészete /11/, sajátos nyelvjárása, jellegzetes antropológiai jegyei és archaikusabb társadalomszerkezeti elemei különítették el közvetlen és távolabbi környezetétől. Kalocsa és vidéke tehát egy természetföldrajzi, vallási, etnikai stb. elemek által meghatározott gyűrű szorításában, néprajzi szigetként fejlődött, s élte mindennapi életét. Ez a 18. század végén kialakult alaphelyzet a 19—20. század folyamán sem változott lényegesen. Etnikai egységüket és zártságukat azonosságtudatuk erősítette /12/, amely erős endogámiával párosult. Az etnikai endogámia egészen az 1960—1970-es évtized fordulójáig, az önálló paraszti osztály fölszámolásáig fönnmaradt.

Az 1945 utáni hatalmi fordulat az egész vidéket nagyon súlyosan érintette. A magyar kommunista párt felfogásában, 1948 után különösen a "reakciós vidék" egyik ideológiai szimbolumává éppen Kalocsa és vidéke vált. A kommunista diktatúra végrehajtói soha nem felejtették el, hogy 1918—19-ben a vidék a paraszti ellenforradalom bázisa volt. Ettől az időtől kezdve Kalocsa és környéke a "magyar Vendée" lett /13/. 1950-től a tanácsrendszeren keresztül megvalósult diktatúra parasztellenessége és egyházellenessége a paraszti társadalom és a falvakba települt hatalmi szervezet bonyolult küzdelmét hozta /14/. A paraszti társadalom létalapjának, a földnek az elvételén alapuló, a parasztság felszámolását célzó politika egyik ékes bizonyítéka és regionális példája, hogy Kalocsát a korai iparosítás és infrastruktúrafejlesztés teljesen kikerülte /15/.

A paraszti népesség ekkor még nem nagyon választhatott a vándorlás és a megmaradás között. Az egyre súlyosbodó adóterheket vállalnia kellett. Homokmégyet például ebben az időben a központi és megyei adminisztráció "súlyponti községgé" nyilvánította, ami a terhek alóli kibúvás lehetőségét szűkítette /16/. 1956-ig a kitartó represszió, a kemény, konok és csendes kitartás, néha meg az elnyomók, a helyi vezetők és az elnyomottak, a helyi elit érdekazonosságából következett mimikri váltogatta egymást. Az 1959—60-as, immár "véglegesnek" bizonyult téeszesítés után négy-öt évvel enyhült a diszkrimináció, de a késve érkezett beruházások egy aszimmetrikus elhelyezkedésű ipari bázist hoztak létre. A téeszesítés után a dinamizmus és a változtatási szándék szükségszerűen kifelé vagy az elmenetelre irányult. Az 1960-at követő két évtizedben véglegesen és visszafordíthatatlanul megroppant ez a paraszti társadalom. Két, egyre gyorsuló ütemben tömegessé és szelektívvé vált a térségből való elvándorlás. 1968 után már szemmel látható módon ezek a falvak a magyar agrárfejlődés és településrendszer dinamikusan fejlődött ágaiból kiestek.

Amikor az 1980-as évtized közepén először jártunk e falvakban, gazdaságilag stagnáló, demográfiailag leépülő, politikailag szétesett falvakat találtunk. Két-három évi kutatómunka után azonban már számunkra is beláthatóvá váltak a gyakorlati rokonság rejtett hálózatai. A vitakérdés tehát az volt, hogy a térség 1960 utáni közel- és 1945 utáni félmúltja mennyire speciális, ill. mennyire általánosítható strukturális helyzetet teremtett /17/. Tanulmányomban Homokmégy népességtörténetének áttekintését követően ezzel a kérdéssel foglalkozom és azt vizsgálom, hogy a patriarchális családmodell fél évszázadig eltartó bomlása után mi maradt a családi, rokoni kapcsolatrendszerekből, s a többnyire rejtetten működő kapcsolatok milyen hatást fejtenek ki az egyének és családok életútjára.

2. *Népesség és történelem: a társadalomrekonstrukció változatai*

Igaza van *Wrigley*-nak, amikor ezt írja: "Könnyebb a történelemben a népesség, gazdaság és társadalom közötti szoros kapcsolat meglétét igazolni, mint e kapcsolatok konkrét mibenlétét elemezni, mert az összefüggések nagyon bonyolultak" /18/. Talán mondanunk sem kell, hogy a családi és rokonsági kapcsolatok vizsgálatakor a régió húsz településének, öt közigazgatási egységének, ill. azok népességének statisztikai-történeti változásai és jelenkori változatai egyformán fontosak.

A falurendszer újratelepülésének első jele 1763-ból való, igaz, ekkor még "praedium"-ként jelölték a területeket /19/. Az 1783-as *II. József*-féle katonai térkép is mutatja a településneveket, s innen származik az a megállapítás, hogy a falu a 18. század utolsó harmadától létezett. Azonban a lakosság számát csak 1815-től ismerjük. A hosszú időtartam, a 10 évenként fölvett számsorok jellemző állandóságokat és fontos változási folyamatokat egyaránt eltakarnak. Önmagában a népességszám szekuláris változásának mérése nem sok mindent árul el az ide, ebbe a térségbe kitelepültek demográfiai magatartásáról.

A népességfejlődésben az első jelentős változást 1815—1831 között tapasztalhatjuk. A népesség két évtized alatt megduplázódott: az 1815-ös 246-ról 1831-re 550-re növekedett. Ez egy kis lélekszámú falu esetében nagyon nagy ugrás, mondhatnánk valóságos "népességrobbanás" volt. Az 1831. évi kolerajárvány 145 ember halálát okozta /20/. A második és harmadik jelentősebb népességnövekedés 1853—1855 és 1865—1881 között zajlott le. A háttérben az okkal feltételezhető demográfiai okokon, azaz a természetes szaporulaton túl már a társadalmi-gazda-

sági okok is megjelentek. A "bevándorlás", pontosabban a Kalocsáról való kiköltözés, vagyis a pozitív vándorlási nyereség oka és egyben következménye az volt, hogy az elválási harc 1884-től intenzív szakaszába lépett. A közjogi önállósodásért vívott harcot bizonyosan megelőzte egy népesedési, gazdasági, kulturális-egyházi megerősödés /21/. A népesség növekedésének üteme 1880—1910 között volt a legnagyobb, amikor a falusiak évenkénti szaporodása az egy százalékot is meghaladta (1868: 2,189 [747], 1880: 2,246 [794], 1890: 2,736 [951], 1900: 4,687 [2656], 1910: 4,770 [2879]) /22/. Az 1869—1910 közötti közel fél évszázad alatt a népesség 30%-kal növekedett. A népességnövekedés a magas születési arányszámok ellenére sem autochton folyamat eredménye volt /23/. A nagy tanyai kirajzás, a szabad földfoglalás, a futóhomok megkötése és művelés alá vételének időszaka volt ez /24/.

A népességszám növekedésének ez a dinamizmusa a második nagy időszakban, a két háború között a korábbi egyharmadára (0,35%-ra) esett vissza. Szükségszerűen. A szabad területek a századforduló után elfogytak, az "alföldi útként" jelölhető paraszti szabadságok és közösségek megszilárdultak. Ilyen nagyméretű népességmozgásokra sem szükség, sem tér nem volt. Ezért a 20. század első harmadában a népesedésnövekedési hullámok megszelídültek, ellaposodtak. Kis Homokmégy, vagyis nem teljesen pontos kifejezéssel élve a "belterületi" népesség 1900 és 1930 között lényegében már stagnált (1901: 1147, 1930: 1123). Homokmégy "külterületén", valójában társközségeiben a növekedés még ekkor is tovább tartott (1900: 1509, 1930: 1939). A háttérben a korpiramis szerint egy fiatal népesség, a magas élveszületési arányszám, az egy házasságra eső termékenységi index, s ennek nyomán a jelentős természetes szaporodás állt. A másik ok az éppen beindult Közép-Duna vízszabályozási munkák, s a nyomukban járó újabb vándorlási nyereség szintén növelte, mindenekelőtt a földnélküli szegény munkások számát /25/. A sorrendben negyedik népességrobbanás tehát már a századfordulót követő években zajlott le /26/. Minden egyéb adatunk azt mutatja, hogy az 1920-as évtizeddel a lassú növekedés időszaka zárult le, s hosszú évtizedekre, 1949-ig a stagnálásnak adta át a helyét. A természetes szaporodás jelentősen visszaesett: 1901—1910 között még 550, 1911—20 között 195, 1921—30 között az elhalaszott házasságkötések miatt átmenetileg 299-re emelkedett, de 1931-től 1940-ig 133-ra és végül 1948-ig 74 főre csökkent. 1910 után megjelent, 1920 után pedig erősen hatott a születéskorlátozás. Az 1900-as 18,6%-os nyers születési arányszám 1930-ra 7,2%-ra csökkent. Az abszolút születésszámok Öreg-Csertő és Drágszél kiválása ellenére is feltűnően gyorsan csökkentek (1901—10: 1810, 1931—40: 751). A népesség korcsoportjainak lassú eltolódása, vagyis a még egy-két évtizedig láthatatlan öregedés is kezdetét vette. Ha a korpiramisból csak a legfiatalabb (0—19 éves) és legöregebb (60 és több) életkori csoportok adatait emeljük ki, ezek az adatsorok is jól mutatják a sokat emlegetett elöregedés történeti előzményeit. A fiatalok és idősek aránya tehát: 1900: 43,34% — 8,63%, 1910: 43,64% — 8,67%, 1920: 41,74% — 10,18%, 1930: 36,54% — 11,43%, 1941: 35,6% — 12,59%, 1949: 31,84% — 13,69%, 1960: 25,68% — 16,1%. Az adatpárok jól mutatják, hogy az 1920-as és 1930-as évtizedtől az elmaradt születések nyomán a fiatal korosztály aránya 1941 után sokkal gyorsabban csökkent, mint ahogyan az idősekké nőtt. Persze, ezeket a számarányokat a háborúk, forradalmak, kampányok, általában a fiatalabb, mozgásképesebb korosztályok 1949 óta állandósult elvándorlása nehezen felfejthető módon terhelte meg.

Főleg demográfiai, de sok egyéb történeti, szociológiai adat és tény bizonyítja, hogy paraszti társadalmaink történetében nem az 1920-as évek válságkezdete, nem a második világháború, de még csak nem is 1948 jelentette az igazi

határvonalat. A valódi változások kezdete a tömeges kollektivizálás, 1959—60 lett. Az állandó népességszám 1949—60 között még alig-alig csökkent, inkább stagnált. A természetes szaporodás előbb 1949—50-ig a háború miatt elhalaszott házasságok és születések, utóbb az ismert állami beavatkozás miatti kényszerszülések következtében négy és félszeresére nőtt. A természetes szaporodás nőtt ugyan, de egyidejűleg a népesség lassú fogyása is megkezdődött. Ez viszont már csak vándorlási veszteség lehetett (1949: 3172, 1960: 3021). A korai, 1949—59-es évtized vándorlási egyenlege már negatív (—284 személy), a vándorlási népességveszteség 5,4%-os volt. A második téeszesítési kampány, 1960—62 közötti három évében közel kétszáz főt űzött el korábbi földjéről, foglalkozásából és lakóhelyéről. Az évtized összes vándorlási vesztesége 370 személy. A földtől való megfosztás és a lakóhelyről való elűzés célja és módja a 18. századi angliai bekerítési mozgalmakhoz hasonlítható. Ennek megfelelően még jelentősebb Homokmégy fogyása az 1960-at követő két évtizedben: 1970-ig 2490 fő (—15,1%), ami 1980-ig még tovább növekedett (2056 fő, —17,4%). Az évtized közepére, 1985—86-ra a kedvezőtlen külső-belső folyamatok eredményei összegeződtek. A népességszám a demográfiai szerkezet egyensúlya és önfenntartása szempontjából kritikusnak tekinthető kétezres szint alá esett. Az 1980 utáni években átlagosan évi 1,0—1,5-es népességfogyással számolhatunk, így a népességszám az 1983-as évben esett az említett kritikus szint alá (1983: 1943, 1985: 1959, 1986: 1813).

A térség egésze, gazdasági-társadalmi értelemben egyaránt az ország depressziós térségeinek sorába került. Ami a globális népességszámot illeti, Homokmégy az 1860-as, az induló évek szintjére esett. A korszerkezet viszont "hirtelen" romlott, a korábban mindig egyensúlyban lévő korcsoporti nemi arány 1980-ra megbomlott. A három leginkább házasulandó korcsoportban (20—24, 25—29 és 30—34 évesek) férfitöbblet, ill. nőhiány mutatkozott. A korábbi évtizedek népszámlálásai, a háborús éveket kivéve, mindig nőtöbbletet vagy egyensúlyi helyzetet mutattak. A nőhiány nyilvánvalóan a fiatal, szülőképes női korcsoport tanulása és házassági elvándorlása miatt következett be. A kialakult demográfiai alaphelyzet a földrajzi értelemben vett házassági körök tágulását, az exogámia további növekedését eredményezte. A korszerkezet romlása ezek után érthetően és most már mindenki számára nyilvánvalóan gyorsult fel. A fiatalok és idősek arányszámai így változtak: 1970: 22,10% — 21,10%, 1980: 19,31% — 23,99%, 1986: 19,70% — 27,20%. Az 1980-as évtizedforduló egyben demográfiai korszakforduló is. A település lakónépességének kétszáz éves történetében az idős népesség aránya először haladta meg a fiatalét. Az 1990-es népszámlálás idejére az idős népesség aránya megközelítheti akár a 30%-ot is.

Ami viszont a globális romlás folyamatán belül egészen új jelenség, az az, hogy megállt a 0—19 éves, tehát fiatal korcsoport számarányromlása, sőt 0,5—1,0%-os javulást regisztrálhattunk /27/. Az ezredfordulóig tehát két alapvető tendencia látszik valószínűnek. A Homokmégyen hasonló kor-, család- és háztartásszerkezetű falvakban a népesség további gyors fogyása és a korszerkezet további lassú javulása. A népességvisszatorlódásnak van már egy másik sajátos következménye is. A szállás-falvakban is megfigyelhető a gazdasági és demográfiai magatartás egy látszólag paradox összefüggése, vagyis a gazdasági válság mélyülésével, a női foglalkoztatás romlásával, a munkanélküliség arányának emelkedésével párhuzamosan a szülési kedv növekedni kezdett.

Ha ezt a kettős folyamatot számokkal akarjuk kifejezni, akkor a jelenlegi korpiramisból kiindulva, a ma jellemző és várható mortalitási rátákkal számolva, a ki- és bevándorlást elhanyagolva azt mondhatjuk, hogy Homokmégy lakossága az ezredfordulóig kb. 400—500 fővel csökken és majd 1400—1500 fő közötti szinten

stabilizálódik. Vándorlási nyereségről, vagyis a vándorlási irányok megfordulásáról egyelőre a Homokmégynél jóval fejlettebb Kecel és Dunapataj esetében nincsen szó. Amennyiben sikerül a látható és ma még láthatatlan gazdasági terek élénkítése, a ház körüli intenzív kisgazdaságok kiterjesztése, az életfeltételek modernizálása, akkor a már megfordult népességfolyamatok sokat veszítenek kényszer-jellegükből, tudatosan akart és vállalt magatartásokká, végsősoron cselekvési és értékrenddé válhatnak.

Ami a térség egyik felében veszteségként, a másik felében nyereségként jelentkezett. Kalocsa városa, amint már az adatokból láttuk, 1949-től kezdődően, de különösen az 1960-as és 1970-es évtizedben mintegy "visszahódította" az éppen egy évszázada elvesztett népességének leszármazottait. Az említett három és fél évtized alatt a város vándorlási egyenlege ötezer főnél is több nyereséget mutatott. A város 1960 és 1970 közötti tényleges szaporodása (15,9%) nyilvánvalóan ebből az igen jelentős (18,0%) nyereségből adódott. Kalocsa és vidékének kapcsolata, ha némileg paradox módon is, de 1949-ben ismét megfordult. A vidék összes települése kisebb-nagyobb, de állandó veszteséget szenvedett, s mint az előzőekből láthattuk, az elvándorlók és a vándorolni szándékozók első számú célterülete Kalocsa városa lett. Ehhez legfeljebb az tartozik hozzá, hogy a városba bevándorlók összetétele 1980-tól megváltozott. A város a belső infrastrukturális feszültségek miatt már nem tudta felvenni a pénz- és lakásnélküli fiatalokat, a főleg szakképzetlen vagy alacsony képzettségű letelepedni szándékozókat. A növekvő telek- és lakásárak, a dráguló hitelek és a csökkenő reálbérek stb., tehát a gazdasági és nem adminisztratív kényszerek tartották és fogják távol tartani a bevándorolni igyekvőket ettől és más hasonló városoktól. Interjúink pontosan alátámasztották az egyébként ismert igazságot, hogy ti. amit az ember nem tud, azt előbb-utóbb nem is akarja megtenni. Vagyis ezek a rétegek, csoportok belátták, hogy vándorlási szándékuk realitását vesztette /28/.

Akkor hát honnan rekrutálódtak az 1980-as évtized bevándorlói? Statisztikai adatok híján csupán feltételezhetjük, hogy a bevándorlók többségét a családi és rokonsági kapcsolatok után induló, idősebb, szülői népesség tette ki. Városkörnyéki családok százai, ezrei jelentős tőkét vontak ki falvaikból, gyermekeiknek, ill. gyermekeikkel építkeztek, s idős korukra a városba húzódtak. Adatfelvételeink és terepjárásunk során átgondolt családi stratégiák többféle változatával találkoztunk.

Talán nem is szükséges külön hangsúlyoznunk, hogy térségünkben ezek a vázlatosan ismertetett demográfiai alapfolyamatok jelölték ki a jelenkori családi és rokonsági rendszerek gyakorlati szerveződésének és működésének alapfeltételeit, irányait.

3. "A genealógia régibb mint a történelem." (Gatterer, J. Ch.)

Családi és rokonságkutatásunk kiinduló kérdésfeltevése és választott módszertana net-work típusú volt /29/. Kutatási előtanulmányainkban feltételeztük, hogy egészen a közelmúltig Homokmégyet és az egész régiót elsősorban a kiterjedt rokonsági rendszerek kapcsolták egybe. Ennek a közösségi szolidaritásnak egyebek között az 1950-es évtized parasztellenes politikájával vagy a szocialista átszervezéssel szembeni védekezésben döntő szerepe volt. Az első két évben szerzett tapasztalataink, adataink szerint a korábban erősen összekapcsolódó rokonsági hálóknak a falusi hatalmi elit kiválasztásában, kisebb-nagyobb közösségek létrehozásában 1960 után is jelentős vezető és integráló funkcióik maradtak. Nem rendszeres adatainkból az is meglehetősen jól látszott, hogy családtípusonként eltérő

arányban, de még mindig jelentős volt bizonyos rokonság-tagok szerepe az első szakma-, foglalkozás- és munkahely-, ill. az iskola- és lakóhelyválasztásban.

Akkor pedig miért írtak annyian, annyifélét a rokonsági kapcsolatok átalakulásáról, szétesésérõl? Egyáltalán, hogyan lehet az említett szétesettséget a szokásos és ismert érveken túl igazolni vagy cáfolni? Előbb-utóbb meg kellet fogalmaznunk azt is, jók-e, elég pontosak-e kérdéseink egyáltalán?

A válaszadást a községi szintű rokonság felmérésével kezdtük, együttlakó tagjaiknak statisztikáját készítettük el 1987-ben. Az általunk "háztartási adatlapnak" nevezett első számú kérdőívünk tisztázta az együttélő rokonok számát, meghatározta az együttélő személyek egymáshoz, ill. a háztartásfőhöz való rokonsági státusát, regisztrálta a ragadványneveket, valamint az 1970 óta a háztartásban történt bármilyen változást. Végül pontosan, név és cím szerint felvettük, ki(k), hányan és hová vándoroltak el a faluból /30/. Mivel egy pillanatra sem felejtettük el, hogy megkülönböztessük a gyakorlati rokonságot a genealógiai módszerekkel fölvett elméleti rokonságtól, ezért antropológiai levél- és irattári stb., tehát más típusú adatgyűjtéseket is szerveztünk.

Az együttlakó személyek családi és háztartási megoszlásából világosan kiderült, hogy a közös fedél alatti vérrokoni, ill. házassági rokonság nagyon összeszűkült. A falvainkban helyben talált 1813 személy közül 56,7 valamilyen házassági vagy élettársi kapcsolattal létrejött családi együttélési formában élt. A személyek 43,3%-a viszont még és már nem házasságban élt.

Az előbb említett áttekintő adatgyűjtés után röviddel 472, az összes háztartás 72,3%-át írtuk le nagyon részletesen. A háztartási kérdőívekben az együttélés-különélés minden lényeges strukturális tényét lejegyeztük. Felvettük a három generációs családtörténet fontos és későbbi munkát lehetővé tevő történeti demográfiai adatait, a ragadvány- és családi névrendszer keletkezését és öröklődésének belső szabályait és végül kutattuk a rokonságot, a "familiát" mint tudati képződményt. Kutatási célunknak megfelelően rákérdeztünk a ténylegesen működő kapcsolatok típusára, számára, intenzitására, a rokonságtagok közötti interakciók irányára, kölcsönösségére vagy éppen egyoldalúságára. Ez a legkiterjedtebb adatgyűjtésünk 92%-ban két-három-négy személyes háztartásokban zajlott és az együttélő személyek jelenlegi és a korábbi évtizedekre jellemző történeti együttélési rendszerét térképezte föl (1. sz. táblázat).

1. A vizsgált háztartások szerkezete
Structure of the examined households

	Eset	%
1. *Egyedülélők*		
01 özvegy/ek/	103	15,8
02 nőtlen, hajadon, különélő	20	3,1
	123	18,9
2. *Nem családháztartás*		
03 együttlakó testvérek	2	0,3
04 más együttlakó rokonok	13	2,0
05 együttlakó nem rokonok	0	0,0
	15	2,3

folytatás

	Eset	%
3. *Egyszerű családháztartás*		
06 házaspár gyermek nélkül	155	23,7
07 házaspár gyermekkel	183	28,0
08 özvegy férfi gyermekkel	4	0,6
09 özvegy nő gyermekkel	31	4,7
	373	56,7
4. *Kiterjesztett családháztartás*		
10 fölfelé kiterjesztett családháztartás	74	11,3
11 lefelé kiterjesztett családháztartás	18	2,8
12 oldalirányban kiterjesztett családháztartás	4	0,6
13 fölfelé és oldalirányban kiterjesztett családháztartás	4	0,6
	100	15,3
5. *Többcsaládos háztartások*		
14 másodlagos fölfelé	7	1,1
15 másodlagos lefelé	15	2,3
16 másodlagos oldalirányban	0	0,0
17 együttélő testvérek családjaiból álló háztartás	0	0,0
	22	3,4
6. *Nem osztályozható*		
18	5	0,8
nincs válasz	15	2,3
Összesen	653	99,7

A háztartásnagyság és -szerkezet szerinti fölsorolásban utóljára a családalakulási folyamatokat leíró adatgyűjtés megemlítése maradt. A 653 háztartás között a vártnál kisebb, két-három családmagból álló ikerháztartást találtunk. Ami az egy házon belüli ikerháztartásokat illeti, adatainkat itt nagy óvatossággal kell fogadnunk. Az általunk összeírt 1813 személy közül mindössze 70 (3,9%) "vállalta", hogy egy második, esetleg harmadik háztartás tagja. Azt tapasztaltuk, hogy a hagyományos normák továbbélése miatt titkolnivalónak és szégyennek tekintették az egy fedél alatt élő családok a külön-külön történő háztartás vezetését. Az összetett háztartásokban arra törekedtünk, hogy az egyik családtagból, általában a háztartásfőtől (40,5%) vagy a házastársától (21,2%), ritkábban az egyik családfőtől (22,2%) vagy a házastársától (1,9%) "vettük föl" az egy fedél alatt élők adatait. Az egyszerű háztartásokban pedig az volt a pragmatikusan követett adatfölvételi eljárás, hogy a két kérdőívvel felváltva kérdeztük a háztartás- és családfőt, ill. annak házastársát.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az egész szociológiai adatfelvételi eljárás mindenféle statisztikai reprezentációs elvtől eltért, mivel az összeírt háztartásokat tekintve teljes körű adatfelvételt határoztunk el. Ha kisebb-nagyobb korrekciókkal is, de eredeti kutatási célkitűzésünket ebből a szempontból betartottuk.

A háztartások közel egyötöde (18,5%) egy személyes, majd egyharmada (30%) két személyes volt, néhány tized százalék híján negyven százalékot képviseltek a három és négy személyes háztartások. Az öt és több személyes háztartások részesedése mindössze tíz százalék. Tehát a háztartások fele három vagy háromnál több tagból állt, másik felében három vagy ennél is kevesebb személy élt. Valamennyi adatunk a család- és háztartásmagok, "a legbelső rokonság" kicsi és szűk voltát bizonyítja. Az együttélő rokonságokban a vérrokoni és a házassági rokonsági tagok száma egyforma mértékben csökkent, a szűk rokonságok szerkezete rendkívüli módon leegyszerűsödött. Mindez viszont egyáltalán nem mondható el a törzscsaládokat körbevevő, a háztartásokon kívüli külső rokonsági körökről.

Mivel folyamatosan regisztráltuk az eligazodáshoz, a kapcsolatok föltárásához alapvetően szükséges rokonsági fokokat és a ragadványneveket, pontosan meghúzhattuk, kijelölhettük a genealógiai rokonságok belső határait. Interjúinkban mindig abból indultunk ki, rokon az, akit a megkérdezettek e fogalom alá soroltak, vagyis annak tartottak. Mintegy száz-százötven beszélgetés alapján azt tapasztaltuk, hogy a rokonsági kapcsolatok kijelölése, minősítése gyakran rendkívül változó volt. Ugyanazok a személyek két egymást követő interjúban másként és másként építették fel a számukra fontos rokonok hierarchiáját. A mindenkori érzelmi állapotok tehát nagyon erősen befolyásolhatták a rokonokról alkotott ítéleteket és véleményeket. Amikor a megkérdezettekkel rangsoroltattuk a családi és rokonsági, a szomszédsági, a baráti és munkatársi és az üzleti-vállalkozási kapcsolatokat, teljesen egyértelműen alakult a sorrend. Első helyre a rokonsági, másodikra a baráti, harmadikra a szomszédsági és végül negyedik helyre a vállalkozói-üzleti kapcsolatok kerültek (2. sz. táblázat). A részletező rokonság-leírásainkból, a működést feltáró interjúkból kiderült, hogy nem egyszer a szomszédsági, baráti és munkatársi kapcsolatok is a legkiterjedtebb külső rokonsági viszonyok mentén szerveződtek.

2. Kapcsolatok
Relationships

	A családi és rokonsági kapcsolatok		A baráti és munkatársi kapcsolatok		A szomszédsági kapcsolatok		Az üzleti és vállalkozási kapcsolatok	
1. hely	344	(72,9)	72	(15,3)	49	(10,4)	13	(2,8)
2. hely	70	(14,8)	158	(33,5)	181	(38,3)	18	(3,8)
3. hely	22	(4,7)	178	(37,7)	149	(31,6)	41	(8,7)
4. hely	4	(0,8)	10	(2,1)	43	(9,1)	297	(62,9)
Nincs válasz	32	(6,8)	54	(11,4)	50	(10,6)	103	(21,8)
Összesen	472	(100,0)	472	(100,0)	472	(100,0)	472	(100,0)

A rokonsági viszonyok fontosságának, ill. megítélésének egyik magyarázata a kapcsolatok sűrűsége és száma. A külső rokonsági rendszer egyik legfontosabb jellemzője a kiterjedése. Egy ember akár több száz rokon létezését is számon tarthatja. És fordítva: Egy létezését több százan vagy még többen személyes módon ismerhetik. A megkérdezettek 20%-ának egy és öt, 34%-ának hat és húsz, további 20%-ának huszonegy és negyven közötti számon tartott rokona élt a faluban. A megkérdezettek 7%-ának ötvennél is népesebb volt a rokonsága és mindössze 45-en (9,5%) válaszolták azt, hogy nincsen semmilyen számon tartott rokonságuk a faluban. Alapvetően létezik tehát a rokonok számával mérhető szűk vagy nagy kiterjedésű rokonsági rendszer. E rendszer egy részébe az emberek beleszülettek,

mintegy örökségként kapták, másik részét házasságaikkal "szerezték" (3. sz. táblázat).

3. A szülői generáció testvéreinek száma
Number of siblings in the parental generation

	Édesapjának		Édesanyjának		Házastársa apjának		Házastársa anyjának	
0 — nincs válasz, nem tudja vagy nem volt	52	(11,0)	55	(11,7)	147	(31,1)	151	(32,0)
1 — egy	57	(12,1)	66	(14,0)	62	(13,1)	61	(12,9)
2 — kettő	84	(17,8)	88	(18,6)	68	(14,4)	70	(14,8)
3 — három	80	(16,9)	90	(19,1)	57	(12,1)	59	(12,5)
4 — négy	75	(15,9)	65	(13,8)	51	(10,8)	55	(11,7)
5 — öt	56	(11,9)	30	(6,4)	37	(7,8)	36	(7,6)
6 — hat	25	(5,3)	37	(7,8)	23	(4,9)	13	(2,8)
7 — hét	16	(3,4)	18	(3,8)	14	(3,0)	15	(3,2)
8 — nyolc	7	(1,5)	9	(1,9)	5	(1,1)	4	(0,8)
9 — kilenc	8	(1,7)	5	(1,1)	3	(0,6)	4	(0,8)
10 — tíz	4	(0,8)	3	(0,6)	4	(0,8)	1	(0,2)
11 — tizenegy	1	(0,2)	5	(1,1)	0	(0,0)	1	(0,2)
12 — tizenkettő	5	(1,1)	0	(0,0)	0	(0,0)	2	(0,4)
13 — tizenhárom	0	(0,0)	0	(0,0)	1	(0,2)	0	(0,0)
14 — tizennégy	1	(0,2)	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
15 — tizenöt	1	(0,2)	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
16 — tizenhat	0	(0,0)	1	(0,2)	0	(0,0)	0	(0,0)
	472		472		472		472	

Azt is gyakran tapasztaltuk, hogy a paraszti családok tagjainak emlékezetében a női rokoni ágak a dominánsak, ezekről tudtak többet és pontosabban. Igaz, a megkérdezettek többsége is nő volt. A "leíró", a családok működését vizsgáló antropológiai munkában már az is fontos mutatónak tekinthető, hogy a megkérdezett személyek mennyi és milyen alaposságú ismeretet kaptak, ill. halmoztak föl saját családi és rokoni rendszerükről, annak a faluközösség által látható és rejtett, intim működéséről. Viszonylag hamar rá kellett jönnünk, hogy az egyébként azonos rokonsági nómenklatúra kategóriái a társadalmi hierarachia két végpontján elhelyezkedő gazdag és szegény családok esetében nagyon is különböző társadalmi realitásokat intézményesítettek /31/. Az eltérő realitásokat a lehető legtárgyszerűbb történetekben is megjelenő család-ideológiák foglalják ésszerű és érzelmi elemekből álló rendszerekbe. Éppen ezért a család-ideológiák részei a rokonságkutatásnak /32/.

Már elővizsgálataink során felfigyeltünk a paraszti társadalmak rokonsági rendszerében a testvérségek és unokatestvérségek mint vérrokoni kapcsolatok kiemelkedő fontosságára. A megkérdezetteink a számukra legfontosabb rokon konkrét személyének és rokonsági fokának megjelölésénél magasan a legnagyobb gyakorisággal, a szülőket is megelőzve, a testvéreket választották /33/ (4. sz. táblázat). Ugyanez történt, amikor interjúpartnereinket arra kértük, nevezzék meg azt a konkrét személyt és a háztartásfőhöz való viszonyát annak, aki szerintük a helybenmaradt rokonságból a "legtöbbre vitte". A háztartásfő és házastársaik

testvéreit (11,5%), a háztartásfő unokatestvéreit (6,6%), gyerekeit (4,4%), a szülők közül az apákat (3,7%) és a szülők testvéreit (2,8%) választották. A válaszolók közül nem jelentéktelen számban (59 személy, 12,5%) utasították el a kérdezést azzal, hogy ilyen kiugróan sikeres tagja a családnak nincsen. Az anyagi és a kézzel fogható vagyoni gyarapodást mindenekelőtt értéknek tekintő szemlélet jegyében a többség (86 személy, 18,2%) úgy vélekedett, hogy a legsikeresebb rokonságtagok, a szak- és betanított munkások a mezőgazdasági és a második, harmadik szektor önállóikból kerültek ki. A véleménynyilvánítók közül (17 személy, 3,6%) az előbbi csoport egyötöde gondolta azt, hogy a legsikeresebbek egyben a legtanultabbak. A sikerességi sorrendben a diplomás felső vezetőket még a diploma nélküli, beosztott szellemiek is megelőzték. A rokoni sikeresség mércéje az átlagnál jobb anyagiakban (64, 13,6%), a jó szakmában, a szorgalomban (32, 6,7%), az ügyes gazdálkodásban (25, 5,3%) és összességében kevéssé az iskolázottságban (56, 11,9%) kereshető. Véleményünk szerint itt nem a másutt is tapasztalható általánosan vett tudásleértékelődésről, hanem a hagyományos vagyonközpontú paraszti értékrend továbbéléséről lehet szó. Sikeresek a vagyonosak (28,7%), a tekintélyt, hivatalt, vezető állást, diplomát stb. adó tanultak (16,0%) és legkevésbé értékeltek az érzelmek (1,0%).

4. A legfontosabb rokon
The most important relative

A rokonság foka	1. válasz	(%)	2. válasz	(%)	3. válasz	(%)
01 — háztartásfő	1	(0,2)	0	(0,0)	0	(0,0)
02 — hf. házastársa/élettársa	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
03 — hf. édesanyja	14	(3,0)	3	(0,6)	1	(0,2)
04 — hf. édesapja	12	(2,5)	7	(1,5)	2	(0,4)
05 — hf. nevelőanyja	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
06 — hf. nevelőapja	5	(1,1)	2	(0,4)	4	(0,8)
07 — hf. testvére	54	(11,4)	27	(5,7)	11	(2,3)
08 — nagyszülője	9	(1,9)	5	(1,1)	2	(0,4)
09 — hf. nagynénje/nagybátyja	14	(3,0)	10	(2,1)	4	(0,8)
10 — hf. unokatestvére	29	(6,1)	22	(4,7)	1	(0,2)
11 — hf. egyéb vérrokona	13	(2,8)	9	(1,9)	5	(1,0)
12 — hf. felnőtt különélő gyermeke	17	(3,6)	3	(0,6)	2	(0,4)
13 — hf. házastársa édesanyja	7	(1,5)	1	(0,2)	3	(0,6)
14 — hf. házastársa édesapja	15	(3,2)	8	(1,7)	4	(0,8)
15 — hf. házastársa nevelőanyja	0	(0,0)	0	(0,0)	0	(0,0)
16 — hf. házastársa nevelőapja	2	(0,4)	1	(0,2)	0	(0,0)
17 — hf. házastársa testvére vagy testvére házastársa	26	(5,5)	11	(2,3)	5	(1,1)
18 — hf. házastársa nagyszülő	5	(1,1)	3	(0,6)	1	(0,2)
Együtt[a]	223	(47,3)	112	(23,6)	45	(9,2)
00 — nincs válasz	249[b]	(52,8)	360	(76,3)	429	(90,9)

[a] A választható alternatívák száma összesen 30 volt, viszont a többit nem választották, így ezt kihagytuk.
[b] 7 személy adata nem értékelhető.

4. Egyén, házasság, rokonság

Annak ellenére, hogy minden adatunk a vérrokonsági kapcsolatok domináns voltát igazolta, nem kétséges, hogy a rendszer léte szempontjából a nem vérrokoni kapcsolatok is fontosak. A nem vérrokoni kapcsolatok alapvető és egyetemes intézménye a házasság. Természetesen nyilvánvaló volt, hogy a megfigyelt házassági körök, kapcsolatok rendszeres leírása a népesség genealógiai, demográfiai ismeretén túl egy sokáig zárt paraszti társadalom belső világának megismerését segítheti /34/. A 20. század első felében, 1900 és 1945 között Homokmégyen 1746 házasságot kötöttek. Ezek közül mi a vérrokonházasságokat mint a vér és házassági rokonság egy speciális átmeneti formáját vizsgáltuk először /35/. A vérrokonházasságok gyakorisága egy jelzőszám szerepét is betöltheti. Ha egy közösségben sok vagy kevés a rokonházasság, az az adott népesség zártságának vagy nyitottságának egy nem lényegtelen mutatója. Bár számszerűen bizonyítani még nem tudtuk, de a lejegyzett és összeállított több száz családtörténetből úgy láttuk, hogy a közelmúltig a pota népesség körében gyakori volt a rokonházasság. A rokonházasságok, az egykézéssel együtt, a föld- és házvagyon elaprózódása elleni stratégiák voltak.

A vérrokonság mint házasságkizáró tényező már az egyes természeti népeknél megjelent. A magyar paraszti társadalomban a rokonházasságokhoz való viszony már koronként és tájanként eltért. A vérfertőzés miatt a szülők, gyerekek, testvérek házasságkötési tilalma általános és változatlan volt, ezek a népi erkölccsel is erősen ütköztek. Az unokatestvérek rokonházasságának megítélésében már változás történt. Általánosan elfogadott nézet szerint az örökösödési rend megváltozásával és a születésszabályozás előtérbe kerülésével az egyértelmű tilalom a múlt század végétől kezdve megszűnt. Az irodalom szerint a rokonházasság addig nem probléma, amíg biológiai-genetikai ártalmakkal nem jár együtt. Az antropológiai munkák szerint a rokonházasságok Magyarországon 1861—1920 között fordultak elő a legnagyobb számban.

Homokmégyen a rokonházasságok indítékai nem tértek el jelentősen a másutt tapasztalt normáktól. A rokonsági fokok szerint csoportosítva a házassági kérvényeket megállapítható volt, hogy általában az azonos fokú rokonok házasodtak. Ez azért is természetes, mert két-három generációnyi idő alatt ritkán jött létre olyan nagy korkülönbség, amelynek következtében az eltérő fokokhoz tartozó személyek azonos generációhoz kerülhettek volna. A másod-másodfokú és a harmad-harmadfokú rokonok közül a gyakoribbak a másodfokú unokatestvérek házasságai voltak. A múltbeli magyarázat valószínűleg a jelenkorihoz hasonló. A testvérek és az elsőfokú unokatestvérek, mint láttuk, kitüntetett kapcsolatot tartottak, ehhez a földrajzi közelség, gyakran szomszédság, a szülői akarat, s a család egyéb céjai is társultak /36/.

Amíg az endogámia mértéke a két háború között valamelyest csökkent, addig a rokonházasságok relatív aránya kissé emelkedett. Feltehetően a rokonsági csoportok eltérő magatartásáról volt szó. Idővel a rokonházasságok koncentrálódtak, mert családleírásainkból jó néhány olyan esetet ismerünk, ahol a hagyományos belső rokoni házasodási kört feladták, ugyanakkor néhány rokonsági csoport továbbra is az önmagán belüli házasodást részesítette előnyben. Ennek pontos és teljes körű elemzése azonban csak konkrét családtörténetek bemutatásával lehetséges.

A házasságokkal létrejött rokonsági rendszerekben mindenkinek meg kellett tanulnia tájékozódni /37/. Hiszen a házassági rokonságrendszerek és viszonyok sohasem voltak és ma sem egyenértékűek. A házasságok révén létrejött legtágabb rokonsági kapcsolatok összessége alkotta az atyafiságokat, a sógorságokat, a ke-

resztkomaságot, a nemzetséget, a klánokat. A fölsorolt rokonsági közösségek sokkal tágabbak a kiscsaládnál, s ezek között nemcsak a házvagyon, a föld, a hatalom és tekintély, a munka járt ide-oda, mozogtak köztük maguk az egyének is /38/.

A házassággal közvetített rokonsági viszonyok konkrétak, de egyszersmind elvontak is, mert van struktúrájuk, van logikájuk, vannak funkcióik, amelyek túlmutatnak a megélt helyzeteken. A házassági kapcsolatok több tudományág kedvelt elemzési témája /39/. A zárt társadalmi rétegek, a zárt települések vizsgálata többnyire a 18., az iparosodás előtti évszázadra, vagy egy-egy szaktudomány szempontjaira terjedt ki /40/.

Saját kutatásunkban két problémára kerestünk választ. Statisztikai elemzéseinkkel az 1945 utáni zártság-nyitottság mértékére kívántunk választ adni. Leíró módon pedig a házasságok közvetítő funkcióinak átalakulása érdekelt bennünket a falu három alapvető rétegében /41/.

A vizsgált 40 év alatt Homokmégy közigazgatási területén az összes házasságkötések száma 803 volt. A szűken vett, a "belterületi" Homokmégyen 443 házasságot kötöttek, amiből 150 (34%) endogám, 293 (66%) a többi már exogám volt. Ez az átlag egy többlépcsős csökkenési folyamat végeredménye lehetett. A lokális endogámia 1945 után még természetes módon csökkent tovább: 1945—50 között 48,5%, 1951—60: 40%, 1961—70: 20,5%, 1971—85: 19%. Adataink valószínűsítik, hogy Homokmégy már 1945 előtt sem volt erősen endogám. Mindenekelőtt saját szállásai felé lehetett nyitott, ami egyben a házassági rokonsági rendszerek térbeli kiterjedését jelentette. Valószínű, hogy a háború alatti években csökkent a külső párkapcsolatok aránya ötven százalék alá. Mindenesetre az igazi fordulópont itt is 1960. Ugyanis ekkortól jelentősen csökkenni kezdett az etnikai endogámia, ami azt jelentette, hogy a pota kultúrkörön kívülre a falu még mindig zártnak, a régió falvai egymás között viszont nyitottnak mutatkoztak. 1945—50: 87,5%, 1950—60: 73%, 1961—70: 64%, 1971—85: 45%. Elképzelhető, hogy a házasodási irányokban pl. nem is a nemzetiségi, inkább a vallási különbségek játszották a jelentősebb szerepet. A vallási endogámia mértékre konkrét adataink nem voltak. Azt megjegyezzük, hogy az egyházi házassági anyakönyvekben egy-egy évtizedre csupán egy-két vegyes vallású házasság jutott.

Amíg tehát 1945—50 között majdnem minden második házasságot két homokmégyi "illetőségű" házasulandó kötötte, addig 1971—85 között már ennél kisebb a valószínűsége annak is, hogy mindkét fél a kalocsai Sárköz szállásfalvaiban született és lakott (100-ból 45%). A lokális endogámia és a község(ek) kinyílása nagyon gyors volt, a falu ismertetett átalakulásának megfelelően. A húsz százalék alatti arány messze az országos községi arány (51%) alá kerülést jelentette. Amíg a lokális endogámia a rokonság térszerkezetének, addig az etnikai endogámia a rokonság és végső soron a helyi társadalom kulturális-antropológiai átalakulását eredményezte. A családtörténetekben meglehetős pontossággal tudtuk követni ezt a folyamatot. Az 1970-es évtizedtől a falu tradicionális gondolkodási értékeket képviselő családjaiban is az új, többnyire vállalkozó és konfliktust okozó újító vők, tehát más kultúrkörből, gyakran városból érkezett fiatal férfiak megjelenését figyeltük meg. A migrációs statisztika igazolta is a megfigyelést, hiszen a vőlegények nagyobb arányban érkeztek távolabbi vidékekről, mint a menyasszonyok.

Ami a házasságok közvetítésével létrejött rokonságkiterjedést illeti, érdemes megjegyeznünk, hogy a 293 exogám házasság az ország 62 települése között oszlott meg. Természetesen az itt számba vett összes települést nem soroltuk Homokmégy házasodási körzetébe. Az ugyanis szerintünk erősen vitatható, hogy az egy vagy az

egynél több házassággal jellemezhető összes települést a házasodási körbe soroljuk. Hiszen sok esetben csak egyszeri, véletlenszerű kapcsolatról beszélhetünk. Ha az egynél több házasságot elégséges feltételnek vesszük, akkor így Homokmégy házasodási körzetébe a vizsgált időszakban 28 település tartozott.

Az összes exogám házasságot figyelembe véve megállapítható, hogy a párválasztás az ország 11 megyéjére terjedt ki.

A nagy tájakat tekintve nagyfokú szóródást tapasztaltunk: öt alföldi megye (Bács-Kiskun megyén kívül Csongrád, Békés, Pest és Hajdú), négy dunántúli megye (Fejér, Baranya, Somogy, Veszprém) és két északi megye (Heves és Borsod). A valódi helyzet érzékeltetése végett azért érdemes Bács-Kiskun megyét külön jellemezni a ráeső házasságok számával. A már említett 293 exogám házasságból 252 esetben a nem homokmégyi fél valamelyik másik Bács-Kiskun megyei településről származott. Ez 86%-os arányt jelentett. A nagyobb vonzási centrumok hatása csak Budapest esetében (6%) mutatható ki.

Az elvándolás, az elöregedés, a foglakozásváltás, a zártság nyitottsággá válása stb. mind-mind ugyanannak a folyamatnak, a paraszti társadalom elsüllyedésének a félreérthetetlen jele.

A rokonság térbeli szétterjedése és a rokonsági kapcsolatok között összefüggéseket keresni természetesen nem oktalanság /42/. A valódi összefüggések azonban semmi esetre sem követik a látszatot. A paraszti társadalom hierarchiájában legfelülre került, gazdagparaszti és vállalkozói elit családjai minden szempontból kiterjedtebb, intenzívebb, tartalmasabb kapcsolatrendszerrel rendelkeztek. Itt a rokosági tagok kapcsolatának erőssége és földrajzi távolságok, vagyis a lakóhelyek között nem találtunk értékelhető negatív összefüggést. A kapcsolatok minősége és erőssége általában és ebben a családtípusban nem a földrajzi távolságokból, hanem más tényezőktől függött. A megállapítást a család vagy inkább a nemzetség által az elmúlt harminc évben megtett út alapján okszerűen tovább lehetett bontani /43/.

A valóban szétesett "rom-családok" esetenként akkor sem voltak működőképesek, ha lakóhelyeik egészen közel, akár a közvetlen telek- és házszomszédságba estek. Az esetenként megismert öröklési testvér-viták, a lecsúszás, tehát az elszegényedés vagy a megengedhetetlen eszközökkel, módszerekkel elért kiemelkedés nyomán keletkezett konfliktusok stb. virtuális családok, familiák egész sorát produkálta. Ezek a nemzetségek a mi genealógiai jegyzeteinkben és egyes kiemelkedő adatközlők fejében léteztek már, a valóságban nem. Itt valóban és jogosan beszélhettünk elveszett közösségekről, szétesési folyamatokról, mert a családi, rokoni kapcsolatok helyett újak már nem keletkeztek. A "rom-családok" csoportján belül a legsúlyosabb helyzetben az idős, beteg, valóban egyedül maradt embereket találtuk. Számuk nem volt csekély, sorsuk nem volt könnyen feldolgozható. Interjúinkkal sok esetben felzaklattuk őket, életük drámai fordulópontjait azonban még így is "szívesen" elmesélték. Valaki törődött velük, mert meghallgatta őket — így vélekedtek. Ők a maguk erejéből már akkor sem tudtak megélni, nagy távolságokban élő családjukra nem számíthattak, intézményi segítségre szorultak. A paraszti munkában megöregedett, családi és rokoni kapcsolatait bármilyen okból elvesztett emberekkel a primitív szociálpolitikai "intézmények" nem tudtak mit kezdeni /44/.

A két "szélsőség" között egy harmadik alaptípust is találtunk: a leromlott, a szétesési folyamatokban megindult családok-nemzetségek esetét. Ezekben a leromlott család-magokban az intim, a belső rokonságra, ill. a legtágabb nemzetiségi rokonságra jellemző viszonyok erősen keveredtek. A család-magok általános leromlását, végső szétesését általában az egykori "pater familias" szerepébe helyezkedett, tekintélyes korú háztartásfők megakadályozták. Ez a látszat csak az ő

életükben tartható. A fizikai szétesést gyakran lelki-mentális szétesés követte. Talán mondani sem kell, hogy a látszat őrzésének szándéka miatt kutatási-kutathatósági szempontból ez az eset volt a legnehezebb.

A három alaptípus elfogadása esetében világosan leszögezhetjük, hogy a rokonsági rendszerek létében és működésében a látszatok ellenére nem a földrajzi távolságok jelentik a döntő tényezőt.

A három alaptípus és ezek megannyi változatának előfordulási gyakoriságáról, szászerűségi viszonyairól bármi érvényeset mondani nagyon nehéz, még talán lehetetlen is. Véleményünk szerint ez nem is tartozik a lényeges kutatási feladatok közé. Ami pedig a konkrét változatok leíró bemutatását illeti, egy más tanulmány keretében ezt is szeretnénk megtenni. Mert amint egyik beszélgetőpartnerünk figyelmeztetett: "megvannak itt a közösségek, megtalálásukhoz viszont több idő kell ...".

IRODALOM ÉS JEGYZETEK

1. *Cseh-Szombathy László*: Családszociológiai problémák és módszerek. Bp. 1979.
2. *Hankiss Elemér*: A közösségek válsága és hiánya. 205—241. o. In: Társadalmi csapdák, diagnózisok. Bp., 1979.
3. *Somlai Péter* (szerk.): Családmonográfiák. Bp., 1978.
4. *Cseh-Szombathy László*: A rokonság szerepe a mai társadalomban. Magyar Tudomány, 1987. 5. sz. 348—358. o.
5. *Rapoport, R.N.* (and etc, ed. by): Families in Britain. London, 1982.
6. *Pataki Ferenc* (szerk.): Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon I—II. (Helyzetelemzés és javaslatok. Háttéranyagok.) Bp., 1983.
7. *Fekete Gyula, ifj.*: Maradandó-e a család? Mozgó Világ, 1982. 9. sz. 3—11. o. A vitaindító cikket egy közel egy évig tartó vita követte.
8. *Kiss József*: A hátrányos helyzet és a deviancia. 5—17. o. In: *Kabai Imre* és *Kiss József* (szerk.): Szociológiai diákköri dolgozatok. Studium XVI. Debrecen, 1985.
9. *Hann, C.M.*: Tázlár: a village in Hugary. Cambridge, 1980.
10. *Bárth János*: A pota néprajzi csoport művészeti szempontú körülhatárolása. Etnographia, 1979. 4. sz. 492—499. o. A történeti Kalocsa vidékéhez a következő településrendszer tartozik: *Kalocsa* (Negyvenszállás), *Homokmégy* (Alsómégy, Halom Hillye, Kiskecskemégy, Mácsa), *Szakmár* (Alsóerek, Felsőerek, Gombolyag, Öregtény), *Újtelek* (Keserűtelek és Résztelek), *Öregcsertő* (Kiscsertő és Csorna), valamint *Drágszél* (ez utóbbi Miskével közös tanácsú község). A pota népesség területi körülhatárolása alapvetően világosnak és egyértelműnek mondható.
11. *Bibó István*: A Nemzeti Parasztpártról. In: *Bibó István* válogatott művei II. k. 401—442. o. *Bibó* Erdei és *Szabó Zoltán* falukutató művei nyomán nagyon találóan fogalmazta meg: "... hogy ezek a vidékek csaknem kivétel nélkül gazdasági és társadalmi fejlődésükben megakadt vidékek, amelyek felgyűlt energiáikat viszik bele a népviselet túlfejlesztésébe, s mikor aztán ezzel nem várt sikerekhez, sőt anyagi előnyökhöz is jutnak, akkor üzletszerűen folytatják tovább. Nem véletlen, hogy azok a vidékek, melyek új termelési ágak, új művelődési módok meghonosításában jeleskednek, vagy gazdasági és társadalmi mozgékonyságukkal tűnnek ki, a népviseletükkel alig szerepelnek" (413. o.).

12. *Bourdieu, P.*: Az identitás és a reprezentáció. Szociológiai Figyelő, 1985. 1. sz. 2—17. o. A mi térségünkben a kettő nem különbözött lényegesen, ezért a kutatási terep körülhatárolása és kiválasztása viszonylag egyszerű feladat volt. Homokmégyet és öt társközségét választottuk ki vizsgálatunk helyéül.
13. *Bell, P.D.*: Peasants in Socialist Transition: Life in a collectivized Hungarian Village. London, 1984. Vö.: 8. fejezet: Local Patronage, Kinship, and the New Leadership (236—257. o.) — *Valuch Tibor*: Rekviem a parasztságért. Debrecen, 1988. Vö.: 3. fejezet: A helyi végrehajtóhatalom szervezete, összetétele; életutak az apparátusban, az informális kapcsolatrendszerek.
14. A BM Helyi Tanácsok Főosztálya, 1953. február 9-én készült kimutatása szerint Bács-Kiskun megye a megadott 10 szempont szerint 9-ben első volt. A kimutatás szerint az ország 19 megyéjében és Budapesten 71 603 személyt tartottak akkor kuláklistán, s ebből 10 383, közel 15% Bács-Kiskun megyére esett. A megállapítás több más, pl. a kivetett és behajtott adótömeg nagyságával is bizonyítani lehet. Vö: MSZP Politikatörténeti Intézet Arch. 276. f. 93/442. ő.e.
15. *Csaba Judit*: Két osztály határán. "Kétlakiság", ingázás, bejárás Homokmégyen és a környező szállásokon. Homokmégyi műhelytanulmányok 2. k. Bp., 1987. Vö.: 2. és 3. fejezet: A kalocsai iparosítás hatása a 70-es évek végén, a 80-as évek elején, ill. Az ingázás és bejárás történeti típusai.
16. *Kiss József*: Az el nem sodort falu 1950—1956. Homokmégyi műhelytanulmányok 9. kötet (kézirat) vö.: 2. fejezet: A falu kötelessége.
17. Uő: Egy falukutatás vázlata. Homokmégyi műhelytanulmányok 1. köt. Bp., 1987., 1989. Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre csak több hasonló tematikájú kutatás ismeretében lehet és kell válaszolni.
18. *Wrigley, E.A.*: Népesedés és történelem. Bp., 1973. 29. o.
19. *Kőhegyi Mihály*: Adatok Homokmégy település történetéhez. Kecskemét, 1962. In: Művelődésügyünk 1. 43—52. o.
20. *Kőhegyi Mihály* részletesen feldolgozta a halottak lajstromát, s kis dolgozatából kiderült, mely családok voltak őshonosak Homokmégyen, ill. a bevándorlók honnan érkeztek. Adatai szerint a szomszédos Öregcsertővel volt a legerősebb a bevándorlási kapcsolat.
21. *Gajáry Ödön*: Kalocsa város szállásainak elválása. Kalocsa, 1984. *Gajáry Ödön*, aki képviselőtestületi tag és a környék egyik legnagyobb birtokosa, a népességadatok felhasználásával így érvelt: "Eként a lakosság, melynek vitális érdekei a szálláshoz fűződnek, mindinkább kevesebb érdekközösséget érez a város iránt; főleg mert az utóbbi évtizedekben bölcs és nagylelkű főpásztori gondoskodásból a szállások két központján plébániák létesíttetvén, vallása gyakorlását otthonában végezheti.
    A szállás lakosság — dacára annak, hogy a közegészségügyi rendelkezések iránt kevés érzékkel látszik bírni — a városinál sokkal erőteljesebb; a családi élet példányszerűen rendezett; s a szállási lakosság életviszonyai annyira kedvezők, hogy a szállások népessége — minden külső telepítés vagy bevándorlás nélkül — a születések kedvező aránya folytán évről évre növekszik" (8. o.).
22. 1868-tól a későbbi közigazgatás szerepkörnek megfelelően nagy és kis Homokmégy adatait is közli a statisztika. 1900-tól Öregcsertő (1914-ig) és Drágszél (1921-ig) adatait is itt szerepeltették. Az állami és az egyházi adatszolgáltatásban meglehetősen sok az ellentmondás, de a népesség növekedési trendje nagyon jól látszik.

23. A szállások egyébként 1898. január 1-gyel közjogi értelemben önállóvá váltak, elérték, amit akartak, Kalocsától elszakadtak, Kalocsa a mezővárosok korában lakosságának foglalkozási összetételét, iskolázottsági szintjét tekintve először "városias mezővárossá" vált. Népessége ugyanebben az időszakban, tehát 1880—1910 között valamivel több mint 7%-kal nőtt. az 1869—1910 közötti népességmérlege 23,5% növekedést mutatott ugyan, de a növekedés az 1910-es szinten meg is állt, egészen 1949-ig (1910: 11 738, 1949: 11 568).
24. Meg kell jegyezni, hogy az összehasonlításban az egész Duna-Tisza közi homokhátság, a későbbi Bács-Kiskun megye területének népessége nőtt a legdinamikusabban. 1870—1949 között 326 940-ről 588 606 főre, vagyis 182%-ra növekedett. A kistáji és településenkénti bontásból jól látszik, hogy a népesség a gazdaságilag dinamikusabb régiókba telepedett, s mivel szülőképes korosztályok és fiatal családok vándorlásáról volt szó, a megyei átlaghoz hasonló növekedést produkáltak (pl. Kecel 179,8%, Császártöltés 152,4% stb.).
25. *Romsics Imre*: A társadalmasított természet. Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához. Homokmégyi műhelytanulmányok 4. köt. Bp., 1987.
26. A *Bárth János* által az egyházi schematizmusok alapján összeállított táblázat adatai mutatnak egy ötödik népességrobbanást is 1927—1932 között, aminek az okát egyáltalán nem ismerjük. (177. o.) Vö.: *Bárth János*: A kalocsai szállások településnéprajza. Kalocsa, 1975.
27. *Juhász Pál*: A visszatorlódásról — változások a falusi fiatalság életében. Kritika, 1985. 1. sz. 9—13. o. *Juhász Pál* hívta fel először figyelmünket erre a jelenségre. Az 1980-as évtized közepére kialakult látens vitában neki lett igaza, hiszen a jelenség mögött nem a falvaink "népességmegtartó képességének" növekedését, hanem egy alapvetően kényszerjellegű folyamatot kell látnunk. Ami pedig a nőtöbbletet illeti, 282 követni kívánt elvándorló több mint fele (145 fő, 51%) nő volt.
28. *Csoba Judit*: Két osztály határán. i. m. 61—64. o.
29. *Kiss József*: Családi és rokoni kapcsolatrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálata elmaradott falusi térségekben. Kutatási tervtanulmány. In: Egy falukutatás i. m. 25—77. o.
30. A kutatásban ezen kívül összesen háromféle kérdőívet használtunk. Egy háztartási kérdőívet (472), egy családi kérdőívet és egy egyéni kérdőívet (103). A kérdőíveket és egyéb segédleteket a számítógépes statisztikai földolgozás után mint az egész falut átfogó családtörténeti adattár alapdokumentációját archiváltuk és megőriztük. A faluból a mi adataink szerint 1970—1985 között 282 személy költözött el végleg. Az elköltözés első számú okaként a házasságkötést és utána a tanulást, ill. a munkavállalást jelölték meg. Az eltávozottak többsége (145, 53%) nő volt.
31. *Bodrogi Tibor*: Morgantól Godelier-ig: a rokonság kutatása. In: Népi kultúra — népi társadalom (szerk. *Kósa László*) Bp., 1987. 7—48. o.
32. *Bernardes, Jon*: "Family ideology": identification and exploration. RKP 1985. 275—295. o.
33. A válaszok gyakorisága az 1. és 2. válaszok összesítése szerinti sorrendjében: a háztartásfő testvére 17,1%, a hf. unokatestvére 10,8%, a hf. szülei 8,81%, a hf. házastársának testvére 7,8%, a hf. házastársának szülei 7,2%, a hf. szüleinek testvérei 5,1%, a hf. különélő gyermeke 4,2%, a nagyszülők 3,0%, ill. 1,7%. A házastársak rokonsági kategóriáit összevonva: 1. testvérek (24,9%), szülők (15,9%), unokatestvérek (10,8%), gyermekek (4,2%), nagyszülők (4,7%).

A válasz korrekt értelmezéséhez hozzá kell tenni, hogy a megkérdezettek véleményében életciklusuk is jelentős szerepet játszott, mert hiszen a megkérdezettek szüleiből az apák (94, 19,9%, ill. 346, 73,3%) éltek, ill. már nem éltek. Az anyák esetében az ismert okok következtében ez az arány jobb (167, 35,4%, ill. 275, 58,3%). A házastársak apái (85, 18,0%, ill. 335, 71,0%) és anyái (178, 37,7%, 241, 51,1%) esetében az arányok lényegében ugyanazok voltak. Annál meglepőbb viszont, hogy a szülőpárból a négy választásból egy kivétellel messze magasabb aránnyal az apákat, ill. apósokat választották. Ez összefüggésben lehet a női válaszolók magasabb arányával, de mást is mutatnak. A megkérdezettek idős népességösszetétele miatt a "legfontosabb" rokon státusában felértékelte a többnyire még élő testvérséget és ennek megfelelően leértékelte a részben már elhalt szülőket. A választás értelmezéséhez még egy terminológiai megjegyzést is fűznünk kell. A köznapi használattal ellentétben a vizsgálatban azt tapasztaltuk, hogy az intim családon belüli tagokat, a "legbelső rokonság köréből" nem tartották rokonnak. Eszerint a belső tagok (feleség, gyerek, szülő) nem, csak a külső tagok rokonok.

34. Rendszeres születési (ill. keresztelési) adataink 1878. március 10-től, ellenőrzött házassági adataink 1898, ill. 1900-tól voltak. A családdemográfiai adatokat a *Peter Laslett* által ajánlott ideografikus jelekkel rögzítettük. Vö. *Laslett, P.*: A család és háztartás: történeti megközelítések. Világtörténet, 1979. 4. sz. 6—37. o.
A trideni zsinat óta az esketéseket a házassági anyakönyvekbe be kellett vezetni. Ezért egy olyan történeti forrás jött létre, amelyet nagy munkaigényessége ellenére használják, hiszen több szempontból egyedülálló adatokat tartalmaznak.
35. *Farkas Attila*: Homokmégy egyháztörténete. In: Terepfelverés után. Homokmégyi műhelytanulmányok 5. köt. Bp., 1988. 89—123. o. Az itt említett unokatestvéri rokonházasságokon túl a sógorházasságok (affinitás) intézményével is foglalkoztunk.
36. *Pápay Zsuzsa*: Rang, párválasztás, közvélemény. Jelentés egy mátravidéki faluból. Különösen 60—91. o. (Szülők szerepe a párválasztásban.) Bp., 1989.
37. *Kállay István*: Genealógia. In: A történelem segédtudományai. Bp., 1986. 102—123. o.
38. *Tárkány-Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Különösen 3—4. fejezet (házasság, család, rokonság-sógorság) 247—504. o.
39. *Órsi Julianna*: Karcag házassági kapcsolatai a 18—19. században. In: *Kaposvári Gyula* (szerk.): Szolnok megyei Múzeum Évkönyve 1978. Szolnok, 1978. 203—213. o.
40. *Zsigmond Gábor*: Az 1960—70-es évek fordulójának családtípusa. *Jávor Kata*: Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Bp., 1978. 151—171. o., ill. 295—373. o.
41. *Lukács Katalin—Völgyesi Zoltán*: Házassági migráció, házassági mobilitás Homokmégy 1945—1985. In: Terepfelverés után. i. m. 125—144. o.
42. *Litwak, Eugene*: Geographical Mobility and Extended Family Cohesion. American Sociological Review, 1960. 25. 385—394. o.
43. *Kiss József*: Három-négy generációs paraszti, történeti családtípusok és rokonsági rendszerek Homokmégyen. (Kutatási zárótanulmány II—III. rész) Bp., 1989., 1990. (kézirat).
Tanulmányainkban a tervbe vett ötven család, ill. nemzetség történetéből harmincat feldolgoztunk. Az eredetileg gazdagparaszti családok közül 19-et, a

középparaszti családokból 13-at. Az elszegényedett, ill. a lumpen családok történetét még ezután szeretném megírni.
44. *Litwak, E.—Kulis, St.*: Changes in Helping Networks with Changes in the Health of Older People: Social Policy and Social Theory. In: Social Policy and Social Theory. New York, 1983. 338—357. o.

Tárgyszó:

Családszociológia

"THE COMMUNITIES DO EXIST ..." (SYSTEM OF FAMILIES AND RELATIVES IN HOMOKMÉGY)

FIGYELŐ

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK 1992. ÉVI TEVÉKENYSÉGE

1992-ben az MTA Demográfiai Bizottsága három alkalommal ülésezett és egy nemzetközi konferenciát rendezett, amely a nemzetiségek statisztikájával foglalkozott. A konferenciát a Bizottság keretében működő Történeti Demográfiai Albizottság szervezte. A korábbi gyakorlatnak megfelelően szakmai, tudományos témák és tudományszervezési kérdések egyaránt helyet kaptak az ülések napirendjén. Az esetenként meghívott szakértőkkel is kibővített ülések mellett 1992-ben is fontos feladatokat láttak el a Bizottság különböző "ad hoc" munkabizottságai.

Az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához 1993 januárjában benyújtott, a Demográfiai Bizottság 1992. évi tevékenységéről szóló beszámolójelentést.

Vitaülések

1. Az OKKFT Ts-3/3 "Népesedéspolitikai kutatások" c. program (1986—1991) tevékenységéről és eredményeiről szóló beszámoló megvitatása *(dr. Miltényi Károly,* KSH Népességtudományi Kutató Intézet)
   1992. február 26.

A Ts-3/3 jelű "Népesedéspolitikai kutatások" tevékenységének és tudományos eredményeinek megvitatására a Ts-kutatások akadémiai értékelésével összefüggésben került sor. A hozzászólók egyetértettek abban, hogy a beszámoló alkalmas az akadémiai szintű megvitatásra és a Tudománypolitikai Bizottság elé terjesztésre. Elismerően szóltak a beszámoló összeállításában kifejtett munkáról és méltatták az összegzés készítőinek azt az erőfeszítését, hogy képet adjanak a kutatási programban végzett tevékenységről. A kutatási eredményeket tekintve úgy értékelték, hogy a program támogatása hasznos volt és nagymértékben növelte a kutatási lehetőségeket. A főként az anyag szerkezetét érintő kifogások mellett a konkrét kutatási eredmények tekintetében a népesedéspolitika hatékonyságának mérésével kapcsolatban alakult ki részletesebb vita. A hozzászólók egy része úgy vélte, hogy ezen a téren nem történt előrehaladás és vitathatók a beszámolónak a népesedéspolitikai intézkedések termékenységre gyakorolt hatásáról tett egyes megállapításai. Egyetértettek azonban abban, hogy a Ts-3/3 kutatási program eredményei — az észrevételezett hiányosságok ellenére is — hasznosak, amelyek érdemesek a szélesebb körű megismertetésre. A Bizottság a beszámolót elfogadta és felkérte a KSH Népességtudományi Kutató Intézetet, hogy gondoskodjék annak közreadásáról. A megvitatott anyag "Beszámoló az OKKFT Ts-3/3 "Népesedéspolitikai kutatások" című kutatási program eredményeiről (1986—1991)" címmel a KSH Népességtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek sorozatában (1992. 13. szám) megjelent.

2. Az abortuszkérdés Magyarországon *(Pongrácz Tiborné dr.,* KSH Népességtudományi Kutató Intézet és *dr. Zsolnai Béla,* II. sz. Női Klinika)
   1992. május 20.

Az ülésen a Bizottság tagjai két előadást hallgattak meg az abortuszok demográfiai és egészségügyi vonatkozásairól, majd megvitatták a terhességmegszakítás újraszabályozásának kérdésében kialakítandó bizottsági állásfoglalás tervezetét.

Az első előadó, *Pongrácz Tiborné* előadásában röviden érintette az abortuszok újraszabályozásával kapcsolatban felmerült vitákat és az ezekben kirajzolódó kormányzati és ellenzéki álláspontokat, majd részletesen ismertette a magyarországi abortusz helyzet lényeges társadalmi-demográfiai sajátosságait. Ezt követően *Zsolnai Béla* tartott hazai és nemzetközi adatokkal illusztrált előadást a terhességmegszakítások egészségügyi következményeiről, korai és késői szövődményeiről.

A Bizottság februári ülésén történt felkérés alapján a tehességmegszakítás újraszabályozásával kapcsolatos bizottsági állásfoglalás tervezetét *Pongrácz Tiborné* terjesztette elő. A hozzászólók az állásfoglalás tervezetet egyhangúlag alkalmasnak tartották arra, hogy a javasolt kisebb tartalmi, illetve szerkezeti módosításokkal a Bizottság hivatalos állásfoglalásaként nyilvánosságra kerüljön és eljusson az illetékes állami és társadalmi szervekhez.

A Demográfiai Bizottság állásfoglalásában részletesen kitért az abortusz szigorításának társadalmi, demográfiai, egészségügyi következményeire és veszélyeire. A Bizottság szakmai felelősségének, valamint az "abortuszkérdés" társadalmi, egészségügyi és morális súlyának tudatában konkrét intézkedéseket javasolt a törvényhozás számára.

A terhességmegszakítás újraszabályozásának kérdésében kialakított hivatalos bizottsági állásfoglalás szövegét a Bizottság még a kérdés parlamenti vitáját megelőzően eljuttatta az Akadémia vezetőinek, az Országgyűlés tisztségviselőinek, a parlamenti pártok frakcióvezetőinek, az illetékes kormányzati szerveknek, valamint az Alkotmánybíróságnak. Az állásfoglalás szövegét a Demográfia című folyóirat 1992. évi 2. száma is publikálta. A Bizottság állásfoglalásának is szerepe volt abban, hogy a magzatvédelmi törvény elfogadáskor annak kevésbé szigorú változata kapott nagyobb támogatást.

3. Az 1993. évi Európai Népesedési Konferenciára készülő kormánynyilatkozat demográfiai háttéranyagának megvitatása *(dr. Klinger András,* a Demográfiai Bizottság elnöke)
1992. november 26.

A vitaülésre az ENSZ 1994-re tervezett kormányszintű világnépesedési konferenciájával összefüggésben került sor. A világkonferencia előkészítéseként ugyanis 1993-ban Genfben Európai Népesedési Értekezletet tartanak, amelyen a kormányoknak nyilatkozniukkell országuk népesedési helyzetéről és népesedéspolitikájáról. A Bizottság azzal a céllal tűzte napirendre az Európai Népesedési Értekezletre készülő kormánynyilatkozat szakmai háttéranyagát, hogy a népességtudomány képviselői is véleményt nyilváníthassanak az érintett kérdésekben. A Bizottság tagjai a vitára bocsátott anyaghoz számos konkrét észrevételt fűztek, így többek között a nemzetközi vándorlással kapcsolatban, amelyről úgy vélekedtek, hogy az nem lehet a népesedési problémák megoldásának eszköze. Egyetértés volt abban a tekintetben is, hogy az eddigi tapasztalatok fényében a "rászorultsági elv" érvényesítése a népesedéspolitikában nem tűnik célravezetőnek.

A vita alapján az az egyöntetű vélemény alakult ki, hogy mielőbb el kellene érni, hogy egy olyan hosszú távú népesedéspolitikai koncepció szülessen, amelyet a parlament is elfogadna. A Bizottság, amely már 1992-ben is jelentős erőfeszítéseket tett arra, hogy felkeltse a döntéshozók figyelmét a népesedési kérdésekre és a megoldásukkal kapcsolatos népesedéspolitika fontosságára, úgy határozott, hogy 1993. évi programjának napirendjére tűzi az aktuális népesedéspolitikai kérdések megvitatását.

"Nemzetiségi statisztikai konferencia"

A Demográfiai Bizottság a Történeti Demográfiai Albizottsága szervezésében — a Magyar Kormány Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalának "A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekért" Alapítványa, a Teleki László Alapítvány, a budapesti Európa Intézet, valamint a Központi Statisztikai Hivatal támogatásával —1992. szeptember 2. és 5. között, Budapesten nemzetközi *Nemzetiségi Statisztikai Konferenciát* rendezett az Európa Intézetben. A konferencia célja az volt, hogy egyrészt megvitassák a nemzetiségek összeírásának fogalmi, módszertani kérdéseit, különösen a szomszédos államokban élő magyar nemzetiség számára és összetételére vonatkozóan, továbbá, hogy a Magyarország mai határai között élő nemzetiségekre vonatkozó adatokat az 1910-es népszámlálástól kiindulva kritikailag értékeljék. Az igen nagy érdeklődéssel kísért Konferencia ajánlásait az Európa Tanács elé terjesztették és az a téma nemzetközi megvitatását napirendre kívánja tűzni.

A nemzetközi konferenciáról szóló beszámolót és a konferencia eredményeit a Bizottság november 26-i ülése vitatta meg.

Tudományszervezési tevékenység

A Demográfiai Bizottság 1992. február 26-i ülésén megvitatta a Demográfiai Bizottság *Történeti Demográfiai Albizottságának munkáját.* Ennek keretében a Bizottság titkára ismertette az 1991-ben újjáalakult Albizottság főbb tevékenységi köreit. 1991-ben elsősorban a nemzetiségekkel kapcsolatos kutatások, a történeti helységnévtár, Magyarország történeti demográfiájának újbóli megírása, történeti demográfiai bibliográfia elkészítése, illetve kiadványok megjelentetésével kapcsolatos kérdések kaptak figyelmet. Emellett kitért több megoldásra váró problémára is (koordinálás hiánya, párhuzamosságok a hasonló témákkal foglalkozó akadémiai albizottságok között, kutatási eredmények publikálásával kapcsolatos pénzügyi gondok stb.). A Bizottság a beszámolót elfogadta, ugyanakkor javasolta, hogy az anyagi gondok enyhítésére fontolóra kellene venni OTKA pályázat benyújtását.

A Bizottság a *KSH Népességtudományi Kutató Intézet* tudományos-szakmai munkája feletti felügyeleti jogkörében 1992. május 20-i ülésén megvitatta és elfogadta a Kutató Intézet 1991. évi *beszámolóját* és 1992. évi munkatervét. Az akadémiai kutatóhálózat felülvizsgálatával összefüggésben az akadémia felkérésére a Bizottság a Kutató Intézet 1986—1991 közötti tevékenységéről értékelést készített, amelyet eljuttatott az Akadémia illetékes szerveinek.

1992. november 26-i ülésén a Bizottság megvitatta az MTA Statisztikai Bizottsága *Statisztikai Oktatási Albizottságának* javaslatát arról, hogy a Demográfiai Bizottság tagjai is vegyenek részt az Albizottság munkájában, mert így a felsőoktatásban folyó korszerűsítési törekvésekről a Demográfiai Bizottság is rendszeresen tájékoztatást kaphatna és azokat tudományos tekintélyével is támogathatná. Az indítványt a Bizottság tagjai egyöntetűen elfogadták és megállapodás született arról, hogy a Statisztikai Oktatási Albizottság, kibővítve a Demográfiai Bizottság által javasolt tagokkal a két Akadémiai Bizottság közös Albizottságaként folytatja a jövőben tevékenységét.

Az 1991-ben megkezdett előkészítő munkát folytatva a Demográfiai Bizottság 1992-ben is folyamatosan napirenden tartotta a *demográfiai szakember képzés* és utánpótlás kérdését. Ezen a téren 1992-ben igen nagy előrelépés történt. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszéke tanszékvezetőjének szervező munkájával sikerült együttműködést létrehozni a Jogi Továbbképző Intézettel,

amely vállalta, hogy otthont ad a képzésnek. Az 1992 szeptemberében megindult, két esztendős *posztgraduális oktatás* levelező rendszerben működik és "szakokleveles demográfus" képesítést ad a résztvevőknek. Az önköltséges képzésnek jelenleg 34 hallgatója van. A demográfia oktatásának kérdése ezzel természetesen nem került le a napirendről, mert az ideális megoldás a demográfia oktatásának egyetemi keretek közé illesztése lenne.

A Demográfiai Bizottság a népesedési helyzet megjavításához szükséges kormányzati intézkedések elérése céljából 1992-ben folyamatosan szorgalmazta párbeszéd megindítását a politika és a demográfiai tudomány képviselői között. Ebből a célból ismételt erőfeszítéseket tett arra, hogy felhívja a figyelmet a hazai népesedési helyzet gondjaira és megoldásuk szükségességére. 1992-ben jó *kapcsolatok* épültek ki a népesedési kérdésekben illetékes *parlamenti bizottságokkal és kormányzati szervekkel* (Országgyűlés Szociális, családvédelmi és egészségügyi bizottsága, Népjóléti Minisztérium). A parlamenti pártok népesedéspolitikai elképzeléseinek megismerése céljából találkozókra került sor néhány parlamenti párt frakcióinak népesedési szakértőivel. A korábbi elképzelés azonban arról, hogy egy közös találkozó jöhetne létre a népesedési kérdések megvitatására, egyelőre nem tűnik járhatónak.

* * *

Az 1990—1993 közötti akadémiai ciklus lezárásának közeledtével az MTA IX. Osztályának felkérésére a Bizottság éves tevékenységéről szóló beszámoló rövid értékelést is tartalmazott a végzett munkáról. Az értékelés a IX. osztály által megadott szempontok szerint történt.

1. Összességében megállapítható, hogy a Bizottság létrehozásának új módja kedvezően hatott a Bizottság munkájára. Bár az újjáalakított Demográfiai Bizottság továbbra is irányadónak tekintette a megalapításakor, 1960-ban meghatározott elveket, célul tűzte ki, hogy munkájában nagyobb rendszerességre és szervezettségre törekszik. Ennek jegyében készült el az 1990—1993 közötti akadémiai ciklusra elfogadott program, amely kiemelt figyelmet fordít arra, hogy az aktuális tudományszervezési kérdések és a demográfiai tudomány fejlődését elősegítő szakmai viták a korábbinál nagyobb hangsúlyt kapjanak. Az eddigi tevékenységet értékelve megállapítható, hogy az újjászervezett Demográfiai Bizottság következetesen tartotta magát kitűzött céljaihoz és munkatervi feladataihoz. Ennek eredményeként nemcsak a korábbi bizottsági munka pozitív vonásait sikerült megőriznie, de több területen az előző évekhez viszonyítva komoly előrehaladást is elért.

2. A Bizottság a demográfiai tudomány tudományos-szakmai centrumaként működik. Ebben a szerepében az elmúlt két évben olyan aktuális szakmai témákat tűzött napirendre, mint például a hazai népességelőreszámítások újabb eredményei, a családok működése, a közvádas eljárásban elítéltek demográfiai jellemzői, a népesség öregedése, az abortuszkérdés. A Bizottság a megvitatott kérdésekben rendszerint nemcsak elvi útmutatást adott a további szakmai munkához, de tudományos jellegű álláspontját is megfogalmazta. Ebben a feladatkörében a Bizottság véleményt nyilvánított a terhességmegszakítások újraszabályozása kérdésében és tudományos állásfoglalását eljuttatta a magzatvédelmi törvény parlamenti megvitatása előtt az érintett kormányzati szerveknek. Az Akadémia felkérésére megvitatta és véleményezte az 1991-ben lezárult Országos Középtávú Kutatásfejlesztési Terv társadalomtudományi részében önálló kutatási témaként működő, Ts-3/3 jelű "Népesedéspolitikai kutatások" eredményeit. Kezdeményezőként

lépett fel a népesedési kérdések napirendre tűzése érdekében a kormányzati szerveknél. Ezzel összefüggésben tevékeny szerepet vállalt az 1993-ban összeülő Európai Népesedési Értekezletre készülő kormánynyilatkozat elkészítésében.

3. A Bizottság tudományszervezői tevékenysége keretében rendszeresen megvitatta a hazai demográfiai kutatásokról szóló beszámolókat, tájékoztatást adott a tagság számára a népesedési helyzet alakulásáról, a nemzetközi tudományos életről, visszatérően foglalkozott a demográfus szakember képzés és utánpótlás problémáival. Ez utóbbi kérdésben 1992-ben igen jelentős előrelépés történt: sikerült megszervezni a demográfia posztgraduális oktatását.

A Bizottság az elmúlt két évben két konferenciával járult hozzá a tudományos közélethez. Az 1991. szeptember 26—27-én "Népesedés és népesedéspolitika" címmel rendezett konferencián az OKKFT Ts-3/3 kutatások keretében végzett munka eredményeit vitatták meg a résztvevők. 1992. szeptember 2—5-én a Demográfiai Bizottság Történeti Demográfiai Albizottsága rendezésében nemzetközi Nemzetiségi Statisztikai Konferencia adott alkalmat a demográfiai tudomány eredményeinek szélesebb körű megvitatására.

4. A makroszintű társadalmi-gazdasági és tudománypolitikai folyamatok érdemben nem befolyásolták a Bizottság munkáját, mivel működése csak csekély mértékben igényel pénzügyi forrásokat. A társadalmi változások abban az értelemben hatottak, hogy programjában előtérbe kerülteka népesedést érintő kormányzati döntések előkészítésével kapcsolatos feladatok.

5. A jelenlegi akadémiai ciklus eddigi tapsztalatai alapján a Bizottságnak elsősorban tudományszervezési téren vannak még tennivalói. Így a hátralevő időszakban fokozottabban kellene törekedni a Bizottságban folyó munka nyitottabbá tételére. Ez két irányban történhetne. Egyrészt szorosabb kapcsolatot kellene teremteni a népesedési kérdésekkel foglalkozó tudományos társaságokkal (például a Magyar Statisztikai Társasággal, a Család- és Nővédelmi Tudományos Társasággal), valamint az Akadémia egyéb társadalomtudományi, illetőleg orvostudományi területen működő bizottságaival. Másrészt olyan értelemben is nyitottabbá kellene tenni a Demográfiai Bizottság munkáját, hogy nem-bizottsági és nem-demográfus szakértők minél szélesebb köre kapjon meghívást a Bizottság üléseire, vegyen részt a Bizottság elé kerülő szakmai kérdések megvitatásában és a Bizottság állásfoglalásainak kialakításában.

6. Jóllehet 1993-ban, a jelenlegi akadémiai ciklus lezárásának évében még sikerül több előirányzott feladatot megoldani, a három éves ciklus meglehetősen rövid ahhoz, hogy a jelenleg működő Demográfiai Bizottság tartós, minőségi változást tudjon elérni a tudományág helyzetének megjavításában, szerepének megerősítésében. Javasoljuk az Akadémia számára, hogy vegye fontolóra a jelenlegi ciklus meghosszabbítását vagy a korábbi hosszabb tartamú ciklusok visszaállítását.

Csernák Józsefné dr.

AZ ORSZÁGOS KIEMELÉSŰ TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁSOK (OKTK) NYERTES PÁLYÁZATAI A "A CSALÁDIFJÚSÁG AKTUÁLIS PROBLÉMÁINAK KUTATÁSA" (V. FŐIRÁNY), VALAMINT A "TÁRSADALOMPOLITIKAI KUTATÁSOK" (VI. FŐIRÁNY) TÉMAKÖRÖKBEN 1992-BEN

V. FŐIRÁNY

Név	A pályázat címe	Elnyert támogatás
Bitó János	Az ifjúság lakáproblémájának enyhítése	600 eFt
Bugán Antal— Münnich Ákos— Deckner Edit	A családi egyensúly felbomlásának okai, következményei, krízishelyzetek intézményes kezelésének módozatai	1000 eFt
Csapó Benő	A magyar fiatalok iskolai és társadalmi szocializációs folyamatai nemzetközi összehasonlításban	700 eFt
Fazekas Csongor	A fiatalok életkörülményei, megélhetési viszonyai	1000 eFt
Gábor László— Győri Péter	Fiatal házasok lakáshelyzete a fővárosban	400 eFt
Pálhegyi Ferenc	Az evangéliumi szemléletű közösség feladata és lehetősége a családi életre való felkészítésben	800 eFt
S. Molnár Edit	Az önálló családi élet megkezdése, serdülőkorban bekövetkezett terhességek esetén, az e családokból származott gyermekek helyzetének alakulása	1200 eFt
Szabó János	A katonaifjúság és a katonacsalád a '90-es évek küszöbén	1500 eFt
Váriné Szilágyi Ibolya	Az erkölcsi és jogi szocializáció jelenlegi állapota és fejlesztési lehetőségei	800 eFt

VI. FŐIRÁNY

Név	A pályázat címe	Elnyert támogatás
Antal Z. László	A gazdasági versenyképesség és a magas halandósági arány	600 eFt
Bárdossy György	A fogyatékosok magyarországi helyzetének átfogó elemzése	300 eFt
Falussy Béla	A lakosság táplálkozási szokásai	300 eFt
Farkas János	A lakáshelyzet és a lakáspiaci folyamatok változásai az elmúlt években	300 eFt
Fóti János	A cigányság népesség demográfiai és életviszonyai	600 eFt
Gönczöl Katalin	A bűnözés új tendenciáira adott társadalmi, hatósági reakciók — bűnmegelőzés, büntetőpolitika	250 eFt
Juhász Judit	Nemzetközi migráció (A Magyarországra bevándorolt népesség vizsgálata)	300 eFt
Kemény István— Guba László— Havas Gábor— Solt Ottilia	A cigány népesség helyzete, életviszonyai	1600 eFt
Kulcsár Rózsa	A társadalom szerkezetének változása és a társadalmi mobilitás jellegzetességei az elmúlt évtizedben	20 eFt
Lovas Imre	A gazdasági rendszerváltoztatás társadalmi összefüggései; tulajdonossá válás, munkanélküliség, szegénység a mezőgazdaságban	200 eFt
Mészáros Árpád	A nemzetiségi és az etnikai csoportok jelentőségének, statisztikai-demográfiai jellemzőinek alakulása Magyarországon	600 eFt

Münnich Iván	Antiszociális-kriminális karrierek jelentkezése a rendszerváltás során. Kontrolljuk és korrekciójuk lehetősége. A társadalmi reakciók intézményes és közhangulati-közvéleményi formái	300 eFt
Nagy Endre—Zám Mária	A szociálpolitika lokális szintű tervezése	300 eFt
Szalai Júlia	A helyi önkormányzatok segélyezési gyakorlatának szociológiai sajátosságai	250 eFt
Szűcs Zoltán	A munkanélküliség hatása a háztartások és a családok életkörülményeire	180 eFt
Vajda Ágnes	Állampolgári kezdeményezések, társadalmi szervezetek Magyarországon	200 eFt

Catholic University of Louvain (UCL)
Department of Population and Development Sciences
INSTITUTE OF DEMOGRAPHY
Chaire Quetelet 1993
"IDŐ ÉS DEMOGRÁFIA"
Louvain-la-Neuve, 1993. szeptember 14—17.

Előzetes program és felhívás közreműködésre

Nemzetközi konferenciát — a 19. "Chaire Quetelet"-et — tartanak Belgiumban. Louvain-la-Neuvenben 1993. szeptember 14-én (délután) keddtől 17-én péntekig.

Szeptember 14. — *a Demográfiai Intézet 30 éves évfordulója*

Nyitó ülés: "Idő és ember"

Az 1993-as Chaire Quetelet nyitó ülésén, kedden szeptember 14-én ünneplik az UCL Demográfiai Intézete fennállásának 30. évfordulóját. A Szervező Bizottság ebből az alkalomból felkért egy fizikust, egy régészt és egy filozófust, hogy tartsanak előadást az ember és a világ időmenziójának különböző aspektusairól:

— Reeves, Hubert (még meg kell erősíteni): "A Világegyetem ideje"
— Boné, Edouard: "Az emberiség ideje"
— Counet, Jean-Michel: "Az ember ideje"

címmel.

A szeptember 15. és 16-i üléseket az időnek, mint az emberi élet egyik lényeges dimenziójának a különböző tudományágak közelítései szerinti tárgyalásának szentelik, elsősorban a demográfiát érintő szempontok és jelenségek vonatkozásában.

Szeptember 15. **"Idő és társadalom"**

Párhuzamos és összehasonlító előadások mutatják be, hogy többek között anthropológusok, szociológusok, történészek hogyan foglalkoznak az idő és idő-változók fogalmával, amikor népességi struktúrákat és folyamatokat vizsgálnak.

Szeptember 16. **"Idő és egyén"**

Az egyén élete időbeni alakulásának néhány tudományos szempontját mutatják be annak egyes fázisaiban. Kiemelt témák: "kor és öregedés", "az élet szakaszai", "élettartam alakulása", "memória".

Szeptember 17. **"Demográfusok és az idő"**

Ezen az utolsó ülésen beszámolhatnak a demográfusok arról, hogy hogyan kezelik az idő tényezőt megfigyeléseiknél, elemzéseiknél és modelljeiknél.

Jacquard, Albert záró előadása: "Az ember jövője egy véges világban".

Meghívott előadók: M. Bekombo-Priso, M. Loriaux, P. Bourdelais, M. Singleton, G. Wunch, C. Vandeschrick, M. Biaye.

Nyelv: francia és angol (*tolmács nincs*).

Fel nem kért dolgozatokat a szervezőbizottsághoz kell küldeni mielőbb.

Cím: Chaire Quetelet 1993 — Institut de Démographie, UCL
1, place Montesquieu — B-1348 LOUVAIN-LA-NEUVE, Belgium
Tel.: (++32).10.47.29.51 — Fax: (++32). 10.47.29.52

Catholic University of Louvain (UCL)
Department of Population and Development Sciences
INSTITUTE OF DEMOGRAPHY
Chaire Quetelet 1993
"TIME AND DEMOGRAPHY"
Louvain-la-Neuve, 14—17 September 1993

Provisional programme and call for contributions

An international conference — the 19th "Chaire Quetelet" — will take place in Louvain-la Neuve, Belgium, from Tuesday 14 (afternoon) to Friday 17 September 1993.

14 September — *30th anniversary of the Institute of Demography*

Opening session: "Time and Man"

The opening session of the Chaire Quetelet 1993, on Tuesday afternoon 14 September, will celebrate the **30th anniversary** of the UCL's Institute of Demography. On this occasion, the Organizing Committee has invited a physicist, a palaeontologist and a philosopher to give lectures on various aspects of the time dimensions of man and the world:

— Hubert Reeves (to be confirmed): "The Time of the Universe"
— Edouard Boné: "The Time of Mankind"
— Jean Michel Counet: "The Time of Man".

The 15 and 16 September sessions will be dedicated to a confrontation of various disciplinary approaches to time as an essential dimension of human life, specifically regarding aspects and phenomena relevant to demography.

15 September: **"Time and Societies"**

Parallel and comparative presentations of how anthropologists, sociologists, historians, among others, cope with the concept of time and time variables when dealing with population structures and evolutions.

16 September: **"Time and Individuals"**

A sample of disciplinary points of view on the evolution of the time schedule of an individual life, with its separate phases. Selected topics: "age and ageing", "the phases of life", "life-time schedules", "memory".

17 September: **"Demographers and Time"**

This final session will enable demographers to take stock of their specific ways of coping with time in their observations, analyses and models.

Closing conference by Albert Jacquard: "The future of men in a finite world".

Invited contributions by: M. Bekombo-Priso, M. Loriaux, P. Bourdelais, M. Singleton, G. Wunsch, C. Vandeschrick, M. Biaye.

Languages: French and English (*no translation*).

Titles of non-solicited contributions should be sent to the organizing committee as soon as possible.

Informations: Chaire Quetelet 1993 — Institut de Démographie, UCL
1, place Montesquieu — B-1348 LOUVAIN-LA-NEUVE, Belgium
Tel.: (++32).10.47.29.51 — Fax: (++32).10.47.29.52

Université Catholique de Louvain
Département des Sciences de la Population et du Développement
INSTITUT DE DÉMOGRAPHIE
Chaire Quetelet 1993
"LE TEMPS ET LA DÉMOGRAPHIE"
Louvain-la-Neuve, 14—17 septembre 1993

Programme provisoire et appel aux communications

La 19e Chaire Quetelet se tiendra à Louvain-la-Neuve, du mardi 14 (après-midi) au vendredi 17 septembre 1993.

14 septembre — *Célébration du 30e anniversaire de l'Institut de Démographie*

Séance inaugurale: "Le Temps et l'Homme"

C'est au cours de la séance inaugurale de la Chaire Quetelet 93, le 14 septembre après-midi, que l'Institut de Démographie fêtera son **30e anniversaire**. Pour cette occasion, le comité organisateur a fait appel à un physicien, un paléontologue et un philosophe, qui, en guise d'introduction au thème du colloque, présenteront leurs réflexions sur différents aspects da la dimension temporelle de l'homme et du monde:

— Hubert Reeves (sous réserves): "Le Temps de l'Univers"
— Edouard Boné: "Le Temps de l'Humanité"
— Jean-Michel Counet: "Le Temps de l'Homme".

Les journées des 15 et 16 septembre seront consacrées à une confrontation des diverses approches disciplinaires du temps comme dimension fondamentale des phénomènes humains, spécialement ceux qui, à un titre ou à un autre, relèvent de la démographie.

15 septembre: **"Le Temps et les Sociétés"**

On envisagera l'intérêt que peuvent présenter pour démographes les approches du temps propres aux anthropologues, aux sociologues, aux historiens, entre autres, quand ils se penchent sur les structures et les évolutions des populations.

16 septembre: **"Le Temps et les Individus"**

On cherchera ici à multiplier les points de vue sur les divers modes d'ancrage de la vie de l'homme sur l'échelle du temps, en regroupant les interventions autour de quelques sous-thèmes: "âge et viellissement", "les phases de la vie", "l'emploi du temps", "la mémoire".

17 septembre: **"Les démographes et le Temps"**

Cette dernière journée permettra aux démographes de faire le point sur leurs manières specifiques d'appréhender le temps dans leurs observations, leurs analyses, leurs modèles.

Conférence de clôture par Albert Jacquard: "La finitude de la planète et le futur des hommes".

Principaux orateurs invités: M. Bekombo-Priso, M. Loriaux, P. Bourdelais, M. Singleton, G. Wunsch, C. Vandeschrick, M. Biaye.

Les langues utilisées sont le français et l'anglais, *sans traduction*.

Les projects de communications spontanées peuvent être soumis dès maintenant au comité organisateur.

Informations: Chaire Quetelet 93 — Institut de Démographie, UCL
1, place Montesquieu — B-1348 LOUVAIN-LA -NEUVE, Belgique
Tél.: (32 ou 0).10.47.29.51 — Fax: (32 ou 0). 10.47.29.52

HÍREK

Samarendranath Mitra, az Atlantai Emory Egyetem professzora 1993. március 9. és 20. között Budapesten tartózkodott és 11-én, az MTA Demográfiai Bizottságának szervezésében "A stabil népességi modell helye az újonnan kialakított népességi modellek rendszerében" címmel nagy figyelemmel kísért előadást tartott. Előadását vita követte.

NEWS

Samarendranath Mitra, professor of the Emory University in Atlanta, visited Budapest between 9th and 20th March 1993. His lecture invited by the Demographic Commission of the Hungarian Academy of Sciences on "The place of the stable population model in the system of new population models" was followed by a discussion.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

KYTIR, J.: Zwischen "vormodern" und "postmodern" Familiengründungen in Österreich 1984 bis 1990. (A családalapítás "premodern" és "posztmodern" formái között Ausztriában 1984-től 1990-ig.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/1. 117—133. p.

A tanulmány alapját az osztrák hivatalos népesedésstatisztika elsőszülöttekre vonatkozó 1984—1990. évi adatai alkották. A vizsgálathoz rendelkezésre álltak az anya családi állapotával, házasságkötésének időpontjával, továbbá a gyermek születésének időpontjával kapcsolatos információk. Ezek alapján lehetőség nyílt a házasságon kívül született gyermekek, a terhesség alatt kötött házasságok és a házasságkötés után keletkezett terhességek számának a megállapítására. A felsorolt mutatók analízise nyomán különböző összefüggések tárhatók fel, amelyeket családszociológiai szempontból lehet értékelni.

A téma vizsgálatának a jelentőségét a fontosabb nyugati ipari országokban megfigyelhető folyamatok szolgáltatják, amelyek a hagyományos értékek és normák fellazulása folytán a családi életre és a családalapítási szokásokra is kihatottak. Az intézményes formák háttérbe szorulása ebben a tekintetben is a magatartási módok nagyobb változatosságát "pluralizálódását" vonta maga után.

A férjes nők esetében a házasságkötés időpontját egybevetették az első élő gyermek születésének időpontjával, és a két időpont közötti különbséget hónapokban fejezték ki. E módszer segítségével egyértelműen megállapítható volt, hogy az anyáknak közel egynegyed része már a házasságkötés előtt 3—6 hónappal teherbe esett, tehát házasságát ennek a ténynek az ismeretében kötötte meg. Ennél jóval kisebbnek találták azoknak az arányát, akiknél a fogamzás a házasságkötést megelőzte, de állapotukról akkor még nem szerezhettek tudomást.

Ausztriában a "modernizációs" folyamat egyik jellemzője, hogy növekszik a házasságon kívül született gyermekek hányada: az 1965. évi 11%-kal szemben 1990-ben már 23%-ot tett ki. Ezzel párhuzamosan csökken az egy anyára jutó gyermekek száma. Az utóbbi mutató értéke 1960—1990 között majdnem a felére (2,70-ről 1,45-re) esett vissza. Az élve született gyermekek egyre nagyobb része az elsőszülöttek közül kerül ki, akiknek az 1984—1990. évi vizsgálat adatai szerint 38%-a származott házasságon kívül élő (zömmel hajadon, kisebb részben özvegy vagy elvált) anyától. A hagyományok meghatározó jelentőségére utal, hogy az Ausztriában élő török állampolgárságú anyák elsőszülötteinek csak 3,6%-a született házasságon kívül, a jugoszláv állampolgárságúak esetében viszont ez az arány nem tért el szignifikánsan az osztrákokétól.

A házasságon kívüli szülések hányada a legmagasabb a fiatal (20 éven aluli) anyák körében, a vizsgált időszak alatt azonban az idősebb korcsoportokban is növekedést mutatott.

Az iskolai végzettség szintje és a házasságon kívüli szülések valószínűsége között fordított kapcsolat tapasztalható: a csak kötelező iskolázottsággal rendelkezők első szüléseinek felére házasságon kívül került sor, a diplomások esetében ez az arány az egyötödöt sem érte el.

A területi összefüggések elemzése az eltérő társadalmi tradíciók hatását bizonyítja. A házasságon kívül születettek hányada az ország keleti részén (Burgerlandban, Bécsben és — néhány körzet kivételével — Alsó-Ausztriában) általában az

országos átlag alatt marad, a nyugati tartományokban viszont meghaladja ezt a szintet. A regionális sajátosságok bizonyos mértékig minden korcsoport magatartását meghatározzák, leginkább azonban a fiatalabb — 18—22 év közötti — anyáknál jutnak kifejezésre.

Ausztria egészére vonatkozóan végeredményben olyan értelmű következtetés vonható le, hogy a "modernizációs" folyamat meglehetősen nagy mértékben előrehaladt. A házasságon kívül születettek számához a házasságkötés előtt keletkezett terhességből származókat is hozzászámítva az az eredmény adódik, hogy az elsőszülöttek többsége (10 közül 6) eredetileg "illegális" terhességből született. E terhességek egy részét a születésig megkötött házasság utólag legalizálta. A vizsgálat hétéves periódusa alatt tehát egyértelműen kisebbségben maradtak az előző két csoportba tartozókkal szemben azok az elsőszülöttek, akik a törvényes házasságkötést követően keletkezett terhességből jöttek világra.

F.J.

GUGER, A.: Die Effizienz der österreichischen Familienpolitik. (Az osztrák családpolitika hatékonysága.) WIFO — Monatsberichte 1992/10. 519—525. p.

Ausztria nemzetközi összehasonlításban nagyvonalú családpolitikát folytat, mégis alacsony a születési ráta és a többgyermekes családokat a szegénység viszonylag nagymértékben fenyegeti. Az Osztrák Szövetségi Kormány — az Alkotmánybíróság kezdeményezése alapján — átfogó reformprogramot fogadott el, mely 1993-tól kezdve jelentős összegekkel növeli a családok támogatását. E program lényegében mind népesedéspolitikai, mind szociálpolitikai célokat szolgál. A népesedéspolitikai célkitűzés nyílt meghirdetésére a második világháború óta most első alkalommal került sor, bár közvetett módon már korábban is jelentkeztek ilyen irányú törekvések. A szociálpolitikai szempont a családpolitika megalapozása tekintetében — az ipari államokban folytatott általános gyakorlatnak megfelelően — az előbbinél nagyobb szerepet játszik.

A családok szociális támogatása Ausztriában a háború befejezése óta állandóan napirenden levő kérdés. A támogatás formái, módszerei azonban a körülményektől és a szemlélettől függően ismételten változtak. Az 1970-es évektől kezdve az az elv került előtérbe, hogy az indulásnál mindenkinek egyenlő esélyt kell biztosítani. Az állami családpolitikai intézkedések kidolgozásánál ennek megfelelően abból indultak ki, hogy az állam szempontjából mindegyik gyermek azonos értéket képvisel. Erősen csökkentették tehát a gyermekek után járó adókedvezmények mértékét, minthogy a kedvezmények eleve csak az adófizetésre kötelezettek, vagyis a tehetősebb rétegek számára nyújtottak előnyt. Növelték ugyanakkor a jövedelemtől független juttatásokat, mint például a családi pótlékot, a szülési segélyt, az egyedülálló szülőnek fizetett gyermekgondozási díjat. Nagyobb súlyt fektettek ezenkívül a természetbeni juttatásokra (mint például ingyenes tankönyvek, tanulók szabadjegye).

Az említett intézkedéseket a későbbiekben többször heves bírálat érte, majd az 1980-as évek második felében a családpolitika terén újabb korrekciókat hajtottak végre. A gyermekenként igénybe vehető adókedvezményt ismét bővítették. Bevezették továbbá a gyermeknevelési segélyt az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező családok számára. A feltételeket (jövedelemhatár, kifizetett összeg, gyermek korhatára) tartományonként szabályozták.

A családok támogatására összességében már az 1990. évi adatok szerint is a nemzeti jövedelem 10%-át fordították, ami annyit jelent, hogy egy családra ebben az évben átlagosan 130 000 Schilling, egy gyermekre pedig 80 000 Schilling jutott. A nemzetközi összehasonlítás is alátámasztja, hogy Ausztria ilyen szempontból a fejlett országok között is előkelő helyet foglal el, az OECD államok közül csak Belgium előzi meg. Az egyes juttatási formák tekintetében országonként a nemzeti sajátosságok igen széles skálája mutatható ki. A fontosabb szolgáltatások tekintetében az osztrák rendszer szintén meghaladja, vagy eléri az átlagos szintet. Bizonyos lemaradás állapítható meg azonban — főleg az északi ipari államokhoz képest — a gyermekek napközi ellátását szolgáló intézmények tekintetében, ami részben a nők alacsonyabb foglalkoztatottságára vezethető vissza.

Az 1993. évi csomagterv újabb fontos intézkedéseket tartalmaz. Az adókedvezmény ennek értelmében gyermekenként progresszív összegben kerül megállapításra: a progressziót a harmadik gyermekig alkalmazzák, a továbbiakra nézve a kedvezmény lineáris marad. Növelik a családban egyedül keresettel rendelkezők (családfenntartók) adókedvezményét is, miáltal az érintett családok adóterhei ugyancsak lényegesen csökkennek. Az adóügyi intézkedéseket a családi pótlék részleges bővítése egészíti ki. Növelik a 18 éven felüli tanulmányokat folytató gyermek után járó családi pótlékot. (A pótlékra való jogosultságot — a vizsgák letételére vonatkozó igazolás mellett — egészen 27 éves korig kiterjesztik.)

Az újabb intézkedések — becslés szerint — a családok 97%-ának a terheit enyhítik. Az állami családpolitika ennek ellenére nem minden tekintetben felel meg a követelményeknek. A huzamosan csökkenő gyermekszám problémáját a családpolitika csak újabb feladatok vállalásával közelítheti meg. Nagyobb súlyt kell fektetni az elosztás "vertikális" formáira, vagyis a szegényebb néprétegek — főként a többgyermekes munkáscsaládok és a gyermeküket egyedül nevelő alacsony jövedelmű szülők — támogatására.

F.J.

PAUTI, A.: La politique familiale en Suède. (A családpolitika Svédországban.) Population, 1992/4. 961—985. p.

Svédország egyike a legfejlettebb családpolitikával rendelkező országoknak. Ez a társadalmi egyenlőségre és igazságosságra való törekvés egyik formája. A dolgozat e politika történetét három szakaszra bontva mutatja be.

Az első, natalista szakasz a két világháború közötti időszakra esett, amikor is egész Nyugat-Európában aggasztóan csökkent a termékenység. Svédországban a szintetikus termékenységi mutató az 1900. évi 4,06-ról 1935-ben 1,7-re zuhant, az akkori európai miniumra. A neomalthusiánusok javaslatai ellenére a hatalmon lévő konzervatívok a termékenység növelését célzó számos intézkedést hoztak, egyebek közt törvényileg betiltották a szexuális felvilágosítást és a fogamzásgátló eszközök árusítását. Ez azonban hatástalan maradt. 1935-ben *Alva* és *Gunnar Myrdal* közgazdászok szociális reformjavaslatai alapján bizottság alakult a demográfiai problémák kivizsgálására. Egy átfogó családösszeírást követően 1935 és 1942 között több törvényt hoztak az alacsonyabb jövedelmű, gyermekes családok támogatásáról (lakásépítési és házassági kölcsönök, ingyenes kismamagondozás és iskolai étkeztetés, adókedvezmények stb.). Ugyanakkor a gyermekvállalás szabadságának jelszavával

eltörölték a korábbi tiltó rendelkezéseket. 1935 és 1945 között a termékenységi mutató 1,7-ről 2,6-ra emelkedett.

A második szakasz a 40-es évek második felében kezdődött, amikor a családi költségvetések vizsgálatát követően javaslat, majd törvény született a minden gyermeket megillető pénzbeni juttatásról. Ennek célja az volt, hogy a gyermekes családok életszínvonala megközelíthesse a gyermektelenekét. Az 50-es és 60-as években a svéd termékenység 2,2 és 2,4 között ingadozva, ha nem is eredményezte a más országokban tapasztalt "baby-boom"-ot, elegendő volt a generációk újratermelődéséhez.

A tanulmány a továbbiakban részletesen foglalkozik a 60-as évek közepétől napjainkig is tartó harmadik, "szociális" korszak eseményeivel. 1964-től 1983-ig a termékenységi mutató Svédországban a minden korábbinál alacsonyabb 1,6-re esett. Ezzel egyidejűleg a házasságkötések száma is meredeken csökkent, miközben — elsősorban a fiatalok körében — egyre gyakoribb és társadalmilag is elismert életformává vált az élettársi párkapcsolat. 1989-ben Svédországban az újszülöttek több mint fele házasságon kívül született (ugyanez Franciaországban mindössze 26,3%). Ugrásszerűen megnövekedett a válások száma: az 1965-ös 17,8%-ról 1984-ben 46,1%-ra. E demográfiai jelenségekkel párhuzamosan Svédországban a 16—64 éves nők között a munkavállalók aránya az 1965. évi 54%-ról 1989-ben 82,2%-ra nőtt, és ezen belül a házas nőknél még jelentősebb a növekedés. 1988—89-ben a kisgyermekes anyák közel 90%-a volt aktív kereső. A kereső nők 42%-a részmunkaidőben dolgozik. Aktivitásuk fenntartását és a gyermeknevelés megfelelő feltételeit a 70-es és 80-as években több intézkedés támogatta (15 hónapos, az apa által is igénybe vehető szülői szabadság a korábbi fizetés 90%-ával, a bölcsődei és óvodai hálózat fejlesztése). Ezek az intézkedések és a családi pótlékok gyermekszámtól függő progresszív növelése minden bizonnyal körejátszottak abban, hogy 1984-től a termékenység növekedésnek indult, és mutatója 1990-re elérte a 2,1-es szintet.

R. G.

SUNDSTRÖM, M.—STAFFORD, F. P.: Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden. (A nők munkavállalása, termékenység és kormányzati politika Svédországban.) European Journal of Population, 1992/3. 199—215. p.

Az európai országok között az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején Svédországban volt a legmagasabb a női munkavállalók száma és Írország után a második legmagasabb a teljes termékenységi ráta.

Jellemző volt még a nők viszonylag magas átlagéletkora az első születéskor, valamint az iskolázott nők második és harmadik szülésre vonatkozó magas termékenységi rátája. Mivel a nők munkavállalása és termékenysége között negatív kölcsönhatás feltételezett, a szerzők indokoltnak tartották a svéd "világrekord"-ot előidéző folyamatot feltárni.

A család és a munka összeegyeztetésében a szerzők szerint döntő szerepet játszott az elmúlt évtized családpolitikája és adópolitikája. A gyermekgondozási szabadság programja 1974-ben indult. Az apa által is igénybe vehető hathónapos gyermekgondozási szabadság 1980-ban 12 hónapra, 1989-ben 15 hónapra hosszabbodott, amely időszakra a gyermekgondozási díjat a jövedelem 90%-ában maximálták. Jelenleg a biztosítási rendszer egyéb kiegészítő juttatásokban is részesíti a szülőket. Ilyen a gyermek betegsége esetén fizetett gondozási díj, a fizetett apanapok a szülés utáni 10

napra és a gyermekintézménnyekkel való kapcsolattartás céljából fizetett évenkénti két szabadnap. Mindezeket az általános adóból fedezik, közvetlen költséget nem jelentenek a munkaadónak. Az 1991/1992-es pénzügyi évben a szülők juttatásaira fordított teljes kormányzati kiadás elérte a 17 milliárd svéd koronát, a GNP 1%-át. A nők munkavállalását előmozdította a házastársak elkülönített adóztatásának bevezetése 1971-ben, valamint a személyi adózás és az erősen progresszív adóráták kombinációja. A teljes munkaidőben dolgozók marginális adórátája elérte a 64%-ot 1976-ra, a részmunkaidősök, nagyrészt nők, esetében ez 32% körül maradt. Az 1982-es és 1990-es adóreformok, az adóráták általános csökkentése kedvezően érintette a jövedelmadó változására érzékenyen reagáló női munkavállalást. A kormányzat által kiépített gyermekintézményeket, óvodákat, napköziotthonokat és a családi gyermekfelügyeleti hálózatot 1987-ben az 1 és 6 év közötti gyermekek 70%-a, a 7 és 9 év közöttiek 40%-a vette igénybe. A gyermekintézmények átlag 60 000 svéd korona/fő éves költségének kevesebb, mint 10%-át fedezik a szülők.

Az 1,6 és 2,13 közötti teljes termékenységi ráta, a 6-ról 15 hónapra meghosszabbított gyermekgondozási szabadság és az első 52 hétre a jövedelem 90%-át biztosító gyermekgondozási díj nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó. Németországban, Görögországban, Portugáliában és Hollandiában a hasonló mértékű, vagy magasabb gyermekgondozási díj csak rövidebb ideig vehető igénybe. A gyermekgondozási díjra és szabadságra való jogosultság feltételei Olaszország kivételével sokkal szigorúbbak az Európai Közösségben. A nők foglalkoztatottsága terén hasonló eredményeket elért Dániában és Norvégiában a fejlett gyermekgondozási hálózat ellenére, a kevésbé hatékony családpolitikai intézkedések következtében a svédországinál alacsonyabbak voltak a termékenységi ráták.

A szerzők külön fejezetet szentelnek az apák által is igénybe vehető gyermekgondozási szabadság termékenységre és a nők munkaerőpiaci magatartására kifejtett hatása elemzésének. A magasabb gyermekgondozási díj érdekében a svéd nők növekvő arányban vállaltak teljes munkaidős állást az első gyermek születése előtt, és a hosszabb gyermekgondozási szabadság következtében a szülés után is az 1980-as évektől. Mivel a gyermekgondozási díj nem lehet alacsonyabb, mint az előző gyermek születésekor, ha a következő gyermek 30 hónapon belül születik, a szülések közötti intervallum jelentősen csökkent, ami hozzájárult a teljes termékenységi ráta növekedéséhez 1986-tól. A svéd családpolitika mind a termékenység, mind a nők munkavállalásának ösztönzése terén sikeresnek bizonyult.

P.J.

ELIZAROV, V.V.: Szem'ja sz det'mi poszle reformü cen. (A gyermekes családok helyzete az árreform után.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta. Szerija 6. Ekonomika. 1992/3. 80—89.

Oroszország népesedési helyzetét az jellemzi, hogy elég gyorsan csökken a termékenység és a gyermektelenség, illetve a kevés gyermek tendenciája érvényesül; egyre több gyermek születik házasságon kívül, magas a válások száma és egyre kevesebb házasságot kötnek, ismét romlik főként a férfiak halandósága. Az üzletek üres polcai, a többszöri élelmiszerár-emelés és a gyermekruhák árának növekedése mindinkább rákényszeríti a családokat arra, hogy elgondolkodjanak a jelenlegi életkörülmények között megengedhetik-e maguknak a gyermekáldást. A szociális védőháló a kiskereskedelmi árak 1991. áprilisi reformja és az 1992. januári

árliberalizáció után nem tudta megvédeni a gyermekes családokat az életszínvonal-csökkenéstől.

A szerző a Moszkvai Állami Egyetem diákjainak segítségével 1991 júniusában társadalmi-demográfiai vizsgálatot végzett a 7 évesnél fiatalabb gyermekkel rendelkező moszkvai családok körében.

A felvétel munkahipotézise szerint a gazdasági válság negatívan hat a második gyermek vállalására. Jelenleg a családok többségében két gyermek már megengedhetetlen luxusnak számít. Rugalmas családpolitikai eszközökkel lehetséges volna a kétgyermekes családok arányának növelése.

E munkahipotézis ellenőrzésére 36 kérdésből álló kérdőívet töltöttek ki 373 családról.

A megkérdezett szülők többsége 30 évesnél fiatalabb volt, az átlagos házasságtartam 5,4 év, tehát e családok fiatalnak tekinthetők.

A vizsgálat szerint az egygyermekes moszkvai családok várható gyermekszáma — minden eddiginél alacsonyabb — 1,36 gyermek. A megkérdezés időpontjában a megfigyeltek 1,6 százaléka várta éppen a második gyermekét. A családok 57,1 százaléka egy, 28,7 százaléka kettő és mindössze 1,9 százaléka szeretne három gyermeket.

A megfigyeltek körében egyre nagyobb a kívánt és várható gyermekszám közötti különbség. A reprodukciós elképzeléseket az anya életkora szerint vizsgálva a fiatalabb anyák természetesen több gyermeket szeretnének. Annak, aki 25 évesnél fiatalabb korban szülte első gyermekét nagyobb esélye van elképzelései megvalósítására. Ez felhívja a figyelmet a fiatal házasok már első gyermekük megszületése előtti támogatására.

A jövelem magysága és a kívánt gyermekszám elérésének valószínűsége egyenes arányban áll egymással. A megfigyelt családok csupán 2,7 százaléka volt elégedett jövedelmével. Az 1991. júniusi áremelés után a vizsgált családok kétharmad része a szegénységi küszöb alatt helyezkedik el.

A megfigyelt családok nem elégedettek az árreform után a családok szociális biztonságáért hozott intézkedések eredményességével. A második gyermeket vállalni szándékozóknak mindössze 5,3 százaléka optimista. A második gyermek világrahozásának elhalasztása mögött főként a rossz lakáskörülmények állnak. A vizsgálat választ keresett a családpolitikai eszközök prioritására is. A felmérés eredményei szerint a családok két csoportba sorolhatók. Az egyik csoport saját erőből, önállóan, a másik pedig állami támogatással képzeli el gyermekei felnevelését.

P.K.

L'ANCIEN, A.: Le Japon menacé ... par sa démographie. (Japánt saját demográfiája fenyegeti.) Population et Avenir, 1992. szept.-okt. 11—13. p.

A Japánnal foglalkozó tanulmányok a gazdasági sikerek elemzése mellett általában nem tárgyalják az ország demográfiai fejlődésének kérdéseit, holott már önmagában meglepő az a tény, hogy 377 ezer négyzetkilométernyi területen összezsúfolva 124 millió lakos él (ami négyzetkilométerenként 328 főnyi népsűrűséget jelent).

Japán gazdasági fejlődése a második világháború befejezése óta rohamos ütemben ment végbe. Ma Japán a legnagyobb hitelező ország; a bruttó hazai termék tekintetében pedig a világgazdaságban a második helyet foglalja el. Bár a ledolgozott

munkaórák száma hosszabb időn át tekintve itt is csökkenő tendenciát mutat, a fejlett országok között ebben a vonatkozásban még ma is kiemelkedőnek mutatkozó számadattal szerepel, éspedig heti 44 órával. Ugyanakkor az év folyamán le nem dolgozott munkanapok száma átlagosan egy munkavállalóra (a hétvégeket és az évi szabadságnapokat is beleszámítva) 103 munkanap, ami igazán nem jelentős. Az sem áll, hogy a feszített munkatempónak társadalmi-egészségügyi vonatkozásban valamiféle hátrányai mutatkoznának: a várható átlagos élettartam jelenleg a világon itt a legmagasabb: 75,9 év a férfiak és 81,7 év a nők esetében. A munkanélküliségi arányszám meg éppen nem jelentős: 2—2,5 százalék, szemben az OECD-országok átlagos 7 százalékos munkanélküliségi arányával. A várható élettartam említett magas számértékei annál figyelemre méltóbbak, mert egyébként nagyfokú az ipari fejlődés velejárójaként mutatkozó szennyeződés. Mindemellett a gyermekhalandóságstatisztikai számadatai is kedvezőek.

A demográfiai helyzet alakulása azonban előbb-utóbb gondokat fog okozni: a magas várható élettartam nem is olyan hosszú távon belül a népesség elöregedését eredményezi, ami egyúttal a kereső/eltartott arány igen kedvezőtlen alakulásához vezet majd. Hosszabb távon belül tekintve, ma már megállapítható, hogy 1970-ig a születésszám kielégítően alakult ahhoz, hogy az idősebb korosztályok növekedésének arányát kedvező értelemben kiegyensúlyozza; ezt követően azonban a termékenység alakulása ehhez már nem volt elégséges, és ma sem az. A tanulmány az 1989. évi korpiramis mellett vázolja a jelenlegi tendenciák mellett várható 2025. évi állapotot is — ez pedig a fenti szempontokból nézve nem megnyugtató. Japánnak akkor az elöregedés problémája mellett komoly munkerő-problémái is lesznek.

A megoldás érdekében alkalmazott egyik módszer a munka termelékenység fokozása a munka racionalizálása és az automatika fokozott továbbfejlesztése révén. A robottechnika mellett nagyon magas összegre rúgnak a kutatás-fejlesztési kiadások; Japán ebből a szempontból az Egyesült Államok mögött a második helyen áll.

Felmerül a kérdés: miért nem importál Japán munkaerőt? Vajon fog-e a jövőben? A külföldiek száma Japánban ma alig egy millió; ebből mintegy 900 ezer fő ázsiai származású. Japán nem szívesen ad polgárjogot külföldieknek, és az európai munkaerő-bevándorlás tapasztalatai alapján munkanélküliségtől fél. Ha pedig a termékenységet akarja növelni, akkor előbb-utóbb család-orientáltabb társadalompolitikát kell kialakítania a gyermekszám növelése érdekében.

Ny.Zs.

ELO, I.T.—PRESTON, S.H.: Effects of early-life conditions on adult mortality: a review. (A gyermekkori egészségi állapot hatása a felnőttkori halandóságra: a szakirodalom áttekintése.) Population Index, 1992/2. 186—212. p.

A múltban az egészséget leginkább veszélyeztető tényezők a fertőző betegségek voltak, e betegségek pedig a gyermekeket érintették a legnagyobb mértékben. Napjainkat ezzel szemben a krónikus betegségek terjedése jellemzi, s ezek a betegségek elsősorban a felnőtteket sújtják. A felnőttkor megbetegedések növekvő súlyából azonban *nem* következik, hogy a társadalompolitikai beavatkozásoknak, a különféle egészségügyi programoknak is a felnőttekre kellene irányulniuk. Ha ui. ezek a felnőttkori betegségek a gyermekkori egészségi állapotban gyökereznek, akkor megelőzésükhöz a gyermekkori megbetegedések csökkentésén keresztül vezet az út. A hatékony társadalompolitikai cselekvéshez tehát nélkülözhetetlen annak ismerete,

miként befolyásolják az élet korai szakaszaiban elszenvedett egészségkárosodások a későbbi — felnőttkori — halandóságot. Ezzel a kérdéssel foglalkoznak tanulmányukban a szerzők.

A cikk két, egymással szorosan összefüggő részből áll. Az első rész azokat a hatásmechanizumsokat veszi sorra, melyeken keresztül a gyermekkori egészségi állapotnak a későbbi halandóságra gyakorolt hatása érvényesül. A második rész pedig azokat a kutatási eredményeket tekinti át, amelyek e hatásmechanizmusok tényleges érvényesülését bizonyítják.

A korai és későbbi egészségi állapot közötti kapcsolat egyik legfontosabb esete a gyermekkori *fertőző betegségek* hosszú távú hatása. Ez a hatás kétféle lehet: egyrészt előfordul, hogy az élet korai szakaszában kapott fertőzés hosszú ideig lappang, s maga a betegség csak évtizedek múltán jelentkezik; másrészt a fertőzés gyakran olyan károsodást okoz a szervezetben, amely később krónikus betegséghez, azon keresztül pedig halálhoz vezet.

A fertőző betegségek hosszú távú következményeire jó példa a hepatitis B vírus és a májrák kapcsolata. A májrákos megbetegedések mintegy 80%-ában kimutatható a korábbi hepatitis fertőzés, s ez az összefüggés különösen erős akkor, ha a fertőződés gyermekkorban történt. Egy másik példa a kivált 6 és 15 év közötti gyermekek körében gyakori akut reumatikus láz és a későbbi kardiovaszkuláris betegségek kapcsolata.

A fertőzések hosszú távú hatása mellett a korai és későbbi egészségi állapot közötti összefüggés másik esete a *testalkat* befolyása. Ismeretes pl., hogy az alacsonyabb emberek halandósága általában felülmúlja a magasabbakét, a végső testmagasság pedig már a serdülőkor végére kialakul, sőt egyes kutatók szerint lényegében az első három évben eldől, ki mekkorára nő majd.

A tanulmány második részében a szerzők a gyermekkor későbbi egészségi következményeivel foglalkozó empirikus kutatások eredményeit tekintik át. Az e témában folyó vizsgálatok egyik iránya a *kohorsz hatások* feltárása; így derült ki pl. az, hogy az I., ill. a II. világháború alatt született vagy felcseperedett nemzedékek halandósága lényegesen felülmúlja a szomszédos kohorszokét. A kutatások másik iránya a *születési hely* szerepének tisztázása; Finnországban pl. kimutatták, hogy az életesélyek szempontjából fontosabb az, hol született valaki, mint az, hol élt élete későbbi szakaszában.

M.F.

KRUMINS, J.—ZVIDRINS, P.: Recent mortality trends in the three Baltic republic. (A halandóság alakulása a három balti köztársaságban.) Population Studies, 1992/2. 259—273. p.

Bár a népesedésstatisztika Észtországban, Lettországban és Litvániában egyaránt hosszú múltra tekint vissza, a halandóság vizsgálata viszonylag elhanyagolt területnek számít. Ez elsősorban a hivatalos politika "születéscentrikusságával" magyarázható: azzal, hogy a társadalom irányítóit mindig is elsősorban a termékenység csökkenése aggasztotta. Hozzájárult a kutatásoknak ehhez az egyoldalúságához a halandósági adatokhoz való hozzájutás korlátozottsága is, valamint az, hogy az e témakörben végzett vizsgálatok eredményei gyakran közlési tilalom alá estek.

A halandóság kérdésének háttérbe szorítottságát igyekszik enyhíteni a szerzők tanulmánya, amely átfogó képet ad a három balti köztársaság halálozási viszonyairól,

összehasonlítva azokat a volt Szovjetunió egyéb területeivel, továbbá Európa más régióival.

A két világháború között a balti államok halandósága lényegesen kedvezőbb volt, mint a Szovjetunió többi köztársaságáé; a születéskor várható átlagos élettartam mintegy 10 évvel múlta felül az ország egészére jellemző szintet. Az 1950-es évekre azonban ez a különbség úgyszólván teljesen eltűnt, s csupán az 1970-es évektől nyílik ismét az olló, de a balti államok előnye az ország más részeivel szemben még ma is csupán töredéke az évtizedekkel korábban tapasztaltnak (1988-ban a várható élettartam alig több, mint 2 évvel volt magasabb a balti köztársaságokban, mint a "birodalom" egészében).

Nem csupán a többi szovjet köztársasághoz képest olvadt el az észtek, a lettek és a litvánok egykori előnye, de megváltozott az Európa más térségeihez viszonyított helyzetük is. Az 1950-es évek végén pl. a születéskor várható élettartam a kelet-európai országokban mindkét nemnél alacsonyabb volt a balti államokban tapasztalt szintnél, az 1980-as években viszont a kelet-európai férfiak halandóság már kedvezőbb volt a Baltikumban élőkénél, a nők esetében pedig csökkent a Kelet-Európában élők valamikori hátránya.

A férfiak és a nők közötti halandósági különbség az 1970-es évek végéig mindhárom balti államban folyamatosan emelkedett; a nők születéskor várható élettartama 1978—79-ben már mintegy 10 évvel múlta felül a férfiakét. Az 1980-as évek végére a két nem közötti eltérés valamelyest csökkent, de még így is jelentős maradt. Az idők során változott az egyes korcsoportok hozzájárulása is a férfi-nő különbség mértékéhez: a fiatalok szerepe visszaesett, lényegesen megnőtt azonban a munkaképes korúaké és a időseké.

Az egyes településtípusok összehasonlításából kitűnik, hogy a balti köztársaságokban a falusi lakosság halandósága magasabb, mint a városi népességé. A különbség mértéke az 1960-as és az 1970-es évek folyamán nőtt, azt követőleg viszont csökkent, főként a munkaképes férfiak életesélyeinek a javulása következtében. Egyes halálokok tekintetében azonban még ma is igen nagyok az eltérések a településfajták között; e halálokok közé tartoznak pl. a balesetek, a mérgezések, továbbá a légzési és a keringési rendszer betegségei.

M.F.

BARAN, A.: Umieralność w latach 1950—1990. (A halandóság Lengyelországban 1950—1990 között.) Wiadomości Statystiyczne, 1992/10. 19—24. p.

A lengyel szakirodalomban a 80-as években jelentek meg az első tanulmányok, melyek utaltak a halandósági tendenciák és az átlagos élettartam nyugtalanító változásaira. Ezek a tendenciák napjainkra, a gazdasági válság miatt, csak tovább erősödtek.

A II. világháborút követően Lengyelországban 1951-ig nőtt a halandósági arányszám, majd a 60-as évekig csökkent, miközben mindvégig nagyobb volt a falvakban, mint a városokban. A halandósági arányszám életkor szerinti bontásban a 10—14 évesek korcsoportjában a legalacsonyabb, ezt követően nő. A jelenlegi lengyelországi halálozási arányszám az egyik legmagasabb Európában.

Ha a halálozást nemek szerinti bontásban vizsgáljuk, a lengyel tendenciák ellentétesek az európaiakkal. Lengyelországban az elmúlt években jelentősen megnőtt a halálozási arányszám, mégpedig elsősorban a férfiak körében, míg Nyugat-

Európában mind a férfiak, mind a nők csoportjában csökkent. A férfiak magasabb halálozási arányszáma az egész vizsgált időszakot jellemzi, különösen megnőtt a férfiak és a nők közötti különbség a 30—35 évesek korcsoportjában, a hatvanas évektől számítva.

Ha a halálozást lakóhely szerinti bontásban vizsgáljuk, kitűnik, hogy a férfiak halálozási arányszáma a városokban sokkal nagyobb, mint a falvakban, míg a nők esetében nem találkozunk releváns különbséggel. Több kutatás is utal arra, hogy a lakóhely szerinti differenciálódás mögött elsősorban az egészségügyi ellátás eltérő volta rejlik.

Lengyelországban az egyes vajdaságok között is jelentős különbségek figyelhetőek meg a halandóság terén: a keleti területeken a halálozási arányszám kisebb.

A csecsemőhalandóság Lengyelországban 1950—65 között jelentős mértékben csökkent mind a városokban, mind a falvakban. A csökkenés üteme ezt követően kisebb lett, különösen a városokban. 1963-ban megváltozott az élveszületés statisztikai meghatározása, az adatok részletes elemzésénél ezt is tekintetbe kell venni. 1990-ben Lengyelországban a csecsemőhalandósági arányszám háromszor nagyobb volt, mint a többi európai országban. A csecsemőhalandósági arányszám nagyobb a falvakban, mint a városokban, és vajdaságok szerinti differenciálódása is megragadható.

Lengyelországban az elsődleges halálokot a keringési megbetegedések jelentik, arányszámuk növekvő tendenciát mutat. Különösen nyugtalanító a 25—55 éves férfiak infarktus miatti elhalálozási arányszámának növekedése. E jelenség mögött demográfiai (a társadalom elöregedése) és egyéb okok egyaránt megtalálhatók. A halálokok listáján a második helyet a rák foglalja el. Arányszáma nagyobb a városokban, mint a falvakban, gyakrabban sújt férfiakat, mint nőket, bár az elmúlt években nyugtalanítóan nőtt az aránya fiatal nők elhalálozásában. Újból megjelent a halálokok között a tüdőbaj. További halálokok: cukorbaj, májzsugorodás.

A várható átlagos élettartam a nők esetében 1980—81 között volt a legnagyobb, míg a férfiak esetében 1965—66-ban. A férfiak várható átlagos élettartama az elmúlt években állandóan csökkent, mégpedig nagyobb arányban falun, mint városon. Jelenleg a várható átlagos élettartam férfiak esetében 68,5 év, nőknél 77,1 év, a bialystoki vajdaságban, míg 65,3, illetve 74 a lodzi vajdaságban.

K.J.

RYCHTARIKOVÁ, J.—DZUROVÁ, D.: Les disparités géographiques de la mortalité en Tchécoslovaquie. (A csehszlovákiai halandóság területi eltérései.) Population, 1992/3. 617—644. p.

A várható élettartam több mint húsz év óta stagnál Kelet-Európában, miközben Nyugaton a már elért magas szintről is tovább növekszik. Csehszlovákiában 1990-ben a születéskor várható élettartam a férfiaknál 67,3, a nőknél 75,8 év volt. (A Cseh Köztársaságban 67,5, illetve 76,0, a Szlovák Köztársaságban 66,6, illetve 75,4.) A halandóságot itt a csecsemők, valamint a 40 évesnél idősebbek magas halálozási aránya jellemzi.

A tanulmány a halandóság földrajzi eltéréseit az ország részletes közigazgatási bontásának (járások) megfelelően, az 1981—85-ös időszakra vonatkozó halandósági táblák, valamint az 1986—89-es időszak halálokok szerinti megoszlásai alapján vizsgálja. Ezen túlmenően az 1980. évi népszámlálás adatait felhasználva elemzi egyes társadalmi-gazdasági ismérvek (iskolai végzettség, a városi népesség, a fizikai

dolgozók, az elváltak, a cigány népesség aránya), illetve ökológiai vizsgálatok alapján egyes környezeti ártalmak (pl. SO_2-kibocsátás) hatását a halandóságra.

Országos összefüggésben a legmagasabb lineáris korrelációt a 60 éven felüliek még várható élettartama és a válási arány között találjuk (—0,75 a férfiak és —0,74 a nők esetében), de erős korreláció figyelhető meg a csecsemőhalandóság és a cigány népesség aránya között is (0,65). A halandóság szempontjából legkedvezőbb területek a Cseh Köztársaságon belül Dél-Morvaországban, Dél-Csehország egy északi körzetében és Kelet-Csehország Morvaországgal határos részén, míg a Szlovák Köztársaságban a nyugati országrész egy iparosodott régiójában, valamint Kelet-Szlovákia egy kevésbé fejlett, mezőgazdasági jellegű északi körzetében találhatók. A területi eltérések legmarkánsabban a csecsemőhalandóságban és a 60 éven felüliek halandóságában jelentkeznek: a Cseh Köztársaságban az előbbi viszonylag alacsonynak mondható és az utóbbi meglehetősen magas, míg Szlovákiában ellentétes a helyzet. A Cseh Köztársaságban magasabb a keringési és daganatos betegségekben meghaltak aránya, mint Szlovákiában, ahol viszont a légző- és emésztőszervi betegségek következtében meghaltak többlete mutatható ki. A vizsgált társadalmi tényezők halandósági hatása a már említetteken kívül is egyértelműen megállapítható, ugyanakkor a környezeti tényezők súlyát e vizsgálat eredményei alig mutatják ki.

A tanulmány szöveges elemzését a számítások eredményeit tartalmazó táblázatok mellett a vizsgálatba bevont ismérvek területi megoszlásait bemutató bőséges térképanyag egészíti ki.

R.G.

DENISZOV, B.P.—ÉCSENIKÉ, V.H.: Prognoz izmenenij szmertnoszti v Roszszii do konca XX veka. (Oroszország halandósági prognózisa a XX. század végéig.) Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta. Szerija 6. Ékonomika. 1992/4. 53—62. p.

A szerzők a társadalmi-demográfiai események szcenáriói segítségével mutatják be Oroszország 2000-ig terjedő analitikus halandósági prognózisát. A prognózis hipotéziseinek kialakításakor a halandósági törvényt és a modellnépességet alkalmazták. A előbbi *L. Heligman* és *J.H. Pollard* képlete, az utóbbit a volt Szovjetunió 1926—1936. évi népessége jelentette. A szerzők viszonylag jó minőségű adatokkal rendelkeztek az 1920—1958 és az 1980—1990 évekről.

A gyermek-, a felnőtt- és az időskori halandóság feltételes prognóziát *Heligman* és *Pollard* képletével határozták meg. Előzetesen összeállították a halandósági táblát, majd a korspecifikus halálozási valószínűségek alapján határozták meg a *Heligman—Pollard* egyenlet paramétereit.

A tanulmány ismerteti a halandósági görbe modellezését az életkorskála kezdetén és végén eredményesen alkalmazható *Gompertz*-függvény és *Bourgeois-Pichat*-eljárás segítségével. A középső intervallumban a halandósági törvény elnevezésű függvénycsoport használatát javasolják.

Személyi számítógépen sikerrel alkalmazható a *Heligman—Pollard*-görbét meghatározó programcsomag, amely az életkoron kívül 8 paraméterrel számol és az életciklushoz tartozó 3 (csecsemő-, felnőtt- és időskori) halandósági jellemzőknek megfelelően 3 összetevőből épül fel.

A hipotéziskészítés másik eszköze a modellnépesség alkalmazása volt. A prognózis szcenárióit kizárólag a városi népességre készítették el. Nyugat-Európában a halálozási struktúrát jelentősen átalakította a XVII. század közepén megkezdődött gazdasági fejlődés és a helyi és európai piac kialakulása. Ez tekinthető az európai halandósági átmenet kezdetének. Oroszországban a XX. század huszas, harmincas és negyvenes éveiben is előfordult tömeges méretű éhínség. A legutóbbi a második világháború súlyos következményeivel, míg az előbbi kettő az agrárviszonyok átalakításával magyarázható, tehát nem időjárási körülmények, hanem a gazdaságpolitika megváltozása váltották ki őket.

A szerzők a farmergazdálkodás oroszországi meghonosítását elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a szocialista agrárviszonyok konzerválása sokkal súlyosabb élelmezési problémákat idézett volna elő, mint a független élelmiszertermelők megjelenése. Az indiai szubkontinensen történt, továbbá az etiópiai és a volt szovjetunióbeli éhínség, valamint az egyesült államokbeli földrengés demográfiai következményeit vizsgálva a tanulmány rámutat arra, hogy a különböző katasztrófák halandóságra gyakorolt hatásában valamiféle törvényszerűség fedezhető fel.

Az analitikus prognóziskészítés egy pesszimista és két optimista szcenáriót eredményezett. A pesszimista szcenárió az éhínség élettartamra gyakorolt hatásán alapul. A szcenárió szerint 1993 és 2000 között következik be halandóságromlás.

Az első optimista szcenárió azon a két feltételezésen alapul, hogy Oroszországban egyrészt csökken a csecsemőhalandóság, másrészt a felnőtt- és időskori halandóságot 2000-ben a nyolcvanas évek kedvező élettartam mutatói határozzák meg. E változat szerint megállapítható, hogy a gyermekhalandóság már megkezdődött javulása főként a születési arányszám csökkenésének köszönhető, és nem emeli számottevően a születéskor várható átlagos élettartamot.

A második optimista változat szerint a három nagy korcsoport paraméterei az 1990. évi szinten maradnak. Az eredmények összehasonlítása azt mutatja, hogy az időskori halandóság hipotetikus csökkenése viszonylag nagymértékben hozzájárul a születéskor várható átlagos élettartam javulásához.

Számításaikból a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy szűkös népesedéspolitikai lehetőségek mellett leginkább az időskori halandóság csökkenthető.

P.K.

STACK, S.: The effect of divorce on suicide in Finland: a time series analysis. (A válás hatása az öngyilkosságra Finnországban: idősorelemzés.) Journal of Marriage and the Family, 1992/3. 636—642. p.

Az öngyilkossággal kapcsolatos amerikai kutatásokat egyfajta "etnocentrizmus" jellemzi: a vizsgálatok szinte mindegyike az Egyesült Államok lakosságára szorítkozik. Ennek következtében nem állapítható meg az eredmények érvényességi köre: az, hogy az elemzés során feltárt összefüggések mennyiben jellemzőek más országokra is. Nagy szükség van tehát összehasonlító kutatásokra, amelyekben az amerikaitól eltérő társadalmak és kultúrák is szerepelnek.

Ennek az igénynek tesz eleget a szerző vizsgálata, amely idősorelemzés segítségével igyekszik választ találni arra a kérdésre, vajon a válás terjedése — az Egyesült Államokhoz hasonlóan — Finnországban is együtt jár-e az öngyilkosságok megszaporodásával. Finnország több szempontból is jelentősen különbözik Amerikától, így kiváltképp alkalmas annak megállapítására, mennyire tekinthető általánosnak,

kultúrától, társadalmi szerkezettől függetlennek a házasságfelbomlás és az önpusztítás kapcsolata. Egyrészt a válások gyakorisága Finnországban lényegesen alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, ezért ha a válás csupán egy meghatározott küszöbérték elérése után fejti ki hatását, akkor Finnországban ez a befolyás várhatóan nem érvényesül. Másrészt Finnország etnikailag jóval homogénebb Amerikánál; a lakosság 93%-a evangélikus, a lappföldi kisebbség pedig a népességnek nem egészen 0,1%-át alkotja csupán. Végül Finnországban ismeretlen az a viszonylag magas munkanélküliségi arány, ami az Egyesült Államokat jellemzi.

A kutatás adatbázisát az 1952 és 1978 közötti időszakra vonatkozó évenkénti öngyilkossági és válási adatok alkotják. A válás mérésére a szerző a legegszerűbb mutatót, az 1000 főre jutó válások számát használja, megjegyzi azonban, hogy az így kapott eredmények nem térnek el lényegesen a más, kifinomultabb mutatók alkalmazásával kapott eredményektől. Két kontroll-változó is szerepel az elemzésben; ezek az öngyilkosság, ill. a válás alakulásával időben korreláló társadalmi folyamatok torzító hatását hivatottak kiszűrni. Az egyik ilyen változó a vallásosság mértéke; ezt a meglehetősen bonyolult jelenséget a szerző egy olyan mutatóval igyekszik empirikusan megragadni, amely a vallásos tárgyú könyvek arányát fejezi ki az összes előállított könyv között. A másik ellenőrző változó a munkanélküliségi arány; ez a mutató a gazdasági fejlődés hatását segít elkülöníteni a válás befolyásától.

Idősorelemzésről lévén szó, a szerzőnek sajátos módszertani nehézségekkel is szembe kell néznie. Mivel az egyes évekre vonatkozó hibatényezők várhatóan nem függetlenek egymástól, a hagyományos legkisebb négyzetek módszerével kapott eredmények statisztikai szempontból kifogásolhatóak. Épp ezért a modell együtthatóinak becslése során a szerző egy olyan eljárást — az ún. *Cochrane—Orcutt* iteratív módszert — alkalmaz, amelynek segítségével kiküszöbölhető az autokorreláció torzító hatása.

A vizsgálat eredményeinek fényében úgy tűnik, a válás és az öngyilkosság kapcsolata nem korlátozódik az amerikai kultúrára: a házasságfelbomlás terjedése nyomán Finnországban is emelkedik az öngyilkosságok gyakorisága. A válásnak ez a hatása mindkét nemnél megfigyelhető, mértéke azonban a férfiak esetében nagyobb, mint a nőknél. Ez összhangban van azzal a tapasztalattal, miszerint a házassági kötelékek megszakadása érzelmileg jobban sújtja a férfiakat, mint a nőket.

M.F.

ALPEROVICH, G.: Economic development and population concentration. (Gazdasági fejlettség és népességkoncentráció.) Economic Development and Cultural Change, 1992/1. 63—74. p.

A közgazdasági irodalomban elterjedt nézet szerint a gazdasági fejlettség és a népességkoncentráció közötti kapcsolat U-alakú görbével írható le. A fejlődés kezdeti szakaszában a népesség néhány kiemelt fontosságú városban koncentrálódik: ott, ahol a növekedés is a legintenzívebb. Nemzetközi keresztmetszeti adatok segítségével azonban ezt az összefüggést nem sikerült egyértelműen igazolni. A szerző a fejlettség és a népességkoncetráció összefüggést izraeli adatok alapján kísérelte meg közelebbről vizsgálni.

Kérdés, hogy a gazdasági fejlettség milyen mutatók segítségével közelíthető leginkább. Alkalmasnak látszik az egy főre jutó GNP, a népsűrűség vagy a gépkocsi/népesség arány. A szerző a fejlettség és a népességkoncentráció kapcsolatát olyan

modell segítségével kísérli meg leírni, amellyel az eloszlás becsülhető. Ennek hátterében az a feltételezés áll, hogy a *Pareto*-eloszlás, ha megfelelő adatok állnak rendekezésre, jól ábrázolja pl. az egy főre jutó GNP segítségével számszerűsített fejlettséget az egyes városi településeken. A népsűrűség változója és a népességkoncentráció közötti kapcsolat nyilvánvalóan negatív irányú, mert a már megvalósult erős koncentráció feltehetően a dekoncentráció irányában hat. A személygépkocsik nagy száma a lakosság számához viszonyítva ugyancsak a dekoncentrációnak kedvez, mert a nagyobb távolságokon belül is kedvező közlekedés lehetőségét teszi könnyebbé. Izrael helyzete némileg különbözik azoktól az országoktól, ahol ezek az összefüggések egyértelműen érvényesülnek. Olyan országban ugyanis, ahol a koncentrációt elsősorban a bevándorlás szabja meg, döntő fontosságú kérdés, hogy a bevándorlók városi vagy vidéki jellegű településen kívánnak-e élni. Más szóval: a népességnövekedést és a népesség adott helyen való koncentrációját a bevándorlás nagysága, valamint a bevándorlók preferenciái határozzák meg. A szerző a modell egyenleteit a fentiekben említett megfontolások figyelembevételével több változatban is felírja. Az általa előnyben részesített változat az az összefüggés, amelynek függő változója azoknak a városoknak a számát mutatja, ahol a lakosság száma meghatározott értéknél magasabb; a magyarázó változók pedig a trend, az egy főre jutó GNP, a népsűrűség, a gépkocsi/lakosság arány és az össznépesség.

Az egyenlet becsléséhez természetesen szükség van az utóbb említett változók idősoraira. Ezek az 1922. és az 1983. évek által jelzett időszakon belül több évre vonatkozólag is rendelkezésre állanak. Ebben a vonatkozásban az sem okoz különösebb nehézséget, hogy 1922 és 1948 között még nem beszélhetünk önálló Izrael államról; csupán ezt követően. Az eredmények elemzése azt mutatja, hogy az U-alakú összefüggés nagyjából itt is fennáll. 1922 és 1948 között az egy főre jutó GNP megháromszorozódott, és a népességkoncentráció erősödött. Az 1948—1955 közötti periódusra inkább a népesség dekoncentrálódása volt a jellemző, majd ezt követően ismét erősödött a lakosság koncentrálódása.

Ny. Zs.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE
a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata
1992. No. 3.

ALES, M.: Öngyilkosságok a Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban 1960—1990 között.

URBAN, J.—HORNÁ, J.: A népesség egészségi állapota a Cseh Köztársaságban az 1989. évi felvétel alapján.

BRICHÁCEK, V.—MATEJCEK, Z.—DUNOVSKY, J.—KARABELOVÁ, H.: Prágai vizsgálat a házasságon kívül született gyermekekről, II. Az anyák családi állásának alakulása.

WOWKOVÁ, W.—FIALOVÁ, L.: A házas nők termékenysége Jablonec nad Nisou-ban.

KUCERA, M.: Népesedéspolitika — konklúziók nélkül.

DEMOGRAPHY
az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1992. No. 3.

MURRAY, M.P.: A népszámlálási eredmények helyesbítése és a szövetségi költségvetés elosztása.
COALE, A.J.: A házasságkötési kor és az önkéntes születésszabályozás vállalásának időpontja.
ANDERSON, B.A.—SILVER, B.D.: A termékenységszabályozásegy egyszerű mérése.
AXINN, W.G.—THORNTON, A.: Összefüggés együttélés és válás között: szelektivitás vagy eseti hatás?
AVERY, R.—GOLDSCHEIDER, F.—Jr. SPEARE, A.: A szülői jövedelem és az otthon elhagyása a felnőtté válás folyamán.
CORMAN, H.—KAESTNER, R.: A gyermek egészségének hatásai a családi állapotra és családstruktúrára.
MENSCH, B.—KANDEL, D.B.: A kábítószerek használata, mint a tizenévesek házasság előtti terhességének és abortuszának rizikófaktora.
PETERSON, C.E.—DaVANZO, J.: Miért vállalják az Egyesült Államokban kevésbé a szoptatást a most tizenéves leendő anyák, mint az idősebb nők?
CLARK, W.A.V.: A lakóhely választásának etnikai tényezői.
ROSENBAUM, E.: Faj és etnikum a lakásügyekben: változások New York Cityben, 1978—1987.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
az Európai Népesedéstudományi Társaság folyóirata
1992. No. 3.

DURKHEIM, E.: Öngyilkosság és termékenység: egy morálstatisztikai vizsgálat.
SUNDSTRÖM, M.—STAFFORD, F.P.: Női munkaerő, termékenység és politika Svédországban.
CASTRO MARTIN, T.: Késleltetett gyermekvállalás a mai Spanyolországban: trendek és különbségek.
KRAVDAL, O.: A női munkaerő alacsony arányának gyenge hatása a norvégiai harmadszülésekre.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
az Amerikai Családi Ügyek Nemzeti Tanácsának folyóirata
1992. No. 3.

KALMUSS, D.: Örökbefogadás és fekete bőrű tizenévesek.
SCHWAB ZABIN, L.—WONG, R.—WEINICK, R.M.—EMERSON, M.R.: Eltartottság városi fekete családokban.
MANDERBACKA, K.—MERILÄINEN, J.—HEMMINSKI, E.—RAHKOPEN, O.—TEPERI, J.: A családi állapot, mint perinatális tényező Finnországban.
KALMUS, D.—DAVIDSON, A.—CUSHMAN, L.: Szülői elvárások, tapasztalatok és alkalmazkodás.

PETERSON, R.R.—GERSON, K.: A gyermekgondozás felelősségének megosztása kétkeresős családoknál.
McHALE, S.M.—CROUTER, A.C.: Inkongruencia a szexuális magatartás és a családi munkában való szerep között.
POTUCHEK, J.L.: Dolgozó feleségek kenyérkeresői orientációja.
GLASS, J.: Háztartásbeli és kereső feleségek: demográfiai és viselkedési változások, 1972—1986.
BLAIR, S.L.—JOHNSON, M.P.: A feleségek véleménye a háztartási munkamegosztásról.
JOHNSON, D.R.—AMOLOZA, T.O.—BOOTH, A.: Stabilitás és változás a házasság minőségében.
STANLEY, S.M.—MARKHAM, H.J.: Az elkötelezettség értékelése személyi kapcsolatokban.
TZENG, M.S.: A társadalmi-gazdasági különbözőség és változások hatása az első házasságok felbomlására.
WILLIAMS, K.R.: A házastársi erőszak és fenyegetés szociális okai.
GANO-PHILIPS, S.—FINCHAM, F.D.: Telefoninterjún és írott kérdőíven alapuló házasságvizsgálat.
STACK, S.: A válás hatása az öngyilkosságokra Finnországban.
BRODY, G.H.—STONEMAN, Z.—McCOY, J.K.: Szülői megkülönböztetés a testvérek között.

NOTAS DE POBLACION
a Latin-Amerikai Demográfiai Központ folyóirata
1991. No. 53.

ARGÜELLO, O.: Gazdasági fejlődés, szociálpolitika és népesség.
GUZMÁN, J.M.—TÓRREZ, H.—SCHKOLNIK, S.: A termékenység változásai Bolíviában.
SOJO, A.: A terület és a decentralizáció hatása a termékenység változására.
BRAVO, J.—VARGAS, N.: Bizonyos okok szerinti morbiditási és halálozási trendek összefüggései a gazdasági aktivitással: Costa Rica, Chile és Guatemala, 1960—1986.

POPULATION
a Francia Nemzeti Népességtudományi Intézet folyóirata
1992. No. 3.

VALLIN, J.: Felnőttkori halálokok az alacsony halandóságú országokban.
CHAHNAZARIAN, A.: A termékenység fellendülése Haitiban.
RYCHTARIKOVA, J.—DZÚROVÁ, D.: A halandóság területi eltérései Csehszlovákiában.
CRIBIER, F.—KYCH, A.: A párizsiak nyugdíjazással összefüggő vándorlása.
DARLU, P.—RUFFIÉ, J.: A francia megyék bevándorlásának vizsgálata, az apai nevek alapján.
FRESEL-LOZEY, M.: A párkapcsolatok új formái: módszertani problémák.

CARBONNEIER, J.: Jogi feltevések a házasságkötés kérdéseivel foglalkozó konferencia számára.
LEGRAND, J.: Az 1989—90-es és az 1981—82-es termékenységek összehasonlítása Franciaország európai területén.
HOUDAILLE, J.: Dunkerque tengerészei a XVII—XVIII. században.
HOUDAILLE, J.—LÉVY, C.: Az észak-amerikai szecessziós háború tábornokai.
SANDU, D.: A román falu kultúrdemográfiájának elemei.

1992. No. 4.

SARDON, J-P.: A nők első házasságkötése Európában: egy tipológia elemei.
MENAHEM, G.: Felnőttkori betegségek és gyermekkori családi problémák.
KHLAT, M.: Epidemiológiai módszerek alkalmazása a differenciális halandósági vizsgálatokban.
PAUTI, A.: Családpolitika Svédországban.
HANTRAIS, L.: A termékenység Franciaországban és az Egyesült Királyságban: a családpolitika lehetséges hatásai.
GUIBERT-LANTOINE, C.—MONNIER, A.: Demográfiai konjunktúra: Európa és a fejlett tengerentúli országok.
NOUMBISSI, A.: A módosított Whipple-mutató: egy alkalmazás Kamerun, Svédország és Belgium adataira.
SURAULT, P.: Házasságkötés, válás, öngyilkosság.
DUMONT, G-F.: Az alacsony jövedelmű vagy jövedelem nélküli, egyszülős családok tagjainak családi állapota Franciaországban.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW
az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
1992. No. 1.

LOW, B.S.—CLARKE, A.L.—LOCKRIDGE, A.K.: Egy ökológiai demográfia felé.
OBERMEYER, C.M.: Az iszlám, a nők és a politika: az arab országok demográfiája.
MEEKERS, D.: A házasság az afrikai társadalmakban: egy többletmutatós megközelítés.
KNODEL, J.—CHAYOVAN, N.—SIRIBOON, S.: A termékenység csökkenésének hatása az időskorúak családi támogatására: thaiföldi példa.
FOLBRE, N.: "Az illetlen művészetek": a szex a klasszikus politikai gazdaságtanban.
WESTHOFF, C.F.: A teljesületlen fogamzásgátlási igények mérése: megjegyzés *Bongaartshoz*.
BONGAARTS, J.: A teljesületlen fogamzásgátlási igények mérése: válasz *Westhoffnak*.
FREY, W.H.—JR. SPEARE, A.: A nagyvárosi népességnövekedés újraéledése az Egyesült Államokban: az 1990. évi népszámlálás eredményei.

POPULATION INDEX
a Princeton Egyetem Népességkutató Hivatala és az
Amerikai Népességi Társaság folyóirata
1992. No. 2.

Európai Népesedési Közgazdasági Konferencia, 1993.

ELO, I.T.—PRESTON, S.H.: A korai életszakasz körülményeinek hatásai a felnőtt halandóságra: áttekintés.

Bibliográfia.

STUDIA DEMOGRAFICZNE
a Lengyel Tudományos Akadémia Népességtudományi Bizottságának folyóirata
1991. No. 3.

KUIJSTEN, A.: A család és háztartás vizsgálata: a leírástól a magyarázatig.

JONG GIERVELD, J.—LIEFBROER, A.C.—BEEKINK, E.: A szülői források hatása a fiatal felnőttek otthon-elhagyására Hollandiában.

IGNATCZYK, W.: A jövő lengyel családja az egyedülálló fiatalok családi attitűdjének fényében.

LELIEVRE, E.: Élettörténeti adatok a demográfiában; felhasználásuk a háztartás-szerkezet, a vándorlás és a szakmai karrier elemzésében.

STRZELECKI, Z.: A vándorlás a családi életciklusban Lengyelországban.

HÖHN, C.: Néhány módszertani és alapvető opció a demográfiai életpálya adatokkal kapcsolatban — példák a német Szövetségi Népességkutató Intézet visszatekintő vizsgálatából.

FRATZAK, E.: Családi állapot szerinti halandósági táblák egyes női kohorszoknál az 1988. évi lengyel "Életpálya — család, foglalkozás és vándorlás" retrospektív vizsgálat alapján.

KLIJZING, F.K.H.: Modell az emberi életpálya párhuzamos folyamatainak egyidejű becslésére.

KURKIEWICZ, J.: A vándorlási szelektivitás mérése.

DITTMANN, P.: Részletesebb népesedési előrejelzések.

HOLZER, J.Z.: Lengyelországi demográfiai kutatások rövid jellemzése, 1976—1990.

1991. No. 4.

KOTOWSKA, I.E.: A LIPRO modell alkalmazása a lengyelországi népesség családi állapot és lakóhely szerinti előrejelzésére.

BURCH, T.K.: Az újraházasodás modellezése: a *Hernes*-féle első házasodási modell egyszerű változata.

KURKIEWICZ, J.: Egyes európai országok népességének korstruktúra változásainak összehasonlító elemzése.

IGLICZKA, K.: Termékenységi szintek elemzése az 1931-es Lengyelország egyes területeiről.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a német Szövetségi Népességtudományi Kutatóintézet folyóirata

1992. No. 1.

POHL, K.—STÖRTZBACH, B.—WENDT, H.: Népesedési helyzet Németországban és az Európai Közösségben.

DINKEL, R.H.: Kohorsz-halandósági táblázatok az 1900—1962 közötti generációkra Németország két részében.

KYTIR, J.: A pre-modern és poszt-modern között: családalapítás Ausztriában, 1984—1990.

SCHOLZ, R.D.—SCHOTT, J.: Haláloki struktúra és halálokok szerinti átlagos halálozási kor a várható átlagos élettartam összefüggésében — egy módszertani dolgozat.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 117-4832

Kiadóhivatal: 1052. Budapest, Semmelweis u. 9. Telefon: 118-4023
Kiadásért felel a KSH Népességtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség

DEMOGRÁFIA

1993. XXXVI. ÉVF. 2–3

1993 11. - 2.
József A. Tudományegyetem Állam- és Jogtud. Kar

DEMOGRÁFIA

36. ÉVF. 2—3. SZÁM

BUDAPEST
1993

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: H-1364. Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

ESPE '93 VII. éves ülés 157

Dr. Vukovich György megnyitója 160

Andorka Rudolf: A jelenlegi demográfiai viszonyok hatásai a szociálpolitikára a magyarországi átalakulási folyamat tükrében 162

Plug, Erik J.S.—Van Praag, Bernard M.S.: Családi ekvivalencia-mérlegek szűk és tág jóléti összefüggésben 172

T. Paul Schultz: A termékenységcsökkenés forrásai a modern gazdasági növekedésben: hihető-e a demográfiai átmenetre vonatkozó átfogó bizonyítás? 190

Szívós Péter: Vertikális és horizontális egyenlőtlenségek Magyarországon az 1990-es évek elején 225

KÖZLEMÉNYEK

Válalljai Csocsán Jenő: Gyermekszámnövekedési valószínűségek Kelet-Közép-Európában és Délkelet-Európában 238

FIGYELŐ

Új népességelőreszámítás 279

A Nemzetközi Népességtudományi Unió huszonkettedik kongresszusa 284

Hírek 285

IRODALOM

KÖNYVEK

Dumas, J.: Report on the demographic situation in Canada, 1992. (Jelentés Kanada 1992. évi népesedési helyzetéről.) Statistics Canada, Demographic Division, 157 p. (*M.F.*) 287

Zopf, P.E.: Mortality patterns and trends in the United States. (A halandóság alakulása az Egyesült Államokban.) Studies in Population and Urban Demography, No 7. CN — London, Greenwod Press, 1992. 281 p. (*M.F.*) 288

FOLYÓIRATCIKKEK

Schwarz, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen.) (Családpolitikai intézkedések népesedéspolitikai hatásai.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 197—208. p. (*F.J.*) 290

Dorbritz, J.: Nuptialität, Fertilität und familiale Lebensformen in der sozialen Transformation — Übergang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Outdeutschland? (Házasodás, termékenység és családi életformák — átmenet új demográfiai magatartásokra Kelet-Németországban?) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 167—196. p. (*F.J.*) 292

Hantrais, L.: La fecondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. (A termékenység Franciaországban és az Egyesült Királyságban: a családpolitika lehetséges hatásai.) Population, 1992/4. 987—1016. p. (*R.G.*) 293

Sanders, W.: Catholicism and the economics of fertility. (Katolikus vallás és a termékenység gazdaságtana.) Population Studies, 1992/3. 477—489. p. (*M.F.*) 294

Kvasa, A.: Depopulacija i demograficseszkie volnü. (Depopuláció és demográfiai hullámok.) Vesztnik Sztatisztiki, 1992/8. 18—24. p. (*P.K.*) 294

Czyzowska, Z.: Demograficzne uwarunkowania sredniookresowego rozwoju Polski. (Lengyelország középtávú fejlődésének demográfiai meghatározó tényezői.) Gospodarka Narodowa, 1992/12. 35—39. p. (*K.J.*) 295

Winegarden, C.R.—Wheeler, M.: The role of economic growth in the fertility transition in Western Europe: econometric evidence. (A gazdasági növekedés szerepe a termékenység átmeneti korszakában Nyugat-Európában: ökonometriai tapasztalatok.) Economica, 1992. nov. 421—435. p. (*Ny.Zs.*) 296

Sardon, J.P.: La primo-nuptialité en Europe: éléments pour une typologie. (A nők első házasságkötése Európában: egy tipológia elemei.) Population, 1992/4. 855—892. p. (*R.G.*) 297

Kuciarska-Ciesielska, M.: Motywy zawarcia małzentswa a rozwody. (A házasságkötés és a válás motívumai.) Wiadomości Statisticzne, 1992/12. 5—9. p. (*K.J.*) 298

Kuciarska-Ciesielska, M.: Przyczyny rozwodów. (A válások okai.) Wiadomości Statisticzne, 1993/1. 13—19. p. (*K.J.*) 299

Imhof, A.E.: Europäische historische Demographie von weltweiter Relevanz. (Az európai történeti demográfia világméretű jelentősége.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 209—228. p. (*Ny.Zs.*) 300

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 301
Demography 301
European Journal of Population 302
Journal of Marriage and the Family 302
Naszelenie 303
Notas de Poblacion 305
Population 306
Population and Development Review 306
Population Index 307
Population Studies 307
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 308

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

ESPE '93 VII. Annual Meeting 157
Dr. György Vukovich: Opening address 160
Rudolf Andorka: Implications of the present demographic conditions for social policy in the context of the transformation process in Hungary 162
Plug, Erik J.S.—Van Praag, Bernard M.S.: Family equivalence scales within a narrow and broad welfare context 172
T. Paul Schultz: Sources of fertility decline in modern economic growth: is aggregate evidence on the demographic transition credible? 190
Péter Szívós: Vertical and horizontal inequalities in Hungary in the early 1990s 225

ARTICLES

Jenő Váralljai Csocsán: Parity progression ratios in East-Central and in South-East Europe 238

CHRONICLE

New population projections 279
XXII. Congress of the IUSSP 284
News 285

REVIEW

BOOKS

Dumas, J.: Report on the demographic situation in Canada, 1992. Statistics Canada, Demographic Division, 157 p. (*F.M.*) 287
Zopf, P.E.: Mortality patterns and trends in the United States. Studies in Population and Urban Demography, No 7. — London, Greenwod Press, 1992. 281 p. (*F.M.*) 288

ARTICLES

Schwarz, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen. (Implications of family policy measurement on population policy.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 197—208. p. (*J.F.*) 290
Dorbritz, J.: Nuptialität, Fertilität und familiale Lebensformen in der sozialen Transformation — Übergang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Ostdeutschland? (Nuptionality, fertility and forms of family life — Transition to new demographic behaviors in East Germany.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 167—196. (*J.F.*) 292
Hantrais, L.: La fecondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. (Fertility in France and the United Kingdom: possible implications of family policy.) Population, 1992/4. 987—1016. p. (*G.R.*) 293
Sanders, W.: Catholicism and the economics of fertility. Population Studies, 1992/3. 477—489. p. (*F.M.*) 294

Kvasa, A.: Depopulacija i demograficseszkie volnü. (Depolulation and demographic waves.) Vesztnik Sztatisztiki, 1992/8. 18—24. p. (*K.P.*) 294

Czyzowska, Z.: Demograficzne uwarunkowania sredniookresowego rozwoju Polski. (Main demographic factors of the middle-run development in Poland.) Gospodarka Narodowa, 1992/12. 35—39. p. (*J.K.*) 295

Winegarden, C.R.—Wheeler, M.: The role of economic growth in the fertility transition in Western Europe: econometric evidence. Economica, 1992. nov. 421—435. p. (*Zs.Ny.*) 296

Sardon, J.P.: La primo-nuptialité en Europe: éléments pour une typologie. (First marriages of women in Europe: elements of a typology.) Population, 1992/4. 855—892. p. (*G.R.*) 297

Kuciarska-Ciesielska, M.: Motywy zawarcia małzenstwa a rozwody. (Motivations of marriages and divorces.) Wiadomości Statystyczne, 1992/12. 5—9. p. (*J.K.*) 298

Kuciarska-Ciesielska, M.: Przyczyny rozwodów. (Causes of divorces.) Wiadomości Statystyczne, 1993/1. 13—19. p. (*J.K.*) 299

Imhof, A.E.: Europäische historische Demographie von weltweiter Relevanz. (The world-wide importance of the European historical demography.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 209—228. p. (*Zs.Ny.*) 300

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 301
Demography 301
European Journal of Population 302
Journal of Marriage and the Family 302
Naszelenie 303
Notas de Poblacion 305
Population 306
Population and Development Review 306
Population Index 307
Population Studies 307
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 308

Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

ESPE'93

VII. ÉVES ÜLÉS
BUDAPEST, 1993. JÚNIUS 3—6.

Az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (ESPE) hetedik éves közgyűlését és az ehhez kapcsolt konferenciát 1993. június 3—6. között Budapesten tartotta. A rendezvény házigazdája a Központi Statisztikai Hivatal és a Népességtudományi Kutató Intézet (NKI) volt. A konferencia fővédnökei *dr. Vukovich György*, a Hivatal elnöke és *dr. Bod Péter Ákos*, a Magyar Nemzeti Bank elnöke voltak.

A rendezvényt Programbizottság és Szervező Bizottság készítette elő és bonyolította le. A Programbizottság tagjai *Klaus F. Zimmermann*, az ESPE elnöke (München), *Ricardo Faini* (Brescia), *Horváth Róbert* (Budapest), *Christoph M. Schmidt* (München), a Szervező Bizottság tagjai *Miltényi Károly* (NKI), *Pál Sándorné* (KSH), *Hablicsek László* (NKI), *Schödl Ervinné* (NKI) és *Imre János* (KSH) voltak. A szervezésben és lebonyolításban részt vett a Hivatal és a Népességtudományi Kutató Intézet számos munkatársa.

Az ESPE'93 konferenciát *Vukovich György*, a KSH elnöke nyitotta meg, aki bevezető előadásában röviden vázolta Magyarország demográfiai-társadalmi-gazdasági átalakulásának helyzetét.

Klaus F. Zimmermann, az ESPE elnöke ismertette a konferencia előkészítésének körülményeit.

A nyitó előadást *Horváth Róbert* tartotta "A gazdaságdemográfia fejlődése Magyarországon a két világháború között" címmel. Az előadáshoz a nyitó plenáris ülés elnöke, *Miltényi Károly* fűzött értékelést.

A főreferátum *Arie Kapteyn* (Tilburgi Egyetem) előadásában az időskorúak megtakarításairól szólt.

A konferencián öt plenáris ülésen és 18 szekcióban összesen 110 előadás hangzott el. A plenáris ülések felkért előadásai a következők voltak:

I. *Tim Hatton* (Essexi Egyetem): Kivándorlás Európából 1850—1913 között.

II. *Gustav Feichtinger* (Bécsi Műszaki Egyetem): Mit nyújt a káosz-elmélet a gazdaságdemográfiának?

III. *Andorka Rudolf* (Budapesti Közgazdasági Egyetem): A jelenlegi demográfiai feltételek hatásai a szociálpolitikára a magyarországi átalakulási folyamat tükrében.

IV. *Bernard M. S. van Praag* (SEO, Amszterdami Egyetem): A családi ekvivalencia-mérlegek és a gyermekekkel kapcsolatos költségek új megközelítése.

V. *T. Paul Schultz* (Yale Egyetem): Modern gazdasági növekedés és termékenység-csökkenés.

Az egyes szekciók témái és a szekciószervezők, illetve szekcióvezetők a rendezés sorrendjében az alábbiak voltak:

A.1. A munkaerő bevándorlás hatásai Izraelben
Barry R. Chiswick (Illionisi Egyetem)

B.1. Átalakulás és társadalombiztosítás
Augusztinovics Mária (MTA Közgazdaságtudományi Intézet)

C.1. Munkaerő-kínálat
Peter Jensen (Aarhus Egyetem)

A.2. Vándorlás az iparosodott országok felé
Christoph M. Schmidt (Müncheni Egyetem)

B.2. Szegénység
Paul Johnson (Londoni Közgazdasági Iskola)

C.2. Termékenység és népességi optimum
Heather Joshi (Londoni Egészségügyi Iskola)

A.3. Vándorlási elméletek
Michael Burda (INSEAD)

B.3. Népesség és gazdasági átmenet
Szegő Szilvia (MTA Közgazdaságtudományi Intézet)

C.3. Nőkérdés
Robert E. Wright (Glasgowi Egyetem)

A.4. Empirikus kutatások a vándorlásról
Gerhard Schmitt-Rink (Hallei Egyetem)

B.4. Az öregedés közgazdaságtana
Björn Gustafsson (Göteborgi Egyetem)

C.4. Gyermekgondozás és a gyermekre fordított költségek
John Micklewright (Firenzei Európa Egyetem)

A.5. A vándorlás hatásai
Christian Dustmann (Bielefeldi Egyetem)

B.5. A társadalmi-gazdasági fejlődés kérdései
Winfried Schmähl (Brémai Egyetem)

C.5. A családformáció és a nemzedékek közötti kapcsolatok
Alf E. Risa (Bergeni Egyetem)

A.6. Humán tőke és a munkaerő-kínálat
Paul S. Maxim (Nyugat-Ontarioi Egyetem)

B.6. A gazdaságdemográfia kérdései
Pedro T. Pereira (Lisszaboni NOVA Egyetem)

C.6. A keresetek összetétele és a munkanélküliség
Rudolf Winter-Ebmer (Linzi Egyetem)

A konferenciának 134 külföldi és 13 magyar regisztrált résztvevője volt. A résztvevők tiszteletére *dr. Vukovich György* adott fogadást a Buda-Penta szálloda Budavár Éttermében. A konferencia ideje alatt került sor az ESPE 1993. évi Közgyűlésére és a Journal of Population Economics gazdaságdemográfiai folyóirat Szerkesztőbizottságának ülésére.

Folyóiratunk e számában közreadjuk *dr. Vukovich György* megnyitóját és négy figyelemre méltó tanulmányt válogattunk közlésre a számos kitűnő előadás közül.

A közölt tanulmányok eredeti angol nyelvből készült fordítások. A fordításból eredő hibákért az Olvasótól megértést kér a Szerkesztőség.

Hablicsek László

Dr. VUKOVICH GYÖRGY MEGNYITÓJA

Hölgyeim és Uraim, kedves Kollegák!

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy Budapesten üdvözölhetem Önöket. Voltaképpen ez már a második alkalom, hogy az ESPE tagjai — vagy legalábbis egyes tagjai — eljöttek Budapestre. 1990. szeptember 27—29-ig néhányan Önök közül itt voltak egy munkaülésen. Örülök, hogy nyilván kedvező benyomásaik voltak akkor, és ezért elhatározták, hogy visszajönnek. Remélem, hogy most is megfelelünk majd e színvonalas összejövetel elvárásainak.

A tudományos és professzionális motívumokon kívül gyakorlati okokból is örülünk annak, hogy Önök itt vannak. Amint ezt talán tudják, Magyarországon a demográfiai helyzet és fejlődés meglehetősen kedvezőtlen. Több mint 30 év óta a reprodukció értéke az egyszerű reprodukció szintje alatt van. Részben az alacsony termékenység és részben a mortalitásban az utóbbi 20 évben bekövetkezett váratlan romlás következtében a népesség 1981 óta fogy Magyarországon. Eltekintve ennek érzelmi aspektusaitól a korstruktúra ezzel együttjáró torzulása komoly gazdasági és társadalmi következményekkel jár. Szembe kell néznünk a gyors és egyenetlen öregedési folyamatok következményeivel a társadalombiztosításban, a nyugdíjellátásban és az egészségügy területén.

A legutóbbi négy év politikai, társadalmi és gazdasági változásai nemcsak felerősítették régi népesedési problémáinkat, hanem bizonyos új témaköröket is kifejlesztettek. A kelet-európai piac összeomlása és a több mint 20 milliárd dolláros külső adósságunk elkerülhetetlenné tette merev és korszerűtlen gazdaságunk drasztikus és radikális szerkezetváltozását. Az ezzel együttjáró munkanélküliség, ami jelenleg a gazdaságilag aktív népesség mintegy 12%-át érinti, nemcsak gazdasági következményekkel jár, hanem lélektanilag is hatással van egy olyan társadalomra, amely nem szokott hozzá egy ilyen helyzethez.

Egy további új jelenség, amely mind a népesedést, mind a gazdaságot érinti, a viszonylag nagymérvű nemzetközi vándorlás. Ez lényegében két dimenzióban történik. Kihasználva az új lehetőségeket bizonyos agy- és szakképzettség vándorlás indult el a 80-as évek végén és van ma is folyamatban Nyugat-Európa és Észak-Amerika irányában. Ugyanakkor viszont Magyarország viszonylagosan kedvező és stabil helyzete Kelet-Európában egy bevándorlást indított el a környező országokból, időnként menekülések formájában is a politikai és katonai események következtében.

Gazdaságunk átalakítása természetesen jelentős változásokkal jár a jövedelemeloszlásban, az adózásban, az állami költségvetés és a társadalombiztosítás funkcióiban. Ezek viszont befolyásolhatják a nupcialitást, a családalakulást és a háztartás szerkezetet. Az árrendszerben bekövetkezett változásoknak más-más hatása van a különböző típusú háztartásokra, ami viszont befolyással lehet a termékenységre is. Ennek különösen nagy jelentősége van egy olyan

időszakban, amikor az évi infláció mértéke 20—25% között mozog, amint ez Magyarországon történt a legutóbbi években.

Fentiek miatt nyilvánvaló, hogy a szociálpolitikának jelentős szerepe van az átmeneti időszakban. Ugyanakkor miután a magyar GDP az utóbbi években csökkent, növekvő szociálpolitikai juttatások növekvő adózást jelentenek. Szembenézve ezzel a dilemmával az alternatív megoldások közötti választásoknál a demográfiai összefüggéseket is figyelembe kell vennünk.

Fenti meggondolások miatt is nagy érdeklődéssel olvastam a konferencia előzetes programját. A különböző előadások címeit és témáit átnézve többségük nemcsak professzionálisan érdekes, hanem számunkra időszerű is jelenlegi gazdasági és demográfiai helyzetünkben. Ezért azt reméljük, hogy új eszméket és szemléletet is tanulhatunk Önöktől, hogy átmeneti periódusunkban amennyire lehet összhangba hozzuk gazdasági és népesedési folyamatainkat.

Azt is reméljük, hogy a magyar előadások egy része is érdekes lehet az Önök számára, miután problémáink egy része azonos vagy hasonló annak nyomán, hogy a népesedés egyes területein, így pl. a termékenységben, a nupcialitásban, a család- és háztartásszerkezetben, a trendek konvergensek. Ugyanakkor a közép- és kelet-európai régió egyes problémái nemcsak a gazdaságban, hanem a megbetegedések és a halandóság területein is speciálisak.

E meggondolások miatt hangsúlyozta a magyar kormány nyilatkozata a márciusi genfi Európai Népesedési Konferencián, hogy "Az európai kooperációt ebben a témában rendkívül fontosnak tartjuk. Ennek egyik oka, hogy az európai országok népesedési problémái nagyon különböznek más kontinensektől és régióktól, különösképpen pedig a fejlődő országoktól. Ennek következtében mind a multilaterális, mind a bilaterális kooperációt az európai régióban nagyon fontosnak tartjuk mind a kormányzati szinten, mind pedig a tudományos és professzionális szervezetek szintjén." Ennek szellemében vállalkoztunk e konferencia megrendezésére is.

Jóllehet a konferencia gazdag programja idejük nagy részét igénybe fogja venni, remélem alkalmuk lesz valamit látni Budapestből is. Azok, akik már korábban is itt voltak, összehasonlítást tehetnek korábbi megfigyeléseikkel, az először itt lévők pedig tapasztalatokat szerezhetnek egy olyan témakörben, amiről eddig csak az újságokban vagy könyvekben olvashattak.

Azt is tapasztalni fogják, hogy Magyarország nem egy gazdag ország és rendkívüli nehézségekkel kell szembenéznünk, hogy megközelítsük az európai színvonalat a gazdasági, társadalmi és politikai életünkben. Mindazonáltal remélem, hogy tapasztalni fogják annak jelét is, hogy ez a folyamat már megindult.

Kívánok Önöknek érdekes professzionális vitákat és kellemes budapesti tartózkodást. Az Európai Gazdaságdemográfiai Társaság (ESPE) 7. éves konferenciáját ezennel megnyitom.

A JELENLEGI DEMOGRÁFIAI VISZONYOK HATÁSAI A SZOCIÁLPOLITIKÁRA A MAGYARORSZÁGI ÁTALAKULÁSI FOLYAMAT TÜKRÉBEN

ANDORKA RUDOLF

1. Magyarország demográfiai viszonyai

Magyarországon az éves népmozgalmi adatokból számított bruttó reprodukciós együttható 1960-ban 1,0 alá csökkent és azóta csak 1974—1977 között volt enyhén 1,0 felett. 1991-ben a mutató értéke 0,906 volt. A születési kohorszok termékenysége ennél valamivel magasabb szintet mutat: az 1936—1940 között született női kohorsz 1,945-es teljes termékenységi arányszámot mutatott a nők 50 éves korában és az ezt követő kohorszok a jövőben hasonló szintet érhetnek el (*Kamarás*, 1984). A reprodukciós szint alatti termékenység következtében a halálozások éves száma 1981 óta meghaladja az élveszületések számát, azaz a népesség csökken (a nemzetközi vándorlás egyenlegét nem vesszük figyelembe).

Bár a halandóság szintje igen magas Magyarországon (1991-ben a férfiak születéskor várható átlagos élettartama 65,02 év, a nőké 73,83 év volt), hosszú ideje az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt lévő termékenység a népesség jelentős öregedését vonta maga után, 1992-ben a népesség 19,2 százaléka volt 60 éves és idősebb.

Mind a termékenység alacsony szintje, mind az időskorú népesség magas és növekvő részaránya fontos következményekkel jár a szociálpolitikára nézve.

2. Társadalmi viszonyok a magyarországi átmenetben

A központosított gazdaságból a piacgazdaságba és a tekintélyelvű politikai rendszerből a többpárti demokráciába történő átmenettel párhuzamosan a magyar társadalomnak jelentős gazdasági nehézségekkel kell megküzdenie. Ezeket részben a piacgazdaságba történő átmenet és a magyar gazdaság struktúrájának átalakulása (a nemhatékony ágazatok és vállalatok leépítése) okozták, részben pedig a volt KGST piac összeomlása és a világméretű gazdasági depresszió. E tényezők következtében a GDP 15—20 százalékkal csökkent, az egy főre eső reáljövedelem 10—12 százalékkal mérséklődött, a munkanélküliségi ráta 1993 tavaszán 14 százalékot ért el, az inflációs ráta 29 százalékos volt 1990-ben, 35 százalékos 1991-ben és 23 százalék körüli 1992-ben.

Következésképp a népesség jelentős részét közvetlenül érintette a reáljövedelem csökkenése és a létminimum alatt élők részarányának növekedése. Az elszegényedés-szegénység valóságos adatait a jövedelemről és életkörülményekről szóló 1992. májusi országos adatfelvételből nyerhetjük (Jelentés, 1992).

A háztartásokban élők egy főre jutó jövedelme a megkérdezett népesség 9 százalékánál nominálisan is kisebb volt 1992 májusában, mint 1991 májusában. 37 százalék mondta azt, hogy 1—20 százalékkal nőtt a nominális jövedelme, tehát a reáljövedelme ennek ellenére csökkent. 22 százaléknál 20—30 százalékos volt a bruttó jövedelem-emelkedés, tehát ekkora rész többékevésbé megőrizte reáljövedelem-szintjét. A megkérdezettek 16—16 százalékánál mutatkozott 30—50 százalékos, illetve 50 százalék feletti (az inflációs rátát kétszeresen meghaladó) nomináljövedelem-növekedés 1991 májusa és 1992 májusa között. Így miközben a népesség fele szegényebb lett, tehát kisebb a reáljövedelme mint egy évvel korábban, 16 százalék sokkal gazdagabb lett. Ezek az ellentétes tendenciák formálják a szociális hátterét a jelenlegi Magyarország társadalmi és politikai fejlődésének és adják a szociálpolitikai viták hátterét is.

A tulajdonosok, a magán és állami cégek menedzsereinek egy része, valamint a professzionális munkaerő egy része képes volt arra, hogy jelentős mértékben növelje reáljövedelmét, míg a nyugdíjasok legnagyobb része kénytelen volt szembenézni reáljövedelmének csökkenésével (*Kolosi, Sík*, 1992). Utóbbi annak következménye, hogy hiányzott a nyugdíjak többségénél az inflációs rátával történő indexálás. Ennek következtében már az 1980-as években a nyugdíjak többsége — a legalacsonyabbak kivételével — évről évre vesztett reálértékéből (1. táblázat). Így a nyugdíjasok hangos panaszai, hogy lassan elszegényednek, teljesen indokoltak.

Egészen más képet kaphatunk, ha a létminimum alatti egy főre eső jövedelmű háztartásokban élő népességet vizsgáljuk (a létminimum 10 ezer Ft/hó körül volt 1993 tavaszán). Ennek a szegény népességnek a részaránya 10 százalék volt az 1980-as években és 23 százalékra nőtt 1992-ben (*Kolosi, Sík*, 1992). E 2,3 millió szegény ember 32 százaléka 0—18 éves korú gyermek, 17 százaléka nyugdíjas és 5 százaléka 55 éves és idősebb eltartott (többségük nő). Tehát több gyermek van a szegények között, mint idős ember. (Ezek a számok természetesen változnának, ha a létminimumot és a szegénységet ekvivalens skálák szerint értelmeznénk ahelyett, hogy az egy főre eső háztartási reáljövedelmet vesszük, ahol a háztartás minden tagjának azonos a súlya).

A gyermekek felülreprezentációja a szegények között még inkább látható, ha azt vizsgáljuk, mekkora részarányuk van a népesség egyes korcsoportjaiban azon háztartásokban élőknek, ahol az egy főre jutó jövedelem a létminimum alatt van (*Andorka*, 1992). A 0—18 éves gyermekek 49 százaléka él a háztartásoknak ebben a legalacsonyabb kvartilisében, miközben az 50—59 éveseknek csak a 17, a 60—69 évesek 17,4, a 70—79 évesek 17,4 és a 80 évesek és idősebbek 22,9 százaléka tartozik ilyen jellemzőjű háztartáshoz. Ez egy hosszabb tendencia következménye, amelyet az 1970-es évektől figyelhetünk meg és amely szerint az idősek kevésbé váltak szegénnyé, mint a gyermekek (2. táblázat).

Ez az időskori szegénység paradoxona, melyet más országokban is megfigyeltek, de kevésbé jellegzetes, mint Magyarországon: mialatt az idős

egyének többsége lassan elszegényedik életkorának előrehaladásával, az öregek, mint egy demográfiai csoport átlagosan mégis tehetősebbé válik.

Minden fejlett társadalom szembenéz azzal a problémával, hogyan ossza el újra a jövedelmeket a munkaképes korú népesség, az idősek és a fiatalok között. Egy adott nagyságú jövedelemnek a munkaképes korú népességtől történő átcsoportosítása esetén az időskorúakra jutó növekvő kiadások azt jelentik, hogy a gyermekektől csoportosítjuk át azokat. Így, ahogyan *Samuel Preston* (1984) az Amerikai Demográfiai Társasághoz intézett elnöki megnyitójában kifejezte, szembe kell néznünk az alábbi kérdéssel: ".. kollektív jövőnkről — a közjóról — gondoskodunk vagy csak egyéni jövőnkről? Ha csak egyéni jövőnk lényeges számunkra, akkor érdekeinket természetesen magunkra, idősebb emberekre koncentráljuk és folytatni fogjuk az előttünk megjelenő, lefelé vezető utat. De ha vannak kollektív érdekeink, akkor szembe kell néznünk egy második és még bonyolultabb döntéssel arról, hogy a gyermeknevelés iránti egyéni és közösségi felelősség milyen együttese szolgálja a legjobban a jövő generációk szükségleteit", azaz a szociálpolitikán keresztül mekkora támogatást kívánatos nyújtani a gyermekes családoknak, hogy növekedjen életszínvonaluk és csökkenjen azon gyermekek részaránya, akik szegénységben élnek. Magyarországon jelenleg a csökkenő átlagjövedelem és az állami költségvetésnek a teljes GDP-n belüli csökkenő részaránya mellett ez a kérdés még sokkal akutabb.

3. A szociálpolitika problémái rövid távon

A szociálpolitika fő problémája jelenleg az, hogy míg egyfelől a szociális kiadások szinte automatikusan növekednek, másfelől a GDP csökkenése és az állami költségvetési kiadások GDP-n belüli részarányának csökkenése következtében ezeket is vissza kellene fogni.

A szociális kiadások nem voltak rendkívül magasak Magyarországon, de magasabbak voltak, mint a hasonló gazdasági fejlettségű országokban, pontosabban a kiadások részaránya meghaladta az "alacsony jövedelmű" OECD országokban mért arányokat, viszont alatta maradt a "jóléti" OECD államok kiadási részarányainak (3. táblázat). 1980 óta a kiadások néhány tételcsoportja növekedett a demográfiai és a gazdasági tendenciák következtében: a nyugdíjak részaránya a GDP-n belül 1991-ben elérte a 10,6 százalékot annak következtében, hogy megnőtt a függőségi arány és a nyugdíjba menők aránya (*Kopits és szerzőtársai*, 1990), a munkavállalói járulékok viszont nulláról 1,2 százalékra nőttek a munkanélküliség növekedése miatt.

A nyugdíjakra fordított kiadások hosszú távú növekedő trendet mutatnak (4. táblázat) és ha a jelenlegi körülmények fennmaradnak, akkor a következő években is emelkedésre kell számítani (*Tóth*, 1993). Azzal párhuzamosan, hogy a társadalombiztosítási rendszer bevételei reálértékű növekedésére nem lehet számítani, a nyugdíjrendszer deficitje emelkedik, ha a nyugdíjmegállapítás szabályai nem változnak.

Ezek a szabályok egyfelől igen előnyösek. A nyugdíjjogosultság életkora — viszonyítva a többi fejlett országhoz — nagyon alacsony: 60 év a férfiak, 55 év a nők esetében. A korai nyugdíjazás és a rokkantnyugdíjazás viszonylag könnyen elérhető. Az öregkori nyugdíj kezdőösszegének megállapítási szabályai szintén előnyösek: 42 év munkaviszony esetén a nyugdíj összege eléri a legutolsó évek átlagkeresetének 75 százalékát (korábban az utolsó legjobb 3 évét, 1992-től az 1988-ig visszaszámított átlagot). Minimálisan 10 év munkaviszony megkövetelt, de efölött a nyugdíj-kereset aránya bizony fölötte van annak, amit a konstans növekedési arány alkalmazásával kapnánk.

Más oldalról a társadalombiztosítási alapok e "bőkezűségük" következtében nem képesek arra, hogy garantálják a nyugdíjak reálértékének megőrzését, tehát ezek nem indexáltak, bár évről évre kormány, illetve jelenleg parlamenti döntések alapján növekednek. Nemrég a parlament hozott olyan döntést, aminek alapján a nyugdíjakat a nettó bérnövekedésnek megfelelően kell emelni. Ugyanakkor ez az utóbbi években kevesebb volt, mint az inflációs ráta. A jövőben pedig a nyugdíjaknak a nettó bérnövekedéshez történő igazítása fokozza majd a nyugdíjalap deficitjét.

Így a szociálpolitika reális kérdésfelvetése rövid távon az, hogy vagy a nyugdíjakat növeljük úgy, hogy elkerüljük a nyugdíjasok további elszegényedését, mégpedig annak árán, hogy csökkentjük az államkassza más kiadásait, többek között a szociális kiadások más típusaira, így a családtámogatásra jutó összegeket; vagy pedig végrehajtsunk egy nyugdíjrendszer reformot, és ha ezt tesszük, akkor mi módon tegyük ezt. Abban az esetben, ha a nyugdíjrendszer reformja elmarad, akkor nem kerülhető el egy komoly társadalombiztosítási válság (*Kopits*, 1992).

Gyakran állítják, hogy a magyarországi szociálpolitikának igen bőkezű a családtámogatási rendszere. Annak érdekében, hogy a helyzetet korrekt módon értékeljük, meg kell említeni, hogy a viszonylag magas támogatások a magyarországi korai termékenységcsökkenés következményei, a termékenység 10—15 évvel korábban került az egyszerű reprodukció szintje alá, mint Nyugat-Európa országaiban (*Blayo*, 1987). Azt is hangsúlyozni kell, hogy a magyarországi személyi jövedelemadó-rendszerben csak rendkívül kismértékű kivételek és kedvezmények adottak a gyermekes családok részére (s ezek is több alkalommal változtak), míg több Nyugati társadalomban az adórendszer által nyújtott közvetett támogatás sokkal jelentősebb (*Fischer*, 1992).

A családtámogatás három fő típusa a következő:

— családi pótlékok, ahol fix összegeket fizetnek a gyermekes családoknak, az összeg differenciált a család gyermekszáma és típusa szerint (az egyszülős családok valamivel magasabb támogatásban részesülnek); 1992. januárban a 2 szülős 2 gyermekes család havi 2850 Ft családi pótlékot kapott gyermekenként.

— gyermekgondozási segély, melynek keretében a korábban dolgozó anyák a gyermek három éves koráig fix havi juttatásban részesülnek, differenciáltan a gyermek születési sorrendje szerint; 1991-ben a havi átlagos gyermekgondozási segély 4450 Ft volt.

— gyermekgondozási díj, amelyet a korábban dolgozó anyáknak fizetnek a gyermek 2 éves koráig; ennek összege a korábbi kereset meghatározott százaléka, hasonló a táppénzhez; 1991-ben a havi átlagos gyermekgondozási díj 6636 Ft volt.

Az 1980-as években a családtámogatásra fordított összegek aránya a GDP százalékában növekedett, ám sem a családi pótlék, sem a gyermekgondozási segélyek és díjak nem voltak indexáltak, a kormánydöntésekkel bekövetkezett emelések ellenére reálértékük csökkent.

A nyugdíjjal ellentétben, melynek elvben fedeznie kellene a nyugdíjas létfenntartását, a családtámogatások a gyermekre fordított kiadásoknak csak kisebbik részét fedezi. Ennek következtében a támogatás önmagában képtelen megvédeni a gyermekeket a szegénységtől, de közreműködnek a gyermekes családok financiális problémáinak enyhítésében.

Nyilvánvalóan a legegyszerűbb módja a szociális kiadások csökkentésének az lenne, ha csökkenne a családtámogatásra fordított összegek reálértéke, akár úgy, hogy engedjük reálértékük csökkenését, akár úgy, hogy csökkentjük a nominálértéküket, illetve megadóztatjuk azokat (vagy akár teljesen megszüntetjük a gyermekgondozási segély, illetve díj intézményét).

Ezért az alapkérdés a szociálpolitika számára az, hogy vagy a családtámogatás csökkentését kell elfogadni annak árán, hogy még több gyermeket teszünk szegénnyé, vagy az a kívánatos, hogy megtartsuk a támogatások reálértékét (párhuzamosan néhány lehetséges változtatással a finanszírozásban) annak érdekében, hogy amilyen mértékben csak lehetséges, megvédjük a gyermekeket a szegénységtől.

4. A szociálpolitikai reform problémái és lehetőségei közép és hosszú távon

Középtávon és méginkább hosszú távon a társadalombiztosítás jelenlegi rendszere nem tartható fenn, amennyiben a jelenlegi tendenciák és szabályozások változatlanok maradnak. Mindenekelőtt azért, mert az időskori függőségi arány először lassan, 2010 után azonban nagyon sebesen növekedni fog. 2015-ben a nyugdíjkorhatár felettiek (60 éves és idősebb férfiak, 55 éves és idősebb nők) aránya a munkaképes életkorban lévő népességhez (15—59 éves férfiak és 15—54 éves nők) 0,43 lesz és így — a gazdasági aktivitási jelenlegi arányát véve figyelembe — 100 aktív munkaképes korúra 57 nyugdíjkorhatár feletti fog jutni.

Középtávon a nyugdíjak finanszírozása csak akkor lesz biztosított, ha:

1. a társadalombiztosítási járulékokat növeljük (ezek ma már a keresetek 55 százalékát teszik ki és lehetetlennek tűnik az emelésük),
2. a nyugdíjak összegét csökkentjük, ami közfelháborodást kiváltó intézkedés lenne és a mintegy 2,5 millió nyugdíjas további elszegényedéséhez vezetne,
3. a nyugdíjkorhatár emelése történne meg, ami szintén nem lenne népszerű intézkedés.

Az első lépést a nyugdíjkorhatár emelése irányában megtettük, 1995-től minden második naptári évben egy évvel fog növekedni a nők nyugdíjkorhatára. Úgy tűnik azonban, hogy a nyugdíjkorhatár sokkal drasztikusabb emelésére volna szükség.

Több, hosszabb kifutású terv került megvitatásra a nyugdíjrendszer radikális átalakításával kapcsolatban, úgy mint

1. átmenet a jelenlegi felosztó-kirovó rendszerről a tőkefedezeti rendszerre (*Augusztinovics*, 1993),
2. a fix minimális nyugdíj biztosítása minden állampolgárnak az állami költségvetésből, ehhez járuló viszonylag mérsékelt összegű nyugdíj az életút során felmutatott keresetektől függően egy kötelező biztosítási rendszer keretében, végül egyéni biztosítási rendszerekbe történő belépés lehetősége és ebből származó nyugdíjkiegészítés.

Ilyen reformok véghezvitele azonban rendkívül bonyolult feladata lenne. *Bourgeois-Pichat* (1978, 1979) bizonyította, hogy a teljes tőkefedezeti nyugdíjrendszer elvileg lehetetlen. A jelenlegi rendszer alapvető változtatása a jelenlegi és a leendő nyugdíjasok többségének hangos ellenállásába ütközne, akik becsapottnak éreznék magukat.

Nagyon hosszú távon a társadalombiztosítás problémái, különösen a nyugdíjrendszeré a korösszetétel alakulásától függnek majd. Amint a halandóság reményeink szerint javul Magyarországon, felerősödnek az öregedés okozta gondok. Sokkal több függ a termékenység jövőbeni alakulásától. A gyermekszám további csökkenése megnöveli az időskorú népesség nyugdíjellátásának komoly nehézségeit, amikor a kislétszámú kohorszok munkaképes korba lépnek. Más oldalról viszont a teljes termékenységi arány növekedése az egyszerű reprodukciós szint közelébe enyhítheti ezeket a problémákat hosszú távon. Ezt a tényezőt nem szabad mellőzni, amikor a családtámogatást érintő politikáról gondolkodunk. Ezek a támogatások kismértékű, de egyértelműen pozitív hatást gyakoroltak a termékenység csökkenésének megállításában és néhány születési kohorszban a befejezett termékenység növekedését eredményezték (*Andorka*, 1993). A népességpolitika fogadtatásáról szóló európai adatfelvétel eredményei alapján egy ilyen politika folytatása kedvező visszhangra találna a társadalomban és a fiatal házaspárok nem elhanyagolható számban jelentették ki, hogy gyermekbarát intézkedések meghozatala esetén készek lennének eggyel több gyermek vállalására (*Kamarás*, 1993).

HIVATKOZÁSOK

Andorka R.: Szegénység. In: Jelentés, Op-cit. 48—60. pp. (1992).

Andorka, R.: Ageing and European economic demography. In: *Johnson, P.—Zimmermann, K.F.*, eds.: Labour markets in ageing Europe. Cambridge. Cambridge University Press, 46—52. pp. (1993).

Augusztinovics M.: Egy értelmes nyugdíjrendszer. Közgazdasági Szemle, Vol. 40. No. 5. 415—431. pp. (1993).

Blayo, Ch.: La fécondité en Europe depuis 1960: convergence ou divergence. In: European Population Conference 1987, Planaries. Helsinki. Central Statistical Office, 47—111. pp. (1987).

Bourgeois-Pichat, J.: Le financement des retraites par capitalisation. Population, Vol. 33. No. 6. 1115—1136. pp. (1978).

Bourgeois-Pichat, J.—Chapron, J.-E.: Répartition du revenue national entre capital et travail. Application au financement des systemes de retraite. Population, Vol. 34. No. 1. (1979).

Fischer, I.: Staatliche Einkommenssicherung und Niedrigeinkommenshaushalte. Frankfurt. Campus, 343 p. (1992).

Jelentés a Magyar Háztartás Panel I. hullámának eredményeiről, 1992, Budapest. BKE Szociológia Tanszék, TÁRKI. 117. p.

Kamarás F.: Longitudinális vizsgálatok szerepe a népesedési folyamatok elemésében. In: A gazdaság intenzív fejlődése és a statisztika c. konferencia előadásai, Budapest. Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztály, 97—104. pp. (1984).

Kamarás, F.: Hungary, 1981. Country Summary. European Comparative Survey on Population Policy Acceptance. 16+10 p. (1993).

Kessides, Ch. et al.: Hungary: Reform of Social Policy and Expenditures. Washington, World Bank (1992).

Kolosi T.—Sík E.: Munkaerőpiac és jövedelmek. In: Jelentés Op. cit. 8—24. pp. (1992).

Kopits, Gy.: Social security. In: *Tanzi, V.*, ed.: Fiscal policies in economies in transition. Washington. International Monetary Fund. 291—311. pp. (1992).

Kopits, Gy.—Holzmann, R.—Schieber, G.—Sidgwick, E.: Social security reform in Hungary. Washington. International Monetary Fund. 187 p. (1990).

Preston, S.: Children and the elderly: divergent paths for America's Dependents. Scientific American. Vol. 251. No. 6. 44—49. pp. (1984).

Tóth I.,Gy.: A hazai nyugdíjrendszer alakulása 2000-ig. Kézirat.

1. A nyugdíjak reálértékének változása az 1980-as években, figyelembe véve az inflációt és a kormánydöntésekkel történt nyugdíjemeléseket
The change of the real value of pensions in the 1980's, taking into consideration the increases of pensions decided by the government and the inflation

Év	A nyugdíjak nominális értéke 1980-ban		
	1500 Ft	3000 Ft	5000 Ft
	a reálérték indexe az adott évben, az 1980. évi reálérték százalékában		
1981	102,1	98,8	97,8
1982	103,3	95,5	93,4
1984	105,6	88,0	83,9
1986	107,0	82,9	77,3
1988[1]	109,1	78,5	69,4

[1] A 70 éves és idősebb nyugdíjasok kivételével, akik nyugdíjat nagyobb mértékben emeltek.

2. A legalacsonyabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező népességtizedbe tartozók aránya a megfelelő korcsoport népességének százalékában
Percentage of age groups belonging to the lowest per capita income decile

Korcsoport	1972	1987	1992
0— 2	15,2	20,7	19,6
3— 6	15,3	17,0	19,2
7—14	15,1	15,1	15,6
15—19	6,3	7,2	13,9
20—24	5,0	6,0	11,9
25—29	5,1	12,9	12,3
30—34	7,9	11,5	9,3
35—39	6,7	9,7	9,7
40—44	4,4	6,4	7,2
45—49	3,2	4,7	8,0
50—54	3,6	5,4	5,5
55—59	6,2	6,0	5,5
60—69	15,1	9,8	5,8
70 és több	27,9	11,7	4,1
Együtt	10,0	10,0	10,0

3. Szociális kiadások a GDP százalékában Magyarországon és az OECD országokban, 1980, 1986
Social expenditures as percentage of GDP, Hungary and OECD countries, 1980 and 1986

	Magyarország		OECD országok			
			"alacsony jövedelműek"		"jóléti államok"	
	1980	1986	1980	1986	1980	1986
Összesen	21,2	24,4	17,3	20,9	30,3	30,6
Oktatás	3,6	4,0	3,9	3,7	6,7	6,3
Egészségügy	3,3	4,1	5,1	4,8	6,3	6,4
Nyugdíjak	7,8	9,1	5,9	7,8	9,8	10,1
Munkanélküliség	0	0	1,2	1,8	1,4	2,5
Egyéb	6,5	7,1	1,3	2,9	6	5,3

Forrás: Kessides et al, 1992, 7. o.

4. A nyugdíjak jellemzőinek alakulása Magyarországon, 1970—1991
Pension trends in Hungary, 1970—1991

	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Kiadások, md Ft	13,0	27,1	56,0	91,7	202,1	262,8
Nyugdíjkiadások a GDP %-ban	3,9	5,6	7,8	8,9	9,7	10,6
Nyugdíjasok a teljes népesség %-ban	14,0	17,0	19,4	21,6	24,7	25,9
Foglalkoztatott népesség és a nyugdíjasok aránya	3,4	2,8	2,4	2,1	1,8	
Az átlagnyugdíj és az átlagkereset aránya	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7

Forrás: Kopits et al, SSA Statistical Reports.

5. Családtámogatási jellemzők alakulása Magyarországon, 1970—1991
Family benefit trends in Hungary, 1970—1991

	1970	1975	1980	1985	1990	1991
Családi pótlék						
Kiadások, md Ft	2,8	6,4	13,6	21,3	64,7	80,9
Kiadások a GDP %-ban	0,8	1,3	1,9	2,1	3,1	3,3
Támogatott családok száma (1000)	731	905	1113	1363	1514	1545
Átlagos gyermekszám	2,2	2,0	1,9	1,7	1,7	1,6
Családi pótlék az átlagbér %-ban	14,0	20,8	24,4	24,2	34,3	43,4
Családi pótlék a létminimum %-ban				29,0	43,0	35,0
Gyermekgondozási segély						
Kiadások, md Ft	1,2	3,0	3,9	2,7	3,7	5,8
Kiadás a GDP %-ában			0,5	0,3	0,2	0,2
Segélyben részesülők, 1000 fő	157	250	263	167	95	109
Gyermekgonozási segély az átlagbér %-ában	28,0	28,0	21,0	20,0	26,0	
Gyermekgondozási díj						
Kiadások, md Ft				1,6	9,7	12,0
Kiadás a GDP %-ában				0,2	0,5	0,5
GYED-ben részesülők, 1000 fő				67	155	151
Gyermekgonozási díj az átlagbér %-ában				41,0	41,0	

Tárgyszavak:

Szociálpolitika
Népesedés

IMPLICATIONS OF THE PRESENT DEMOGRAPHIC CONDITIONS FOR SOCIAL POLICY IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION PROCESS IN HUNGARY

CSALÁDI EKVIVALENCIA-MÉRLEGEK SZŰK ÉS TÁG JÓLÉTI ÖSSZEFÜGGÉSBEN

PLUG, ERIK J.S.—VAN PRAAG, BERNARD M.S.

Vázlat

A családnagyság kétféleképpen befolyásolja a jólétet. Az egyik, hogy ha a család nő és a jövedelem állandó, a jövedelmet több családtag közt kell szétosztani. Ez arra mutatna, hogy a család növekedése a jólét csökkenését eredményezi. Viszont az a tény, hogy a családnak vannak gyermekei, a gyermekeknek, mint fogyasztási javaknak az értékére mutat. Ebben a dolgozatban két magatartási kérdést elemzünk, azaz a jövedelem értékének a kérdését és a *Cantril* kérdést. Az elsőt úgy érthetjük, mint ami csak az első hatást ragadja meg, míg a második mindkettőt. A két kérdés alapján vonjuk meg a család ekvivalencia mérlegét, és nagyon eltérő mérlegeket kapunk. Ezenkívül rámutatunk, hogy egyik mérleg sem felel meg az IB (Independent of the Base income: független az alapjövedelemtől) sajátosságnak.

1. Bevezetés

A családi ekvivalencia mérleg kérdése kiemelkedő probléma a szociálpolitika értékelésében. A családi ekvivalencia mérleget azért vezették be, hogy a különböző típusú családok családi jövedelmét összehasonlíthatóvá tegyék. Hagyományos bölcsesség, hogy egy évi 30 000 dolláros háztartási jövedelem különböző jóléti szintet jelent egy gyermektelen házaspárból álló családnál és négygyermekes családnál. Gyakran megállapítják, hogy egy nagyobb család rosszabbul jön ki az azonos jövedelemből, mint egy kisebb. Nehezebb kérdés az, hogy milyen jövedelem egyenértékű egy hatszemélyes családnak azzal, ami 30 000 $ egy gyermektelen házaspárnál? Magyarázat kedvéért legyen a válasz 45 000 $. A családi ekvivalencia mérleg a két jövedelem aránya, tehát 1,5.

Most két kérdés alapvető. Az első, hogy melyik kritérium lehet a mércéje az ekvivalencia megállapításának. A 2. fejezetben tárgyaljuk a szakirodalomban szereplő megoldásokat. A 3. fejezetben bemutatunk egy új mérési módszert, ami a magatartás kérdésén alapszik és először *Cantril* (1965) vezette be. Ez a kérdés a jólét tágabb fogalmára terjed ki, mint csupán a "gazdazági" jólét. Ez tehát az eszköze annak, hogy a gyermekek közvetlen hatásával foglalkozzunk, amit azok a háztartás észlelt jólétére gyakorolnak. A 4. fejezetben levezetjük azt az ekvivalencia mérleget, amit a *Cantril* módszerből nyertünk, és ezeket az értékeket összehasonlítjuk a Leyden-féle számítással nyertekkel.

Ott fogunk foglakozni a második alapvető kérdéssel, hogy ugyanis van-e tapasztalati bizonyíték arra a hipotézisre, hogy az ekvivalencia mérleg független az alapjövedelemtől (IB) rövidítéssel jelölve a tulajdonságot *Lewbel* alapján (1989). Példánkban ez egyenértékű lenne azzal a feltételezéssel, hogy ha egy 30 000 dolláros családnak 1,5-szer annyi kellene a jóléti szint fenntartásához, ha még négy gyermeke is van benne, akkor ugyanazt a mérlegfaktort kellene alkalmazni olyan családokra is, melyek 65 000, vagy 50 000 dollárral kezdik.

Tapasztalati bizonyítékokból leszűrt következtetésünk, hogy az IB sajátosságot nem lehet fenntartani sem a Leyden-féle ekvivalencia mérlegnél, sem a *Cantril* mérlegnél. Pontosabban, az utóbbira vonatkozóan, az alacsony jövedelmű családok a (még) több gyermeket jólét-csökkentőként érzékelik, míg a magas jövedelmű családok a (még) több gyermeket a jólét emelőjének tekintik. Az 5. fejezetben levezetjük a plusz-gyermekek árnyék-árát, továbbá az optimális családnagyságot a különböző jövedelem szintekhez, nullának véve az árnyék-árat. A 6. fejezet a konklúziókat közli.

2. *Az ekvivalencia mérlegek szakirodalma*

Ebben a fejezetben tárgyaljuk a szakirodalom néhány fő irányát a teljesség igénye nélkül. Hivatkozunk *Van Praag* és *Warnaar* (1993), valamint *Whiteford* (1985) munkáinak teljes áttekintésére.

Az első kísérletek, melyeket még mindig leggyakrabban használnak a mindennapi politikában csak az intuíción alapszanak. Legkiemelkedőbb példa az úgynevezett Oxford-mérleg. Ez az additív mérleg, amit többek között az OECD is alkalmaz, az első felnőttet 1,0-nek veszi, a többi felnőttet 0,7-nek és a 18 évnél fiatalabb gyermekeket 0,5-nek.

Egy másik hagyományos módszert, ami például alapja az USA gyakorlatának is, *Orshansky* (1965) módszernek nevezik. Ez abból a gondolatból van levezetve, hogy az élelmiszerből való részesedést jóléti közelítésnek tekinthetjük. Ez az úgynevezett *Engel*-féle közelítés (1883). Feltételezzük, hogy a háztartások azonos jóléti szinten vannak, ha azonos az élelmiszerre költött kiadások (vagy jövedelmük) részaránya. Bár ez több tapasztalati bizonyítékon alapszik mint az Oxford-mérleg, nincs garancia arra, hogy az élelmiszerben való részesedés jelenti a háztartás jólétét, ezért nincs e gondolatnak elméleti igazolása.

Komolyabb közelítési kísérlet az, amit a megfigyelt vásárlási magatartásról szóló információból vezettek le, s amit egy teljes igény-modell ír le. Az alapvető közelítést *Barten* (1964) elméleti elemzése indította el. Ő megfigyelte, hogy az egyforma jövedelemmel rendelkező különböző háztartások eltérő költési mintát követnek. Ezt le lehet írni egy demográfialilag alkalmazott összefüggéssel, ahol $p^*_i = p_i m_i(fs)$, itt p_i az i áruk piaci ára és $m_i(fs)$ a mérleg-tényező, ami a családnagyság függvénye. (*fs*: a családnagyság = family size rövidítésből; ford. megjegyzés.) Híres példát ad erre *Deaton* és *Muellbauer* (1980), mondván, hogy egy egy pennys fagylalttölcsér egy egyszemélyes háztartásnak egy pennybe kerül, aminek megfelelője egy háromszemélyes háztartásnak három penny.

Hasonlóképpen, *Blackorby* és *Donaldson* (1991) megkülönbözteti a háztartás "közüzemi" kiadásait, vagyis azokat, melyekre $m_i(fs) = 1$.

Legyen a háztartás hatékonysági függvénye $U(x; m(fs))$, ahol $m(.)$ egy vektor és x az a vektor, ami leírja a fogyasztói kosarat. Akkor:

$$U(x;m(fs)) = U(\frac{x}{m(fs)}) \tag{1}$$

ahol x/m szolgál a komponensek szerinti felosztásra. A direkt hatékonysági függvény:

$$V(y,p,m(fs)) = V(y,pm(fs);e) \tag{2}$$

ahol e az egység vektor. Az y_r jövedelem ekvivalens y-ja az illető háztartásra (ahol $m_i(fs) = 1$, $i = 1, \ldots, n$) megkapható, ha y-ra megoldjuk a következő egyenletet:

$$V(y,p,m(fs)) = V(y_r,p,e) \tag{3}$$

ahol $y(fs_r)$ ekvivalens y_r-rel az illető háztartásra. Ezt a módszert *Jorgenson* és *Slesnick* (1983) és *Ray* (1983) dolgozta ki, és alkalmazta empirikusan.

Ennek az elemzésnek, ami a teljes igény-rendszeren alapszik, egy alapvető hibaforrására világított rá *Pollak* és *Wales* (1979). Ők azt hangsúlyozták, hogy a fogyasztói szükséglet adatai nem határozzák meg a szóban forgó hatékonysági függvényt, csak az indifferencia görbéket. Ebből következik, hogy lehetséges lenne szerkeszteni különféle indifferencia görbe hálózatokat a különböző háztartás típusokra, viszont nem lehetséges háztartáson belüli hatékonysági összehasonlítást végezni. Pedig éppen ez az, amire szükség van az ekvivalencia mérlegek elkészítéséhez. Olyan kritériumra van szükségünk, amellyel megállapíthatjuk, hogy a különböző háztartások egyenlő jólétnek örvendenek.

Matematikailag megmagyarázható, hogy miért lehetetlen "exakt" hatékonysági összehasonlítást végezni, mivel $U(x, fs))$ és a monoton transzformáció $U(x; fs) = \varphi(U; fs)$ ugyanazt az indifferencia görbe hálózatot írja le. Arra következtetünk, hogy lehetetlen ekvivalencia mérleget készíteni, ha nem fogadjuk el annak lehetőségét, hogy van személyek közötti sorrendi hatékonysági összehasonlíthatóság. A különböző család-típusok igényeinek megfigyelése nem mondja meg nekünk, hogy a különféle család-típusokra vonatkozó igények alakulása ekvivalens a hatékonyság értelmében.

Egy közelítés, ami körüljárja ezt a nehézséget, a Leyden-féle megközelítés (lásd *Van Praag* /1971/ és *Van Praag* és *Kapteyn* /1973/). Ebben a megközelítésben, amit a Leyden-i egyetemen kezdtek el, az egyéneket közvetlenül megkérdezték, megkérték, hogy kapcsolják össze a háztartás jövedelem szintjeit bizonyos meghatározott szóbeli értékelő megjelöléssel.

Ennek az ún. jövedelem-értékelő kérdésnek a hagyományos szövege a következő (Income Evaluation Question, /IEQ/ ford.):

"Kérem, próbálja megjelölni, mit tart ön megfelelő összegnek a következő esetekre? Az én (mi) körülményeim között a heti/havi/évi nettó jövedelmet a következőképpen minősíteném:

Kb. ..... $ nagyon rossz
Kb. ..... $ rossz
Kb. ..... $ nem elég
Kb. ..... $ elégséges
Kb. ..... $ jó
Kb. ..... $ nagyon jó

Kérem, válaszát írja be minden sorba, és húzza alá, hogy mely időszakra vonatkozóan."

Jelöljük a kapott jövedelem-összegeket c_1, ... c_6-tal. *Van Praag* és *Van der Sar* (1988) kimutatta, hogy ezeket az összegeket indokoltan jól meg lehet magyarázni a következő regressziós egyenlettel

$$\ln c_i = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln fs + \beta_{2i} \ln y_c \; for \; i = 1, \ldots, 6 \qquad (4)$$

ahol y_c a háztartás jelenlegi jövedelme és *fs* a családnagyság. Egy bizonyos *fs* családnagyságra következésképpen az y^*_i, amit az *i* szint szerint értékeltünk, egyenlő a következő egyenlet megoldásával

$$\ln y_i^* = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln fs + \beta_{2i} \ln y_c^* \; for \; i = 1, \ldots, 6 \qquad (5)$$

ami egyenlő:

$$\ln y_i^* = \frac{\beta_{0i} + \beta_{1i} \ln fa}{1 - \beta_{2i}} \; for \; i = 1, \ldots, 6. \qquad (6)$$

Ekvivalencia mérleget[1] vezethetünk le ezután az *i* szintre a (6) egyenletből, és kapjuk:

$$m(i, fs) = \frac{y_i^*(fs)}{y_i^*(fs_r)} = \left(\frac{fs}{fs_r}\right)^{\frac{\beta_{1i}}{1 - \beta_{2i}}} \; for \; i = 1, \ldots, 6. \qquad (7)$$

Ez a mérleg nyilvánvalóan azon a feltételezésen alapul, hogy a válaszadók különféle háztartásokat képviselnek, akik jövedelmüket ugyanazzal a szóbeli jelzéssel értékelik és azonos jóléti szinten élnek. Ez a feltételezés alapvető

[1]Ugyanezt a módszert lehet alkalmazni, hogy ekvivalencia mérleget szerkesszünk egyéb háztartási jellemzőkre, mint a régió, klíma, a háztartásfő kora stb., lásd *Van Praag* (1988).

akkor, ha egy nyelvi közösségre vonatkozó meghatározásról van szó. Az emberek azonos szavaknak azonos értelmet tulajdonítanak. Közgazdasági fogalmakkal kifejezve ez megfelel az általános hatékonysági összehasonlítás céljának. Ne felejtsük el, hogy a (7) egyenletben leírt mérleg nem független a hatékonyság bázisától (IB), kivéve, ha az empirikusan adódik abból, hogy $\beta_{1i}/(1 - \beta_{2i})$ állandó $i = 1, \ldots 6$-ra, ami azt jelenti, hogy a (7) egyenletből kapott ekvivalencia mérlegek nem függenek a különböző jóléti szintektől. *Van Praag* és *Van der Sar* szerint ezt megközelítőleg empirikusan igazolhatónak értékelté.

Van Praag (1971) és erre a témára vonatkozó legtöbb cikk úgy találta, hogy

$$\mu = 1/6 \sum \ln c_i$$

egy figyelemre méltó változó. Nyilvánvalóan ez egy általánosított egyenlethez vezet:

$$\mu = \beta_0 + \beta_1 \ln fs + \beta_2 \ln y_c. \qquad (8)$$

Ennek eredménye egy olyan ekvivalencia mérleg, ami az előbb levezetett típushoz tartozik, tehát i-től független és ezért automatikusan IB (független a bázistól).

Az IEQ (jövedelem-értékelő kérdés) a jövedelem értékelését helyezi a középpontba. Ragaszkodik a "hatékonyság", vagy a "jólét" fogalmához, amit a *jövedelemből* származtat. Mint az eleve világos, nem öleli fel a jóllét tágabb fogalmát. Ezt láthatjuk, ha arra a tényre gondolunk, hogy jövedelmét kiválónak tekinti, bár egészségi állapota nagyon rossz. Ebben az esetben jóléte nagyszerű, de jólléte valószínűleg igen alacsony.

Most a családnagyság két szempontot is magába foglalhat, éspedig a jövedelem IEQ által tükrözött értékelését, valamint a jóllét fogalmán alapuló általánosabb szempontot. A *jólét* első fogalmát, amit a *jövedelemből* vezettünk le, a jólét *szűkebb* fogalmának fogjuk nevezni, a jóllét második fogalmát, amibe beletartozik a jövedelem (is), a *tágabb* jólétnek. A következő fejezetben ennek a fogalomnak empirikus működtetését fogjuk tárgyalni.

3. A jólét mérésének új eszköze

A pszichometrikai irodalom egyik jól ismert magatartásra vonatkozó kérdését *Cantril* írta le (1965). A *Cantril*-féle kérdés a következőképpen hangzik:

> *"Itt van egy létra képe, ami az élet létráját jelenti. E létra alsó foka, a 0 lépcső az élet lehető legrosszabb színvonalát jelenti, míg a legfelső, a 10. fok az élet lehető legjobb szintjét.*

Hogyan érzi, ön személyesen jelenleg hol áll a létrán?
Lépcsőfok száma ... "

Ismét azt tételezzük föl, hogy a válaszolók azonos értékkel a jóllét egyenlő szintjének örvendenek. Nem tételezünk fel rangsorolást, vagyis nem fogadjuk el azt a gondolatot, hogy a 4-től 6-ig vagy 6-tól 8-ig való fokozatok egyenlő jóléti növekedést jelentenek.

Jelöljük a *Cantril* választ *W*-vel. Most feltételezésünk az, hogy *W*-t meg tudjuk magyarázni néhány jól ismert tényezővel, mint a jövedelem, kor, családnagyság, egészség, a házasság boldogságának értékelése stb. Röviden a következő összefüggést tételezzük fel:

$$\Psi(W) = f(X, y_c, fs, age) \tag{9}$$

ahol X helyettesíti az "egyéb" magyarázó változók vektorát, melyek kívül esnek e tanulmány keretein, és Ψ egy előzetes monoton transzformáció a jobb kezelhetőség érdekében.

Nyilvánvaló, ha igaz, egy ilyen összefüggés a tanulmányok hosszú sorát kívánja, ahol a változók sorát — melyek különféle tudományágakból származnak — gondosan elemzik definíció szerint, valamint hatásuk és magyarázatukra vonatkozóan. Mi ebben a tanulmányban középpontba helyezzük a jövedelmet és a családnagyságot, viszont a kort csak annyiban vesszük figyelembe, amennyiben az még befolyásolja a gyermek értékelését. Az $f(.)$ függvény kiválasztását — mint a legtöbb ekonometriai munkában — az intuíció (ösztön) diktálja. A W változó nullától 10-ig van besorolva, ahol *Cantril* szerint a nulla jelenti a "teljes boldogtalanságot" és tíz a "teljes boldogságot". Ez nagyon emlékeztet az alapvető "értékelési feltételezésre" (lásd *Van Praag* /1968/), azzal a különbséggel, hogy a jólét csak a jövedelem függvénye $U(y)$, míg itt — mondjuk a jóllét — *Cantril* szerint a W — sok változó függvénye, melyek egy összetett változót alkotnak, a boldogság egy bizonyos indexét. Felírhatjuk, hogy

$$W = F(f(X, y_c, fs, age)) = F(w) \tag{10}$$

ahol F egy egy-dimenziós megoszlási függvény (10-zel szorozva), és w-t definiálhatjuk, mint $F^{-1}(\Psi(W))$. Az $F(.)$ függvény nem különbözik egyénenként, ami azt a tényt tükrözi, hogy a *Cantril* kérdésben a numerikus szintek ugyanazt a jóléti szintet jelentik a nyelvi közösségek tagjaira vonatkozóan. Ennek választása — kivéve, ha egy megoszlási függvényt használunk — tulajdonképpen nem fontos, ha csak egy sorrendi (elsőbbségi) hatékonysági összehasonlítást tételezünk fel. Ezért választunk egy célszerű (ügyes) formát, ami ésszerű és magyarázható alkalmazást eredményez.

Két lehetőség mutatkozik a legvonzóbbnak. Az egyik:

$$F(\cdot) = N(\cdot; 0, 1). \tag{11}$$

Ebben az esetben F éppen a standard normális eloszlási függvény. Ha valaki azt a választ adja, hogy $W = 7$, annak eredménye w egyenlő az $u_{0.7}$ quantilissel.

Lehet, hogy bizonyos pszichológiai okok miatt a válaszadók félnek attól, hogy a teljes skálát használják nullától tízig, hogy például elkerüljék a szélsőségeket[2]. Abból a célból, hogy elszámoljunk az általunk szerkesztett összefüggéseket illetően, megszerkesztjük W eloszlási függvényét. Ezt annak tudatában tettük, hogy az értékelés mindig relatív. Ez azt jelenti, hogy az emberek a saját életszínvonalukat mindig a másokéval összehasonlítva értékelik. A szociológiában ezt a jelenséget a "relatív hiány" elméletének alkalmazásaként kezelik (lásd *Runciman* /1966/).

Mi az empirikus megoszlási függvényt a következőképpen határozzuk meg:

$$G(W) = \frac{N_{<w} + \frac{1}{2}N_w}{N} \tag{12}$$

ahol $N_{<w}$ azoknak a megfigyeléseknek a száma, ahol a válasz kisebb mint W és az N_w W-re egyenlő W-vel válaszol. Ekkor $G(W)$ normál inverzét alkalmazzuk, és kapjuk:

$$v = N^{-1}(G(W)). \tag{13}$$

Ezután meg kell magyaráznunk a következőt:

$$v = f(X, y_c, fs, age). \tag{14}$$

Függvény specifikációnk w és v magyarázatára összpontosít.

$$w = X'\delta + \beta_1 \ln y_c + \beta_2 \ln fs \tag{15}$$

vagy, hogy bevonjuk a kor hatását is:

[2]A holland osztályzási rendszer is nullától tízig megy. Viszont egészen az ötvenes évekig az erősen vallásos iskolákban tízest sohasem adtak, mivel csak az Úr a teljes tökéletes. Hasonlóképp sok iskolákban nullást sem adtak, mert az erősen károsítaná a gyermekek lelkét; legalább egyest kell adni mindenképpen "az igyekezetért".

$$w = X'\delta + \beta_1 \ln y_c + \beta_2 \ln fs + \beta_{31} \ln age + \beta_{32} \ln^2 age. \qquad (16)$$

Nyilvánvaló, hogy ebből az egyenletből levezethetjük a család ekvivalencia mérlegét is úgy, hogy változtatjuk *fs*-t és y_c-t úgy, hogy *w*-t konstansnak vesszük, valamint az összes többi változót is konstansnak vesszük. Az eredményül kapott ekvivalencia mérleg hasonló lesz a (7)-höz

$$m(fs) = \left(\frac{fs}{fs_r}\right)^{-\frac{\beta_2}{\beta_1}} \qquad (17)$$

ez automatikusan kielégíti az IB sajátosságot.

Jó okunk van azonban azt hinni, hogy a családnagyságnak a háztartás jólétére gyakorolt hatása a *jövedelem szinttől* függ. A gyermekek számának növekedése szűkebb értelemben negatívan befolyásolhatja a jólétet, ez azonban tágabb értelemben nem ilyen nyilvánvaló. Extrém fogalmazásban ez azt jelentené, hogy a döntés a család szaporításáról (növeléséről) olyan elhatározás, ami azon a racionális magatartáson alapszik, hogy ezzel a céllal a család növelése tanúságot tesz a család növekedés preferenciájáról. Így a több gyermek a jólét növekedését jelenti, ha megszületnek. Másképp nem kívánnák őket.

Ebben az esetben a gyermekeknek ugyanaz a hatása a jóllétre, mint annak, ha a javakból többet kapnak. Van azonban egy megkülönböztető eltérés a gyermekek és a javak között. Ezért *Deaton* és *Muellbauer* (1980) azt bizonygatja, hogy a gyermekek számának növekedése eredményezheti a jólét csökkenését. Ők azt mondják, hogy jövendő utódaik "virtuális (árnyék) árának" alulbecslése, vagy a fogamzásgátlás sikertelensége miatti család növekedés okozhatja a jólét csökkenését.

Ezért feltételezzük, hogy β_2 a jövedelemtől függ és felállíthatjuk azt a hipotézist, hogy

$$w = X'\delta + \beta_1 \ln y_c + \beta_2(y_c) \ln fs + \beta_{31} \ln age + \beta_{32} \ln^2 age. \qquad (18)$$

ahol $\beta_2(y_c)$ egyenlő:

$$\beta_2(y_c) = \beta_{20} + \beta_{2y} \ln y_c. \qquad (19)$$

Ebben a megoldásban is van azonban egy probléma, mivel lenne egy kulcsfontosságú jövedelem, y^*, amelynél az észlelt jólét független a család nagyságától, s ennek eredményeképpen az ekvivalencia mérlegben végig, mindenütt egyet eredményez[3].

[3]Az y^* sarkalatos jövedelemre $\beta_{20} + \beta_{2y} \ln y^* = 0$.

Ezért javasoljuk:

$$w = X'\delta + \beta_1 \ln y_c + \beta_2(y_c, fs) \ln fs + \beta_{31} \ln age + \beta_{32} \ln^2 age. \quad (20)$$

ahol

$$\beta_2(y_c, fs) = \beta_{20} + \beta_{2fs} \ln fs + \beta_{2y} \ln y_c. \quad (21)$$

Itt a jövedelem elaszticitás a családnagyság tekintetében a családnagysággal *és* a család jövedelmével változik. A számított eredményeket a 3. tábla mutatja mind *w*-re, mind *v*-re. A későbbiekre való tekintettel ugyanezt a specifikációt alkalmaztuk a μ változóra. A következő fejezetben az eredményeket értékeljük.

4. Az eredmények értékelése

Adatok

Ebben a tanulmányban a fontos kérdések a *Cantril*-féle és az IEQ (jövedelem-értékelési kérdések). Mindkét kérdést egy nagy felvétel során tettük fel (N = 11 915). A felvétel meglehetősen szokatlan jellegű, mivel a kérdőívet 1991-ben egy újság-láncban tettük közzé, melyeket a Dutch Press Assosiation (GDP, Hága) fog össze. Ezeknek az újságoknak az előfizetői mintegy 1,5 millióan vannak egyenletesen eloszolva Hollandiában. Az olvasók nagyjából reprezentatív csoportot képeznek Hollandiában, mivel egyik lap sem kapcsolódik sem valláshoz, sem politikához. Az újságok tipikusan egy-egy teljes tartományt, vagy közepes méretű várost és környékét szolgálnak ki. A kérdőívekből (névtelenül és nem jutalmazva a visszaküldést!) mintegy 35 000-et küldtek vissza. Ez a mintegy 2,5% válaszolási arány talán nem túl meggyőző, de nem szabad elfelejteni, hogy milyen nagy a távolság a felvételt végző szervezet és a válaszadók között. Ebben a megvilágításban ez az arány valószínűleg igen magas. Ami azonban igazán számít ebben, az az a kérdés, hogy mennyi a minta nagysága, és hogy ez a nagyság reprezentatív-e a súlyozás után. Először tízezer kérdőívet dobtak ki véletlenszerű kiválasztás alapján, hogy csökkentsék a feldolgozási költséget. A megmaradt 25 000 kérdőívből el kellett dobni mintegy 13 000-et egy vizsgálat során, ami a hiányosságokat, lehetetlen válaszokat stb. szűrte ki. A minta, ami ebben a vizsgálatban szerepel, 11 915 háztartást tartalmaz. Ez a minta (az újrasúlyozás után) bizonyára reprezentatív a holland népességre. Ezt felhasználják kormányzati megbízás alapján végzendő kutatásokra is, mint két elődjét (1983, 1984) szintén. Ez a jelenlegi kérdőív meglehetősen egyedi, mivel egy közgazdász (*Van Praag*) és egy pszichológus *René Diekstra*, a Leyden-i Egyetem pszichológia professzora tervezte. Ezért a kérdőív kombinálja a tipikusan "gazdasági" kérdéseket a tipikusan "pszichológiai" kérdésekkel.

Eredmények

Azzal kezdjük, hogy megtárgyaljuk a számítási eredményeket a Leyden módszer szerint. Az 1. tábla mutatja be a számított koefficienseket a *Van Praag* és *Van der Sar* (1988) által bevezetett ordinális módszer szerint, ezt követi a (8) egyenlet a kardinális megközelítés szerint, amit referencia céljából közlünk. Azt látjuk, hogy a növekvő jóléti szintekre a családnagyság relatív fontossága csökken, míg a családi jövedelem tekintetében nő. Ez az eredmény azonban nem jelenti azt, hogy a skálák nem IB (bázistól független) jellegűek. Egyetlen mód van arra, hogy ezt a specifikus sajátosságot megállapítsuk, ha megvizsgáljuk a $\beta_{1i}/(1 - \beta_{2i})$-t.

E számítások alapján az ekvivalencia mérlegeket a 2. tábla mutatja be. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a felállított ekvivalencia mérlegek nem vonják maguk után a bázis függőséget. Pontosabban, levonhatjuk azt a következtetést, hogy minél magasabb a jóléti szint, annál alacsonyabb kell legyen a relatív kompenzáció egy újabb (plusz) családtagra. A másik pont, amit érdemes megemlíteni az, hogy a család növekedése, ha a jövedelem konstans, a jólét csökkenését okozza az értékek minden szintjén.

1. Az ordinális és kardinális Leyden módszer számítási eredményei
Estimation results of the ordinal and cardinal Leyden approach

	β_0	β_1	β_2	β_{31}	β_{32}	$\beta_1/(1-\beta_2)$	R^2
Szint (fokozat) 1	5,27	0,12	0,40	0,21	—0,06	0,20	0,06
	(25,66)	(8,97)	(19,94)	(3,29)	(—3,05)		
Szint (fokozat) 2	4,64	0,09	0,48	0,15	—0,04	0,17	0,49
	(52,27)	(20,97)	(83,37)	(7,80)	(—5,78)		
Szint (fokozat) 3	4,19	0,07	0,55	0,13	—0,03	0,16	0,39
	(52,27)	(13,37)	(71,18)	(5,12)	(—4,00)		
Szint (fokozat) 4	3,79	0,07	0,61	0,05	—0,00	0,15	0,63
	(71,19)	(16,74)	(119,87)	(3,06)	(—0,61)		
Szint (fokozat) 5	3,45	0,04	0,68	0,00	0,01	0,13	0,65
	(64,39)	(10,05)	(130,77)	(0,03)	(1,32)		
Szint (fokozat) 6	3,20	0,02	0,72	—0,02	0,01	0,07	0,54
	(45,36)	(3,72)	(106,93)	(—1,01)	(1,79)		
μ	4,07	0,06	0,58	0,08	—0,01	0,14	0,64
	(83,22)	(18,96)	(122,63)	(5,00)	(—2,88)		

Megjegyzés: A *t*-értékek zárójelben vannak.

2. Családi ekvivalencia mérlegek szűk értelemben
Family equivalence scales within a narrow context

	$fs = 1$	$fs = 2$	$fs = 3$	$fs = 4$	$fs = 5$	$fs = 6$
Szint (fokozat) 1	0,86	1,00	1,09	1,16	1,21	1,26
Szint (fokozat) 2	0,89	1,00	1,07	1,12	1,17	1,20
Szint (fokozat) 3	0,90	1,00	1,07	1,12	1,16	1,19
Szint (fokozat) 4	0,90	1,00	1,07	1,12	1,16	1,19
Szint (fokozat) 5	0,93	1,00	1,05	1,08	1,11	1,13
Szint (fokozat) 6	0,95	1,00	1,03	1,05	1,07	1,08
μ	0,91	1,00	1,06	1,10	1,14	1,17

Abból a célból, hogy összehasonlítsuk a Leyden módszer eredményeit a *Cantril* módszerrel, a (20) egyenlet empirikus eredményeivel folytatjuk. Ezt az összefüggést mint fontos egyenletet vezetjük be, ez magába foglalja a tárgyalt hatások legtöbbjét. A koefficienceket a 3. táblán[4] mutatjuk be.

3. Legkisebb négyzet számítások a Cantril-féle egyenletre
Least squares estimates of the Cantril equations

	β_{10}	β_y	β_{fs}	β_2	R^2
w	—0,81	0,09	—0,06	0,12	0,24
	(—3,60)	(4,13)	(—3,36)	(5,13)	
v	—1,98	0,22	—0,15	0,27	0,24
	(—4,03)	(4,62)	(—3,79)	(5,26)	

Megjegyzés: A *t*-értékek zárójelben vannak.

A tény, hogy *w* koefficiensei körülbelül fele értékűek a *v* értékének, arra látszik utalni, hogy *w* és *v* ugyanazt a jelenséget írja el, kivéve ha az átsorolás eltérő, vagyis a quantilis közelítés *w*-re és az empirikus megoszlási függvény *v*-re.

[4]Az *X* vektorra vonatkozó számításokat az A Függelékben közöljük. E dolgozat fő témája a családnagyság hatása. Az A függelékből kiderül, hogy a legfontosabb csaknem az összes változók szignifikanciája *W*-ben és *v*-ben. A μ-egyenletre vonatkozó számítások eredményei nagyrészt nem-szignifikánsak, kivéve az ln *y*, ln kor és ln *fs* meghatározásait. Következtetésünk, hogy μ és a *Cantril*-féle *W* különböző fogalmakat ír le, ahol *W* a tágabb értelmi fogalom.

A 4. és 5. táblán mutatjuk be a skálákat, melyek megfelelnek a *w* és *v* meghatározásának a jóllét különböző szintjén, amit a különböző jövedelemszintek képviselnek.

4. A családi ekvivalencia mérlegek a tágabb értelemben (v)
The family equivalence scales within a broad context (v)

A család jövedelme	*fs* = 1	*fs* = 2	*fs* = 3	*fs* = 4	*fs* = 5	*fs* = 6
10 000	0,86	1,00	1,19	1,38	1,55	1,72
20 000	1,28	1,00	1,06	1,15	1,24	1,33
30 000	1,60	1,00	0,99	1,03	1,09	1,15
40 000	1,89	1,00	0,94	0,95	0,99	1,04
50 000	2,14	1,00	0,90	0,89	0,92	0,96

Megjegyzés: A család nettó jövedelmét holland guldenben mérve.

5. A családi ekvivalencia mérlegek a tágabb értelemben (w)
The family equivalence scales within a broad context (w)

A család jövedelme	*fs* = 1	*fs* = 2	*fs* = 3	*fs* = 4	*fs* = 5	*fs* = 6
10 000	0,88	1,00	1,18	1,35	1,51	1,66
20 000	1,26	1,00	1,05	1,13	1,22	1,30
30 000	1,55	1,00	0,98	1,02	1,07	1,13
40 000	1,80	1,00	0,94	0,95	0,98	1,02
50 000	2,03	1,00	0,90	0,90	0,92	0,94

Megjegyzés: A család nettó jövedelmét holland guldenben mérve.

Ha a *v*-re koncentrálunk, láthatjuk, hogy nincs IB függetlenség a bázistól. Ellenkezőleg, a skála nő a családnagyságnál a jólét alacsony szintjeinél, míg először csökken, majd ismét emelkedik a jólét magasabb szintjeinél. Ez azt a tényt tükrözi, hogy az alacsonyabb jövedelmű osztályoknál a több gyermek anyagi "költség"-oldala meghaladja a gyermekek miatti örömöt, míg a felsőbb osztályoknál a másik eredmény körül járunk. Mivel a gyermek-ellátási (családi pótlék) politika megfogalmazásánál mindig ezeket az alacsonyabb osztályokat veszik figyelembe, nem meglepő, hogy a hivatalos skálák mindjobban emelkednek.

Az eredmények[5] azt sugallják, hogy a magasabb jövedelmi osztályoknál semmi pozitív családi pótlék nem jogos. Ez is a Leyden-féle módszerrel ellentétben van!

[5]Hogy megértsük ezeket az eredményeket, fel kell tételeznünk, hogy a válaszadók érzéseit a jövedelem és az életszínvonal iránt, melyeket a "hozzáállás" kérdéseivel közelítettünk meg, reprezentatívak a család jóléte és jólléte tekintetében.

5. A gyermekek árnyék (virtuális) értéke

Bizonyos tartózkodással hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy eredményeink adják a nyitját annak a kérdésnek, hogy megtaláljuk a tágabb értelmű jólét fogalmának mérhető és kezelhető formáját. Ezt úgy kell értékelnünk, mint fontos lépést a tudományos kutatás további folyamatában.

Ezen eszköz lehetőségeinek illusztrálására vessünk egy pillantást egy érdekes politikai kérdésre, amit ezzel a módszerrel meg lehet közelíteni. A jövedelem és a család között semleges görbét a következő egyenlet írja le:

$$f(y_c, fs; X, age)) = constant. \tag{22}$$

Elkülönítve a megfelelő részt és eltekintve a (20) egyenletben leírt meghatározástól kapjuk, hogy

$$\beta_1 \ln y_c + (\beta_{20} + \beta_{2fs} \ln fs + \beta_{2y} \ln y_c) \ln fs = constant. \tag{23}$$

Megjegyezzük, hogy a családnagyság virtuális árának elaszticitásának növekedése:

$$-\frac{\partial W / \partial fs}{\partial W / \partial y} = -\frac{\beta_{20} + 2\beta_{2fs} \ln fs + \beta_{2y} \ln y}{\beta_1 + \beta_{2y} \ln fs}$$

aminek eredményeképpen megkapjuk az otimális családnagyságot egy adott családi jövedelemhez — amint a 6. tábla mutatja. Az optimumot úgy számítottuk ki, hogy a plusz gyermek virtuális értékét nullával vettük egyenlőnek.

6. Az optimális családnagyság az egyes jövedelem-szintekhez
The optimum family size for specific income levels

$fs = 1$	$fs = 2$	$fs = 3$	$fs = 4$	$fs = 5$	$fs = 6$
8 103	20 418	35 060	51 451	69 280	88 346

Megjegyzés: A család nettó jövedelme holland guldenben.

Végül a 7. táblában bemutatjuk a virtuális értékeket a különböző családnagyságokra és családi jövedelmekre, ahol a számítások v specifikációján alapulnak[6].

[6] A w-re vonatkozó hasonló eredményeket a B Függelék tartalmazza.

7. Virtuális árak (v)
Shadow prices (v)

Családi jövedelem	$fs = 2$	$fs = 3$	$fs = 4$	$fs = 5$	$fs = 6$
10 000	1 913	1 845	1 607	1 400	1 233
20 000	217	1 704	1 888	1 820	1 700
30 000	—2 840	813	1 668	1 837	1 878
40 000	—6 784	—564	1 124	1 687	1 869
50 000	—11 385	—2 305	338	1 322	1 721

6. Következtető megjegyzések

Dolgozatunkban áttekintettük a direkt jólét mérésének lehetőségeit a *Cantril*-kérdés alapján. Konklúziónk, hogy nagyon szignifikáns és ésszerű eredményeket kaptunk. Ezek az eredmények különböznek a Leyden-féle eredményektől, és a kétféle mérési módszer közötti eltéréseket úgy magyarázhatjuk hogy azok a *szűk* és *tág* jólét fogalom közötti különbséget tükrözik. Ez a tanulmány a háztartás jólétére gyakorolt hatásra koncentrált. Első következtetésünk az, hogy a családnagyság ambivalens a nagy jövedelmű családoknál. Az első gyermek "ára" negatív, de pozitív érték felé nő a családnagyság növekedésével. Az alacsony jövedelmeknél a virtuális ár végig negatív. Egy adott jövedelemhez az optimum ott van, ahol a gyermek virtuális ára nulla. Az eredményként kapott ekvivalencia mérlegek szintén függenek a jövedelem, ill. a jólét szintjétől; más szavakkal: nem tartható az IB (bázistól való függetlenség) jellegzetessége. Politikai értelemben ez azt jelentené, hogy nem jogos az összes jövedelmi osztályokra azonos ekvivalencia skálát alkalmazni. Jó okunk van azt hinni, hogy a családnagyság hatása a háztartás jólétére függ a jövedelem szintjétől (vagy jólléttől). Szegény emberek számára a plusz gyermek további terhet jelentenek, míg azokat a gazdag emberek ajándéknak tekintik. Ez az eredmény alátámasztja azt a gondolatot is, hogy van jó megoldás arra, hogy a családi pótlék rendszert úgy alakítsuk, hogy az függjön a jövedelemtől, abban az értelemben, hogy a magas jövedelmű családok ne kapjanak családi pótlékot az első gyermek után.

Hiábavaló lenne tagadni, hogy ennek a modellnek — ami a *Cantril*-féle boldogság mérést (is) magába foglalja — vannak korlátai. Ebben a modellben a családnagyságot úgy kezeljük, mint a racionális döntési eljárás eredményét. Úgy érezzük azonban, hogy a családnagyság alkalmazása — ahol minden egyes családtagnak egyenlő súlya van a család által érzékelt boldogság tekintetében — csak egy egyszerűsítés.

IRODALOM

1. *Barten, A.P.* Family composition, prices and expenditure patterns. In *G. Mills Hart, P.E.* and *J.K. Whitaker*, editors, *Econometric Analysis for National Economic Planning*, pages 277—297. London: Butterworth, 1964.
2. *Blackorby, C.—D.Donaldson.* Adult-equivalence scales, interpersonal comparisons of well-being and applied welfare economics. In *Elster, J.* and *J. Roemer*, editors, *Interpersonal Comparisons and Distributive Justice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
3. *Cantril, H. The Pattern of Human Concern*. New Brunswick (NJ): Rutgers University Press, 1965.
4. *Deaton, A.S.—J. Muellbauer. Economic and Consumer Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
5. *Deaton, A.S.—J. Muellbauer.* On measuring child costs: With applications to poor countries. *Journal of Political Economy*, 94:720—744, 1986.
6. *Engel, E.* Der werth des menschen. 1. teil: Der kostwerth des menschen. *Volkswiertschaftliche Zeitfragen*, 37/38:311—33, 1883.
7. *Jorgenson, D.W.—D.T. Slesnich.* Individual and social cost-of-living indexes. In *Diewert, W.E.* and *C. Montmarquette*, editors, *Price Level Measurement*. Ottawa, 1983.
8. *Kapteyn, A.—B.M.S. Van Praag.* A new approach to the construction of equivalence scales. *European Economic Review*, 7:313—335, 1976.
9. *Kapteyn, A.—P. Kooremans—R. Willemse.* Some methodological issues in the implication of the subjective poverty defenitions. *Journal of Human Resources*, 23:222—242, 1988.
10. *Lewbel, A.* Household equivalence scales and welfare comparisons. *Journal of Public Economics*, 39:377—391, 1989.
11. OECD. Public expenditures on income maintenance programs. *Studies in Resource Allocation*, 3, 1976.
12. *Orshansky, M.* Counting the poor: Another look at the poverty profile. *Social Security Bulletin*, 28:3—29, 1965.
13. *Pollak, R.A.—T.J. Wales.* Equity; the individual versus family welfare comparisons and equivalence scales. *American Economic Review*, 69:216—221, 1979.
14. *Ray, R.J.* Measuring the cost of children. *Journal of Public Economics*, 22:89—102, 1983.
15. *Runciman, W.g. Relative Deprivation and Social Justice*. London: Rowledge and Kegan Paul, 1966.
16. *Van Praag, B.M.S. Individual Welfare Functions and Consumer Behavior*. Amsterdam: North-Holland, 1968.
17. *Van Praag, B.M.S.* The welfare function of income in Belgium: An empirical investigation. *European Economic Review*, 2:337—369, 1971.
18. *Van Praag, B.M.S.* Linking economics with psychology, an economist's view. *Journal of Economic Psychology*, 6:289—311, 1985.

19. *Van Praag, B.M.S.* Ordinal and cardial utility: An integration of the two dimensions of the welfare concept. *Journal of Econometrics*, 50:59—89, 1991.
20. *Van Praag, B.M.S.—N.L. Van der Sar.* Household cost functions and equivalence scales. *Journal of Human Resources*, 23:193—210, 1988.
21. *Van Praag, B.M.S.—A. Kapteyn.* Further evidence on the individual welfare function of income: An empirical investigation in the Netherlands. *European Economic Review*, 4:33—62, 1973.
22. *Van Praag, B.M.S.—M. Warnaar.* The cost of children and the effect of demographic variables on consumer demand., 1993. Forthcomming.
23. *Whiteford, P.* A family's need: Equivalence scales, poverty and social security. Research paper 27, Department of Social Security, Australia, 1992.

Függelék *A*

Az A táblában mutatjuk be a w, v és μ-re kapott teljes eredményeket. Messze meghaladná e dolgozat kereteit, hogy megmagyarázzuk az itt alkalmazott összes változók értelmezését. Az világos, hogy a v és w *Cantril*-féle mérése a jólét tágabb fogalmát foglalja magába mint a Leyden-féle mérés.

A. A "magatartási" egyenletek mérési eredményei
Estimation results of the "attitude" equations

	w	μ	v
Egészség	0,08	—0,00	0,18
	(11,43)	(—1,11)	(14,03)
Partner	0,04	—0,01	0,12
	(3,62)	(—1,13)	(5,45)
Foglalkozás	0,07	—0,01	0,18
	(9,57)	(—1,67)	(10,79)
Másod foglalkozás	—0,10	0,01	—0,16
	(—5,07)	(0,57)	(—3,75)
Alvás	0,07	0,00	0,14
	(8,90)	(0,55)	(8,59)
ln y	0,12	0,55	0,27
	(5,13)	(41,49)	(5,26)
Alkohol/drogok	0,04	—0,01	0,11
	(4,27)	(—1,22)	(4,62)
Család	0,07	—0,01	0,13
	(7,92)	(—2,61)	(6,86)
Szexualitás	0,03	0,00	0,06
	(3,50)	(0,86)	(3,22)
Szülők	0,05	—0,01	0,10
	(6,53)	(—2,16)	(5,72)
Vallás	0,02	—0,01	0,05
	(4,00)	(—3,54)	(3,56)
Szomszédság	0,08	0,00	0,18
	(13,61)	(0,26)	(14,03)
ln *fs*	—0,81	—0,34	—1,98
	(—3,60)	(—2,66)	(—4,03)
ln y ln *fs*	0,09	0,03	0,22
	(4,13)	(2,44)	(4,62)
$\ln^2$ *fs*	—0,06	0,03	—0,15
	(—3,36)	(2,49)	(—3,79)
ln *kor*	—2,14	1,10	—4,72
	(—5,88)	(5,27)	(—5,92)
$\ln^2$ *kor*	0,30	—0,14	0,66
	(4,13)	(—4,82)	(4,62)
Állandó	3,10	2,24	5,31
	(4,72)	(5,93)	(3,67)
R^2	0,24	0,61	0,24

Megjegyzés: A t-értékek zárójelben vannak.

Függelék *B*

Az 5. fejezetben néhány számítást közöltünk a *v* meghatározására. Ebben a függelékben hasonló eredményeket közlünk *w*-re.

6.b Optimális családnagyság bizonyos jövedelem-szintekre
The optimum family size for specific income levels

fs = 1	*fs* = 2	*fs* = 3	*fs* = 4	*fs* = 5	*fs* = 6
8 103	20 852	36 247	53 659	72 743	93 275

Megjegyzés: A család nettó jövedelme holland guldenben.

7.b Virtuális (árnyék) árak (w)
Shadow prices (w)

A család jövedelme	*fs* = 2	*fs* = 3	*fs* = 4	*fs* = 5	*fs* = 6
10 000	1 761	1 719	1 505	1 315	1 161
20 000	102	1 539	1 737	1 689	1 584
30 000	—2 847	641	1 487	1 706	1 728
40 000	—6 637	—723	926	1 493	1 690
50 000	—11 048	—2 433	132	1 108	1 518

Tárgyszavak:

Családszerkezet
Jólét
Gyermek

FAMILY EQUIVALENCE SCALES WITHIN A NARROW AND BROAD WELFARE CONTEXT

A TERMÉKENYSÉGCSÖKKENÉS FORRÁSAI A MODERN GAZDASÁGI NÖVEKEDÉSBEN: HIHETŐ-E A DEMOGRÁFIAI ÁTMENETRE VONATKOZÓ ÁTFOGÓ BIZONYÍTÁS?

T. PAUL SCHULTZ

1. Bevezetés

Az alacsony jövedelmű országokban 1960 óta bekövetkezett temékenységcsökkenés részben megérthető a háztartás igényeit kifejező magatartás-modellek segítségével, csakúgy mint azok egyének és populáció csoportok szerinti változatai. Bár a teljes (élettartam alatti) termékenység eredetében, dinamikájában és kereteiben mutatkozó eltéréseket nem tudjuk teljesen megérteni, bizonyos empirikus szabályszerűségeket megmagyarázhatunk egyszerű statisztikus termékenységi modellek alkalmazásával. A termékenységre vonatkozó legtöbb mai kutatást az a gondolat vezetett, hogy a család koordinál sok demográfiai és gazdasági termelő és fogyasztó tevékenységet. Úgy gondolják, hogy a családokra ható pénz és időbeli kényszer potenciálisan nemcsak a születések alakulását befolyásolja, hanem hat a családi magatartás egymással összefüggő egyéb formáira is, beleértve a humán és anyagi tőkebefektetést, háztartáson belüli és háztartások közötti átrendeződését, házasság, migráció és megtakarítással kapcsolatos magatartást.

Sok alacsony jövedelmű országban 1960 óta a teljes (befejezett) termékenység 50%-kal, vagy még többel is csökkent. Ennek a demográfiai átmenetnek az idejében az országok közötti eltérések meglepően nagyok és összefüggő kvantitatív magyarázatot kívánnak. A legtöbb empirikus termékenységi vizsgálat azonban egyetlen országon belüli keresztmetszeti változásokra összpontosít, először az országon belüli régiókra, majd az egyénekre, és mint háztartás vizsgálatok álltak egyre szélesebb körben rendelkezésre. A termékenység időbeli változásait ritkábban elemezték mind (viszonylag zárt) csoportokon belül, mind az országok, vagy a különböző generációkhoz tartozó családokon belül.

Én itt most országos adatokat fogok vizsgálni a két utolsó évtizedtől, hogy kipróbáljak néhány elemi hipotézist a gyermekek iránti igényre vonatkozóan, ami hozzásegíthet ahhoz, hogy az alacsony jövedelmű országokban jelenleg folyó demográfiai átmenet széles körű jellemzőit megtaláljuk. Az ilyen országokban a sok *panel* háztartási vizsgálat hiánya korlátozza annak lehetőségét, hogy a termékenység csökkenésének empirikus gazdasági modelljeit vizsgálhassuk, az egyén és a többgenerációs család szintjén kipróbálhassuk. A termékenység változására vonatkozó gazdasági vizsgálatok szűkös volta azonban többet is tükrözhet, mint az adatok puszta hiányossága. Tükrözheti azt az elterjedt vélelmet, hogy a termékenység e gyors változása nem a változó gazdasági viszonyoknak tulajdonítható, melyekkel a családok találkoznak, hanem

inkább annak, hogy a modern fogamzásgátló módszereket támogatóan terjesztik szervezett családtervezési programok révén. A termékenység csökkenését célzó családtervezés hatékonyságát ezért a 4. szekcióban fogom tárgyalni, nem azért mert azt hiszem, hogy az országos adatok meghatározók lennének ebben a hosszú távú vitában, hanem mert az ilyen adatok jelenlegi elemzése nem kielégítő, és mint bizonyítani fogom, félrevezető. Először többféle hipotézist vázolok és viszonyítom az alternatív modell-meghatározáson alapuló keresztmetszeti bizonyítékokhoz. Az 5. szekcióban tárgyalt econometrikus meghatározó vizsgálatok azután elvezetnek az olyan adatok felülvizsgálatához, melyek a legkisebb négyzetek módszerét alkalmazzák (általánosítva és kötött hatásra).

2. *Hipotézisek és a változók mérése*

Ha az egyéni viselkedési modelleket az átlagos viselkedési változókból és az átlagos körülményi változókból számítják nagy közösségekre, mint az országok, a becslések minősége sok gyenge csoportosítási feltételtől függ (*Theil*, 1954)[1]. Vannak azonban potenciális ellensúlyozó előnyei is az ilyen összevont adatoknak a hipotézisek ellenőrzésében való alkalmazásában. Ugyanazt az összefüggést lehet számítani keresztmetszeti, vagy idősoros változások alapján, vagy mindkettő összevont kombinációjával egy ország azonos mintája vonatkozásában. Akkor aztán meg lehet állapítani, hogy a fejlettség különböző szintjén lévő országokban észlelt összefüggések célszerűen jól lehet-e előre jelezni az országokban az időben megjelenő változásokat[2]. Mint már említettük, a fő empirikus talány, ami ezt a cikket motiválja, hogy miért tér el a halandóság és a termékenység csökkenésének bekövetkezése az egyes országokban és az időben.

A teljes termékenység iránti igény statikus modelljét már több alkalommal ismertettük, és az öt empirikus előrejelzést sugall (*Schultz*, 1973, 1981): *1.* a nők növekvő iskolázottsága emeli a gyermekvállalás költségeit, és csökkenti a termékenységet; *2.* a férfiak növekvő iskolázottsága növelheti is, csökkentheti is a termékenységet, de mindkét esetben (algebrailag) kevésbé csökkenti a termékenységet, mint a nők iskolázottsága; *3.* a csökkent gyermekhalandóság — feltéve, hogy az életben maradó gyermek iránti igény állandó — együttjár

[1]Különösképpen foglalkozom azokkal a változókkal, melyek nem-lineáris hatást gyakorolnak a termékenységre, de amelyek halmazati szinten csekély változást mutatnak, mint például az életkor, de lényeges eltérést mutatnak az egyén szintjén. Ilyen esetben az ilyen változók hatásának becslése — mint az életkor — a termékenységre az átlagéletkor országon belüli eltérései félrevezetőek lehetnek. Sőt a korösszetétel (sok fiatal a népességben) és a (magas) termékenység közötti egyéb demográfiai kapcsolatok is várhatók mindaddig, míg a termékenység alakulását tartósan meg nem figyelt változók befolyásolják.

[2]A figyelmen kívül hagyott ország-specifikus hatások torzíthatják a keresztmetszeti becsléseket, ha azok korrelációban vannak a szereplő változókban (*Hausman és Taylor*, 1981). Először is, ha differenciáljuk az adatokat az egyes szinteken, a becsült idősoros kapcsolat megtisztítható az olyan ország-specifikus tényezőktől, melyeket nem vettünk figyelembe, de befolyásolják a termékenységet; ilyen lehet a kultúra, feltéve, hogy nem változik a megfigyelt időszak alatt.

a szülés iránti igény csökkenésével (*Schultz*, 1981); *4.* az egy felnőttre főre jutó nemzeti jövedelem növekedése, amihez nem társul a felnőtt iskolázottság, egy társadalomban közelíti az anyagi és természeti forrásokban való részesedési arányokat, és ez a nem-emberi tőkeforrásokból származó jövedelem várhatóan növeli a gyermekek utáni vágyat, ha azok normálisan jók. Azt is széles körben feltételezik, hogy *5.* a gyermeknevelés nettó költsége a városi szülőknél nagyobb, mint a falusi területeken, és hogy a gyermek termelő munkában való részvételének lehetősége — olyan értelemben, hogy a szülők szemmel tarthatják őket — többnyire nagyobb a mezőgazdasági településeken, mint a nem-mezőgazdaságiakon, és a szakmai képzés költségei nagyobbnak tűnnek a városi szülőknél, mint a falusi környezetben — a gazdasági fejlődés előrehaladtával.

A termékenység mikro gazdasági modelljéhez kapcsolt eme hipotézisek vizsgálatára számítást végeztünk a jelenlegi egy nőre jutó születések számára (azaz a teljes termékenységre) vonatkozó redukált-formájú igény-egyenlettel, amely magában foglalja azokat a magyarázó változókat, melyekkel a különböző forrásokból származó családi jövedelem hatásait mérhetjük, s amibe beletartoznak a különböző időálló hatások (vagyis a férfiak és nők bére, iskolázottsága és vagyoni jövedelme), valamint egyéb változók, amelyek a gyermekek relatív értékének külső forrásból származó változóit képviselik: gyermekhalandóság, városi vagy vidéki lakás és mezőgazdasági foglalkoztatottság[3]. Érvelni lehet viszont azzal is, hogy a gyermekhalandóság, a városi vagy vidéki lakhely, vagy a szektoronkénti foglalkoztatottság belső-eredetű tényezők, mivel a családi források felhasználását preferenciák módosíthatják, és ezek befolyásolják mind a gyermekhalandóságot, mind a régiók és szektorok közötti migrációt. Mégis sok kutató hajlamos, hogy a halandóságot és vándorlást úgy kezelje, mint ami előre determinálva van arra, hogy azokból számítsák a termékenység meghatározó tényezőit. Itt én most megpróbálom megmagyarázni egyedül a gyermekhalandóságot a modell keretében, továbbá vizsgálom annak exogenitását.

Azt a fontosságot, amit a társadalom az iskolázásnak tulajdonít — és különösen a nők iskolázásának a férfiakéval való összehasonlításban — önmagában tanúsítja az, hogy a társadalom relatíve alul értékeli azokat a nőket,

[3]Bár a teljes (befejezett) termékenység (TFR), a mindenkori korspecifikus születési arány összege, amit gyakran számítanak időszakos felvételekből, melyek az utolsó öt év születésszámáról tájékoztatnak, a nők átlagos teljes termékenységének szintetikus közelítését jelenti, én inkább elemezném az egyes születési kohorszok aktuális kumulatív teljes termékenységét és ezeket a kohorsz termékenységi értékeket viszonyítanám azokhoz a hátráltató körülményekhez, melyek abban az időben uralkodtak, amikor ez a kohorsz kellett meghozza termékenységi döntését. Sajnos, ilyen kohorsz adatok ritkán állnak rendelkezésre az alacsony jövedelmű országokról, ezért az általános gyakorlat az, hogy a TFR-eket elemezzük. Lehet viszont bizonyos javulás a modell specifikációban, ha a magyarázó változók ismerete csak néhány évvel kullog a fogamzás és a termékenység biológiai idejének tükröződése mögött (mondjuk, 2 évvel), és a várható (ismeretlen) alakulás megítélése (megítélhetősége) mögött. Mivel tudjuk, hogy az ilyen összesítő sorozatok nagyrészének fejlődése lassú, nem sokat nyerhetünk, ha bevezetjük a néhány ilyen változóra vonatkozó késleltetési tényezőket, melyek éves változást tartalmazhatnak, mint például a GDP. Viszont — tudomásom szerint — ilyen alternatív modell specifikációt nem alkalmaztak empirikusan az országok keresztmetszeti vizsgálatai során.

akik otthon dolgoznak és sok gyermeket nevelnek. Az ilyen kulturális értékrendszerek szerepének magyarázatára egyik módszer, hogy válogassuk ki azokat a kulturális jellemzőket, melyek bizonyíthatóan rögzültek magában a kifejezésben, és azután ellenőrzésként építsük be a termékenységi egyenletbe, hogy vizsgálhassuk a parciális korrelációk erősségét, amelyek fennállnak a termékenység és a gazdasági igények szokásos meghatározói között. Ezért vontuk be a vallás szerinti kontrollt (a népességben a katolikusok, protestánsok, muzulmánok, egyéb vallásúak arányát). A kontroll változók alternatív csoportja a termékenységi arányok régiók szerinti különbségeit hivatott jellemezni, jelentős átfedésben a vallási tényezőkkel és meglehetősen ad hoc módon kiválasztva.

Az igénymodell által javasolt alapvető változók zöme a legtöbb ország viszonylatában 1970 óta mérhető (lásd részletesen az Adat-függelékben). Nem világos azonban, hogyan lehet összehasonlítani az egyes országokban a konstans helyi árakon számított jövedelmet (egy felnőttre jutó GDP-t). Használható lenne a széles skálájú fogyasztási javakra vonatkozó helyi valutában számított vásárlóérték (PP = purchasing power) (*Summers* és *Heston*, 1991), vagy párhuzamba lehetne állítani az egyes országok produktivitását a nemzetközi piacon eladható áruk termelésével a külkereskedelmi valuta paritások alapján (FX = foreign exchange parities) (World Bank Staff, 1992). Mivel a személyi jövedelem nagy részét nem kereskedelmi javakra költik — például személyes szolgáltatások és lakhatás — az országos átlagos jövedelem fogyasztói vásárlási értékének paritása inkább hozzájárulhat annak megértéséhez, hogyan kapcsolódik a fizikai tőke és a természeti forrásoknak tulajdonítható produktivitás-növekedés (vagyis a nem-emberi tőke) a háztartások termékenységi (magatartási) döntéseihez. Az itt közölt eredmények a vásárlóérték paritásának ekvivalenciáján alapulnak, általános konklúzióinkat azonban nem befolyásolták az 1980-ban elfogadott valuta-váltási arányok, melyek az átváltás alapjául szolgáltak[4].

Egy országban sem áll rendelkezésre az összes nőkre és összes férfiakra vonatkozó béreket illető háttérinformáció. Csak egy maroknyi ország jelent nemek szerinti bért, és az sincs standardizálva az iskolázottság, kor, vagy egyéb termelési jellemzőket illetően. Nincsenek adatok sehol a teljes népességre sem, hanem csak bizonyos szektorokban alkalmazott munkaerő béréről vagy fizetéséről — mint például a nagyobb gyártó cégekről (ILO, Yearbook of Labour Statistics). Nincs egyetértés a módszerről sem, hogy miképpen kell használni ezeket az adatokat a munka termelékenység, vagy a mellékjövedelem tekintetében egy ország összes férfiai és női vonatkozásában.

[4]Az egy felnőttre eső jövedelem logaritmusának varianciája, a következő regressziós egyenletekben a magyarázó, kisebb, ha a jövedelmet a PP (vásárlóerő) alapján hasonlítjuk, mintha az FX (valuta paritás) alapján (0,67, ill. 0,96). Mint várható volt, a termékenység és a gyermekhalandóság rugalmasságát a jövedelem szerint ezért nagyobbnak becsültük, ha a kisebbik változó PP alapján számoltunk mint az FX jövedelmi sorokkal. A termékenység és a PP, illetve az FX sorokkal számolt parciális kapcsolat statisztikai szignifikanciája közel azonos, vagy *t* arányszám.

Alternatív közelítés, hogy a férfiak és nők átlagos iskolázottságát vesszük figyelembe és azt használjuk eszközül az országok közötti bérek arányos alakulásának összehasonlításánál. Adatfelvételek és népszámlálások alapján egyre több országra állnak rendelkezésre adatok az összes férfiak és nők iskolázottsági szintjéről. Valószerű feltételezéseket alkalmazva a tekintetben, hogy az egyes országokban az iskolázottsági szint eléréséhez hány évre van szükség, becsülni lehet a férfiak és nők iskolázására fordított évek átlagos számát a 15 évesektől kezdve már mintegy 75 alacsony jövedelmű országban az 1970-es és 1980-as évekre (World Bank, 1991, kiegészítő adatok). Ezek a számítások kapcsolódnak — bár bizonyos komplex késleltetési szerkezetben — a jelenlegi iskolázási arányokhoz (*Lichtenberg*, 1992). Újabban a makroökonomikus növekedési modellek a jelenlegi beiskolázási arányokra támaszkodnak, hogy felmérjék az ország munkaerőjébe beépülő iskolázottsági tőke értékét (*Mankiw* stb., 1992). Ez nem nagyon ígéretes megoldás (*Denison*, 1962). A felnőtt iskolázás "évei" jobb előrejelzést adnak a potenciális munkaerő-állományba beépülő iskolázottsági tőke nagyságához, mivel az erősen korrelál az egyének és csoportok béraránynyával.

Így az ország produktivitását három változó képviseli, a férfiak és nők különböző iskolázottsági szintje szerinti átlagos logaritmikus bérhatás és az egy felnőttre eső reál GDP logaritmusa. Ha a férfiak és nők iskolázottsági szintjének az emberi tőkére való hatása konstans marad, a GDP változó — úgy tűnik — jelzi az egy főre jutó fizikai tőke és a természeti erőforrások adottságainak hatását[5]. A gyermekhalandóság, elérhető kalória, valamint a munkaerő összetétele egységesített számításokban szerepel az ENSZ Népesedési Osztályánál, a FAO-nál és ILO-nál, melyek adatfelvételekben és népszámlálásokon alapulnak; viszont több családtervezési változóról később lesz szó.

3. Empirikus eredmények

Elemeztük az összes fejlődő országot (tehát kivéve az OECD országokat és Európa központi tervgazdasággal működő országait), melyekre adatot találtunk a befejezett termékenységre (TFR), az iskolázottság éveire nemek szerint, valamint a (PP) vásárló erejű jövedelemre, gyermekhalandóságra, urbanizációra, valamint a férfi munkaerő arányának a mezőgazdaságban. Azért azt a három évet vizsgáltuk (1972, 1982 és 1988), mert ezekben rendelkezésre állt a családtervezésre vonatkozó információ. Az adatok függeléke felsorolja a mintába bevont országokat és a rendelkezésre álló adatforrásokat mindegyik változóra. Az 1. táblában szereplő /1/ regresszió a három keresztmetszeti adat összevonásán alapszik, és 217 ország/év megfigyeléseinek mintáját nyújtja. A szignifikancia vizsgálatok kétségtelenül túlbecsült értékeket adanak ezekben a kezdeti összevont regressziós számításokban, mivel az ismételt keresztmetszeti adatokat független megfigyelésekként kezeltük. Alternatív becslésekről később

[5]Világos, hogy a jövőben kell kidolgozni a nem-emberi tőke és a természeti erőforrások közvetlen megfigyelhető mérését, ami magyarázza a gazdaság produktivitásának változását.

számolunk be alternatív feltételezések alapján, melyek e 75 ország összeállításában rejlő hibák struktúrájára vonatkoznak. A hat alapváltozó magyarázatot ad a befejezett termékenységben mutatkozó varianciák kétharmadára (R^2); minden koefficiens a várt előjelű; és mindegyikük egyedileg statisztikailag szignifikáns az 5 százalékos szinten — kivétel csak az urbanizáció. A /2/ regresszió lehetővé teszi, hogy metszetet készítsünk mindegyik időszak keresztszelvényéhez, bár ezek nem kapcsolódnak a statisztikai szignifikanciához az 5 százalékos szinten. Három vallási változót is bevontunk, melyek nagyon szignifikánsak. A központi közgazdasági változók összes koefficiensei növekvő statisztikai szignifikanciát mutatnak, kivéve azt a jövedelmet, ami magában foglalja a vallási (vagy regionális, vagy nem jelentett) befolyást. Azokban az országokban, ahol a népesség nagyobb része tartozik a protestáns, katolikus, vagy muzulmán valláshoz — mint várható volt — magasabb a termékenység. A három keresztszelvényben mutatkozó összes csökkenő koefficiensre vonatkozó egyenlőségének vizsgálatát célzó, kapcsolódó F próba nem hagyható el az öt százalékos szinten (F /9190/ = 1,28, p = 0,25)[6]. Végeredményben hasonló összefüggést találunk mindegyik keresztmetszetben. Az 1972-től 1988-ig terjedő időszakban, e 16 év alatt lényeges stabilitás mutatkozik a sokváltozós összefüggésben, az alacsony jövedelmű országokban a teljes termékenység és az alapváltozók között, melyek magukban foglalják a gyermek iránti igényt: (ide tartozik) a nők és férfiak iskolázottsága, a nem-emberi tőkéből származó jövedelem, urbanizáció, mezőgazdasági foglalkoztatottság és a gyermekhalandóság[7].

[6]Ha külön-külön vizsgáljuk a három keresztmetszetet, a nők bérének hatása mind a három évben szignifikáns, de értéke az idő során csökken, ugyanígy az urbanizációé is, viszont a gyermekhalandóság hatásának becslése növekvő értéket ad az idő során, valamint a protestáns hithez kapcsolódó magasabb termékenységi szint is nő nagyságrendben. Amint a *Chow*-vizsgálat összegezi, ezek a (csúszó) koefficiensek statisztikailag nem változnak az idő során az öt százalékos szignifikancia szintjén.

[7]A /2/ regressziós egyenlet szerint olyan országokban, ahol mind a férfiak, mind a nők egy évvel magasabb iskolázottságúak, a teljes termékenység 0,34 gyermekkel kevesebb, vagy 6 százalékkal alacsonyabb mint a minta átlaga: 5,4 gyermek. Ha egy év alatt csak a férfiak iskolázottsága nő, a termékenység 0,18 gyermekkel lesz magasabb. Ha egy évben csak a nők iskolázottsága nő, úgy tűnik, a termékenység 0,51 gyermekkel csökken. Ha az egy felnőttre eső GDP megkettőződik, és az emberi tőke konstans, akkor ehhez a teljes termékenységi arány 0,33-mal nő. Ha egy ország népességének fele városban él, és összehasonlítjuk egy olyannal, ahol ez az arány csak 10 százalék — ami nyers összehasonlításban Latin-Amerika képviseli Afrikával szemben ebben az időszakban — azt tapasztaljuk, hogy nagyobb mértékben urbanizált országban a termékenység csaknem egy fél gyermekkel (-0,47) alacsonyabb, feltéve, hogy az egyéb stratégiai változók konstansak. Ha a férfi munkaerő egynegyede eltávozik a mezőgazdaságból, ahhoz a termékenység 0,4 gyermekkel való csökkenése járul. A csecsemőhalandóság 150-ről az élveszületések 50 ezrelékre való csökkenéséhez a termékenység 0,46 gyermekkel való csökkenése tartozik. Ha ezeket az eredményeket átvezetjük az 1972-től 1988-ig terjedő időszak alatt bekövetkezett változásokra a feltételi tényezők (változók) módosulása vonatkozásában, az oda vezet, hogy azt várhatjuk, hogy abban a 66 országban, ahol mindkét keresztmetszeti adatok azonosak, a termékenységnek csökkennie kellett volna 1,0-val, ennek ellenére a termékenység ténylegesen csak 0,78-al csökkent az országok ezen almintájában.

1. A vizsgált országok adatain alapuló regresszió számítások a befejezett termékenységre (TFR) és az ötéves korig terjedő gyermekhalandóságra (CMR)[a]
Cross Country Regressions of the Total Fertility Rate (TFR) and Child Mortality Rate to Age 5 (CMR)

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/
	Termékenység (TFR)		Gyerm. hal. (CMR)	Termékenység (TFR)		Középértékek (standard deviációk)
Számítási módszer	OLS[c]	OLS	OLS	2SLS[c]	Redukált forma OLS	
Magyarázó változók:						
A nők iskolázottságának évei[b]	—0,447 (6,90)[a]	-0,513 (7,35)	-13,2 (5,10)	-0,225 (1,56)[a]	-0,551 (8,37)	3,35 (2,21)[a]
A férfiak iskolázottságának évei[b]	0,138 (3,21)	0,175 (4,01)	1,42 (0,83)	0,145 (2,51)	0,179 (4,14)	5,10 (2,49)
Az egy felnőttre jutó GDP összes nemzeti termelés logaritmusa (1988 USD, Vásárlóerő paritás)	0,491 (3,25)	0,478 (2,98)	-25,7 (4,12)	1,16 (3,43)	0,517 (3,32)	7,97 (0,818)
A városi népesség százalékos aránya	-0,0073 (1,44)	-0,0117 (2,27)	0,370 (1,80)	-0,0175 (2,48)	-0,0084 (1,61)	37,9 (21,5)
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak százalékos aránya	0,0148 (3,15)	0,0160 (3,49)	0,861 (5,05)	-0,0025 (0,26)	0,0190 (4,43)	50,9 (25,4)
A katolikusok aránya a népességben		0,0116 (5,03)	0,261 (2,89)	0,0050 (1,26)	0,0115 (5,08)	34,8 (36,9)
A protestánsok aránya a népességben		0,0212 (3,97)	0,540 (2,60)	0,0103 (1,27)	0,0239 (4,62)	8,89 (13,0)
A muzulmánok aránya a népességben		0,0086 (2,84)	0,645 (5,71)	-0,0044 (0,69)	0,0119 (4,21)	26,1 (36,0)
1982. év számított (becsült)		0,023 (0,16)	-9,09 (1,55)	0,256 (1,19)	0,0190 (0,13)	0,341
1988. év számított		0,234 (1,43)	-12,7 (1,99)	0,532 (2,19)	0,202 (1,24)	0,341
Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás			-0,152 (2,07)		-0,0035 (1,91)	2373 (367)
Az egy főre eső kalória négyzete $\times 10^{-3}$			0,0238 (1,60)		0,00053 (1,43)	5764 (2474)
Az IPPF (Nemzetközi Családtervezési Szövetség) (U.S. cent/nő)					-0,00036 (0,34)	27,9 (60,4)

folytatás

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/
	Termékenység (TFR)		Gyerm. hal. (CMR)	Termékenység (TFR)		Középértékek (standard deviációk)
Számítási módszer	OLS[c]	OLS	OLS	2SLS[c]	Redukált forma OLS	
Gyermekhalandóság ötéves korig (CMR)	0,00635 (3,73)	0,00460 (2,69)		0,0251* (3,02)		136 (75,5)
A családtervezési tevékenység eredménye (FPA)						34,6 (25,3)
Metszet	0,885 (0,66)	0,454 (0,33)	520 (5,29)	-6,90 (2,03)	5,79 (2,35)	5,35[d] (1,54)
R^2	0,658	0,710	0,814		0,722	
F	67,3	45,6	74,5	27,3	40,5	

*Endogénként kezelve, a /3/ oszlopban szereplő kategória fogyasztás alkalmazásával. A minta nagysága: 217.

[a]A t arányszámok abszolút értékei zárójelben vannak feltüntetve a koefficiensek alatt az /1/, /2/, /3/ és /5/ oszlopban, az aszimptotikus t arányok a /4/ oszlopban, és a változók standard devianciája a /6/ oszlopban.

[b]A felnőtt férfiak és nők iskolázottsága éveit a World Bank és az UNESCO adataiból számítottuk.

[c]OLS a közönséges legkisebb négyzeteket jelenti, a 2SLS a kétlépcsős legkisebb négyzeteket.

[d]A befejezett termékenység mintabeli középértéke és standard devianciája, vagyis az 1, 2, 4 és 5 oszlopokban szereplő függő változók vonatkozásában.

Hasonló tényezők — melyek közül sokat nem figyeltünk — befolyásolják mind a termékenységet, mind a gyermekhalandóságot, elénk adnak olyan szimulált viszonyítási kérdéseket, ahol a gyermekhalandóságot exogén tényezőnek kell tekinteni a termékenység alakulása szempontjából. Az is lehetséges, hogy a magas termékenységi szint hozzájárul a gyermekhalandóság növekedéséhez, ha a megfigyelt sémák ok-okozati magyarázatának fordítottját kell bevezetni. Végül is, lehet, hogy a gyermekhalandóság mérése több hiba forrása lehet mint az itt vizsgált egyéb tényezők, ami viszont a gyermekhalandóság mutatóját lefelé tolná el, ha azok a hibák véletlenszerűek lennének. Mindezen okok miatt tanácsos lenne, hogy a gyermekhalandóságot endogénként kezelnénk és a termékenységet magyarázó modellben hibahatárral vennénk számításba.

Statisztikai specifikációs vizsgálatok (*Wu*, 1973; *Hausman*, 1978) arra vonatkozóan, hogy vajon a gyermekhalandóság exogén-e a termékenységi modellben, csak akkor hajthatók végre, ha a halandóságot úgy határozzuk meg, hogy abban ne szerepeljenek olyan változók, melyek a termékenységi egyenletben jelen vannak és amelyek jelentősen befolyásolják a gyermekhalandóság meghatározását. A gyermekhalandóság csökkenését gyakran jelzik a háztartási vagy csoport-szinten rendelkezésre álló kalória elérhetőségével, különösen ahol

a kalória nagyon alacsony szintű (*Strauss*, 1985; *Fogel*, 1990). Az egy főre eső kalóriafogyasztást ezért úgy határozhatjuk meg, mint a gyermekhalandóság egyik meghatározóját, bár hatása változhat a kalória szintje szerint, azáltal, hogy beletartoznak-e — ha szignifikánsak — a kalóriák nem-lineáris négyzetes kifejezései[8]. Sokan úgy vélik, hogy a táplálásnak a termékenységre való biológiai hatása elhanyagolható, ezért itt azzal nem foglalkozunk[9]. A gyermekhalandóságra vonatkozó egyéb vizsgálatok és a gyermek egészségének anthropometriai mutatói — mint a kor szerinti magasság és a magasság szerinti súly — arra mutat, hogy a gyermekhalandóság csökkentésében az anya iskolázottsága a legfontosabb tényező. Ezen felül néhány vizsgálat úgy találta, hogy a nemmezőgazdaságban való munka és a magasabb háztartási jövedelem is összefüggésben van a gyermek egészségi helyzetének javulásával (*Strauss*, 1985; *Schultz*, 1993).

Az 1. tábla /3/ regressziós egyenletében a gyermekhalandósági arány ötéves korig a függő változó. A nők iskolázottságának és jövedelemnek a koefficiensei

[8]Az is kívánatos lenne, hogy vonjuk be a mérésekbe az egyéni kalóriafogyasztás variációit az országon belül, mert az egyéni fogyasztás szórása az adott átlagos szinten belül összefügghet a magasabb gyermekhalandósággal. Sajnos, nem találtam adatokat a kalóriafogyasztás egyéni megoszlására, kivéve azt, amit *Fogal* állított össze (1990) a 18. századi Franciaországra és Angliára. Itt most a FAO által az országok kalóriafogyasztásáról készített becsléseit használjuk a World Bank World Development Reportjaiból 1985 és 1991-re, az 1972-es fogyasztás adatai viszont a FAO 1976-os Production Yearbook-jából valók. A harmadfokú közelítés az átlagos kalóriafogyasztásnak az átlagos gyermekhalandóságra vonatkozó hatásáról nem jelent javítást az itt használt négyzetes formával szemben. Különösen figyelemre méltó a kapcsolat a kalória és a halandóság között a gyermek első és ötödik születésnapja közötti időszakban. A gyermeki halálozásnak ugyan csak a negyede esik a csecsemőkor utánra, viszont lehet, hogy az még érzékenyebb a kalóriához való hozzájutásra, mivel az elválasztás (szoptatás vége) széles körben a második életévre esik. Figyeljük meg a kalória hatását az egészségre és a produktivitásra Brazíliában (*Thomas* és *Strauss*, 1992) és *Strauss* (1985) áttekintését e területről. Lásd még *Dasgupta* és *Ray* munkáját 1987-ben.

[9]Volt olyan feltételezés, hogy a táplálkozás javítása emelhetné a reprodukciós képességet is (*Frisch*, 1978), de a bizonyítékok legtöbb értékelése azt mutatta, hogy a krónikus alultápláltságnak legföljebb kisebb szerepe lehet a termékenység csökkenésében (*Trussell*, 1978). Ha a kalória mégis emeli valamelyest a termékenységet bizonyos alacsony jövedelmű népességnél (pl. Papua Új Guinea) azáltal, hogy növeli az ovulációs ciklust, meghosszabbítja a menzeszek közötti időt és növeli a terhességi veszteség hiányát, ha ezt kihagyjuk, az elfedheti a lehetséges pozitív összefüggést, ami a termékenységnek a gyermekhalandóságra való hatásaként várunk. Ezért az alább említendő számítások a termékenységnek az endogén gyermekhalandóságra való hatásáról valószínűleg lefelé hibáznak. Egy másik azonosító változót is bevezettünk az 1988-as adatok későbbi elemzésénél: azon gyermekek arányát, akik védőoltásban részesültek gyermekbénulás vagy diftéria, szamárköhögés és tetanusz ellen. Ez a változó magában foglalja a sok országban végzett gyermekegészségügyi programok hatását, és ez valóban negatívan és szignifikánsan kapcsolódik a gyermekhalandósághoz. De ha ezt bevesszük a gyermekhalandóság meghatározói közé, az csak alig emeli a gyermekhalandóságnak a termékenységre gyakorolt hatásának két fokozatú számítását, éspedig 0,0205-ről 0,0209-re, alátámasztva azt a hipotézist, hogy azok érvényesek az azonosító korlátozások esetén a többi megkötésektől függően. Viszont a gyermekbénulás és diperte védőoltásokkal kapcsolatban csak 58 országról vannak adatok, amint azt később vizsgáltuk 1988-ban, a 3. táblázat szerint. A termékenységi egyenletben a többi számítások nagyon stabilak voltak akár csak a nem-lineáris kalória változóval, akár a gyermekek védőoltási arányával dolgozunk, de a családtervezés hatása a gyermekhalandóságra 1988-ra csökken, ha csak a védőoltás változóját vontuk be.

szignifikánsak és negatívok, míg a mezőgazdaságban való foglalkozás szignifikánsan kapcsolódik a magasabb gyermekhalandósághoz, továbbá a vallás és időbeli trend *d* koefficiensei szintén szignifikánsak. Mint várható volt, az egy főre jutó több kalória rendelkezésre állása egy országban együtt jár az alacsonyabb gyermekhalandósággal, és a kalória nem-lineáris hatása ezzel együtt szintén erősen szignifikáns. A növekvő kalória haszna a gyermek egészségére addig folytatódik, míg az egy napra, egy főre eső átlagos szintje eléri a 3200 kalóriát, vagy a minta átlaga a két fenti standard deviációja a 2373 kalóriát[10].

Az egy főre jutó kalória rendelkezésre állásának változása, ha adott a jövedelem, iskolázottság és a népesség mezőgazdasági foglalkoztatottsága, feltehetően annak tulajdonítható, hogy az országok között különbségek vannak az élelmiszerek meg nem figyelt árai között, ami viszont befolyásolható kereskedelmi és mezőgazdasági politikával, szegénységet és éhséget csökkentő programokkal, valamint a mezőgazdasági termékek hazai összetételével. A kalóriának a gyermekhalandóságra gyakorolt hatása ezért sok hazai tényező eltérésének tulajdonítható, melyek befolyásolják az élelmiszerek relatív árát a hazai piacon, és természetesen azoknak az eltéréseknek, melyek fennállnak a személyek között a jövedelem és iskolázottság tekintetében, valamint az árak között, amit nem vontunk be az átlagos szintbe a megfigyelt összesített változóknál.

A *Wu-Hausman* féle specifikációs vizsgálat elveti a null hipotézist, hogy a gyermekhalandóság exogén a termékenységi egyenletben ha $p < 0{,}01$. Az 1. tábla /4/ regressziós egyenletében ezért kétfokozatú legkisebb négyzetekkel számoltunk az endogén gyermekhalandósággal, amint azt a /3/ regresszióban meghatároztuk. A legfigyelemreméltóbb, hogy az endogén gyermekhalandóság számított hatása a termékenységre ötször annyi, mint azt az elejtett hipotésis alapján számították, hogy ti. a halandóság exogén (lásd. a /4/ és /2/ regressziót). A nők bérének közvetlen hatása a termékenységre felével csökkent (/4/ regresszió), de ha a benne foglalt redukált-formájú összefüggéssel számíthatjuk ki, állíthatjuk, hogy a nő bérének a termékenységre gyakorolt teljes hatásának több mint fele a gyermekhalandóság csökkentő hatásának közvetett módján működik (azaz: $0{,}59 = (-13{,}2) * (0{,}0251) / (-0{,}225 + (-13{,}2) * 0{,}0251)$. A jövedelem pozitív hatása a termékenységre — adott endogén gyermekhalandó-

[10]Mivel csak négy ország van, ami nyolcat jelent a 217 észlelésből, ahol a kalóriafogyasztás szintje meghaladta a napi egy főre jutó marginális 3193 értéket, kevés értelme van nagy pontosságot kapcsolni e kalória szint számításhoz, ami csökkentené a gyermekhalandóságot. De a fejlett piaci, vagy központilag tervezett gazdaságokban ezt az átlagos szintet időnként meghaladja ez az érték, azért a kalória hiányt kisebb tényezőnek tekinthetjük, mint ami emelné a gyermekhalandóság szintjét a magas jövedelmű világban. A /3/ regressziós egyenlet szerint olyan országban, ahol az átlagos kalóriafogyasztás egy standard deviációval a minta átlaga fölött van (vagyis 2373 + 367), a várható gyermekhalandósági arány 11 ezrelékkel alacsonyabb mint a minta átlaga, vagy 8 százalékkal alacsonyabb. Ha a kalória egy standard deviációval a minta átlaga alatti lenne — mint sok afrikai országban volt is (azaz 2373 — 367) — a regresszió arra mutat, hogy a gyermekhalandósági arány 13 százalékkal magasabbra várható, ha a többi (tényező) azonos. Ha a rendelkezésre álló kalóriát a biológiai szükséglethez igazítottuk az ország népességének kor és nem szerinti összetétele szerint, 1988-ban ezeket a számításokat nem változtatta meg jelentősen.

ságnál — több mint megkétszereződik, és a vallási változók már nem szignifikánsak statisztikailag a termékenységi egyenletben, viszont szignifikánsak a gyermekhalandóság emelésében. A nem korlátozott redukált formájú egyenletet — kivéve a gyermekhalandóságot — az /5/ regressziós egyenletben számítottuk, összehasonlításképpen a /3/ és /4/ regressziós egyenletekben számított strukturális hatások tekintetében.

4. Családtervezés

Egy másik tényező, ami befolyásolhatja a termékenységet, az a születésszabályozás költsége. A születésszabályozás költségének egyik eleme az a változó, ami tartalmazza azokat a pénzügyi és pszichikai költségeket, melyek együttjárnak egy bizonyos módszer alkalmazásával. További költséget jelent a szabályozás valamint új módszerének feltárása, annak az alternatívákkal szembeni értékelése, és a legjobb módszer elfogadása és annak hatékony alkalmazása. Ez a második elem tulajdonképpen fix, már ameddig a technológia és a családi kötöttségek nem változnak. De ezek a kutatási költségek újra megjelenhetnek dinamikus formában, ahogy a módszert bevezetik, vagy javítják, mint pl. az IUD (intrauterin devices) és a tabletták az 1960-as években, valamint a további módosítások injekció formájában, vagy a sterilizáció, vagy egy új módszer felértékelődése a termékenység változásának kívánt szintje miatt. Várható, hogy a születésszabályozás költségének csökkenése segíti az egyéneket, hogy kevesebb nem kívánt terhesség következzék be. Az is valószínű, hogy a nem kívánt születések csökkentésén túl a születésszabályozás költségeinek csökkenése bátorítaná az embereket, hogy inkább a születésszabályozást válasszák egyéb, kevésbé sikeres eszközök helyett reprodukciós képességük korlátozására, mint például a késleltetett házasságkötés, a közösülések gyakoriságának csökkentése, vagy az abortusz — netán a csecsemőgyilkosságra hagyatkoznak. A jóléti nyereség e második forrásának felmérése még nehezebb mint az ide kapcsolódó termékenységcsökkenésé (*Schultz*, 1988).

Egyetlen ország sem látja el népességét elegendő tájékoztatással a születésszabályozás összes formáival kapcsolatban, vagy szükségszerűleg, ezeket a technológiai lehetőségeket ugyanazon áron nyújtják. Oktatási és vetélkedő programok keverednek sok kombinációban a családtervezési szolgáltatások rendszerének számos támogatott formájában. Bizonygatták, hogy azokban az országokban, ahol támogatták a többféle és látszólag hatékony családtervezési programokat (FPA), és törvénybe iktatták a népesedési politikát, az 1970-es évekre alacsonyabb termékenységi arányokat (TFR) mutattak (pl. *Mauldin* és *Berelson*, 1978; *Lapham* és *Mauldin*, 1985). A TFR csökkenése kapcsolódik az utóbbi években is a családtervezési programok erősítésével (*Bongaarts* és mtársai, 1990). Hogy a TFR és a FPA közötti eme parciális korrelációkat úgy magyarázzák, mint a programok okozati hatékonyságát, a kutatók egyértelműen megállapították, hogy a családtervezési programok önállóan jelennek meg a termékenységet meghatározó egyéb tényezőktől függetlenül. Minthogy a

családtervezési tevékenységet a termékenység olyan megfigyelt meghatározóihoz viszonyítják, mint a jövedelem, iskolázottság és vallásosság, célszerű feltételezni, hogy a családtervezési tevékenység is kapcsolódik a termékenység meg nem figyelt tényezőihez, mint a preferenciája, vagy a családtervezés "eszméjéhez" való kulturális befogadóképesség, vagy az anyagi kötöttségek elhanyagolt mérése, melyek növelhetik a szülők gyermekek iránti igényét. Az a politikai támogatás, amit a családtervezési szolgáltatások kapnak, ezért úgy tűnik, hogy azt célozza, hogy a népességnek egyre nagyobb hányada kívánjon kevesebb gyermeket, és ezért jobb születésszabályozási módszereket. A termékenységi egyenletben a hibák, vagy megmagyarázhatatlan változások ekkor — csaknem biztosan — a családtervezési tevékenységhez lennének kapcsolva, korrelációba hozva, és akkor a parciális korreláció a termékenység és a családtervezés között — még statisztikailag is ellenőrizve az észlelt egyéb termékenységi tényezőket — tévesek lennének, vagy összeegyeztethetetlenek. A korrelációs elemzés e felismert ellentmondásai, korlátai ellenére, hogy megválaszolhassuk e politikai kérdést, az érintett szervezetek, melyek a családtervezés értékelésében és anyagi támogatásában részt vesznek, bizonyítékokat szolgáltattak ebben a formában, hogy bemutassák az ilyen programok hatékonyságát (*Mauldin* és *Berelson*, 1978; *Bongaarts* és mtársai, 1990; World Bank, 1991). A családtervezési programok tevékenységét egy indexszel fejezik ki, amit gyakran használnak annak értékelésére, hogy mennyiben járul hozzá a családtervezés a termékenység csökkenéséhez (pl. *Mauldin* és *Barelson*, 1978; *Ross* és mtársai, 1988, 18. tábla). Ez a "fáradozás eredménye" (effort score) középértéke az én mintámban 34, és 0-tól 84-ig fordul elő attól függően, hogy az ország mennyiben veszi igénybe a családtervezési szolgáltatásokat és a népesedéspolitikát[11]. Bár a sorozat összetevői nem minden évben pontosan azonosak, a mutatót az időben való összehasonlíthatóság céljára standardizálták. Kétféle modell specifikációt számítottunk: az egyik feltételezi, hogy családtervezési eredmény exogén (1—3 regressziós számítás, 2. tábla), és a másik azt vizsgálja, hogyan lehet azt endogenizálni az általános modellen belül (4—6 regressziós számítások, 2. tábla). A 2. tábla /1/ regressziójában a gyermekhalandóságot azokra a változókra

[11]1982-ben és 1988-ban az indexet 30 féle információra alapozták, melyek négy csoportot képeztek: politikai és program szervezési ellátás, a nyújtott szolgáltatások sora, kapcsolattartás a szolgáltatások javítása céljából, és a születésszabályozási szolgáltatásokkal való ellátás (*Lapham és Mauldin*, 1985). Az 1972-es index kevesebb információn alapszik, de kompatibilisként ajánlják (*Mauldin és Berelson*, 1978). Eltekintve sok információ szubjektív természetétől, az index fő korlátja az, hogy abban szerepel a fogamzásgátlókkal való ellátás is. A világon a termékenységben mutatkozó eltérések fő forrása a születésszabályozás, ami mind az ilyen eszközökkel való ellátás, mind az iránt való igény eredménye. Ezért ez az index nemcsak a születésszabályozási szolgáltatások "ellátási" árát képviseli, hanem a felhasznált mennyiséget is, amibe beletartozik azoknak a tényezőknek a hatása is, melyek a gyermek iránti "igényt" befolyásolják. Nem lehet kiküszöbölni az indexben a fogamzásgátlás hatékonysági komponenseit az ilyen elemzés céljából. Lásd *Entwisle* (1989), aki az elemzéshez ezt a hatás eredményt felbontja többé-kevésbé igazolható exogén komponenseire. További megfontolásra, hogy a termékenység mérését célzó keretbe — hogy ti. a fogamzásgátlás a termékenységre hogyan hat — be lehet vonni egy statisztikai elemzésbe a háztartási igény modelljén belül, lásd *Schultznál* (1992).

számítottuk, melyek az 1. tábla /3/ oszlopában szerepelnek, plusz a családtervezési tevékenység mértékére, amit exogénnek tekintettünk. A befejezett termékenységet aztán ismét a /2/ regresszióban számítottuk 2SLS-kétlépcsős legkisebb négyzetek módszerével, a gyermekhalandóságot endogén jellegűnek tekintve, mivel a *Wu-Hausman* teszt elutasítja az exogenitást. Az eredmény megerősíti a korábbi vizsgálatok megállapítását, hogy ti. a családtervezés — ha az exogén eredetű — negatívan kapcsolódik a termékenységhez. Van néhány lényeges különbség az egyéb regressziós koefficienseknél aszerint, hogy számításba vettük-e a családtervezést, vagy sem[12].

A 2. tábla /1/ regressziójában a családtervezéshez alacsonyabb gyermekhalandóság kapcsolódik. A családtervezési eredmény standard deviációjának 25 pontos növekedéséhez 6 százalékos gyermekhalandóság csökkenés társul, vagyis 8,6 ezrelék születés csökkenés. A családtervezésnek a termékenységre gyakorolt hatásának fele ezért a gyermekhalandóságra gyakorolt hatásából adódik, ami alacsonyabb termékenységhez vezet (—0,343 * 0,025 = —0,088). Más szavakkal, a családtervezésnek a termékenységre gyakorolt teljes hatása (mint a 2. tábla /3/ regressziójában redukált formában szerepel) mintegy kétszer akkora, mint a /2/ regresszióban számított közvetlen hatása, úgy hogy a hatás többi része a gyermekhalandóságon keresztül adódik[13]. A családtervezésnek és anyai, gyermeki egészségügyi programoknak a termékenységére gyakorolt

[12]Számos tanulmány próbálta meg összehasonlítani a fejlődést (vagy társadalmi berendezkedés) és a családtervezést két index változóba, mint amelyek felelősek a termékenységért. Azt találták, hogy statisztikailag szignifikáns kölcsönhatás áll fenn köztük (*Mauldin* és *Berelson*, 1978; *Bongaarts* és mtársai, 1990). Más szavakkal, egy erős családtervezési program hatása nagyobb egy fejlett társadalmi berendezkedés esetén és kisebb kevésbé fejlett társadalmi körülmények között. Ezt a kölcsönhatást a családtervezés és a fejlettség között itt a fejlődés minden dimenziójára vizsgálni lehet. Kölcsönhatásban lévő változókat szerkesztettünk a családtervezés eredménye és az összes többi igényekre vonatkozó változók között. Egyetlen egy sem szignifikáns statisztikailag a termékenység szintjének magyarázatában, kivéve a gyermekhalandóságot. Aszerint, hogy a gyermekhalandóságot exogénnek tekintjük, vagy endogén változóként kezeljük, mindkét esetben a gyermekhalandóság és a családtervezés közötti kölcsönhatás koefficiense statisztikailag szignifikáns és pozitív, ami arra mutat, hogy a családtervezésnek legnagyobb a hatása a termékenységre olyan környezetben, ahol a gyermekhalandóság alacsony, és vice versa. A teljes keresztmetszetben (a minta száma n = 217), a három változóra a következő koefficienseket kapjuk (lásd /3/ regresszió a 2. táblában):

$$TFR = 0{,}0182\ CMR - 0{,}0198\ FPA + 0{,}0000843\ (CMR*FPA) + \ldots \quad R^2 = 0{,}77$$
$$(4{,}37) \qquad (0{,}26) \qquad (2{,}23)$$

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az olyan programok, melyek csökkentik a gyermekhalandóságot és azok, melyek elősegítik a családtervezést, egymást kiegészítik, úgy hogy egymás hatását erősítik a termékenység csökkentése céljának elérésében.

[13]*Bongaarts* és mtársai (1990) arra az anomáliára hívták fel a figyelmet, hogy ha a családtervezési programok csökkentik a termékenységet, ugyanakkor növelnék az első szülések számát, és lehet hogy rövidítenék a szülések közötti intervallumot. Legtöbb népességnél a gyermekhalandóság előfordulása magasabb az elsőszülöttek között, mint a következők esetében — valószínűleg biológiai okokból. Ebből kifolyóan a családtervezésnek erre születési sorrend szerinti összetételére való hatása növelhetné a gyermekhalandóságot. De az itt közölt empirikus bizonyíték arra utal, hogy ezt a hatást elnyomja a kombinált programok és politikák halandóság csökkentő hatása, amit a családtervezési erőfeszítések eredményével mérünk.

egymást erősítő hatását tételezték fel (*Berelson* és *Taylor*, 1968), és Columbia valamint India egyedi adataiból ki is számították (*Rosenzweig* és *Schultz*, 1982; *Rosenzweig* és *Wolpin*, 1982). Az is lehetséges azonban, hogy a családtervezési programok hatékonyabbak, ha a születések számának csökkentésére irányulnak csupán és nem kapcsolják össze azokat olyan programokkal, melyek egyesítik a célokat a gyermekek egészségi helyzetének javítása és a nők iskolázottságának fejlesztése érdekében. Egyik oka, hogy kilátástalannak mondják azt a politikát, ami "túlmegy a családtervezésen" lehet a gyermek egészségügyi és női iskolázási kezdeményezések viszonylagos hatástalansága és magas költsége (*Berelson*, 1969). Ezek az országok közötti összesített számítások azt sugallják, hogy mind a családtervevési programok, mind a nők iskolázottságát elősegítők összes hatásuk felét úgy fejtik ki, hogy a termékenységet a gyermekhalandóságot csökkentő szerepet töltsenek be közbülső tényezőként befolyásolva.

2. A vizsgált országok adatain alapuló regresszió számítások a befejezett termékenységre (TFR) és az ötéves korig terjedő gyermekhalandóságra (CMR)[a]
Cross Country Regressions of the Total Fertility Rate (TFR) and Child Mortality Rate to Age 5 (CMR)

Függő változó	/1/ Gyermekhalandóság (CMR)	/2/ Termékenység (TFR)	/3/ Termékenység (TFR)	/4/ Gyermekhalandóság (CMR)	/5/ Családtervezési tevékenység	/6/ Termékenység (TFR)
Számítási módszer	OLS[c]	2SLS[c]	Redukált forma OLS	OLS	OLS	2SLS
Magyarázó változók:						
A nők iskolázottságának évei[b]	-11,3 (4,30)*	-0,161 (1,21)	-0,450 (7,46)	-13,0 (4,93)*	4,72 (3,24)	-0,238 (1,32)*
A férfiak iskolázottságának évei[b]	1,67 (0,99)	0,152 (2,60)	0,195 (5,03)	1,33 (0,77)	1,06 (1,11)	0,144 (2,39)
Az egy felnőttre jutó GDP összes nemzeti termelés logaritmusa (1988 USD, Vásárlóerő paritás)	-24,7 (4,03)	1,20 (3,64)	0,567 (4,03)	-25,5 (4,09)	2,28 (0,66)	1,15 (3,36)
A városi népesség százalékos aránya	0,321 (1,58)	-0,0194 (2,79)	-0,0108 (2,33)	0,355 (1,70)	-0,0869 (0,75)	-0,0172 (2,18)
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak százalékos aránya	0,821 (4,88)	-0,0042 (0,47)	0,0168 (4,37)	0,854 (4,98)	-0,0923 (0,98)	-0,0022 (0,22)

folytatás

Függő változó	/1/ Gyermek-halandóság (CMR)	/2/ Termékenység (TFR)	/3/	/4/ Gyermek-halandóság (CMR)	/5/ Családtervezési tevékenység	/6/ Termékenység (TFR)
Számítási módszer	OLS[a]	2SLS[a]	Redukált forma OLS	OLS	OLS	2SLS
A katolikusok aránya a népességben	0,196 (2,13)	0,0030 (0,80)	0,0078 (3,70)	0,264 (2,90)	-0,201 (4,01)	0,0054 (1,01)
A protestánsok aránya a népességben	0,422 (2,02)	0,0065 (0,03)	0,0173 (3,62)	0,545 (2,62)	-0,364 (3,18)	0,0111 (1,04)
A muzulmánok aránya a népességben	0,602 (5,37)	-0,0062 (1,01)	0,0095 (3,69)	0,644 (5,68)	-0,119 (1,92)	-0,0040 (0,57)
1982. év számított (becsült)	-8,49 (1,47)	0,278 (1,31)	0,063 (0,48)	-9,61 (1,60)	3,70 (1,12)	0,252 (1,43)
1988. év számított	-8,22 (1,13)	0,637 (2,89)	0,465 (3,13)	-13,3 (2,04)	15,3 (4,24)	0,503 (1,43)
Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás	-0,140 (1,94)		-0,0028 (1,69)	-0,154 (2,09)	0,0428 (1,05)	
Az egy főre eső kalória négyzete × 10^{-3}	0,0211 (1,44)		0,00037 (1,10)	0,0243 (1,63)	-0,0098 (1,20)	
Az IPPF (Nemzetközi Családtervezési Szövetség) (U.S. cent/nő)				-0,0174 (0,41)	0,0653 (2,80)	
Gyermekhalandóság ötéves korig (CMR)		0,0257[a] (3,15)				0,0250[a] (3,01)
A családtervezési tevékenység eredménye (FPA)	-0,343 (2,80)	-0,0102 (2,08)	-0,0192 (6,82)			0,0022[a] (0,11)
Metszet	511 (5,28)	-6,97 (2,06)	5,23 (2,36)	523 (5,30)	-36,4 (0,67)	-6,91 (2,02)
R^2	0,821	—	0,773	0,814	0,498	—
F	71,7	26,8	53,3	68,5	15,5	24,6

Jegyzetek: lásd 1. tábla. A minta nagysága: 217.

Mint előbb már említettük, a családtervezési igyekezet részben a kormányzat válasza a szülők gyermek iránti igényére, és hogy mely családtervezési változat mérhető forrásai lennének függetlenek a termékenységi "igények" tekintetében, és ezáltal lehetővé tennék a kutatóknak, hogy megállapítsák, hogyan hatnak a termékenységre a családtervezési erőfeszítések "ellátottságá"-

ban szereplő független változók? Az endogén családtervezésnek a termékenységre gyakorolt hatására bármilyen becslés értelmezése attól függ, hogy az identifikáció korlátait hogyan választjuk meg. Mindössze egy változót lehetett találni, éspedig az IPPF által az egyes országoknak nyújtott családtervezési központi támogatás éves elosztását. 1988-ban ezt a külső támogatást (FX) dollárban kifejezve egy másik ország családtervezési programjához úgy számíthatjuk, hogy az összeget elosztjuk annak az országnak a szülőképeskori női lakosainak számával (15—45 év), és ezt használjuk segítségül a 2. táblában szereplő /5/ regresszióban a családtervezési erőfeszítése indexének magyarázatához. Az IPPF (átutalások) juttatása a mintában mindössze 28 U.S. cent átlagosan évente egy nőre számítva, és 18 országban ez nulla. Az IPPF családtervezési tevékenységre fordított juttatásainak becsült hatása pozitív 2,80-as *t* mellett, ami arra mutat, hogy az IPPF kiegészítő eszköz lehet a családtervezési tevékenységhez (/5/ regresszió). Egyéb adakozó szervektől származó nemzetközi juttatásokat, mint például az USAID, UNFPA, Világbank stb., nem találtunk az egyes országokra (kerülve természetesen a kétszeres számbavételt). Az /5/ regresszióból megemlíthetjük, hogy a családtervezési tevékenység erősebb az olyan országokban, ahol kevesebb a keresztény és muzulmán, valamint ott, ahol magasabb a nők iskolázottsága. A *Wu-Hausman* teszt is elveti azt a null hipotézist, hogy a gyermekhalandóság exogén jellegű, amit ennek megfelelően endogén változóként kezeltünk a 2. tábla /6/ regressziójának számításakor. Ha azonban a családtervezési tevékenységet endogénnek veszünk, és egybevetjük az IPPF juttatásokkal, a *Wu-Hausman t* érték csak 1,34 a családtervezési változóra, ami csak egy kétlépcsős teszt során tér el jelentősen a zérótól a 20 százalékos szintnél. Ez a specifikációs teszt arra mutat, hogy nem lehet elvetni a null hipotézist, miszerint a családtervezés — a várttal ellentétben — exogén. A /2/ és a /6/ egyenletek standard hibáit az előírt változókra meglehetősen pontosítottuk.

Ha a családtervezést mégis endogénként kezeljük a 2. tábla /6/ regressziójában endogén gyermekhalandósággal, a családtervezés hatása nem tér el szignifikánsan a zérótól. Mivel kevés információ áll rendelkezésemre, hogy a családtervezésnek a termékenységre gyakorolt endogén hatását megállapíthassam, nincs ok arra, hogy azt a következtetést vonjam le, hogy a családtervezés befolyásolja a termékenységet. Ha a családtervezés változóját exogénként kezeljük a /2/ regresszióban, összhangban a *Wu-Hausman* teszttel, a standard deviáció a családtervezési politika változójában 34-ről 59-re nő, ehhez társul egy öt százalékos termékenységcsökkenés, ami mintegy 0,26 gyermek. Ha a családtervezés gyermekhalandóságra gyakorolt hatását nézzük, újabb 0,23 értékű termékenységcsökkenést várhatunk a gyermekek számában. Ha a családtervezést endogénként kezeljük, e hatások egyike sem szignifikáns statisztikailag.

A termékenységben a fentebb kifejezett mintabeli megváltozás szerepével vagy a termékenység abszolút változásával (ami a független változó standard deviációjához kapcsolódik) kifejezve a családtervezési programra fordított erőfeszítés semmivel sem "fontosabb" meghatározója a termékenységnek, mint a nők és férfiak iskolázottsága, a vagyon, a jövedelem, urbanizáció és —

bizonyíthatóan — a gyermekhalandóság. A dilemma ezekkel a megállapításokkal az, hogy azok nem adnak szilárd empirikus alapot arra, hogy megtaláljuk a keresett paramétert egyidejű összefüggésbeli tévedés nélkül: hogy ti. milyen hatékony a családtervezés a termékenység csökkentésében[14].

A fogamzásgátlás költségei

A születésszabályozás specifikus formái közül az orális fogamzásgátlók áráról vannak adatok az alacsony jövedelmű országok legtöbbjéből. 1988-ban 58 alacsony jövedelmű ország adott jelentést ezekről az árakról (Population Crisis Committee = Népesedési Válság Bizottság). A minta árátlaga évi 13 ciklus ellátására orális fogamzásgátlókra 38,60 $ US. A jelentések szerint ezt a módszert alkalmazta az alacsony jövedelmű országok védekező pártjainak 12 százaléka; az IUD (méhen belüli eszközök) (24 százalék) és a sterilizáció (45 százalék) (Egyesült Nemzetek, 1989) után a harmadik legnépszerűbb módszerként. Hogy az orális fogamzásgátlók ára megfelelő közelítést nyújthat-e az egyéb módszerek költségeire vonatkozóan a többi országokra, azt nem tudjuk. A családtervezési programok támogathatják a tabletták beszerzését, vagy hozzáférhetőbbé tehetik a piacinál alacsonyabb áron, mivel nemzetközi adakozó szervek által támogatást kapnak, melyek viszont azokat tömegesen (nagyban) árusítják. Bár a tabletták átlagos árát befolyásolhatja a népesedési politika által befolyásolt igény, mégis ésszerűbb, ha azt állapítjuk meg, hogy ez az értékváltozó nincs korrelációban a termékenységet befolyásoló egyéb tényezőkkel, melyeket nem figyeltek meg, és ezért ezeket nem lehet exogénként kezelni itt.

A 3. táblában található a kisebb, 58 országot magában foglaló minta 1988-ból, ahol az árakat megtaláljuk, ami az orális fogamzásgátlókra vonatkozik és helyettesíti a családtervezési indexet. Ezekre az országokra szintén rendelkezésre állnak becslések a gyermekek immunizálására vonatkozóan, melyek tükrözik a gyermekek túlélésének növelésére irányuló nemzetközi kampány eredményeit. Az /1/ regresszióban szerepel azoknak a gyermekeknek a százalékos aránya, akik megkapták a Diperte (diftéria, szamárköhögés, tetanusz elleni) védőoltást első születésnapjukig, ami meghatározó a gyermekhalandóság tekintetében. A /2/ regresszió mutatja a kétlépcsős legkisebb négyzetekre (2SLS) vonatkozó számításokat, ami azon alapul, hogy a *Wu-Hausman* teszt alapján a gyermekhalandóság nem exogén jellegű. A 3. tábla /3/ regressziója a termékenység módosított formája, ami kihagyja a gyermekhalandóságot, viszont magában foglalja a kalóriafogyasztást és a diperte védőoltást. Ezek a számítási eredmények hasonlóak azokhoz, melyek az 1. tábla /5/ regressziójában szerepelnek. Ha a gyermekek diperte immunizációját 17 százalékponttal növeljük, vagyis

[14]Világos fogalmi problémák vannak azzal kapcsolatban, hogy exogénnek tekinthető-e néhány adatsor, amit bevontak a családtervezési erőfeszítés indexébe (*Lapham* és *Mauldin*, 1985). Ez az index mérni látszik a fogamzásgátlás hatékonyságát (*Entwisle*, 1989), és így bizonyára endogén a termékenységet meghatározó egyik modellben (*Schultz*, 1992a).

a standard deviációval (a szórás), akkor a gyermekhalandóság csökkenése eléri a születésenkénti öt ezreléket. Az orális fogamzásgátlók árának a várt pozitív hatása van a termékenységre, és ez statisztikailag szignifikáns a 0,05 egyirányú tesztnél. Az orális fogamzásgátlók évi árának növekedéséhez tartozó (40 $-ról 80 $-ra) standard deviációhoz kapcsolódik a teljes termékenység 0,26 gyermekkel való növekedése, ami 5 százalék. Röviden: ezek a számítások megerősítik azt a megállapítást, hogy a termékenység rugalmassága — a széles körben elterjedt (eladott) — fogamzásgátlók árával pozitívan kapcsolatban van — de csak 0,05 százalék kockázati szintig.

3. A vizsgált országok adatain alapuló regresszió számítások 1988-ra a gyermekek Diperte (diftéria, szamárköhögés, tetanusz) védőoltása (dpt) esetén, és az orális fogamzásgátlók árait figyelembe véve[a]
Cross Country Regressions for 1988, with Child Immunization for Diptheria/pertussin/tetanus (dpt) and Prices of Oral Contraceptives

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/
	Gyermek-halandóság (CMR)	Termékenység (TFR)		Középérték (standard deviáció)
Számítási módszer	OLS	2SLS[a]	OLS	
A nők iskolázottságának évei[b]	-12,1 (3,34)	-0,249 (1,28)	-5,00 (3,82)	4,53 (2,29)
A férfiak iskolázottságának évei[b]	0,263 (0,11)	0,231 (2,35)	0,237 (2,79)	6,30 (2,44)
Az egy felnőttre jutó GDP összes nemzeti termelés logaritmusa (1988 USD, Vásárlóerő paritás)	-12,2 (1,14)	0,608 (1,21)	0,354 (0,92)	8,08 (0,794)
A városi népesség százalékos aránya	-0,012 (0,05)	-0,0134 (1,23)	-0,0135 (1,41)	45,6 (22,4)
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak százalékos aránya	0,251 (1,02)	0,0087 (0,84)	0,0139 (1,57)	44,.0 (26,6)
A katolikusok aránya a népességben	0,325 (2,54)	0,005 (0,89)	0,012 (2,64)	39,2 (38,6)
A protestánsok aránya a népességben	0,810 (2,50)	0,014 (0,94)	0,031 (2,67)	8,50 (12,4)
A muzulmánok aránya a népességben	0,548 (3,25)	-0,000 (0,02)	0,011 (1,87)	24,4 (35,7)
Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás	-0,282 (2,29)	—	-0,0054 (1,22)	2475 (398)

folytatás

Függő változó	/1/ Gyermek-halandóság (CMR)	/2/ Termékenység (TFR)	/3/ Termékenység (TFR)	/4/ Középérték (standard deviáció)
Számítási módszer	OLS	2SLS[c]	OLS	
Az egy főre eső kalória négyzete × 10^{-3}	0,0489 (2,04)	—	0,00093 (1,08)	6281 (2004)
A Diperte védőoltásban részesült egyéves gyermekek százalékos aránya (1990)	-0,282 (2,29)	—	-0,0149 (1,69)	75,2 (17,0)
Az orális fogamzásgátlók ára (USD/év)	-0,0663 (0,68)	0,0066 (1,70)	0,0533 (1,51)	40,4 (39,7)
Gyermekhalandóság ötéves korig (CMR)		0,0207[a] (2,37)		107 (65,9)
Metszet	661 (4,20)	-2,97 (0,63)	10,2 (1,81)	4,86[d] (1,63)
R^2	0,895	—	0,779	
F	32,0	11,8	13,2	

Jegyzetek: lásd 1. tábla. A minta nagysága: 58.

5. *Az idősorok változásai az országokon belül*

A fogamzásgátlók és a gyermekek védőoltásának költségeit kivéve az összes változókról vannak adataink 66 alcsony jövedelmű országra 1972, 1982 és 1988-ra. Ez alatt az idő alatt a befejezett termékenység átlagosan 0,78-dal, ill. 13 százalékkal csökkent. Azonos modellel lehet ezért számolni ezekből az adatokból az országok közötti, és országokon belüli variációkat, vagy a sztochasztikus kifejezés reálisabb specifikációja alapján. Egy magatartásbeli összefüggésről a keresztmetszeti számításokról áttérve olyan számításokra, melyek az időbeli változásokon alapulnak, a dinamikus modell korlátai egyre feltűnőbbek (*Kuh*, 1959; *Nerlove*, 1965; *Hausman* és *Taylor*, 1981). Tegyük fel — mint én is tettem —, hogy egy *i* ország termékenysége egy *t* időpontban F_{it} lineáris függvénye egy egyidejűleg ható feltételi változók csoportjának, X_{it}, és a családtervezés változója P_{it}:

$$F_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 P_{it} + \sum_{j=2}^{n} \alpha_j X_{jit} + u_i + e_{it}, \qquad (1)$$

ahol most feltételeztük, hogy a hibának két komponense van, az egyik az országhoz kapcsolódik, u_i, akár véletlenszerű, akár állandó az időben, és egy másik független eloszlású hiba, ami nincs korrelációban sem az országgal, sem az idővel, e_{it}.

Először egy *Lagrange* szorzó (LM) tesztet végeztünk, hogy megállapítsuk, hogy közönséges legkisebb négyzetek (OLS) számított értékei, melyet a rendelkezésre álló adatok összessége alapján számítottunk, konzisztensek-e, vagy pedig be kell építeni a számításokba az ország-specifikus komponenst megfelelő eljárással, mint pl. az összevont regressziós becslés a legkisebb négyzetek módszerével (GLS-Generalized Least Squares)[15]. A 4. tábla utolsó előtti sora mutatja ezt a specifikációs tesztet az egy-egyenletes (redukált-alakú) modellekre, és arra figyelmeztet, hogy el kell-e vetni az OLS számítást akár az u_i-re vonatkozó véletlen-hatások modellje érdekében, és kielégítően számolhatunk a GLS-sel, akár egy időtől független modell érdekében, amely fix hatásokkal számol (FE). Az FE modell azonban kevésbé kielégítő abban az értelemben, hogy nem használ információt az országok közötti variációkról. A *Hausman* és *Taylor* (1981) féle specifikáló teszt a 4. tábla utolsó sorában szerepel a nulla hipotézisre vonatkozóan, hogy ti. X_{jt} és u_i nincs korreláciában. Ha a nullát elvetjük, mind az OLS, mind a GLS inkonzisztens, és előnyben részesül a fix-hatás számítás. Az /1/ egyenlet fix-hatás számításait úgy tekinthetjük, hogy az az összes változók (T) idő alatti első differenciáin alapszik az országokon belül, ahol a regresszorok összekeverése az egyes országok fix-hatásával eltörlődik, ha feltesszük, hogy u_i az időben nem változik, és azt kapjuk, hogy

$$F_{it} - f_{it-T} = \alpha_1(P_{it} - P_{it-T}) + \sum_{j=2}^{n} \alpha_j(X_{jit} - X_{jit-T}) + (e_{it} - e_{it}). \qquad (2)$$

[15]Az adatkészletből hiányzó adatokról feltételezzük, hogy azok véletlenszerűen hiányoznak, és ebben az esetben lehetséges bevonni a GLS számításba egyedi megfigyeléseket és a teljes minta 217 ország/év megfigyeléseit fenntartjuk a GLS számára, de csak 198 észlelést használunk az FE (fix-hatás) számításnál (*Hsiao*, 1986).

4. Összevont regressziós becslés a legkisebb négyzetek módszerével 1972, 1978 és 1988 adatbázisára támaszkodva véletlen jellegű hiba struktúrát feltételezve
Generalized Least Squares Estimates from the Panel of 1972, 1978 and 1988 Assuming Random Error Structure

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/
	Termékenység		Gyermekhalandóság	Családtervezés
Számítási módszer	(FPA endogén) (TFR)	(FPA exogén) (TFR)	(CMR)	(FPA)
Magyarázó változók:				
A nők iskolázottságának évei[b]	-0,454 (6,51)[a]	-0,456 (6,78)	-3,21 (1,25)	-,378 (0,26)
A férfiak iskolázottságának évei[b]	0,180 (3,43)	0,204 (4,12)	-3,40 (1,68)	3,97 (3,52)
Az egy felnőtre jutó GDP összesített termelés logaritmusa (1988 USD, Vásárlóerő paritás)	0,118 (0,86)	0,265 (1,91)	-16,8 (3,38)	6,50 (2,41)
A városi népesség százalékos aránya	-0,0017 (0,30)	-0,0049 (0,93)	-0,282 (1,35)	-0,139 (1,17)
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak százalékos aránya	0,0210 (4,70)	0,0190 (4,39)	0,817 (4,99)	0,0540 (0,57)
A katolikusok aránya a népességben	0,0127 (3,86)	0,0104 (3,56)	0,269 (2,02)	-0,204 (2,79)
A protestánsok aránya a népességben	0,0256 (3,35)	0,0217 (3,26)	0,561 (1,82)	-0,377 (2,20)
A muzulmánok aránya a népességben	0,0165 (4,25)	0,0134 (3,88)	0,794 (5,09)	-0,216 (2,51)
Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás ($\times 10^3$)	-0,742 (3,89)	-0,815 (4,13)	-12,2 (1,80)	-4,35 (1,10)
IPPF ráfordítás	-0,0113 (0,14)	—	—	0,100 (5,83)
Családtervezési tevékenység (FPA)	—	-0,0101 (3,67)	-0,212 (2,17)	—
1982 év számított	-0,0417 (0,47)	0,0078 (0,09)	-12,0 (3,85)	5,61 (3,06)
1988 év számított	0,0230 (0,21)	0,231 (1,92)	-14,9 (3,42)	19,9 (8,52)
Állandó	4,66 (3,91)	4,23 (1,71)	278 (6,39)	-17,0 (0,68)

folytatás

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/
	Termékenység		Gyermekhalandóság	Családtervezés
Számítási módszer	(FPA endogén) (TFR)	(FPA exogén) (TFR)	(CMR)	(FPA)
Pseudo-R^2	0,704	0,753	0,775	0,458
Lagrange szorzó (LM) teszt elvetve a közönséges legkisebb négyzeteket (OLS), összesítve az összevont regressziós becslés (GLS) vagy a fix-hatás model specifikáció kedvéért (konfidencia szint)	85,02 (0,0000)	49,78 (0,0000)	96,69 (0,0000)	70,09 (0,0000)
Hausman teszt a fix-hatások modelljére a GLS-sel szemben (konfidencia szint)	(0,589)	(0,029)	(0,000)	(0,686)

Jegyzetek: lásd 1. tábla.

Általános feltételezés, hogy a hibák, e_{it} normálisak és függetlenül, azonosan oszlanak el, azután az idő során adódó szintén normálisan és iid (independently and indentically distributed — függetlenül és azonosan oszlanak el). Ha a feltételi változók nem változnak rövid távon (T), mint például a vallás, ezek koefficienseit nem lehet a fix hatások keretében számítani. Az α_0 metszék eltűnik, ha nincs időbeli trend, vagy ha van időbeli trend, azt egy másik metszékből a /2/ egyenletből számítjuk[16].

A fix hatás alapján végzett specifikáció felhívja a figyelmet a "statikus" termékenységi magatartás modellben /2/ rejlő alapvető dinamikára. Feltételezzük, hogy a termékenység t időpontban csak P és X' függvénye t-nél, inkább, mintsem e változók komplexebb történetétől függene, amit az emberek jövendőbeli elvárásaik szerint alkalmaznának. Keresztmetszeti vizsgálatoknál a magatartás hosszú távú alakulásában kiegyenlítődési tendenciát lehet megközelítőleg érzékelni (*Kuh*, 1959), viszont az első differenciákból nyilvánvalóvá vált, hogy a "dinamikus" rendezési eljárás rendkívüli súlyt helyez a feltételi változók megváltozásának egyik epizódjára abból a célból, hogy megmagyarázza a termékenység folyamatban lévő mozgását, ami valószínűleg egy új egyensúly

[16]Nem világos, hogy az időbeli trendet kell-e zéróra redukálni, vagy sem. Az 1. táblában szereplő eredeti /2/ és /5/ termékenységi regressziós egyenletekben, melyeket a közönséges legkisebb négyzetek módszerével számoltunk (OLS), nincs statisztikailag szignifikáns eltérés a három keresztmetszetre vonatkozó metszésekben, és nincs jelentős időbeli trend. Viszont, amikor az 1. tábla /4/ regressziós egyenletében vagy a 2. tábla /2/ egyenletében endogénként kezelt gyermekhalandósággal végeztünk a stukturális becsléseket, az 1988-as teljes termékenységnél említést érdemel egy meg nem magyarázott pozitív emelkedés. A gyermekhalandóság az idő során gyorsabban csökken, mint azt a 2. tábla /4/ egyenlete magyarázná, és a családtervezési tevékenység gyorsabban nő, mint azt a 2. tábla /5/ regressziós egyenlete magyarázná. Az 5. táblában közölt eredmények szerint lehetséges, hogy az időbeli trend változik minden egyes intervallumban. Az eredmények nem érzékenyek arra, ha a trendet zéróra korlátozzuk a specifikáció redukált formájában /1/.

megteremtődése felé mutat[17]. Ha kiterjesztenénk az időtartamot egy évtizedre az eltérő észlelések között (*T*) — a statikus keretek egyenlőtlensége ellenére — valószínűbbé válhatna, hogy jobb betekintést kapjunk ebből a közelítésből azokba a tényezőkbe, melyek meghatározzák a termékenységet. Viszont a gyermekhalandóság és a családtervezési tevékenység endogenizálásának feladata kétségtelenül nehezebb az első-differenciált meghatározásban, mint a változók szintjén. Óvatos közelítés lehet, ha a specifikáció redukált formájára támaszkodunk, ami a fix- hatásokon alapul, ami kevésbé függ attól, hogy mennyit tudunk a teljes strukturális modell dinamikájáról[18].

A 4. tábla mutatja az összevont regressziós becslés a legkisebb négyzetek módszerével (GLS) számított értékeket négy egy-egyenletes modellre, melyek nem tartalmaznak endogén magyarázó tényezőt. A *Lagrange* (LM) tesztek egyöntetűen elvetik a közönséges legkisebb négyzetek (OLS) számításait, és előtérbe helyezik ezeket az összevont (GLS) vagy a fix-hatások (FE) módszerével végzett számításokat. Az /1/ regressziós összefüggés kihagyja a gyermekhalandóságot és a családtervezést, mint potenciálisan endogén jellegű tényezőket, és mivel a kalóriafogyasztás négyzete statisztikailag már nem szignifikáns, ezeknél az elemzéseknél a lineáris közelítést fogadtuk el. A lényegi változók koefficiensei hasonlóak az 1. táblában szereplő összesített keresztmetszet redukált formájú OLS (közönséges) regressziós összefüggéséhez /5/, kivéve azt, hogy a jövedelem és az urbanizáció elvesztette magyarázó hatását. A /2/

[17]Ha ezt a hipotézist fenntartanánk, akkor az is kívánatos lenne, hogy a termékenység és a feltételi változók mérését kohorszokra is kiterjesszük. Ahelyett, hogy a termékenység időszakra vonatkozó mérésére hagyatkoznánk, mint a befejezett termékenység, a jövőben az összes született gyermekek számát kohorszonként elemeznénk, ami lehet, hogy bizonyos módosításokat tenne szükségessé a 45 év alatti kohorszok életkorára vonatkozóan. Sajnos, kevés ország van, melyekre ilyen megfelelő kohorsz adatok állnak rendelkezésre a termékenység vonatkozásában, és ha megkívánnánk, hogy a gyermekhalandóságra és a nemek szerinti iskolázottsági szintre, valamint a jövedelemre is legyenek adatok, kohorszonként, lehet hogy egyetlen alacsony jövedelmű ország sem maradna benn a vizsgálandó mintában.

[18]A teljes termékenység változására vonatkozó néhány tanulmány (pl. *Bongaarts* és mtársai, 1990) regressziót számított a jelenlegi termékenységből a termékenység késleltetett értékeivel, és melyek a közönséges legkisebb négyzetek (OLS) módszerével számítottak. Világos, hogy a termékenységet befolyásoló, országos-specifikus, meg nem figyelt tényezők bizonyos fokig tovább működnek az elemzés időszakán túl is, és a termékenységgel kapcsolatos hibák ilyen sorozatos korrelációja sérti azt a feltételezést, miszerint a közönséges legkisebb négyzetek (OLS) alapján végzett számítások helyesek. Ezért a késleltetett termékenységet általában endogénként kell kezelni és a szimulált egyenletek módszerével számított módszert kell alkalmazni. *Schultz* (1980) tartományi adatokat használt Taiwanra 1967 és 1971-ben, hogy egy szokványos illesztési modellt alkalmazzon a termékenységre, ami olyan specifikációhoz vezet, ahol a régebbi termékenységi arány magyarázó változóként szolgál a jelenlegi termékenységhez. Ebben a vizsgálatban a régebbi változót azonosnak tekintettük a régi exogén változókkal, melyek eszközként szolgáltak. Az első differenciált specifikációt — mint itt számítottuk — *Schultz* (1974) használta, hogy Taiwanra az 1960-as évekre elemezze körzeti szinten a korspecifikus születési arányokat és a korra standardizált születési arányokat. Ebben a tanulmányban azonban egyetlen feltételi változót sem kezeltünk endogénként a keresztmetszeti és első differenciált (közötti, ill. becsülj) számítások alapvetően egy általános redukált formájú specifikációt jelentenek, és mindkét számítás nagyságrendben egészen hasonló eredményt adott.

regresszió azon a feltevésen alapul, hogy a családtervezési tevékenység exogén, és ebben az esetben a GLS (összevont) számítások arra mutatnak, hogy a családtervezési tevékenységnél mutatkozó standard deviáció növekedéséhez mégis hozzátartozik egy öt százalékos termékenység csökkenés, ahogy a 2. tábla /2/ regressziójánál kaptuk. A 4. tábla /3/ regressziója szerint a gyermekhalandóságban eltérő súlya van a nők és a férfiak iskolázottságának a gyermekhalandóság csökkentése tekintetében, mint az OLS (közönséges) összesített eredmények mutatják a 2. tábla /1/ regressziójában. Végül a /4/ regresszió a családtervezési tevékenység tekintetében eltér az OLS (közönséges) számításokban szereplőtől, amit a 2. tábla /5/ regressziója mutat.

A *Hausnam—Taylor* teszt vegyes eredményt mutat azzal kapcsolatban, hogy el kellene-e fogadnunk a fix-hatás alapján készült specifikációt (a 4. tábla alsó sora). Ha a családtervezés endogén és csak az IPPF ráfordításokat vesszük figyelembe, a GLS (összevont) számításokat elfogadjuk, és előnyben részesítjük hatékonyságuk miatt. Ha viszont a családtervezési tevékenység exogén, a GLS számításokat elvetjük az FE (fix-hatás) számítások kedvéért. A *Hausman* teszt is elutasítja a GLS számításokat a gyermekhalandóság egyenletét illetően, viszont elfogadja azt a családtervezési tevékenység tekintetében.

Az 5. tábla mutatja a fix-hatás modellel készült számításokat, ami kizárólag az országokon belüli időbeli változásokon alapul. A nők és férfiak iskolázottságának valamint a mezőgazdaságban való foglalkoztatottság hatására vonatkozó számítások hasonlóak maradnak azokhoz, melyeket az OLS-sel nyertünk; míg a jövedelem és az urbanizáció hatásának számított értéke elveszíti statisztikai szignifikanciáját és nagysága csökken, ugyanúgy mint a GLS számításoknál[19]. A családtervezési tevékenység, még ha exogénnak tekintjük is, nem gyakorol jelentős befolyást a termékenységre a fix-hatás modell szerint, és a koefficiens nagysága kétharmaddal csökken. A családtervezés standard deviációjának 25-ös növekedése az idők során együttjár a termékenység kevesebb mint két százalékos csökkenésével.

[19]Nem meglepő, hogy az urbanizáció hatása jelentéktelen az első differenciál specifikációnál, mivel ezeket a változásokat valószínűleg uralja a trendek kivetítése, és valószínűleg nem nagyon befolyásolja a folyamatban lévő vidékről városba történő vándorlás, ami viszont tartalmazhatna némi információt, ami megfelelne a gazdasági modellnek. A jövedelemnek rövid távú hatása nyilván hangos jelforrás az élet során bekövetkező korlátozások tekintetében, melyekkel a párok szembe kell nézzenek, s melyek érintik termékenységi céljukat és magatartásukat.

5. Az országokon belüli változások regressziói 1972-től 1988-ig, avagy fix-hatások számítása[a]
Regressions on Changes Within Countries from 1972 to 1988 or Fixed Effect Estimates

Függő változó	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/	/6/
	Termékenység (TFR)		Gyermek-halandóság (CMR)	Termé-kenység (TFR)	Család-tervezési tevé-kenység	Termé-kenység (TFR)
Számítási módszer	Redukált forma OLS[c]	Redukált forma OLS	OLS	2SLS[c]	OLS	2SLS
Magyarázó változók:						
A nők iskolázottságának évei[b]	-0,447 (3,91)*	-0,478 (4,26)	13,8 (4,71)	-2,35 (0,95)*	-3,89 (1,50)	-1,72 (1,09)
A férfiak iskolázottságának évei[b]	0,259 (2,75)	0,291 (2,97)	-11,8 (4,40)	1,82 (0,90)	7,20 (3,35)	1,20 (0,98)
Az egy felnőttre jutó GDP összes nemzeti termelés logaritmusa (1988 USD, Vásárlóerő paritás)	-0,0811 (0,41)	-0,0545 (0,28)	3,60 (0,70)	-0,541 (0,60)	6,51 (1,46)	-0,707 (0,81)
A városi népesség százalékos aránya	-0,00215 (0,20)	-0,00248 (0,23)	0,0610 (0,21)	-0,0107 (0,26)	-0,310 (1,23)	-0,00191 (0,05)
A mezőgazdaságban foglalkoztatott férfiak százalékos aránya	0,0274 (3,95)	0,0278 (4,03)	0,342 (1,89)	-0,0185 (0,26)	0,0654 (0,42)	0,0127 (0,23)
Az egy főre jutó napi kalóriafogyasztás ($\times 10^{-3}$)	-0,652 (2,79)	-0,668 (2,87)	-4,94 (0,81)	—	-2,32 (0,44)	—
IPPF ráfordítás egy nőre, 1988-ban (USD)	0,0316 (0,27)	—	—	—	0,110 (4,19)	—
Gyermekhalandóság ötéves korig (CMR)	—	—	—	0,135* (0,77)	—	0,108* (0,87)
A családtervezési tevékenység eredménye (FPA)	—	-0,00323 (0,89)	0,0505 (0,53)	-0,0107 (0,62)	—	0,0271* (0,69)
1982 metszet	-0,0866 (0,62)	-0,0662 (0,47)	-31,3 (8,48)	4,17 (0,75)	6,90 (2,18)	3,07 (0,81)
1988 metszet	-0,719 (0,36)	0,310 (0,01)	-48,0 (8,45)	6,50 (0,76)	22,5 (4,58)	4,36 (0,80)
F (80, 129)	25,9	26,1	99,5	38,3	13,6	1,17

Jegyzetek: lásd 1. tábla. A minta nagysága 210; de 72 ország kivétel (ahol) a fix-hatás aktuális szintje csak 139.

[c] Endogén változó.

Az 5. tábla /3/ regressziója kimutat egy olyan összefüggést a gyermekhalandóság viszonylatában, ami nem egyezik azokkal a számításokkal, mely a 2. tábla /1/ regressziójában számított szint alapján arra mutat, hogy ezen összefüggés dinamikáját nem vették számításba ebben a tizenhat éves időszakban. A /4/ regresszió a gyermekhalandóságot endogénként kezeli, és fix-hatás számítások a nők és férfiak bérére vonatkozóan maradnak negatívnak és pozitívnak, de abszolút nagyságban nagyobbnak mutatkoznak mint azt előbb becsülték. Az 5. tábla /5/ regressziója magyarázatot keres azokra a változásokra, melyen bekövetkeztek az időben a családtervezési tevékenységben, úgy hogy a családtervezést endogénként kezeli. A kétlépcsős FE fix-hatás számítások a /6/ regresszió termékenységi összefüggésben nem mutatnak szignifikáns kapcsolatot a családtervezési tevékenység változása és a termékenység változása között. Csak az /1/ regresszióban az FE számítás redukált alakja tűnik úgy, hogy elfogadható magyarázatot adhat a termékenység változásaira: az a törekvés, hogy a gyermekhalandóságot és a családtervezést endogénként szerepeltessük, nem hoz meggyőző FE értékeket a strukturális modellben.

Ritkán lehet értékelni országos szintű adatokkal a társadalmi beavatkozási programok hatását, mint pl. a családtervezés, bár az ilyen adatok hasznosak lehetnének az általános hipotézisek ellenőrzésében, mely a különféle fejlődési sémák következményeire vonatkoznak, és olyan kapcsolatokra mutatnak, melyek további vizsgálatot érdemelnek. Családtervezési, egészségügyi és művelődési programok gyakran alpvetően különböznek egy-egy ország népességén belül (is), és ez a változatosság teret engedhet a program tevékenységének különböző keveréke viselkedésre való hatása becslésének. A termékenységet meghatározó igények vizsgálata javíthatja a további törekvések során a családtervezési programok értékelését ilyen kvázi tapasztalati beállításban, mivel az igénytényezők és a programtevékenységek maguk is kölcsönhatásban lehetnek, és az egyik tényező elhanyagolása téves következtetésekre, számításokra vezethet a másik hatásnak a számítása során. Banglades, Taiwan, Thaiföld és Kínára vonatkozó vizsgálatok ekonometriai modelleket használtak a családtervezési tevékenység hatásának a születési arányokra vonatkozó hatásának becsléséhez (*Foster*, 1992; *Gertler* és mtársai, 1992; *Schultz*, 1974, 1980, 1992a; *Casterline* és *Montgomery*, 1991; *Schultz* és *Zeng*, 1992). Ezek az efféle tevékenység csökkenő eredményét mutatták és azt, hogy a túlzó családtervezési tevékenység helyettesíthető az ilyen programokat kiegészítő programokkal a nők iskolázottsága javítására (*Schultz*, 1988). Ezek a tanulmányok segíthetnek többet is, mint csupán a programok termékenységre vonatkozó hatásának nagyságát mutató számítások eszközei. A programok juttatásainak elosztását számítani lehet a szereplő változók koefficienseiből, amit úgy (is) meg lehet határozni, mint a program regionális befektetésének eredményét és az egyes exogén csoportok azonosítóját (*Schultz*, 1992a). A politikus így tájékozódhat a program juttatásainak elosztásáról az egyes társadalmi-gazdasági csoportok között a népességen belül, amit olyan jellemzők határoznak meg mint a kor, etnikum, iskolázottság, és a régió, melyben élnek.

6. Összefoglalás (konklúziók)

Egy sor vizsgálat megállapította, hogy mind a családtervezés mind a fejlődés együtt jár az alacsony jövedelmű országokban a termékenység alacsonyabb szintjével. Én is találtam ilyen példákat. Mi különbözteti meg ezt a közelítést, és hogyan tér az el az előbb említettektől?

Először is, egyszerű statisztikus elméletet használtunk arra, hogy megfogalmazzuk az egyénre ható (és nem általa választott) korlátokat, melyek befolyásolják gyermekek iránti igényét. A fejlődés a strukturális változások eltérő keverékét eredményezheti az egyes országokban, némelyik a termékenység csökkenése, másokkal növekedése jár. Ha csak nem keressük a kutatás során egyetlen "fejlettségi indexet", és nem összpontosítunk a modern gazdasági növekedés dimenziójának mérésére, melyek elméletileg már előírták a termékenységre gyakorolt hatását, a vizsgálat az empirikus szabályszerűségek keresése a fejlődés és a termékenység között valószínűleg nem ad kellő információt. A termékenységet statisztikailag kell kifejezni ezeknek a többszörös elméleti korlátok meghatározásában, megengedve, hogy független hatásaik nem lineárisak és kölcsönhatásban lehetnek. Azok az eljárások, melyek összezsugorítják a fejlődés különbözőségeit egyetlen indexbe, elavultnak és nem célravezetőnek tűnnek[20].

Másodszor, az előző vizsgálatokban az iskolázottság úgy szerepelt mint az igények, illetve a fejlődés előremozdítója, de — tudomásom szerint — egyik sem tesz különbséget a nők és a férfiak iskolázottsága tekintetében. Ez a gyakorlat folytatódik annak ellenére, hogy a termékenységgel kapcsolatos legkorábbi gazdasági modellek világosan jelzik, hogy a nők iskolázottságának hatása negatívabb lesz, mint a férfiak iskolázottságáé (*Schultz*, 1973). A felnőttek iskolázottságának nemek szerinti megoszlása nagyon lényeges közelítés a nők és férfiak munkaidő és bér arányainak értékeléséhez, ami rávilágít a termékenység mikrogazdasági modelljének időszerűségére. A nők iskolázottságának ez a magyarázata versenyképes az iskolázottság egyéb értékeléseivel, miszerint az iskolázottság jogot ad a nőnek és ezáltal hozzájárul a termékenység

[20]Az Egyesült Nemzetek javasolta (1987), hogy fejlesszenek ki minden országra egy fejlettségi indexet, ami négy sorozat átlagát foglalja magába: az egy főre eső nemzeti össztermék (GDP), beiskolázási arány, csecsemőhalandóság, valamint a rádiók, TV-k és gépkocsik egy főre jutó száma. *Bongaarts* és mtársai. (1990) ezt az indexet használják a családtervezés termékenységre gyakorolt hatásának megállapítására. *Mauldin* és *Berelson* (1978), valamint *Lapham* és *Mauldin* (1987) az országok egy derékszögű koordinátarendszer két tengelyén szerepelnek, ahol az egyik tengelyen a fejlettségi index, a másikon a családtervezési erőfeszítések indexe helyezkedik el. *Bongaarts* és tsai (1990) legújabb tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy a családtervezési programok hiánya világszerte oda vezetnének, hogy a befejezett termékenység az alacsony jövedelmű országokban 1,2 gyermekkel lenne magasabb mint 1980—85-ben, vagyis a TFR inkább 5,4 lenne szemben a 4,2-vel. Összehasonlításként említjük, hogy az összevont keresztmetszeti regressziós egyenletek (2. tábla, /2/ regresszió) arra mutat, hogy ha a családtervezési eredmény nem 34 lenne, hanem nulla, az ehhez tartozó teljes termékenység (TFR) 0,3-del lenne alacsonyabb (34 * /0,0089/).

csökkentéséhez, vagyis *Caldwell* (1982) véleménye szerint a tömeges iskolázás képessé teszi a nőket arra, hogy döntéseket hozzanak a család élete tekintetében.

Harmadszor, a gyermekhalandóság nem tekinthető exogénnek, függetlennek a gazdasági lehetőségek, preferenciák és a család körülményei tekintetében, annak ellenére, hogy bizonyos fontossága van a közegészségügy helyzetének és a helyi betegségi adottságoknak a gyermekhalandóság szempontjából. De a család anyagi helyzete is fontos, így az anya iskolai végzettsége, ami gyakorlatilag, empirikusan magyarázza gyermekei továbbélésének valószínűségét. Ennek következtében vagy magát a gyermekhalandóságot kell vizsgálni ugyanabban a fogalmi rendszerben, mint a termékenységet, vagy a termékenységi összefüggés redukált formáját kell számítani, ahol a gyermekhalandóság magától értetődően kiszámítható ebből az összefüggésből. Az egy főre eső kalóriafogyasztást (annak lehetőségét) ebben a vizsgálatban a gyermekhalandóság meghatározó tényezőjeként minősítettünk, viszont nem szerepeltettük a termékenység összefüggésében. Az endogén jellegű gyermekhalandóságnak a termékenységre gyakorolt becsült hatása, úgy tűnik, többszörösen nagyobb, mint amikor a gyermekhalandóságot — mint a régebbi tanulmányokban tekintették —, és mintha azt exogénnek tekintették és hiba nélkülinek mérték. Specifikációs tesztek által megerősített számítások szerint, melyek a gyermekhalandóságot endogénként kezelik, a fejlődő országokban a gyermekhalandóság szintjének csökkenése nem jár együtt a népességnövekedés emelkedésével, mert a termékenység csökkenése teljesen kiegyenlíti a gyermekek egészsége és élelmezése javulásának ezt a demográfiai hatását.

Negyedszer, azokban az országoknak, melyeknek a keresztmetszetben magasabb állandó jövedelme van, adott emberi erőforrással, magasabb a termékenysége. Ezt könnyen be lehet helyezni a termékenység igény-modelljébe. Ha a jövedelem szintje fizikai tőke és természeti forrásoknak tulajdonítható, mint az olaj, aminek csak szerény és rövid távú hatása lehet a férfiak és a nők idejének produktivitására, akkor a jövedelem növekedését nem egyenlíti ki a szülők idejének alkalmi költségének növekedése. Az egy felnőttre jutó magasabb GDP szint, ha az nem jár együtt a nők és férfiak magasabb iskolai végzettségével vagy alacsonyabb gyermekhalandósággal, lehet, hogy növelni fogja a gyermek iránti igényt. Érdekes módon a nemekre specifikus iskolázottság és jövedelem hatását a termékenységre erősíti, ha néhány, a vallásra vonatkozó változót vizsgáltunk, mint pl. a kereszténység és az iszlám. Például az iszlám országokban tapasztalt relatíve magas termékenységi szintet itt a népességre ható gazdasági kényszerrel magyarázzuk, amibe beletartozik a nők iskolázására fordított múltbeli költség is. Nem kell ad hoc kulturális változókhoz folyamodni, hogy megmagyarázhassuk a termékenységben mutatkozó legtöbb változatot az alacsony jövedelmű országoknál (lásd 1. tábla /1/ és /2/ regresszió, vagy a tábla /6/ regresszió).

Ötödször, a családtervezési programokat egy olyan indexszel vontuk össze, amit egy sor hatásos cikk használ annak a gondolatnak az alátámasztására, hogy a családtervezés felelős a termékenység csökkenése nagy részéért az alacsony jövedelmű országokban. Ha ez a családtervezés kísérleti kezelés lenne, amit

véletlenszerűen alkalmaznak a különböző országokban, azzal érvelhetnénk, hogy ezek a programok exogének ezen országok előző fejlődése és az igény tényezők szempontjából. E munka hipotézis szerint a családtervezést mint exogén feltételi változót viszonyítjuk az alacsonyabb termékenységi szinthez a keresztmetszetben. A családtervezési index standard deviációja 34-ről 59-re való növekedéséhez a termékenység öt százalékos csökkenése kapcsolódik. Ha viszont a családtervezési erőfeszítéseket a modellben magyarázzuk és endogénként kezeljük, ez és a termékenység közötti összefüggés statisztikailag nem lesz szignifikáns. Ha azonban az orális fogamzásgátlók árát a születésszabályozás exogén árának tekintjük, ez a jobban védhető exogén változó felelős a termékenység változásának egy jelentős, bár kicsi részéért, mivel a születésszabályozás árának megkétszereződéséhez öt százalékkal magasabb termékenység társul.

Hatodszor, ha a termékenység elemzését a keresztmetszeti szintről a nehezebb megmagyarázható időbeli változásokra helyezzük át az egyes országokon belül, 1972-től 1988-ig, megbízhatóan ugyanannak a termékenységi modellnek csak a redukált alakú specifikációjával számolhatunk anélkül, hogy határozottan bevonnánk a gyermekhalandóságot. Fix-hatások alapján számolva, ahol a családtervezést exogénként kezeljük, a családtervezés hatása a termékenységre csak egyharmad akkora, mintha OLS-sel vagy GLS-sel számoltunk. A családtervezésnek semmi hatását nem találtuk, ha ezeket a programokat endogenizáltuk és fix-hatásokkal számoltunk. A nők és a férfiak iskolázottságának és a mezőgazdasági foglalkoztatottságnak szignifikáns a számított hatása a termékenységre, nagyjából azonos nagyságú akár OLS-sel, GLS-sel vagy fix-hatásokkal végeztük a számításokat.

Hetedszer, a bukaresti Világ Népesedési Konferencia 1974-ben először tette fel a kérdést, hogy a termékenység csökkenését a fejlődés mozdítja-e elő, vagy a szervezett családtervezési tevékenység? Ezt a kérdést gyengén fogalmazták meg, mert bizonyára mindkettő fontos. Viszont ennek az elemzésnek abban van az ereje, hogy megállapítja, hogy az emberi tőke szintje és nem szerinti összetétele, a mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenése és a népesség alapvető élelmezése megmagyarázza a teljes termékenység szintjének legtöbb változását, és azok időbeli alakulását, míg a családtervezés viszonylag keveset határoz meg mind keresztmetszeti, mind idősoros változásokból. Bizonyos változások általában együtt járnak, így a modern gazdasági növekedés emeli a termékenységet, ilyen a férfiak iskolázottsága, nem-emberi tőke hozadéka és a mezőgazdasági foglalkoztatottság csökkenése, míg mások mint a nők jobb iskolázottsága, az urbanizáció, bőségesebb élelem és ezek eredményeképpen a csökkenő gyermekhalandóság, a termékenység csökkenését vonja maga után. Ezeknek a növekedési és fejlődési források egyedi keveréke az egyes országokban azután aszerint fejti ki hatását, hogy maga a fejlődés pronatalis, születéspárti vagy születés-ellenes. Nincs egyetlen út, amit követni kell: Líbia és Kuwait úgy látszik másképp fejlődött mint Korea és Szingapur.

A nők iskolázottsága a domináns empirikus tényező, ami a termékenység csökkenésével jár együtt mind keresztmetszetben, mind az időbeli vizsgálatokban. Viszont, mivel a férfiak iskolázottságának gyengébb, bár kiegyenlítő

szerepe van a termékenység alakulásában, úgy tűnik, a fejlesztés kritikus iránya az, hogy a férfiakhoz képest nagyobb befektetést kíván a nők iskolázása. A jövedelem növekedése egymaga is csökkenti a gyermekhalandóságot, de kevés hatása van a termékenységre. A kalóriafogyasztás emelése nagyon alacsony színvonalnál erősen látszik kapcsolódni a gyermekhalandóság csökkentéséhez és ezáltal hozzájárul a termékenység csökkentéséhez is a fejlődési folyamat korai szakaszaiban.

Az időbeni változásoknál a családtervezési igyekezet nem kiugróan fontos meghatározója a termékenységnek. A politikát kialakító folyamat összetettsége miatt, valamint az egyénre ható korlátozások és a dinamikus alkalmazás változásai közötti eltolódás miatt az országok közötti összehasonlítás nem igazán alkalmas arra, hogy határozott választ kapjunk a társadalmi jóléti programok — mint a családtervezés — hatékonysági kérdéseire. Ígéretesebbek azok a programok, értékelő tanulmányok, melyeket az egyes országokon belül hajtanak végre ott, ahol az adminisztratív régiókban eltérő politikát alkalmaznak, tekintet nélkül a régiók társadalmi-gazdasági fejlettségére. Ha egyedi háztartási felmérések adatait kombinálni lehet adminisztratív információs adatokkal a programok költségei vagy kis szolgáltató régiók tekintetében, meggyőző bizonyítékot lehet kapni a családtervezési programok (vagy azok hiánya) szerepéről a termékenység csökkenését illetően, konstansnak tartva a fő háztartási igény tényezőit. Még ilyen esetekben is az adatok első régiók szerinti differenciálása lehet, hogy félrevezető korrelációt eredményez a régióbeli fix-hatások és a programra történt ráfordítások viszonylata tekintetében. Az országokra vonatkozó aggregált adatok nem adhatnak elfogadható választ arra a kérdésre: mennyi különbséget eredményezett a szervezett családtervezés. Viszont az országok közötti eltérésekre és azok változásaira vonatkozó modellek mégiscsak fényt deríthetnek azokra az összefüggésekre, melyek a modern gazdasági növekedés és annak a gyermekhalandóságra és termékenységre ható következményei között fennállnak.

IRODALOMJEGYZÉK

Berelson, B. (1960): "Beyond Family Planning." Science 163:533—543. February 7.

Berelson, B. and *H. C. Taylor, Jr.* (1968): "Maternity Care and Family Planning as A World Program." American Journal of Obstetrics and Gynecology 100(7):885—893.

Bongaarts, J. (1987): "Does Family Planning Reduce Infant Mortality Rates." Population and Development Review 13(2):323—334.

Bongaarts, J., P. Mauldin, and *J. Phillips* (1990): "The Demographic Impact of Family Planning Programs." Studies in Family Planning 21(6):299—310.

Caldwell, J. (1982): Theory of Fertility Decline. London: Academic Press.

Casterline, J.B. and *M.R. Montgomery* (991): "The Diffusion of Fertility Control in Taiwan: Evidence from Pooled Cross-Section Models." September.

Dasgupta, P. and *D.Ray* (1987): "Inequality as a Determinant of Malnutrition and Unemployment: Policy." Economic Journal 97:1011—1034.

Denison. E.F. (1962): The Source of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us. Supplementary Paper No. 13. New York: Committee for Economic Development.

Entwisle, B. (1989): "Measuring Components of Family Planning Program Effort," Demography, 26(1):53—76. February.

Fogel, R.W. (1990): "The Conquest of High Mortality and Hunger in Europe and America." NBER Working Paper No. 16. MA: Cambridge.

Foster, A.D. and *N.Roy* (1992): "The Dynamics of Education and Fertility: Evidence From a Family Planning Experiment." Processed. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania.

Fisch, R. (1978): "Population, Food Intake, and Fertility." Science 200:22—30.

Gertler, P., J.W. Molyneaux, and *S.H. Hatmadji* (1992): "Economic Opportunities, Program Inputs, and Fertility Decline in Indonesia." Processed. Santa Monica, CA: The Rand Corp.

Hausman, J.A. (1978): "Specification Tests in Econometrics." Econometrica 46(6):1251—1271. November.

Hausman, J.A. and *W.E. Taylor* (1981): "Panel Data and Unobservable Individual Effects." Econometrica 49:1377—1398.

Hsiao, C. (1986): Analysis of Panel Data. Cambridge: Cambridge University Press.

International Labour Office (ILO), Yearbook of Labour Statistics, Geneva.

Kuh, E. (1959): "The Validity of Cross Sectinally Estimated Behavior Equations in Time Series Applications." Econometrica 27:197—214.

Lapham, R.J. and *W.P. Mauldin* (1985): "Contraceptive Prevalence: The Influence of Organized Family Planning Programs." Studies in Family Planning 16(3). May/June.

Lichtenberg, F.R. (992): "Have International Differences in Educational Attainment Levels Narrowed?" Paper presented at workshop on Historical Perspective on the International Convergence of Productivity. New York: New York University.

Mankiw, N.G., D.Romer and *D.N. Weil* (1992): "A Contribution to the Empirics of Economic Growth." Quarterly Journal of Economics 107(2):407—437.

Mauldin, W.P. and *B. Berelson* (1978): "Conditions of Fertility Decline in Developing Countries, 1965—1975." Studies in Family Planning 9(5):84—148.

Nerlove, M. (1965): Estimation and Indentification of Cobb Douglas Production Functions. Chicago: Rand McNally & Co.

Population Crisis Committee (1991): Access to Affordable Contraception. Washington, D.C.

Rosenzweig, M. and *T.P. Schultz* (1982): "Determinants of Fertility and Child Mortality in Columbia." Report AID/DSPE-G-0013, New Haven, CT: Yale University.

Rosenzweig, M. and *K.I. Wolpin* (1982): "Governmental Interventions and Household Behavior in a Development Country." Journal of Development Economics 10(2):209—226.

Ross, J.A., M.Rich, J.P. Molzan and *M. Pensak* (1988): Family Planning and Child Survival, Center for Population and Family Health. New York: Columbia University.

Schultz, T.P. (1973): "A Preliminary Survey of Economic Analyses of Fertility." American Economic Review 63(2):1—78.

Schultz, T.P. (1974): Birth Rate Changes over Space and Time: A Study of Taiwan, in Economics of the Family, ed. *T.W. Schultz.* Chicago, IL: University of Chicago Press.

Schultz, T.P. (1976): "Determinants of Fertility." In Economic Factors in Population Growth, ed *A.J. Coale* London: Macmillan Press Ltd.

Schultz, T.P. (1980): "An Economic Interpretation of the Decline in Fertility in a Rapidly Developing Coutry." In Population and Economic Change in Developing Countries, ed. *R.A. Easterlin* Chicago: University of Chicago Press.

Schultz, T.P. (1981): Economics of Population. Reading, MA: Addition-Wesley Publishing Co.

Schultz, T.P. (1988): "Population Programs: Measuring Their Impact on Fertility." Journal of Policy Modeling 10(1): 113—149.

Schultz, T.P. (1989): Women and Development: Objectives, Framework, and Policy Interventions. WPS-200. Washington, D.C.: The World Bank.

Schultz, T.P. (1992a): "Assessing Family Planning Cost-Effectiveness: Applicability of Individual Demand-Program Supply Framework." In Family Planning Programmes and Fertility, eds.*J.F. Phillips* and *J.A. Ross*. New York: Oxford University Press.

Schultz, T.P. (1992b): "The Role of Education and Human Capital in Economic Development: An Empirical Assessment." Discussion Paper No. 670. New Haven, CT: Yale University.

Schultz, T.P. (1993): "Mortality Decline in the Low Income World: Causes and Consequences." American Economic Review Papers and Proceeding, 82:2. May.

Schultz, T.P. and *Zeng Yi* (1992): "The Association between Community and Individual Characteristics and Fertility in Rural China." Processed. Economic Growth Center. New Haven, CT: Yale University.

Strauss, J. (1985): "The Impact of Improved Nutrition on Labor Productivity and Human Resource Development: An Economic Perspective." Economic Growth Center Distribution Paper No. 494. Forthcoming in the Political Economy of Food and Nutrition Policies, ed. *P. Pinstrup-Anderson.* Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Summers, R. and *A. Heston* (1991): "Expanded Set of International Comparisons, 1950—1988." Quarterly Journal of Economics 104(2):327—368. May.

Theil, H. (1954): Linear Aggregation of Economic Relations. Amsterdam: North Holland Publishing Company.

Thomas, D. and *J. Strauss* (1992): "Health, Wealth and Wages of Men and Women in Urban Brasil." Presented at Conference on "Women's Human Capital and Development." Bellagio, Italy. May.

Trussell, J. (1978): "Menarche and Fatness: Reexamination of the Critical Body Composition Hypothesis." Science 200:1506—1509.

United Nations (1987): "Fertility Behavior in the Context of Development." Population Studies. No. 100, New York.

United Nations (1989): "Level and Trends of Contraceptive Use." Population Studies. No. 110. New York.

The World Bank (1991): "Effective Family Planning Programs." Population, Health and Human Resources Department, Wahsington, D.C. (Annex: The World Bank and Family Planning).

The World Bank Staff. World Development Report, various years. New York: Oxford University Press.

Wu, De-Min (1973): "Alternate Tests of Independence Between Stochastic Regressors and Disturbances." Econometrica 41:733—750.

Függelék az adatokról

A változók definíciói	Forrás
1. Befejezett (teljes) termékenység (TFR)	United Nations, 1990, *World Development Prospects* and *Demographic Yearbook*.
2. Gyermekhalandóság 1000 születésre	United Nations, 1988, *Mortality of Children Under Age 5*, 1980.
3. A felnőtt népesség nemek szerinti iskolázottsága befejezett években	World Bank, diskette *Soual data*, 1992. UNESCO, *Statistical Yearbooks*.
4.a Az egy felnőttre eső reál bruttó nemzeti termelés (GDP) 1988 U.D. dollárban deviza árfolyamon számolva (logaritmusban)	World Bank, 1991, *World Tables*, WDR 1990, *UN Statistical Yearbook* and IMF *International Financial Statistics Yearbook*.
4.b Az egy főre eső reál bruttó nemzeti termelés (GDP) 1985-ben nemzetközi áron (PWTS) vagy vásárlóerő paritás (logaritmusban)	*R. Summer* and *A. Heston*, 1991, "Expanded Set of International Comparisons 1950—1988", *Quarterly Journal of Economics* 104:2 (May) 327.
5. A városi népesség aránya (százalékban)	UN *Demographic Yearbook*, 1991, *World Tables, 1990 World Urbanization Prospects*.
6. A férfi munkaerő százaléka a mezőgazdaságban, erdőgazdaságban és a halászatban	International Labor Office, *Yearbook of Labour Statistics*, various issues.
7. Vallási összetétel 1980-ban (bevallott százalék)	*D. Barrett*, 1982, *World Christian Encyclopedia*.
8. Az egy főre eső napi kalóriafogyasztás	Food and Agricultural Organization, 1976, *FAO Production Yearbook*, 1985 and 1991 WDR.
9. A családtervezésre fordított erőfeszítés eredménye	1972 scores in *B. Berelson* and *W.P. Mauldin*, 1978, "Conditions of Fertility Decline in Developing Countries, 1965—1975", *Studies in Family Planning* 9:5, 84—148. 1982 and 1989 scores in *Ross* et al., 1991, *Family Planning and Child Survival Programs*.
10. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) ráfordításai 1988-ban U.S. centben, egy 15—45 éves korú nőre	1989—90, *IPPF Annual Report*; 1973/74, 1983/84, 1988/89 *Inventory of Population Projects*, UN Population Fund.
11. Orális fogamzásgátlók ára 13 ciklusra (egy év) 1990-es U.S. dollárban	*Access to Affordable Contraception*, 1991, Report on World Progress toward Population Stabilization, Population Crisis Committee, Washington, D.C.
12. Az első születésnapjukig DPT (Diperte) védőoltásban részesült gyermekek százaléka	UNICEF, expanded childhood Immunization Campaign.

A MINTÁBAN SZEREPLŐ ORSZÁGOK ÉS ÉVEK. EGYÉB MEGNEVEZÉS NÉLKÜL 1972, 1982 ÉS 1988

Algéria, Argentína (1988), Banglades, Barbados (1972), Benin, Bolívia, Botswana (1982 és 1988), Brazília, Burkina Faso, Burundi, Kamerun, Közép-afrikai Köztársaság (1982 és 1988), Chile, Kína, Kolumbia, Kongó, Costa Rica, Kuba (1972 és 1982), Ciprus (1982), Dominikai Köztársaság, Ecuador, Egyiptom, El Salvador, Etiópia, Fija (1972 és 1982), Gabon (1988), Ghána, Guatemala, Guayana (1982 és 1988), Haiti, Honduras, Hong Kong (1982), India, Indonézia, Irán, Irak, Elefántcsontpart, Jamaica, Kenya, Kuvait, Lesotho, Libéria, Líbia (1972 és 1982), Madagaszkár, Malawi, Malajzia, Mali, Mauritánia, Mauritius, Mexikó, Marokkó, Myanmar, Nepál, Nicaragua (1972 és 1982), Nigéria, Pakisztán, Panama, Pápua Új-Ginea, Paraguay, Peru, Fülöp-szigetek, Koreai Köztársaság, Rwanda, Szenegál, Szingapúr, Dél-Afrika (1988), Sri Lanka, Szudán, Szíria, Tanzánia, Thaiföld, Togo, Trinindad és Tobago, Tunézia, Törökország, Uganda, Uruguay (1988), Venezuela, Zaire, Zambia és Zimbabwe (1982 és 1988).

Tárgyszavak:

Termékenység
Gazdasági növekedés
Társadalmi-gazdasági jellemzők

SOURCES OF FERTILITY DECLINE IN MODERN ECONOMIC GROWTH: IS AGGREGATE EVIDENCE ON THE DEMOGRAPHIC TRANSITION CREDIBLE?

VERTIKÁLIS ÉS HORIZONTÁLIS EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARORSZÁGON AZ 1990-ES ÉVEK ELEJÉN

SZÍVÓS PÉTER

1. Bevezetés

A tervgazdaságból a piacgazdaságra való áttérés folyamata előzmény nélküli esemény a történelemben. Kelet-Európa országai többféle változással állnak szemben a gazdaság és a társadalom irányításának területén, amikor megkísérlik folyamatossá tenni az átmenetet az intézmények, szabályozások, privatizáció és külkereskedelmi orientáció területén. Ez a folyamat világgazdasági recesszióval egyidejűen történik. Remélhető, hogy a jelenlegi politikai és gazdasági reformok jelentős emelkedéshez vezetnek a gazdasági életben és abban, hogy szűküljön a szakadék a kelet-európai és a fejlett országok életszínvonala között. Viszont a reformokat ki kellene terjeszteni az elosztási egyenlőségre is, mivel igen nagy változások lehetnek a gazdasági jólét skáláján az új piacok, a meglévők liberalizálása és a szociálpolitika, adózás és a szabályozási rendszer bevezetésének eredményeképpen. Ha a reformok folyamata folytatódik, elkerülhetetlen a csőd, a munkanélküliség, valamint a relatív bérek, juttatások és az árak szerkezetének nagyobb változásai. Ezeknek a változásoknak az elosztásban mutatkozó szerepe önmagában is figyelmet érdemel, de még inkább azoknak közvetett hatása, amit politikai nyomás formájában okozhatnak. Ebben az értelemben a kelet-európai országok másik kulcsproblémája az állam szerepe, a kormányzat befolyása.

A jövedelemmegoszlásnak, amiben az államnak is szerepe lehet, legalább háromféle egyenlőségi vonatkozása lehet:

1. Az első típusú cél lehet az embereket életútjuk különféle szakaszában fenyegető kockázatok hatásának csökkentése. Például a betegbiztosítás csökkenti az egészségügyi költségeket és betegség alatti jövedelemkiesést, s ugyanakkor elősegíti a beteg és az egészséges emberek közötti gazdasági egyenlőséget. A munkanélküliségi biztosítás és a nyugdíjak kiegyenlítik a munkanélküliek, idősek és a dolgozók közötti gazdasági különbségeket. A családi pótléknak kell kiegyenlíteni a gyermekes családok és gyermektelenek közötti jövedelmi eltéréseket. Az állam által fizetett és a háztartás által kapott jövedelmi tételek nagyrészének az a célja, hogy rendezze a jövedelmi különbségeket azok között, akik ki vannak téve a kockázatnak és azok között, akik nincsenek.

2. A célok másik típusa csökkenteni igyekszik a vertikális jövedelmi egyenlőtlenségeket, amennyiben a jövedelmek vertikális megoszlása a magas és alacsony jövedelmű csoportok közötti kiegyenlítésre vonatkozik (az ún. nagyság szerinti megoszlás). Az is igaz, hogy kevés szociálpolitikai intézkedés elsődleges célja a vertikális egyenlőtlenség csökkentése, talán az egyetlen a

progresszív adózás, viszont sok társadalmi juttatásnak célja ez. Például a szociális támogatás elsőrendű célja küzdeni a szegénység ellen, de van kiegyenlítő hatása a vertikális egyenlőtlenségekre is, mivel az az alacsony jövedelmi csoportoknak kedvez.

3. A célok harmadik típusa a horizontális jövedelmi különbségeket igyekszik csökkenteni. A horizontális jövedelmi egyenlőtlenségek legfontosabb szempontjai: a férfiak és nők, társadalmi-gazdasági csoportok, régiók, továbbá a nyugdíjasok és a gyermekes családok bére és fizetése közötti különbségek. Sok társadalmi juttatásnak éppen ez a célja. Természetesen a vertikális és horizontális egyenlőtlenségek gyakran egyszerre érintik egyik vagy másik okból (betegség, munkanélküliség, családi okok, a munkaerőpiacról való kivonulás, idős kor) a háztartások esetleges jövedelemkiesését.

E tanulmányban először is igyekszem meghatározni a vertikális és horizontális jövedelmi egyenlőtlenség mértékét. A jövedelemmegoszlás hátterében a gazdaság- és társadalompolitikai változások miatti jövedelemstruktúra változása áll. A következő részben a társadalmi juttatások szerepét kétféleképpen vizsgálom: a jövedelemben mutatkozó relatív fontosságát és kiegyensúlyozó hatását. A támogatások, amelyek Kelet-Európában jellemzőek (voltak), külön részben foglalkozom. Az utolsó fejezetben megkísérlem számszerűsíteni a magyarországi szegénység mértékét, annak szintjét és összetételét. Tanulmányom célja, hogy rövid áttekintést adjak ezekről a témákról anélkül, hogy részletekbe mennék, azaz a közelítés inkább extenzív mintsem intenzív.

2. Jövedelemeloszlás

Az elemzés előtt tekintsük át a rendelkezésre álló adatforrásokat. A Központi Statisztikai Hivatal kétféle felvételt hajt végre a háztartások gazdálkodásával kapcsolatban, kétévenként háztartásstatisztikai felvételt, és ötévenként háztartási jövedelmi vizsgálatot végez. Mindkettő nagyméretű mintán történik, egységes mintavételi keretben és jelentős mennyiségű részletes információt nyújt a jövedelemről. Sajnos az első nem felel meg annak a természetes követelménynek, hogy az adatok hűen reprezentálják a teljes népességet: a háztartásokat és egyéneket mind általánosságban, mind a legfontosabb részletek tekintetében. Emiatt a jövedelemeloszlás meghatározásához a második felvételt használták, legalábbis a múltban. Ebben a felvételben a nem-válaszolás kisebb probléma, a válasz megtagadás 1988-ban csak mintegy 5% volt. A háztartási jövedelmi felvételnek másik nagy előnye a kérdezési módszere. Az interjú két szinten történt, a háztartási kérdőív kiterjed a lakásviszonyokra, az egészségügyi és egyéb szolgáltatások igénybevételére; a háztartási szintű jövedelmekre (családi pótlék, gyermekgondozási segély stb.); bizonyos vagyoni kérdésekre; továbbá a háztáji mezőgazdasági termelői tevékenység részleteire, valamint ezen felül minden családtagot külön-külön is megkérdeztek a személy gazdasági státusával kapcsolatban. Az aktív keresőkre vonatkozó kérdőív tartalmazza a jövedelemre,

foglalkozásra, nyugdíjra vonatkozó részleteket. Ezért ad ez a felvétel pontosabb képet a háztartások jövedelmi helyzetéről.

Az utolsó rendelkezésre álló adatok 1987-re vonatkoznak, azóta használjuk ezt az éves mikroadatbázist. Ezt az utolsó adatfelvételt évről évre továbbvezették külső információ források felhasználásával, mint például makrostatisztikai adatok, adó és társadalombiztosítási adminisztratív jelentések. A továbbvezetés a KSH mikroszimulációs rendszereivel történt, ami egy komputerizált mikromodell, amibe beleépítették a személyi jövedelemadó szabályait is.

A jövedelemeloszlás időbeli változását az 1. táblán láthatjuk.

1. A háztartás egy főre jutó nettó jövedelmének eloszlása decilisek és egyenlőtlenségi mutatók szerint
Individual distribution of household net per capita income in decile shares and selected inequality measures

(százalék)

Decilis	1972	1977	1982	1987	1992
1	4,0	4,5	4,9	4,5	4,2
2	5,9	6,3	6,4	6,0	5,7
3	7,0	7,3	7,3	6,9	6,6
4	7,9	8,1	8,1	7,7	7,4
5	8,8	8,9	8,8	8,5	8,2
6	9,8	9,8	9,6	9,4	9,1
7	10,8	10,8	10,7	10,5	10,2
8	12,1	12,0	11,9	11,8	11,8
9	14,0	13,7	13,7	13,8	14,5
10	19,7	18,6	18,6	20,9	22,3
Felső 5 százalék	11,5	10,6	10,6	12,5	13,4
Gini koefficiens	23,3	21,1	20,6	23,5	26,0
Variációs koefficiens	47,4	41,5	40,2	48,1	58,3
Ebből:					
aktív háztartás	..	..	39,9	49,0	61,2
inaktív háztartás	..	..	40,0	43,5	44,1
Robin Hood index	14,6	15,1	14,9	17,0	18,8
A legfelső decilis átlagjövedelem a legalsóhoz viszonyítva	493	413	380	462	531

A decilisek részaránya és egyéb mutatók megfelelően jelzik a jövedelem szóródásának trendjét. Ez U-alakú görbének látszik a két utolsó évtizedben, amit két részre lehet osztani, egy lefelé hajló görbe az 1970-es években, ami aztán az 1980-as évek és 1990 első évei során emelkedik. Az 1982 és 1987 között a különbségek növekedése lényeges. 1988-ban, amikor a személyi jövedelemadó-rendszert bevezették, a jövedelmek szórása időlegesen csökkent, de később újra előtérbe került az előző trend. A Gini koefficiens 3%-kal emelkedett az utolsó öt évben, az előző ötéves időszak azonos fokú növekedését folytatva. A Robin Hood index 2,1, illetve 1,8 százalékponttal emelkedett.

A legmagasabb jövedelmi decilis részaránya 18,6-ról 20,9-re változott az 1982—1987 időszak alatt és 1992-re elérte a 22,3%-ot. A legfelső 5% növekedése még jellegzetesebb volt az utolsó évtized alatt a 2,8 százalékpontjával. 1987 óta a felső régióban a növekedés nagyobb mérvű volt a középréteg kárára mint a jövedelemszint alján lévők vesztesége. Ugyanakkor a legalsó decilis részesedése 4,9% volt 1982-ben, 4,5 1987-ben és 4,2 1992-ben. A közép helyzetének romlását mutatja a 2,5 százalékpontos csökkenés a középső 4 decilis részarányában, 34,9% 1992-ben 1972-höz viszonyítva, amikor a legmagasabb szóródást lehetett megfigyelni a jövedelmekben. 1992 ezt túlszárnyalta úgy, hogy a legalsó 30%-nak azonos volt a részaránya, míg a középső 40% vesztett 3 százalékpontot, amit viszont a legfelső 30% nyert meg.

A jövedelemeloszlás vizsgálatának másik módja az, hogy összehasonlítjuk a decilis határokat. A valóságban a legalacsonyabb decilis határa stabil maradt 1982 és 1987 között, de 1992-re egy kicsit csökkent, miközben a legfelsőbb decilis határa folyamatosan emelkedett. A legutóbbi éveket véve (lásd 2. tábla) követhetjük a növekvő egyenlőtlenség ütemét és egyéb jellemzőit. Érdekes mutató az átlag aránya a mediánhoz viszonyítva, ami az 1990-es 110%-ról 117%-ra nőtt 1991-ben, és ezen a szinten maradt tovább. Másik eloszlási mutató a jövedelem decilis arány (lásd a 2. tábla H sorát), ami csaknem 20 százalékpontos emelkedést mutat egy év alatt, 1991-ben. A növekvő különbségeket mutatja az, hogy a mediánhoz viszonyított mindkét szélső érték elmozdul.

Mind a részarány, mind a decilis határok arányának elemzése aláhúzza, hogy Magyarországon a jövedelem megoszlásnak alapvető jellegzetessége az egyenlőtlenség növekedése, legalábbis vertikális szempontból.

A horizontális egyenlőtlenségre összpontosítva 1992-ben a fő jellemzők a következők:

1. Az egy főre jutó átlagos jövedelem az inaktív háztartásokban 15%-kal alacsonyabb mint az aktívakban, ami a különbség szűkülését mutatja.

2. Bár a regionális eltérések Magyarországon nem olyan nagyok mint sok más országban, az utóbbi években bizonyos különbségek mutatkoznak az ország keleti és nyugati része között. Mind az aktív, mind az inaktív háztartásokban a jövedelemszint lényegesen magasabb a fővárosban és más városokban mint a falvakban, és úgy tűnik a különbségek egyre nőnek.

3. A háztartás összetétele, különösen a gyermekek száma rendkívül fontos a háztartás jóléte szempontjából, minthogy a jövedelemkülönbségek sokkal fontosabbak a családnagyság szerint mint bármely más tényező vonatkozásában.

A gyermekek száma és az egy főre jutó jövedelem között negatív összefüggés van, amit az I. ábra mutat. Ennek a ténynek komoly hatása van a családpolitikára, mivel a termékenységi magatartásra kedvezőtlen hatást gyakorol.

2. Az egy főre jutó jövedelem mutatóinak összesítése
Summary percapita income measures

(évi Ft vagy %)

		1990	1991	1992
A	Medián	105 333	129 784	155 276
B	Átlag	115 906	151 388	180 682
C	P_{10}	66 434	79 718	93 864
D	P_{90}	195 752	249 759	296 250
E	P_1	41 246	50 035	56 055
F	P_{99}	353 273	456 598	543 962
G	B/A (%)	110	117	116
H	D/C (%)	295	313	316
I	E/A (%)	39	39	36
J	F/A (%)	335	352	350

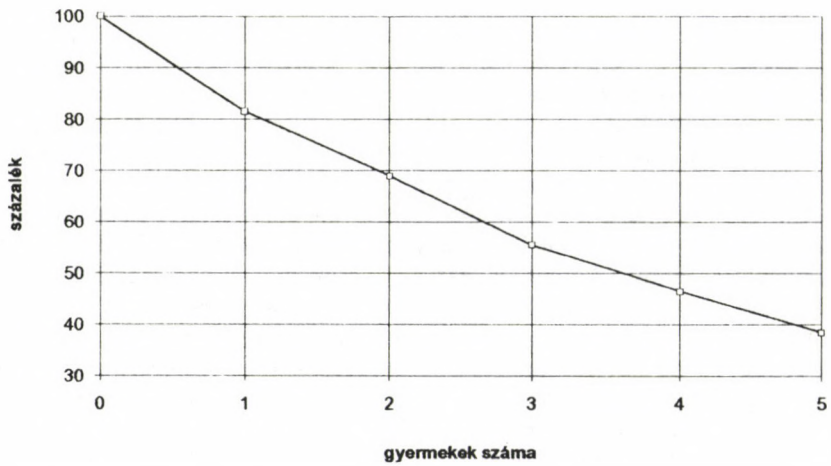

I. Egy főre jutó jövedelem a gyermekek száma szerint a gyermektelen családokhoz viszonyítva
Per capita income by number of children, relative to childless families

3. Jövedelemösszetétel

Az átmenet időszaka alatt figyelemre méltó változások történtek a jövedelmek struktúrájában, amit az 1989 és 1991-es évek adatain lehet bemutatni. Az átmenet folyamata kiterjed a gazdaság átalakításának olyan területeire mint az államnak a bérekre és fizetésekre vonatkozó ellenőrzésének fokozatos eliminálása, privatizáció, a külföldi és hazai beruházások növekvő szerepe, magas infláció és a munkanélküliség drámai növekedése.

A jövedelemösszetétel változásának első bizonyítéka a keresetek csökkenő aránya, mivel a foglalkoztatottság 3,1%-kal csökkent 1990-ben és 9,5%-kal 1991-ben és több mint 5%-kal 1992-ben; ugyanis ezzel párhuzamosan, hogy a munkanélküliek aránya csaknem 0-ról 12%-ra ugrott 1992 végére. További tényező, hogy a keresetek reálértékének csökkenése jóval fölötte volt a reáljövedelem csökkenésének. A kereseteknek a nettó jövedelemhez viszonyított aránya 58,5% volt 1989-ben és ez 1991-ben visszaesett 48,4%-ra. A kereseteknek a szórása többirányúan nőtt: az eltérés a fizikai és a szellemi dolgozók között szélesedett, a szellemiek 60%-os előnye, ami 1989-ben volt, a jelenlegi 70—80%-ra nőtt; a férfiak és nők közötti különbség kb. 10 százalékponttal 54-re szélesedett 1989—1992 között; és népgazdasági ágak közötti differenciák is nőttek.

Második bizonyíték az önálló tevékenységből származó jövedelem növekvő részaránya, amit főleg az önállók számának nagyarányú növekedése okozott. Ebben a típusban a szórás sokkal nagyobb mint a kereseteknél, a decilis arány 304 volt 1989-ben és 356% 1991-ben. Az egyentlőtlenség mérésének másik szempontja a kvázi koncentráció, amikor növekvő sorrendbe állítjuk a jövedelmet, decilisekre osztjuk és ezen belül elemezzük a különböző tételeket. Ha ezt a módszert alkalmazzuk, az önállók jövedelmének több mint 47%-a a legfelső decilisbe esik és csak 1,5% a legalsó decilisbe 1991-ben. Megjegyezzük, hogy ennél a tételnél a legnagyobb az egyenlőtlenség.

A jövedelemösszetétel tekintetében a harmadik legfontosabb jellemző, hogy megnőtt a fontossága a tőkéből vagy bevitt vagyontárgyakból származó jövedelmeknek, mint a kamat, a részvény, csak úgy mint a külföldi valuta jövedelmeké. A megtakarítási arány lényegesen nőtt, 1991-ben a csökkenő reáljövedelem ellenére 3,5-szer volt magasabb mint 1989-ben. A nagy betétiállomány és az akkori magas infláció miatti kamatlábak hatására a kamatok nagy összeget jelentenek, ámbár a kamatláb csak nominálisan magas, reálértékben pozitív változást csak egy évben, 1991-ben figyeltek meg. A magánszektor extenzív növekedése miatt, amit az is mutat, hogy az alkalmazottak száma két év alatt megkétszereződött és 1991-ben a foglalkoztatottak 15%-át jelentette, az osztalék figyelemre méltó részarányt jelent. 1988 után, amikor szabaddá tették a kemény valuta birtoklását, a valuta jövedelem folyamatosan nőtt. Így a jövedelmeknek ez a vegyes, egyéb típusú része a nettó jövedelem százalékában 10%-ról 16%-ra nőtt 1989 és 1991 között.

Amikor a jövedelemösszetételt elemezzük a következő fontos téma az adózás, a jövedelemre gyakorolt kiegyenlítő hatása miatt. Az elvonások három tételből állnak különösen: a nyugdíjalaphoz való hozzájárulás, személyi

jövedelemadó, valamint az egyéb adók és vámok. Az adók részaránya stabil maradt, a nettó jövedelem 20%-a körül, viszont a személyi jövedelemadó fontossága nőtt, éspedig az összes adók 50%-áról 53-ra az 1989—1991 időszak során. Az adók szerepe, főleg a személyi jövedelemadó progresszív jellege miatt az, hogy csökkentse a bruttó jövedelmek egyenlőtlenségét. A bruttó jövedelmek kvázi koncentrációja a kilencedik decilisben 14,7 volt és 23,4% a tizedik decilisben, a nettó jövedelemre vonatkozóan ezek a számok: 14,5, illetve 22,3.

4. Társadalmi juttatások

Annak ellenére, hogy a társadalmi juttatások növekedése lelassult az 1980-as évek végén, még mindig fontos szerepük van a jövedelem összetételében. A háztartások túlnyomó többségét súlyosan érintik a társadalombiztosításban és az állami költségvetési politikában történő újabb és folyamatos változások. Nagyon kevés társadalompolitikai eszköznek célja, hogy csökkentse a vertikális egyenlőtlenségeket, de mind a segélyekben, mind a juttatásokban másodlagos célként ez szerepel.

A jövedelemeloszlás két legalsó decilisében a társadalmi juttatások adják a bruttó személyi jövedelem mintegy 40%-át, amiből a családi pótlék 12—18%-ot, a nyugdíj kb. 16%-ot, a gyermekgondozási segély 3—4%-ot és a szociális segély 2—3%-ot tesz ki. A felső két tizedben csak a nyugdíjak képviselik a bruttó személyi jövedelem fontos részét, 6—10%-ot, az összes társadalmi juttatás 8—15%-ot. Új tétel a pénzbeni juttatások között a munkanélküli segély, ami 2—3%-át jelenti 1991-ben a bruttó személyi jövedelemnek, de ez 1992-ben lényegesen több.

A természetbeni társadalmi juttatások, különösen az oktatási és egészségügyi szolgáltatások a nettó személyes jövedelemhez képest jelentős (32—42%) részt képviselnek a jövedelemeloszlás alsó egyötödében, 1989-ben, az utolsó évben, amire ilyen adataink vannak. Még nagyobb a fontossága ezeknek a juttatásoknak a nettó személyes jövedelemhez viszonyítva, ha a háztartások alcsoportjait vizsgáljuk. Úgy tűnik, hogy minél nagyobb a gyermekek száma egy háztartásban, annál nagyobb a függőségük az ilyen társadalmi juttatásoktól. Például az oktatási juttatások maguk az egy főre jutó nettó személyes jövedelemhez képest, 25%-ot jelentenek az aktív keresős, három- vagy többgyermekes háztartásokban. Külön az egészségügyi juttatások 15—20%-ot képviselnek az inaktív háztartások nettó személyes jövedelméhez viszonyítva a jövedelemsáv alsó ötödében. A gazdaságilag sebezhető alcsoportokon belül (az aktív nagycsaládok és az inaktív háztartások többsége) a második jövedelmi decilis alatti háztartások mintegy 10%-a annyi vagy több jövedelmet élvez természetbeni juttatások és támogatások formájában (lásd az 5. részt) mint amennyit keresetből vagy pénzbeli juttatásból.

Pusztán mennyiségi értelemben a fenti elemzés arra mutat, hogy a szociális juttatások (különösen a nem pénzbeliek) fontos kiegészítésként szolgálnak a háztartás jövedelmének egyéb összetevőihöz a relatíve alacsony jövedelmű háztartások esetében. Figyelemre méltó, hogy 1989-ben a nem pénzbeni

juttatások nagyobb pótlást jelentenek a háztartás bevételeiben mint a pénzbeni juttatások.

Magyarországon formailag csak kevés juttatás "univerzális" és a legtöbb hozzájárulás jellegű — de, magas foglalkoztatottság következtében, és mert a társadalombiztosításhoz minden dolgozó hozzájárul, gyakorlatilag a társadalombiztosítási juttatások univerzálisak. A szociálpolitikai juttatások nagyon kis részét szánták kifejezetten jövedelemkiegészítés céljára, ami a gazdagabbaktól a szegényebb csoportok irányában való kiegyenlítést szolgálná. Ha áttekintjük a társadalmi juttatások alábbi tényleges megoszlását a jövedelmi rétegek között, aligha mondhatjuk, hogy a társadalmi juttatások célja az újraelosztás (az egyenlőtlenség csökkentése) volt a cél; tény, hogy bizonyos juttatásokat (különösen néhány lakásügyi támogatást) szándékosan alkalmaztak egy bizonyos jutalmazási rendszerben a bérek egyenlősítésének ellensúlyozására és ezért nőtt az egyenlőtlenség.

A következőkben felsoroljuk a pénzbeni juttatásokat a kvázi-Gini koefficiensek csökkenő sorrendjében, ami hatásukat tekintve a jövedelmek egyenlőségének előmozdításában viszont emelkedő sorrendet jelent.

Gini koefficiensek a pénzbeni társadalmi juttatásokra[1]

Táppénz	0,2214
Nyugdíj	0,0954
Tanulmányi ösztöndíj	0,0925
Egyéb segély	—0,1147
Munkanélküli segély	—0,1584
Családi pótlék	—0,2042
Gyermekgondozási segély/díj	—0,3125

Az "egyéb segélytől" eltekintve, csak a gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj és a családi pótlék kifejezetten regresszív (elősegítve ezzel az alacsonyabb jövedelmű csoportok támogatását), tekintettel arra, hogy ezek szorosan kapcsolódnak a háztartásban élő gyermekek számához. A gyermekgondozási segély és díj regresszivitásának foka feltehetően azt a tényt tükrözi, hogy az alacsonyabb jövedelmű nők veszik igénybe a juttatást, mert annak lehetősége, hogy az előző jövedelmet megkapják a gyermekgondozás teljes idejére, viszonylag kicsi. A táppénz és a nyugdíj, mivel megállapítása az előző keresethez kapcsolódik, progresszív; viszont ezek kevésbé koncentrálódnak a felsőbb jövedelmi csoportoknál mint az egyéb jövedelmi tényezők, és így ezeknek van némi újraelosztási hatása is. A (középiskolai) tanulmányi ösztöndíjak Gini koefficiense alacsonyabb mint a felsőoktatásban, ami arra mutat, hogy e juttatások odaítélésénél alkalmazott jövedelem-vizsgálat miatt van bizonyos kiegyenlítő hatása is.

[1] 1989-es adatok, amikor a munkanélküliség marginális jelenség volt.

Az üdülésre, kultúrára, lakásügyre és felsőoktatásra vonatkozó juttatások leginkább a felsőbb jövedelmi csoportokat érintik, míg a gyerekekre és öregekre fordított juttatások jellege leginkább "jövedelem kiegyenlítő".

Úgy tűnik, hogy az oktatási juttatások általában regresszívek, még a középfokú oktatásnál is, amit a középiskolai beiskolázási arányok is mutatnak. Az egészségügyi juttatások viszont függetlennek látszanak a jövedelemtől amint az várható egy univerzális társadalmi juttatástól, eltekintve attól a ténytől, hogy az alacsonyabb jövedelmű csoportok és az (alacsony jövedelmű) idősebbek egészségi helyzete a legrosszabb.

Az általános megoszlási hatást a Gini koefficiensek adatai mutatják:

Személyes nettó jövedelem	0,2313
Személyes nettó jövedelem és a Szociális jövedelem együtt	0,1907

5. Támogatás

A fogyasztói ártámogatás Magyarországon épp úgy, mint a többi kelet-európai országban általánosan használt, úgynevezett szociálpolitikai eszköz volt. Széles körben alkalmazták mind a fogyasztói, mind a termelői oldalon. Jelenleg a fogyasztói ártámogatásnak közvetlen hatása van az életszínvonalra, mert azok csökkentése az inflációs nyomás növekedését eredményezi. Amikor az egyes árukra vonatkozó támogatásoktól a jövedelem támogatása felé halad a gazdaság fontos tudni az egyes tételek jelentőségét, társadalmi hatását. Elemzésünk eredményei az 1989-es évre vonatkoznak.

A támogatások legfontosabb formái, az összes támogatás százalékában kifejezve a következők: lakásberuházás (46,7), fűtés (14,9), gyógyszer (11,0), közlekedés (10,2), lakbér (6,2), víz és csatornázás (4,2) és élelmiszer (3,1%). A koncentrációs koefficiens, a kvázi-Gini, a három nagyobb csoportban a következő: 21,5% lakásberuházásra, 4,5% gyógyszerre és 9,8% az összes többi fent említett fogyasztói ártámogatásra, és 14,7% a teljes támogatásra. Minden számnak pozitív az értéke, de kisebb mint a jövedelem Gini koefficiense, így — legalábbis összesítésben — a támogatások hozzájárulnak az általános egyenlőtlenség csökkentéséhez. Úgy tűnik, a támogatások rosszul célzottak: a támogatás/jövedelem arány 9,1% volt az első decilisben, 3,7 a tizedikben és 6,2 átlagosan a fogyasztói ártámogatásoknál, illetve 10,1, 6,7, 6,8 a lakásberuházásra. A lakásépítési támogatás a gazdagokat sokkal jobban segítette mint a szegényeket, míg a fogyasztói ártámogatás meglehetősen egységes volt az összes jövedelmi kategóriákban.

Jelentős eltéréseket láthatunk a támogatás/jövedelem arányban, az életszakaszok különbözőségéhez kapcsolódóan a különböző háztartás típusoknál. A teljes támogatás aránya 13,9% az aktív (20,1 a három- és többgyermekes)

és 17,7 az inaktív háztartásoknál. A fogyasztói ártámogatások arányai ugyanezen összefüggésekben 5,5, 6,8, illetve 6,2%.

A négy legfontosabb háztartás típusra (aktív gyermek nélkül, aktív egy gyermekkel, aktív kettő gyermekkel, inaktív) kapott koncentrációs görbe azt mutatja, hogy az inaktívak vonala közel egyenletes, nagy egyenlőtlenséget mutat a gyermektelen aktív háztartásoknál, viszont a gyermekes háztartásoknál a támogatások sokkal progresszívebbek, és a kétgyermekes aktív háztartások görbéje a diagonális felett fekszik.

6. Szegénység

A szegénység mértékének meghatározására különböző módszerek ismeretesek, a gyakorlatban két alapvető közelítést alkalmaznak: a relatív és az abszolút közelítést. Az első esetben a küszöbértékeket az átlag vagy medián százalékában fejezik ki, a másik esetben az első vagy a két első decilist vesszik figyelembe; a másodikban a küszöböt az élelmiszerfogyasztás, egy szorzó tényező alkalmazása, vagy egy részletes "kosár" alapján határozzák meg.

A létminimum számítások azzal kezdődnek, hogy megállapítják egy minimális árú élelmiszer kosarat a különböző típusú háztartásoknál, felhasználva táplálkozástudományi szakemberek véleményét és javaslatait. Ők határozták meg a különböző típusú személyek (aktív felnőtt, eltartott gyermek, inaktívak) energia és élelmezési szükségleteit (fehérje, zsír, különféle vitaminok stb.). Ezeket az alapvető élelmiszer szükségleteket kombinálták az élelmiszer kiadásokkal, ami a háztartás költségvetési felvételből (KSH) származott. A két másik komponenst: a lakás költségeket és az egyéb kiadásokat e felvétel adatai alapján számították. A kosár összeállításának életszínvonal-orientációja ellenére a szegénység fokozatait inkább a jövedelmek szerint állapították meg mintsem az összes kiadásokhoz viszonyítva. Az elemzésében a létminimum a szegénységi küszöb, az elemzés egysége a háztartás és az egyének, akik a háztartásban élnek.

A létminimum alatt élő népesség nagysága állandóan nő, ami a romló gazdasági körülményeknek, a növekvő munkanélküliségnek és a jövedelemstruktúra növekvő diferenciálódásának tudható be. Így a szegénységi szint alatt élő személyek száma, ami átlagosan 800 000 volt 1989-ben, 1991-re 1,4 millióra, és 1992-re 1,6 millióra nőtt, ami 15,6%-os aránynak felel meg, és 1992 végére elérheti a 2 milliót.

Az aktív háztartások tagjai közül 16—17% (1,4 millió személy 1992-ben) élt a létminimum alatt, az inaktív háztartások tagjai közül 12%, mintegy 220 000 személy. Meg kell azonban említeni, hogy további 610 000 aktív és 110 000 inaktív személy került bele abba a jövedelmi kategóriába, amelyik 10%-kal van a létminimum fölött, vagyis más szavakkal, ha a létminimumot 10%-kal emelnénk, az aktív keresők további 7%-a, az inaktív személyek további 6%-a kerülne a szegénységi szint alá. Azoknak a jövedelmét vizsgálva, akik a létminimum alatt élnek azt találjuk, hogy az aktív személyek 6,3%-ának egy főre jutó jövedelme alacsonyabb mint a létminimum négyötöde, az aktívak

4,2%-a esett a létminimum 80 és 90%-a közé, és 6,1%-nak az egy főre jutó jövedelme 10 vagy kevesebb százalékkal van a létminimum alatt. Inaktív háztartások esetében a személyek megfelelő százalékos aránya: 3,5, 3,2, illetve 5,2.

Az aktív háztartásokban két döntő tényező van, az egyik az eltartott gyermekek száma, a másik, hogy van-e a háztartás tagjai között munkanélküli.

Szoros összefüggés van a gyermekek száma és azoknak a háztartásoknak a részaránya között, melyek az adott háztartás típusban a létfenntartási szint alatt élnek. Jól tükrözi ezt az a tény, hogy a gyermektelen aktív háztartások 9%-a él a létfenntartási szint alatt, az egygyermekes aktív családok 15—16%-a, a kétgyermekes aktív háztartások 21%-a és a három- vagy többgyermekes aktív háztartások 35%-a, a négy- és többgyermekesek fele került ebbe a kategóriába. Még hangsúlyosabb ez a tendencia, ha azokat a háztartásokat vesszük figyelembe, amelyek sokkal a létminimum alatt élnek: a háromgyermekes háztartások 14%-a és a négy- és többgyermekes háztartások negyedének jövedelme olyan alacsony, hogy a létminimum 80%-át sem éri el.

A létminimum alatt élő népesség korösszetétele jelentősen eltér az össznépességétől (lásd 3. tábla): a 14 éves és fiatalabbak részaránya aránytalanul magasabb a létminimum alatt élők között. A jövedelemciklus jellegzetességeinek megfelelően a létminimum alatt élő személyek legkisebb száma a felsőbb középkorú csoportok tagjai között van, és a magasabb korcsoportoknál fokozatos emelkedés tapasztalható.

Számításaink szerint kb. 1,5—1,6 millió személyt érintett 1992-ben átlagosan a 480 000 fős munkanélküliség. Ennek a nagy csoportnak mintegy egyharmada él a szegénységi szint alatt. Érdemes megemlíteni, hogy negyed millió háztartás (16%), ahol egy munkanélküli tag van jóval a létminimum alatt él, és ez az arány kétszeres azok között a háztartások között, ahol két munkanélküli tag van.

3. A szegénység kormegoszlása jövedelmi arány szerint, 1992
Poverty age distribution by income ratio, 1992

(százalék)

Kor	0—80	80—90	90—100	0—100
0—14	9,1	5,8	8,0	23,0
15—19	7,1	4,0	6,7	17,8
20—24	5,3	3,2	5,0	13,5
25—29	7,1	4,6	6,6	18,3
30—45	6,3	4,1	6,3	16,7
46—54	3,7	2,8	3,6	10,1
55—59	2,8	2,3	4,3	9,4
60—69	3,0	3,1	4,5	10,5
70—	3,2	3,3	5,3	11,8
Összesen	5,8	4,0	5,9	15,6

Megjegyzés: A jövedelmi arány a jövedelem, a létminimum százalékában kifejezve.

7. Összefoglalás

Az átmeneti időszak alatt a jövedelemegyenlőtlenség minden tekintetben — de leginkább vertikálisan — nőtt. Az egyenlőtlenség e lényeges emelkedésének forrása a jövedelemmegoszlás szerkezetének változásában keresendő. E változások minden egyes eleme, a bérek és fizetések csökkenése szemben az önálló fogalkozásúak és tulajdonosok jövedelmének növekedésével differenciálódásra mutat. Társadalmi juttatások kísérlik meg csökkenteni az egyenlőtlenséget, legalábbis közvetett célként, de kevéssé célzott voltuk miatt ezek hatása megkérdőjelezhető. Az anyagi források hiánya mind a társadalombiztosítás, mind az állam költségvetésében szükségessé teszi a társadalmi programok értékelését. Még a legjobban célzott fontos demográfiai hatással bíró juttatás, a családi pótlék is, reform terveket igényel. Az egyik alternatíva a személyi adórendszer módosítása, a másik a demográfiai jellemzők fokozott figyelembevétele. A társadalmi ráfordítások egyéb elemei mint a különféle juttatások és támogatások gyakorolnak bizonyos kiegyenlítő hatást, de az erejük és hatásuk eltérő, és a támogatások szociális értelemben nem elég hatékonyak. A támogatások jelentőssége állandóan csökken, ami egyben fő oka a magas inflációnak. Ezeknek a változásoknak az általános hatása, hogy nő a szegénység, melynek súlyos demográfiai vonatkozásai vannak, és ami nagy kihívást jelent a szociálisháló javítása terén.

HIVATKOZÁSOK

Atkinson, A.B.—Micklewright, J. (1992): *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jarvis, S.—Micklewright, J. (1992). *The targeting of Family Allowance in Hungary*. Paper presented to the World Bank Conference on Public Expenditures and the Poor: Incidence and Targeting, World Bank, Washington D.C.

Van de Walle, D.—Ravallion, M.—Gautam, M. (1993): *Poverty and Social Spending in Hungary*, mimeo, Policy Research Department, World Bank, Washington D.C.

Rutkowska, I. (1991): *Public Transfers in Socialist and Market Economies*, mimeo, Country Economics Department, World Bank, Washington D.C.

Milanovic, B. (1992): *Income Distribution in Late Socialism: Poland, Hungary, Czechoslavakia, Yugoslavia and Bulgaria Compared*, mimeo, Country Economics Department, World Bank, Washington D.C.

Kupa Mihály—Fajth Gáspár (1990): *Incidence-Study '90: The Hungarian Social-Policy System and Distribution of Incomes of Households*. Central Statistical Office and Ministry of Finance, Budapest.

Szívós Péter (1991): *An Experiment for Measuring the Effect of Non-Cash Social Incomes and Consumer Subsidy on the Personal Income Distribution in Hungary*. Paper presented on UN ECE Seminar on Statistics of Household Income.

Szabó Katalin—Szívós Péter (1992): *Lakossági jövedelem-változás, réteghatások, szóródás 1992-ben*. (Characteristics of Income Distribution in Hungary, 1992 — Case of a Model Study.) Economic Research Institute, Budapest.

Szabó Katalin—Szívós Péter (1992): *Kereseti arányok a nemzetgazdaságban 1992*. (Earning Distribution in the Hungarian Economy, 1992.) Central Statistical Office, Budapest.

Tárgyszavak:

Egyenlőtlenség
Jövedelemeloszlás

VERTICAL AND HORIZONTAL INEQUALITIES IN HUNGARY IN THE EARLY 1990S

KÖZLEMÉNYEK

GYERMEKSZÁMNÖVEKEDÉSI VALÓSZÍNŰSÉGEK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS DÉLKELET-EURÓPÁBAN[1]

VÁRALLJAI CSOCSÁN JENŐ

1. Módszertani megfigyelések

A gyermekszámnövekedési valószínűségek kutatása igen átható és élénk, jóformán színes képét adja a vizsgált ország termékenysége alakulásának.

A gyermekszánövekedési valószínűség az a hányados, amelynek a nevezője a szóban forgó népességben azoknak a nőknek a száma, akik valamely szülési sorrendet elértek, s aminek a számlálója azoknak a nőknek a száma, akik a következő szülési rendet érték el az Egyesült Nemzetek "Soknyelvű Demográfiai Szótára" szerint /1/. Ennek a mutatónak az a nyilvánvaló jelentősége, hogy a különböző nagyságú családok további növekedésének a valószínűségét jelzi.

A tulajdonképpeni gyermekszámnövekedési valószínűségek közvetlen számítása az előbbi meghatározásnak megfelelően egyszerű, de megkívánja a születéseknek a szülési sorrenden belül az előző születéstől eltelt idő szerinti osztályozását. Ezekből a számokból a szülések közötti időtartamok előfordulásának valószínűségét kaphatjuk meg minden egyes évtávolságra és ezeknek összege adja a gyermekszámnövekedési valószínűséget a vizsgált naptári évben /2/.

A születéseket azonban a szülési sorrenden belül az előző születéstől eltelt időtartam szerint csak nagyon ritkán osztályozzák, és ezért a kitűnő francia népességtudós *Louis Henry* közvetett számítási eljárást dolgozott ki a gyermekszámnövekedési valószínűségek számítására olyan súlyok bevetésével, amelyek a szülések közötti időtartamokat becslik /3/. *Roland Pressat* professzornak a párizsi egyetem számára kiadott tankönyvében vizsgált esetekben a különbség a tényleges adatokon alapuló közvetlen számítás és *Louis Henry* közvetett eljárásának eredménye között nem éri el az 1%-ot /2/. Ezen megbízhatósága miatt *Louis Henry* közvetett eljárásának használata széleskörűen elfogadott az irodalomban /4/ s tekintettel arra, hogy a vizsgált területre nem adták ki az adatokat, hogy a közvetlen számításokat elvégezzék, a *következőkben csak Louis Henry eljárását követhetjük.* Az elérhető adatok meglevő osztályozása nem teszi lehetővé azt sem, hogy a termékenységet itt ebből a szempont-

[1] Szerkesztőségünk ritkán járul hozzá olyan tanulmány közléséhez, melyet a lektorok csak alapvető átdolgozás mellett javasolnak közlésre. Most mégis ezt tettük, annak ellenére, hogy a közleményben felhasznált módszerek némelyike (például az a_0 valószínűség becslése, a becslés demográfiai hátterének értelmezése) kisebb—nagyobb mértékben mindig torzító, nagyobb arányú házasságon kívüli termékenység esetén pedig abszurd (lásd az 1,0-nál nagyobb "valószínűségek") eredményeket ad, melyek függetlenek a kohorsz-termékenység időzítésétől. Miután pedig az a_0 szorzótényezőként szerepel az átlagos gyermekszámban, ez a becslési módszer (értelmezés) irreális gyermekszám-átlagokat ad.

Azért adjuk mégis közre a tanulmányt, mert fontos témát tárgyal és a szerző tiszteletre méltó anyaggyűjtést, adatfeldolgozást végzett hozzá.

ból az évjáratokat végigkövetve tanulmányozzuk, és így a népesedést a *naptári évek sorának keresztmetszetében fogjuk vizsgálni.*

Az általánosan bevett és főként *Louis Henry* munkája nyomán elfogadott jelölésrendszer szerint a_0 jelzi az első gyermek születésének a valószínűségét, a_1 a másodikét, a_2 a harmadikét; és ugyanennek megfelelően jelöljük a magasabb gyermekszám születési valószínűségeket is /5/.

Louis Henry a szülések közötti időtartamok súlyát először a francia közszolgálati alkalmazottak 1970-ben fölvett részletes vizsgálata alapján dolgozta ki, utóbb azonban kiadta a páratlan számozású súlyok értékét az egész francia lakosságot felölelő, 1959-ben készült felvételből való országos adatok szerint /6/. Természetesen a francia adatok mind 1907-ben, mind pedig 1959-ben születésszabályozást gyakorló népességet tükröznek, s ezért *Louis Henry* Kárpátalja 1930-ból származó statisztikája alapján számította ki a súlyokat olyan országok vizsgálatára, ahol a születésszabályozás előfordulása ritka /7/.

Vizsgálataink szempontjából alapvető jelentőségű, hogy a gyermekszámnövekedési valószínűségekben alig vehető észre az eltérés, ha azokat *Louis Henry* 1907-ből eredő, vagy ha az 1959-ből származó súlyozása szerint számítjuk, mint azt az I.1 ábrából is láthatjuk. Az 1959-es országos adatokból számított páratlan számozású súlyok tehát teljes mértékben igazolják *Louis Henrynek* az 1907-es fölvételen alapuló súlyozását. Az 1907-es páros számozású súlyokkal végzett számítások eredménye viszont ugyanilyen jelentős mértékben megegyezik, ha a számításainkhoz az 1959-ből hiányzó páros számozású súlyokat arányos közbeiktatással (intercalatioval) pótoljuk az 1959-ből való páratlan számozású súlyokból /6/. Így tehát a két súlyrendszer egymást kölcsönösen igazolja.

Jellemzően még ott is, ahol a szóban forgó eltérések a legnagyobbak, az úgynevezett a_4 esetében, vagyis az ötödik szülések valószínűségénél, azok általában 2—3 %-nál kisebbek, és hasonlóan kis, statisztikailag aligha számottevő különbség lép föl néha akkor, amikor a gyermekszámnövekedési valószínűségek hirtelen megváltoznak.

Az itt következő tanulmány ténylegesen *Louis Henry* 1959-es közleményében található súlyok alapján végzett számításokon alapul.

Másik jelentős módszertani kérdés adódik abból, hogy *Louis Henry* számításait először Franciaországra végezte el /3/, utóbb pedig Ausztráliára is kiadta /v.ö.: 7/, s mindkét országban a születési sorrend szerinti statisztika csak a törvényes születésekre terjed ki. Közép-Európában ugyanezt a gyakorlatot találjuk Nyugat-Németországban és Ausztriában, ezenkívül Olaszországban is. Kelet-Közép-Európában és Délkelet-Európában azonban a szóban forgó statisztikák általában minden megkülönböztetés nélkül fölölelik az összes születést és így ezekben az országokban többnyire nem tudjuk szétválasztani az újszülötteket a kérdéses szempontból. Rá kell viszont mutatni arra, hogy *Biraben* már 1961-ben használta *Henry* 1907-ből származó súlyrendszerét az Egyesült Államok gyermekszámnövekedési valószínűségeinek a számítására /9/, pedig az ottani idevonatkozó kimutatásokból sem vonhatjuk le a házasságon kívül születetteket.

Szerencsére a korábban vasfüggöny mögött volt két országban, mégpedig Magyarországon és Kelet-Németországban a szülési sorrend szerinti statisztikát összegyűjtötték és kiadták mindkét ismérv szerint; ott tehát az egyik táblázat az összes születést osztályozza így, a másik pedig csak a házasságon belül születetteket. Ez lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk a különbséget, ami a két adat típus között ezen tanulmány szemszögéből adódik.

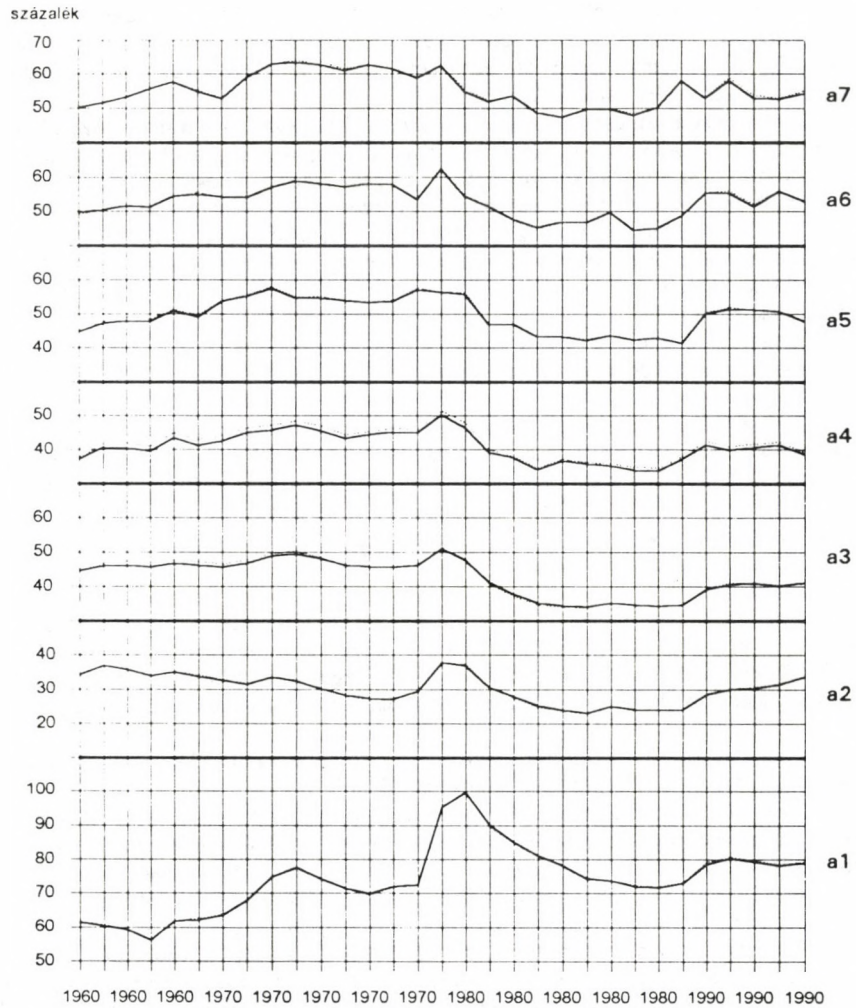

I.1 Louis Henry 1907-ből és 1959-ből való súlyrendszerének összehasonlítása a gyermekszámnövekedési valószínűségek számításánál Magyarország

Az összehasonlításból kitűnik, amint azt az I.2 ábra mutatja, hogy az eltérések az így végzett két számítás között valójában nem voltak számottevőek a magasabb, vagyis az a_2—a_7 jelű gyermekszámnövekedési valószínűségekben. Magyarországon ez a különbözet mindössze 0,9 és 3,9% között váltakozott 1965-ben, és 0 valamint 3,8% között 1989-ben. 1962-ben Kelet-Németországban hasonlóképpen az eltérések pusztán 0,3 és 3,0% között ingadoztak, és 1987-ben is 1,1 és 5,6% között állottak /10/.

Ezzel szemben az első gyermek valószínűségei közötti különbség Magyarországon ugyanezen idő alatt 4,9%-ról 15,1%-ra tehát háromszorosára nőtt, Kelet-Németországban pedig 5,7%-ról 36,7%-ra, vagyis majd hat és félszeresére emelkedett.

További nehézségnek tűnhet, hogy az a_0, melyet az alacsonyabb sorszámú gyermekek hiányában csak az első házasságkötésekhez viszonyíthatunk, a házasságon kívüli születésekre vonatkozóan, azok éppen említett szaporodásával, a száz százaléknál magasabb értéket mutat.

Ennek a kérdésnek a megoldása végett az átlagos gyermekszám kérdéskörének a megvizsgálására kell térnünk.

A valószínűség szabályai szerint, ha az első gyermek valószínűségét megszorozzuk az első utáni második gyermek valószínűségével, a kérdéses területen való második gyermekek számát nyerjük. Nyilvánvaló hasonló eljárást követve számíthatjuk ki az eredményeket a magasabb születési sorszámokra, és mindezeknek az eredményeknek az összege adja a családok átlagos gyermekszámát, ha a jelenlegi gyermekszámnövekedési valószínűségek érvényesülnek az anyák élettartamán keresztül.

A szóban forgó mérőszámot maga *Louis Henry* vezette be, mint amely összefoglalja a családnövekedési valószínűségek alakulását a házasságon belül bármely évben a vizsgált területen a következő egyenlet szerint, amely a *családok átlagos gyermekszámát adja*:

$$\bar{e} = a_0 + a_0a_1 + a_0a_1a_2 + \ldots + a_0a_1a_2 \ldots a_n + \ldots \quad /11/.$$

Magától értetődik, hogy a fönti egyenletbe a házasságból születettek családnövekedési valószínűségei helyébe az összes születettet (tehát a házasságon kívülieket is) felölelő gyermekszámnövekedési valószínűségeket is írhatjuk, és az úgy nyert eredményt a továbbiakban a *nők átlagos gyermekszámának* fogjuk nevezni.

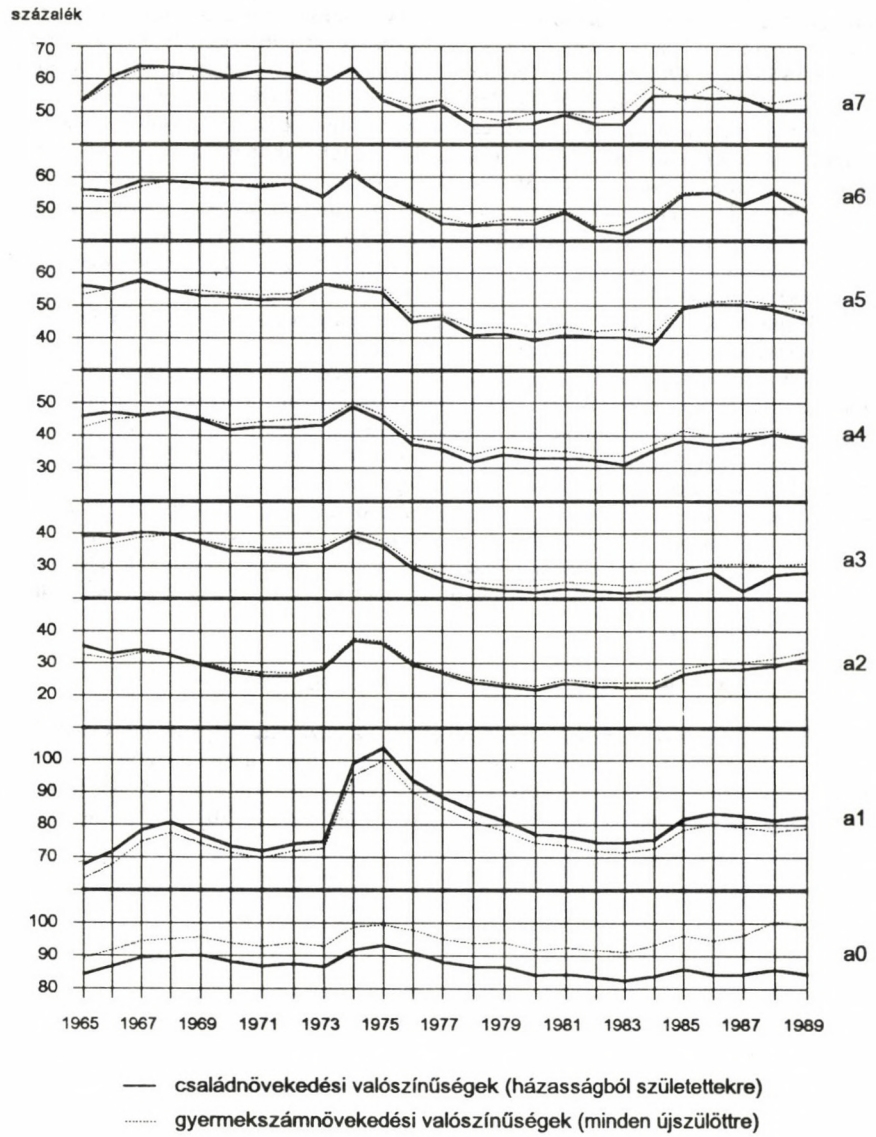

I.2.a. A gyermekszámnövekedési és családnövekedési valószínűségek összehasonlítása Magyarország

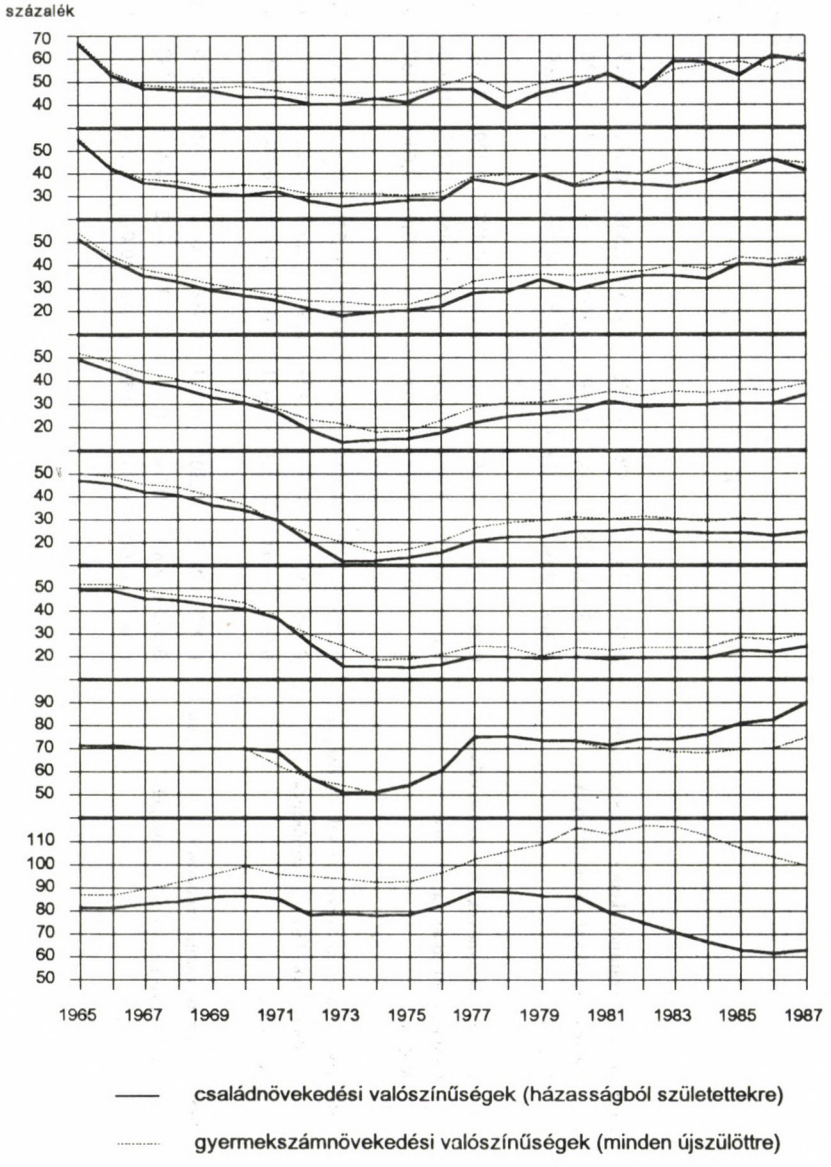

I.2.b. A gyermekszámnövekedési és családnövekedési valószínűségek összehasonlítása Kelet-Németország

A gyermekszámnövekedési és családnövekedési valószínűségek összehasonlítása

			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	Átlagos gyermekszám
Magyarország	1965	Gyermekszámnövekedési valószínűségek	0,892	0,635	0,326	0,356	0,425	0,536	0,541	0,527	1,767
		Családnövekedési valószínűségek	0,843	0,678	0,355	0,395	0,460	0,564	0,563	0,536	1,777
		Különbség	0,049	—0,043	—0,029	—0,039	—0,035	—0,028	—0,022	—0,009	—0,010
	1989	Gyermekszámnövekedési valószínűségek	0,995	0,789	0,336	0,311	0,386	0,477	0,529	0,543	2,187
		Családnövekedési valószínűségek	0,844	0,827	0,314	0,281	0,386	0,459	0,493	0,506	1,867
		Különbség	0,151	—0,038	0,022	0,030	—	0,018	0,036	0,037	0,245
Kelet-Németország	1962	Gyermekszámnövekedési valószínűségek	0,852	0,694	0,535	0,516	0,527	0,571	0,623	0,610	2,119
		Családnövekedési valószínűségek	0,795	0,724	0,514	0,493	0,510	0,561	0,620	0,607	1,981
		Különbség	0,057	—0,030	0,021	0,023	0,017	0,010	0,003	0,003	0,138
	1987	Gyermekszámnövekedési valószínűségek	0,997	0,751	0,301	0,303	0,388	0,433	0,445	0,525	2,086
		Családnövekedési valósznűségek	0,630	0,899	0,246	0,247	0,340	0,422	0,415	0,488	1,389
		Különbség	0,367	—0,148	0,055	0,056	0,048	0,011	0,030	0,037	0,697

A nők átlagos gyermekszámát és a családok átlagos gyermekszámát a teljes termékenységi mutatóval (total fertility) összehasonlítva az I.3 számú ábrán láthatjuk, hogy Magyarországon az 1965 és 1989 között vizsgálható 25 év közül tizenhatban, vagyis általában 1984 előtt, a teljes termékenységi mutató viszonylag szorosan követte a nők átlagos gyermekszámát, amit 11 évben meg is haladott, de ahhoz mindenképpen közelebb állt, mint az annál mindig alacsonyabb családok átlagos gyermekszámához.

Kelet-Németországban ez még világosabb lehet, mert az 1968 és 1985 között vizsgálható 16 év közül 13-ban a teljes termékenységi mutató közelebb állt a nők átlagos gyermekszámához, mint a családok átlagos gyermekszámához.

Ebből nyilvánvaló, hogy az ország tényleges termékenységi szintjét, amint azt a teljes termékenységi mutató is tükrözte, csak a házasságon kívül születettek hozzászámításával közelíthetjük meg, s egyáltalán nem szorítkozhatunk pusztán a házasságból születettekre. Tekintettel arra, hogy mint az az I.2 számú ábrából is kitűnt, a különbség a két átlagos gyermekszám között főként az a_0 értékében való eltéréstől ered, ténylegesen az I.3 számú ábra azt is jelzi, hogy a teljes termékenységi mutató és az ország tényleges termékenységi szintjét nem közelíthetjük meg, ha az a_0 számításánál nem vesszük tekintetbe a házasságon kívül születetteket is, mert a nők átlagos gyermekszáma azt beszámítja.

Azt, hogy a házasságon kívül születettek számának megfelelőleg az ország termékenységi mutatóját a házasságon kívül születettek fölé kell emelni, kitűnik például *Alfred Sauvy* munkájából, mert az a törvényes gyermekekből számított teljes termékenységi mutatót szintén megemelte a törvénytelen gyermekek arányának megfelelően /12/.

Ugyanez következik az átlagszámítás logikájából, amint az a következőkből világos lehet:

1. alattvaló	vagyona	2000	font	1. alattvaló	vagyona	2000	font
2. alattvaló	vagyona	2000	font	2. alattvaló	vagyona	2000	font
3. alattvaló	vagyona	2000	font	3. alattvaló	vagyona	2000	font
4. alattvaló	vagyona	2000	font	4. alattvaló	vagyona	2000	font
5. alattvaló	vagyona	2000	font	5. alattvaló	vagyona	2000	font
1. bevándorlott	vagyona	0	font	1. bevándorlott	vagyona	200	font
2. bevándorlott	vagyona	0	font	2. bevándorlott	vagyona	200	font
3. bevándorlott	vagyona	0	font	3. bevándorlott	vagyona	200	font
4. bevándorlott	vagyona	0	font	4. bevándorlott	vagyona	200	font
5. bevándorlott	vagyona	0	font	5. bevándorlott	vagyona	200	font
Országos átlag		1000	font	Országos átlag		1100	font

Hasonlóképpen, ha a házasságra nem lépő nőknek gyermeke születik, s ha kisebb gyakorisággal is, mint a házas népességben, de növekvőben van, az országos átlagnak arányosan emelkednie kell.

El kell ismerni viszont, hogy az I.3 számú ábrákon a nők átlagos gyermekszáma nem mindig közelíti meg, vagy esik egybe a teljes termékenységi mutatóval. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell vennünk, hogy *Roland Pressat* már évekkel ezelőtt rámutatott, hogy a családnövekedési valószínűségekből számított családok átlagos gyermekszáma is huzamosan eltérhet a házasságtartam szerinti arányszámokból számított teljes termékenységi mutatótól, s azt hol meghaladja, hol pedig alatta marad

/13/, mert ezek a mutatók a termékenységet más-más oldalról közelíti meg, és annak változására nem egyformán érzékenyek.

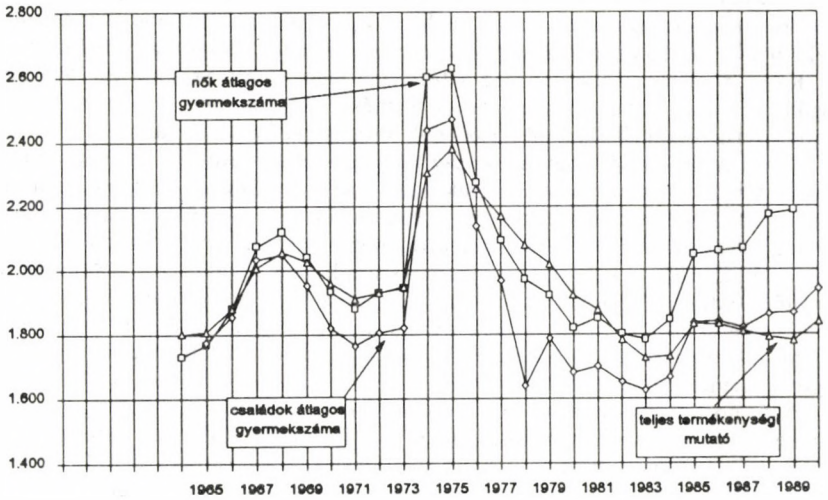

Magyarország

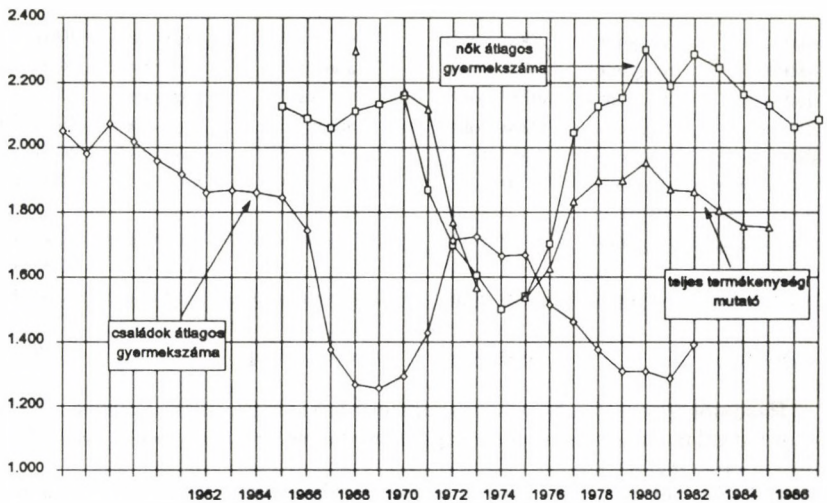

Kelet-Németország

I.3 Az átlagos gyermekszám vizsgálata

Az különben könnyen érthető, hogy a föntiekben már meghatározott *nők átlagos gyermekszáma* magasabb a teljes termékenységi mutatónál. Az első gyermek megszületésével ugyanis a magasabb gyermekszámnövekedési valószínűségek számításából szükségképpen kimaradnak a meddő nők, s ugyanígy a további gyermekek számítása során is kiszűrődnek az időközben meddővé vált asszonyok. Ezért a *nők átlagos gyermekszámának* számításánál a nevezőkben sokkal kisebb arányban találunk terméketlen nőket, mint a *teljes termékenységi mutató* számításánál, mert annál minden egyes nevezőben az összes számbajöhető meddő nő beszámít. A művi vetélések sokszoros megismétlése következtében egyre növekvő számú meddő asszonyok ezért a *teljes termékenységi mutatót* mind Kelet-Németországban, mind pedig különösen Magyarországon szükségképpen mindinkább a *nők átlagos gyermekszáma* alá nyomják. Ugyanezért a teljes termékenységi mutató ennek következtében ilyen körülmények között nem jelezheti, hogy a termékenyen maradt nők szaporasága mennyire emelkedett.

Az I.4 ábrából kitűnik, hogy a nők átlagos gyermekszáma és a családok átlagos gyermekszáma között az I.3 számú ábrán is látható eltérés meglehetősen híven tükrözi a házasságon kívül születettek arányát a szóban forgó években, s az ezen két változónak megfelelő pontok igen szorosan ugyanazon egyenes körül helyezkednek el, nemcsak Magyarországon, de Kelet-Németországban is. Ennek az egyenesnek az egyenlete

Eltérés az átlagos gyermekszámban (a nők átlagos gyermekszámának %-ban)	=	−1,943214	+	1,201732	A házasságon kívül születettek aránya %-ban
(standard tévedés:)		(0,597530)		(0,037877)	

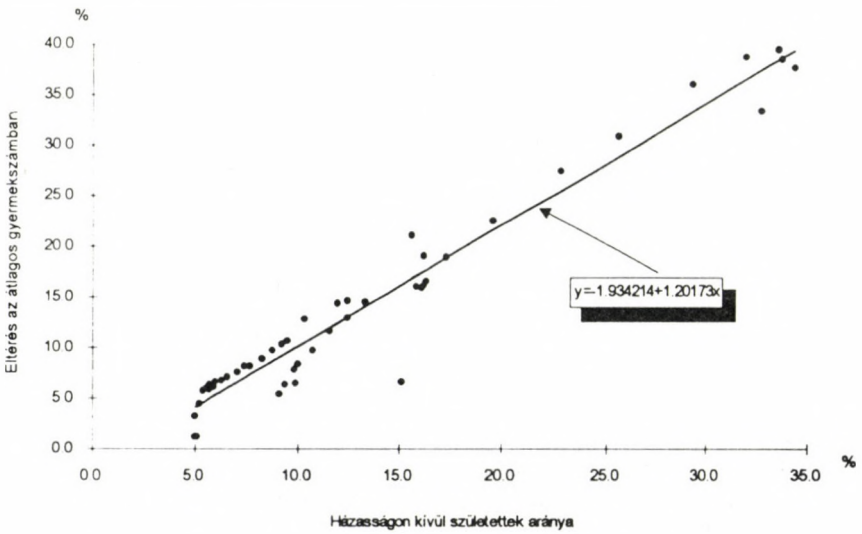

I.4 Az átlagos gyermekszámban való eltérés és a házasságon kívül születettek arányának összefüggése

Az összefüggés meglepően szoros, mert a korrelációs együttható négyzete 95,45%, és a kiigazított korrelációs együttható négyzete is 95,35%, vagyis a házasságon kívül születettek aránya a két átlagos gyermekszám eltérésének 95%-át megmagyarázza. A házasságon kívül születettek aránya tehát egyenes és szoros arányban áll a nők átlagos gyermekszámának a családok átlagos gyermekszámától való eltérésével, és annak emelkedése megkívánja ezen eltérés növekedését is. Ez az oka és magyarázata a nők átlagos gyermekszáma megfelelő növekedésének. Az azonban nem adhatna a fönti korrelációnak megfelelő magas értéket, hacsak az a_0 szintje nem haladná meg a száz százalékot a házasságon kívüli születések mind nagyobb mérvű elszaporodásával. A fönti összefüggés szorossága és magas szignifikancia szintje /14/ tehát igazolja és bizonyítja a szóban forgó a_0 értékek, valamint a termékenyen maradt nők átlagos gyermekszámának helyességét akkor is, amikor a meddő nők elszaporodása a teljes termékenységi mutató arányát befolyásolja.

A vizsgált összefüggés szorossága azért is meglepő, mert mint már említettük, *Louis Henry* becslésének súlyrendszerét eredetileg csak a házasságból születettek családnövekedési valószínűségeinek a számítására szánta, de a fönti korreláció csak azt mutathatja, hogy jó megközelítést ad a házasságon kívül születetteket is fölölelő gyermekszámnövekedési valószínűségek számítására is.

A megelőző következtetéseket megerősíti, ha a házasságból született első gyermek születésének valószínűségét igyekszünk megbecsülni azokban az országokban, ahol eszerint az ismérv szerint nem osztályozzák a születéseket a születési sorrend szerinti kimutatásban.

Kelet-Németország és Magyarország gyermekszámnövekedési valószínűségeinek vizsgálatából kitűnt, hogy míg a magasabb születési sorszámok esetében az összes születésekből számított eredmények eléggé megközelítik a házasságból származókét, az első gyermekekre vonatkozó arányszámokban számottevő eltérések jelentkeztek (I.2 ábra).

Ezért azokban az országokban, melyekben nem találhatjuk meg a házasságból született gyermekek születési sorrend szerinti statisztikáját más módon kell megbecsülnünk a házasságból született első gyermekek születési valószínűségét.

A családok átlagos gyermekszáma egyenletének megfordításával ugyanis az a_0, az első gyermek születésének valószínűsége kiemelhető a következőképpen:

$$a_0 = \bar{e}/(1 + a_1 + a_1a_2 + a_1a_2a_3 + a_1a_2a_3a_4 + a_1a_2a_3a_4a_5 + a_1a_2a_3a_4a_5a_6 + \ldots)$$

Az I.5 ábra mutatja, hogyha az a_0-t a megelőző egyenletbe helyettesített teljes termékenységi mutatóból számítjuk, az korántsem a házasságból születettek tényleges a_0 értékeit közelíti meg, hanem többnyire annál sokkal magasabban, az összes születésre számított a_0 szintje körül helyezkedik el. Ennél semmi sem bizonyíthatja jobban, hogy az ország tényleges átlagos gyermekszám számításánál nem szorítkozhatunk a házasságból születettekre, hanem azokon felül be kell számítanunk a házasságon kívül születetteket is, mert a teljes termékenységi mutatóból számított valószínűségek is inkább azt közelítették meg. Természetes viszont, hogy amint a meddő nők aránya valamely országban szaporodik, a teljes termékenységi mutató mind kevésbé tükrözi a termékeny nők termékenységét és az eltérés mind nagyobbá válik.

Az I.5 ábra ezenkívül azt is mutatja, hogy a teljes termékenységből számított a_0 hullámzása egyáltalán nem tükrözi sem a házasságból született első gyermekeknek születési valószínűségének alakulását, sem pedig az összes születésekre számított a_0 lefolyásának a görbéjét. Tehát a teljes termékenységi mutatóból kiindulva egyáltalán

nem becsülhetjük meg az a_0 értékét, legkevésbé pedig az a_0 értéket a házasságból született gyermekekre, amitől különösen eltér.

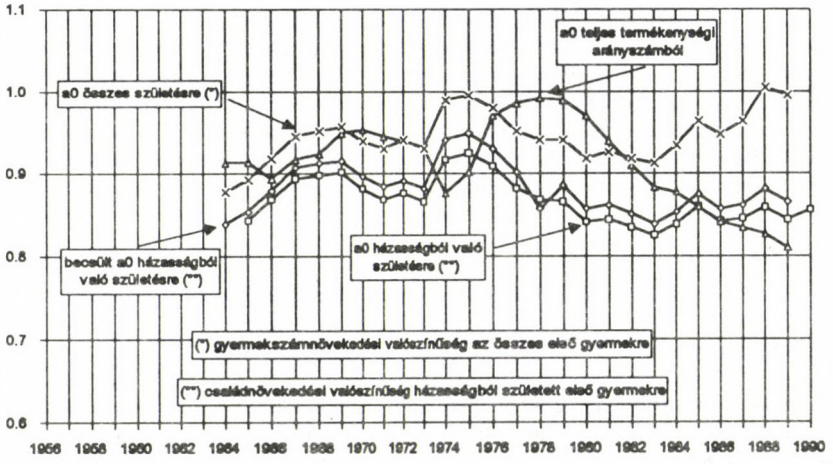

Magyarország

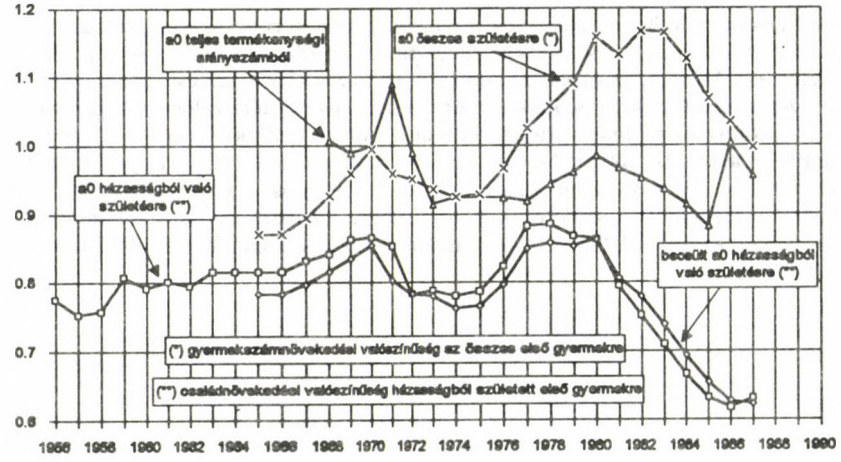

Kelet-Németország

I.5 Az első gyermek valószínűségének számítása

Az I.4 ábrán található összefüggés magas korrelációja viszont azt is jelenti, hogy ugyanazon egyenlet használatával a *nők átlagos gyermekszámából* a házasságon kívül születettek arányának levonásával megbecsülhetjük a *családok átlagos gyermekszámát* azokban az országokban, ahol a házasságból születetteket nem osztályozzák születési sorszám szerint. Az így *becsült családok átlagos gyermekszámát* azután magától értetődően behelyettesíthetjük az $\bar{e}$ helyére az a_0 becslésére használt egyenletbe. Az I.5 ábrából kitűnik, hogy az ilyeténképpen becsült a_0 értéke Magyarországon és Kelet-Németországban igen jelentősen, általában 2—3%-ra megközelíti az a_0 valószínűségének tényleges szintjét (éles ellentétben a teljes termékenységi arányszámból kiinduló kísérlettel). Így tehát ezzel a becslési eljárással megközelíthetjük a valós a_0 valószínűségeket olyan országokban is, ahol ezek a házasságból születettekre nem számíthatók. Ezért ezt az eljárást kell alkalmaznunk a következőkben vizsgálatra kerülő országok túlnyomó részében.

2. A családnövekedési valószínűségek alakulásának főbb típusai a vizsgált területen

a) Az albán típus

A kosovoi tartomány gyermekszámnövekedési valószínűségeinek a képe párját ritkítja a XX. században az európai szárazföldön. 1960-ban még az összes vizsgált valószínűség 80% fölött állt, és a szülési rend növekedésével az értékük csökkenése még nem sokkal haladta meg a termékenységnek az anyák korával járó fogyatkozását.

Megfigyelhetjük azonban, hogy Kosovoban minden egyes gyermekszámnövekedési valószínűség süllyedő tendenciát mutatott, az a_3 93%-ról 76%-ra esett 1960 és 1987 közöttt, és az a_7, a nyolcadik szülés valószínűsége ugyanakkor 81%-ról 58%-ra, tehát még gyorsabban csökkent. Mindazonáltal a kosovoi valószínűségek süllyedése igen lassú tendenciát mutat európai viszonylatban éppen 1987-ig; s az abban is sajátságos maradt, hogy azok, még a magasabb szülési rendekben is, szárazföldünkön viszonylag igen magas szintjüket megtartották. 1988—89-ben azonban az értékek hirtelen esni kezdtek az a_3 két év alatt 9%-kal, az a_7 16%-kal csökkent.

Az albán többségű Kosovo gyermekszámnövekedési valószínűségei valójában csak a szomszédos Albániáéra hasonlítanak. Albániát illetőleg azonban a vonatkozó számításokat pusztán az 1961—1967-es évekre végezhetjük el, az Egyesült Nemzetek Demográfiai Évkönyveiben kiadott évsorok hiányos volta miatt. Mindenesetre akkoriban legalábbis a születések valószínűsége alacsonyabb volt Albániában, mint Kosovoban: az a_7 1961-ben 73%-ot mutatott 75,5%-kal szemben és 1967-ben 59,5%-ot 75% ellen.

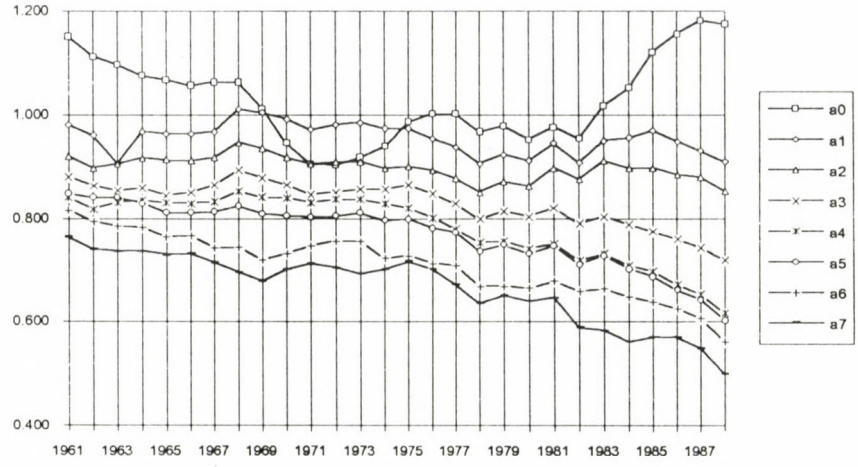

II.1 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Kosovoban

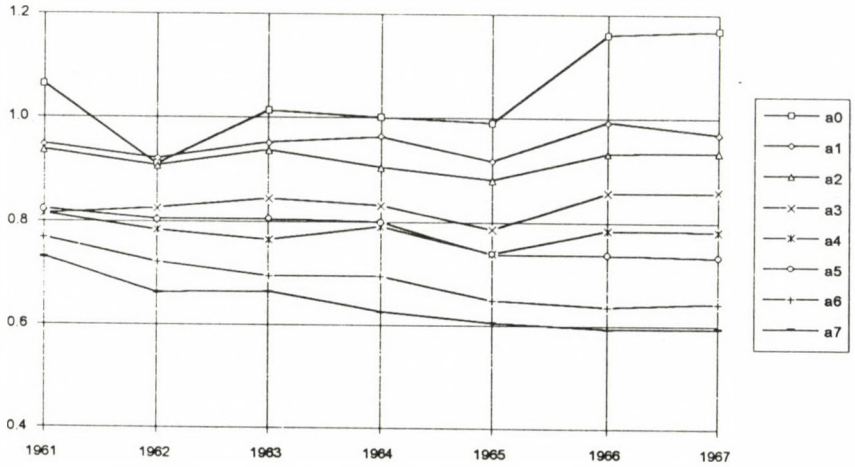

II.2 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Albániában

b) Az adriai típus

A Kosovoval szomszédos Macedóniában a gyermekszámnövekedési valószínűségek az albán típustól meglehetősen eltérő ábrát adnak. Itt ugyanis a harmadik és magasabb szülések valószínűségi értéke elkülönül az első kettőtől és egyetlen nyalábot alkotva esik az 1960-as 56—71%-ról 31—35%-ra 1989-ben. Tulajdonképpen ugyanilyen képet mutat a termékenység alakulása Boszniában is, ahol azonban a nyaláb még szorosabbra fonott maradt különösen 1985-ig és a harmadik és magasabb szülések gyakoriságának esése még rohamosabb, mert az 1960-ban volt 66—74%-ról 26—41%-ra apadt.

Montenegróban a szóban forgó típusnak egy változatával találkozunk, mert ott a szorosabb értelemben vett nyalábot csak a negyedik és további szülések valószínűségei alkotják, amelyek 58—68%-ról 32—40%-ra csökkentek 1961 és 1988 között. A harmadik szülések valószínűsége viszont az országban általában 10%-kal állt magasabban az ottani nyalábnál.

Az Adriai-tenger másik oldalán, Olaszországban is a harmadik és magasabb szülések valószínűségei (az a_2—a_7) szintén nyalábot képezve szálltak le az 1964. évi 55—62%-os szintről az 1979. évi 26—33%-osra. Így tehát a szóban forgó típus az Adria mindkét partján megjelent és ezért nevezzük azt adriai típusnak. Hasonlóképpen Olaszország szomszédjában, Ausztriában az a_3, a_4, a_5, a_6 és a_7 értékeit egyetlen csomóba kötve találjuk egész 1961-től 1990-ig terjedő időszakban, amíg azok 59—65%-ról 29—32%-ra apadtak. (Ausztria egyébként az egyetlen olyan állam a vizsgált területen, amelyben az a_1 ténylegesen és következetesen az a_0 fölött állt. Nagyon sajátosnak látszik azonban, hogy az a_0 az 1961-beli 80%-ról 1988-ig 63%-ra csökkenhetett, és hogy különösen 1968 és 1983 között az a_1 hullámzása tulajdonképpen az a_0-t tükrözi, ami aligha jelzi a születésszabályozás hiányát /15/.)

* * *

Ennél a csoportnál kell megemlítenünk Lengyelországot, ahol az a_3—a_6 vonalai (sőt 1971-től kezdve az a_7-é is) szintén nyalábba gyűltek, jóllehet ez a nyaláb gyakorlatilag teljesen vízszintesen feküdt s a megelőzőleg említett országokkal ellentétben valójában nem tüntettük föl süllyedő tendenciáját legalábbis 1982-ig. Ugyanakkor az általuk jelzett 41—50%-os gyermekszámnövekedési valószínűségek Lengyelországban bizonyos fokig meglepően alacsonynak tűnhetnek.

Végül az adriai típus változatának tekinthetjük Szlovénia termékenységét is, ámbár ott a nyaláb szintén vízszintesen maradt 1966—67-ig, sőt 41—47%-os szinttel akkoriban a legalacsonyabbak közé tartozott. A következő években viszont a továbbsüllyedő magasabb szülési valószínűségek Szlovéniában már nem maradtak szorosan kötött nyalábban, hanem inkább lazán oldódó kévét alkottak. Szlovéniában azonban mindezt meglehetősen ellensúlyozta, hogy az első s bizonyos fokig a második szülések valószínűségének irányzata kifejezetten emelkedőben volt tulajdonképpen az egész vizsgált időszakon keresztül. Az első gyermekek aránya nyilvánvalóan a házasságon kívüli születések egyre fokozódó gyakorisága miatt emelkedhetett a házasságok szintjéhez képest 100% fölé 1975 óta, hogy 124%-ot érjen el 1988-ban, és 122%-ot 1989-ben. Az első gyermek családnövekedési valószínűségeinek becslése mutatja, hogy Szlovéniában 1975-ig a megfelelő gyermekszámnövekedési valószínűséget szorosan tükrözve, az alatt 9—10%-kal párhuzamosan haladt, azonban attól fogva az eltérés fokozatosan, de állandóan nőtt és 1989-ben már 32%-ra emelkedett.

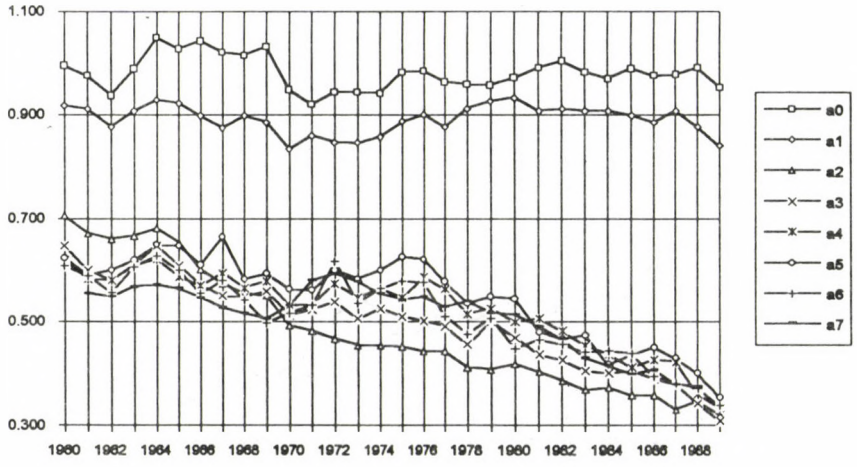

II.3 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Macedóniában

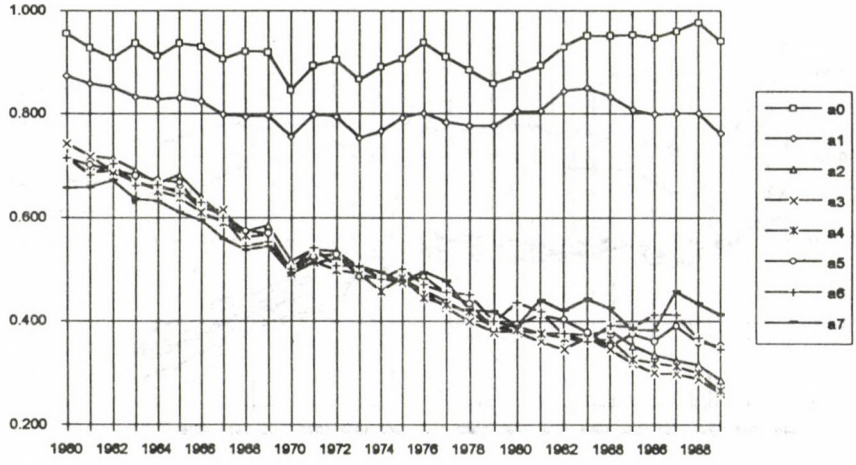

II.4 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Boszniában

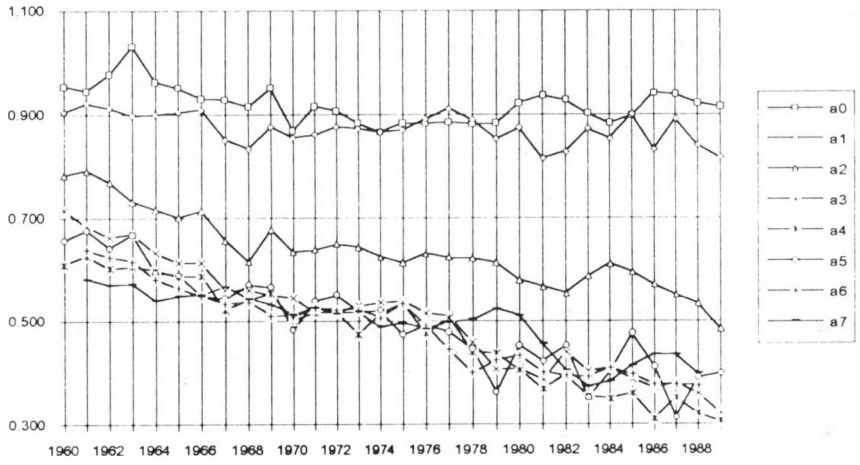

II.5 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Montenegróban

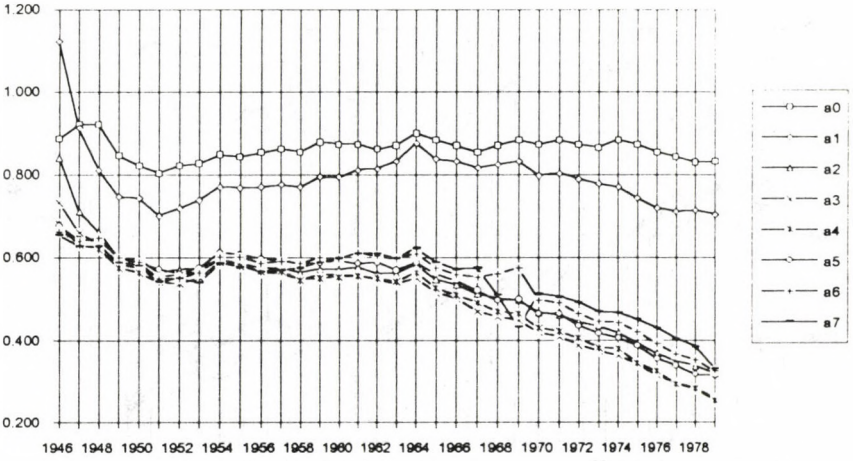

II.6 Családnövekedési valószínűségek Olaszországban

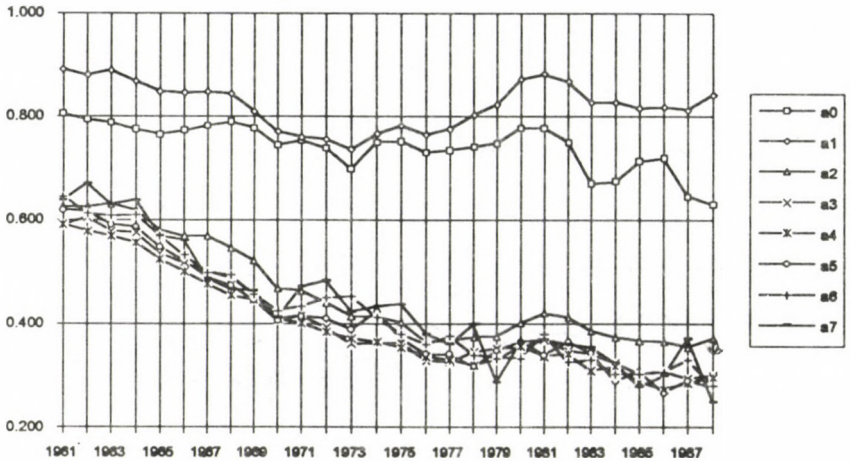

II.7 Családnövekedési valószínűségek Ausztriában

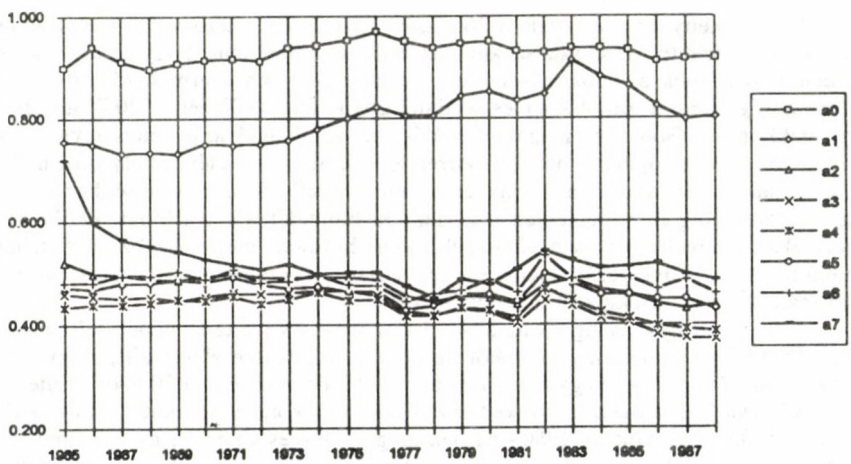

II.8 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Lengyelországban

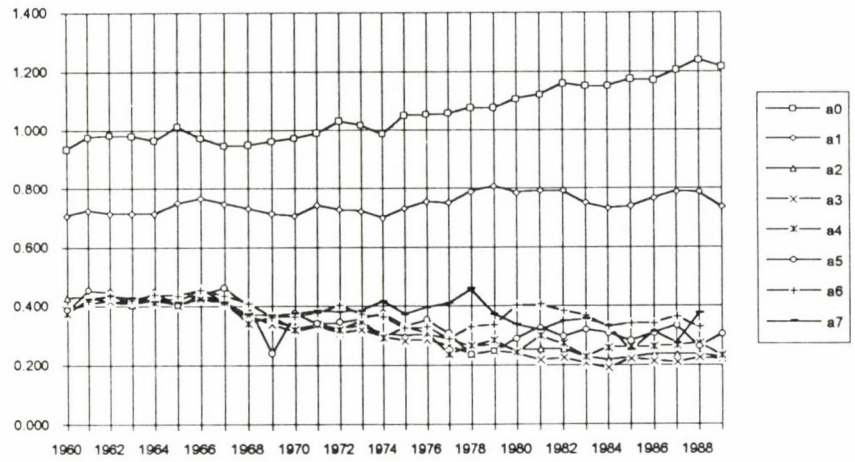

II.9 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Szlovéniában

c) A vajdasági típus

A termékenység szerkezete a Vajdaságban teljesen eltérő volt az előzőekben vizsgált országokétól. Első sajátságként azt kell megemlítenünk, hogy az a_2, vagyis a harmadik szülésnek a valószínűsége lett a legalacsonyabb gyermekszámnövekedési valószínűség, ami a Bácskában és a Bánságban már 1970-nél a 20% alá esett. Ugyanakkor és másodszor a magasabb szülési valószínűségek az a_2 fölött egymás után emelkedő sora valójában fordított sorrendet alkot a születésszabályozás nélküli társadalmakban és az albán példákban is megfigyelhető termékenységhez képest. Harmadszor pedig éles ellentétben az adriai típusban található nyalábbal, a különböző gyermekszámnövekedési valószínűségek meglehetősen megkülönböztetett szinten különülnek el. Következésképpen és negyedszer a szóban forgó valószínűségek jóformán az egész értékmezőt mintegy behálózzák.

A szerb termékenységnek az alakulása szorosan követte az éppen leírt mind a négy sajátságot, a vajdasági mintától az eltérés mindössze abban állt, hogy az a_2 némileg lassabban, csak négy évvel később, 1974-ben érte el a 20%-os szintet.

A horvát gyermekszámnövekedési valószínűségek képe arra mutat, hogy az elég lassan átalakulóban volt az 1960—61-ben még érvényesülő adriai nyaláb típusból a vajdasági típus felé, az azonban Horvátországban 1989-ig még nem fejlődött ki teljesen, hiszen többek között addig az a_2 sem nem különült el, sem nem vált a legalacsonyabb valószínűséggé és még el se érte a 20% vonalát.

Görögország termékenységét a vajdasági típus horvátországi változatával lehet összehasonlítani, ámbár ott az a_3 foglalta el a legalacsonyabb gyermekszámnövekedési valószínűség szerepét az a_2 helyett.

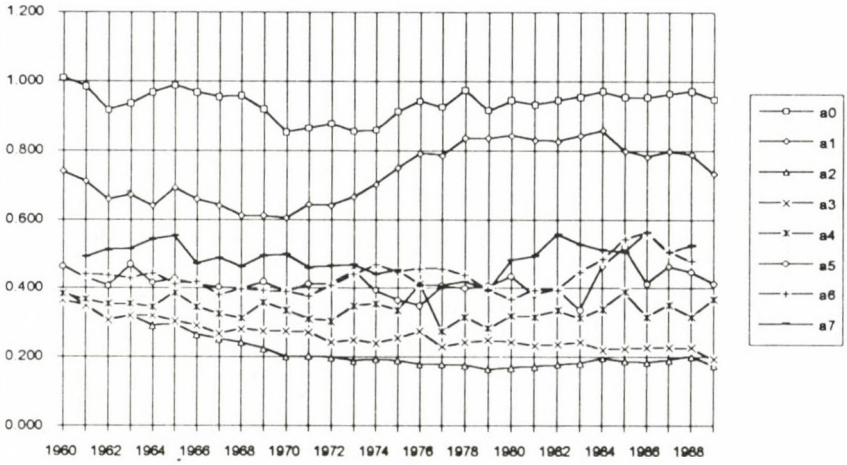

II.10 Gyermekszámnövekedési valószínűségek a Vajdaságban

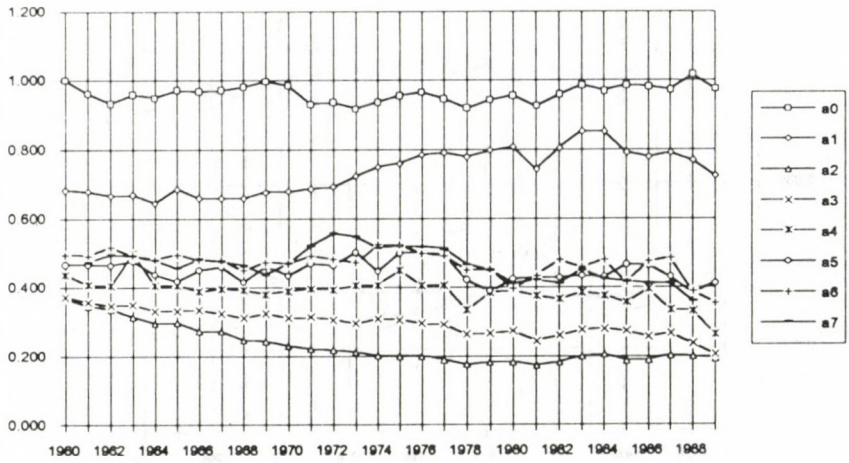

II.11 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Szerbiában

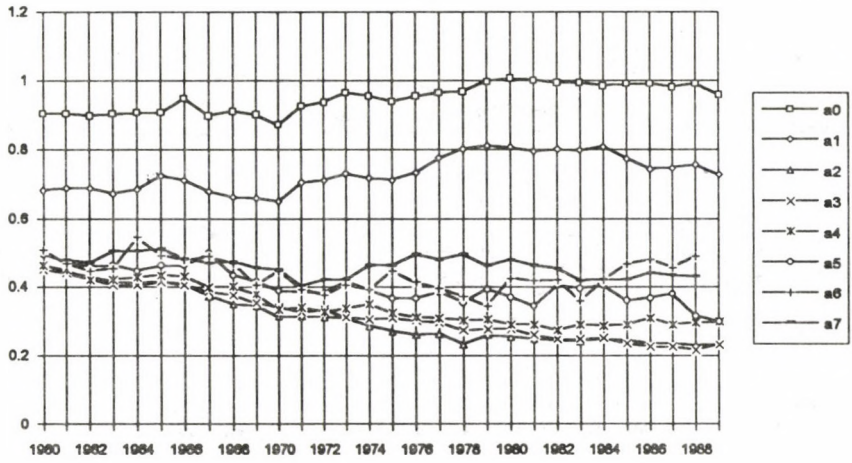

II.12 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Horvátországban

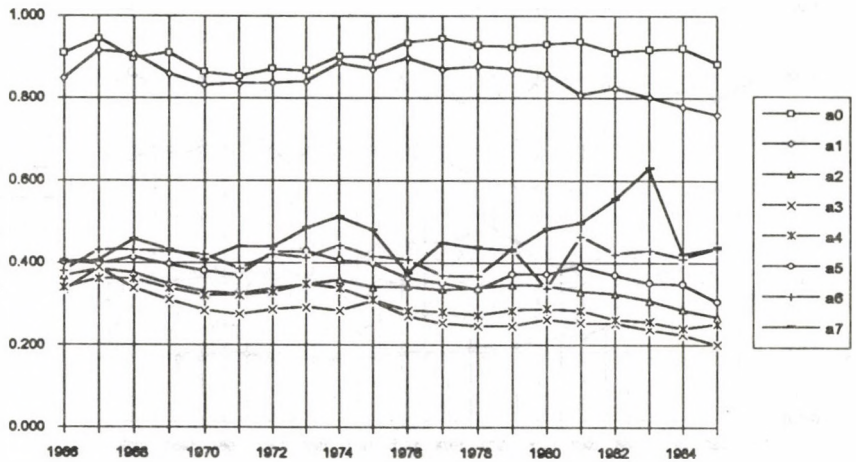

II.13 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Görögországban

* * *

Magyarországon és Bulgáriában is az a_2 alkotja a legalacsonyabb gyermekszámnövekedési valószínűséget és ezután minkét országban a szülések gyakorisága emelkedik a gyermekek számával, de a különböző valószínűségek színvonala meglehetősen elkülönül és meginf behálózzák az egész értékmezőt, tehát mind a négy ismérvben megegyeznek a vajdasági típussal. Attól azonban ezeknek az országoknak a termékenységét az különbözteti meg, hogy a különböző születési rendek vonalain párhuzamosan és többé-kevésbé igen hasonló dudorok jelentek meg. Így például Bulgáriában az a_1 kitüremlését az 1967 és 1972 közötti években a 80% színvonala körül eléggé hűségesen tükrözi az a_2 kitüremlése pontosan ugyanazokban az években a 30% színvonal körül.

Igaz ugyan, hogy az a következő és még nagyobb 1974. évi hulláma nem látszik tükröződni magában Bulgáriában a magasabb szülési rendek görbéin. Viszont az a_1 legnagyobb hulláma Magyarországon is éppen 1974-ben fejlődött ki, és ott is eltartott 1981-ig, amíg elnyugodott, mint Bulgáriában. Hazánkban viszont az a_1 hulláma visszaverődött a magasabb gyermekszámnövekedési valószínűségeken, sőt az a_2, a_3 és az a_4 1974-es hullámhegye nem kis mértékben hasonló formában fejlődött ki. Azt is megfigyelhetjük, hogy Magyarországon már az a_1 1968. évi hulláma is tükröződött némileg az éppen említett másik három görbén, az 1984—85-ben kialakult kitüremlést pedig még sokkal hasonlóbban tükrözik a magasabb születési rendek gyakoriságai.

Az a_1 1974. évi s a megelőzőkben már említett nagy hulláma Csehszlovákiában is megjelent és ott eltartott 1980-ig, de kilengése sokkal nagyobb volt Csehországban, mint a Felvidéken. Az 1974. évi hullám a csehszlovákiai magasabb gyermekszámnövekedési valószínűségekben is érezhető volt, meglehetősen tompított mértékben. Viszont ugyanabban az országban jóformán az összes ilyen görbe megközelítőleg azonos föllendülést mutat 1962 és 1965 között.

A föntiekben leírt, egyidőben megjelenő párhuzamos, illetve némileg eltolódottan visszaverődő hullámok egyedül az említett, korábban vasfüggöny mögött volt államokban jelentek meg. Nyilvánvaló, hogy pusztán a szóban forgó országokban végrehajtásra került népesedéspolitika különböző átmeneti érvényesülését jelezhetik csak, mert megjelenésüket a születések számának fokozására tett intézkedések előzték meg. A népességpolitika alakulása azonban aligha választható el a hatalmon levő körök politika nézeteitől.

Marx munkaérték-elméletétől /16/ alapjában eltájolt marxista hatóságok a kommunista hatalomátvételt követően erősen munkaigényes iparosításba kezdtek, s amellett következetesen kitartottak. Az 1956-os magyar szabadságharc kapcsán azonban a társadalmi feszültség és a gazdasági nehézségek enyhítésére szabadjára engedték a művi vetéléseket /17/. Ennek eredményeképpen a születések számának az esése elkerülhetetlenül alapvető "belső ellentmondásokra" vezetett a marxista közgazdaságban, amikre azonban semmiféle utalás sem volt a dialektikus materializmus hosszú sorozatainak köteteiben. Nemsokára ugyanis a fiatalabb koroszályok egyre csökkenő létszáma nem láthatta többé el a már fölállított munkaigényes beruházásokat. Ugyanakkor gyakorlatilag az egész termékenykorban levő női népességnek a munkába kényszerítése szükségképpen az újszülöttek számának további apadására vezetett. Valójában ez a "belső ellentmondás" ásta alá a bolsevista rendszert, mert teljesen csődbe vitte a hosszú éveknek összes munkaigényes, és ezért gyakorlatilag majd minden beruházását magán a rendszeren belül, még akkor is, ha eltekintenénk attól, hogy a XX. század végén a munkaigényes beruházások nem állhatják meg a versenyt világviszonylatban.

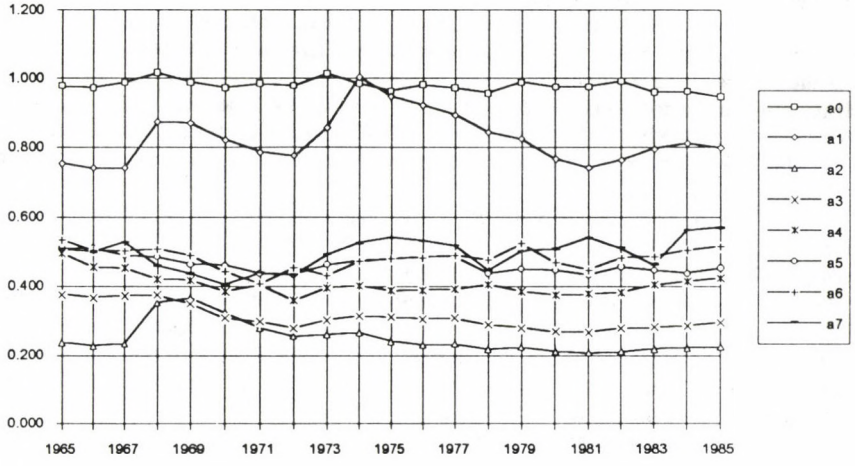

II.14 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Bulgáriában

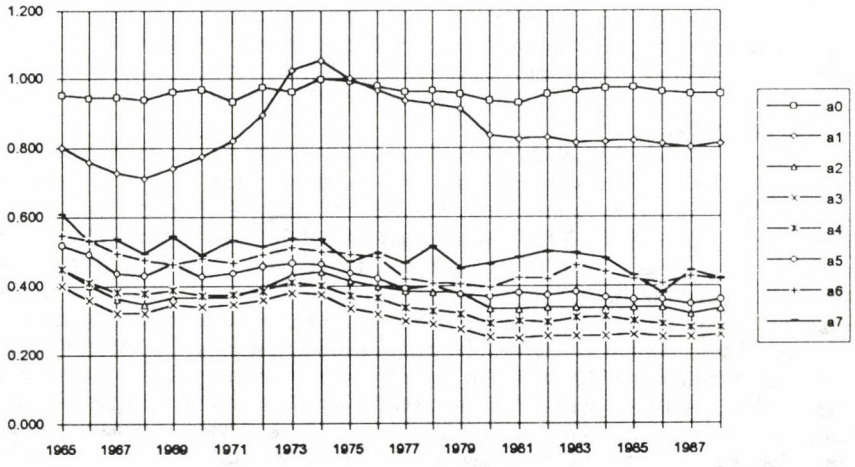

II.15 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Csehszlovákiában

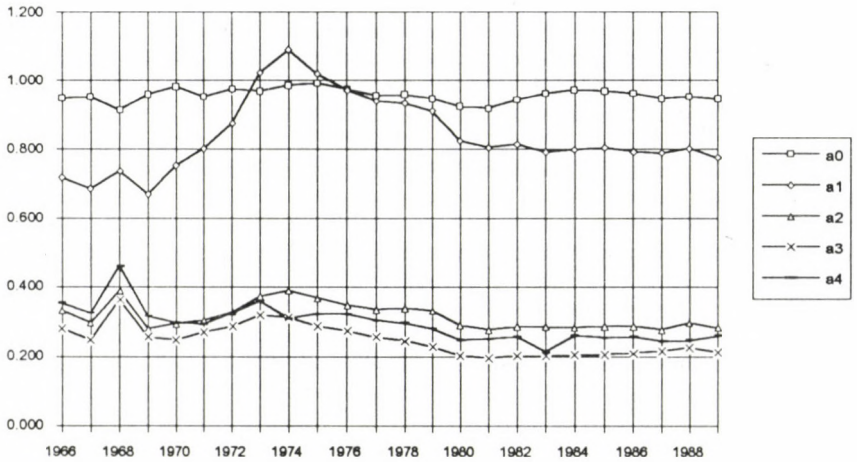

II.16 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Cseh- és Morvaországban

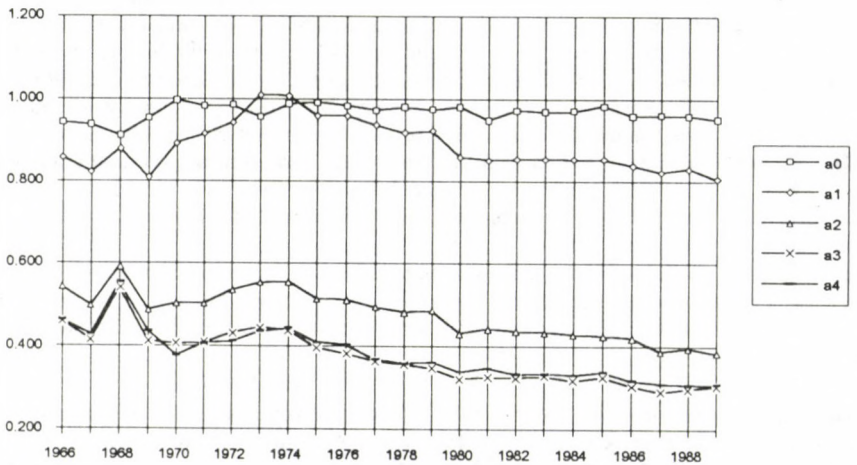

II.17 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Szlovákiában

Az említett körülmények elkerülhetetlenül a termékenység növelésére törekvő erőfeszítésekre vezettek a szóban forgó országokban, a követett népesedési politikáknak azonban csak ***korlátolt volt a sikere***, és aligha óvta meg a rendszert az összeomlástól. Ténylegesen ezeknek a népesedési rendelkezéseknek a bevezetése nem járt ellenhatás nélkül. A munkaerő számát a születések csak hosszú idő, majd két évtized lejártával növelhetik csak, viszont a szülések nagymérvű növelését pusztán a női munkaerő nagymérvű azonnali csökkentésével lehetett volna elérni a vizsgált társadalmi rendben, amelynek a működéséhez az utánpótlás máris hiányzott.

Bulgária és Csehszlovákia mellékelt ábráiból világosan kitűnik, hogy az ottani hatóságok által a születések számának növelésére tett erőfeszítéseknek csak átmeneti eredménye volt. Bulgáriában az a_1 vonala növekvő kilengésű hullámokat mutat, amelyek az 1960-as évek elején a 80%-os szint körül ingadoztak, de az 1985—89 években pont ugyanazon a 80%-ot mutató érték körül nyugodtak meg, tehát semmiféle maradandó változást nem hoztak. Sőt ugyanabban az országban az a_2 az 1959-ben volt 30%-ról 1989-ig 20%-ra esett, az a_3 pedig 38%-ról 26%-ra.

A csehszlovák népesedési intézkedések éppen ennyire hatástalanok voltak a termékenység irányvonalának növelésére, az ottani a_1 79%-nál volt 1961-ben, hogy nagy ívű hullámzás után a 80% szintjére térjen vissza 1981 után, amit aligha lehet lényeges változásnak tekinteni. 1961 és 1989 között a csehszlovák a_2 44%-ról 32%-ra, az a_3 37%-ról 25—27%-ra apadt, és ezért az ottani munkaerő utánpótlás kilátásai éppen nem javultak. Ezt megerősíti az is, ha a cseh és szlovák adatokat elkülönítetten vizsgáljuk. Igaz ugyan, hogy az a_1, a_2, a_3 és az a_4 mindig jól érezhetően magasabb volt Szlovákiában, s ami különösen jelentős a harmadik gyermek arányát jelző a_2 még 1989-ben is 10,2%-kal állt ott a csehországi fölött (a negyedik gyermek arányát jelző a_3 pedig 9,2%-kal).

Mindazonáltal a vizsgált intézkedések a szlovákiai termékenység irányzatát sem emelték maradandóan, sőt a két ország közötti különbségek 1966 és 1987 között sokszor számottevően is csökkentek, ami természetesen annyit jelent, hogy ugyanakkor a felvidéki születések gyakorisága még rohamosabban fogyott, mint a cseheké.

Ebben az összefüggésben a magyar családvédelmi politika bizonyos fokú hatásossága kivételt alkotott. Három évvel a magyar szabadságharc után, 1959-ben hazánkban az első gyermek születésének valószínűsége 82% volt, s azt követően a másodiké 62%, vagyis csak a családok felében lehetett két gyermeket várni. Ez az arány a következő három évben csak romlott, mert 1961-ben negyvenhat százalékra esett. Ezt a természeti szerencsétlenséggel könnyen vetekvő társadalmi csapást számottevően enyhítette a gyermeket váró anyáknak bevezetett juttatások és szabadságok rendszere. Az a_0 ugyanis Magyarországon 1962 és 1988 között megközelítően 19%-kal nőtt (amit azonban jóformán teljesen a házasságon kívüli születések elszaporodása biztosított), s legalább ugyanakkora volt az a_1 irányvonalának az emelkedése akármilyen nagymérvű hullámzást észlelhetünk a szóban forgó irányvonal körül.

Mindezeknek az eredményeknek az elismerése ellenére rá kell mutatni azonban arra, hogy a magyar a_1-nek 1989-ben volt 79%-os színvonala egyrészt azt jelenti, hogy annak az (ezerkilencszáz) hetvenes években még magasabban várható irányzata abbamaradt. Másrészt az a_2-nek 1989-es értéke azt jelenti, hogy a párok 21%-a még mindig "kimarad" a következő nemzedék építéséből, sőt ez az arány a házasságot kötött családoknál ugyanakkor 30%-ra emelkedett, *márpedig az egykés családok nem pótolhatják a szülők számát.*

Ennek a súlyosságát természetesen csak fokozza, hogy a magyar népesedéspolitikai rendelkesések egyáltalán nem növelték a magasabb családnövekedési valószínűségeket. Valójában a leglényegesebb lenne a harmadik gyermek gyakoriságát fokozni, ha a magyar népesség fogyását meg akarnánk állítani, mert máskülönben nem gondoskodhatunk az idő előtt fiatalon, vagy akár meglett korban elhaltak, és még kevésbé a kiöregedő évfolyamok utánpótlásáról. Az a_2 azonban Magyarországon jóformán változatlanul a legkisebb családnövekedési valószínűség maradt 1987-ig, sőt az az 1960-ban volt 37%-hoz képest csak 31,5%-ot mutatott 1988-ban és 33,6%-ot 1989-ben. *A magyar családvédelmi intézkedések tehát a Kádár-rendszerben egyáltalán nem javították a legszámottevőbb gyermekszámnövekedési valószínűségnek, az a_2-nek, végzetesen alacsony irányvonalát.*

Ellentétben az a_3-mal, amelynek hazai alakulását erősen az ottani a_2-höz hasonlíthatjuk, a jelenlegi Magyarország területén megfigyelhető a_5, a_6 és a_7 családnövekedési valószínűségek általában magasabbak voltak, mint a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában, Ausztriában, Csehszlovákiában és Ukrajnában, tehát a környező országok egész sorában /18/. Aligha kétséges, hogy ezek a hatodik, hetedik és nyolcadik gyermek születését jelző gyakoriságok valójában a cigány családaink termékenységét tükrözik. Megfigyelhetjük viszont, hogy a szóban forgó a_7, a_6, a_5 (sőt már az a_4) irányzata alapjában vízszintes maradt a vizsgált három évtizeden keresztül; azt tehát a népesedéspolitikai rendelkezések, az elképzelésekkel ellentétben, nem változtatták meg.

Szemben a magyar családvédelmi rendelkezésekkel, amelyek gazdasági ösztönzés és társadalmi juttatások révén igyekeztek a termékenységet növelni, a román népesedéspolitika főként jogi kényszerrel, és az egész női népesség jóformán paranoid fölülvizsgálásával kísérelte meg a születések számát emelni. Ennek az eljárásnak a lehetősége a bolsevizmus totalitárius rendszeréből eredt, de a vasfüggöny mögötti országok között is páratlan maradt, és aligha volt eredményesebb a születések csökkenő irányzatának a megváltoztatására, mint a magyar, vagy a többi marxista államok erőfeszítése. Az a_0 ugyanis 1976 után Romániában ténylegesen alacsonyabb volt, nemcsak mint Magyarországon, de a többi szóban forgó országban is; az a_1 ugyanott a legalacsonyabbak közé tartozott /19/. Következésképpen a román lakosságnak még nagyobb aránya maradt ki a népesség utánpótlásából, mint a többi ilyen államban. Csupán a román a_2 és a_3 állt általában magasabban, mint másutt a KGST területén, de az utóbbi születési rendeknek az irányzata Romániában éppúgy süllyedőben volt, mint ugyanott az összes többié.

1985 után Romániában a gyermekszámnövekedési valószínűségeket csak a második és harmadik gyermekre (a_1 és a_2) lehet kiszámítnai, mert a többi születési sorrendre vonatkozó évsorok hiányosak, és ahol megvannak a kiadott adatok között nagy egyenetlenségek jelentkeznek, például az 5. és 6. gyermek esetében, ha például az 1985. évet összevetjük az 1988. évvel. Mindenesetre a román a_1 és a_2 értékei az utóbbi években arra vallanak, hogy az 1983 és 1985 között tapasztalható emelkedés valójában nem tudta a gyermekszámnövekedési valószínűségeket az 1974. évben Romániában észlelt szintre visszaemelni. *Vasile Ghetau* tanulmányából /20/ viszont az is kiderül, hogy az 1974-et megelőző 1966—1971 években (amikorra a román gyermekszámnövekedési valószínűségeket még nem tudjuk kiszámítani) ugyanezek az értékek még magasabb szintről süllyedtek. *Ceausescu 1966. évben bevezetett népesedéspolitikai rendelkezései tehát ténylegesen nem érték el céljukat, mert a születések csökkenő irányzatát alapjában nem tudták maradandóan megváltoztatni.*

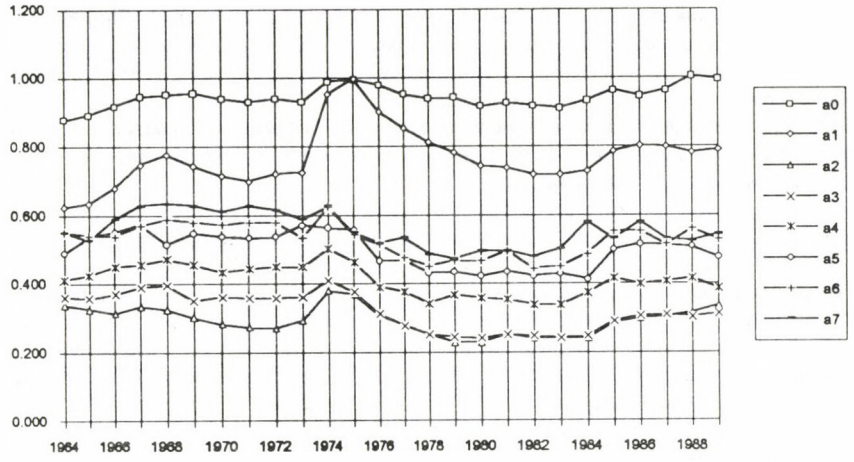

II.18 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Magyarországon

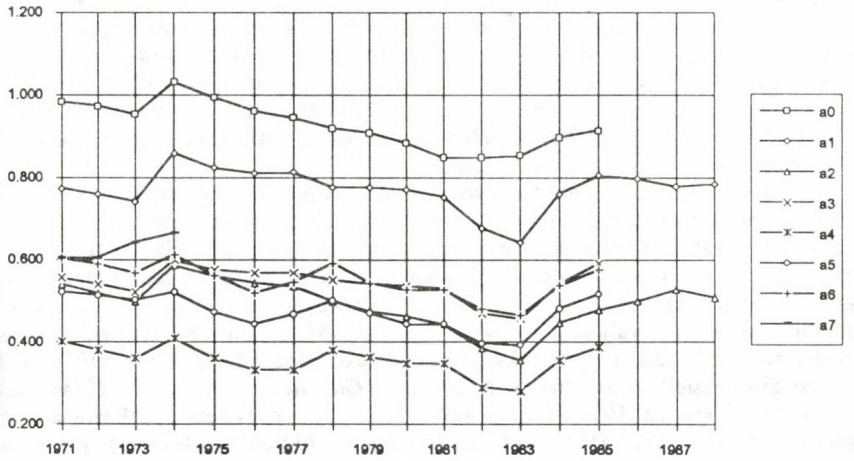

II.19 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Romániában

A gyermekszámnövekedési valószínűségek alakulása a korábbi Kelet-Németországban szinte figyelemre méltó, két szempontból is. Először, mert az ottani termékenység képe mintegy átmentet mutat a föntiekben megkülönböztetett "adriai típusból" a "vajdasági típusba". Megközelítőleg ugyanis 1972 körülig a keletnémet magasabb szülési sorrendek értékei többé-kevésbé egy nyalábban estek. Azután azonban, hogy a legalsó szintjüket érték el 1974-ben, az a_2 lett a legalacsonyabb gyermekszámnövekedési valószínűség a DDR-ben (és az is maradt egészen 1988-ig) viszont a magasabb szülési sorrendekre vonatkozó értékek vonalai többnyire fölcserélődve emelkedő sorrendben kerültek egymás fölé, mint azt a Vajdaságban is megfigyelhettük.

Másodszor pedig meglepőnek tűnik, hogy Kelet-Németországban, amelyet ideológiailag a legigazhitűbb marxista államnak lehetett tekinteni, s amely német pontossággal követte *Karl Marx* németül írott sorait, a legcsekélyebb jele sincs azoknak az egyidejű erőfeszítéseknek, amelyekkel a KGST kormányok igyekeztek országuk termékenységét növelni az 1973—74 években, vagy már korábban 1968-ban. Valójában a vasfüggöny mögötti országokban általában az 1973—74 években észlelhető növekedés a termékenységben nemcsak hogy hiányzott a DDR-ben, hanem éppen abban az időszakban érték el a keletnémet gyermekszámnövekedési valószínűségek legmélyebb süllyedésüket pontosan 1974-ben, a mintegy öt évig tartó hullámvölgyben. Azoknak a képe tehát ilyen szempontból teljesen elüt a varsói szerződés többi tagjától.

Másrészt éppenúgy, ahogy a boszniai, vagy a montenegróbeli gyermekszámnövekedési valószínűségek alakulása az olaszországit tükrözte az Adria másik oldalán, a keletnémet gyermekszámnövekedési valószínűségek többé-kevésbé a nyugatnémetországiakat követték az első öt szülés esetében, az a_1 kivételével. A magasabb szülési sorrendeknél nyugatnémet hullámok kelet-németországi visszaverődése kevésbé éles, de az azokból származók az összes újszülötteknek csak igen kis hányadát, talán öt százalékát alkották a két Németországban. Ezért azok nem változtathatták meg alapjában a német termékenység képét.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az egy nőre jutó átlagos gyermekszámot számítjuk a gyermekszámnövekedési valószínűségekből.

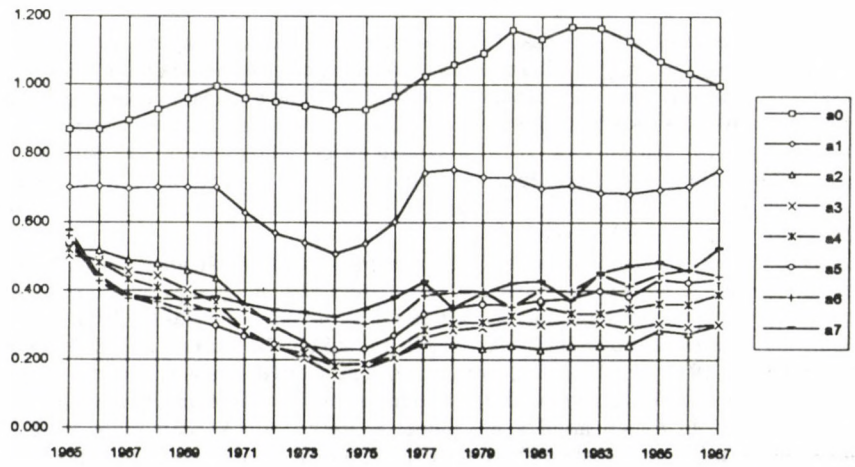

II.20 Gyermekszámnövekedési valószínűségek Kelet-Németországban

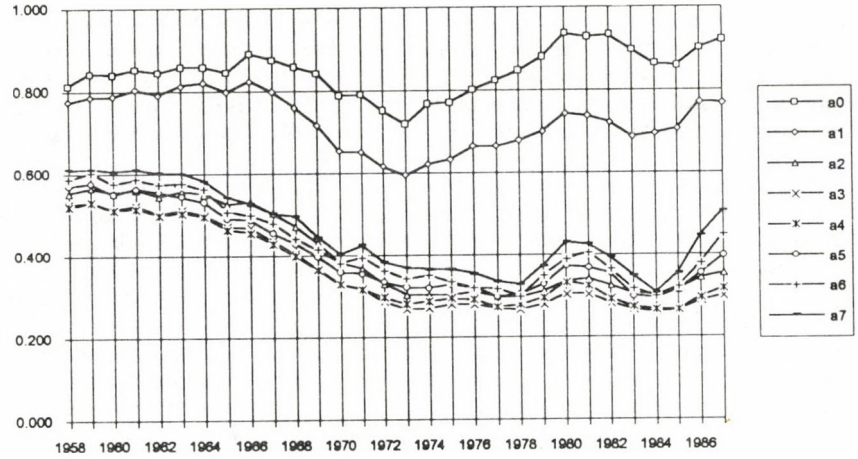

II.21 Családnövekedési valószínűségek Nyugat-Németországban

3. A nők átlagos gyermekszáma Kelet-Közép-Európában és Délkelet-Európában

A módszertani részben már láttuk, hogy a nők átlagos gyermekszámát a következő egyenlet szerint számítjuk:

$$\hat{e} = a_0 + a_0a_1 + a_0a_1a_2 + \ldots + a_0a_1a_2 \ldots a_n + \ldots /21/.$$

Ezen egyenleten alapuló számításokból megint kitűnik, hogy az 1974—1975 években a vasfüggöny mögötti államokban a nők átlagos gyermekszáma is többnyire csúcsértéket ért el, így Romániában, Csehszlovákiában, Magyarországon és Bulgáriában. Ezzel éles ellentétben viszont ugyanezen számítások eredményei azt mutatják, hogy ugyanezen évek körül a szóban forgó átlagos gyermekszám Kelet-Németországban hullámvölgyet képezett és annak mélypontja pontosan 1975-ben volt. Így tehát a keletnémet termékenység alakulását nem lehet a vasfüggöny mögött érvényesülő állapotokból levezetni.

1970 és 1974 között viszont a nők átlagos gyermekszámának esése Kelet-Németországban feltűnően szorosan követte a családok átlagos gyermekszámának alakulását Nyugat-Németországban két-két és fél év távolságban (lásd a III.1 ábrát). Éppen ennyire jelentős, hogy amikor a vizsgált mutató emelkedni kezdett a Szövetségi Köztársaságban 1973 és 1974 közt, ugyanez történt a DDR-ben a következő évben, és azután az emelkedő irányvonaluk folytatódott mindkét Németországban pontosan 1980-ig. Az utóbbi évben mind a két német $\hat{e}$ értéke esni kezdett többé-kevésbé ugyanabba az irányba. Mindebből világos lehet, hogy a keletnémet termékenység alakulása sokkal inkább tükrözte a nyugat-németországit, mint a vasfüggöny mögött volt országokét.

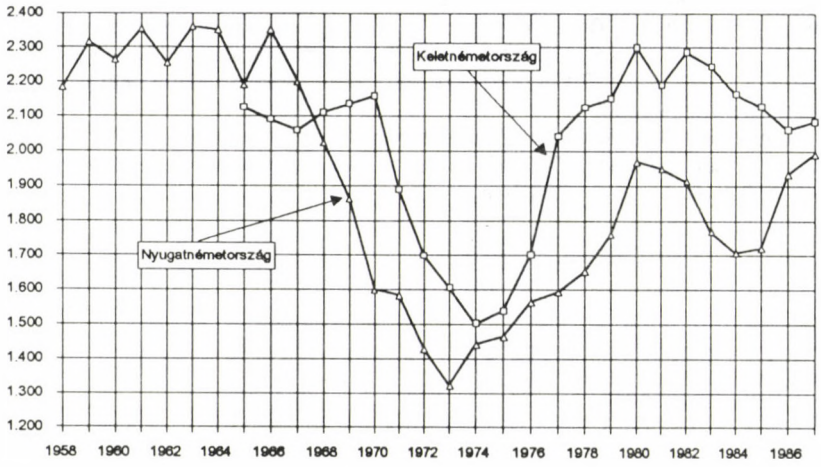

III.1 Az átlagos gyermekszám összehasonlítása a két Németországban

A következő nemzedék csak akkor lehet a jelenlegivel azonos létszámú, ha a most élőnek elegendő sarja támad. Az ehhez szükséges gyermekek száma az elmúlt évszázadok magas halandósága, és igen magas csecsemő- és gyermekhalandósága miatt ugyancsak nagy volt. Az azonban a fejlett európai országok közegészségi viszonyai között is átlagosan legalább 2,1 gyermek maradt, mert a két szülőn kívül utánpótlásról kell gondoskodni azon személyek helyett, akik a termékenykor vége előtt manapság is elhalnak /22/.

A III.3 ábra mutatja, hogy a vizsgált országok közül csak Lengyelországban maradt a nők átlagos gyermekszáma biztosan és következetesen, s viszonylag pusztán igen csekély kilengéssel a szóban forgó 2,1 mércéje fölött. Igaz ugyan, hogy az egész Jugoszláviára számított ilyen átlag vonala ugyanolyan sajátságokat látszik mutatni, mint a lengyeleké, a valóságban azonban a jugoszláv szövetség egészére vonatkozó közös eredmények igen nagy eltéréseket rejtenek, melyek között négy fő változatot különböztethetünk meg (III.2 ábra). Kosovo tartományban ugyanis a nők átlagos gyermekszáma 5 körül ingadozott 1988-ig, lényegében ugyanazon a szinten, mint Albániában 1961 és 1967 között, vagyis azokban az években, amelyekre vonatkozólag Tirana ilyen adatokat közölt.

Ezzel szemben Jugoszlávia legnagyobb államaiban: Szerbiában, Horvátországban és a Vajdaságban a vizsgált é már 2,1 gyermek alá esett 1962 előtt, s az alatt a szint alatt maradt az egész vizsgált időszakban 1988-ig, legfeljebb egy-két átmeneti év kivételével.

A harmadik változathoz tartozó Macedóniában a nők átlagos gyermekszáma 1960-ban 3,567-et mutatott, és az ugyanakkor 3,699 volt Montenegróban és 3,7 Boszniában. Ehhez a harmadik változathoz tartozó országokban azonban ez a szám majdnem folytonosan esett 1970-ig, amikor az 2,547 volt Macedóniában, 2,589 Montenegróban és 2,1 Boszniában. Ezt követőleg az $\hat{e}$ színvonala többé-kevésbé állandósult Macedóniában és Montenegróban az utánpótlási szint fölött, de Boszniában az kettő alá süllyedt 1979-ben és így az utóbbi ország tulajdonképpen Szerbia csoportjához csatlakozott.

Negyedik változatként említhetjük Szlovéniát, ahol az $\hat{e}$ egy-két év kivételével általában 2,1 fölött maradt, sőt 1978-tól kezdve lassan, de biztosan emelkedni kezdett, hogy 2,519 értékét érje el 1988-ban.

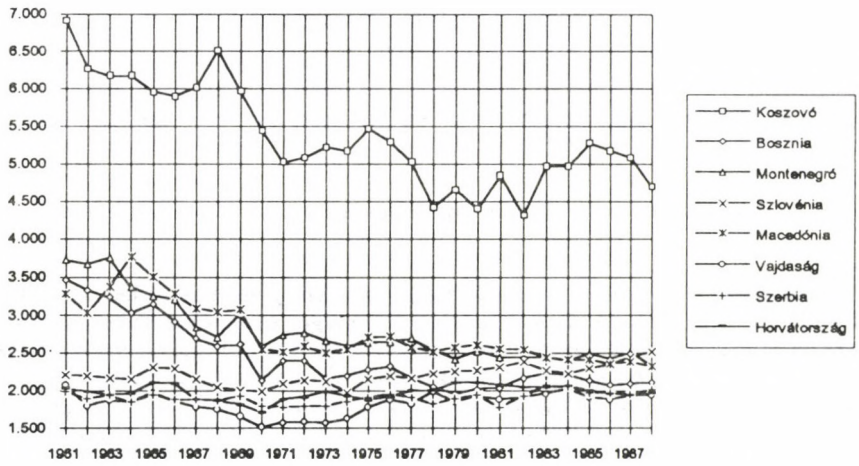

III.2 A nők átlagos gyermekszáma a délszláv államokban

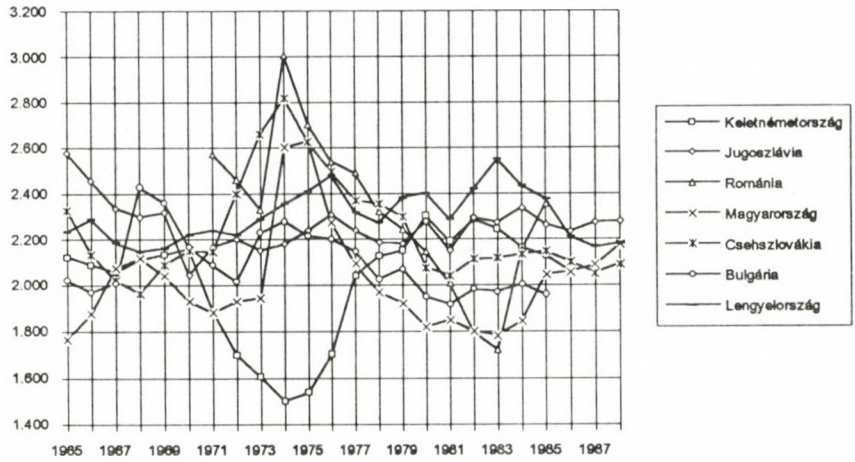

III.3 A nők átlagos gyermekszáma a vasfüggöny mögött volt országokban

A marxista hatóságok ismételt kísérleteinek, amikkel a termékenységet számottevően az utánpótlási szint fölé igyekeztek emelni, szemmel láthatóan nem volt maradandó hatása, és így alapjában eredménytelenek maradtak. Csehszlovákiában a nők átlagos gyermekszámában 1963-ban megjelenő hullám már 1967-re elapadt és az 1972-ben kifejlődni kezdő még nagyobb fellendülés szintén eltűnt 1980-ra. Igaz ugyan, hogy ezután a szóban forgó mutató Csehszlovákia egészében állandósulni látszott éppen 2,1 értékű szinten, ezt azonban csak annak lehetett köszönni, hogy Szlovákiában a születések magasabb gyakorisága kiegyenlítette a Csehországban mutatkozó újszülöttek hiányát a két ország átlagában.

Bulgáriában az *ē* föllendülés 1968-ban mindössze két évig tartott és 1973-ban legfeljebb négy évig, de még kisebb volt, mint Csehszlovákiában és 1978 és 1985 között a száma következetesen a 2,1 gyermek szintje alatt maradt.

Ceaucescu népesedéspolitikájának teljes kudarcát és csődjét semmi sem ábrázolhatja jobban, mint az a tény, hogy az *ē* mutatója Romániában az 1974-ben volt megközelítőleg 3 gyermekről minden kényszer és nőgyógyászati fölülvizsgálás ellenére 1983-ig megközelítőleg 1,735-ra esett le, s a későbbi évekre kiszámítható gyermekszámnövekedési valószínűségek egyáltalán nem mutatnak arra, hogy Romániában a későbbi években a nők átlagos gyermekszáma ismét elérte volna az 1974. évi szintet.

Ezzel szemben Magyarországon a nők átlagos gyermekszáma emelkedő jellegűnek mutatkozott: az 1962-ben észlelt 1,533 szintre ugyanis többé már nem süllyedt vissza. A magyar családvédelem hatását legjobban talán az tükrözi, hogy ellentétben a szomszédos Ausztriával, ahol a családok átlagos gyermekszáma az 1981-ben volt 1,907-ről 1988-ig 1,438-re apadt (s 1990-ben is csak 1,895-et ért el),

hazánkban az 1983-beli 1,624 gyermekről 1990-ben 1,492 nagyságúra növekedett, a nők átlagos gyermekszáma pedig 1,783-ról 1983-ban 1989-ig 2,187-re emelkedett. Hangsúlyozni kell, hogy a magyar családvédelmi intézkedések ezen eredményeit csak a nők és családok átlagos gyermekszámából ismerhetjük meg, mert a teljes termékenységi mutatóban azt elpalástolja a meddő nők növekvő száma.

Mindezek az eredmények azonban nem kendőzhetik el azt a tényt, hogy az 1959-től 1988-ig eltelt 30 esztendőből csak egy-két évig haladta meg az átlagos gyermekszám Magyarországon az utánpótlási szintet 1968-ban, 1974—1976-ban és 1988-ban /23/, sőt a tiszta utánpótlási együttható (az NRR) azt pusztán 1974—1977-ig értel el. Tehát amíg a többi vasfüggöny mögött volt állam csak alig és ideiglenesen tudta a vizsgált $\hat{e}$ értékét a 2,1 mércéje körüli szintről magasabbra emelni, addig a gulyáskommunizmus viszont magát a 2,1 szintjét is csak alig és átmenetileg tudta elérni. *Kádár* három évtizedes bitorlása huzamosabb és végzetesebb nyomot hagyott a magyar népesedés alakulásán, mint a megelőző világháborúk.

JEGYZETEK

/1/ La population des femmes ayant eu au moins $n + 1$ enfents, parmi celles qui en ont au moins n, mesure ce qu'on appelle la probabilité d'agrandissement des familles de n enfants. Commission du dictionnaire démographique de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population: Dictionnaire démographique multilingue, volume francais. (Publications du Service de la population, Bureau des affaires sociales, Nations Unies, Departement des affaires economiques et sociales, ST/SOA/Ser. A, Études démographiques N° 29) New York 1958, 58. oldal, 634.4 szám.

Az angol nyelvű kiadás azt kívánná, hogy az így vizsgált népességnek a termékenysége befejezett legyen: the parity-progression ratio which is the fraction whose denominator is the number of women of parity n in a population whose fertility is complete and whose numerator is the number of women of parity $n + 1$ in the same population. Demographic Dictionary Committee of the International Union for the Scientific Study of Population: Multilingual Demographic Dictionary. English Section. (Pulications of the Population Branch, Bureau of Social Affaires, ST/SOA/Ser. A, Population Studies, No 29) New York 1958, 41. oldal, 634.4 szám.

/2/

Két módszer a harmadik gyermek születési valószínűségének számítására (Franciaországban a házasságból születettekre vonatkozóan)

Év	Második születések	Közvetett eljárás			Közvetlen eljárás			
			("súlyozott átlagok")		1965		1966	
		Súlyok	$d = b \times c$ 1965 (‰-ben)	$e = b \times c$ (de egy évvel előbbre mozdítva) ‰-ben 1966	Harmadik születések az előző születés éve szerint	$g = f/b$ ‰-ben	Harmadik születések az előző születések éve szerint	$i = h/b$ ‰-ben
(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)	(h)	(i)
1966	219 801			4,4			2 313	*10,5*
1965	216 312	2	4,3	34,6	2 315	*10,7*	25 085	*116,0*
1964	216 483	*16*	34,6	71,4	26 025	*120,2*	31 985	*147,7*
1963	211 985	*33*	70 0	40,3	32 743	*154,5*	20 432	*96,4*
1962	204 698	*19*	38,9	22,5	19 833	*96,9*	12 851	*62,8*
1961	206 302	*11*	22,7	14,4	12 884	*62,5*	8 903	*43,2*
1960	199 507	*7*	14,0	8,0	8 891	*44,6*	6 117	*30,7*
1959	202 016	*4*	8,1	6,1	6 174	*30,6*	4 404	*21,8*
1958	198 016	*3*	5,9	4,0	4 376	*22,1*	3 200	*16,2*
1957	205 418	2	4,1	4,1	3 221	*15,7*	2 284	*11,1*
1956	199 791	2	4,0	2,0	2 323	*11,6*	1 574	*7,9*
1955	198 777	*1*	2,0		1 669	*8,4*	1 163	*5,9*
1954	202 865				1 206	*5,9*	866	*4,3*
1953	204 152				827	*4,1*	585	*2,9*
1952	212 309				600	*2,8*	436	*2,1*
1951	218 059				429	*2,0*	278	*1,3*
1950	235 382				305	*1,3*	203	*0,9*
1949	240 646				204	*0,8*	105	*0,4*
1948	219 381				97	*0,4*	59	*0,3*
1947	195 911				50	*0,3*	27	*0,1*
1946	210 717				33	*0,2*		
1945	151 391				18	*0,1*		
1944	149 529						(28)	*0,2*
1943	135 088				(17)	*0,1*		
Összesen			208,6	211,8	124 240	595,8	122 898	582,7
			$\frac{124240}{208600} =$	$\frac{122898}{211800} =$				
a_2 (‰)			*= 595‰*	*= 580‰*		*596‰*		*583‰*

Forrás: *Roland Pressat*: L'analyse démographique, Paris 1969, 194. oldal.

/3/ *Louis Henry*: Fécondité des mariages — nouvelle méthode de mesure. Travaux et documents de l'Institut national d'études démographiques, cahier n° 16, Paris 1953.

/4/ Ebből a szempontból a következő munkákat idézhetjük:
Jean Noel Biraben: Evolution récente de la fécondité des mariages dans les pays occidentaux. Population 1961, január-március 49—70. oldal.
Rolland Pressat: L'analyse démographique, Paris 1969, 192—196. oldal.
Rolland Pressat: Demographic Analyisis, London 1972, 218—242. oldal.
France Marchal, Odile Rabut: Evolution récente de la fécondité en Europe occidentale, Population, 1972, július-október, 838—874. oldal.
Maire Ni Bhrolchain: Period parity progression ratios and birth intervals in England and in Wales, 1941—1971: a synthetic life table analysis. CPS Research Paper, No 85—4 (University of London. London School of Hygiene and Tropical Medicine, Centre for Population Studies) London 1985.

/5/ *Roland Pressat*: L'analyse demographique, Paris 1969, 193, 196. oldal.
A magyar népességtudományi irodalomban ez a jelölésrendszer már legalábbis 1964 óta használatos: *Theiss Ede*: A reprodukciós és termékenységi modellek továbbfejlesztése. *Szabady Egon* (szerkesztő): Bevezetés a demográfiába, Budapest, 1964, 497, 579—580. oldal.

/6/ *L(ouis) H(enry)*: Un nouveau tableau statistique: les naissance suivant le rang et l'année de naissance de l'enfant précédent. Population, 1961, július-szeptember, 515. oldal.
Ebben a közleményben *Louis Henry* csak az a_1, a_3, a_5 és a_7 számításához való súlyokat közli az 1959. évi felvétel alapján, vagyis amelyekkel a második, negyedik, hatodik és nyolcadik gyermekre vonatkozó gyermekszámnövekedési valószínűségeket számíthatjuk. Így a köztük levő (valójában páratlan számú) születéseket illetőleg súlyként csak a szülési sorrendben előttük és utánuk levő adatok átlagát lehet pusztán használni. Meglepő, hogy (mint látni fogjuk) az így nyert átlagsúlyokkal végzett számítások alig adnak számottevő eltérést a valóságos megfigyelésen alapuló súlyok használatával elért eredményekhez képest.

/7/ "... thus, in the case of populations practicing birth control, the French or Bohemian series will be preferable to those from Slovakia or Subcarpathian Russia, where the practice is rare."
Louis Henry: Fertility according to size of family: application to Australia. (Publications of the Population Branch, Bureau of Social Affairs, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, ST/SOA/Ser. N, Population Bulletin of the United Nations, No. 4, December 1954) 4. oldal (vesd össze a 10. oldallal).

/8/ Megjegyezhetjük, hogyha az eltérések az 1959-es felvételen alapuló súlyokkal végzett számítások és *Louis Henry* kárpátaljai súlyainak használatával való eredmények között kissé nagyobbak is, mint amiket az 1907-es súlyrendszer alkalmazása esetén nyerünk (különösen az a_4 értékeknél), mindazáltal mind a háromfajta eredménynek a vonala meglepően közel fut egymáshoz.

/9/ *Jean Noel Biraben*: Evolution récente de la fécondité des mariages dans les pays occidentaux. Population 1961, január-március, 49—70. oldal.

/10/ Az I.2.a ábrából kitűnik, hogy Magyarországon magasabb, a_2—a_7 jelzésű valószínűségek esetében eleinte az 1965-öt követő években a családnövekedési

valószínűség némileg a gyermekszámnövekedési valószínűség fölé helyezkedett el, de elég hamarosan ez a helyzet megfordult.

Az I.2 ábrákon azt is megfigyelhetjük, hogy a második gyermekre vonatkozó a_1 a többi valószínűségtől eltérően mind Kelet-Németországban, mind pedig Magyarországon mindig magasabb értéket mutat a házasságból születettekre, mint a házasságon kívül születetteket is felölelő összes születésre számítva.

/11/ *Louis Henry*: Fertility according to size of family, op. cit. 16. oldal. *Theiss Ede* az "$\bar{e}$" jele helyett "G" betűt használta *Szabady Egon* (szerkesztő): Bevezetés a demográfiába (Budapest 1964) című munka 497. (és 580.) oldalán.

/12/ *Alfred Sauvy*: General Theory of Population, London 1969, 359. oldal.

/13/ *Rolland Pressat*: Demographic Analyis, London 1972, 240. oldal.

/14/ A korrelációra vonatkozó "F" értéke 1006.57, ami 49 megfigyelés, és így 48 szabadság-fok (degree of freedom) esetében 1 tízezrelékes biztonsági szintet ad (vagyis 10 000 eset közül csak egyszer fordulna elő véletlenül).

A független változó 1,202 együtthatójának "t" értéke 31.726, ami szintén 1 tízezrelékes biztonsági szintet mutat.

Az y tengelyen levő metszéspontnak —1,943-nál levő szintjére a "t" értéke —3.255, ami 2 ezrelékes szintet nyújt, vagyis 500 eset közül egyszer esne meg véletlenül.

/15/ Első gyermeke csak annak a nőnek lehet, aki addig nem volt terméketlen. Ezért a második gyermek valószínűségének a számításába csak termékeny nők léphetnek be, ellentétben az első gyermek valószínűségének számításával, amelyet minden első házasságra lépett asszonyhoz viszonyítunk. Ezért születés-szabályozás hiányában az a_1-nek, a második gyermek valószínűségének nagyobbnak kell lennie, mint az első gyermekének, az a_0-nak.

"Dans le même example, on remarquera que a_1 est toujours supérieur à a_0. C'est que a_1 est mesuré chez les couples qui ont déjà accédé à la dimension 1 de famille, c'est-à-dire dans un ensemble d'où sont éliminés les couples stériles de tout temps; a_1 ne se ressent donc plus, en l'absence de limitation volontaire des naissances, que de la stérilité acquise par les couples depuis la naissance du premier enfant." *Roland Pressat*: L'analyse démographique, második kiadás, Paris 1969, 193. oldal.

/16/ "Es ist nur das Quantum gesellschaftlich nothwendiger Arbeit oder die zur Herstellung eines gebrauchwerks gezellschaflich nothwendige Arbeitzeit, welche seine Werthgrösse betimmt ... Der Werth einer Waare verhält sich zum Werth jeder andern Waare wie die zur Produktion der einem nothwendingen Arbeitzeit zu den für die Production der andren nothwendigen Arbeitzeit." "Als Werthe sind alle Waaren nur bestimmte Masse festgronnerner Arbeitzeit" *Karl Heinrich Marx*: Das Kapital. Kritik der politischen Oeconomie, Hamburg 1867, 5. oldal. Ezt a meghatározást tehát már a könyv első fejezete megadja, azonban valójában az egész könyv nagyrésze tulajdonképpen ezt a fogalmat részletezi. A népesedést a 23. fejezet érinti (a hetedik részben), ahol az Uebervoelkerung a tőkés társadalmi rend következménye: "Mit der durch sie selbst producierten Akkumulation des Kapitals produciert die Arbeiterbevölkerung also in wachsenden Umfang die Mittel ihrer eignen relativen Ueberzähligmachung. Es ist dies ein der kapitalistischen Produktionweise eigenthumliches Populationgesetz wie in der That jede besondre historisch gültigen Populationgesetze hat." op. cit. 617—618. oldal.

Marx munkaérték-elméletét számosan kritizálták, Így:
Eugen von Boehm-Bawerk: *Karl Marx* and the Close of his system, London 1898.
Michael von Tugan-Baranovsky: Theoretischen Grundlagen des Marxismus, Lipcse 1905.
Vilfredo Maraquese Pareto: Manual of Political Economy (translated by *Ann Schwier*) London 1972, III. fejezet 226. pont (177—170. oldal); VII. fejezet 117. pont (319. oldal); VIII. fejezet 25. pont (329. oldal).
Horace (William Brindley) Joseph: The Labour Theory of Value in *Karl Marx*, London 1923.

/17/ A társadalmi elégedetlenség viharfelhői gyülekezésének mintegy előérzetében a művi vetéléseket még 1956 júniusában engedélyezte az akkor még hatalmon levő sztalinista rendszer Magyarországon. Ez ugyan nem állította meg a szabadságharc kirobbanását, de a következő években a számuk többszörösére nőtt és a *Kádár* rendszer legfontosabb biztonsági szelepévé vált, ami állandóan szélesre nyitva működött. Lásd: *Eugene Csocsán de Várallja*: La population de la Hongrie au XXe siècle: le mouvement naturel de la population. Revue de l'Est, (Centre National de la Recherche Scientifique) 5. kötet 3. szám (1974. július) 143. oldal; 150. oldal Diagramme I.10, 151. oldal; 173. oldal, Tableau I.8.

/18/ Az a_5, a_6 és az a_7 csak Romániában volt magasabb hazánknál a Magyarországgal határos országok közül. Erdélyre és Szlovákiában a magasabb születési rendekre vonatkozó adatokat nem közlik, és ezért a Kárpát-medence minden részét ilyen szempontból nem hasonlíthatjuk össze.
Meg kell még említnei, hogy a Szovjetunió egész területét számítva sokkal magasabb a_5, a_6 és a_7 értékeket nyerünk, mint Ukrajnában és Magyarországon, az ázsiai területek magas termékenysége miatt legalábbis 1973-ban és 1974-ben, az egyetlen két évben, melyekre a családnövekedési valószínűségek kiszámíthatók az Egyesült Nemzetek Demográfiai Évkönyvében megjelent adatokból a szóban forgó országokra.
A Jugoszlávia egész területét számításba vevő a_5, a_6 és a_7 szintén magasabb szintet mutat, mint pusztán Szlovéniát, Horvátországot, a Vajdaságot (és Magyarországot) mutatók, mert a kosovoi adatok beszámítása igen megemeli Jugoszlávia egészének az eredményeit.

/19/ Különösképpen a román a_4 ellentétben az ottani a_2-vel és a_3-mal, szintén a vasfüggöny mögötti legalacsonyabb családnövekedési valószínűségek közé tartozott (mint a román a_1 és a_0).

/20/ *Vasile Ghetau*: Evolution de fécondité en Roumanie. Une approche longitudinale. Population 1983 (38. évfolyam) 2. szám 250. oldal.

/21/ *Louis Henry*: Fertility according to size of family, op. cit. 16 oldal. *Theiss Ede* az "*ê*" jele helyett a "*G*" betűt használta *Szabady Egon*: Bevezetés a demográfiába, Budapest 1963, munka 497. (és 580.) oldalán.

/22/ A népesség utánpótlásának különböző mutatóit leginkább talán *Alfred Sauvy*: General Theory of Population, London 1969 című könyv 359. oldalán levő ábrán lehet összehasonlítani.
A United Nations (Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office): Demographic Yearbook 1986, 22. táblájában (Selected derived measures of natality 1967—1985, 548—572. oldal) viszont a következő adatokat találjuk:

Ország	Év	Teljes termékenységi arányszám[1]	Tiszta utánpótlási együtthatő[2]	Oldalszám a Yearbook-ban
Kelet-Németország	1971	2.120	1.006	565
Csehszlovákia	1971	2.127	1.004	564
	1982	2.097	1.001	
Skócia	1973	2.135	1.001	569
Dánia	1968	2.129	1.000	564

[1]Total fertility rate.
[2]Net Reproduction Rate (NRR).

Ez világosan mutatja, hogy még modern európai viszonyok között is a népesség azonos szinten való utánpótlása nem érhető el, hacsak a családok átlagos gyermekszáma nem éri el a 2,1 sarjat. Ezért az európai parlamentnek Strasbourgban 1986. október 22-én tartott ülésén a szóban forgó 2,1 gyermekszámot használták az utánpótlás mércéjéül. (*Derek Brown*: Fears on fall in Europe's birth rate. Guardian, 23rd October 1986, 8. oldal).

/23/ A föntiekben már láthattuk ugyanis, hogy Magyarországon az a_0-val ellentétben az a_1 emelkedése heves hullámzása miatt korántsem volt olyan egyértelmű. Az 1988-ban ténylegesen 0,781-re esett az előző évi 0,793-ról. Az utóbbi esés viszont aligha ígérhette a következő és leglényegesebb családnövekedési valószínűségnek, az a_2-nek a további emelkedését, s annak alászálló irányzatát a magyar népesedéspolitika alapjában nem tudta megváltoztatni, hiszen az 1988-ban még az 1959. évi szintet sem érte el.

FORRÁSKÉNT a következő évkönyvek vonatkozó évfolyamait használtuk:

United Nations Demographic Yearbooks New York (részben kiegészítve még kiadatlan adatokkal, amelyeket a "Demographic Yearbook database"-ben tárolnak, s amelyeket szívesek voltak rendelkezésünkre bocsátani).
Központi Statisztikai Hivatal: Demográfiai évkönyv, Budapest.
Savezni Zavod za Statistiku: Demografska Statistika, Belgrád.
Österreichischen Statistischen Zentralamt: Statistisches Handbuch für die Republik Österreich, Bécs.
Statistisches Bundesamt: Statistisches Jahrbuch, Stuttgart.
Staalichen Zentralverwaltung für Statistik: Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin.
Fererálni Statistický Úřad: Statistická ročenka, Prága.

Tárgyszavak:

Termékenység
Népesedéspolitika

PARITY PROGRESSION RATIOS IN EAST-CENTRAL AND IN SOUTH-EAST EUROPE

Summary

Methodological observations

There are no data available to calculate parity progression ratios directly in East-Central and in South-East Europe. Therefore in this investigation we have to rely on the indirect method introduced by *Louis Henry* and it is highly relevant, that there is no significant difference in the result if we use *Louis Henry's* original weighting system based on the survey of the French government employees in 1907 and if we rely on *Henry's* weighting system calculated from data covering the entire French population in 1959. In this way *Henry's* two weighting systems reinforcing each other's reliability (Figure I.1).

The differences between parity progression ratios within the families and parity progression ratios covering the entire female population (and as such including births outside marriage) have been rather small and negligible in the case of the third and higher births orders both in Hungary and in East Germany, the only two country where the births have been classified in both ways and published. In the case of the first births however the difference increased from 4.9% in 1965 to 15.1% in 1989 in Hungary and from 5.7% in 1962 to 36.7% in 1987 in East-Germany (Figure I.2).

Originally and in Hungary out of the 25 observable years between 1965 and 1989 in sixteen years, in the case of the GDR out of the 16 observable years between 1968 and 1985 the total fertility rate was nearer (and often quite close) to the women's average number of children (including those born outside the marriage), than to the average number of children born in the marriages. Therefore the actual level of the country's fertility can not be approached without the inclusion of the children who were born out of marriage and the level of the first parity progression ratio has to raised accordingly, even if raises above 100% level in comparison with the first contracted marriages (to which only the first parity could be compared) as otherwise the women's average number of children could reach the level of the total fertility rate (Figure I.3.). It is only natural, that as the result of the ever increasing number of induced abortion and their repetition the proportion of sterile women also increases and it reduces the level of total fertility rate in comparison with the women's average number of children. Namely the latter is calculated from the parity progression ratios, by which the sterile women have been automatically filtered out as they could not advance without giving birth.

Actually the difference between the women's average number of children and the average number of children born in the marriages is the linear function of the illegitimacy ratio, given by the regression line $y = -1.9432 + 1.2017x$ (Figure I.4). The adjusted R^2 is 95.35, therefore the correlation explains 95% of the variation, and it is highly significant at 1‰ level.

The same equation can be used to discount the children born out of marriage to estimate the average number of children born in marriage, and from that figure the first parity progression ratio for the children born form marriage. This procedure was used for most of the countries in the investigated area, which usually do not publish birth order statistics of the children born from marriages. The estimates of the a_0 obtained in this way approximate quite closely the a_0 figures for the first born in marriages both in Hungary and in East-Germany, where all the relevant calculations can be made (Figure I.5). In contrast the a_0 estimates based on the total fertility rates

do not mirror the waves of neither the a_0 of the married couples nor of the a_0 for all the women. They were again originally and for the larger part of the observed years nearer to the a_0 which included the children born out of marriage, indicating that is the figure, which is more comparable to the total fertility rate, and not the parity progression ratios of the married populations.

The three main pattern of parity progression ratios

We can distinguish three main types in the pattern of the parity progression ratios in East-Central and in South-East Europe.

In the first, Albanian pattern (Figure II.2) the decrease in fertility is influenced to a very large extent only the age of the mothers. As a consequence the parity progression ratios of the higher birth orders decrease gradually after each other, as the fecundity of the women decreases. Therefore in this case the parity progression ratios appear below each other in successively increasing sequence.

This fertility pattern seems to be quite exceptional in Europe of the XXth century and it could be found only in Albania and in Kosovo (Figure II.1), where until 1987 the decline in the fertility trend was very slow.

A second pattern could be distinguished mainly in the countries around the Adriatic. In this pattern the probabilities of the first two children remain on a relatively high level, possibly above 80%, while the higher parity progression ratios fall in one more or less closely knit bunch. This was the type of fertility in Italy (Figure II.6), Austria (Figure II.7), Bosnia (Figure II.4), Montenegro (Figure II.5) and also in Macedonia (Figure II.3).

A third completely different pattern of the parity progression ratios can be found in the Vajdaság or Vojvodina (Figure II.10), where the a_2, the probability of the third child became the lowest parity progression ratio falling to 20% already in 1970. In this pattern the higher parity progression ratios appear above the line of the a_2 in inverse order in comparison to the countries without contraception, or in the Albanian pattern. Thirdly and in contrast to the Adriatic type, each parity progression ratio occupies a very distinctly separate level, and as a result, fourthly they stretch virtually the entire field between the high and the law frequencies. The just described pattern characterised the fertility not only in Vojvodina, but also in Hungary (Figure II.18), Serbia (Figure II.11) as well as in Bulgaria (Figure II.14), and to some extent Greece (Figure II.13) might have belonged to this group, though in Greece the a_3, and not the a_2 constituted the lowest parity progression ratio.

The impact of population policies in the region

It can be observed, that in Bulgaria the wave appearing on a_1 between 1967 and 1972 is closely mirrored by a_2 in the same country, while in Czechoslovakia (Figure II.15) such waves echoed each other already around 1964. In Hungary such similar waves have appeared in 1974 and the Hungarian parity progression ratios developed in parallel lines around 1968 and after 1984. It is perhaps even more remarkable, that at the same time very large waves emerged on a_1 not only in Bulgaria and Czechoslovakia, but also in Hungary as well, but it was only in Hungary and to some extent in Czechoslovakia, that this wave of 1974 on a_1 reverberated in reduced form on the higher birth orders.

It is obvious, that these mirrored waves show the various impacts of the population policies carried out in the mentioned countries.

Disoriented by the labour theory of value, the Marxist authorities in these nations began a very labour intensive industrialisation, but on the onset of the 1956 Hungarian uprising they have allowed induced abortions to reduce social tension. The resulting falling birth rates inevitably led to "fundamental internal contradictions" not envisaged by *Marx*. Namely the always further reduced size of younger generations could not man anymore the installed (but otherwise outdated) labour intensive machinery, while the fact, that virtually almost the entire female population in fertile ages was compelled to work inevitably further reduced the number of the newborn.

It appears from the above mentioned waves on the diagrams, that the impacts of the population policies implemented in order to increase the fertility, were in fact only transitory: there was no fundamental amelioration in the trends after the waves have passed.

It has to be acknowledged however, that in Hungary (Figure II.18) the probability of the second child increased from 61% in 1959 to 79% in 1987, while the probability of the first child rose from 82% in 1959 to 96% in 1987. It must be realized however that the latter rise resulted almost entirely from the growth of the illegitimate births.

The Hungarian probability of the third child in the meanwhile hardly improved, as it was 34% in 1959 and 30% in 1987, while precisely this parity progression ratio marked a_2 have to be increased in order to stop the further decrease of the Hungarian population, just as the probability of the first child within the marriage ought to be raised.

The drastic population measures introduced by *Ceausescu* in 1966 could not prevent the subsequent fall of the Romanian parity progression ratios (Figure II.19) and the probability of the first and the second as well as of the fifth child in Rumania was among the lowest among the Warsaw Pact countries, only the probability of the third and forth child was higher there than among the other nations in question.

Meanwhile it is perhaps the most remarkable, that there were no signs of the mirrored and induced waves on the East-Germany parity progression ratios (Figure II.20) like the ones we encountered elsewhere behind the Iron Curtain, in a country, which was considered ideologically the most correct Marxist state. In fact instead of the large waves of 1974 observed in the other countries in question, the East-German fertility at the same time was in deep depression, which reached its bottom exactly in 1974. Perhaps it is even more curious, that this trend in East-Germany reflected the similar development in the parity progression ratios in the capitalistic Western Germany, which is further confirmed by the calculation of the average number of children in a family (Figures II.21, II.22, III.1).

The average number of children

Even in the conditions of modern European medical provisions 2.1 children are required in the average of the population to secure the replacement of a generation. The various efforts by the Marxist government to raise the average number of children above this level failed, as the transitory waves could not be sustained (Figures III.3, III.2). On the other hand Hungary succeeded to increase this figure from 1.533 in 1962 to 2.088 in 1987, but with the exception of 1974—1976 it still remained below replacement level, what the *Kádár* regime for the entire three decades could not really reach inflicting heavier and more fatal impact on the Hungarian population with its long duration, than the previous two World Wars.

ÚJ NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁS

A KSH Népességtudományi Kutató Intézete megjelentette a legújabb népességelőreszámítást. A számítás az 1993 év eleji népességszámokból indul ki és az 1992 év folyamán megfigyelt születési és halálozási adatokon alapul. Feltételezve, hogy az 1992. évi demográfiai jellemzők a jövőben is érvényesek lesznek, illetve állandósulnak, 2020-ig számítottuk előre a népesség számát férfi-nő bontásban és életkorok szerint. *A számítás a nemzetközi vándorlást nem veszi figyelembe.*

Az új előreszámítás a nemzetközi gyakorlat szerint egy *technikai előrebecslést* ad. Megmutatja, hogy az elmúlt évben megfigyelt adatok milyen népességalakulást indukálnak rövidebb és hosszabb távon. Korábbi hasonló előreszámítással összehasonlítva – *ilyen volt az 1990. évi népszámlálásból induló és az 1989. évi népmozgalmon alapuló, 1991-ben publikált előreszámításunk* – pontosan lemérhető, hogy a demográfiai jövőt illetően milyen változásokat jelentenek a legújabb megfigyelések.

Az új előreszámítás készítésének indokai

Az előreszámítás publikálásának egyik indoka, hogy az újabb adatok alapján frissebb előrejelzés álljon rendelkezésre a közeljövőre. Másrészt fel kívántuk hívni a figyelmet a legújabb demográfiai változásokra és azok hosszabb távú kihatásaira is. 1992-ben ugyanis a demográfiai folyamatok lényegesen kedvezőtlenebbül alakultak, mint a megelőző két-három évben, mind az élveszületések, mind a halálozások száma, mind a természetes fogyás nagysága *negatív csúcsot* ért el.

1992-ben 1991-hez képest 5 ezerrel kevesebb gyermek született, az 1992. évi 122 ezer fős születésszám a *legalacsonyabb* a XX. században. Az adatok alapján az átlagos gyermekszám 100 nőre számítva 178 volt, ami az 1991. évinél (186) 8-cal kevesebb. Ez azt jelenti, hogy az 1992. évi gyermekszám-átlagok állandósulása esetén a nők további 8 százaléka vállalna eggyel kevesebb gyermeket.

1992-ben 149 ezer halálesetet regisztráltak, 4 ezerrel többet, mint 1991-ben. *A férfiak – különösen a 45–65 évesek – halandósága ismét nagymértékben emelkedett*, a férfi születéskor várható átlagos élettartam 65 év alá került, fél évvel kevesebb 1992-ben, mint 1991-ben. A nők és a férfiak életkilátásai közötti különbség tovább nőtt, a 65 éves életkort a nők 78, a férfiak mindössze 54 százaléka éri meg.

Természetesen önmagában egy-egy év adataiból messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, a demográfiai folyamatok mindig kisebb-nagyobb mértékben hullámzó módon alakulnak. *Az új előreszámítás közreadásának jogosságát ugyanakkor aláhúzza, hogy a jelzett változások 1993 első félévében is folytatódtak.*

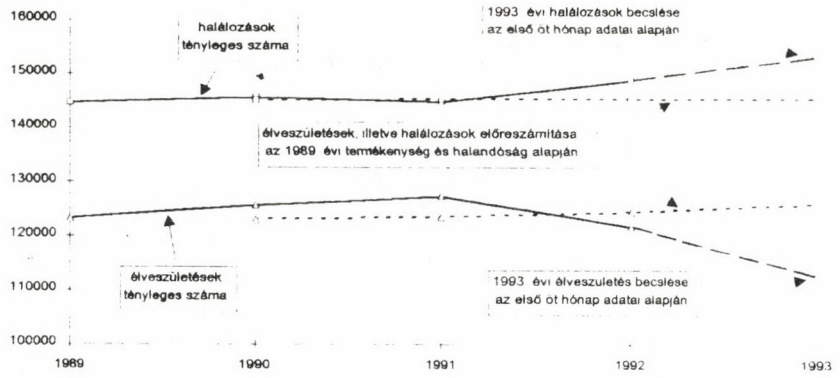

Az élveszületések és a halálozások tényleges és előreszámított alakulása, 1989—1993

Az ábra szerint a születések száma 1989-hez képest 1990-ben és 1991-ben emelkedett és több volt, mint amit előzetesen az 1989. évi termékenység alapján várni lehetett. 1992-ben következett be az említett csökkenés és az 1993. januári-májusi adatok éves szintre történő kivetítése további jelentős születéskiesést jelez.

A halálozások száma 1990—1991-ben gyakorlatilag azonos volt az előrejelzettel, ismét az 1992. év az, ahol a változás bekövetkezett és az 1993 első öt hónapi adatok alapján az emelkedés folytatódik.

Mindezek alapján az 1992. évi természetes fogyás a legnagyobb a népességcsökkenés 1981. évi megkezdődése óta. Ha a tendencia az 1993. évi első öt hónap szerint folytatódik, akkor 1993-ban egészen nagy, 40 ezer fős természetes fogyás állna elő, ami duplája az 1981–1992 közötti átlagnak.

Főbb eredmények

Az új, 1992. évi jellemzők alapján készült előreszámítás 2020-ig kedvezőtlenebb népességfejlődést vetít előre, mint a korábbi, 1991-ben közreadott, az 1989/1990. évi adatokon alapuló előreszámítás.

Magyarország népességének száma az 1990. évi népszámlálás szerint 10 millió 375 ezer fő volt. 1990—1993 között folytatódott a népesség számának csökkenése, az 1993. január 1-i népességszám 10 millió 310 ezer fő. *Az új előreszámítás szerint 1993-tól 2000-ig 142 ezer, 2010-ig 403 ezer, 2020-ig 827 ezer fővel csökkenhet a népesség száma. A számítás szerint Magyarország népességszáma 2020-ban várhatóan 9,5 millió fő lesz, ami 160 ezer fővel kevesebb, mint a korábbi előreszámítás szerint.*

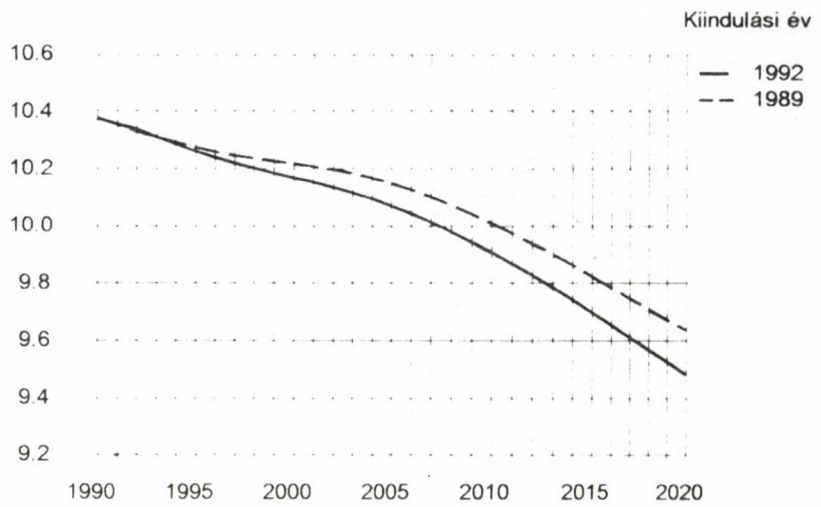

A népesség számának alakulása az új és a korábbi előreszámítás szerint (millió fő) 1990—2020

Az új előreszámítás szerint a halálozások száma tartósan évi 150 ezer fölött lesz, a születések száma pedig tendenciájában továbbra is jelentősen csökken. Az 1989/90. évi előreszámítással összehasonlítva az új változat 2020-ig összesen 106 ezer fővel kevesebb élveszületést és 52 ezer fős többlethalálozást mutat. A népesség természetes fogyása (a halálozások és a születések különbsége) 2010-től folyamatosan és egyre nagyobb mértékben meghaladja az évi 40 ezer főt. Viszont az 1990-es évek folyamán az 1970-es években született női korosztályok nagy létszáma miatt a számítások még mindig a születésszám enyhe emelkedését mutatják az 1990-es évek közepétől.

Folytatódik a népesség öregedésének folyamata, csökken a 0—39 évesek, növekszik a 40 évesek és idősebbek aránya. A munkaképes korúak száma tartósan meghaladja az 1993. évit, viszont az időskorúak létszámának növekedése a *férfiak rendkívüli mértékben megnövekvő korai elhalálozásai* miatt fékeződik, lényeges növekedés csak 2010-től, az 1950-es években születettek időskorba lépésétől várható. Az igazgatás, az infrastruktúra és a társadalmi szolgáltatások egyes területeit várhatóan továbbra is érzékenyen érintik az egyes korcsoportok létszámadatainak hullámzásai.

Az alacsonyabb születésszámok és a többlethalálozás miatt számíthatunk arra, hogy mind a gyermekkori, mind az öregkori *eltartási terhek – amennyiben ezek más összetevői nem változnak – átmenetileg csökkenni fognak*. Más oldalról viszont a 2010-től az új változatban érvényesülő, 40 ezer fő feletti évenkénti természetes fogyás azt jelzi, hogy *az 1992. évi népmozgalmi jellemzők állandósulása esetén a népességcsökkenés egyre inkább megállíthatatlanná, öngerjesztő folyamattá válik.*

Mennyien élünk tovább 2020-ig?

Közismert, hogy a magyarországi népességcsökkenés közvetlen összetevői a hosszú ideje magas halandóság és a hullámzó, ám hosszú idő átlagában alacsony termékenység. Ennek következtében a népesség idős, s egy-egy nagyobb létszámú korcsoport mellett a fiatalabb korosztályokban tartós, a népességreprodukció szükségleteihez viszonyított létszámhiány mutatkozik.

Az előreszámítás időtávjában – tehát 2020-ig – a létszámokat egyrészt a már élő népesség továbbélési arányai, másrészt az új belépők (születő gyermekek) száma módosítja, miután a nemzetközi vándorlást nem vettük figyelembe.

Az új előreszámítás szerint – ha az 1992. évi halandósági jellemzők fennmaradnak (nem javulnak, de nem is rosszabbodnak) – a ma élő népesség mintegy 45 százaléka, azon belül a férfiak 41 százaléka él tovább 2020-ig. Természetesen a továbbélés korcsoportonként eltérő, a fiataloknál magas, az idősebbeknél egyre kisebb, amint azt az ábra is mutatja:

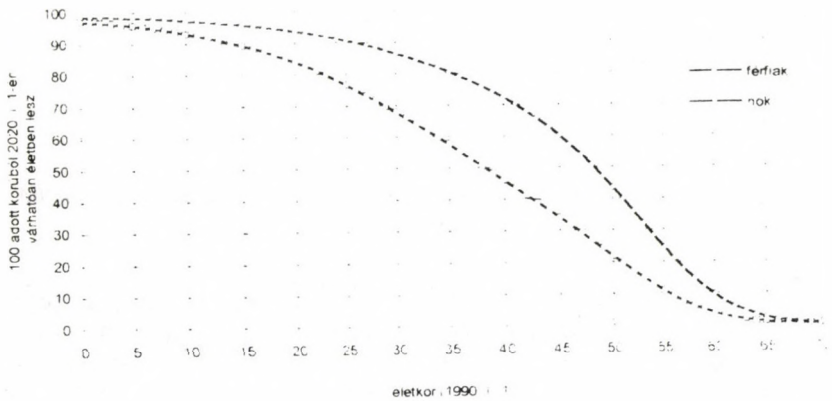

Mennyien élünk tovább 2020-ig?

Az ábráról leolvasható, hogy az 1990 elején 10 éveseknek még több mint 90 százaléka, a 25 éves férfiaknak már csak 3/4-e (!), a 40 éves férfiaknak kevesebb mint a fele (!), az 55 évesek 10 százaléka éri el a 2020. évet. Ezek a továbbélési arányok mind a nőkhöz, mind az európai országok férfi népességéhez viszonyítva igen alacsonyak. Az európai szinten közepes halandóságú Ausztriában a férfi népességből ma 10 éveseknek még 98, a 25 éveseknek 92 (!), a 40 éveseknek több mint 70 (!) százaléka megéri még a 2020. esztendőt.

Mennyire alacsony a magyarországi gyermekszám?

A jövőben megszülető generációk létszámát többféleképp tekinthetjük elégségesnek vagy elégtelennek. Az előreszámításból kalkulálható, mekkorának kellene lennie

az átlagos gyermekszámnak ahhoz, hogy – a változatlannak vett 1992. évi halandóság mellett – további népességcsökkenés ne következzen be. Ezt mutatja a következő ábra.

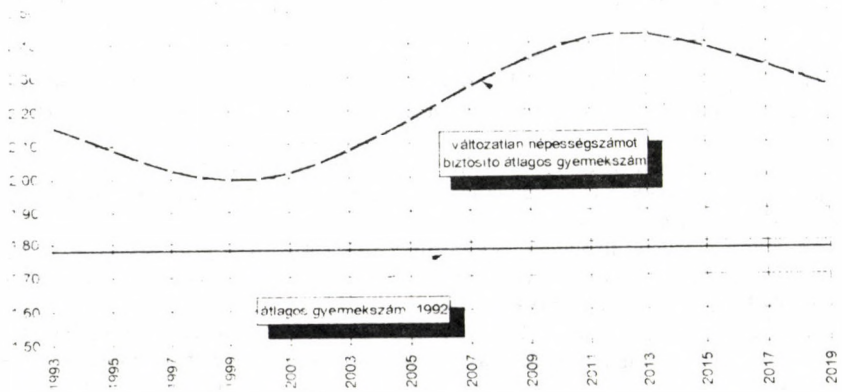

A népességcsökkenés megállításához szükséges átlago gyermekszám változatlan halandóság mellett, 1993—2019

Az ábrán az alsó vízszintes vonal mutatja az 1992. évi átlagos gyermekszámot (teljes termékenységi arányszámot), míg ha a felső vonal szerinti értékek lennének érvényesek 1993-tól, az azt jelentené, hogy a népességszám egyáltalán nem csökkenne tovább.

Látható, hogy a fenti feltételek mellett az átlagnak 1993-ban mintegy 0,4-del kellene nagyobbnak lennie, vagyis a nők 40 százalékának kellene eggyel több gyermeket vállalnia az 1992. évihez képest. A szükséges gyermekszám-átlag még 1999-ben is 2 körül van, pedig akkor fognak szülni leggyakrabban az 1970-es évek nagyobb létszámú női korosztályai. A 2010-es évek első felében viszont a jelenlegi újszülöttek fognak családot alapítani, s kétharmaduknak kellene eggyel több gyermeket vállalni, mint a szüleiknek.

* * *

Az új előreszámítás még hangsúlyozottabban hívja fel a figyelmet arra, hogy olyan célok megvalósításához, mint a népességcsökkenés megállítása, sok évre, évtizedekre szóló előregondolás, a tényezők mindegyikének hosszú távra szóló, szisztematikus, az új módszerektől sem visszariadó befolyásolása szükséges. Erre intenek a legújabb adatok és ezek vázolt következményei.

Hablicsek László

A NEMZETKÖZI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI UNIÓ HUSZONKETTEDIK KONGRESSZUSA

A *Nemzetközi Népességtudományi Unió* huszonkettedik kongresszusának lebonyolítására 1993. augusztus 24. és szeptember 1. között került sor Montreal Kongresszusi Palotájában közel 1000 résztvevővel. A Kongresszus helyének megválasztása a *Kanadai Demográfusok Szövetségének* meghívása alapján történt és Kanada és Québec kormányainak égisze alatt és támogatása mellett zajlott le. A nemzetközi szervezőbizottság elnöke *Alan B. Simmons* ismert kanadai demográfus, a nemzeti szervezőbizottság elnöke pedig *Réjean Lachapelle* kanadai demográfus volt. Szponzorai többek között az *Egyesült Nemzetek Népesedési Alapja (UNFPA)*, *Kanada kormányának* és *Québec kormányának*, valamint *Montreal* városának számos szerve és szervezete és a *Montreali Egyetem* voltak.

A *Kongresszus* ünnepélyes megnyitóján *Nathan Keyfitz* professzort és *Norman B. Ryder* professzort, a nemzetközileg is ismert és elismert két demográfust a *Montreali Egyetem* díszdoktorává avatták.

A megnyitás napjának délutánján már elkezdődött az öt egyidejűleg zajló, különböző témájú tudományos ülésszak formájában megszervezett szakmai munka, ami a *Kongresszus* többi napjainak délelőttjein és délutánjain is folytatódott. Ezen a délutánon került sor a *G. Castillo* által a falvak fejlődésének következményeiről tartott első plenáris előadásra. A második plenáris előadást *P. Laslett* professzor tartotta (augusztus 27-én) a "harmadik korról", a harmadikat pedig *L. Sabourin* professzor (augusztus 31-én) a demográfia és postmodernizmus kapcsolatáról. Augusztus 26-án és 30-án, valamint szeptember 1-én a *Nemzetközi Népességtudományi Unió* tagjai főként szervezeti, konstitucionális és pénzügyi kérdésekkel, valamint nagyszabású akciótervekkel (az ENSZ 1994. évi nemzetközi népesedési konferenciájára való felkészüléssel) foglalkozó közgyűléseken vehettek részt, augusztus 27-én pedig a népességtudományi kutatásokat koordináló CICRED szervezett általános közgyűlést. A délelőtti és délutáni tudományos ülésszakokat megelőzően az érdeklődők demográfiai számítógépes programok demonstrációján vehettek részt.

Magyarországot a *Kongresszuson dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, *dr. Józan Péter* a KSH főosztályvezetője, *Kamarás Ferenc* a KSH osztályvezetője, *Molnár Attila* a KSH főmunkatársa, *dr. Miltényi Károly*, a KSH NKI igazgatója és *dr. Valkovics Emil*, a KSH NKI tudományos tanácsadója képviselte. *Dr. Józan Péter* az iparosodás egészségügyi következményeivel foglalkozó tudományos ülésszak szervezője volt, melynek sikeres lebonyolítására augusztus 31-én délelőtt került sor. A Kongresszusra *Molnár Attila* és *dr. Valkovics Emil* küldött be előzetesen dolgozatot. *Dr. Valkovics Emil* egyik dolgozatának előadására és megvitatására az egyik ülésszak keretében augusztus 30-án délelőtt került sor. A *Kongresszus* egyes ülésszakain kialakuló szakmai vitákban és az ezeket követő szakmai jellegű beszélgetésekben a hazánkat képviselő demográfusok is több alkalommal kivették részüket.

V. E.

HÍREK

Az 1993. évi tisztújító közgyűléssel lezárult az 1990-1993. évi akadémiai ciklus. A kialakult gyakorlat szerint a közgyűlés után az Akadémia osztályai is új tisztségviselőket választottak. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya az előre megválasztott Jelölő Bizottság javaslata alapján titkos szavazással elnöknek *Kulcsár Kálmán*t, az MTA rendes tagját, osztályelnök helyettesnek *Sipos Aladár*t, az MTA rendes tagját választotta meg.

Az új akadémiai ciklusra tekintettel 1993. október 31-ig az Akadémia osztályaihoz tartozó szakbizottságok megújítására is sor kerül. Ezzel összefüggésben a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elnökhelyettese, *Sipos Aladár* akadémikus (a külföldi kiküldetése miatt távollevő osztályelnök helyett) 1993. június 30-án megbeszélést tartott az Osztályhoz tartozó 12 szakbizottság, közöttük a Demográfiai Bizottság elnökével és titkárával az újjáválasztás főbb elveiről, módszereiről és ütemezéséről. Az Osztály javaslatának megfelelően az MTA Demográfiai Bizottsága 1993. július 28-án az újjáválasztással kapcsolatos munkák lebonyolítására jelenlegi tagjaiból Előkészítő Bizottságot hozott létre. Az Előkészítő Bizottság elnöke *Cseh-Szombathy László* akadémikus, tagjai: *Csernák Józsefné, Hoóz István, Klinger András, Kupcsik József, Miltényi Károly*, és *Vukovich György*.

* * *

A Nemzetközi Gerontológiai Társaság XV. kongresszusát 1993. július 4—9-én Budapesten tartotta. A kongresszus alaptémáját a tudomány az egészséges öregkorért címmel definiálták. A kongresszus elnöke *dr. Beregi Edit* a SOTE Gerontológiai Intézetének igazgatója volt, a vendéglátó feladatokat a Magyar Gerontológiai Társaság látta el. A 61 ország közel 2300 résztvevője angol nyelvű plenáris üléseken, szimpóziumokon és kerekasztal megbeszéléseken vitatta meg az öregedéssel kapcsolatos orvosi, biológiai, lélektani, demográfiai és társadalmi aspektusokat.

A Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Klinger András* elnökhelyettes és dr. *Miltényi Károly* a Népességtudományi Kutató Intézet igazgatója vettek részt felkért előadóként a kongresszuson. *Klinger András* az egészség és a hosszú élettartam tárgykörű kerekasztal- megbeszélésen tartott előadást "Tanulmányok a hosszú életről Magyarországon" címmel a 100 éven felüliek vizsgálatáról. *Miltényi Károly* a nyugdíjkérdés nemzetközi összehasonlítása témájú szimpóziumon tartott előadást "Gazdasági aktivitás és nyugdíjba vonulás Magyarországon; a legújabb és a jövőben várható fejlemények és ezek pénzügyi hatásai" címmel.

* * *

A népességi optimum kérdéskörével foglalkozó első világkongresszus (First World Optimum Population Congress) lebonyolítására 1993. augusztus 9. és 11. között került sor az angliai Cambridgeban, a Cambridgei Egyetem Trinity Kollégiumában. A kongresszus elnöke *Paul Ehrlich*, a Statford Egyetem (U.S.A.) professzora,

alelnöke *David Pimentel*, a Cornell Egyetem (U.S.A.) professzora volt. A Britt Szervezőbizottság elnöke *Stephen Kinzett* a Cardiffban működő Walesi Egyetem Sir David Owen Népességi Centrumának professzora és *David Richardson* kincstárnok volt. Magyarországot a kongresszuson *Valkovics Emil*, a KSH Népességtudományi Kutató Intézetének tudományos tanácsadója képviselte. Optimális stabil népességstruktúrák és intrinsic szaporodási arányok meghatározásának néhány módszertani vonatkozása címmel benyújtott dolgozatának előadására és megvitatására a háromnapos kongresszus második munkanapján került sor.

IRODALOM

KÖNYVEK

DUMAS, J.: Report on the demographic situation in Canada 1992. (Jelentés Kanada 1992. évi népesedési helyzetéről.) Statistics Canada, Demographic Division, 157 p.

A Kanadai Statisztikai Hivatal minden évben külön kiadványban számol be az ország népesedési helyzetéről. Az 1992. évről szóló kötetnek fokozott jelentőséget kölcsönöz az a tény, hogy a benne szereplő adatok már tükrözik az egy évvel korábban megtartott népszámlálás eredményeit.

A kötet két fő részből áll. Az első rész a *jelen* és a *közelmúlt* demográfiai viszonyairól ad széles körű áttekintést, a népesedésstatisztika hagyományos kategóriái, témakörei — családi állapot, termékenység stb. — szerint haladva. Elsőként a lakosság számáról s annak változásairól kapunk képet; eszerint 1992. január 1-én Kanadának mintegy 27 millió lakosa volt, ami az előző esztendőhöz viszonyítva 400 ezer fős gyarapodást jelent. Ezzel a viszonylag magas, 1,5%-os növekedési ütemmel Kanada az első helyen áll az iparilag fejlett államok sorában. A népesség szaporodása jórészt a még mindig emelkedő születésszámnak tulajdonítható; a növekedés másik forrása a jelentős mértékű bevándorlás. Az egyes tartományok közül British Columbia és Alberta lakossága gyarapodott a legnagyobb mértékben.

A népesség összetételét vizsgálva szembetűnő a *családi állapot* szerinti megoszlás változása. Az elmúlt két évtized során a férfiaknál és a nőknél egyaránt emelkedett a nőtlenek, ill. a hajadonok aránya; a férfiaknak pl. ma már több, mint egyharmada tartozik ebbe a kategóriába. Erőteljesen nőtt az elváltak aránya is, s ezzel párhuzamosan csökkent a házasoké. A házasodási kedv visszaesését mutatja, hogy míg 1971-ben a 20—24 éveseknek csupán bő kétharmada volt nőtlen vagy hajadon, addig 1991-ben ez az arány már 91% volt. De nem csupán a házasságkötések gyakorisága csökkent; veszített népszerűségéből az élettársi együttélés is. Ugyancsak a hagyományos családmodell bizonyos mértékű válságát jelzi az egyszülős családok és az egyszemélyes háztartások fokozatos térnyerése; ez utóbbiak aránya 1981 és 1991 között több, mint 100%-kal emelkedett. Hasonló ütemben terjed a válás is: míg 1960-ban 100 házasságkötésre csupán 55 házasságfelbontás jutott, addig 1991-ben már 89.

A népesség családi állapot szerinti összetételéről s a hagyományos családmodell visszaszorulásáról az imént mondottak fényében némileg talán meglepő a *termékenység* növekedése. Az 1990-ben megfigyelt teljes termékenységi arányszám — ekkor átlagosan 1,83 gyermek jutott egy nőre — egy közel másfél évtizede nem tapasztalt magas szintre való visszatérést jelent. A termékenységnek ez az emelkedése azonban rögtön összhangba kerül a házasodási szokások korábban említett módosulásával, ha figyelembe vesszük a házasságon kívüli születések növekvő gyakoriságát. Valóban, a modern Kanada demográfiai fejlődésének egyik meghatározó vonása, hogy a termékenység mindinkább elválik a házasodástól. Quebec tartományban pl. a született gyermekek 36%-a származott nem házas anyától; az *első* szülések esetében pedig ez a szám még magasabb, mintegy 50%. A házasságon kívüli termékenység térhódításával párhuzamosan jelentősen emelkedett a terhességmegszakítások gyakorisága is.

Ami a *halandóság* alakulását illeti, a születéskor várható átlagos élettartam tovább növekedett; az emelkedés mértéke 1986 és 1991 között a férfiaknál 1,16, a nőknél pedig 1,08 év volt. A kedvező irányú változás mindkét nemnél jelentős részben a keringési rendszer megbetegedései elleni küzdelem sikerét jelzi. Az ebből a

betegségfajtából eredő halálozások gyakorisága az elmúlt mintegy két évtized során folyamatosan csökkent, s hasonló tendencia figyelhető meg az ischémiás szívbetegségek, valamint a cerebrovaszkuláris megbetegedések esetében is. A rosszindulatú daganatoknál ezzel ellentétes irányú változás tapasztalható: a rákhalandóság a férfiaknál és a nőknél egyaránt enyhén emelkedik.

A kötet második része a népességfejlődés *hosszú távú* tendenciáit vázolja fel. Bemutaja, miként változott az elmúlt közel másfél évszázad során a lakosság száma és összetétele, s miként alakultak a főbb népesedési folyamatok, mindenekelőtt a termékenység és a halandóság.

Az 1851-től 1991-ig terjedő időszakban Kanada népessége folyamatosan növekedett; a lakosság száma ma mintegy 11-szerese a múlt század közepén tapasztaltnak. Az évenkénti átlagos növekedési ütem 1,7%; ez az érték azonban jelentős szóródást takar. Századunk első évtizedében pl. évente 3%-kal gyarapodott az ország lakossága, ezzel szemben az 1930-as években — a gazdasági válság idején — csupán 1% volt az emelkedés mértéke.

A múlt század derekán a népesség korösszetétele a demográfiai átmenet előtti szakaszt tükrözte: magas volt a gyermekek és alacsony volt az idősek aránya. Az idők során ez a korstruktúra jelentősen átalakult: lelassult a fiatal korcsoportok létszámának a bővülése, ugyanakkor az idősek aránya 1861 és 1981 között 24-szeresére emelkedett.

Módosult az évtizedek folyamán a lakosság nemek szerinti összetétele is: az 1971 és 1981 közötti időszakban — Kanada történetében első ízben — a nők száma felülmúlta a férfiakét.

Jelentős változások mentek végbe a *halandóság* terén is. A 18. században még csupán 30—35 év körül mozgott az átlagos élettartam. Az 1830 táján születettek már mintegy 40 évig éltek, az 1950-es évek generációja pedig több, mint 70 éves élettartamra számíthat. A 120 évvel korábbi nemzedékhez viszonyítva tehát csaknem megduplázodott az élet várható hossza. Az élettartam kitolódásával párhuzamosan növekedett a férfiak és a nők életkilátásaiban mutatkozó eltérés is: a nők előnye, amely 1830 körül mindössze 2 év volt, napjainkra 7 esztendőre emelkedett.

A halandóság csökkenése nyomán fokozatosan mérséklődött a *termékenység* is. 1850 táján a teljes termékenységi arányszám még 7 fölött volt. Egy évszázad alatt ez az érték mintegy felére süllyedt, az utolsó 20 évben pedig e mutató 1,6 és 1,9 között ingadozik.

M.F.

ZOPF, P.E.: Mortality patterns and trends in the United States. (A halandóság alakulása az Egyesült Államokban.) Studies in Population and Urban Demography, No. 7. Westport, CN — London: Greenwod Press, 1992. 281 p.

A könyv átfogó képet ad a halandóság alkulásáról az Egyesült Államokban. Egyrészt bemutatja az életesélyek *jelenlegi* különbségeit az egyes társadalmi csoportok — férfiak és nők, fiatalok és idősek, feketék és fehérek — között; másrészt nyomon követi, miként *változtak* ezek a különbségek — s általában a halandóság szintje — az idők során. A szerző figyelme kiterjed azokra a társadalmi, gazdasági és egyéb tényezőkre, amelyek e változások hátterében állnak, s foglalkozik e változások lehetséges következményeivel is.

A kötet — írójának szándéka szerint — nem tankönyv, bár minden bizonnyal jó kiegészítő anyag lehet az orvosegyetemi vagy a szociológiai, ill. demográfiai

oktatásban. A szerző elsődleges célja egy olyan *kézikönyv* létrehozása volt, amely széles körű információt nyújt a témával foglalkozó kutatók számára, s amelynek ezért az egyetemi és más szakkönyvtárak szabadpolcain a helye. Ezt a kézikönyv funkciót szolgálja a kötet adatgazdagsága: a nem egészen 300 oldalas munkában több, mint 50 táblázat és közel 20 ábra található.

A könyv hét nagyobb fejezetre tagolódik. Az első, bevezető jellegű rész a halandóság vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozik. Felvázolja az *epidemiológiai átmenet* folyamatát, csökkent a fertőző betegségek szerepe, s ezzel párhuzamosan emelkedett a krónikus megbetegedéseké. E folyamat következtében jelentősen emelkedett a várható élettartam — vagyis az az idő, amíg a most életben lévők elkerülhetik a halállal járó egészségkárosodást —, az élet elvileg lehetséges hossza (az ún. life span) azonban nem változott lényegesen. Míg ui. a várható élettartamot jelentős mértékben befolyásolják a különféle környezeti tényezők, addig az élet maximális hossza, úgy tűnik, az emberi faj genetikailag meghatározott, időben állandó sajátossága.

Az epidemiológiai átmenet kérdése mellett az első fejezet foglalkozik a halandóság *mérésével* is. A szerző részletesen taglalja a halálozási adatok megbízhatóságával kapcsolatos problémákat, s áttekinti a halandóság különféle mutatóit, a nyers halálozási arányszámtól kezdve egészen a halandósági táblákig.

A könyv második része az *általános halandóság* szintjének időbeli alakulását és társadalmi csoportok közötti eltéréseit mutatja be. Ennek során nyomon követhetjük a halandóság tartós csökkenését az 1900-as évek elejétől egészen az 1950-es évek közepéig; viszonylagos állandóságát az azt követő évtizedeiben; majd újabb — elsősorban a nagyszabású egészségügyi programoknak köszönhető — jelentős csökkenését 1968 után; végül pedig az 1980-as éveket jellemző stagnálást, sőt kismértékű emelkedést. Az időbeli változások mellett képet kapunk a férfiak és nők, a fiatalok és az idősek, a fehérek és a színes bőrűek, valamint az USA más-más államaiban lakók életesélyeiben mutatkozó jelentős különbségekről is.

A harmadik fejezet felépítése alapvetően megegyezik az előzőével, tárgya azonban nem az általános, hanem a *csecsemőhalandóság*. A szerző bemutatja az Egyesült Államok nem túlságosan kedvező nemzetközi helyzetét a népesség jólétének e fontos jelzőszáma szempontjából, majd áttekinti a csecsemőhalandóság társadalmi csoportok között tapasztalható eltéréseit. Ezen a kérdéskörön belül különösen részletesen tárgyalja a színes bőrűek magas, a fehérekénél mintegy kétszer nagyobb csecsemőhalandóságát, s kitér e jelentős különbség lehetséges okaira — így pl. a színes bőrűek alacsonyabb iskolázottságára és az egyszülős töredék családok magas arányára — is. A bőrszín szerinti eltérések mellett a szerző nagy figyelmet szentel a csecsemőhalandóság földrajzi különbségeinek, amelyek nem kis részben az egységes, szövetségi szintű egészségügyi ellátás hiányára vezethető vissza.

A negyedik rész *halálokok* szerinti bontásban vizsgálja a halandóságot. Ennek nyomán kirajzolódik az egyes halálokok sorrendje: az életkor szerint standardizált arányszámok listáját a szívbetegségek vezetik, ezután következnek a rosszindulatú daganatok, a balesetek, a cerebrovaszkuláris betegségek, a krónikus légzési rendellenességek (pl. az asztma), az influenza, az öngyilkosság, a májcirrhósis és az emberölés. Egyre nagyobb a súlya az AIDS-nek is; ez a halálok főként a népesség eddig kevésbé érintett részében (pl. a nők vagy a gyermekek körében) válik mind gyakoribbá. A jellegzetesen "női" betegségeket kivéve a férfiak halandósága valamennyi ok-csoportban felülmúlja a nőkét, s a legtöbb halálok esetében a színes bőrűek életesélyei lényegesen rosszabbak, mint a fehérekéi.

Az ötödik fejezet a főbb halálokok *időbeli változásaival* foglalkozik. Bemutatja a kardiovaszkuláris megbetegedések jelentős mértékű csökkenését, amely elsősorban az életmód megváltozásának — egyebek mellett a dohányzás visszaszorulásának — tulajdonítható. A rosszindulatú daganatok esetében már nem ilyen kedvező a helyzet: a népesség jelentős részében egy idő óta a rákhalandóság emelkedése tapasztalható. A legtöbb halálok esetében a csökkenés mértéke nagyobb a nőknél, mint a férfiaknál; ennek következtében fokozatosan mélyül a szakadék a két nem között. Hasonló a helyzet a bőrszín tekintetében is; mivel a fehérek körében számos halálok esetében gyorsabb ütemben süllyed a halandóság szintje, a fehérek és a színes bőrűek közötti távolság ezeknél a halálokoknál egyre inkább növekszik, annak ellenére, hogy a halandóság egészét — valamennyi okot együtt — nézve ez a távolság valamelyest csökken.

A hatodik rész középpontjában a *várható élettartam* áll. A korábbi fejezetekhez hasonlóan a szerző ezúttal is áttekinti az egyes társadalmi csoportok között mutatkozó eltéréseket, majd képet ad az élettartam hosszú távú változásairól. Ennek során kimutatja, hogy a társadalmi csoportok szerinti különbségek mértéke az életkor előrehaladtával általában csökken. Ez a csökkenés elsősorban azzal magyarázható, hogy idős korban megnő azoknak a *biológiai* tényezőknek a szerepe, amelyek a férfiakat és a nőket, a fehéreket és a színes bőrűeket nagyjából egyformán befolyásolják, s csökken a rétegenként vagy nemenként jelentős eltérést mutató *környezeti* tényezők súlya.

A könyv hetedik, utolsó fejezete lényegében tömör összefoglalása az előző részeknek; a szerző itt röviden újra áttekinti a kötet legfontosabb megállapításait, következtetéseit.

M.F.

FOLYÓIRATCIKKEK

SCHWARZ, K.: Bevölkerungspolitische Wirkungen familienpolitischer Massnahmen. (Családpolitikai intézkedések népesedéspolitikai hatásai.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 1992/2. 197—208. p.

A gyermeknevelési segély és szabadság bevezetése, valamint a gyermeknevelésre fordított idő beszámítása az öregségi ellátásba a családpolitika új eszközét jelentette, amelyet 1986-tól kezdve alkalmaztak és azóta továbbfejlesztettek. Hatását elsősorban a gyermekszám alakulásán keresztül mérhetjük le.

A segélyt az anya, vagy az apa is igénybe veheti azzal a feltétellel, hogy folyósításának időtartama alatt nem folytat kereső tevékenységet, illetve annak hosszát legfeljebb heti 20 órára korlátozza. A jogosultság eleinte a gyermek 10 hónapos koráig terjedt, később 12, 15, majd 18 hónapos korig meghosszabbították, 1993. január elseje után születtek esetében pedig a második életév végéig tarthat. E rendszer meghonosításával és bővítésével párhuzamosan 1986-tól kezdve számos intézkedést hoztak a családi pótlék emelésére, az alacsony keresetű családoknak kiegészítő pótlék biztosítására, továbbá a gyermekek után járó adókedvezmények növelésére.

A Német Szövetségi Köztársaság régi területén 1990-ben a kisgyermekes anyáknak 37%-a, a gyermektelen fiatal nőknek viszont 85%-a folytatott aktív kereső

tevékenységet. Ez annyit jelent, hogy a nők többsége a gyermek ellátásával kapcsolatos kötelezettségek miatt kényszerül kereső tevékenységének feladására. Az ilyen módon adódó dilemma feloldásának legkedvezőbb módját a segélyezési rendszer kiépítése jelenti, mely a gyermek ellátása érdekében folytatott tevékenységet mintegy kereső tevékenységként értékeli. Egyes országokban (mint például Dániában, Svédországban és az egykori NDK-ban) a megoldást főleg a gyermekellátó hálózat kiépítésében vélték megtalálni. Figyelembe kell azonban venni ennek rendkívüli költségességét, ami főleg a bölcsődei hálózat fenntartására vonatkozik. (Nyugat-Németországban az 1990. év folyamán megfelelő számú bölcsődei férőhely üzemeltetése több mint kétszer annyiba került volna, mint a bölcsődés korú gyermekek után kifizetett segélyek teljes összege.)

A fenntebb vázolt elv következetes érvényesítését jelenti, hogy 1992 elejétől kezdve a gyermeknevelést az öregségi nyugdíj megállapításánál is figyelembe veszik.

A segélyezési rendszer hatása a családok helyzetétől, életkörülményeitől függően eltérő módon és mértékben érvényesülhet. Átfogó képet kaphatunk azonban, ha az intézkedések eredményét a tényleges születésszám alakulásával összhangban kíséreljük meg vizsgálni. A születésszám az 1980-as évek közepe óta lényegesen, közel 25%-kal növekedett. E növekedésnek körülbelül egyharmada a korstruktúra változásával függött össze. A tisztított mutató értékelése is arra vall azonban, hogy azokban az években, amikor a segélyrendszert bevezették, illetve kiterjesztették, az átlagosnál valamivel gyorsabb ütemű növekedés következett be.

Feltűnő jelenség, hogy a vizsgált időszakban — korábbi csökkenő tendencia után — hirtelen növekedni kezdett egyes Európai Közösségen kívüli országokból származó külföldi anyák (török, lengyel, jugoszláv, ázsiai országokból származók) születéseinek a száma. Valószínű, hogy ez inkább a születési hely tekintetében jelent változást. A vendégmunkás-családok ugyanis — a segély megszerzése érdekében — fokozott mértékben törekedtek arra, hogy gyermekük eredeti hazájuk helyett Németországban szülessen meg.

A segélyezési rendszer további fejlesztésével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. A szakértők egy része azt a felfogást vallja, hogy ezen az úton nem lehet elérni a lakosság demográfiai magatartásának lényeges megváltozását, tehát minden ilyen irányú erőfeszítés zsákutcába vezet. Alternatív megoldásként egyesek javasolják a kisebb gyermekek gondozását szolgáló intézkedések fejlesztését, miáltal főleg a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek lehetne segítséget nyújtani. Felmerült olyan elgondolás is, hogy a gyermek első életévének betöltése után a segélyt akkor is folyósítsák ha a szülő aktív tevékenységét nem adja fel. Ebben az esetben annak összegét a gyermek mellé felvett gondozó személy fizetéséhez használná fel. Az eddigiek alapján azonban nem ismeretes olyan koncepció, amely esélyt adna a népesség hosszú távú teljes reprodukciójának biztosítására. Ehhez ugyanis az kellene, hogy a családok 40%-ában három vagy annál több gyermek szülessen.

F.J.

DORBRITZ, J.: Nuptialität, Fertilität und familiale Lebensformen in der sozialen Transformation — Übetgang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Ostdeutschland? (Házasodás, temékenység és családi életformák — átmenet új demográfiai magatartásra Kelet-Németországban?) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 1992/2. 167—196. p.

Az NDK megszűnése és a Szövetségi Köztársaságba való betagolódása a népesedés terén is messzemenő alkalmazkodási folyamatot indított el, amelynek értékelése a demoráfusokat Keleten és Nyugaton egyaránt különleges feladatok elé állította.

Az egykori NDK területén az 1950-es évektől kezdve kétségkívül kialakultak sajátos hagyományok, emellett bizonyos mértékig érvényesült az állam pronatalista intézkedéseinek a hatása. A termékenység csökkenése az 1970-es évek elején mindkét német államban megfigyelhető volt; az NSZK-ban az évtized második felében is folytatódott, az NDK-ban viszont 1975-től egy ideig ellentétes irányú tendencia mutatkozott.

A termékenységi mutatók mellett fel kell hívni a figyelmet néhány, az egykori NDK népességének magatartását meghatározó sajátos jelenségre, mint például:

— korai házasság és gyermekszülés;
— a gyermektelenek alacsony aránya;
— szoros kapcsolat a házasságkötés és az első gyermek szülése között;
— válások esetén erős törekvés az újabb házasságkötésre.

E sajátosságok lényegében végig fennmaradtak, azonban az 1980-as években — a korábbi évtizedekhez képest — már némileg mérsékeltebben érvényesültek, jelezve a társadalomban meginduló belső változásokat. Az állam az 1970-es évek második felében még újabb erőfeszítéseket tett a születési arány növelésére. A későbbiekben ezek hatékonysága fokozatosan visszaesett. Az egymást követő kohorszok egyre alacsonyabb termékenysége is jól érzékelteti e folyamat előrehaladását. Ezzel egyidejűleg az átlagos házasodási kor emelkedni kezdett, ami maga után vonta a születési kor kitolódását. A gyermektelenek aránya ugyancsak növekedett. Összességében megállapítható tehát, hogy a népesség demográfiai magatartása még az NDK fennállásának időszakában a nyugati példa felé mozdult el. Fokozatosan megnyílt az út azon trendek érvényre jutása előtt, amelyeket a kelet-európai viszonyok addig gátoltak.

Az NDK megszűnéséig végbement folyamatok lényegében az átalakulás első szakaszát jelentették. Ezt követte a Németország egyesítése utáni struktúra-váltás szakasza, amikor a hagyományos értékek és az aktuális magatartási formák közötti ellentmondás kiélezett formában jelentkezett. Az egykori NDK területén a születések és házasságkötések száma drasztikusan visszaesett. Az 1992. I—II. negyedévére vonatkozó adatok szerint a csökkenés 1990 megfelelő időszakához képest mindkét mutató tekintetében meghaladta az 50%-ot. E mögött több ok is meghúzódik. Egyrészt a fiatal férfiak és nők nagyarányú elvándorlása miatt kedvezőtlen irányban változott a népesség korösszetétele, másrészt a törvények és a magatartási szabályok átalakulása összességében a szülések és házasságkötések korlátozására irányuló tendenciát erősítette.

Az új német tartományokban 1991-ben elvégzett vizsgálat eredményei szerint a lakosság értékrendjében a munkával, a szociális biztonsággal, a megfelelő kereseti lehetőséggel kapcsolatos értékek sorrendben megelőzték a gyermekekkel és családdal kapcsolatos értékeket. A következő szakaszban az új értékrendek megfelelő magatartási módok rögzülnek. A fiatalabb generációk előreláthatólag eltérő helyzetüknek,

körülményeiknek megfelelően differenciált magatartási formákat alakítanak majd ki, amelyek várható eredményei a következőkben foglalhatók össze:

— a népesség kisebb része egyáltalán nem köt házasságot;
— a gyermektelen nők aránya nagy valószínűséggel növekszik;
— a házasodás és a termékenység közötti kapcsolat erősödik;
— a válások későbbi életkorra tolódnak el;
— a tartósabb házasságon kívüli partner-kapcsolatok köre kiterjedtebbé válik.

F.J.

HANTRAIS, L.: La fecondité en France et au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. (A termékenység Franciaországban és az Egyesült Királyságban: a családpolitika lehetséges hatásai.) Population, 1992/4. 987—1016. p.

A demográfusok és szociológusok egy része a statisztikai adatok alapján a családfejlődés egy összeurópai modelljének kialakulásáról beszél. Következtetéseiket a házasság intézményének általános háttérbe szorulásával, az élettársi kapcsolatok, a házasságon kívüli születések és a válások mindenütt tapasztalható terjedésével, a termékenységnek az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alá esésével magyarázzák. Az Európai Közösségek 12 országát tekintve azonban ez a modell korántsem egyforma és nem is egyértelműen igaz. Írországban az egy nőre jutó átlagos gyermekszám 1990-ben is 2 felett volt (bár az 1965-ös 4,03-ról folyamatosan csökkent), míg az összes többi országban jóval ez alatt maradt. A negatív rekordot az NSZK produkálta 1,28-cal 1985-ben, de 1990-re Olaszország és Spanyolország is hasonló szintre zuhant.

A termékenységi mutató mindössze két országban, Franciaországban és az Egyesült Királyságban stabilizálódott: 1975-től mindkettőben 1,8—1,9 körül mozog, és mintegy 20%-kal haladja meg a többi ország átlagát. Ez a mutató szerinti hasonlóság ugyanakkor lényeges eltéréseket takar mind a családok alakulásában, mind az egyes generációk termékenységében. Az 1945-ös női generáció átlagos szülési kora 26, illetve 25,9 év volt, az 1965-ösé a becslések szerint 28,2 év lesz mindkét országban. A befejezett termékenység azonban az 1945-ös korosztályok megközelítő azonossága (2,22, ill. 2,20) és az 1965-ösök várható egyezése (1,92) között igen különböző utat járt be. A termékenységi arányszám jelenlegi hasonlósága ugyanis a házasságkötési és válási mutatók, a családalapítási formák, a családi élet és a munka viszonya terén mutatkozó jelentős eltérések mellett jött létre. Franciaországban az állam már hagyományosan aktív családpolitikát folytat, különféle kompenzáló és ösztönző intézkedésekkel segíti a családi feladatok és a munkavállalás ellentmondásainak feloldását. Az Egyesült Királyságban a házaspárok és a munkáltatók elképzeléseinek konfrontációjára bízzák a családalapítási stratégia alakulását. Ez egyben azt is jelenti, hogy a franciaországihoz hasonló családnagyság létrejötte a női foglalkoztatás folyamatosságának és stabilitásának megszakadásával jár együtt.

R.G.

SANDERS, W.: Catholicism and the economics of fertility. (Katolikus vallás és a termékenység gazdaságtana.) Population Studies, 1992/3. 477—489. p.

A termékenység gazdasági szempontú megközelítése — amelynek kidolgozása mindenekelőtt *Gary Becker* nevéhez fűződik — a gyermekvállalást olyan racionális döntésnek tekinti, amely egyfajta különbség-haszon mérlegelésen alapul, s amelyet alapvetően a gyermekkel kapcsolatos kiadások nagysága és a családi jövedelem befolyásol. Ezt a felfogást számos bírálat érte az idők során, s ezek a bírálatok elsősorban nem gazdasági jellegű tényezők figyelmen kívül hagyását kifogásolták. Tanulmányában a szerző a gazdasági megközelítésnek ezt a fogyatékosságát igyekszik kiküszöbölni: a termékenységet befolyásoló nem gazdasági tényezők közül a vallás szerepét veti alá alapos empirikus vizsgálatnak.

A vallás és a termékenység kapcsolata már régebb óta foglalkoztatja a kutatókat; a korábbi elemzések azonban számos kívánnivalót hagynak maguk után. Először is gyakran megelégszenek pusztán a gyermekszám és a felekezeti hovatartozás kétváltozós kapcsolatának a vizsgálatával, s nem terjesztik ki figyelmüket azokra a gazdasági természetű tényezőkre, amelyek torzíthatják ezt a kétváltozós összefüggést.

Egy másik gyengéje a korábbi kutatásoknak a felekezeti hovatartozás túlságosan durva, leegyszerűsített mérése. Legtöbbször csupán azt a kérdést teszik fel, milyen vallásúnak tekinti magát jelenleg a vizsgált egyén.

Végül egy harmadik fogyatékossága a korábbi munkáknak, hogy rendszerint nem választják külön egymástól a házastársak — a férj és a feleség — vallásának a termékenységre gyakorolt befolyását. Ez különösen súlyos problémát jelent napjainkban, amikor a korábbi évtizedekhez képest lényegesen nagyobb a vegyes — tehát eltérő felekezetűek által kötött — házasságok aránya.

A szerző kutatása a korábbi elemzések mindhárom említett gyengéjét igyekszik kiküszöbölni. A vizsgálat adatbázisát az USA-ban 1972 óta rendszeresen végzett közvélemény-kutatás, a General Social Survey alkotja. Az 1973 és 1989 közötti évek adatainak összekapcsolása révén egyrészt sikerül növelni a megfigyelések számát — s ezáltal fokozni a becslések pontosságát —, másrészt mód nyílik az egyes születési évjáratok külön-külön tanulmányozására. Az adatok statisztikai feldolgozásakor a szerző a hagyományos regresszió elemzést, ill. a kétfokozatú legkisebb négyzetek módszerét alkalmazza.

Az eredmények tanúsága szerint a katolikusok termékenysége szignifikánsan magasabb, mint a más vallásúaké. Ez az összefüggés a gazdasági természetű tényezők hatásának a kiszűrése után is fennáll. A kétfokozatú legkisebb négyzetek módszerével kapott becslések azonban arra mutatnak, hogy a katolikus felekezetnek ez a befolyása nem feltétlenül oksági jellegű, vagyis a vallás és a termékenység kapcsolata esetleg csupán egy harmadik — mind a vallást, mind a termékenységet befolyásoló — tényező hatásának tulajdonítható.

M.F.

KVASA, A.: Depopulacija i demograficseszkie volnü. (Depopuláció és demográfiai hullámok.) Vesztnik Sztatisztiki, 1992/8. 18—24. p.

A legutóbbi években széles körben vitatják Oroszország és mindenekelőtt az orosz népesség depopulációjának kérdését. A szerző a depopuláció fogalmának

meghatározása mellett a depopuláció bekövetkezésének körülményeit, valamint a folyamat mérésére alkalmas mutatószámok körét vizsgálja.

A depopuláció egyik megközelítéseként a szerző a népesség számának csökkenésében vagy csökkenési tendenciájában megjelenő demográfiai katasztrófát említi. Oroszországban a népesség száma nem meghatározott függvény szerint változik, hanem elsősorban strukturális tényezők alakítják. (Például a szülőképes korú nők számának ingadozása nagymértékben hozzájárul a demográfiai hullámok kialakulásához.) Felhívja a figyelmet arra, hogy Oroszországban 1993—1994-ben várhatóan a születések számának visszaesése mögött a szülőképes korú nők számának csökkenése áll, továbbá a menekültek és a bevándorlók növekvő száma elméletileg kiegyenlíti a természetes fogyást.

A népességcsökkenés folyamata lehet átmeneti és tartós. Utóbbi esetén elsődleges a csökkenés ütemének, valamint annak meghatározása, hogy a vándorlás növekedése kompenzálja-e a népességszám-csökkenést. A szerző a teljes kiegyenlítést Oroszország esetében nem tartja valószínűnek, tehát rendszeres és tartós csökkenéssel számol. A hosszú távú és jelentős mértékű népességszám-csökkenés esetén a depopulációnál megfelelőbb a degeneráció kifejezés alkalmazása, és ehhez kapcsolódóan vizsgálandó a népesség minőségének változása.

A nettó reprodukciós együttható önmagában nem képes a népességszám-változás jellemzésére. Degeneráció esetén nem egyszerűen a születések és a halálozások arányát stacionárius korösszetétel mellett jellemző mutatószámokra van szükség, hanem minőségileg új mutatószámokra.

A népesedési folyamatok elemzésénél a szerző felhívja a figyelmet a demográfiai hullámok vizsgálatára (példaként *Kondratyev* gazdasági hosszú hullámait említve).

A demográfiai folyamatok hullámzása gyakran a generációk közötti intervallum megváltozásában jelenik meg. A születések számának intenzív emelkedése kizárólag a társadalmi-gazdasági helyzet gyökeres és tartós javulásától várható. A következő évezred elejéig ez aligha következik be, ezért a demográfiai depresszióval Oroszországban hosszú távon kell számolni.

Befejezésül a szerző a ciklikus népességfejlődés kérdéseinek a társadalmi-gazdasági, és a tudományos technikai ciklusokkal együtt történő vizsgálatának szükségességét emeli ki.

P.K.

CZYZOWSKA, Z.: Demograficzne uwarunkowania sredniookresowego rozwoju Polski. (Lengyelország középtávú fejlődésének demográfiai meghatározó tényezői.) Gospodarka Narodowa, 1992/12. 35—39. p.

A GUS 2010-ig, illetve 2030-ig terjedő demográfiai előrejelzéseit feltétlenül számba kell venni a középtávú társadalmi és gazdasági stratégia kidolgozásakor.

Ezekre az előrejelzésekre azonban rányomják a bélyegüket azok a nyugtalanító demográfiai tünetek, amelyeket a 80-as évek óta figyelhetünk meg. Ezek a következőek: csökkenő születésszám, növekvő halálozási arányszám, amely részben a társadalom elöregedéséből, részben a fokozódó csecsemőhalandóságból fakad. Ennek függvényében az 1000 főre jutó természetes szaporulat 1980-ban 9,6 volt, 1985-ben 7,9, 1990-ben 4,1. A tudományos előrejelzések ezért nagyon pesszimisták, illetve a pesszimista és optimista változat közötti különbség nagyon nagy. A népességszám a pesszimista változat szerint 500 000 ezer fővel, az optimista változat szerint 2,8

millióval fog növekedni 2010-ig. A demográfiai struktúra degradálódik. A társadalom elöregedik: a 60 évnél idősebbek aránya 2030-ban 20,3% lesz.

A fejlődési stratégia kidolgozásakor tekintetbe kell venni az állam pronatalista törekvéseinek következményeit. A felfokozott születésszám a társadalom további elszegényedését vonná maga után, romlana az egészségügyi és oktatásügyi ellátás minősége. Ezért törekedni kell arra, hogy a szülőképes korban levő nők életminősége javuljon, egészségi állapota jobb legyen, csökkenteni kell a csecsemőhalandóság arányszámát, a középkorú férfiak egyre növekvő halandósági arányszámát.

Az elkövetkezendő években növekedni fog a munkaképes korúak száma, ugyanakkor csökken a munkahelyek száma, tehát fokozódó munkanélküliség várható. Ez a trend az optimista előrejelzések szerint 2005 körül meg fog változni. Addig viszont növekedni fog az anyagi okok miatt történő elvándorlás. E kedvezőtlen tendencián belül megfigyelhető az is, hogy nő azoknak az arányszáma, akik az előzetesen tervezettnél hosszabb ideig, vagy végleg maradnak külföldön. Megfelelő migrációs politikával ezeket a folyamatokat szabályozni lehetne.

A növekvő munkanélküliség hat a népesség társadalomszerkezetére is. Az aktív népesség arányszáma 1990—91 között 75,2%-ról 69,5%-ra csökkent. Csökkent a népesség országon belüli mobilitása is. Megváltozott a foglalkoztatottság szerkezete, a foglalkoztatottság alapvető formái átalakultak.

A középtávú gazdasági és társadalmi stratégia kidolgozásakor tehát az alábbiakat kell figyelembe venni:

1. Elemezni kell a pronatalista politika társadalmi és gazdasági következményeit. Helyes lenne, ha e politika megvalósítását megelőzné egy komplex egészségügyi fejlesztési program megvalósítása, a környezetvédelem fejlesztése, ami jelentős mértékben javítana a társadalom életminőségén.
2. Megoldást kell találni a munkanélküliség további növekedésének megelőzésére.
3. Tekintetbe kell venni, hogy növekedni fog az először munkát vállalók száma, ugyanakkor a társadalom aktív rétege elöregedőben van.
4. A társadalmi szolgáltatások szférájában feltétlenül tekintettel kell lenni arra, hogy növekedni fog a 60 éven felüliek arányszáma.
5. A társadalmi szolgáltatásoknak továbbra is nagy szerepet kell játszaniuk a bruttó nemzeti termékben.

K.J.

WINEGARDEN, C.R.—WHEELER, M.: The role of economic growth in the fertility transition in Western Europe: econometric evidence. (A gazdasági növekedés szerepe a termékenység átmeneti korszakában Nyugat-Európában: ökonometriai tapasztalatok.) Economica, 1992. nov. 421—435. p.

A "nagy család" hagyományos rendszerével szemben, amely még a múlt században jóformán általános volt az európai államokban is, nagyon sok ország van ma is "átmeneti fázisban" a "kis család" intézménye felé. Korábban a nők az életciklus folyamán átlagosan négy-hat gyermeknek adtak életet; a kis család ma általában egy-két gyermek vállalását jelenti. Ez a tény nemcsak a népességnövekedési arányt érinti érzékenyen, hanem a népesség kor szerinti megoszlását is — ennek valamennyi gazdasági, társadalmi és politikai következményével együtt.

A termékenység átmeneti korszakában bizonytalanná vált a gazdasági tényezők korábban dominánsnak és azonosítottnak tekintett szerepe. A szerzők a kérdéskör vizsgálata szempontjából kicsiny — lényegében két egyenletből álló — ökonometriai modellt szerkesztettek, és ezt az összefüggésrendszert négy nyugat-európai ország adatainak bázisán igazolták. A tanulmányban részletesen foglalkoznak a téma hátterével, a modell összefüggéseivel, a regressziószámítás módszereivel és a becslések teszt-eredményeivel.

A demográfiai átmenet az 1920-as évek végétől fogva egyre növekvő intenzitással került a vizsgálatok homlokterébe, amikor is különböző módszerek alkalmazásának, és — ahogy ez a szakirodalomban is tükröződik — különböző megítéléseknek a tárgya volt. A szerzők által specifikált modell három döntő fontosságú változója a nyers születési arányszám, a gyermekek halálozási arányszáma és az egy főre jutó jövedelem. A két előbbi változót a modell endogén, az utóbbit a rendszer szempontjából adott (exogén) változónak tekinti. A modell négy alapvető hipotézist vizsgál. Eszerint az egy főre jutó jövedelem emelkedése (a gazdasági növekedés) alacsonyabb jövedelmi szinteken domináns, míg egy bizonyos jövedelmi szinten felül már nem az; a gyermekhalandósági arány termékenységre gyakorolt hatása negatív, ugyanakkor azonban az egy főre jutó jövedelem emelkedésével csökken; végül: a csökkenő termékenység — ha a kevesebb gyermek gondosabb ellátásával jár együtt — a gyermekhalandóság csökkenésének irányában hat.

A négy ország, amelynek adatai segítségével a fenti összefüggések igazolására sor kerül: Németország (1850—1913), az Egyesült Királyság (1864—1913), Norvégia (1865—1929) és Svédország (1861—1930). A modell két sztochasztikus egyenlete közül az első a nyers születési arányszámot a következő változók függvényeként határozza meg: az előző időszaki nyers születési arány, az egy főre jutó jövedelem és a trend; a másik egyenlet szerint a gyermekhalandóság a nyers születési aránytól, a korábbi gyermekhalandóságtól és a jövedelemtől függ. Becslési módszerként a legkisebb négyzetek háromfokozatú változatát használták, amely a változó szoros és szignifikáns kapcsolatát igazolta. Így tehát a jövedelem emelkedése (a gazdasági növekedés) minden esetben meghatározó változónak volt tekinthető.

Ny.Zs.

SARDON, J.P.: La primo-nuptialité en europe: éléments pour une typologie. (A nők első házasságkötése Európában: egy tipológia elemei.) Population, 1992/4. 855—892. p.

Az utóbbi években a házasságkötések Európa keleti és nyugati részén igen eltérő jelleget mutatnak: Keleten még most is viszonylag gyakoriak és koraiak, míg Nyugaton ritkábban és idősebb korban következnek be. Ez a fő konklúziója e tanulmánynak, amely egy 21 európai országot átfogó demográfiai vizsgálat adatainak áttekintését adja összehasonlító elemzés, valamint rendkívül bőséges grafikon- és táblaanyag formájában. Az első házasságkötés mutatója 1985-ben a vizsgálatba bevont 8 kelet-európai országban mindkét nem esetében magasabb volt a nyugatiakénál, az első házasságkötés átlagos életkora pedig alacsonyabb, kivéve Albániát, ahol a férfiak házasságkötése viszonylag kései. A mutató értéke Keleten 0,810 a férfiak és 0,851 a nők esetében, míg Nyugaton 0,589, illetve 0,605. Az első házasságkötés átlagos életkora az előbbi országcsoportnál 25,1, illetve 22,1, az utóbbinál 27,2, illetve 24,8 év. Az elemzés egyebek között arra keresi a választ, hogy ebben az eltérésben

egyszerűen a nyugatiaknak egy korábbi modellhez való visszatérése nyilvánul-e meg, vagy esetleg pusztán időbeli fáziseltolódással a keletiek is követni fogják-e ezt a társadalom modernizálódásának megfelelő szakaszában.

Az együttélés módozatai az utóbbi két évtizedben alapvető változáson mentek át Európában. Általánosan visszaesett a házasságkötések száma, mégpedig az országok többségében soha nem tapasztalt alacsony szintre. Ez azonban nem jelenti ugyanakkor a páros együttélések számának jelentős csökkenését is, mivel a legtöbb országban a legális házasságkötések helyébe az élettársi kapcsolatok lépnek. Mindez azonban sokkal kevésbé érvényes Európa keleti felében, ahol pl. a fiatal pár még nehezebben jut lakáshoz, ha nem lép házasságra.

Az egyes országokra vonatkozó, valamint összehasonlító keresztmetszeti és longitudinális, illetve kohorsz vizsgálatok (általában az 1950-es, de néhány esetben már az 1930-as évjárattól kezdve) azt támasztják alá, hogy nincs szoros összefüggés az első házasságkötések száma és az átlagos házasságkötési kor között. A korábbi időszakokra vonatkozó adatok hiánya nem teszi lehetővé annak egyértelmű eldöntését, hogy inkább az 1950—1975-ös időszakot kell-e kivételesnek tekinteni, amikor a női házasságkötések Európa keleti és nyugati felén hasonlóan alakultak vagy pedig inkább az azt követő periódust, amikor jelentős eltérések alakultak ki. Több jel arra mutat, hogy Kelet-Európa néhány országában (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország és Jugoszlávia) a nem túl távoli jövőben a nyugati országokban tömegesen előforduló új, alternatív családmodellek is polgárjogot fognak nyerni.

R.G.

KUCIARSKA-CIESIELSKA, M.: Motywy zawarcia małzenstwa a rozwody. (A házasságkötés és a válás motívumai.) Wiadomości Statystyczne, 1992/12. 5—9. p.

Az 1991-es "A válások okai és következményei" című lengyelországi felmérés során először kérdeztek rá reprezentatív minta esetében a házasságkötés okaira. A mintát az 1987—89 között elváltak 10%-a jelentette. A megkérdezettek kb. 90%-a számára ez az első házasságuk volt.

A házasságkötés okaként említett motívum (az első adat /%/ a nőkre utal, a második a férfiakra): szerelem (53,00; 53,9), közös érdeklődési kör (10,5; 8,3), család iránti vágyakozás (72,8; 70,3), a jellemek azonossága (14,8; 14,00), a gyermek iránti vágy (38,3; 41,2), a környezet rábeszélő hatása (15,8; 13,6), hasonló szakma (3,9; 4,0), szexuális vonzódás (8,5; 27,1), közös anyagi érdekek (2,4; 2,8), félelem a magánytól (0,6; 0,5), a szülői otthonból való elvágyódás (1,1; 0,3), egyéb (6,5; 4,7).

A kérdezettek — nemtől függetlenül — a család iránti vágyat említették elsődleges okként. Elképzelhető, hogy sokan az eltelt idő és a tapasztalatok fényében helyezték ezt az okot az első helyre, az időközben kialudt szerelem helyett. Nincsenek összehasonlító adatok arról, hogy vélekednek erről azok a párok, akik időközben nem váltak el.

A szerelemre mint motivációs tényezőre, a vártnál sokkal kevesebben utaltak, ennek minden bizonnyal oka az is, hogy a kapcsolat felbomlott.

Kissé más a motívumok sorrendje azok esetében, akik másodszor, vagy többedszer kötnek házasságot. Itt az első helyet a család iránti vágy foglalja el. A szerelemre még kevesebben utaltak, mint első házasságkötéskor. A vizsgálat felszínre hozta azt is, hogy az elvált emberek szívesebben lépnek kapcsolatra elvált társsal.

Korreláció figyelhető meg a házasodási szándék és az életkor, illetve a végzettségi szint között.

A felvázolt kép nem tekinthető teljesnek. A felmérés során nem került elemzésre az egyéb okok kategória. Sok elvált párból csak az egyik fél mutatott hajlandóságot a felmérésben való részvételre. Külön elemzést érdemelne az, hogy sokan jelezték a kérdőívhez csatolt levelükben, hogy csak a volt partnerükkel tudnának egy esetleges újabb házasságot elképzelni. Kívánatos lenne, ha a kérdőíves felméréshez egyéb vizsgálati módszerek is csatlakoznának. Érdekes az is, hogy a felek ritkán jelölték meg a házasságkötésük fő okaként ugyanazt a motívumot.

A házasság tartóssága és a házasságkötés motívumai között sem sikerült kapcsolatot találni.

Összességében a vizsgálat adatai jelentős informatív értékkel rendelkeznek, bár az adatokat némiképp deformálhatják az érzelmek; bővebb elemzést igényelnének a kérdőívhez csatolt levelek is. A válófélben levők számára sok következtetés vonható le, ami talán hasznos lehetne a számukra.

K.J.

KUCIARSKA-CIESIELSKA, M.: Przyczyny rozwodów. (A válások okai.) Wiadomości Statystyczne, 1993/1. 13—19. p.

A GUS által 1991-ben az ENSZ UNFPA nevű szervezete segítségével lefolytatott "A válások okai és következményei" című vizsgálat, amely 1987—1989 között elváltakra terjedt ki, azt mutatta, hogy ezek a házasságok a következő okok miatt köttettek: a családi élet iránti vágy (több mint 70%), szerelem (több mint 50%), gyermek iránti vágy (38% nő, 41% férfi). A házasságkötés pillanatában a nők 40%-a terhes volt.

A válások okainál nem arra kerestek választ, ki volt a "hibás", hanem a tényleges okokat próbálták feltárni, és mivel a válás óta 3—5 év telt el, a válasz talán objektívabb, mintha ugyanezeket a kérdéseket a válóper során tették volna fel. Ezért vizsgálati adataikat nem is vetették egybe a bírósági ítéletekkel.

A válások okait elsősorban a válaszadó nemének függvényében vizsgálták. Az ok utáni első adat (%) a nők, a második a férfiak arányára utal. A válások okai: hűtlenség (41,3; 46,4), tartós érzelmi kapcsolat más személlyel (12,4; 12,2), meg nem értés (33,9; 49,5), a család iránti érdeklődés hiánya (37,4; 12,4), testi fenyegetés (31,9; 2,1), féltékenység (2,6; 1,2), gyermekek hiánya, illetve a gondolat elutasítása (3,4; 6,7), alkoholizmus (46,7; 13,9), kábítószerezés és gyógyszerfüggőség (0,7; 0,6), valamelyik családtag betegsége (1,9; 3,7), szexuális meg nem értés (3,8; 13,8), anyagi gondok (6,4; 7,3), saját lakás hiánya (9,0; 16,1), harmadik személy hatása (12,7; 37,1), nézetkülönbség (5,7; 11,2), érzelmek hiánya (0,2; 0,3), külföldre távozás (0,9; 1,1), egyéb (16,2; 10,2).

A hűtlenség mint ok korrelanciát mutatott az életkorral és a felek végzettségi szintjével is. Ugyanilyen külső hatásra utal a harmadik személytől való függőség. Ez a ranglistán nem foglal el jelentős szerepet, fiatal nők esetében azonban nagy a jelentősége: minden harmadik 25 év alatti nő (többek között) külső befolyásolás hatására válik el.

A nők esetében a leggyakrabban említett ok az alkoholizmus. Feltételezhető, hogy az utóbbi években a fiatal nők nemcsak a nehezebb életkörülmények miatt

hagyják el a falut, hanem a férfiak körében ott uralkodó alkoholizmus, az ebből fakadó bánásmód miatt is.

Az összes említett ok összefüggést mutat a gyerekek számával is. A három fő ok (hűtlenség, alkoholizmus, testi fenyegetés) is gyakrabban érvényesül több évi házasság után, amikorra már felnevelésre kerültek a gyerekek, akik maguk is gyakran a válásra motiválják szüleiket.

A ranglistán a végén szerepel a külföldre távozás mint ok. E motívum valós aránya sokkal nagyobb lehet, ám közvetve érvényesül. Jónak induló kapcsolatok is felbomlottak emiatt, ugyanis a rendkívüli állapot bevezetése után sokan nem tudtak vagy nem akartak külföldről hazatérni és a pár hónaposra tervezett kinn-tartózkodás több évre nyúlt, sőt stabilizálódott.

Sok olyan kapcsolat van, amely eleve kudarcra ítéltetett: a házafelek valamilyen külső kényszer hatására lépnek kapcsolatra, esetleg arra számítanak, hogy az érzések majd később kibontakoznak. Ilyen esetekben nehéz megfelelő módszert találni a válás okainak feltárására, hiszen a felek egyike sem fogja szívesen bevallani, hogy megfelelő érzelmi háttér nélkül lépett házasságra.

K.J.

IMHOF, A.E.: Europäische historische Demographie von weltweiter Relevanz. (Az európai történeti demográfia világméretű jelentősége.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/2. 209—228. p.

A történeti demográfiát, mint amelynek megvannak a saját forrásai, kutatási módszerei és folyóiratai, általában olyan tudományágként tartja nyilván a tudományos közvélemény, amely a második világháború után Franciaországban alakult ki, ahol ma is a legintenzívebben művelik. Tény, hogy a történeti demográfiában alkalmazott egyes módszerek, így például a családrekonstrukció módszere Franciaországban alakult ki, amihez az egyházi anyakönyvek: a keresztelési, házassági és halálozási anyakönyvek — amelyek nélkül történeti demográfiai kutatások el sem képzelhetők — kellő támpontot nyújtottak; amint sok más kutatói feladat megoldásához is. Igaz ugyanakkor, hogy pl. a családrekonstrukciós módszert már az 1930-as években vagy még korábban alkalmazták Németországban is, de ott az ilyen kutatások a nemzetiszocialista uralom idején erősen fajbiológiai, rasszista irányban tolódtak el, és ezzel diszkreditálták magukat. Ugyanakkor ezek a vizsgálatok elterjedtek nagyszámú fejlett országban, mindenekelőtt Svédországban, de például Latin-Amerikában vagy az Egyesült Államokban is.

A történeti demográfiai kutatások a rendelkezésre álló és feldolgozásra váró adatok rendkívülien nagy száma miatt számítógépes feldolgozást és team-munkát igényelnek. A témába vágó kutatások Európában időbelileg Svédországban mennek vissza a legmesszebb, ahol az 1749-ben alapított Központi Statisztikai Hivatal az ország valamennyi községére vonatkozólag évente vezetett jegyzékeket a népesség állapotáról és a népmozgalomról. Rendkívül értékes történeti demográfiai adatokat őriz a svéd protestáns egyház is, a 17—18. századi bibliaolvasási vizsgálatok jegyzőkönyveiben. Az európai országokban egyébként igen sok történeti statisztikai forrás áll rendelkezésre (adóösszeírások, sorozási listák, kataszteri jegyzékek), különleges súllyal Németországban. A források helyenként visszamenőleg mintegy háromszáz évet is felölelnek. Ez azonban országok szerint változó; egyes helyeken az adatok csak a 19. század végéig vagy éppen a 20. század elejéig nyúlnak vissza. Ez elsősorban ott okoz

problémát, ahol a statisztikai adatokat előrejelzésre használják fel, ugyanis az extrapolációhoz sokkal hosszabb idősorokra van szükség. Németországban — Skandináviával, Franciaországgal és Angliával szemben — ma sincsen történeti demográfiai intézet, csupán a Német Tudományos Akadémia rendez a témában intenzív kurzusokat.

A tanulmány következő fejezete a demográfiai átalakulással foglalkozik, ennek lefolyását az európai államokban részleteiben is bemutatva. Ismerteti a születésszabályozással kapcsolatos motivációkat, valamint a magatartások vallási és kulturális gyökereit, amelyek a nagy család helyett a kis család kialakulásához vezettek. A társadalmi okok közt közismerten az urbanizáció és a nők kereső tevékenysége játszottak ebben fő szerepet. A fejlődő országokban időbeli késedelemmel ma nagyjából ugyanazok a folyamatok mennek végbe, mint Európában a tizenkilencedik-huszadik században. A jelenlegi helyzetet elemezve Európában elég a lakosság elöregedése következtében az öregebb és betegebb társadalom fokozódó rossz közérzetére utalni.

Ny.Zs.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE
a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal folyóirata
1992. No. 4.

ALES, M.: Csehszlovákia 1991. évi népességfejlődése.
BELACEK, J.: Regionális termékenységi különbözőségek Észak-Csehországban.
BRICHACEK, V.—DUNOVSKY, J.—MATEJCEK, Z.—KARABELOVA, H.: A házasságon kívül született prágai gyermekek vizsgálata, III. A gyermekek családi anamnézise.
BARTOSOVA, M.: A megváltozott munkaképességűek gazdasági aktivitása és a fogyatékosok anyagi helyzete.

DEMOGRAPHY
az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1992. No. 4.

VAN DE WALLE, E.: Termékenységi átmenet, tudatos döntés és számolási készség.
AXINN, W.G.: Családszervezés és termékenység-korlátozás Japánban.
OPPENHEIM MASON, K.—KUHLTHAU, K: A gyermekellátás költségeinek észlelt hatása a női munkaerő-kínálatra és termékenységre.
KRAVDAL, O.: A norvég nők lemondása a munkáról és fizetésről a szülés miatt.
KESTESBAUM, B.: A különösen idős népesség leírása a javított Medicare nyilvántartási adatok alapján.
McDANIEL, A.: Különösen magas halandóság a XIX. századi Afrikában: a libériai bevándorlók esete.

SCHERTMANN, C.P.: A bevándorlók kora és a stacioner népesség struktúrája utánpótlási arány alatti termékenység esetén.
KRALY, E.P.—WARREN, R.: Hosszú távú bevándorlási becslések az Egyesült Államokban: az USA statisztikák közeledése az ENSZ fogalmaihoz.

1993. No. 1.

HOFFMAN, S.D.—FOSTER, E.M.—FURSTENBERG, F.F.Jr.: A tizenéves anyákkal kapcsolatos költségek újraszámítása.
GUO, G.: A testvérek adatainak felhasználása a család halálozási hatásainak becslésére Guatemalában.
CURTIS, S.L.—DIAMOND, I.—McDONALD, J.W.: Szülési intervallum és családi hatások az újszülöttkor utáni halálozásra Brazíliában.
MEYER, D.R.: Gyermekellátás és jóléti változások: egy bizonyíték Wisconsinból.
ADAIR, S.L.—POPKIN, B.—GUILKEY, D.K.: A szoptatás időtartama: hogyan befolyásolják a biológiai, társadalmi-demográfiai, egészségi és élelmiszerügyi tényezők?
LANDALE, N.S.—TOLNAY, S.E.: Generáció, etnikum és házasság: történeti minták az Egyesült Államok északi részén.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
az Európai Népességtudományi Társaság folyóirata
1992. No. 4.

MESLÉ, F.—SHKOLNIKOV, V.—VALLIN, J.: Halandóság okok szerint a Szovjetunióban, 1970—1987: idősorok rekonstrukciója.
CLARKE, L.: A gyermekek családi körülményei: új tendenciák Nagy-Britanniában.
LUTZ, W.—PRINZ, C.: Milyen különbségeket okoz Nyugat-Európában az alternatív bevándorlási és befogadási szint?
RÍOS, L.O.—MOMPART, A.—WUNSCH, G.: Gondozási rendszer és regionális halandóság: ok szerinti elemzés.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
Az Amerikai Családi Ügyek Nemzeti Tanácsának folyóirata
1992. No. 4.

FINE, M.A.—KURDEK, L.A.: A serdülők alkalmazkodásamostohaszülős családokban.
GALAMBOS, N.L.—ALMEIDA, D.M.: Fokozódik-e a szülő-gyermek konfliktus a serdülőkor kezdetén?
DAY, R.D.: Az első nemi érintkezésig való eljutás a fajilag és kulturálisan különböző fiatalok körében.
BARNES, G.M.—FARRELL, M.P.: A szülői támogatás és ellenőrzés szerepe a serdülőkori italozásban, bűnüldözésben és egyéb problematikus magatartásokban.
SEARS, H.A.—GALAMBOS, N.L.: A nők munkakörülményeiés a házastársi alkalmazkodás kétkeresős családokban.
HANSON, S.L.—SLOANE, D.M.: Kisgyermekek és elégedettség a munkával.

RINDFUSS, R.R.—LIAO, T.F.—TSUYA, N.O.: Kapcsolat a szülőkkel Japánban: a nemek és generációk szerepéről alkotott vélemények.
SIMONS, R.L.—BEAMAN, J.—CONGER, R.D.—CHAO, W.: A nemek közötti különbség a szülői hit generációk közötti átadásában.
HAURIN, J.R.: A gyermekkori lakóhely hatása a fiatal felnőttkorban.
LONG, L.: Az amerikai gyermekek lakásmobilitásának nemzetközi kilátásai.
ZUO, J.: A házastársi egymásra hatás és a házastársi boldogság összefüggése.
WINEBERG, H.: Gyermekszülés és a második házasság felbomlása.
SPRECHER, S.—FELMLEE, D.: A szülők és barátok befolyása a romantikus kapcsolatok stabilitására.
MASTEKAASA, A.: Házasság és pszichológiai közérzet.
LANDALE, N.S.—HAUAN, S.: A portorikói gyermekek családi életpályája.
BRAVER, L.S.—BAY, R.C.: A családkutatási minta hibájának mérése és helyesbítése.
STATTIN, H.—KLACKENBERG, G.: A családi összhang hiánya teljes családokban.
TAMBS, K.—MOUM, T.: Az egészségi, életmódbeli és személyiségi konvergencia hiánya a házasságban norvég házastársak egy nagy mintáján.
CONNIDIS, I.A.: Az életpálya változása és felnőtt testvérkapcsolatok.
SAGY, S.—ANTONOVSKY, A.: A családi összetartozás érzése és a nyugdíjba vonulási átmenet.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Demográfiai Intézetének folyóirata

1992. No. 1.

TOTEV, A.: A jelenlegi demográfiai átmenet kialakulásának fő szakaszai.
BOTEV, N.: "Historia est magistra vitae" — néhány gondolat a történeti demográfia módszereiről és eljárásairól.
MIZOV, B.: Bulgária etnodemográfiai politikájáról.
MITCEV, N.: A településekre és területi egységekre szóló népességi előrejelzések módszerei.
SOUGAREVA, M.: A natalitás Bulgáriában: modern tendenciák és értékelések.
FILIPOV, D.: A termékenység dinamikája Bulgáriában.
TODOROVA, E.: A gyermek a csonka családban.
BORISSOVA, K.: Népesedés a XXI. században.
NAYDENOVA, M.: A nők és a női munkaerő a piacgazdaságba való átmenet időszakában.
TSVETARSKI, S.: A népesedési folyamatok Bulgáriában.
VASSILEV, D.: A Föld 100 legnagyobb városa és népességük.
VASSILEV, N.: A nők, a piacok és demográfiai integráció Nyugat-Európában.

1992. No. 2.

TOTEV, A.: A "gazdasági lakhatóság" demográfiai fogalmáról.
MINKOFF, M.—ILIEVA, N.: A társadalmi struktúrák interakciójának modellje és a nők életteremtő képességének beteljesülése.
STOYANOVA-BONEVA, B.: Bolgár bevándorlás az Egyesült Államokba — Rövid történeti áttekintés.

TRAIKOFF, T.: A természetes népességnövekedés földrajzi jellegzetességei és tendenciái Bulgáriában.
GOLEMANOV, N.: A népesség halandósága Bulgáriában — egy társadalmi és politikai probléma.
VASILEV, D.: Az AIDS terjedése — orvosi és demográfiai tényezők.
LATEV, N.: Ökológia és az ember genetikai bázisának változása.
SPASSOVSKA, L.: Kísérletek a házasságon kívüli együttélések és élettársi kapcsolatok meghatározására és osztályozására.
ROUSSEL, L.: Család- és háztartás-előrejelzések — Problémafelvetés.
CHOUPAROVA, S.—BORISOVA, K.: Európa és Bulgária népessége 2025-ig.
CONSTANTINOV, P.: "Mati Bolgaria" — A nemzeti öntudat felébredésének útja.
TOTEV, Y.: A különböző országok népesedéspolitikájának áttekintése.
GEORGIEV, D.: Albánia: egy ország, amelynek demográfiáját alig ismerjük; Törökország: a családtervezés megalapozása; Irak: nem csupán háborús ország.
SOUGAREVA, M.: Előadás az Egyesült Államok etnikai csoportjainak kérdéseiről.

1992. No. 3.

TCHAKALOV, B.: Népesedési mintákon végzett összeírások.
RIANDET, B.: Az összeírások szerepe a demográfiai ismeretekben.
GARDEV, K.: A bolgárok kivándorlása Észak-Amerikába.
MITCHEV, N.: A bolgárok népesség korösszetételének tipológiája és földrajzi eltérései.
MIZOV, B.: Etnodemográfiai problémák és feladatok.
GOLEMANOV, N.: Az anyai halandóság Bulgáriában.
SOUGAREVA, M.: Élettársi kapcsolatok: a család elutasítása vagy új családmodell.
TODOROVA, E.: A gyermek a csonka családban: empirikus szociológiai vizsgálatok eredményei.
VASSILEV, D.: Az AIDS elterjedésének várható orvosi-társadalmi és demográfiai következményei.
GUEORGUIEV, D.: Táplálkozás és népesedés.
KRASTEVA, S.: Demográfiai aránytalanságok Sevlievo községben.
NIKOLOVA, M.: Bulgária népesedéspolitikája az új körülmények között.

1992. No. 4.

LATEV, N.: A népesedés genetikai alapjai.
BOTEV, N.: A termékenységbecslés módszerei a demográfiai előreszámításoknál.
ARKADIEV, D.: A dél-olaszországi bolgár népesség természetes szaporodása a XIX. század közepén.
CHRISTOV, E.: A korténvező felbontása régiók szerint.
ANSON, J.: Halandóság és életszínvonal Izraelben.
MIRONOV, I.—MICHOVA, G.: Jövedelem, munka, népességreprodukció.
VISEV, S.: Az ember biológiai (funkcionális) kora.
KOVATCHEVA, J.—IATZEMIRSKA, R.: A pszichológiai zavarok nélküli hosszú életű emberek jellemzői.
MILANOV, A.: Kopogtatás az ajtókon, amikor kevesen nyitják ki.

EIZNER, E.: *Johan Süssmilch*, a statisztika és demográfia egyik jelentős úttörője.
KRASTEV, S.—PAVLOVA, J.: A népesség öregedése Közép- és Kelet-Európa, valamint a volt Szovjetunió néhány államában.

1992. No. 5.

MINKOV, N.: Egy régi, de gyakran mellőzött tudomány.
TOTEV, A.: Bulgária történeti demográfiai fejlődésének rövid áttekintése.
TCHACALOV, B.: Munkanélküliség: régi és új dimenziók.
GESHEV, G.—TZEKOVA, E.—KALTCHEV, J.—SPIRIDONOVA, J.: A vándorlás hatása a regionális népesedési helyzet alakulására.
TCHALAKOVA, D.: A csecsemőhalandósági arány Bulgáriában (1900—1990).
ILIEVA, N.—MICHOVA, G.: A nők Bulgária népességi struktúrájában.
RERICH, M.: Az egyenlőtlenséggel kapcsolatos magatartás a mindennapi családi életben.
TZANKOV, T.: Néhány szempont a demográfia tárgyát illetően.
PANKOVA, V.: Nők az üzleti életben.
VELTCHEVA, N.: A család mint a bolgárok etnikai-kulturális azonosulásának színhelye.

1992. No. 6.

MICHEV, N.: A népesedéspolitika korszerű elemei Bulgáriában.
CHOBANOV, D.: Föld és emberek.
DIMITROV, E.: A napi munkaerő-ingadozás földrajzi sajátosságai és elemzése Bulgáriában.
GURDEV, K.: A bolgár emigráció egyházalapítása Észak-Amerikában — a nemzeti öntudat megőrzésének egyik tényezője.
ARKADIEV, D.: Az etnikai szerkezet tanulmányozása a bolgár népszámlálásokban.
JACOBSON, J.: A nők reprodukciós egészsége — egy csöndes fenyegetés.
NIKOLOVA, M.: A nő a magánszektorban — egy szakértői értékelés.
ALEKSANDROV, E.: Az európai egyezmények és a bolgár kivándorlás.
GOLAMENOV, N.: Néhány előrejelzés a bolgár férfiak halandóságának változásairól az ezredfordulóig.
TSEKOVA, E.: A népesség vándorlási magatartásának változásai Bulgáriában.
GUESHEV, G.: A politikai változások hatása a vidékre Közép- és Kelet-Európában.
STANEVA, A.: A déli határterületek természete, népessége, gazdasága, kereskedelme.

NOTAS DE POBLACION
a Latin-Amerikai Demográfiai Központ folyóirata
1991. No. 54

Különszám *Raul Prebisch* tiszteletére.

1992. No. 55.

MUNDIGO, A.: Családtervezési programok és szerepük a latin-amerikai termékenységi átmenetre.
WEINBERGER, M.B.: A terhességmegelőzés kombinált módszereinek változása a termékenységi átmenet időszakában: Latin-Amerika és a Karib-szigetek.
BONGAARTS, J.—LIGHTBOURNE, R.: Termékenységi tendenciák és különbségek Latin-Amerika országaiban.
BIXBY, L.R.: A házasságkötési tendenciák és a termékenységi átmenet Latin-Amerikában.
MORENO, L.—SINGH, S.: A termékenység csökkenése és meghatározó tényezőinek változása Latin-Amerikában és a karibi térségben.
CHAKIEL, J.—SCHKOLNIK, S.: Termékenységi átmenet Latin-Amerikában.

POPULATION

a francia Nemzeti Népességtudományi Intézet folyóirata

1992. No. 5.

21. sz. jelentés Franciország népesedési helyzetéről. Kiemelt téma: Európa a 90-es évek kezdetén.
CALOT, G.: Összefüggések a longitudinális és keresztmetszeti népességi mutatók között.
VANDERSCHRICK, C.: A *Lexis*-diagram revíziója.
HERTRICH, V.: Az események időbeliségének megállapítása meglévő források felhasználásával — Egy vizsgálat Maliban.
ARBONVILLE, D.—BONVALET, C.: Lakáskörülmények és háztartástípusok. Az 1988. évi lakásösszeírás eredményei.
PRIOUX, F.: A házasságkötés hónapjainak hatása a válásra. Ausztria esete.
SIMONI, G.: Az olasz parlamenti képviselők halandósága.

1992. No. 6.

Alfred Sauvy emlékszám.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1992. No. 2.

CALDWELL, J.C.—ORUBULOYE, I.O.—CALDWELL, P.: A termékenység csökkenése Afrikában: az átmenet egy új fajtája?
GOVINDASAMY, P.—DAVANZO, J.: Etnikai és termékenységi különbségek a malajziai félszigeten.
BUVINIC, M.—VALENZUELA, J.P.—MOLINA, T.—GONZÁLEZ, E.: A serdülőkorú anyák és gyermekeik javai: a szegénység továbbadása Santiago de Chilében.
BONGAARTS, J.: Népességnövekedés és globális felmelegedés.

A magas termékenység csökkenését célzó politikák.
Az ENSZ hosszú távú népesedési előrejelzései.

1992. No. 3.

McNICOLL, G.: A népességtudományok naptára: megjegyzés és bírálat.
SCOTT SMITH, D.: A család és háztartás jelentése: változás és folytonosság az amerikai népszámlálás tükrében.
FASSMANN, H.—MÜNZ, R.: A nyugat-európai nemzetközi vándorlás mintái és irányai.
MURRAY, C.J.L.—CHEN, L.C.: A morbiditás változásának megértése.
Városi migráció Sanghaiban, 1950—1988: tendenciák és jellemzők.

POPULATION INDEX
a Princeton Egyetem Népességkutató Hivatala és az Amerikai Népességi Társaság folyóirata
1992. No. 3.

A bevándorlás pénzügyi hatásai az Egyesült Államokban.
Bibliográfia.

POPULATION STUDIES
a londoni Közgazdasági Főiskola Népesedéskutató Bizottságának folyóirata
1992. No. 3.

CALDWELL, J.C.—CALDWELL, P.—ORUBULOYE, I.O.: A család és a szexuális kapcsolatok Fekete-Afrikában.
THATCHER, A.R.: Számbeli és halálozási trendek az időskorúaknál Angliában és Wales-ben.
BOWMAN JANNETTA, A.: Éhhalál a XIX. századi Japánban: bizonyítékok egy templomi halálozási nyilvántartásból.

C. ROBINSON, W.: Kenya belép a termékenységi átmenetbe.
KRAVDAL, O.: Az oktatás és a harmadszülések közötti pozitív kapcsolat igazolása Norvégiában.
SANDVER, W.: Katolicizmus és a temékenység gazdaságtana.
C.CLAY, D.—E. JOHNSON, N.: Nagyobb farm vagy nagyobb család: melyik legyen az első?
RUGGLES, S.: Migráció, házasságkötés és halandóság: az angol család rekonstitúciói torzításainak kiigazítása.
WINTLE, M.: Kivándorlási motivációk: Zeeland tartomány esete a XIX. században.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a német Szövetségi Népességtudományi Kutatóintézet folyóirata

1992. No. 2.

DORBRITZ, J.: Házasságkötés, termékenység és a családi élet formái a társadalmi átalakulás idején — Átmenet egy új népesedési rendszerbe Kelet-Németországban?

SCHWARZ, K.: A családpolitikai intézkedések demográfiai hatásai.

IMHOF, A.M.: Európai történeti demográfia — világméretű jelentőséggel.

BOCK, S.: A halálokok szerinti halálozási arányok vizsgálatának módszertani problémái Panamaváros példáján.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 117-4832

Kiadóhivatal: 1052. Budapest, Semmelweis u. 9. Telefon: 118-4023
Kiadásért felel a KSH Népességtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség

DEMOGRÁFIA

1993. XXXVI. ÉVF. 4

1994 01. 24 13

DEMOGRÁFIA

36. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1993

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*
Editorial Office: H-1364. Budapest V., Veres Pálné u. 10.
Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US $ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Thirring Lajos Emlékülés 318
Vukovich György: Megnyitó 322
Acsádi György: Thirring Lajos példája és tanítása 324
Kepecs József: Thirring Lajos tevékenysége a népszámlálásokkal kapcsolatban 341
Miltényi Károly: Thirring Lajos munkássága a népmozgalmi statisztika témakörében 352
Kovacsics József: Visszaemlékezések Thirring Lajos közigazgatási és településdemográfiai munkásságára 359
Dányi Dezső: Történeti demográfia és Thirring Lajos 366
Oros Iván: Thirring Lajos érdemei a tudományszervezésben 373
Demény Pál: Thirring Lajos, egy késői levele tükrében 380
Személyes emlékek
Dallos Ödönné 387
Matits Ferenc 389
Ruszkai Miklós 390
Horváth Róbert: Emlékezés együttműködésemre Thirring Lajossal . 392

KÖZLEMÉNYEK

Klinger András: A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon 396
Vavró István: A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények és jogkövetkezményeik 418
Dr. Tahin Tamás—Dr. Jeges Sára—Csanaky András: Az egészségi állapotot és az orvoshoz fordulást befolyásoló demográfiai és társadalmi tényezők 427
Illés Sándor: Vándorlási egységek a Pásztóra költözők körében . . . 454

FIGYELŐ

Újjáalakult az MTA Demográfiai Bizottsága 464
A népesedési szempontból releváns politikák Európában (EAPS/BIB konferencia, Wiesbaden 1993. október 25—29.) 465
Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében 466

IRODALOM

KÖNYV

Norton, A.J.—Miller, L.F.: Marriage, Divorce, and Remarriage in the 1990s. (Házasságkötés, válás és újraházasodás az 1990-es években.) Current Population Reports, Special Studies, P23—180, US Bureau of the Census, Washinton, 1992. 21 p. (*Sz.Zs.*) 467

FOLYÓIRATCIKKEK

Gauthier, A.H.: Towards Reneved Fears of Population and Family Decline? (Megújulnak az aggodalmak a népesség és a család hanyatlása miatt?) European Journal of Population, 1993/2. 143—167. p. (*H.L.*) 469
Volkszählung 1991: Alter, Geschlecht und Familienstand. (Az 1991. évi népszámlálás: életkor, nem és családi állapot.) Statistische Nachricten, 1993/3. 153—164. p. (*F.J.*) 470
Calot, G.: Fécondité européenne: la singularié suédoise. (A termékenység Európában: a svéd sajátosság.) Futuribles, 1993. 175. 57—62. p. (*R.G.*) 471
Paéz, A.L.: U.S. Census date uses. (Népszámlálási adatok felhasználása az Egyesült Államokban.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1992/9. 325—337. p. (*R.G.*) . . . 472
Holland, B.K.: A View of Population Growth Circa A.D. 200. (Egy vélemény a népességnövekedésről — kb. Kr. u. 200-ból.) Population and Development Review, 1993/2. 328—329. p. (*Sz.Zs.*) 473
Sander, W.: Unemployment and Marital Status in Great Britain. (Munkanélküliség és családi állapot Nagy-Britanniában.) Social Biology, 1992/3—4. 299—305. p. (*Sz.Zs.*) 474

Goldman, N.: The perils of single life in contemporary Japan. (A házastárs nélkül élés veszélyei Japánban.) Journal of Marriage and the Family, 1993/1. 191—204. p. (*M.F.*) 475

Hurst, J.—Poullier, J-P.: Path to Health reform. (Az egészségügy megújításának lehetőségei.) The OECD Observer, 1992. dec.—1993. jan. 4—7. p. (*G.É.*) 476

Raviglione, M.C.—Sudre, P.—Rieder, H.L.—Spinaci, S.—Koch, A.: Secular trends of tuberculosis in Western Europe. (A tuberkulózis alakulása Nyugat-Európában.) Bulletin of the World Health Organization, 1993/3—4. 297—306. p. (*M.F.*) 477

Charlton, J.—Kelly, S.—Dunnell, K.—Evans, B.—Jenkins, R.: Suicide deaths in England and Wales: trends in factors associated with suicide deaths. (Az öngyilkosság és az azzal összefüggő tényezők alakulása Angliában és Walesben.) Population Trends, 1993. Spring, 34—42. p. (*M.F.*) 478

Lutz, W.—Prinz, C.: What difference do alternative immigration and integration levels make to Western Europe? (Milyen különbséget okoz Nyugat-Európában az eltérő mértékű bevándorlás és beolvadás?) European Journal of Population, 1992/4. 341—361. p. (*R.G.*) 479

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie 480
Demography 480
Journal of Marriage and the Family 481
Notas de Poblacion 483
Population 483
Population and Development Review 484
Population Index 484
Population Studies 485
Studia Demograficzne 485
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 486

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

Commemorating session on the 10th anniversary of the death of dr. Lajos Thirring 318
György Vukovich: Introductory speech 322
György Acsádi: The example set by and the lessons learned from Lajos Thirring 324
József Kepecs: Jaos Thirring's activity in the field of population censuses 341
Károly Miltényi: Lajos Thirring's activity in the field of vital statistics 352
József Kovacsics: Memories of Lajos Thirring's work in the field of the statistics and demography of settlements 359
Dezső Dányi: Historical demography and Lajos Thirring 366
Iván Oros: Lajos Thirring's merits in the field of scientific organization 373
Pál Demény: Lajos Thirring, as reflected by late correspondence 380
Personal reminiscenses of
Klára Dallos 387
Ferenc Matits 389
Miklós Ruszkai 390
Róbert Horváth: My memories of collaboration with Lajos Thirring 392

ARTICLES

András Klinger: Statistics on ethnicity in Europe and in Hungary 396
István Vavró: Crimes against the institution of marriage and family, against juveniles and against sexual morals, and their legal consequences 418
Dr. Tamás Tahin—Dr. Sára Jeges—András Csanaky: Demographic and social factors influencing health status and the likelyhood of medical consultations 427
Sándor Illés: Migration units among those moving into the town Pásztó 454

CHRONICLE

New composition of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences 464
Population relevant policies in Europe (EAPS/BIB Conference, Wiesbaden, 25—29 October 1993) 465
Educational attainments in the Hungarian population as reflected by the 1990 population census data 466

REWIEV

BOOK

Norton, A.J.—Miller, L.F.: Marriage, Divorce, and Remarriage in the 1990s. Current Population Reports, Special Studies, P23—180, US Bureau of the Census, Washinton, 1992. 21 p. (*Zs.Sz.*) 467

ARTICLES

Gauthier, A.H.: Towards Renewed Fears of Population and Family Decline? European Journal of Population, 1993/2. 143—167. (*L.H.*) . . . 469

Volkszählung 1991: Alter, Geschlecht und Familienstand. (Population Census 1991: Age, sex and marital status.) Statistische Nachrichten, 1993/3. 135—164. p. (*J.F.*) 470

Calot, G.: Fécondité européenne: la singularité suédoise. (European fertility: the swedish specificity.) Futuribles, 1993. 175. 57—62. p. (*G.R.*) 471

Páez, A.L.: Census data uses. Statistical Journal of the United Nations ECE, 1992/9. 325—337. p. (*G.R.*) 472

Holland, B.K.: A View of Population Growth Circa A.D. 200. Population and Development Review, 1993/2. 328—329. p. (*Zs.Sz.*) 473

Sander, W.: Unemployment and Marital Status in Great Britain. Social Biology, 1992/3—4. 299—305. p. (*Zs.Sz.*) 474

Goldman, N.: The perils of single life in contemporary Japan. Journal of 475

Hurst, J.—Poullier, J-P.: Path to Health reform. The OECD Observer, 1992.dec.—1993. jan. 4—7. p. (*É.G.*) 476

Raviglione, M.C.—Sudre, P.—Rieder, H.L.—Spinaci, S.—Koch, A.: Secular trends of tuberculosis in Western Europe. Bulletin of the World Health Organiztion, 1993/3—4. 297—306. p. (*F.M.*) 477

Charlton, J.—Kelly, S.—Dunnell, K.—Evans, B.—Jenkins, R.: Suicide deaths in England and Wales: trends in factors associated with suicice deaths. Population Trends, 1993. Spring, 34—42. p. (*F.M.*) 478

Lutz, W.—Prinz, C.: What difference do alternative immigration and integaration levels make to Western Europe? European Journal of Population, 1992/4. 341—361. p. (*G.R.*) 479

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie 480
Demography 480
Journal of Marriage and the Family 481
Notas de Poblacion 483
Population 483
Population and Development Review 484
Population Index 484
Population Studies 485
Studia Demograficzne 485
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft 486

Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

DR. THIRRING LAJOS
(1899—1983)

Folyóiratunk e számában közreadjuk a Dr. Thirring Lajos emlékülés teljes anyagát. Felhívjuk Olvasóink figyelmét arra, hogy a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat "Nagy magyar statisztikusok műveinek válogatott bibliográfiája" c. sorozatának következő tagjaként — várhatóan ez év végén — kiadásra kerül a dr. Thirring Lajos munkásságát ismertető füzet.

A kiadvány a KSH Könyvtárában hozzáférhető.

A Szerkesztőség

MEGHÍVÓ

DR. THIRRING LAJOS

halálának 10. évfordulója alkalmából

tartandó emlékülésre

1993. október 5.

AZ EMLÉKÜLÉS RENDEZŐ SZERVEI:

Központi Statisztikai Hivatal

Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága

Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága

Magyar Statisztikai Társaság

AZ EMLÉKÜLÉS HELYSZÍNE:

Központi Statisztikai Hivatal, Nagytanácsterem

(Budapest II. Keleti Károly utca 5-7. I. emelet)

PROGRAM

9.00 ***Bevezetés:***

Dr. VUKOVICH GYÖRGY

9.30 ***Előadások:***

Dr. ACSÁDI GYÖRGY:
Thirring Lajos példája és tanítása

Dr. KEPECS JÓZSEF:
Thirring Lajos tevékenysége a népszámlálásokkal kapcsolatban

Dr. MILTÉNYI KÁROLY:
Thirring Lajos munkássága a népmozgalmi statisztika témakörében

10.30—11.00 Szünet

11.00 ***Előadások:***

Dr. KOVACSICS JÓZSEF:
Visszaemlékezések Thirring Lajos közigazgatási és településdemográfiai munkásságára

Dr. DÁNYI DEZSŐ:
A történeti demográfia és Thirring Lajos

OROS IVÁN:
Thirring Lajos érdemei a tudományszervezésben

DEMÉNY PÁL:
A nemzeti jólét nemzetek közötti összehasonlításának problémái

12.20 ***Személyes emlékeiről beszél:***

DALLOS ÖDÖNNÉ
MATITS FERENC
Dr. RUSZKAI MIKLÓS

MEGNYITÓ

VUKOVICH GYÖRGY

Amennyiben példaképet kellene állítanom a pályakezdő statisztikusok elé, minden bizonnyal *Thirring Lajost* választanám, mert kiemelkedő demográfai tudása, egészen különleges pontossága, hihetetlen számérzéke, széles körű irodalmi ismeretei, továbbá nyelvismerete, a nemzetközi szervezetekben való jártassága és amit elsőként mondhattam volna, tiszteletre méltó emberi, kollégiális kvalitásai miatt valóban példaképünk lehet.

Thirring Lajos egyéniségét és vele együtt a Központi Statisztikai Hivatal egykori szerepét talán azzal tudom a legjobban jellemezni, ha arra hivatkozom, hogy a *Teleki* kormány nemzetiségpolitikája lényegében a Statisztikai Hivatalra épült. Itt alakult meg az Államtudományi Intézet a Statisztikai Társaság kebelében, majd a külföld tájékoztatására a Journal de la Société Hongrois de Statistique. Utóbbi lapnak *Thirring Lajos* 1927-től munkatársa, később szerkesztője.

A Statisztikai Társaságról a mai ülésszak keretében még bizonyára lesz szó. Én csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy annak a miniszterelnökön kívül több miniszter is tagja volt.

Thirring Lajos a demográfia tudós szakembereként több népszámlálási felvételt, feldolgozást irányított. Tudományos munkáinak a száma meghaladja a kettőszázat. Legfőbb munkájának a "Magyarország Történeti Demográfiája" című kötetben megjelent "Magyarország népessége 1869—1949 között" című munkáját tartotta, melyet kandidátusi disszertációnak is beadott.

1919. május 6-tól 1959. január 15-ig állt a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatában. Miniszteri segédtitkár, majd titkár lett, és a háború végén már miniszteri osztálytanácsosként tevékenykedett. 1945 után ügykörvezetői beosztásban folytatta munkáját.

Dr. Thirring Lajos több mint 60 évet töltött el a magyar statisztika szolgálatában. 40 évi aktív szolgálat után, nyugdíjazását követően is aktív lendülettel folytatta statisztikai tevékenységét, tudományos munkásságát. Életművében a népesedésstatisztika kérdéseivel, az ehhez kapcsolódó ágazatokkal, történeti statisztikával foglalkozott. Fő tevékenysége mégis a magyar népszámlálások megszervezése, programjának modernizálása, gyakorlati megvalósítása, más statisztikai ágazatokkal való összefüggő rendszerének kialakítása volt.

Kezdeményezője volt a népszámlálási családstatisztika megteremtésének.

Legnagyobb terve "A népesség statisztikája és adalékok Magyarország demográfiájához" elkészítése volt. Ezt az 1941-es népszámlálás teljes anyagának ismeretében írta volna meg.

Munkássága során következetesen foglalkozott a módszertani kérdésekkel, melyeket rendszeresen értékelt és publikált. Legszámottevőbb munkája ezek közül a 9 magyar népszámlálás módszertani ismertetése.

Mind a népszámlálások, mind a népmozgalmi felvételek során több fontos újítás, továbbfejlesztő munka fűződik tevékenységéhez: a népszámlálással kapcsolatos fogalmak, osztályozási elvek kidolgozása, pontosítása. Megalapozója volt a magyar népszámlálások termékenységi adatgyűjtéseinek. E feldolgozásban társadalmi rétegek szerint vizsgálta a termékenységet. A népmozgalmi adatgyűjtések terén új feldolgozást tervezett az anya életkora, a házasság éve és a születések számának sorrend szerinti alakulásának bemutatására. Ezt az újszerű vizsgálati módot elismeréssel méltatta *Livi Bacci* firenzei professzor, aki külön fejezetet szentelt egyetemi tankönyvében a *Thirring-módszernek*.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem részéről két ízben érte megtisztelő elismerés: 1972-ben címzetes egyetemi tanári címet kapott, 1981-ben pedig gyémánt oklevelet adtak át részére.

A nemzetközi tudományos tevékenységbe korán bekapcsolódott, a statisztikusok "akadémiájának", a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek a munkájában való részvétele az amelyet itt külön kívánok megemlíteni.

Az elmondottak alapján azt gondolom, nem kell külön kiemelnem azt, hogy miért tisztelgünk *Dr. Thirring Lajos* emléke előtt ma, halálának 10. évfordulója alkalmából.

THIRRING LAJOS PÉLDÁJA ÉS TANÍTÁSA

ACSÁDI GYÖRGY

Dr. Thirring Lajos, a Központi Statisztikai Hivatal nemzetközileg is jól ismert és elismert munkatársa pályája kezdetén és végén az egyetemi ifjúság oktatásából is kivette részét. Az 1920-as évek elején *Buday László* hívta meg szemináriumába tanársegédnek a Műegyetemre, ugyanott lett *Laky Dezsgő* felszólítására egyetemi magántanár, s tartott 1948-ig magántanári előadásokat, hivatali munkája mellett. Nyugdíjazása után az 1960-as évektől a pesti Tudományegyetemen (ELTE) tartott előadásokat, ahol 1972-ben címzetes egyetemi tanári címet kapott. 1969-től kezdve az 1970-es években hét félévben a Műegyetem közlekedésmérnöki továbbképző szakán is tartott kollégiumokat a városfejlesztés népesedési vonatkozásairól (1). Illő lenne tehát megemlékezni arról, hogy mit tanított az egyetemen. Ehelyt azonban nem *Thirring Lajos*, a professzor tanításáról szeretnék beszámolni, amiről csupán elbeszélései alapján van tudomásom, hanem arról, amit mi, a nála huszönöt-harminc évvel fiatalabb generáció tanulhattunk tőle példája és munkái alapján, s főleg az 1950-es években folytatott mindennapi beszélgetések és a munkák gyakori megvitatása során.

A demográfia tárgyköréről

Munkásságának jelentős részét a demográfiai adatgyűjtések — köztük elsősorban a népszámlálások és népösszeírások — programjának tervezése, a műveletek szervezése és végrehajtása, az adatok feldolgozása, közzététele és magyarázata tette ki, emellett népességtörténeti kérdésekkel is foglalkozott. Az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága által felkért opponensei is főleg életművének ezeket a részleteit emelték ki, mikor számára a doktori fokozat odaítélését javasolták (1). Helytelen lenne azonban *Thirring Lajosra* mindezek alapján csupán mint népességi statisztikusra emlékeznünk, s életművét úgy értékelnünk, mint lényeges hozzájárulást a magyar demográfiai statisztikák nemzetközi élvonalba emeléséhez. *Thirring Lajos* természetesen statisztikus is volt, de elsősorban széles látókörű, igazi demográfus, aki nemcsak megtervezte az adatok gyűjtését, vezette az adatfelvételek végrehajtását, statisztikai feldolgozását és azok közzétételét, hanem az azokból adódó következtetéseket is levonta, s elemzései gyakran a jelenségek okainak, mozgató rugóinak felderítésére irányultak. Elsősorban társadalom-demográfus volt, a demográfiai jelenségek társadalmi-gazdasági vonatkozásait tartotta fontosnak. Ezen a téren viszont alig volt a demográfiának olyan ága, amivel élete során ne foglalkozott volna. Mint demográfus, igazi reneszánsz kutató volt, akinek érdeklődése a demográfia egészére kiterjedt. Hogy hű maradjak tanításához, ezt az állításomat,

mint szokása volt, táblával is igazolom, amely a közzétett írásait veszi számba a feldolgozott tárgykörök szerint (2).

Thirring Lajos demográfiai munkásságának tárgykörei

Tárgykörök		A közlemények száma
Népszámlálás[1]		38
leírások (módszerek, tapasztalatok, kritikai megjegyzések)	14	
népszámlálási adatok ismeretése	24	
Az "álló" népesség elemzése népszámlálási adatok alapján		37
életkor, kormegoszlás, öregedés	8	
foglalkozás, gazdasági aktivitás, mezőgazdasági népesség	18	
iskolai végzettség, analfabétizmus	3	
anyanyelv, nyelvtudás, nemzetiség, vallás	8	
Területi és települési szempontú népességi elemzések		35
agglomeráció; város-falu; városfejlesztés; külterületi, tanyai	22	
területi népességfejlődés	6	
népsűrűség, néptömörülés	7	
Család és lakás		11
család és háztartás	4	
lakás, lakóház, háztulajdon	7	
Népességleírások[2]		8
Népmozgalom		7
módszerek	3	
népmozgalmi adatok ismertetése	4	
Születések, termékenység		15
születések, népmozgalmi termékenység	5	
népszámlálási termékenység	6	
termékenység, házas termékenység	4	
Halandóság		4
csecsemőhalandóság	2	
halandóság, halálokok	2	
Vándorlás, idegenforgalom		6
Népesedés, népszaporodás		14
Történeti szempontok		13
történeti demográfia/statisztika	7	
demográfia/statisztika története	6	
Egyéb témakörök		17
nemzetközi szervezetek, beszámolók ülésekről	8	
demográfia tanítása	3	
egyéb	6	
Összesen		205

[1]A népességösszeírásokat is beleértve.
[2]Egyes országok, területek népességének ismertetése; főleg népszámlálási adatok alapján.

A tábla összeállítása arról tanúskodik, hogy leggyakrabban népszámlálási kérdésekkel és a népszámlálási eredmények ismertetésével foglalkozott. Tulajdonképpen ide sorolhatók azok a strukturális (kor, foglalkozás, műveltség, anyanyelv, nemzetiség, vallás stb), valamint területi és települési szempontú népességi elemzései is, amelyeket népszámlálási adatok alapján végzett. Ez utóbbiaknál gyakran nemcsak adatismertetés volt a célja, hanem a népességi jellemzők tanulmányozása. A táblában feltüntetett módszertani jellegű (népszámlálási és népmozgalmi) munkái mellett, a legtöbb tanulmánya tartalmaz módszertani utalásokat is. A népességi statisztikák fejlesztésére tett erőfeszítései nem annyira a statisztikai szolgálat színvonalának emelését célozták, mint inkább a demográfia fejlődését, a népességtudományi elemzés számára szükséges adatbázis megteremtése révén. Mint írta: "a népszámlálási téren tapasztalható minden előbbrehaladás nem csupán a gyakorlati statisztikai tevékenységet érdekli, de ugyanakkor megvan a fontossága a tudományos demográfia szempontjából is" (3).

Az álló népességgel kapcsolatos tanulmányainál ugyan ritkábban, de mégis elég gyakran vizsgálta a népességi változások területét is. Első közleményeit például a nagyobb városok csecsemő- és gümőkórhalandóságáról írta 1926-ban (4). Halandósági kérdésekről ezután ritkábban írt, de annál gyakrabban foglalkoztatta a születések és a termékenység kérdésköre. (Megjegyzem, hogy beszélgetéseink során többször is emlegette demográfiai terminológiánk egy keserves fogyatékosságát, a '*natality*'-nek megfelelő magyar szó hiányát. Azt, hogy az ember ugyan halandó és esendő, de nem 'születendő', s így írhatunk ugyan a halandóságról, de nem a 'szülendőségről'; ez utóbbi kifejezést eleink sajnos nem vezették be a magyar demográfia szótárába. Végül, ha ritkán is, a 'natalitás' kifejezést használta.)

A termékenység kérdéseit mind a népszámlálási mind a népmozgalmi adatok alapján vizsgálta, de helyesléssel nézte az 1950-es évek végén megkezdett képviseleti adatgyűjtéseinket is a termékenység és családtervezés körében, amelyekben nyugdíjazása miatt sajnos már nem vehetett aktívan részt. Bár helyeselte ezeket a vizsgálatokat, fenntartotta azt a véleményét, amelyet az IUSSP londoni konferenciájára küldött dolgozatában is hangsúlyozott: "Négy népszámlálás alkalmával... szerzett közvetlen tapasztalataink szerint a népszámlálások révén szerzett ismeretek a termékenységről szükségesek és nélkülözhetetlenek maradnak a legkorszerűbb e téren végzett különleges vizsgálatok bevezetése esetében is. Úgy hisszük, hogy egy pillantás a dolgozatban közölt magyar adatokra támogatja ezt a meggyőződést" (5).

A népességi változások tárgykörébe tartoznak továbbá a vándorlásokról, s az idegenforgalomról írott tanulmányai. A népességi állapotfelvételek, s a népességi változások megfigyelései alapján gyakran foglalkozott a népesedés, népszaporodás kérdéseivel. Bár a házasodás és házasságmegszűnés (válás, özvegyülés) elemzésének nem szentelt külön munkát, annál inkább foglalkoztatta a család és a háztartás kérdésköre, azok népszámlálási megfigyelése, s e téren olyan úttörő munkát végzett, amire az egyébként túlzottan is szerény tudós joggal volt büszke.

Túlzott szerénységét tanúsítják számos tanulmányának a címei, amelyben csupán a tárgy "néhány vonatkozását" említette vagy csupán "adalékokat", "széljegyzeteket" kívánt nyújtani a tárgyhoz. Különösen idegen nyelvű tanulmányainak címeiben gyakoriak a *"quelque caractéristiques", "contributions à la", "einige Bemerkungen", "certain résultats de quelque statistiques", "sur quelque aspects", "on some data", "on some tasks"* kifejezések. Mindezek ismeretében meglepetéssel olvastam a New York-i IUSSP konferenciára beküldött tanulmányának befejező mondatát, amely így hangzott: "A magyar népszámlálások ily módon kifejlesztett családstatisztikai elemzése elsősorban természetesen a hazai használat számára értékes, véleményünk szerint azonban némi nemzetközi figyelmet is érdemel nemcsak a statisztikai módszertan, hanem a szociológia, szociográfia, demográfia és népességpolitika szempontjából is" (6). Igaz, ez a nagyon is mérsékelt dicsekvés nem a saját személyének szólt, hanem a magyar demográfiának és statisztikának; a saját szerepét nem is említette, csupán *Keleti Károlyra* utalt a bevezetőben, s *Thirring Gusztávra* egy lábjegyzetben.

Thirring Lajos a demográfus

Műveinek széles spektruma is mutatja, hogy véleménye szerint nem a népességtudomány valamely szűken körülhatárolt területét művelő «szakértő» («expert») a jó és társadalmilag is hasznos demográfus, hanem az, aki a népességi jellemzők és a demográfiai jelenségek széles körében járatos, aki ismeri nemcsak az adatgyűjtés, feldolgozás, elemzés és közlés szabályait, hanem tájékozott a szomszédos tudományok idevonatkozó eredményei terén is. Mindezt természetesen így soha nem írta le, de beszélgetéseink során nézetei elég világosan körvonalazódtak. A széles körű ismereteket, s nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakmai irodalom figyelemmel kísérését is fontosnak tartotta. Talán jelmondata lehetett volna, hogy nem csak írni kell tudni, hanem olvasni is. Többször is előfordult, hogy megkérdeztük a véleményét; mondjuk: *Lajos* bácsi mit szól X.Y. úr cikkéhez a Populationban? Nem tudom, felelte, még csak a múlt évi második számnál tartok. Rendszeresen olvasott, s igyekezett lépést tartani az egyre bővülő demográfai irodalommal.

Ki nem mondott elve volt az is, hogy aki a népességgel akar foglalkozni, annak ismernie kell a tanulmányozott népességet, életkörülményeit, lakóhelyeit, gazdasági viszonyait, történelmét. E célból gyakran indult velünk országjárásra a népmozgalmi adatgyűjtések ellenőrzése vagy a népszámlálás előkészítése ürügyén, amikor a hivatalos ügyek intézése mellett az is érdekelte, hogy mit mond a tanácselnök a problémáiról, a körzeti orvos a hozzá járó betegekről, hogyan halad egy-egy román stílusú templom, gótikus épület vagy várrom restaurálása vagy hogyan pusztul valamelyik műemlékünk, mi a hozama a gazdaságnak, mit eszik a falu népe, milyen bort termelnek, és így tovább. Jól ismerte az országot. Nem tudom hány településen járt, de az akkori 3200 község mindegyikének valószínű, hogy legalább is a nevét tudta. Hogy mennyire

szükséges azt a népet ismerni, amelyet demográfiai szempontból tanulmányozni akarunk, arra leginkább akkor döbbentem rá, amikor a sors Nigériába rendelt a demográfia professzorának, amelynek népéről néhány könyv adatain kívül csak annyit tudtam, hogy valószínűleg befejezték már a törzsi-politikai alapon vívott, olaj hátterű polgárháborút. De arra is rájöttem, hogy mennyire igaza volt abban, hogy a demográfusnak a népet, legalább egy népet jól kell ismernie, mert a párhuzamok más népek megértését is megkönnyítik.

Többé-kevésbbé egyetértek azzal a véleménnyel, amelyet egyik akadémiai bírálója írt róla, de úgy érzem, az adott vélemény kiegészítésre szorul. Az opponens véleménye szerint "*Dr. Thirring Lajos* a demográfiát sohasem tekintette a népességi statisztikával azonosnak a sok érintkezési pont ellenére sem. Az ún. tiszta demográfiai kutatások értékét természetesen elismerte, de a népesség és népesedés kérdéseinek szélesebb összefüggésekben való vizsgálatára törekedett, így a közgazdaságtudomány, a településtudomány, a történettudomány érintkezési pontjainak megvilágítására. Maga ez irányban főleg településdemográfiai, gazdaságdemográfiai és történeti demográfiai dolgozataiban mutatott példát" (7).

Az nem kétséges, hogy a demográfiát sohasem tekintette azonosnak a népességstatisztikával. Ez azonban nem egyértelmű azzal, mintha a népességi statisztikákat a demográfiától független területnek minősítette volna. A népesedésstatisztikát a módszerek olyan évszázadok során kialakult területének tartotta, amelynek ugyan sajátos szabályai vannak, de — s ezt írásaiban is gyakran hangsúlyozta — amely alá van vetve a demográfia, a népességtudomány (és más tudományok, beleértve az államigazgatási, politikai tudományok körét is) követelményeinek. A népességi statisztikát tehát a demográfia részének tartotta, a népesség megismerése és leírása sajátos módszerének. Ámbár az is igaz, hogy a statisztikáról (a «szocialista» statisztikáról) dúló viták idején beszélgetéseinkben hajlott afelé az álláspont felé, hogy ha a statisztikát nem tudományos módszernek kell tekintenünk, hanem a statisztikai módszereket s az azok révén feltárt ismereteket együttesen mint társadalmi-gazdasági tudományt kell kezelnünk, ez esetben a népesség statisztikája is része lehet ennek a «tudománynak». Meggyőződése volt, hogy a népességre vonatkozó ismeretek feltárása, amire egész életének munkáját áldozta, szükséges és nélkülözhetetlen, akár demográfia, demológia, népességtudomány, népességkutatás vagy népességi statisztika címke alatt folyik is a munka.

Az is kétségtelen, hogy soha nem írt sem a stabil népesség elméletéről, sem a statisztikai modelekről s az úgynevezett matematikai demográfiával sem foglalkozott. Viszont tájékozott volt felőlük, hiszen minden szakmai munkát, amit megkapott, lelkiismeretesen elolvasott. Nem elméleti, hanem gyakorlati demográfus volt. Így természetesen nemcsak értékelte a «tiszta demográfia», a formális demográfia törekvéseit, s általában a demográfiai számításokat, hanem — ha gyakorlati alkalmazhatóságukról meggyőződött — azok alkalmazását is szorgalmazta. Magam is ennek az érdeklődésének köszönhettem, hogy végül is demográfus lettem. Az Akadémia belföldi tudományos kutatói ösztöndíjával, 1952-ben mint «biostatisztikus» a Természettudományi Múzeum-

ban dolgoztam, s *Nemeskéri Jánossal* előadást tartottunk az Archeológiai Társaságban a kérpusztai XI. századi temető feltárásának történeti demográfiai vonatkozásairól. Az előadáson, amelyen egy primitív halandósági tábla rekonstrukciót is bemutattam, Ő is megjelent, s az előadás után megkérdezte tőlem, hogy nem mennék-e át a Hivatalba. Minthogy az ösztöndíjamnak már végére jártam, természetesen örömmel mentem át a KSH-ba, ahol első munkám a halandósági táblák és reprodukciós számítások irodalmának átnézése és a tárgykör vele való többszöri hosszas megvitatása volt. Így szereztem tudomást arról, hogy jól ismerte nemcsak az ide vonatkozó magyar irodalmat *Fáy András* és *Raffmann Jákó* tábláitól kezdve *Szél Tivadar* és *Barsy Gyula* munkáiig, hanem a nemzetközi — elsősorban a német és francia nyelvű — irodalmat is, s amit ebből hasznosnak ítélt, azt nálunk is meg akarta valósítani. Ha nem is publikálta, tudomásom szerint számításokat végzett a stacionér népességre és szorgalmazta a stabil népességi mutatók alkalmazását is. A kohorsz megközelítésnek is híve volt. Egyik londoni IUSSP konferenciára beküldött tanulmányában például hivatkozott *Vízaknai Antal* úttörő szerepére a házas kohorszok termékenységének megfigyelése terén (8), s maga is tervbe vette kohorsz halandósági táblák összeállítását. Azt ugyan nem hiszem, hogy — mondjuk — a továbbélési függvény logitjainak principal component elemzése vagy *Gompertz*-«relational» modelljének a termékenység becslésére történő alkalmazása túlságosan érdekelte volna, de ha a többváltozós modellek már akkoriban is olyan hozzáférhetők, mint ma, demográfiai elemzéseinek megközelítési módja alapján úgy gondolom, hogy azok alkalmazását valószínűleg fontolóra vette volna.

Megjegyzem, szerettem volna azonnal készíteni egy halandósági táblát, sajnos ez több okból is elmaradt. Az egyik ok, nem annyira rajtam múlott, inkább a kor jellemzője volt. Bármennyire hihetetlen is, az igazság az, hogy nem jutottam hozzá a hivatal halálozási statisztikáihoz, s az 1949-es népszámlálás koradatai sem állottak rendelkezésemre. Az adatok ugyanis «titkosak» voltak, s akkoriban a «dolgozók» is úgy dolgoztak, hogy egyfelől elbástyázták magukat az egykor használatos «logarhengerekkel» meg a «traktorokkal» (hatalmasan zörgő, elektromos-mechanikus számítógépekkel), félkarjukkal pedig eltakarták a munkájukat, úgy hogy a szomszédjuk se láthassa, hogy mit és hogyan művelnek. (Ez utóbbi egyébként inkább a kenyér féltése miatt, mint a titkosság érdekében történt.) Természetesen megkaphattam volna az engedélyt, hogy az adatokhoz jussak, de egyrészt nem akartam felkavarni az osztály békéjét, másrészt pedig egyre újabb és sürgősebb napi munkák jöttek; 1953-ban a népmozgalmi statisztikák tartalmának, adatgyűjtési és feldolgozási rendszerének fejlesztése. A halandósági tábla készítése pedig — azt hiszem — azért nem volt olyan sürgős, mert főnököm hajlott arra az álláspontra, hogy a táblát területi részletezésű tábla-sorozatként kellene elkészíteni a népszámlálások megbízható népességi adataira s a népszámlálás körüli évek halandóságára építve, én meg azon voltam, hogy inkább minden év halandóságáról készítsünk országos táblát a népesség-továbbvezetés adatai alapján, s a döntést halogatta. Végül is azonban, három vagy négy év után az Ő irányítása alatt készítette el

Pallós Emil az első háború utáni halandósági táblákat, *Barsy Gyula* közreműködésével; én már csak asszisztáltam a munkálatoknál.

Végül még egy megjegyzés kívánkozik az opponensi vélemény kiegészítéséhez. Úgy vélem, *Thirring Lajos* szakmai működése nemcsak a demográfia határterületeinek megvilágítására szorítkozott, hanem a demográfiának majdnem teljes egészére kiterjedt. Emellett természetesen az is igaz, hogy vizsgálatainak eredményei más tudományok számára is értékesek voltak.

A demográfiai elemzésről

A demográfiai elemzés terén két olyan vezérelvet követett, amelyek — úgy gondolom — ma is megszívlelendők. Az egyik a jelenségek időbeni alakulásának figyelemmel kísérése, a másik a strukturális tényezők (változók) szerepének felderítése és azok zavaró hatásának kiküszöbölése. A múlttal való összehasonlítás, a népességfejlődés figyelemmel kísérése, a trendek felismerése vizsgálatainak egyik fő területe volt. Már doktori disszertációja is a városok népességére vonatkozó idősorokkal foglalkozott, s a népösszetétel s a népesedési jelenségek változásai és azok problémái később is újra meg újra foglalkoztatták (9). Különös figyelmet szentelt a jelenség időbeni alakulására termékenységi vizsgálataiban, de csaknem minden elemző tanulmányában szerepel időbeli összehasonlítás. Az idősorok fenntartásának szükségességét, s az időbeni összehasonlíthatóság biztosítását mind a statisztika, mind a demográfia egyik alapvető követelményének tartotta. A népszámlálás — írta — "állapotfelvétel, de alapvetően szükséges — éspedig tudományos szempontból is —, hogy adatai nemcsak a népességi statika, hanem a dinamika megismeréséhez is adjanak támpontokat. Mégpedig elsősorban azáltal, hogy fogalmi meghatározásai, gazdasági ági, foglalkozási és egyéb névjegyzékei és legfőképpen feldolgozásai nemcsupán az 1960 körüli népességi helyzet pontos és korszerű feltárását tegyék majd lehetővé, hanem a múlttal való összehasonlítást, idősorok képzését is" (10).

A jelenségek időbeni alakulásának megfigyelése természetesen nemcsak a változások trendjeinek felismerésére nyújt lehetőséget, hanem arra is, hogy ellenőrizzük vajon az adott időpontban vagy időszakban felismert sajátosság, összefüggés, hatás egyedi-e vagy általánosabb érvényű; érvényes-e más időpontokban vagy korszakokban (időtartamok alatt) is. A hosszabb idejű megfigyeléseknek megvan az az előnye is, hogy a jelenségre vonatkozó diszkrét változóknak kevésbé gyakori kategóriái számára is elégséges számú megfigyelést biztosíthat. Az időben folyamatos megfigyeléseknek ezeket az előnyeit az IUSSP 1959. évi bécsi kongresszusára készített tanulmányában értékesítette (11). 1953-ban ugyanis a csecsemőhalálozásokra vonatkozóan is bevezettük a születési sorrend kérdezését, amely a születési statisztikákban már 1934 óta feldolgozásra került. Így a tanulmány elkészítésekor már négy év adatai állottak rendelkezésére a csecsemőhalandóság és a halvaszületések gyakoriságának születési sorrend szerinti elemzésére. Az idősorok bemutatása mellett a diszkrét változó (születési

sorrend) szerinti gyakoriságok elemzésére, hogy robusztus eredményeket kapjon, összevonta a négy év adatait s a négy év átlagai alapján jutott a megállapításhoz: a halvaszületések gyakorisága és a csecsemőhalandóság a születési sorrend szerint egyaránt "J" alakú görbével írható le. Ugyancsak a négy év összevont adatainak átlagai alapján mutatta ki azt is, hogy a születési sorrenddel a csecsemőhalottak két fő halálok-csoportjának az aránya is változik: a születési sorrend növekedésével együtt nő az exogén és csökken az endogén halálokok aránya.

Az idősorok folytatását, az összehasonlíthatóság biztosítását a hivatali munka gyakorlatában is igyekezett megvalósítani. Volt egy időszak az 1950-es években, amikor a gazdaságstatisztikai munkálatok előtérbe helyezése egyúttal a népesedési statisztikák lebecsülését, s az arra fordított alapok egy részének elvonását eredményezte. Ez egyfelől létszám csökkentéssel járt, másrészt sor került a feldolgozások redukálására is. Egy délután összehívott néhányunkat az előző évi feldolgozási táblákkal, hogy megbeszélje velünk milyen feldolgozások elhagyása lenne a legkevésbbé fájdalmas. Sorra vettük a táblákat; ezt ezért meg ezért nem hagyhatjuk el, amazt meg azért, és így tovább. Végül a születési táblafeldolgozások közül az ún. «intervallumos» (születési időköz) táblákra valaki azt javasolta, hogy azokat talán elhagyhatnánk, hiszen úgy sem foglalkozik velük senki. A javaslatra az egyébként szelíd, s a kényszerűséget nyugodt megvetéssel tudomásul vevő főnökünk majdnem tűzbe jött. Hagyjuk el az intervallumos táblákat? Csak azért mert eddig még senki sem foglalkozott velük? Szakítsuk meg a feldolgozások idősorát? Szó sem lehet róla! Végül is egyetlen idősort sem hagytunk félbe, talán a többvátozós kombinációjú táblák közül mondtunk le egy-egy vátozóról készített táblázatról.

A demográfiai elemzés másik alapvető megközelítése, amit munkáiban gyakran használt, az a strukturális vagy «zavaró» tényezők kiküszöbölése, semlegesítése volt. Határozottan híve volt a többváltozós elemzéseknek már akkor, amikor még nem állottak rendelkezésre személyi számítógépek a megfelelő elemzési programokkal a többszörös klasszifikációs elemzésre (MCA), az általános lineáris vagy log-lineáris modellekre, a «path» elemzésre, többváltozós hazárd modelekre stb. A többváltozós elemzésről inkább csak az egyetemeken tanulhattak a diákok, gyakorlati alkalmazásuk nem érte meg a fáradságot. Mindössze két esetről tudok az akkori időkből arra, hogy valakinek volt elég ideje hozzá, hogy demográfiai elemzés céljából valóban leüljön egy számológép mellé és elvégezze a többes korrelációhoz szükséges számításokat; az egyik egy magyar kollégánk volt, a másik egy bangladeshi tanítványom a kairói ENSZ Demográfiai Központban. Természetesen *Thirring Lajosnak* sem volt erre ideje, s valószínűleg nem is hitte, hogy a kapott eredmények arányban állnának a fáradsággal. Ha nem is alkalmazta a ma használatos elemzési programokat, annál többet foglalkozott összehasonlító és differenciális elemzéseiben a jelenségekre ható strukturális «háttér» változókkal; elsősorban a legfontosabb demográfiai változó, az életkor «zavaró» hatásának kiküszöbölésével.

A zavaró tényezők kiküszöbölésének két módját alkalmazta: a standardizálást és a többváltozós táblákat. Emlékszem egyik korai beszélgetésünkre az 1950-es évek elején arról, hogy milyen standard népességet használjunk a halandóság időbeli összehasonlítására. Valószínűleg ennek, s az ezt követő megbeszéléseknek alapján alakult ki bennem is az a meggyőződés, hogy ha valamilyen demográfiai számítást, elemzést akarunk alkalmazni, akkor először pontosan meg kell fogalmazni azt a kérdést, amire a számításból vagy elemzésből választ akarunk kapni. A halandóság standardizálása időbeni összehasonlítás esetén például arra adhat választ, hogy milyen lenne az adott népesség halandósága ha korösszetétele olyan maradt volna, mint egy korábbi időben volt? Vagy megfordítva: milyen lett volna a halandóság korábban, ha már akkor is olyan lett volna a korösszetétel, mint a standardizálás idején? Véleménye szerint mindkét kérdésfeltevés jogos és indokolt, s ennek alapján a halandóságot vagy két irányban vagy az évkönyvek számára több népszámlás korösszetételére is standardizáltuk. Azt hiszem ez a gyakorlat máig is fennáll.

Hasonlóképpen a különböző népességek, néprétegek halandóságának vagy termékenységének összehasonlítására a standardizálással olyan kérdésekre kaphatunk választ, hogy milyen lenne az egyes népességek vagy rétegek halandósága vagy termékenysége, ha korösszetételük olyan lenne mint *a)* az egyiké vagy a másiké, *b)* egy harmadiké (egy időben például a halandóság nemzetközi összehasonlítására a háborúktól el nem torzított svéd korösszetételt ajánlották standard népességként), s végül *c)* az egész népességé (ez utóbbi az összehasonlító rétegvizsgálatokban gyakori). Ilyen kérdésekre válaszolt a standardizálással Ő is munkáiban. A termékenység vizsgálatában például egyfelől a jellegzetesebb társadalmi-gazdasági-foglalkozási csoportok 1930. és 1949. évi átlagos gyermekszámait időbeli összehasonlítás céljából a házas nők 1930. évi kormegoszlására standardizálta másfelől az összes nők 1949. évi kormegoszlása alapján hasonlította össze a rétegek átlagos gyermekszámait és az összes szülő nők 1955. évi kormegoszlása alapján azok átlagos születési sorrendjeit (12). A standardizálás ugyan kiküszöböli a strukturális változók különbségeinek «zavaró» hatását, de szerinte e változók hatását is szükséges tanulmányozni.

A strukturális vátozók hatását a többváltozós (egykori szakmai nyelvünkön: *kombinált*) táblák segítségével tanulmányozta. A kombinált táblák oldalrovatai rendszerint a strukturális változót (például az életkort és a házasságtartamot) vagy több vátozó kombinációját tartalmazták, amely szerint a vizsgált jelenségek mutatóit csoportosította, a táblafejek pedig az összehasonlítás ismérveit (idő, réteg) (5, 12, 13). Összehasonlító elemzéseinek menetét a falusi és városi termékenységről írott tanulmánya (13) alapján a következőkkel jellemezhetjük. Először is a vizsgálati anyag, s az előzmények ismertetése után felállította a munkahipotézisét, ha nem is nevezte annak. "Nyilvánvaló — írta —, hogy a gyermekszám-átlagnak ... a városi jelleg csökkenésével s a vidéki (falusi) színezet fokozódásával párhuzamos, lépcsőzetesen emelkedő szintje számos ... tényező befolyásának eredője" (p. 311). A következő lépés annak megállapítása volt, hogy a megfigyelt lépcsőzetes szintkülönbségek valóban olyan

tényezőknek tulajdoníthatók-e, mint a falusi és városi életforma különbségei (beleértve a társadalmi-gazdasági, kulturális különbségeket, a városi és falusi lakásviszonyok és családtervezési szokások különbségeit) vagy pedig egyéb strukturális különbségeknek. "Mindenekelőtt — a natalitás elsődlegesen biológiai jellegére tekintettel — a termékenységi mutatók *életkor* szerinti alakulása érdemel megkülönböztetett figyelmet" (*ibid*). Hasonló figyelmet érdemelnek a házasságtartam-specifikus mutatók is, amelyek vizsgálata alapján megállapította, hogy: "A családnövekedés időrendje, üteme és mértéke terén az életkor és a házasságtartam között az esetek meglehetősen nagy többségében szoros a kapcsolat" (*op. cit.* pp. 313—5). Végül megvizsgálta a falu-város termékenységi különbségeit a kor és házasságtartam kombinációjában is az 1930-as és 1960-as népszámlálási adatok alapján a termékenységi differenciák állandóságának, illetve módosulási irányainak megállapítására.

Kombinációs táblákat egyébként is szívesen alkalmazott nemcsak a szerkezeti változók hatásának kiküszöbölésére, hanem összefüggések felderítésére is. Termékenységi vizsgálataiban például kitért a társadalmi-gazdasági rétegek falu-város szerinti (13, p. 318), foglalkozási rétegek vallás szerinti kombinációjára is, természetesen utalva a szerkezeti változók befolyására, s egyes képzett csoportok csekély esetszámára. A vallás szerinti különbségekről például a következőket írta: "Mikor (a vallások szerinti termékenység) társadalmi-gazdasági csoportosítással kombinált, az adatok legkiemelkedőbb jellegzetessége a korösszetétel befolyásával meg nem magyarázott elég nagy pozitív különbség a római katolikus és református (kálvinista) elemek között az egykori mezőgazdasági önállók rétegében" (14). Természetesen nemcsak az életkor és a házasságtartam voltak azok a strukturális változók, amelyek befolyását a vizsgált jelenségre figyelembe vette, hanem — az idősorok esetében — az egyéb strukturális változások is. A londoni IUSSP kongresszuson előadott tanulmányában például utalt a nagy társadalmi átalakulásra és mobilitásra, amelyet szerepét így világított meg: (Ilyen változás volt) "például a magasabb termékenységű mezőgazdasági elemek jelentős részének átáramlása az iparba és nagy számú nem-mezőgazdasági munkásnak nem-fizikai jellegű foglalkozásokba való helyezése. Ezeknek az eltolódásoknak kettős hatása egyfelől a magasabb születési sorrendek (és az ezzel együttjáró termékenységi szokások) átáramlása, másfelől az átáramlott csoport gyakran gyors hasonulása a befogadó réteg családtervezési magatartásához" (15).

Az adatok elemzéséről vallott elvei között még néhány alapvető fontosságú «apróság»-ról kell megemlékeznem. A legfontosabb ezek között a *pontosság*. Az adat nem *adat* addig, amíg nincs ellenőrizve. A kódolást ellenőrizni kell, mert abba gyakran csúszik be hiba. Az alaptáblákat keresztbe-kasul összegezni kell, s a sorok és oszlopok összegeinek «vágniuk» kell a mindösszesen sarokösszeggel. A «gépi» tábla sem tábla addig, amíg statisztikailag és értelem szerint is nincs ellenőrizve. A számításokat kétszer kell elvégezni, hogy az esetleg elkövetett hibák kiütközzenek. Nem szabad semmit sem publikálni, amíg a közlésre szánt anyag nincs ellenőrizve, «összeolvasva». Nem lehet addig

összehasonlításról beszélni, amíg az összehasonlíthatóság feltételei nincsenek tisztázva.

A pontosság követelményeihez járult az *érthetőség* követelménye. A források, a felhasznált anyag és az elemzés módszereinek kritikai ismertetése az elemzés része, amely nélkül az «eredmények» félreérthetők vagy félrevezetők. Az elemző (és minden egyéb) táblát úgy kell megszerkeszteni, hogy az mindenki számára érthető legyen. A régi statisztikusok nyomán az olyan táblákat tartotta ideálisnak, amelynek a feje olvasható szöveget, mondatot tartalmazott. Sajnálta, hogy ezt ma már nem lehet következetesen megvalósítani, de igyekezett ezen a táblákhoz fűzött bőséges lábjegyzetek révén segíteni. Az is elve volt, hogy ha a táblázatban közölt adat nem felel meg teljesen a tábla követelményeinek vagy a szöveg magyarázat nélkül félrevezető lehet vagy a közölt információ megvilágításra szorul, akkor a táblához, a tanulmányhoz jegyzetet kell csatolni. Ezt az elvet nemcsak megkövetelte, hanem maga is követte. A bécsi IUSSP kongresszusra küldött tanulmányához például a táblázatok lábjegyzetein túlmenően további 25 jegyzetet csatolt, a londoni kongresszusra küldött két oldalnyi szöveghez pedig majdnem egy teljes oldal jegyzetet fűzött. Az 1965. évi belgrádi népességi világkonferenciára beküldött tanulmányát pedig a terjedelem szigorú korlátozása miatti méltatlankodásának kifejezést adva így kezdte: "Ebben a dolgozatban nem teszünk többet, mint összefoglaljuk a legjellegzetesebb adatokat és sajátosságokat. Hely hiányában az utolsó pillanatban el kellett hagynunk sok magyarázó jegyzetet, öt táblázatot és az egész bibliográfiát" (16). Legfontosabb követelménynek e téren azonban azt tartotta, hogy magyarul kell írni, jó magyarsággal, azaz érthetően, sallangoktól és frázisoktól mentesen. A jó magyar stílus érdekében nem riadt vissza attól sem, hogy szólás-mondásokat, közmondásokat szőjjön tudományos értekezései szövegébe, például "ami elvész a réven, az bőségesen megtérül a vámon" (17).

A tudományszervezésről

Az 1950-es években, miután átvészeltük a népesedésstatisztikák háttérbe szorításával együttjáró «racionalizálás» veszedelmeit, azon voltunk, hogy ne csak a demográfiai statisztikákat emeljük világviszonylatban is az élvonalba, hanem a demográfiai kutatásokat is megindítsuk, amire — úgy éreztük — az élet számos vonatkozásában sürgős szükség van, s ami az országnak az adott körülmények között is javára válhat. A demográfiai statisztikák fejlesztése elsősorban a népmozgalmi adatgyűjtés átszervezésére, teljességének és minőségének biztosítására, tartalmának kibővítésére, a gépi feldolgozásra való áttérésre, a nemzetközi ajánlásokkal (haláloki és foglalkozási névjegyzékek, népmozgalmi és népszámlálási standardok) való egyeztetésre, a demográfiai számításoknak (halandósági táblák, reprodukciós mutatók, népességi előrejelzések) a hivatali rutinba való bevezetésére, a népességstatisztikai szakvizsgák anyagának összeállítására, új adatgyűjtések (a belső és külső vándorlás folyamatos megfigyelése, mintavételi vizsgálatok) megszervezésére és az 1960.

évi népszámlálás megtervezésére terjedt ki, ami a rövid «titkossági korszak» kereteinek áttörése után természetesen a megszerzett adatok közreadását, megfelelő magyarázatát is megkövetelte. Elkészítettünk egy kiadványt Magyarország 1955. évi népesedéséről, amelyet a rákövetkező években a demográfiai évkönyvek sorozata követett. A demográfai kutatások elindítására tehát nemcsak az bátorított fel bennünket, hogy a demográfia magyarországi művelőinek derékhada már a korábbi korszakokban is a hivatal szakemberei közül került ki, hanem erre az adatgyűjtéseink eredményei közreadásának követelménye is ösztönzött. A magyar demográfia újjászervezése, modern értelemben való kifejlesztése érdekében tervbe vettük egy demográfiai folyóirat megindítását, akadémiai demográfiai bizottság és népességtudományi intézet létesítését, s végül egy demográfiai tankönyv megírását.

Szinte hihetetlennek tűnik, hogy az akkori körülmények között, sikerült előbb-utóbb mindezeket a terveket megvalósítani. S ebben *Thirring Lajosnak* nem kis érdeme volt; gyakran az Ő példája, tanácsa adott eligazítást a tudományszervezés útvesztőiben. Nem kívánok itt a politikai rendszerből adódó nehézségekre kitérni, csupán az egykori magyar tudományos élet néhány retrográd, provinciális vonásából eredő problémát említek, amelyek némelyike nem is csupán magyar jellegzetesség volt.

Elsőként kell említeni a *szakmai kritika* hiányát. Kritikában persze bőven volt részünk. Volt «építő» kritika, «önkritika», ledorongoló kritika, egekig magasztaló kritika, de indulatoktól, személyi érdekektől mentes, tényeken és érveken alapuló szakmai kritika alig. Mi viszont megszoktuk azt, hogy *Thirring Lajos* nemcsak megkérdezte, hanem meg is hallgatta véleményünket, ellenvetéseket tett, s helytálló érveinket figyelembe vette. Ha mi javasoltunk valamit, megmondta miért ért egyet vele vagy miért ellenzi. A döntések gyakran hosszas megvitatások, érvek és ellenérvek megfontolása alapján születtek, néha csak napok múltán. Nem ragaszkodott a saját véleményéhez, elfogadta az ellenérvet, ha az szakmailag helytállóbb volt. Néha a megbeszélések során egyik megoldást sem lehetett megvédeni az ellenérvekkel szemben, s a vitatkozás egy harmadik, szakmai szempontból legmegfelelőbb megoldást eredményezett, esetleg kompromisszumhoz vezetett. A szakmai viták senki önérzetét nem bántották, ellenkezőleg szívesen tanultunk belőle. Ha dolgozatait vagy tervezeteit megmutatta, Ő is örült a szakmai kritikának, mert ezzel a munka minősége javult, s ezt tartotta legfontosabbnak. (Természetesen nem minden kritikát fogadott el; a lábjegyzetek számának és terjedelmének mérséklésére tett javaslatainkat például teljesen figyelmen kívül hagyta.)

Talán a szakmai kritika hiányával is összefüggött az egykori provinciális tudományos életnek az a problémája, amelyet egy régi népdal első sorával lehetne talán legjobban jellemezni: "Én vagyok a ... Én vagyok a kúnsági fi." A tudományos élet gyakorlatába átültetve ez úgy hangzott, hogy én vagyok a magyar (lengyel, bolgár, osztrák, cseh, etc.) ez meg az, a többiek senkik. Ettől a szemlélettől néhány komoly tudósunk sem volt mentes. Emlékszem egyszer, még anthropológus koromban, egy ásatási nap végén összejöttünk egy feketére az egyik valóban kiváló idősebb régészünkkel. A régész jó mesélő

volt, s körülbelül másfél óra leforgása alatt vázolta számunkra a magyar archaeológiai tudomány helyzetét, leszedve a keresztvizet kivétel nélkül minden egyes kollégája és kolléganője fejéről. Az «én vagyok a magyar ez meg az» képviselői soha meg nem értették, hogy az a tudomány, amelynek csak egyetlen képviselője van egy országban, aligha lehet komolyan művelt tudomány. Hasonlóan provinciális látókörből eredt az a büszkeség is, amelyet a "Magyarországon először", azaz más országok után Magyarországon először alkalmazott, készített, leírt címke jelzett. Ennél is rosszabb provinciális tünet volt a «spanyolviaszk újbóli feltalálása», amely abból származott, hogy a kutató szeme csak a korabeli magyar glóbuszra tekintett, mert sem a régebbi kutatások, sem a nemzetközi munkák eredményeit nem ismerte.

Thirring Lajostól távol állott minden provincializmus. Arra ugyan büszke volt, amit a magyar tudomány vagy azon belül a demográfia adott a világnak, de azt tartotta, hogy a munka önmagában kell legyen jó, értékes és hasznos, függetlenül attól, hogy ki, hol és mikor készítette. Közismert szerénysége megóvta attól, hogy túlbecsülje saját jelentőségét, megelégedett azzal, hogy mások ismerik és elismerik. (Nemzetközi tudományos tekintélye egyébként valóban nagy volt. A háború után például Ő volt az egyetlen magyar demográfus, akit külföldön is ismertek, de még nyugdíjazása után is, már mint magánember nemcsak kért, hanem kapott is belső vándorlási adatokat és magyarázatokat Bulgáriából, Lengyelországból, s az akkori Csehszlovákiából, Jugoszláviából, s a Német Demokratikus Köztársaságból a belgrádi népességi világkonferenciára írt tanulmányához. Valószínűleg adatszolgáltatóival szembeni felelősségérzete miatt sajnálkozott annyira azon, hogy a teljes bibliográfiát el kellett hagynia.) Sohasem a saját, hanem inkább a mások munkájának érdemeit hangsúlyozta. Igyekezett másokat is bevonni a demográfiai munkákba, másokat is bejuttatni a nemzetközi szakmai szervezetekbe. Ő ismertetett össze bennünket számos hivatalon kívül dolgozó szakemberrel, mint például *Barsy Gyulával, Bene Lajossal, Jordan Károllyal, Kiss Istvánnal, Melly Józseffel.* Az Ő ajánlása révén jutottunk be a Nemzetközi Népességtudományi Unióba (IUSSP) is; pontosabban — provincializmusunkat ellensúlyozandó — engem például úgy választatott meg, hogy egy holland és egy német kollégát kért fel ajánlómnak.

Bár neve nem szerepel rajta, mégis az ő szellemében és közreműködésével jött létre végül a demográfia tankönyv is. A *Demográfia* folyóirat megindítása után, amelynek Ő is részese volt, az 1950-es évek vége felé napirendre került a demográfia tankönyv megírása. *Thirring Lajos* már az 1940-es években résztvett a statisztikai szakvizsgák jegyzet sorozatainak szerkesztésében, 1954-ben pedig engem bízott meg a *Népességi statisztika* jegyzetének elkészítésével, a hivatali dolgozók számára kötelező szakmai alap és középfokú tanfolyamokhoz. Ezt a «művet» meg is találtam szakirodalmi munkássága bibliográfiájában a szerkesztési közreműködések részben. Nagy gyakorlatú és kiváló ítélőképességű szerkesztő volt, aki a szerkesztői munkát komolyan vette. Először is megbeszélte velem, hogy mi legyen az alap- és a középfokú szakvizsgák anyaga, s végül megegyeztünk, hogy a módszertani ismeretek mellett a jegyzet tartalmazni fogja a módszerek alkalmazásának eredményeit is. Minden egyes

fejezetet elolvasott, amint elkészült. Megbeszélte velem észrevételeit, javaslatokat tett, s ha ideje engedte újból átnézte a fejezetet sokszorosítás előtt. Természetes hát, hogy a demográfia tankönyv elkészítését is szorgalmazta, s javasolta, hogy abba vonjunk be «külső», szakértőket, továbbá azt, s hogy a tankönyv ölelje fel a módszerek és elméletek mellett a népességre vonatkozó ismereteket is. Akkori főosztályvezetőnk, *Szabady Egon* össze is hívott segítségével egy külső szakemberekből álló munkaközösséget, a munka azonban talán személyi, talán más okok miatt nem haladt, s miután 1959 januárjában *Thirring Lajost* kényszernyugdíjazták, teljesen elakadt. Minthogy a hivatalban egy ideig «perszóna non gráta», lett, végül is 1963 körül *Vukovich György* és *Klinger András* kollégákkal hárman láttunk neki a munkának, s meg is írtuk a könyv kétharmadát a vele megbeszélt módon. A harmadik harmadon hét «külső» szakértőből s három más hivatali kollégából álló «munkaközösség» osztozott. A *Bevezetés a demográfiába* 1964 márciusában jelent meg, egy példányát örömmel lapozgatta, s az őt ért méltatlanság ellenére is elismeréssel nyilatkozott róla.

A magyar demográfia légkörét régóta zavata a «két szomszédvár» címkével jellemezhető egészségtelen tünet: a demográfia «hivatali» és «akadémiai» művelői közötti szakadék. Az elkülönülés gyökerei vagy két évszázadra nyúlnak vissza. A demográfiai statisztikák «tudományos» és «gyakorlati» művelése között nem volt értékelhető kapcsolat; a «tudomány» művelői alig vettek vagy szerezhettek tudomást a «gyakorlati» eredményekről, s nem ismerték el azok művelőinek munkásságát, az állami apparátusban dolgozók pedig, bár az elemzés terén is megfelelő tudományos felkészültséggel rendelkeztek, munkáikat nem tették közzé, s nem keresték vagy nem találták meg a kapcsolatokat az «akadémiával» (18). A két terület közötti idegenség, ha később lényegesen enyhült is, nem szűnt meg teljesen (sőt a «két szomszédvár» szindrómát időnkint a Hivatal egyes részlegei között is meg lehetett állapítani), s a tudomány nem nélkülözhette *Thirring Lajos* hídverő szerepét, akit a hivatal és az akadémia egyaránt magáénak mondhatott, s aki nemcsak érdeklődött a demográfia határterületein folyó tudományos és gyakorlati munkák iránt, hanem azokban erejéhez mérten részt is vett. Az együttműködés kifejlesztésére, a szakemberek bevonására, munkaközösségek összehozására Ő adott példát, Ő tett javaslatokat. Az 1950-es évek végén például megegyeztünk a Közgazdasági Kiadóval egy időszerű demográfiai problémákat tárgyaló népszerű *Reflektorfényben* sorozat kiadására, amelynek keretében 1957 és 1959 között öt kis kötetet jelentettünk meg (19). Szakirodalmi munkásságának jegyzékében ugyan csak két kötet szerkesztésében való «közreműködésére» találtam utalást, de az igazság az, hogy az egész sorozat összeállításában segített tanácsaival, sőt az egyik kötetbe maga írta az összefoglaló zárszót. A sorozat nemcsak segítségével, hanem az Ő tudományszervezési elvei alapján készült; az öt kötet szerzői között hat hivatali szakértő neve mellett 23 (!) professzor és egyéb külső szakértő; orvos, közgazdász, jogász, szociológus, építész, ethnográfus, bíró stb. neve szerepelt.

Az öregedésről

Thirring Lajosról, a melegszívű és jó humorú emberről, a főnökről, a kollégáról, a barátról nem számolhatok be, ehhez írói tehetségre lenne szükség. A Hivatal régi dolgozóinak «tanácsos úr» volt, vagy ha nagyon «vonalasak» akartak lenni «Thirring kartárs». Nekünk «Lajos bácsi» volt és maradt mindvégig. Munkatársainak, beosztottjainak Ő testesítette meg a Hivatal *l'esprit de corps*-ját, adott példát a segítőkész kollegialitásra, a «dolgozók» megbecsülésére, a «szakmai becsület minimumának» minden helyzetben való fenntartására, bár soha egy rossz, vulgáris vagy sértő szót sem mondott. Szeretném azonban végül idézni az öregedésről vallott megszívlelendő nézeteit, amelyek helytálló voltát — amikor életútján odáig ért — a saját példájával bizonyította.

Ötvennyolc éves korában a már említett Reflektorfényben sorozat öregedésről szóló első kötetébe a következőket írta: Ahhoz, hogy az öregségnek ne csak a «tartama» legyen megfelelő, hanem a «tartalma is, tudvalevően sok minden szükséges. "Nem utolsó sorban nyilván az is, hogy az ember élete alkonyán se érezze magát feleslegesnek, hanem még öregségében is maga elé tűzhessen valamilyen életcélt. Például, ha a kellő munkabírás még megvan, egy megfelelő munkafeladat — lassan csökkenő mérvű — elvégzését. Ez lehet fizikai vagy szellemi munka, így termelő vagy kutató tevékenység; de ugyanúgy értékelendő a családi, házi munkálkodás; vagy egy élet tudásának, tapasztalatainak összefoglalása és átadása; sőt bizonyos koron túl már az egyszerű szemlélődés és elmélkedés is" (20).

Bár az egyszerű szemlélődés és elmélkedés életkorát már nem érte meg, életcélját nyugdíjazása után is követte, folytatta a kutató tevékenységet, s sikerült megvalósítania azt, ami csak keveseknek sikerül; azt hogy egy élet tudását, tapasztalatait összefoglalja és átadja. Kandidátusi opponensei is kiemelték művei közül azokat, melyeken nyugdíjazása után dolgozott: a Magyarország népessége 1869 és 1949 között című munkáját, az 1941. évi népszámlálás utólagos publikálásában vállalt munkáit, a halála idején sajtó alatt lévő Az 1869—1941. évi nyolc népszámlálás története és jellemzői című munkáját, amelyekhez hozzátehetjük a termékenység elemzéséről készített tanulmányainak sorozatát is. Öregkora egy példaszerűen munkás élet méltóan munkás befejezése volt.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

(1) *Dr. Kovacsics József* (1963): *Dr. Thirring Lajos* emlékére. Demográfia, 4:490—521.

(2) *Thirring Lajos* szellemében azt a megjegyzést is hozzá kell fűznöm a táblához, hogy természetesen a tárgykörök más listája és csoportosítása is elképzelhető; némelyik csoport elhatárolása nem elég éles; az egyes közlemények besorolása bizonyos fokig önkényes, mert a közlemény több tárgykört is érint; s végül azt, hogy — mivel munkáinak csupán egy töredéke áll rendelkezésemre — a közlemények besorolása sok esetben

csak a *"Thirring Lajos* szakirodalmi munkásság" c. listában (lásd 1. jegyzet pp. 508—521) közölt címek alapján történt.

(3) *Dr. Thirring Lajos* (1958): Népességtudományi szempontok, népszámlálási feladatok. Demográfia, 1:58—67. Idézetet a 65. lapon.

(4) "A csecsemőhalandóság alakulása a nagyvárosokban" és "Nagyobb városok gümőkórhalálozása" Magyar Statisztikai Szemle, 1926.

(5) Magyarra fordított szöveg, *Lajos (Louis) Thirring* "On Some Fertility Data of Hungarian Censuses" című tanulmányából /IUSSP (1971) International Population Conference London 1969. Vol. I. Liège, pp. 626—633/. Idézet a 628. lapon.

(6) Magyarra fordított szöveg, *Louis (Lajos) Thirring* "Family Statistics. Work Done in the Scope of Hungarian Population Censuses" című tanulmányából /IUSSP (1963) International Population Conference New York 1961. London, Tome I, pp. 260—267/. Idézet a 262. lapon.

(7) Az 1. jegyzetben idézett munka; p. 506.

(8) A 5. jegyzetben idézett munka; p. 628.

(9) Ilyen munkái többek között például: (1921) "Magyarország városainak népessége 1720-tól 1920-ig" kézirat, doktori értekezés; (1933) "A mai Magyarország népességének fejlődése az utolsó 60 év alatt" Magyar Statisztikai Szemle; (1935) "Eltolódások a népesség foglalkozásában 1920 és 1930 közt" Magyar Statisztikai Szemle; (1963) "Magyarország népessége 1869—1949 között" Magyarország történeti demográfiája, szerk. *Kovacsics J.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest; (1981) "Über Probleme der Bevölkerungsdynamischen Analyse von Volkszählungsergebnissen" Historisch-demographische Mitteilungen, 4:78—95. (Tanulmányok az 1. jegyzetben szereplő lista alapján.)

(10) A 3. jegyzetben idézett munka; p. 64.

(11) "Die Säuglingsterblichkeit nach der Geburtenfolge" Internationaler Bevölkerungskongress Wien 1959, IUSSP, Wien, 1959, pp. 469—480.

(12) "'Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről" Demográfia, 1959, 2:55—73.

(13) "Adatok a termékenység alakulásának város és vidék közötti különbségeiről" Demográfia, 1969, 1—2:307—322.

(14) Magyarra fordított szöveg a 13. jegyzetben idézett tanulmányból; idézet a 627. lapon.

(15) Magyarra fordított szöveg az 5. jegyzetben idézett tanulmányból; idézet a 628. lapon.

(16) Magyarra fordított szöveg, *Louis Lajos Thirring* "Internal migration in Hungary and some Central and East European countries" c. tanulmányából /United Nations (1967) World Population Conference, 1965. New York. Volume IV./. Idézet az 527. lapon.

(17) A 3. jegyzetben idézett munka; p. 64.

(18) *Dr. Acsádi György* (1968) "A magyar népmozgalmi statisztikák fejlődése" A magyar hivatalos statisztika történetéből. Magyar Közgazdasági Társaság

Statisztikai Szakosztály Statisztika Történeti Szakcsoport, Budapest, pp. 239—249.

(19) A Reflektorfényben sorozat kötetei: (1957) Az öregedés; (1957) A válás; (1958) A lakás; (1958) A születésszabályozás; (1959) A tuberkolózis. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

(20) *Dr. Thirring Lajos* (1957) "Az öregedés néhány fontosabb egyéni és társadalmi vonatkozása" Az öregedés, szerk. *Dr. Acsádi György*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, pp. 159—167. Idézet a 162. lapon.

THE EXAMPLE SET BY AND THE LESSONS LEARNED FROM LAJOS THIRRING

THIRRING LAJOS TEVÉKENYSÉGE A NÉPSZÁMLÁLÁSOKKAL KAPCSOLATBAN

KEPECS JÓZSEF

Thirring Lajos statisztikai munkásságának, személyiségének jellemzőit a magyar statisztika tükrében már talán most tíz évvel halála után is meg lehet határozni. Meggyőződésem, hogy az idő múlásával munkásságát, módszereit és elemző munkáit úgy fogják megítélni, hogy ő egyike a honi statisztika legnagyobb képviselőinek.

Magyarországon korát megelőzve továbbfejlesztette a termékenységi adatfelvételt és elemzést, kísérletet tett arra, hogy vizsgálatokat végezzen a legkisebb népességi csoportok körében, elemezve a családok és háztartások adatait és jelentősen bővítve a népszámlálási kereteken belül az épület és lakásösszeírást. Így kiegészítette az elemzéseket olyan irányban, mely utal az életmódra és az életviszonyokra is.

Előljáróban kell egy-két szót szólni munkamódszeréről, életviteléről, tudományos felfogásáról.

Kovacsics József írja róla megemlékezésében, amikor felteszi a kérdést, hogy kitől és miből tanulta a legtöbbet, ki is volt tulajdonképpen tanítómestere. A válasz: gyakorlatilag a legtöbbet a különböző adatgyűjtésekből és részben azokkal összefüggően különböző témák feldolgozásából tanulta.

Munkássága sokkal inkább továbbfejlesztő jellegű, mint újat produkáló. E mellett számos újítása jelzi életútját a felvételek, feldolgozások és közlések anyagának gazdagításában. Azt hiszem ezek jól meghatározták munkásságát és egyéniségét, ehhez még csak egy apró példa, saját személyes élményemből.

Talán 35 évvel ezelőtt még nem igen volt pontos, precíz háztartásstatisztikai megfigyelés. Éppen benn voltam nála, amikor felhoztak neki két zsemlét 80 fillérért. Megbeszélésünk közben vette magának a fáradságot és egy kis cédulára felírta: 2 zsemle 80 fillér, hogy pontos legyen a kiadási oldal. Megkérdeztem tőle, hogy mióta vezeti ilyen részletesen a kiadásokat és rákérdeztem: vezeti a bevételeket is? Válasz: Igen már régen.

Vagyis akkor, amikor még nem alakult ki az igazi háztartásstatisztikai felvétel, Ő már tudta, mit kellene csinálni, hogyan kellene ezt jól megfigyelni.

Amikor ennek az emlékülésnek a keretében vállaltam, hogy mondok néhány szót *Thirring Lajos* népszámlálási munkásságáról, nem akartam teljesen az emlékezetemre hagyatkozni.

Újból elő kellett vennem *Thirring Lajos* szakirodalmi munkásságáról készített összeállítást és a címek alapján kijelöltem, hogy mit is akarok végigolvasni. Mondanom sem kell, hogy ezzel ilyen rövid idő alatt nem lehetett megbírkózni, de mégis milyen jó volt újból végig gondolni az olvasottakat. Rájön az ember, hogy milyen fontos részek vannak ott is, ahol korábban átsiklott, vagy amit elfelejtett. Mire is jöttem rá?

Elsősorban arra, amit mindenki tud, mégpedig, hogy a szakma bármilyen irányzatához is tartozzon valaki, ha tudja, szereti, ismeri a szakmáját, függetlenül az irányzattól, kiválót tud alkotni. Ha lehetne jellemezni szakmai munkásságát, hogy Ő mely irányzathoz tartozik, azt kell mondani, hogy a leíró statisztikusok körébe. Sokan úgy gondolják, hogy ez már időszerűtlen. Ki mondhatja róla, hogy nem időszerű, hogy elemzései nem jók, vagy bármit is, ami negatív volna. Ha végig nézzük, hogy milyen ismérveket mivel kombinál — aprólékosan és nagyvonalúan vizsgálva —, hogy van-e összefüggés közöttük és ez milyen mértékű. Ha nézzük a területi elemzéseit, ideértve a települések nagyságcsoportjaival foglalkozó részletezést. Ha áttekintjük munkásságának azt a részét, ahogy figyelte és elemezte a nemzetközi statisztikai életet, a világ és főleg Európa, valamint a környező országok népszámlálási adatait és az alkalmazott módszertant, akkor nem lehet azt mondani, hogy nem korszerű. Nagyon sokszor jó lenne napjainkban is olvasni ilyen leírásokat és elemzéseket, de sokszor keressük az ilyen cikkeket és nem igen találjuk.

Talán hosszabra sikerült az "egy mondatos" bevezetés, mint terveztem, de csak most került sor arra, hogy megemlítsem, hogy nekem jutott az a feladat, hogy *Thirring Lajos* népszámlálási munkásságáról beszéljek. Azt hiszem, már eddig is azt tettem; előljáróban kiragadva néhány személyes emléket.

Emlékezve az 1930. évi népszámlálásra, felmerül a kérdés, mit emeljek ki tevékenységi köréből. Talán a legjobb, ha elfogadjuk saját kiemelését, ha ő nem is ilyen értelemben jelölte meg azokat.

Hadd utaljak itt a tanulmányok, az 1930. évi népszámlálások köréből, amikor az 1941-ben megjelent kötetben — amit édesapja *dr. Thirring Gusztáv* felejthetetlen emlékének, születésének 80. évfordulójára ajánlott — a következőket írja: "A magyar népszámlálások területi részletekben bővelkedő s a népesség tulajdonságait rendkívül mélyrehatóan megvilágító anyagának minél teljesebb kiaknázása a gyakorlati élet szempontjából is nagyfontosságú feladata a tudományos kutatásnak.

A most közlésre kerülő öt adalék csaknem kivétel nélkül még évekkel ezelőtt és inkább módszertani kérdések tisztázása, mint adatismertetés céljából, s a külföldi szakkörök informálására készült. Magyar forrásokban anyaguknak csupán egy része és nem ilyen összefoglalásban dolgoztatott fel; a területi tagolás, a néptömörülés, a házassági termékenység és a külterületi statisztika néhány, főleg foglalkozásstatisztikai vonatkozású kérdése..."

E hosszas idézet-részlet számos, nagyon fontos megállapítást tartalmaz, de részünkre most az 1930. évi népszámlálásból az általa kiválasztott témák felsorolása érdekes:

területi tagolás
néptömörülés
népsűrűség
házassági termékenység
külterületi statisztika

} néhány, főleg foglalkozási statisztika kérdése.

A területi tagolástól azt hiszem nehéz elválasztani a néptömörülést, népsűrűséget és a külterületi statisztikát. Ezért, ha egy kicsit általánosságban fogjuk fel a kérdéseket, úgy lehet tekinteni, hogy e négy kérdés gyakorlatilag egy, mégpedig valamilyen módon a területi részletezés problémája. Ő személy szerint nagyon fontosnak tartotta a területi elemzéseket és ez lehet az oka annak, hogy ezeket a témákat külön álló csoportba sorolta.

Utalni szeretnék a területi statisztikával kapcsolatban irodalmi munkásságára, megemlítve néhány publikációját, melyek jelzik, hogy mivel is foglalkozott számos cikkében:

Magyarország városainak népessége — 1720—1920 (1921).
Budapest befolyása a környék népesedésére (1926).
Budapest távolabbi környékének népesedése (1927).
Fővárosunknak és környékének újabb fejlődése (1931).
Budapest népességének anyanyelvi és vallási megoszlása (1931).
Miért szerepel Pestkörnyék a statisztikában (1935).
Nagy-Budapest (1947).

Ennyit a tágabb értelembe vett területi elemzések irodalmáról, de még hosszabb lenne a lista, ha a várost és vidéket, a falvak népességét, esetenként népesség nagyságcsoport kategóriák szerint, a külterületi elemzéseket, vagy a kiemelt városokról, és területrészekről szóló tanulmányokat említeném. Külön meg kell azért említeni Sopront, amelyről számos cikket írt. Nyilván személyes vonzódás köti két városhoz, az egyik Sopron mint szülővárosa és családja otthona, a másik Budapest, ahol élt, de amihez elsősorban talán édesapja munkássága és emléke is kötötte.

Mint európai kirándul néha külföldre is, csak néhány példa korai munkásságából:

Svájc magasvölgyeinek népessége (1927).
Oroszország népessége (1928).
Törökország statisztikája és az 1927. évi török népszámlálás első eredménye (1929).
A Szovjet-Unió népességének száma és összetétele (1945).

A felsoroltak után néhány kérdés a 30-as évek, illetve néhány későbbi év népszámlálási termékenységi statisztikájáról. Ezt a témakört — fontossága miatt — külön is részletezem.

Mi is az újdonság pl. az 1930. évi népszámlálás termékenységi feldolgozásánál? Kiterjesztődik a vizsgálat a házasságtartam és a kor kombinált összevetésére gyermekszám szerint, melyet először részleteznek teljességében 1—20-ig. Mindez kiegészül foglalkozási kérdésekkel is, mely nem új kombináció ugyan, mert ezt már 1920-ban is feldolgozták, de részletezettsége miatt talán mégis újnak tekinthető.

1941-ben megvalósulhatott volna *Thirring Lajos* egyik álma, részletes elemzésre alkalmas termékenységi feldolgozás, igen ám, csakhogy a háború közbeszólt és csak a külterületi feldolgozások készültek el.

A feldolgozás részletezte volna az első és későbbi házasságokat, ezek időtartamát. Lényegileg a tartalom úgy módosult volna, hogy többszörös

kombináció továbbépítésével fejlesztette volna az 1930. évi feldolgozásokat. Különösen sokat tett a termékenység foglalkozással összefüggő adatainak pontosítása és részletezése tárgyában.

Következett az 1949. év, az, amikor már tulajdonképpen nem *Thirring Lajos* vezette a népszámlálást, de az általa elkészített tervezetekben ott szerepeltek az 1941-ben kidolgozott táblák és a feldolgozásokban meg is jelentek a propagatív korú nők, illetve az ettől idősebb nők külön feldolgozott, született és életben lévő gyermekszámok egymással egybevetett kombinációi. Mindezek családi állapot szerint. Ennél a népszámlálásnál is megjelentek 1930-hoz hasonlóan a foglalkozási ág, viszony szerint részletezett gyermekszám szerint feldolgozott adatok, a nők kora és házasságtartama szerint. Az így bemutatott foglalkozási adatokat nyugodtan tekinthetjük az akkori idők társadalmi-gazdasági csoport szerinti tagolásának. (Meg kell jegyezni, hogy a foglalkozási feldolgozás 1949-ben számos kívánni valót hagyott maga után.)

Szeretnék utalni arra is, hogy mennyire otthon volt a módszertanban, amikor a termékenységi kérdésekkel foglalkozik. Erről ezeket írja: "Nincs tér e helyen azoknak a korlátoknak a felvázolására, amelyek a házassági termékenység népszámlálási kutatásainak lehetőségeit és értékét megszabják...

Kétségtelen, hogy az álló népességre vonatkozó minden termékenységi statisztika pillanatnyi fényképfelvételként csupán a szülőképes koron túl lévő magasabb korosztályokban örökítheti meg teljes kifejlettségében, befejezettségében a gyermekáldás nagyságát. Egyébként azonban csak arról adhat képet, hogy a házasságokból a statisztikai összeírás pillanatáig, a népszámlálás időpontjáig hány gyermek született. Adatainak tehát csak ahhoz van megfelelő felvilágosító képessége, ha legalább a házassági termékenységet alapvetően befolyásoló tényezőkre — és kívált az életkorra és a házasságtartamra — is figyelemmel van."

E fogalmi meghatározás alapján elemezte az 1930. évi népszámlálás számlálólapját, a teljes statisztikai felvételt és még azt is szükségesnek tartotta megemlíteni például, hogy a házasságtartamra való kombináció az eredeti tervben nem szerepel és csak utólag sikerült azt lyukkártyán rögzíteni.

Foglalkozási csoportok szerint ad részletes elemzést a férjes nők házassági termékenységéről, összehasonlítva az 1920. és 1930. évi adatokkal, részletezve és bemutatva a foglalkozás és kor adatokat, utalva a foglalkozási viszonyokra.

És még egy idézet a termékenységet elemző munkájáról, mely kísértetiesen hasonlít napjaink rendszeresen visszatérő kérdésére, ami kb. így szól — miért is fogy a nemzet?

Tudományosan hogyan is fogalmazza Ő ezt a kérdést?

"Azt, hogy a házas termékenység változásának nehezen áttekinthető, szerteágazó ok komplexumában a legdöntőbb súlyú akarati tényező mögött a gazdasági társadalomra ható okoknak szintén jelentős a szerepe. Ez a tény természetesen a születéscsökkenés ellenszerének keresésénél is irányadó lehet."

Azt hiszem talán érdemes néha a módszertani kérdések között is "számok nélkül" keresni egy-egy érdemi választ.

Az 1941. évi népszámlálással kapcsolatos tevékenységét több irányból kell és lehet megközelíteni. Forrásmunkául szolgál az a cikke, amit az "1941. évi népszámlálás és kérdésköre" címmel akkor publikált, amikor még úgy gondolta, hogy az 1941. évi népszámlálás feldolgozását be lehet fejezni. Ekkor írta, hogy "talán nem felesleges végigpillantani a népszámlálás kérdéskörén, s azokon a főbb szempontokon, amelyek az egyes kérdések felvetésénél, módosításánál, kibővítésénél, a nagy statisztikai művek előkészítésekor irányadók voltak."

Nem tudhatta, hogy a tervekből csak részletek, kis részletek valósulnak meg és azt sem tudhatta, hogy élete alkonyán azzal kell majd foglalkoznia, hogy segítsen publikálni a megmaradt feldolgozott részeket, hogy ne vesszen el az 1941. évi népszámlálás öröksége. Ez utóbbi munkára még visszatérek.

Az 1941. évi népszámlálást minden ízében sajátjának tudhatta, az minden részletében az Ő elképzeléseit tartalmazta és valóban sajnálhatjuk, hogy akkor is mint annyiszor, az ország történetébe közbeszólt a történelem.

Az 1941. évi népszámlálás programja életművének egyik fő darabja és ezért nézzék el nekem, hogy nagyon sok idézet fog következni, de a krónikás nem tehet mást, mint megpróbálja kiragadni az általa legfontosabbnak vélt részeket. Kénytelen visszanyúlni az eredeti idézetekhez és kevesebbet magyarázni, ha figyelembe vesszük a meghívóban is megadott címet, mely jelzi, hogy emlékülésről van szó.

Hogyan is kezdte ő mondanivalóját?

"A statisztikai adatgyűjtések sorában a népszámlálás régtől fogva különleges helyet foglal el. Némi kihagyás után folytatva, a lényeg, az emberanyag, a néperő számszerű súlyának megmérésére irányuló törekvés azonban tulajdonképpen alig változott". Majd ezt követően részletes leltárt készít a magyar népszámlálásokról, utalva arra, "hogy nem lehet magyar népszámlálást készíteni, ha nem ismerjük a korábbiakat és nem lehet ha nem ismerjük a kor követelményeit, elvárásait, sokszor nem is olyan régi időszakra, hanem csupán a megelőző évtizedre vonatkozóan."

És hogyan fogalmazza ezt?

"Egy-egy évtized lepergése folyamán még békés időkben is jelentős konjunkturális változások következhetnek be, s a technika fejlődése, vagy valamilyen nagyobb reform következtében a gazdasági szerkezet is nagymértékben módosulhat."

Ennek keretében említi a népszámlálások anyagának színesedését, az adatgyűjtés kérdéskörének bővítését, amit így fogalmaz meg:

"A népszámlálás így kibővülő kérdésköre nyújtott módot arra, hogy a demográfiai, kulturális, társadalmi, gazdasági, sőt még nemzetvédelmi szemszögből is minél sokszínűbb adatanyag álljon a napirendre kerülő problémák feltárása, vagy megvalósítása céljából a kormányzat, közigazgatás és a tudomány, s a gyakorlati élet rendelkezésére."

Ő a maga alaposságával végigkísér minden egyes népszámlálási kérdést oly módon, hogy az mikortól szerepel a felvétel során. Sokan biztosan emlékeznek a legújabbkori népszámlálások módszertani köteteire és azokban azokra a táblázatokra, melyek ugyanezt mutatják be, talán modernebb

eszközökkel, mégis azt kell mondani, hogy az ő bemutatásában is minden érthető és áttekinthető.

Amikor az 1941. évi népszámlálásról leírta a felvétel néhány főbb vonását és módszertani kérdéseit, óhatatlanul mindig visszatért a kérdőívre is, mint a népszámlálás egyik alapjára. E tárgyban így fogalmaz:

"Minden statisztikai munkálatnak, így a népszámlálásnak is lényege a kérdőmintán szereplő kérdésekben rejlik."

Az 1941. évi népszámlálás legjellemzőbb vonása, hogy terjedelme, kérdésanyaga megsokasodott, feladata a múlthoz képest erősen kibővült.

Csak nagyon röviden, néhány módszertani kérdéscsoportról:

Már ebben az időben említi lényegileg a népességkategóriák kérdését, azt a témát, mely talán legtöbbet vitatható kérdése volt a következő népszámlálásoknak és amit igazán jól megoldani talán sohasem sikerült. Milyen népességet írjon össze és publikáljon a népszámlálás; jelenlévő, állandó, vagy lakónépesség, vagy esetleg valamennyit. Ennek a témának a felvetése talán azért is meglepő, mert köztudomású volt róla, hogy ő a személyi feldolgozásoknál csak a jelenlévő népességet fogadta el. Ez hasonlítható volt a korábbi népszámlálásokkal és az is igaz, hogy talán ez a legegyszerűbb összeírási forma technikailag is. És mégis, mivel látta a modern irányzatokat, olvasta a szakirodalmat nem félt felvetni e kérdést. Érezte és tudta, hogy a háztartás- és családstatisztika kérdéskörét, de sok esetben még a lakásstatisztikai kérdéseket sem lehet a jelenlevő népesség oldaláról elemezni.

Hogyan is fogalmaz e tárgyban?

"Az állandó lakásra vonatkozó kérdéssel együtt az idevágó adatok nyújthatnak módot arra, hogy a jelenlevő népesség száma mellett, mely eddig a népszámlálás feldolgozásainak kizárólagos alapja volt, kísérletképpen a lakónépesség sok szempontból nagyobb felvilágosító erővel rendelkező adatai is megállapíttassanak."

És még néhány kérdés 1941-ről, szinte már csak távirati stílusban:

Már 1941-ben foglalkozott az ingavándorlás kérdéseivel, mely tulajdonképpen csak 20—30 év után került ismét elő, de a modern korban se nagyon tudtak más elemzési szempontokat felvetni, mint amit ő már akkor megtalált.

Jelentősen tovább fejlesztette a lakás- és épületstatisztikát, amit mutat az is, hogy a korábbi népszámlálásokhoz képest a házi gyűjtőív, mely a lakóházak összeírására, a lakások számbavételére készült; jelentősen kibővült. Első ízben tett kísérletet a társadalmi rétegek lakásviszonyainak részletes megvilágítására. Ez vezet át bennünket a másik témához. Ki kell ugyanis emelni, hogy a demográfiai kérdések vonatkozásában is mennyire bővítette, pontosította a foglalkozással összefüggő adatcsoportokat.

1941-ben ismételten megkísérelte lerakni a család- és háztartásstatisztika alapjait.

Összefoglalva az 1941. évi népszámlálásról elmondottakat, tessék végiggondolni, ha ma valaki népszámlálást készítene elő, vajon másképpen csinálná? Természetesen egy kicsit másképp, de lényegileg ugyanúgy. Ugyanazokat a kérdéseket járná körül, ugyanúgy, kellene gondolkodnia és mérlegelnie, mint ő tette már 50 évvel ezelőtt.

Néhány szót kell szólni az 1949. és az 1960. évi népszámlálásról.

Az 1949. évi népszámlálás előkészítését még Ő végezte, de a Hivatal átszervezése során az irányítás már nem hozzá tartozott. Sokan, akik itt ülünk, ekkor kerültünk a Hivatalhoz és igyekeztünk ellesni tőle a statisztika csínyjátbínját, tudományát. Érzékelhettük és láthattuk — de utólagosan végiggondolva ma már sokkal tisztábban látjuk —, hogy Ő mindent megpróbált annak érdekében, hogy az 1949. évi program kövesse a magyarországi hagyományokat, tegyen eleget a nemzetközi ajánlásoknak (bár ez részleteiben csak később vált ismertté) és a feldolgozásoknál is biztosítani kívánta az általa fontosnak vélt táblázatok megfelelő részletezés szerinti feldolgozását. Az is nyilvánvaló, hogy számos program-ponttal nem értett egyet. Akkor ezt nem lehetett ilyen világosan megfogalmazni, de ha átfutjuk az 1949. évi népszámlálás tapasztalatairól szóló tanulmányát (mely 1957-ben jelent meg), erre számos ilyen utalást találunk.

Mit is írt az 1949. évi népszámlálásról?

"Legutolsó népszámlálásunkat elsősorban éppen az időszerű operatív kívánságok fokozottabb tekintetbevétele különbözteti meg a korábbiaktól. Az eredetileg tervezettnél jóval tágabb adatgyűjtésre került sor."

A kapcsolt felvételek feltehetően ellenére voltak és erről a következőket mondja: "Kifejezett és átfogó mezőgazdasági összeírással eddig egyetlen magyar népszámlálás sem volt egybekapcsolva. Az eredeti tervek szerint az 1949. évi népszámlálást is csak valamivel későbbi időpontban követte volna egy általános mezőgazdasági összeírás. Ezen kívül 1949-ben pl. hatféle különböző és nem statisztikai természetű névjegyzék, illetve adatgyűjtő lap készült."

És csak a példa kedvéért még egy apró megjegyzése:

"1949-ben pl. egyes feldolgozások vegyesen részben egyéni foglalkozások, részben gazdasági ági alapon készültek (mégpedig a kiemelt egyéni foglalkozásokhoz tartozó keresők az egyéni a kereső népesség többi részéről az ági foglalkozásoknak megfelelően).

A feldolgozásnak ez a kettőssége zavaró volt. De hogy valami pozitív leírást is idézzek és bemutassam, hogy igyekezett tárgyilagos lenni, álljanak itt az alábbi nem szó szerint idézett részletek:

Az 1949. évi népszámlálás feldolgozásai több szempontból tekinthetők — magyar, de részben nemzetközi vonatkozásban is újszerűnek. Így 1949-ben készült először országos és részletes családstatisztikai feldolgozás, illetve az 1949. évi népszámlálás társadalmi rétegek szerinti lakásstatisztikája is. Egyéniségéhez híven nem említette, hogy ezek mind személyes befolyásolása alapján alakultak így.

Talán megemlítem még és zárom 1949-et, hogy nem tetszett Neki az előkészítés, a feldolgozás stílusa, kifogásolta az előkészítésre adott rövid időt, a próbafelvételnek a kizárását, a feldolgozás abnormálisan rövid határidőit, a nem megfelelő géppark beállítását, a kézi és gépi feldolgozás közötti hibás átmeneteket, a géppark kezelésében jártas munkaerők hiányát, a nem statisztikai természetű feldolgozások túlméretezettségét.

Az 1960. évi népszámlálással kapcsolatban — az idő korlátozottsága miatt — tevékenységéről azt kell elmondani, hogy időközben már felnőtt egy új modern nemzedék, akik képesek voltak kitekinteni a világra, ismerték a nemzetközi gyakorlatot és ajánlásokat és talán túlmodern, a régiektől elrugaszkodott népszámlálást akartak végrehajtani. Őt 1959 év végén nyugdíjazták, de ezt megelőzően — és néha később is — háttérben meghúzódó bölcs tanácsaival és intelmeivel, számos esetben véleményének hangsúlyozásával nem kis része volt abban, hogy az 1960. évi népszámlálás hagyományokban gazdag felújítója volt a korábbi magyar népszámlálásoknak. Néhány témakörben megvalósította azokat a modern elképzeléseket, melyeket *Thirring Lajos* már 1941-ben megálmodott a háztartás- és családstatisztika és a termékenységi statisztika vonatkozásában.

A sors különös iróniája, hogy mindezek ellenére a háztartás- és családstatisztika ezekből az évtizedekből nem igen használható, mert időközben a nemzetközi ajánlások úgy módosultak, hogy teljesen más alapon kellett azt megszervezni és feldolgozni.

Korábban már említettem, hogy visszatérek az 1941. évi népszámlálásra, amit élete egyik fő művének lehet tekinteni.

Élete alkonyán még mindig friss volt, így teljes munkaintenzitással tudott dolgozni. Amikor először lehetőségünk adódott — sikerült a Hivatal felső vezetését meggyőzni arról, hogy helyes volna a foglalkoztatását biztosítani — megnyertük Őt tudományos szerkesztő munkatársnak. Megbeszéltük vele, hogy elsődlegesen mentsük az 1941. évi népszámlálás rendelkezésére álló, részben hiányos, de nem publikált — vagy csak korábban töredékében ismertetett — községsoros anyagát. És publikáljuk azokat az Ő szerkesztésében.

Ezt a munkát végezte a Népszámláláson egyéb tevékenysége mellett 1973-tól szinte élete utolsó pillanatáig.

A sorozat első köteteként 1975-ben jelent meg. "Az 1941. évi népszámlálás Foglalkozási adatok községek szerint" c. publikációja, közel 700 oldal terjedelemben, majd ezt követte a "Demográfiai adatok községek szerint" c. kötet 1976-ban, ami lényegileg csak ismétlése volt az 1947. évi kiadásnak, de közigazgatásilag már az új területi beosztásnak megfelelően.

1978-ban adtuk ki az "Összefoglaló adatok" c. kötetet, mely országosan számos részletezésben tartalmaz visszatekintő adatokat. Ehhez a kötethez részletes szövegelemzés készült, mintegy 50 oldal terjedelemben *Thirring Lajos* tollából.

Az 1979-ben kiadásra került a "Demográfiai és foglalkozási adatok törvényhatóságok szerint" kötet, mely tartalmazta az eredeti és az új közigazgatásnak megfelelően átdolgozott adatsorokat, valamint a rendelkezésre álló megyék szerinti kombinációs demográfiai és foglalkozási táblázatokat.

1982-ben pedig a "Lakóház és lakásadatok községek szerint" c. kötete került kiadásra. Valamennyi kötetnél csak a trianoni Magyarország adatait lehetett publikálni az akkori idők szellemének megfelelően.

Jó lenne egyszer valamelyik népszámlálás keretében pótolni és kiadni a megnagyobbodott országra vonatkozó részeket is, hiszen történeti, illetve tudományos szempontból ez nagyjelentőségű volna.

Tulajdonképpen tettünk kísérletet arra is, hogy belső kiadásban foglaljuk össze a megnagyobbodott országrész adatait, erre azonban nem kaptunk engedélyt.

Ehhez a témához kapcsolódik a korábban nem említett 3/a sz. kötet is, mivel az eredeti demográfiai kötetben nem engedélyezték az anyanyelvi és nemzetiségi adatok publikációját.

Így később 1983-ban sikerült külön az "Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret" c. kötetben közzé tenni ezeket a demográfiai adatokat.

Végezetül, egy módszertani kötetsorozatot kell megemlíteni, melynek összeállítását más személy aligha lett volna képes elvégezni.

Ennek a kötetsorozatnak az előszava így kezdődik: "Az első hivatalos magyar népszámlálásnak — *Keleti Károly* úttörő művének — időpontja 1869. december 31. volt. Azóta mintegy 114 év telt el. 1869-et követően tíz éves időszakokban rendszeresen végrehajtották az újabb nagy népességi állapotfelvételeket. Történetüknek és jellemzésüknek összefoglalása tehát időszerű."

Amikor ez a kötet megjelent, a kötetben már feketével be kellett keretezni *Thirring Lajos* nevét.

Elkészítette még ezen kívül az 1920. évi népszámlálásról szóló leírást is, amit azóta közreadtunk, valamint hozzákezdett az 1930. évi népszámlálás anyagának összeállításához, de gyakorlatilag azt már közvetlen munkatársának kellett befejeznie.

E sorozat keretében kell megemlíteni "Az 1941. évi népszámlálás története és jellemzése" című részletes munkáját is.

A módszertani kiadványoknál minden egyes népszámlálás után összefoglalta és értékelte az adott népszámlálást. Ezt az értékelő munkát azt hiszem rajta kívül ilyen körültekintően, pontosan és lényegretörően senki nem tudta volna elkészíteni.

Engedjék meg, hogy élete alkonyához kapcsolódóan mondanivalómat egy szomorú, személyes emlékkel zárjam.

Egyik alkalommal rákérdeztem valamelyik készülő munkájára, talán az 1930. évi népszámlálás módszertani kötetére. Megkérdeztem, hogy a munkában hol tart. Erre szomorúan válaszolt, hogy már nincs meg a régi ereje, nem tud többet dolgozni. Akkor azt mondtam neki, hogy Lajos bácsi, nem sürgetem, csak szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy a magyar statisztikában nem csak *dr. Thirring Gusztáv* van, hanem *Thirring Lajos* is és félek, hogy nem lesz aki *Thirring Lajos* hagyatékát megfelelően feldolgozza, a megkezdett műveket, befejezze és sajtó alá rendezze. Utaltam arra, hogy nagyon sokat foglalkozott ebben az időszakban *Thirring Gusztáv* hagyatékának rendezésével, mert úgy gondolta, hogy azt helyette más nem fogja elkészíteni és érezte, hogy már nem sok idő van hátra.

A megjegyzésemnek így már más volt a hangsúlya és ez nagyon jól esett neki, megenyhült és megértette mondanivalóm lényegét, mely jelezte azt, hogy

az a véleményem, hogy a magyar statisztika történetében elismerve az apát, a fiút is nagyon fontosnak tartom.

Valóban nemigen van aki rendezné — rendezni tudná — *Thirring Lajos* hagyatékát, de azért tíz évvel halála után itt van ez az emlékülés, ami jelzi, hogy hagyatékát, emlékét, gondolatait, ránkhagyott örökségét gondozzák, a KSH vezetése, a tudomány képviselői ezt fontosnak tartják, tanítványai, volt munkatársai képzelt elvárásait sajátjuknak vallják és nagyon sok vonatkozásban folytatják azt az utat, amit valószínűleg Ő is jóváhagyna számukra.

IRODALOM[1]

1. *Thirring Lajos* emlékére. *Thirring Lajos* szakirodalmi munkássága[2]. Demográfia 1983.
2. Tanulmányok az 1930. évi népszámlálás köréből. Magyar Statisztikai Társaság kiadványai. 16. sz.
3. Magyarország városainak népessége 1720-tól 1920-ig. Kézirat (doktori értekezés), 1921.
4. Budapest befolyása a környék népesedésére. Magyar Statisztikai Szemle, 1926.
5. Budapest távolabbi környékének népesedése. Magyar Statisztikai Szemle, 1927.
6. Svájc magasvölgyeinek népessége. Földrajzi Közlemények, 1927.
7. Oroszország népessége. Magyar Statisztikai Szemle, 1928.
8. Törökország statisztikája és az 1927. évi török népszámlálás első eredményei. Magyar Statisztikai Szemle, 1929.
9. Fővárosunknak és környékének újabb fejlődése. Magyar Statisztikai Szemle, 1931.
10. Budapest népességének anyanyelvi és vallási megoszlása. Magyar Statisztikai Szemle, 1932.
11. Miért szerepel Pest-környék a statisztikában. Községfejlesztés, 1935.
12. Az 1941. évi népszámlálás és kérdésköre. Magyar Statisztikai Szemle, 1943.
13. Nagy-Budapest. A Magyar Földrajzi Társaság Zsebkönyve, 1947. Kiad.: a Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1947.
14. A Szovjet-Unió népességének száma és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1945.
15. Szemelvények az 1941. évi népszámlálás adatanyagából. Statisztikai Szemle, 1976. 4. sz.
16. Az 1941. évi adatok a lakóház- és lakásviszonyokról. Statisztikai Szemle, 1983. 1. sz.

[1]Az anyagokat nagyrészt *Thirring Lajos* írta, illetve állította össze. Eltérés esetén külön jegyzetben van a szerző említve.

[2]Írta: *Dr. Kovacsics József.*

17. Az 1941. évi népszámlálásás[3].
    1. Foglalkozási adtok községek szerint.
       Történeti Statisztikai Kötetek, 1975.
    2. Demográfiai adatok községek szerint.
       Történeti Statisztikai Kötetek, 1976.
    3. Összefoglaló adatok.
       Történeti Staitsztikai Kötetek, 1978.
    3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret.
       Történeti Statisztikai Kötetek, 1983.
    4. Demográfiai és fogalalkozási adatok, törvényhatóságok szerint.
       Történeti Statisztikai Kötetek, 1979.
    5. Lakóház és lakásadatok községek szerint.
       Történeti Statisztikai Kötetek, 1982.
18. A népszámlálás története és jellemzése (1941), Történeti Statisztikai Kötetek.
19. Népszámlálási kérdések. Az 1949. évi népszámlálás tapasztalatai, Budapest, 1957.
20. Az 1869—1980. évi népszámlálások története és jellemzői I. rész (1869—1910) Budapest, 1983.; II. rész (1920[4]—1941) Budapest, 1988.
21. Az 1960. évi népszámlálás. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése, Budapest[5], 1965.
22. Az 1970. évi népszámlálás. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése, Budapest[5], 1977.
23. Az 1980. évi népszámlálás. Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése, Budapest[5], 1983.

LAJOS THIRRING'S ACTIVITY IN THE FIELD OF POPULATION CENSUSES

[3]A 17. sorszám alatti sorozat 1—5, ill. 3/a sz. kötetének módszertani része *dr. Thirring Lajos* szakértői közreműködésével készült.

[4]A kötetnek az 1920. évre vonatkozó részét írta *dr. Thirring Lajos*.

[5]A kötetek a Népszámláláson készültek, ezek összeállításában *dr. Thirring Lajos* nem vett részt.

THIRRING LAJOS MUNKÁSSÁGA A NÉPMOZGALMI STATISZTIKA TÉMAKÖRÉBEN

MILTÉNYI KÁROLY

A címben jelzett témakör voltaképpen felöleli *Thirring Lajos* munkásságának nagy részét és mindenesetre legfontosabb részeit. *Thirring Lajos* érdeklődésének középpontjában ugyanis a magyar népességfejlődés állott, működésének idejével összefüggésben elsősorban a két világháború között, de természetesen visszatekintve nagyjából a kiegyezésig, illetve követve azt, lényegében az 1949-es népszámlálásig. Ezen belül viszonylag ritkán foglalkozott csak a természetes népmozgalommal (születés, halálozás, természetes szaporodás). Írásainak túlnyomó részében a tényleges népességfejlődést írta le és elemezte, azaz a természetes szaporodás és a vándorlási egyenleg együttes hatása nyomán előállott helyzetet. Ezt a témát — folyamatos vándorlási statisztika hiányában — természetesen csak a népszámlálási adatok alapján vizsgálhatta ugyanúgy, mint az ezzel összefüggő kedvenc témáit, a népességtömörülést, a népesség területi megoszlását, a településszerkezet alakulását, a belterületi, illetve külterületi népesség arányait, s mindezek társadalmi, foglalkozási és kulturális hátterét.

Így egyrészt a témakör átfogó jellege, másrészt *Thirring Lajos* közismert szorgalma és produktivitása következtében óriási anyag állt rendelkezésemre, mikor erre az előadásra készültem. Ebből szükségképpen csak önkényes válogatással emelhettem ki néhányat. Elismerve önkényességemet, szeretném jelezni, hogy a válogatásnál arra törekedtem, hogy olyan mozzanatokkal foglalkozzam, melyek rávilágítanak *Thirring Lajos* szellemiségére, professzionális mentalitására és munkásságának máig is érvényes tanulságaira.

Thirring Lajos irodalmi hagyatéka is egyértelműen jelzi, hogy demográfiai szemlélete, beállítódása a mai szóhasználattal élve pronatalista volt. Ez azt jelenti, hogy szinte valamennyi kortársához hasonlóan a maximális népességnövekedést tekintette optimálisnak és az ettől való elmaradást, de különösen a népesség stagnálását vagy csökkenését, illetve annak veszélyét aggályosnak és kedvezőtlennek tartotta. Ennek az első világháború előtt, valamint a két világháború között teljesen általános felfogásnak kétségtelenül volt Magyarországon egyrészt bizonyos empirikus háttere, másrészt bizonyos történeti, politikai indokoltsága. Egyfelől ugyanis a teljes körű állami anyakönyvvezetés nyomán beindult születési és halálozási statisztika egyértelműen jelezte a termékenységnek a halandósággal párhuzamos csökkenését már a XIX. század utolsó harmadában. Azaz Magyarországon a klasszikus trapéz vagy rombusz formájú népesedési átmenet valószínűleg nem is létezett, de legalábbis abban az időszakban már nem volt, amelyre vonatkozóan megbízható népmozgalmi adatok vannak.

Ez már az első világháború előtt aggályokat keltett, melyeket a trianoni békeszerződés érthetően felerősített. Ennek hatásai egyébként nemcsak a demográfusok között, hanem az irodalomban, a színházban és a közéletben is megfigyelhetők voltak, utalok itt *Rákosi Viktor* "Elnémult harangok"-jára vagy *Kodolányi* "Földindulás"-ára. Bizonyos mértékig nyomon követhető ez a szemlélet a falukutatók és a népi irodalom eszmekörében is. Ennek a beállítódásnak a hatása egyébként mindmáig észlelhető mind a demográfusok, mind a közvélemény egyes rétegeiben.

Thirring Lajos munkásságának másik jellegzetes vonása az a rendkívüli lelkiismeretesség és szigorú kritika volt, mellyel a rendelkezésre álló adatok értékét vizsgálta és elemezte. Valamennyien ismerjük írásait, melyekben egy leírt adathoz vagy táblázathoz gyakran oldalnyi lábjegyzet kapcsolódott, ismertetve az adat forrását, hibalehetőségeit, megemlítve a problémakörre vonatkozó más, eltérő adatokat is, és összehasonlítva a különböző forrásokból származó adatok viszonylagos értékét, megbízhatóságát. Gyakran úgy, hogy szinte az olvasó döntésére bízta a választást a különböző adatok között. Ez a rendkívüli gondosság, s a tényekhez való ragaszkodás mindig szembeállította őt azokkal az elnagyolt általánosításokkal, amelyek egyébként hasonló beállítottságú és szemléletű kollégáitól származtak, de méginkább az ebben a szemléletben felületesen és előítéletesen gondolkozó publicisztikai vagy politikai megnyilvánulásokkal. Ennek jellemzésére idéznék néhány példát:

Míg a pronatalista szemléletet képviselői gyakran aggódva és ellenérzéssel figyelték a városiasodás[1] folyamatát (miután a városi termékenység kétségkívül mindig alacsonyabb volt a falusinál), addig *Thirring Lajos* ezt egyértelműen a gazdasági és társadalmi fejlődés részének tekintette.

Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni, hogy ebből a szempontból is, és számos más vonatkozásban a trianoni Magyarország helyzetét fejlettebbnek és kedvezőbbnek ítélte meg, mint az első világháború előtti Magyarországét. Ebben a kérdésben is szembehelyezkedett tehát azzal a felületes általánosítással, mely Trianonnak a csak egyébként kétségkívül meglévő negatív hatásait vette észre és hangsúlyozta. Ide vonatkozó cikkei és tanulmányai mindig rámutattak arra, hogy a trianoni Magyarország iskolázottsága, foglalkozási szerkezete, településrendszere, gazdasági struktúrája lényegesen fejlettebb és kedvezőbb, mint a korábbi magyar birodalomé.

Ugyancsak hangsúlyozta, hogy szemben Nagy Magyarországgal, a trianoni területen távlatilag vándorlási nyereség is mutatkozott. Idézem: "az 1880—1949. évi 3,8 milliós tényleges népszaporulatnak csaknem 95%-át (3,6 milliót) a születési többlet biztosította, és csupán mintegy 5%-át (kb. 0,2 milliót) a vándorlási nyereség. A mai Magyarország népesedési mérlegének kétségkívül kedvező tanulsága, hogy a viszonylag nem nagy, s a második világháború kitöréséig erősen megcsappanó természetes szaporulat nem folyt el a vándormoz-

[1]Részben ezzel, részben a magasabb városi devianciával függött össze a "bűnös város" fogalmának kialakulása egyes konzervatív körökben.

galom csatornáin keresztül."[2] Egyike volt továbbá azoknak, akik első ízben hívták fel a figyelmet azokra az előnyökre, melyek abból adódtak, hogy Trianon nyomán Magyarország etnikumi szempontból homogénné vált. A XIX. századi 40% körüli, 1910-re 48%-ra emelkedett arány után Trianon nyomán a magyar etnikum aránya 95—96-ra nőtt az új országterületen.

A félreértések elkerülésére hangsúlyoznom kell, hogy *Thirring Lajos* valamennyiünknél jobban tisztában volt Trianon igazságtalanságaival és etnikumi szempontból abszurd határaival. Ezt a tudását a határrevíziós tárgyalások során a kormányzat fel is használta. Mindazonáltal a tények szigorú figyelembevételével ebben az érzelmileg egyébként erősen színezett témakörben sem csatlakozott a fehéren-feketén gondolkozók felületes szólamaihoz.

Politikai szempontból kevésbé pikáns, számomra mégis figyelemre méltó és újszerű, a közfelfogástól eltérő volt az az elemzés, ami az első világháború utáni településszerkezet változásával, és ezen belül különösen Budapest fejlődésével foglalkozott. Meglepetés volt például számomra az a mellékelt I. sz. grafikon[3], amely egyértelműen jelzi, hogy 1920—1930 között Budapesten népességcsökkenés volt nemcsak a Várban, a Tabánban és a belváros egyes részein, hanem jóformán valamennyi belső kerületben Budán és Pesten egyaránt. Ezt csak a külső területek gyors népességnövekedése ellensúlyozta és különösen a Budapest környéki községek, vagyis az agglomeráció növekedése volt a jelentős.

[2] *Thirring Lajos*: Magyarország népessége 1869—1949 között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Szerk: *Kovacsics József*. Budapest, 1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó 441 lap.

[3] Forrás: *Thirring Lajos*: Fővárosunk és környékének újabb fejlődése. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 3. szám. 240—261. lap.

I. sz. grafikon

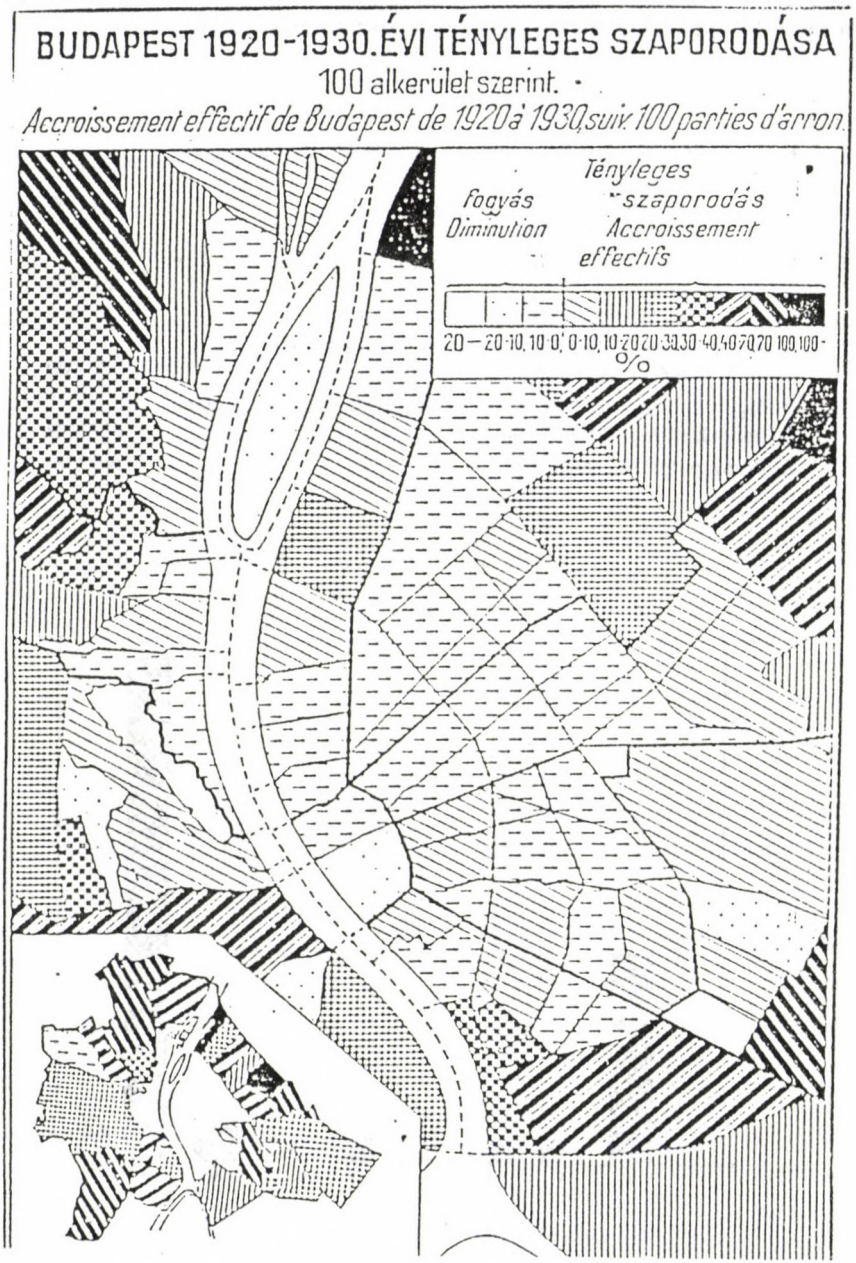

Thirring Lajos munkásságának és mentalitásának illusztrálására még egy táblázatot és a hozzá kapcsolódó grafikont szeretnék bemutatni, nevezetesen a második világháborús veszteségeket összefoglaló táblázatot.

1. tábla

A	Katonai veszteségek a Szovjetunió területén (a munkaszolgálatosok veszteségeivel)	100 000	fő
B	Bombázások következtében Budapesten meghalt	6 500	fő
C	Bombázások következtében vidéken meghalt	9 500	fő
D	Katonai veszteségek Budapest ostroma következtében és másutt az országban	24 000	fő
E	Magyarországon ejtett hadifoglyok közül elhalt	12 000	fő
F	Budapest ostroma alatt háborús cselekmények következtében meghalt polgári személyek	8 000	fő
G	Budapest ostromának következményei folytán meghalt polgári személyek (háborús többlethalálozás).	20 000	fő
H	Zsidóság polgári veszteségei	240 000	fő
	Összesen	420 000	fő

II. grafikon[4]

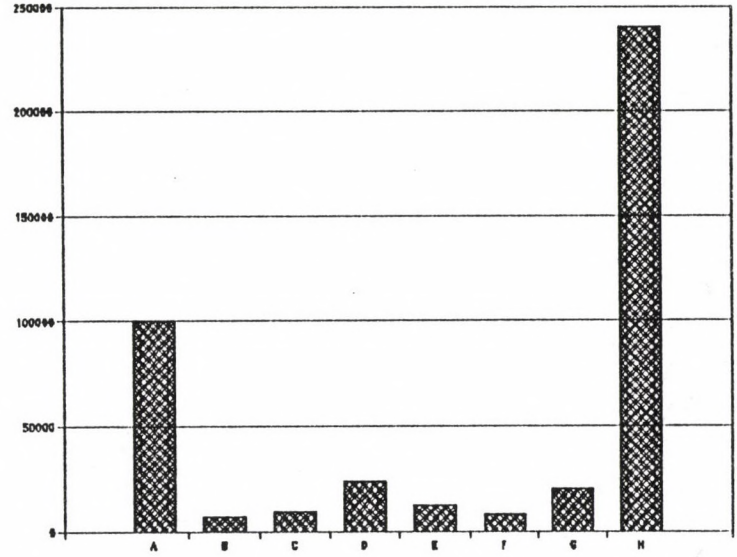

[4]Forrás: A 2. számú jegyzetben megjelölt publikáció.

Bár hangsúlyozni kell, hogy a táblázat Magyarország jelenlegi területére vonatkozik (*Thirring* az ehhez kapcsolódó lábjegyzetben közli *Snyder* becslését is a megnagyobbodott ország területére, amely 700—750 ezer között mozog), első pillantásra is szembeötlő, hogy ezek a számok nagyságrendileg kisebbek a jelenleg az idevonatkozó történeti irodalomban közölteknél. Természetesen felmerül a kérdés, mely adatok állnak közelebb a valósághoz. Annál is inkább, mert *Thirringet* — ha még élne — feltehetőleg erős támadások érnék a legkülönbözőbb irányzatok részéről. A katonai veszteségekre vonatkozó adatok miatt esetleg nemzetietlennek minősítenék, a zsidóság polgári veszteségére vonatkozó adatai miatt viszont talán latens antiszemitának. Anélkül, hogy a kérdésben érdemben állást akarnék foglalni — ez nyilván igen gondos és részletes történeti kutatásokat igényelne — nagy általánosságban a következőket szeretném megjegyezni:

Természetesen elképzelhető, hogy *Thirringnek* a különböző, zömmel írásos forrásokra támaszkodó adatai, illetve becslései kisebbek a valóságosnál. Figyelemmel azonban *Thirring* közismert gondosságára és alaposságára, ennek valószínűsége csekély. Itt hangsúlyoznom kell, hogy jóllehet a fenti táblázatot az 1940-es évek második felében állította össze, azt egy 1963-as publikációjában is megismételte. Ezért nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy az idő múlásával értelemszerűen egyre bizonytalanabbá váló és kevesebb eredeti forrásanyagra támaszkodó becslések részben érzelmi okokból eltúlzottakká válnak. Ennek lélektani hátterét saját magamon is meg tudom figyelni. Engem ugyanis ebben a kimutatásban elsősorban az a sor döbbentett meg, sőt ha úgy tetszik botránkoztatott meg, ami a Budapest ostroma alatt háborús cselekmények következtében meghalt polgári személyek számát 8000 főre becsülte. Én ugyanis történetesen Budán éltem át az ostromot, egy olyan házban, ahol 80 lakos közül négyen meghaltak — köztük hozzám érzelmileg közel álló is — ebben az időszakban a háborús cselekmények nyomán. Abban a városrészben ez távolról sem volt kivételesnek tekinthető arány, sőt teljesen általános volt. Ennek nyomán szubjektív emlékeim szerint akár egy több tízezres becslést is kisebb megdöbbenéssel fogadtam volna ebben a sorban. Ugyanakkor azonban egyértelmű, hogy elsősorban Pesten, de Buda külső kerületeiben is összehasonlíthatatlanul simábban ment át a front, mint Buda belső területén, egyes részeken gyakorlatilag minden ellenállás nélkül. Ennek figyelembevételével könnyen elképzelhető, hogy *Thirring* kimutatása áll közelebb az igazsághoz nemcsak ennél az egyébként nagyságrendileg jelentéktelen tételnél, hanem a veszteségek zömét adó nagy tételeknél is.

A szubjektív tényező jelentőségére kell utalnom egy újabb példa kapcsán is, az 1956. október 23-i és azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások témakörében. Mint ismeretes, ezt a kiadványt[5] 1957 elején állítottuk össze; *Thirring Lajos*, valamint néhányan a jelenlévők közül ebben személyesen is résztvettünk. A kiadvány természetesen szigorúan titkos volt

[5]Az október 23-i és az azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások. Központi Statisztikai Hivatal. Szociális és Kultúrstatisztikai jelentés. Budapest 1957. május 15.

és 1990-ig a süllyesztőbe került. Nem annyira a 20 000 sebesültet és a 2700 halálozást jelző adata miatt, hanem az ennek időrendjét, területi megoszlását, az elhaltak kor és foglalkozás szerinti megoszlását bemutató adatok miatt. Ezek ugyanis enyhén szólva nem voltak összhangban az 1957. évi kormányzati állásponttal; az 1956 októberét minősítő és magyarázó hazug és képmutató politikai szólamokkal. Ezért emlékezetesen nagy érdeklődés kísérte a kiadványnak az 1990. októberi Statisztikai Szemlében történő publikálását. Mindazonáltal azóta a különböző visszaemlékezések nyomán a Parlament előtti, a mosonmagyaróvári, salgótarjáni, miskolci stb. sortüzek halottjait egyesek lényegesen magasabbra becsülik, mint ahogy azt az anyakönyvezett halálozási adatok mutatják. Nagyon valószínű, hogy itt is elsősorban szubjektív, érzelmi mozzanatok játszanak szerepet.

Összefoglalva tehát az előbbiekben vázoltakat, megítélésem szerint *Thirring Lajos* munkásságának, legalábbis számomra, különösen tanulságos és talán legfontosabb értéke a tényekhez való következetes, sőt ha úgy tetszik konok ragaszkodás vonása volt. Ez a konokság nyilván sok kényelmetlenséget okozott neki nemcsak másokkal, hanem önmagával szemben is. Lehetetlenné tette ugyanis azokat a leegyszerűsített, kényelmes általánosításokat, melyeknek nemcsak az elmúlt 40 évben, de ma is gyakran tanúi vagyunk Magyarországon és külföldön egyaránt.

Természetesen *Thirring* is nyilván örült annak, ha az adatok igazolták előzetes várakozásait, beállítódását, érzelmeit. Mint mindenkinek, neki is voltak előítéletei; gyermekkora és környezete által meghatározott vagy befolyásolt eszmevilága. Amikor azonban az adatok, a tények nem pontosan igazodtak ezekhez vagy esetleg ellene vallottak várakozásainak, akkor egy pillanatig sem habozott, hogy állásfoglalásában és elemzésében az érzelmeit vagy a tényeket kövesse.

Erre figyelmeztetett minket is nemcsak magatartásával, hanem kritikájával is. Jól emlékszem két lektori véleményére, melyekben nagyon korrekten és pontosan, jóindulatúan, de ugyanakkor szigorúan megkérdőjelezte tanulmányaim egyes vitatható általánosításait és következtetéseit. Rámutatott az általam használt adatok lehetséges pontatlanságára, az azoktól eltérő más adatokra, melyek legalábbis kétséget kellett, hogy keltsenek egyes megállapításaim érvényességét illetően. Ez persze akkor nem volt különösebben kellemes vagy kényelmes számomra. Most, pályám vége felé mégis hálás vagyok neki, hogy ezt annak idején mint mindenkivel, velem is, mint fiatal, pályakezdő statisztikussal megtette, és remélem, hogy akkori figyelmeztetéseiből később valamelyest okultam is

LAJOS THIRRING'S ACTIVITY IN THE FIELD OF VITAL STATISTICS

THIRRING LAJOS TELEPÜLÉS- ÉS KÖZIGAZGATÁSI STATISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

KOVACSICS JÓZSEF

Mulandó életünkhöz a bánat és az emlékezés éppúgy hozzátartozik, mint az öröm és a boldogság. Ma emlékezni jöttünk: felidézni annak a nemzetközi hírű demográfusnak az emlékét, akivel életünk egy-egy meghatározó szakasza összefonódott, aki tanítónk, példaképünk, főnökünk, munkatársunk és barátunk volt.

A nagynevű *Thirring* családot nem az én előadásom hivatott bemutatni, emberi kvalitását sem méltatom, feladatomul azoknak a területi-, település-demográfiai és közigazgatás statisztikai összefüggéseknek a bemutatását tekintem, amelyek *Thirring Lajos* munkásságában sajátos színfoltot jelentenek s amelyekből sok-sok ösztönzést merítettem magam is.

Mielőtt rátérnék a szakmai kérdések kifejtésére, engedjék meg, hogy *Thirring Lajossal* való meghatározó jelentőségű találkozásaimat felidézhessem.

Először az 1941-es népszámlálás alkalmával a rózsadombi József főherceg villában találkoztam a Központi Statisztikai Hivatal neves szakemberével, rövid bemutatkozás idejére.

Második találkozás 1945-ben történt az igazolóbizottságban, ahol a bizottság tagjai javaslatomra szóbeli dicséretben részesítették *Thirring Lajost*, mert amikor a Hivatal nyilaskeresztes párti tagja, *Thirring Lajos* szobájában *Horthy Miklós* képét *Szálasiéra* kívánta lecserélni: *Thirring* ezt megtiltotta.

A harmadik találkozás már hosszabb lélegzetű, az Országos Községi Törzskönyvbizottságban, a Helységnévtári Csoportban, később a Közigazgatási Statisztikai Osztályon, mint beosztott munkatársa dolgoztam.

A negyedik, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, a vezetésem alatt működő Statisztikai Tanszéken volt, ott kapott lehetőséget tudományos ismereteinek hasznosítására.

A harmadik találkozás már maradandó volt és egész életemre meghatározó jellegű. Az Országos Községi Törzskönyvbizottságban, a Helységnévtár szerkesztése és a Közigazgatás Statisztikai Osztály megszervezése során kerültem vele napi munkatársi kapcsolatba. Ezekre az egész statisztikusi pályámat befolyásoló munkakapcsolatokra a továbbiakban részletesen is kitérek.

Előbb azonban még megemlítem a negyedik találkozást; a Statisztikai Hivataltól való kényszerű távozásunk után, az ELTE-n alakult tovább szoros, nemcsak szakmai, de már baráti kapcsolatunk. Kezdetben, mint meghívott előadó oktatta a demográfiát, majd tudományos munkatársként résztvett a Tanszék kutatómunkájában. Később érdemei, tudományos munkássága elismeréseként, mint címzetes egyetemi tanár működött az Egyetemen.

Településdemográfiai, közigazgatási vonatkozású munkásságában a nagy elődök *Keleti Károly, Fényes Elek, Jekelfalussy József, Buday László* nemes

kezdeményezeseit folytatta. Már *Fényes Elek* felfigyelt a magyar községhálózat elaprózottságára, ezért a korabeli egyházi adatforrások felhasználásával vigyázó szemmel kutatta a községek népességi viszonyait jellemző ismérveket, ezek között a népesség megélhetési forrásait, a települések nemzetiségi összetételét. *Keleti Károly* továbbment és rámutatott arra, hogy "Valamint az ország történelme a községek történelmén alapul s abból egészül ki, úgy a társadalmi statisztikának is a községekig kell elágaznia". Legbensőbb meggyőződésem — vallja *Keleti* —, hogy csupán a részletek minél kimerítőbb ismertetéséből állíthatjuk össze az országismét, mely a társadalomról szóló tudomány leggazdagabb, legtisztább forrása.

A honismereti statisztikának kiváló ága a jó és kimerítő Helységnévtár — írja az 1873. évi Helységnévtár előszavában: "A legszükségesebb tennivalókat magában foglaló Helységnévtár nélkülözhetetlensége soha erőteljesebben nem nyilvánult meg, mint Magyarország államiságának helyreállításakor 1867-ben".

Thirring Lajos a nagy elődök (*Fényes Elek, Keleti Károly* és *Jekelfalussy József* alelnök) munkásságából merített akkor, amikor a Községi Törzskönyvbizottság, a Helységnévtár készítése és a községi adattárak munkáit olyan nagy odaadással kezelte.

Jekelfalussynak Thirring munkásságára kiható közigazgatás statisztika, település demográfiai nézeteit az 1888. évi Helységnévtárból ismerhetjük meg. Ebben a munkában *Jekelfalussy* olyan helységnévtárat alkotott, amely a települések nevének, közigazgatási beosztásának, területének, népességi adatainak az ismertetésén kívül, a hadügyi, a vasúti, a postai, a közigazgatási, az igazságügyi, a pénzügyi szerveket, illetve ezek beosztását is tartalmazza.

Tulajdonképpen a Statisztikai Hivatal által a későbbi évtizedekben kiadott Tiszti Cím és Névtárak előfutárának is tekinthetjük ezt a munkát. Nem véletlenül emelte ki *Jekelfalussy* alelnök a kötet előszavában, hogy "talán nem szerénytelenség, ha azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy jelen munkában olyan kézikönyvet nyújtok át hivatalos és magánhasználatra, mely az állami szervek igényét kielégíti".

Buday László már megalapozta a *Thirring Lajos* által végzendő folyamatos munka alapjait azáltal, hogy előkészítette az 1898. évi IV. törvényt és megalkotta a helynevek, a városi, községi címerek, pecsétek — mint történeti emlékek gondozására, az Országos Községi Törzskönyvbizottságot.

Buday László után *Thirring Lajos* e feladattal kapcsolatban a következőket írta: "A községneveknek s megállapításuknak, valamint megváltoztatásuknak, különösen újabban pedig egyes községek túlságosan hosszú nevének problémája egyformán érdekli a statisztikust, a térképészt, a geográfust és a történészt, az etnográfust és a nyelvészt, nemkülönben a közigazgatást és a gyakorlati életet. Ugyanez áll az "egyéb" helynevekre, a külterületi lakotthelyek: tanyák, puszták, majorok, irtványok stb. elnevezésére is. Ezek a kérdések több mint egy emberöltő óta rendszeresen foglakoztatják a Központi Statisztikai Hivatalt, sőt tulajdonképpen foglakoztatták nyolcvan esztendős működésének korábbi szakaszaiban is".

Mit alkotott *Thirring Lajos*? Mivel folytatta neves elődei munkásságát és miben alkotott újat? Mint a Statisztikai Hivatal vezető tisztviselője világosan felismerte, hogy az Országos Községi Törzskönyvbizottság az ország helynévkincsének a megőrzése, gondozása szempontjából nélkülözhetetlen. E feladat a Tudományos Akadémia történész és nyelvész képviselőin, az Országos Levéltár, a Honvéd Térképészeti Intézet, a Közlekedés és Postaügyi Minisztérium vezető tisztségviselői útján olyan szerepkört és tekintélyt biztosított a Hivatalnak, amely 1954-ig a Bizottság megszüntetéséig őrködött a magyar helynévkincsre. *Thirring*, mint a Törzskönyvbizottság helyettes elnöke, *Zentay Dezső*, majd *Elekes Dezső* megbízásából rendkívül fontos feladatának tekintette e munkát. Érezte a különböző területi változások és névváltoztatások kapcsán a népszámlálási munkákkal való szerves kapcsolatot.

Tudta azt is, hogy nemcsak a Statisztikai Hivatalt érintő munkát, hanem fontos kulturális missziót is végez a Bizottságban. A Statisztikai Szemle 1947. évi 5—6. számában így ír a község- és helyneveink megállapítása és megváltoztatása c. munkájában: "Az 1898. évi IV. t. c. kihirdetése óta a helynévmegállapítás az ott lefektetett elveknek és rendelkezéseknek megfelelően történt. Ebben a következetes gyakorlatban törésre csupán két ízben került sor. A felvidéki magyarlakta sáv átmeneti visszacsatolása, majd a kárpátaljai rész ugyancsak átmeneti idekerülése után ugyanis a községneveket a belügyminiszter ezeken a területeken — külön törvényes felhatalmazás alapján — a megszokott út elkerülésével, a községek és vármegyék, valamint a bizottság meghallgatása *nélkül* állapította meg. Sőt Kárpátalja esetében még egy nagy lépéssel továbbment: kettős, magyar és párhuzamosan ruszin névvel jelölte meg a nem magyar nyelvterülethez tartozó községek hosszú sorát, holott az 1898. évi IV. t. c. csupán egyetlen név megállapítását engedélyezte. Kárpátalját illetően ez a rendkívüli okokra visszavezethető helynévmegállapítás igen gyakran nem vette figyelembe a századforduló után rendszerint történeti alapon meghatározott magyar községneveket hanem magyarosan átírt ruszin, vagy magyar-ruszin hangzású neveket alakított ki.

Felvidéki vonatkozásban megemlíthető még, hogy a belügyminiszter az 1939—1944. évek folyamán főleg a Csallóközben számos parányi községet összevont: ezeknek névmegállapítása már a múlt század végén szabályozott helyes úton-módon történt".

Már *Thirring Lajos* rámutatott arra a napjainkban megvalósuló munkára — a Történeti Helységnévtárra gondolok —, amely a feledésbe ment történeti helyneveknek, mint nyelvemlékeinknek a megőrzését kívánja szolgálni. Ugyanis a községegyesítések és a városokba történő beolvasztások alkalmával a belügyminiszter a Törzskönyvbizottság javaslatára rendszerint úgy döntött, hogy a teljesen össze nem épült községeknek az új községnévben kifejezésre nem jutó nevét, valamint azoknak a községeknek a nevét is, amelyek elnevezését más okból célszerű fenntartani, nem engedi végleg a feledés homályába veszni, hanem törzskönyvileg nyilvántartja az ilyen megszűnő községek esetleg ősi, patinás nevét. A gyakorlat nem volt — és hozzátehetjük, hogy ma sem — mindig egyező.

Összefügg ezzel a kérdéssel a városrészek, községrészek, kerületek elnevezésének a problémája. Megfelelő jogszabály hiányában e téren még napjainkban is ugyanolyan zavar uralkodik, mint uralkodott a községnevek terén a múlt század végén.

Rendszerint ugyan a kerület elnevezések helyi szabályrendeletek útján születnek meg, vagy módosulnak, de minden egységes vezérlő gondolat nélkül és sokszor túlságosan is alkalomszerűen. A Központi Statisztikai Hivatal ugyan a tízévenkénti népszámlálások alkalmával a kerületnevek begyűjtését is megkísérli, mert a népességre vonatkozó adatanyagát lehetőleg város- és kerületrészek szerint tagolja és közli. (Ugyanígy jár el a külterületi lakott helyek tekintetében is, melyeknek nevét hasonlóképpen a népszámlálások alkalmával gyűjti össze a legrendszeresebben.) Ez azonban nem elég. Szükség volna valamely jogszabályra, mely a törzskönyvbizottság feladatkörét a kerületnevek számbavételére, ellenőrzésére és nyilvántartására is kiterjeszti.

Thirring Lajos másik figyelemre méltó és problémákat feltáró kutatási területe a külterületi népességre, ezen belül a *tanyai népességre* vonatkozott.

Már a Helységnévtár szerkesztése kapcsán manifesztálódott a magyar településhálózat heterogén volta, hiszen a Helységnévtárak már korábbi években közölték a külterületi lakotthelyek neveit is. Ezek népességének demográfiai jellemzők szerinti megfigyelése azonban csak *Thirring Lajos* munkássága nyomán bontakozott ki. Már az 1930. évi népszámlálás köteteiben sok információt találunk a külterületekről, de átfogó megfigyelés csak 1935-ben történik, amikor a kormány napirendre tűzi a tanyakérdés megoldását. Az 1941. és az 1949. évi népszámlálás pedig már külön kötetet szentelt a külterületi települések demográfiai adtainak a bemutatására.

Thirring Lajosnak a településstatisztikát, illetve a közigazgatási statisztikát érintő munkásságából még két kiemelkedő újítást kell megemlítenem:

Mindenekelőtt arra utalok, hogy a községek népességnagyság szerinti tipizálása az Ő munkássága nyomán vált általánossá a népességstatisztikában. Merészebb kifejezéssel azt is mondhatom, hogy a magyar településhálózat tudományos vizsgálatához — lehet, hogy *Magyary Zoltán, Mámai Kiss István* vagy *Alsó László*, esetleg *Benisch Németi Artur* ösztönzésére — nem tudom, de tény: *a közigazgatás szervezéséhez* Ő szolgáltatta azokat a néptömörülési, adatokat és statisztikai térképeket, amelyek segítségével a *közigazgatástudomány* és a közigazgatási jogtudomány belelátott annak a sokaságnak a megoszlásába, amelyet addig ugyancsak egyedileg vizsgált.

Hasonló folyamatnak lehettünk tanúi az *urbanisztika* területén is. Talán nem túlzok ha azt állítom, hogy a magyar városépítészet, amelyet a harmincas évektől kezdve egyre inkább érdekelt a városlakó embert és a várost, már nemcsak építészeti alkotásként tekintette, hanem azt utcáival, tereivel, házaival, parkjaival, közlekedési- és közműhálózatának emberi összefüggéseivel is tanulmányozni kívánta — jó együttműködőre lelt *Thirring Lajos* személyében. Ehhez az urbanisztikai szemléletmódhoz szolgáltattak nyersanyagot — fonalat és szövetet, információt és az információrendszer megtervezéséhez — alapot azok a városi számlálókerületi és számlálókörzeti térképek, amelyek mozai-

kokban is lehetővé tették a lakóház és lakásviszonyok, a közműellátottság, a bel- és külterület mikénti beépítettségének a tanulmányozását. A kor neves városépítészei: *Granasztói Pál, Borbíró Virgil, Hergár Viktor* és mások szívesen látott vendégek voltak *Thirring Lajos* professzornál.

Az Ő érdemét is dicséri, hogy a népszámlálás későbbi irányítói is átvették e módszert, sőt az adatok publikálását is megvalósították. Sajnálatos tény, hogy az urbanisztikai gyakorlat a nyolcvanas évek után már nem tartott igényt ezekre az információkra.

Ami a közigazgatás-statisztikának a Törzskönyvbizottságon és a Helységnévtár szerkesztésen túlmenő fejlesztését illeti, őszinte hálával emlékezem vissza *Thirring Lajosnak* azokra a gondos, segítő, jóváhagyó intézkedéseire, amelyek eredményeként létrejött a Központi Statisztikai Hivatalban a Közigazgatás Statisztikai Osztály.

A tárgyilagossághoz hozzátartozik annak megállapítása is, hogy az alábbiakban ismertetendő fejlesztésekhez *Rotter (Székely) Zoltán* és *Pikler (Péter) György* jóváhagyására is szükség volt.

Mik voltak a legfőbb *közigazgatás-statisztikai feladatok*, melyekhez *Thirring Lajos* szakértelmével, tanácsaival közreműködött.

1948. jan. 7-én a KSH elnöke számára általam készített és *Thirring Lajos* által korrigált és jóváhagyott "Emlékeztető" az alábbi összefoglalást nyújtja a közigazgatás-statisztikáról: "A közigazgatás állandóan napirenden lévő racionalizálási kérdései, továbbá egy esetleges közigazgatási reform problémái szükségessé teszik, hogy közigazgatásunk helyzetével a Központi Statisztikai Hivatal is foglalkozzék. Fontos volna a közigazgatási hatóságok statisztikai tájékoztatása, hogy ezek céljaikat világosabban lássák, az igazgatott népesség adottságait és körülményeit a mainál nagyobb mértékben megismerjék és tekintetbe vegyék, másrészt hogy a közigazgatási statisztika az állam segítőtársa legyen a közigazgatás gazdaságossá és eredményessé tétele érdekében kifejtett munkájában".

A Közigazgatás Statisztikai Csoport első munkája a meglévő közigazgatás-statisztikai anyag összegyűjtése és nyilvántartása volt (Szociográfiai Intézet, Közigazgatástudományi Intézet, Belügyminisztérium, Racionalizálási Bizottság, a KSH községi feldolgozásai stb.), külterületekre vonatkozó adatok, információk.

A közigazgatás-statisztikai anyag összegyűjtése kapcsán vetette fel *Thirring Lajos* azt a gondolatot, hogy célszerű lenne, ha a közigazgatás-statisztikai anyag összegyűjtésével egyidejűleg egy, a Hivatal belső használatára szánt *községi nyilvántartás* is vezettetnék a községi feldolgozásban készült főbb statisztikai eredményekről.

Összefoglalásként megállapíthatom, hogy *Thirring Lajos* a demográfiát sohasem tekintette a népességstatisztikával azonosnak. Az úgynevezett tiszta demográfiai kutatások értékét elismerte, de a népességi kérdések szélesebb összefüggésekben való vizsgálatára törekedett. Amíg azonban édesapja: *Thirring Gusztáv* inkább a történettudománnyal és a földrajzzal kereste és találta meg a közös vezérfonalat, addig *Thirring Lajos* inkább a közigazgatás és az urbanisztika kérdésfeltevéseit igyekezett szolgálni.

Az eddig elmondottakon kívül ezt igazolják a budapesti agglomerációt érintő tanulmányai, melyekben nemcsak korszerű demográfiai szemlélete tükröződik, hanem a szociális kérdések iránti érzékenysége is, hiszen e tanulmányai bemutatják azt a nagy ellentétet, amely az egykori Kisbudapest és környéke között fennállott a lakásviszonyok, a közműellátottság, a tömegközlekedés és az úthálózat kiépítettségének a hiánya következtében.

* * *

Úgy gondolom, akkor cselekszem helyesen, ha az 1637-ben Sopronba települt sváb *Thirring* dinasztia kihalása feletti őszinte fájdalmunk kifejezése mellett kiemelem azt, hogy LAJOS édesapja GUSZTÁV az Urbs Fidelissima könyvnek nemcsak szerzője volt, hanem Ő maga *Lóczy Lajossal*, a Területvédő Liga elnökével együtt szervezte azt a mozgalmat, amely tiltakozott Trianon után Sopron és környékének az elcsatolása ellen.

A sváb család ízig-vérig magyarrá vált, de származását sohasem tagadta meg. *Lajost* pedig meg nem alkuvó emberi magatartásáért az 1956-os forradalom során a KSH Forradalmi Bizottságának az elnökévé választották.

Emlékére, munkásságára halálának tizedik évfordulóján hálás szívvel gondolok, és kifejezem a KSH nemzetközi hírű demográfusa és az Eötvös Loránd Tudományegyetem egykori tudós tanára iránt érzett nagyrabecsülésemet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Keleti Károly: Hazánk és népe, Pest 1871, 4. old.

A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, Orts-Lexicon, *Dr. Josef von Jekelfalussy*, Budapest, 1888.

Buday László: A község és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. t. c. végrehajtása, Bp. 1903. — Magyarország községneveinek törzskönyvezése, Földrajzi Közlemények, 1906. 224—229. old. — Községneveink törzskönyvezése, Községi Közlöny 1911. 289—290. old. — Országos Községi Törzskönyvbizottság, Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat, 36. kötet 610—611. old.

Thirring Lajos: Székesfehérvár és Fejér megye népességének fejlődése és összetétele, Journal 1938. 3. sz. — Kecskemét mint tanyaváros, Journal 1935. 5. sz. — Les grandes agglomeration, somme unités de la division, en particulièr de la division territariale, Journal 1937. 1—2. sz. —

Tanulmányok az 1930. évi népszámlálás köréből, Journal kiadványsorozat. — Község- és helyneveink megállapítása, Statisztikai Szemle, 1947. 5—6. sz.

Thirring Gusztávné Waisbecker Irén: A nyugat-magyarországi németek és a nemzetiségi kérdések, Budapest, 1920.

Ernest Traeger: Die Volksabstimmung in Sopron 1928.

MEMORIES OF LAJOS THIRRING'S WORK IN THE FIELD OF THE STATISTICS AND DEMOGRAPHY OF SETTLEMENTS

TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA ÉS THIRRING LAJOS

DÁNYI DEZSŐ

Évtizedekkel ezelőtt a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában csomagoló papírba burkolva, pontos jegyzék kíséretében adta át *Thirring Lajos* édesapjának, *Thirring Gusztávnak* történeti tárgyú kéziratait, kézírásos, történeti statisztikai tárgyú táblázatait, katalogizálásra, megőrzésre. Egyszerű gesztus volt. Nem hangzottak el fellengzős mondatok, nem figyelmeztetett a hagyaték tudományos jelentőségére, nem tartott előadást *Thirring Gusztáv* jelentőségéről. A kéziratokat, a sárguló táblákat, az idegen nyelvű külön lenyomatokat simogató kezekkel emelte ki a zizegő papírokból. A fiúi tisztelet csöndes, szemérmes pillanatai peregtek. A kéziratok és a nyomtatványok átvételi elismervényét aláírtam.

Ebben az időszakban látott napvilágot *Thirring Gusztáv* tanulmányai és hagyatékában fennmaradt kéziratos táblái alapján *Thirring Lajos* közlése, a 19. század első felében keletkezett hazai népösszeírásokról (1).

Nem volt véletlen, hogy *Thirring Lajos* az apai hagyatékból éppen ezt a tábla-kolligátumot tartotta szükségesnek közzétenni. A nem-nemes népesség számáról, struktúrájáról, népmozgalmáról készített táblázatok ugyanis éppen azt az űrt töltötték ki, amely a magyar történeti demográfiában az 1784/87. évi Józsefi és az 1850. évi osztrák népszámlálás között keletkezett, a leíró statisztikusok erőfeszítései ellenére. *Thirring Gusztáv* tanulmányai ugyanis már korábban is figyelmeztették a demográfusokat arra, hogy 1804/1805 és 1843 között, különféle rendeleteknek és intézkedéseknek köszönhetően, azonos tartalmú, demográfiai célzatú források keletkeztek viszonylag megszakítatlan és viszonylag teljes idő, illetve területi sorokat alkotva (2). Ez a levéltárakban elfekvő információs készlet a korszakhoz mérten bőséges népességi és népmozgalmi területi sorokat szolgáltatott. Legfőbb jellemzőiket kiemelve, *Thirring Gusztáv* hiányosságaikra és hibáikra is rámutatott és néhány településről szóló tanulmányában fel is használta a nem-nemes népesség conscriptiós tábláit (3). Az Országos Levéltárban meglelt és lemásolt összefoglaló megyei táblázatokat azonban már nem tehette közzé, betegsége és halála miatt.

Thirring Lajos válogatva, de helyesbítés nélkül publikálta ezeket a megyei táblázatokat, kihagyva a területileg igen hiányos, vagy tartalmilag kétséges éveket, illetve táblarészeket. Az adatközlés önmagában is jelentős nyeresége volt a magyar történeti demográfiának (megjegyzendő, hogy korábban, 1957-ben a táblák kisebb része már napvilágot látott) (4).

Thirring Lajos, igen szerényen úgy jellemzi adatközléssel kapcsolatos tevékenységét, hogy az adatok és a táblázatok "hozzávetőleges jellemzésére is" vállalkozik, alapos forráskritikai elemzésükre azonban nem. Ez a "jellemzés" azonban olyan elemeket tartalmaz, amelyek ismerete, és alkalmazása nélkül a táblázatos anyag és a belőlük számítható mutatók helytelen következtetésekre

vezethetnek. Mindenekelőtt ki kell emelni a táblázatok gondos jegyzetelését, a korabeli népösszeírási fogalmak tartalmának lelkiismeretes részletezését. Ezek az apróbetűs intelmek, a gondos, pontos statisztikus jellemvonásai. *Thirring Lajos* legfőbb intelmét azonban az egész adatforrás keletkezésének feltárása tartalmazza. *Thirring Lajos* ugyanis kiemelten hangsúlyozza, hogy a nemtelen népesség összeírása, conscriptiója csak részben, néhány évben keletkezett valódi, házról házra haladó népesség összeírási tevékenység nyomán. A huszonegy évből fennmaradt részben teljes, részben hiányos táblázatok nagyobbik része azonban a népesség számának és összetételének továbbvezetéséből származik. Ez a módszer, technika azonos a 18. század végén hazánkban és külföldön is kialakult népességstatisztikai eljárással. A Populations Buch technikája azonban óvatosságra késztett. Ha ugyanis a kezdeti, vagy az időközi valóságos népösszeírás megbízható pontosságú volt és ha a gondos továbbvezetés is nyomon követhető, akkor az idő és területi sorok feltehetően mentesek a nagyobb torzításoktól. Ha azonban ezek a feltételek nem teljesültek, akkor a pontatlanságok, hibák halmozódásával kell számolnunk. Bármennyire is tartózkodott *Thirring Lajos* a kéziratos táblázatok adatainak és mutatóinak korrigálásától, még sem tudta megállni, hogy a népmozgalom két mutatóját, az évenkénti születési és halálozási arányszámot, igen egyszerű, de igen szellemes módszerrel ne helyesbítse, különösen az 1831. évi kolera halálozás mértékét. Kritikai magatartása egyébként elsősorban úgy érvényesült, hogy nem közölt minden adatot és arányszámot, minden évből. A férfiak kor és foglalkozási összetételének adatait csak két évről (1842, 1843) tette közzé. Egyébként általában kilenc-tíz év területi adatai (a házak száma, a családok-háztartások, népesség száma, nemenkénti és vallási megoszlása) szerepelnek táblázataiban. Midőn *Thirring Lajos* összevetette az eredeti népszámlálási összeíró ívek adatgazdagságát és a lajstromos összesítés szegényes közléseit kiemelten hangsúlyozta a korabeli forrásokra támaszkodó kritika szükségességét. Egyébként azonban az egész adatforrást — figyelmeztetéseit fenntartva — egészében kielégítőnek minősítette, különösen a népesség nagyságrendjét és összetételének sajátosságait illetően.

Thirring Lajos idézett adatközlését és "jellemzését" a magyar történeti demográfiában, a 19. század első felével foglalkozó tanulmányok, elemzések sora követte. Nem állítom, hogy tételes kapcsolat van ebben az egymásutánban, de nem is zárom ki. Az azonban mindenképpen megállapítható, hogy *Thirring Lajos* tanulmányának adatait és viszonyszámait több; az egész félévszázad demográfiai folyamatait bemutató, vagy elemző tanulmány elfogadta, országos és területi méretekben is felhasználta (5). Megkezdődött továbbá a korábbi, 1820 előtti conscriptiók sikeres levéltári felkutatása (6). Napvilágot láttak ezenkívül, *Thirring Lajos* ajánlásai, megfogadva, a korabeli anyakönyvekre és más demográfiai forrásokra támaszkodó, termékenységet és halandóságot kutató elemzések (7). Korabeli leíróstatisztikai közlések jelentek meg, korszerű táblázatos formában (8). A család és a háztartás nagyságának és összetételének utóbbi években kialakuló kutatása is igen sokat köszönhet *Thirring Lajos* táblázatainak és intelmeinek (9).

Hiányosak, olykor pontatlanok adataink és mutatóink, de a szabadságharc előtti félévszázad főbb demográfiai jellemzői — *Thirring Gusztáv* és *Thirring Lajos* kezdeményezésétől indíttatva kezdenek kibontakozni. Biztonsággal kijelenthető, hogy hazánkban is igen magas és rendkívül hullámzó volt a termékenység és a halandóság. Az utóbbi mértéke olykor kisebb-nagyobb demográfiai kríziseket is előidézett. A félévszázad természetes szaporulatát mérlegre téve pedig kiemelhető, hogy az nem volt jelentős, bár a demográfiai jellemzők igen sokféle területi változata alakult ki. Az is feltételezhető, hogy a hazai sajátos, gazdasági-társadalmi viszonyok, különösen pedig a jobbágytelek felaprózódása, a jelentős mértékű elszelléresedés, megtetézve a polgárosodás és a városiasodás stagnálásával, az ország politikai és gazdasági függőségével a demográfiai magatartás egyedi, ebben a korban más országban nem regisztrált képleteit alakította ki. Egészében azonban, beleértve a születésszabályozás igen lassú kialakulását, helyenként felerősödését, hazánk ebben a korban még a premodern, a demográfiai átmenet előtti országok sorába tartozott.

Az elmondottak alapján talán úgy tűnik, hogy *Thirring Lajost* elsősorban az apai hagyaték gondozása és nagyrabecsülése kötötte a magyar történeti demográfiához. Sokak emlékében ugyanis úgy él, mint korának egyik legjobb népszámlálási szakértője, az aktuális népességi és népesedési jelenségek és folyamatok tudós magyarázója. "Magyarország népessége 1869—1949 között" című, 1963-ban megjelent nagylélegzetű tanulmánya azonban két további jellemzővel gazdagítja *Thirring Lajos* szakmai és emberi portréját. Mindenekelőtt bizonyságot szolgáltat *Thirring Lajos* történeti demográfiai elhivatottságáról és éles fényt vet a népességi jelenségeket és folyamatokat ökonómiai-szociológiai szemmel vizsgáló, kritikus demográfusra. Nem véletlen, hogy ezek a jellemvonások éppen a hosszú idősorok elemzése során fonódtak össze *Thirring Lajosban*.

Idézett tanulmányában nem az adatok, mutatók, statisztikai eljárások gazdagsága, pontossága, kételkedő-műértő válogatása az újszerű. Ezt megszoktuk *Thirring Lajos* írásaiban. Szerényen népességtörténeti "adaléknak" minősített tanulmányában ugyanis a történeti eseményekre, a társadalmi-gazdasági vonatkozásokra és egyéb összefüggésekre kíván "vázlatos utalásokat tenni". Engedjék meg, hogy ezekből a "vázlatos utalásokból" néhányat kiemeljek.

Talán legszembetűnőbb, hogy *Thirring Lajos* az első világháború előtti Magyarország népességfejlődésének egészét "gyengén közepesnek" tartotta. Magyarázatként többek között kiemelte, hogy ebben az időszakban Magyarországon szinte párhuzamosan csökkent a nyers születési és halálozási arányszám. Nem tartoztunk tehát — illetve csak mintegy két évtizedig — a modernizálódás korát a népesség robbanással társító európai országok közé. A két világháború között pedig a gazdasági és társadalmi nehézségek miatt, a fokozódó születésszabályozásnak is köszönhetően, népességgyarapodásunk üteme még jobban csökkent.

Ez a "gyönge-közepes" jelző *Thirring Lajos* elégedetlenségét jelzi. Pontosabban is megfogalmazza tartalmát: "Népességi kapacitását, a fejlődési

lehetőségekben egyáltalán nem szűkölködő Magyarország a gazdaságilag fejlett államoknál jóval kisebb mértékben tudta mindeddig kihasználni".

Miért tartoztunk az európai népesség, népesedés fejlődés "gyenge-közepes" mezőnyébe? *Thirring Lajos* szerint azért, mert demográfiai képünket számtalan gazdasági-társadalmi, hatásában kedvezőtlen tényező formálta ki és mert népesedéspolitikánk teljeséggel eredménytelen volt. Előbb említett véleményét az alábbiakban részletezendő az utóbbival kapcsolatban *Thirring Lajost* idézem. Magyarország "a nyolc évtizeden azonban anélkül haladt át, hogy valóban széles körű és következetes népesedéspolitikai intézkedésekkel gondoskodott volna fejlődő népességének mindenkori jelenéről és jövőjéről". Aláhúzom, hogy *Thirring Lajos* írásaiban ilyen kemény, minden engedményt kizáró sententia igen ritkán olvasható. Ez a mondat a pronatalisták túlzása, türelmetlensége, vagy a lelkiismeretes pontos demográfus, lehetőségeket és valóságot összevető mérlege? Úgy vélem, hogy az utóbbi.

Thirring Lajos sajátos módon taglalja a hazai népességfejlődés gazdasági-társadalmi tényezőit és összefüggéseit. Összefoglalva megállapítja, hogy "az 1848. évi nagy gazdasági és társadalmi kezdeményezések ellenére, meglehetősen elmaradt gazdasági-társadalmi szerkezettel és közállapotokkal érkeztünk el a kiegyezésig". Az ezt követő félévszázadban pedig "félig-meddig" kielégítő gazdasági lehetőségek, "a tőkeszegénység, múltunk félfeudális maradványai, társadalmi, politikai és nemzetiségi feszültségeink miatt" elég lassú ütemben és korlátozottan értük el a tőkés fejlődés egyes állomásait. Az első világháború után csak "nagyban-egészben" alakult át gazdasági-társadalmi szerkezetünk. Ez az összefoglaló értékelés mai szóhasználatunk és megfogalmazásunk szerint azt érzékelteti, hogy Magyarország nem véletlenül sorolható az európai demográfiai átmenet több jellemzőjét sajátosan alakító régiói közé. A demográfiai átmenet — a magas születési és halálozási arányszám, alacsony születési és halálozási hányadosság alakulása — Magyarországon a lassú modernizálódás, a korlátozott iparfejlesztés, a kismértékű városiasodás, a morális és társadalmi értékrendszerek bizonytalan változása közepette zajlott le. Ennyi kivétel — alig kétséges — lelassította a népesség növekedés ütemét, rétegenként és tájanként specifikus, európai szemmel különös, népesedési magatartást produkált és magában hordozta annak veszélyét, hogy gazdasági-társadalmi fejlődésünk elmaradását, tudatosan, vagy tudat alatt demográfiai magatartásváltozásunkkal törekedjünk kiegyenlíteni. Összefoglalva úgy vélem, hogy *Thirring Lajos* hazai demográfiai folyamatainkat magyarázó, általános értékelése beleillik a korszerű, a kezdeti általánosításoktól mentes, demográfiai átmenetelmélet gondolatvilágába.

Az egyes gazdasági-társadalmi tényezők számszerű demográfiai hatását *Thirring Lajos* értekezésében nem részletezte. Nagyon tartózkodóan csak arra utalt, hogy a hazai népességi és népesedési kérdésekkel foglalkozó tanulmányok "nagyszámú társadalmi-gazdasági tényezőt *említettek*" amelyek hatást gyakoroltak a népesség fejlődésére. Kiemeli, hogy az ezekben a tanulmányokban szereplő tényezők: a lassú gazdasági fejlődés, az osztály szerkezet aránytalansága, a gazdasági társadalmi-átrétegződés lassú üteme csak "*részletmomentumai*"

a demográfiai fejlődés egészét és jellemzőit kiformáló képnek. Hűvös tárgyilagossággal különíti el a népesedést, *konjunktúra szinten* befolyásoló tényezőket. Nem feledkezik meg azonban az agrárszféra és a népesedés kapcsolatát tárgyaló irodalomról, kiemelve, hogy a kötött birtokrendszert, a birtokmegoszlás egyéb hátrányait, a ki nem elégített földéhséget, a szükséges agrárpolitikai intézkedések elmaradását minősítették — az idevonatkozó tanulmányok — az agrár népesség körében kialakuló egyke, falu elnéptelenedés kiváltó okának.

Úgy tetszik, hogy *Thirring Lajos* óvakodott a demográfiai jelenségek és folyamatok monokauzális magyarázatától. Gazdag demográfiai ismeretanyaga, kételkedő tudósi habitusa távoltartotta a nagyon egyszerű, nagyon kézenfekvő, nagyon látványos ok-okozati felfedezések elfogadásától. Ma már tudjuk, hogy joggal. A demográfiai átmenetelmélet letisztultabb változata is kiemeli, hogy a második világháború előtti demográfiai fejlődésnek, átalakulásnak nincsen egységes, egyetlen, minden országra és azon belül minden régióra érvényes okrendszer magyarázata. Az is bebizonyosodott, hogy csak gazdasági tényezőkkel alig magyarázható ez a komplex folyamat. Szociológiai, kulturális, pszichológiai és más, olykor igen nehezen mérhető, kvalitatív változókat is mérlegelnünk kell megértése, magyarázata során (10).

Amint már korábban utaltam rá *Thirring Lajos* 1963. évi tanulmányából a szigorú, kritikus statisztikus is előlép. Ezt a jellemvonását, nagyon röviden, főként a magyar népszámlálások foglalkozási, társadalmi rétegződési fejezeteit taglaló megállapításaiból kívánom érzékeltetni. Nem csak azért, mert ismeretük alapvetően határozza meg a hazai történeti demográfiai kutatások szakmai színvonalát és tárgyilagosságát, hanem azért is, mert alapját képezi társadalomtörténeti szemléletünk objektivitásának.

Thirring Lajos a hazai népszámlálások foglalkozási fogalmainak, utasításainak, adatgyűjtéseinek és feldolgozásainak egészét értékelve két alapvető megállapítást tett. Mindenekelőtt azt emelte ki, hogy az első két hivatalos magyar népszámlálás csak hézagos ismereteket szolgáltat a foglalkozás, a foglalkozási viszony valós megítélésére. Ezt követően pedig arra figyelmeztet, hogy a kereső-eltartott arány a későbbi népszámlálásokban sem megbízható, mert a segítő családtag fogalmának tartalma és csoportosítása, feldolgozása különféle, önmagában nem mindig helyes és idősoraiban alig összevethető módon szerepel. Ez a tény különösen az agrárszektor munkaerő ellátottságát, feleslegét, vagy hiányát megállapító mutatókat érinti. Az agrárszektorral kapcsolatos történeti demográfiai népszámlálási adatokat egyébként is különös élességgel bírálja. "Nem tagadható, hogy az agrárszerkezet terén fennálló gazdasági különbségeket és a lezajlott változásokat népszámlálási műveleteink, beleértve a feldolgozást is csak részben ragadták meg és hozzávetőleges jellemzésre alkalmasak csupán." Még elítélőbben: "Igen szembetűnő a mezőgazdasági népesség osztálytagozódásának ki nem elégítő csoportosítása a régebbi népszámlálásokban. Ennek köszönhető, hogy a birtokos és bérlő népesség osztályozása és csoportosítása később is helytelen módon és mértékben tükrözi a birtokmegoszlás változását, rosszabbodását, a törpebirtokosok számának tetemes megnövekedését".

Ha az előzőekben a történeti demográfia és a társadalomtörténet művelőinek figyelmébe ajánlottam *Thirring Lajos* 1963-ban megjelent tanulmányát, akkor még hangsúlyozottabban hívom fel figyelmüket az 1983-ban publikált három kötetes műre, amely a Népszámlálás jóvoltából *Thirring Lajos* műveként jelent meg, "Az 1969—1980. évi népszámlálások története és jellemzői" címen. Ez a három kötet, melynek utolsó tagját *Thirring Lajos* betegsége és halála miatt munkatársai már csak jegyzetei alapján állíthatták össze, a magyar történeti demográfia egyik bázis alkotása. Azonos rendszer szerint tájékoztat a népszámlálások minden fontos momentumáról. Részletezi a népszámlálások előkészítését, időpontját, területi meghatározottságát, jogszabályait. Hozzáértő szemmel taglalja a népszámlálások fogalmait, definícióit, utasításait. Közli a kérdőívek, utasítások teljes szövegét, mintáit. Beszámol végrehajtásuk menetéről, költségeiről, szervezetéről. Kiterjed a népszámlálások nemzetközi egységesítésének törekvéseire. Bemutatja a megjelent publikációk, táblázatok részletes tartalmát. Kitér azonban a tervezett és feldolgozott, de meg nem jelent adatcsoportosításokra, ugyanúgy mint a tervezett és fel nem dolgozott kombinációkra. Ismerteti a népszámlálások adatait elemző, vagy bemutató irodalmat is. Mindezt talán egy pontos, lelkiismeretes hivatalnok is elvégezhette volna. *Thirring Lajos* azonban demográfus volt, tehát nem csak katalogizálta, rendszerezte a népszámlálások ismérveit, hanem azokat meg is ítélte. Bírálatai eligazítanak népszámlálási kiadványaink adataink felhasználhatósága, minősége tekintetében is. Azt is érzékeltette, hogy a korabeli népszámlálások milyen módon és milyen mélységben, kívánatos, vagy kifogásolható szemléletét ragadták meg az ország legfőbb demográfiai jelenségeit, vagy folyamatait.

Az elmondottakból — bármennyire vázlatos volt is — remélem kitűnik, hogy *Thirring Lajos* a magyar történeti demográfia egyik legkiemelkedőbb, legsokoldalúbb egyénisége. Feltehetően az is kiviláglott, hogy *Thirring Lajost* nem csak óriási anyagismerete, pontossága, lelkiismeretessége, munkaszeretete és demográfusi kvalitásai avatták tudós történeti demográfussá, hanem szemléletmódja is, a hosszú demográfiai folyamatok bonyolult hátterének komplex megközelítése, tudatos és álhatatos kutatása.

JEGYZETEK

(1) *Thirring Lajos*: Népösszeírási adatok és adatforrások a nem-nemes népességről a XIX. század első feléből. Történeti Statisztikai Közlemények, 1959. No. 1—2.
(2) *Thirring Gusztáv*: Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Bp. 1903. (Értekezések a Társadalomtudományok Köréből).
(3) *Thirring Gusztáv*: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. Városi Szemle, 1911. No. 7—8.
(4) A történeti statisztika forrásai. Szerk.: *Kovacsics József*, Budapest 1957.

(5) *Pápay Béla*: Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején, 1711—1867. In: Magyarország történeti demográfiája. Szerk: *Kovacsics József.*
Kovács Tibor: Vas megye népessége a 19. században, 1804—1870. Szombathely 1970.
(6) *Móricz Miklós*: Magyarország népének korviszonyai, 1804—1869. Történeti Statisztikai Évkönyv, 1961/62.
(7) *B. Lukács Ágnes*: Halandósági becslések és népesség struktúra. Demográfia, 1973. No. 1.
Horváth Róbert: *Fáy András* népességtudományi és népességstatisztikai munkássága. Történeti Demográfiai Füzetek, No. 5.
Hablicsek László: Az 1820-as évek népmozgalmának néhány jellemzője, keresztelési és temetési adatsorok alapján. Történeti Statisztikai Tanulmányok, 1984. No. 4.
(8) *B. Lukács Ágnes*: Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években. Történti Statisztikai Füzetek, 1979.
(9) *Faragó Tamás*: Háztartásszerkezet és falusi társadalmi fejlődés Magyarországon, 1787—1828. Történeti Statisztikai Tanulmányok, No. 3.

HISTORICAL DEMOGRAPHY AND LAJOS THIRRING

THIRRING LAJOS ÉRDEMEI A TUDOMÁNYSZERVEZÉSBEN

OROS IVÁN

Akár a demográfia, akár a statisztika más ágazatainak a két világháború közötti emlékeiben kutatunk, *Thirring Lajos* nevével és munkáival mindig találkozunk. Életének fő tevékenysége a népességi kérdésekhez kötődött, hazai és külföldi elismerését elsősorban ennek köszönhette. Emellett azonban a statisztika és a közélet rendkívül sok más területén dolgozott. A két háború után pl. a béketárgyalások előkészítésén, a tanyakérdés megoldásán, a falusi és agrárproblémák elemzésén stb. Talán ezt a szerteágazó feladatkört azért nem övezte akkora megbecsülés, mint a népesedési statisztikában végzett munkáját, mivel azok hozzátartoztak a Hivatal mindennapos munkájához, zökkenőmentes fejlődéséhez. Bizonyára, ha ezekkel a témákkal alkalma lett volna intenzívebben foglalkozni, itt is hírnévre tett volna szert. Emellett tanult és tanított, kutatott, írt és szerkesztett, pótolhatatlan szerepet töltött be a statisztikai közélet számos területén. A II. világháború után elsősorban a népesedési kérdések töltötték ki munkája nagyobb részét. A ma élő idősebb generáció azért tiszteli benne elsősorban a demográfust, mivel élete utolsó harmadában ebben a minőségében találkozhattak vele leginkább.

A nagytudású szakembereket jellemző szerénységével sohasem kívánt a nyilvánosság fókuszába kerülni. Számos megjelent közleménye, hagyatéka bizonyítja, hogy milyen sok és szerteágazó tudományos "apró munkát" végzett, írásai alatt sokszor talán még a neve sem jelent meg. Ezek, a tudományos tevékenysége fővonulatán gyakran kívül eső szervező és regisztráló feladatok ugyanúgy teljes embert kívántak, mint a különböző, népesedési kérdésekkel összefüggő munkái. Energiájából mindezekre futotta, neki köszönhető, hogy a két világháború közötti időszak statisztikai szervezeteinek, létesítményeinek működéséről és szakirodalmáról többé-kevésbé hiánytalan ismereteink vannak. Ezekről feljegyzései nélkül csak igen keveset tudnánk. Emberi adottságai lehetővé tették, hogy a tudományszervésben, generációk nevelésében is maradandót alkosson. Lehet, hogy személyisége nem volt színesen csillogó, érdeklődése talán inkább a gyakorlati prolémák megoldása, mint az elméleti kérdések felé irányult, de bizonyos, hogy valamennyi általa művelt feladatkörben a teljes megbízhatóság és szakszerűség jellemezte. Ismerte a statisztika legújabb vívmányait, fogékony volt az új módszerek alkalmazására, elismerte a nála fiatalabb kollégái elért eredményeit.

Pályája teljes egészében a Központi Statisztikai Hivatalhoz kötődött. *Thirring Lajos* (szül. 1899-ben) 1919-ben, húsz éves korában került a KSH állományába, mint harmadéves joghallgató (ideiglenes statisztikai gyakornok). 1921-ben államtudományi doktorátust szerzett. Doktori értekezése: "Magyarország városainak népessége 1720-tól 1920-ig" címet viselte. 1922-ben miniszteri segédfogalmazó, 1924-ben miniszteri fogalmazó, 1936-ban miniszteri segédtit-

kár, 1938-ban miniszteri titkári címet szerzett. A háború után különböző vezető állásokat töltött be. Különösen kiemelkedett az 1949-es népszámlálás szakmai irányításában végzett tevékenysége. 1956-ban a Forradalmi Bizottság a Hivatal vezetőjévé kívánta jelölni, amit azonban nem fogadott el. 1959-ben vonult nyugdíjba, de haláláig aktívan részt vett a Hivatal munkájában, bár 1963 és 1972 között viszonylag kevés közleménye jelent meg. Jelenleg halála tíz éves évfordulójára emlékezünk.

Mielőtt munkásságát részleteiben ismertetnénk, nem mulaszthatjuk el, hogy származásáról néhány szót ne ejtsünk. A korai statisztikai indíttatást édesapjának, *dr. Thirring Gusztávnak*, a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatójának, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának köszönhette. A négygyermekes soproni származású evangélikus család harmadik gyermeke édesapja sokoldalú tudományos statisztikusi tevékenységét követendőnek tartotta. Többször is tanújelét adta, hogy példaképének tekintette őt. (Személyes emlékeim vannak arról, hogy 1981-ben *Thirring Gusztáv* soproni emlékművének felavatása és a tudományos emlékülés előkészítése alkalmából milyen tisztelettel és gondossággal állította össze az édesapja tudományos tevékenységére vonatkozó emlékeket és adalékokat.) Felesége *Keleti Károly* unokája volt. Családi kapcsolatai korántsem gyorsították előmenetelét, a 30-as évek előléptetési korlátai őt is érintették, de szerkesztői és egyéb megbízásai, külföldi útjai jelezték, hogy szakmai érdemeit már korán honorálták.

A demográfiában végzett munkája tevékenységének fő vonulatát képezte, emellett azonban oly rendkívül sok területre terjedt ki érdeklődése, amely párját ritkítja. A különféle tudományos igényű feladatok — amint arra már utaltunk — nemcsak tematikailag, hanem a jellegükben is meglehetősen különböztek egymástól. Ezek összefoglalására a tudományszervezés terminológiája tűnik a legszerencsésebbnek, mivel így fejezhető ki legjobban az a tudományos alapokon végzett sokoldalú munka, ami *Thirring Lajos* életére oly jellemző volt. A teljesség igényével ezek feltárása rendkívül hosszúra nyúlna, ezért közülük a különféle egyesületekben végzett szervezői és előadói munkásságát, szerkesztői, oktatói és a statisztikatörténészi profilját, mint legfontosabbakat kell kiemelni.

Az első önálló statisztikai egyesület, a Magyar Statisztikai Társaság 1922. június 22-én alakult meg. Korábban a Nemzetközi Statisztikai Kongresszusok (amely közül az 1876-ost Budapesten rendezték), majd a Nemzetközi Statisztikai Intézet megalakításával a szakma nemzetközi együttműködésére már számos kezdeményezés történt, de a hazai egyesület megalakításának gondolata csak viszonylag későn merült fel. A *Keleti Károly* által létrehozott statisztikai bizottság más jelleggel működött. A statisztikai témáknak a Magyar Tudományos Akadémia, majd az 1894-ben alapított Magyar Közgazdasági Társaság adott helyet. A Társaság végső megalakulásához nagymértékben hozzájárult a Külügyminisztérium kezdeményezése, amely "...a Statisztikai Hivatal figyelmébe ajánlja a statisztika külföldi szerveivel való kapcsolatok újrafelvételét..." (ti. a háború után) "eloszlatni a rólunk alkotott rossz véleményt és helyes megvilágításban mutatni be országunk helyzetét, talán a statisztika útján a

tudományos statisztika nemzetközileg szervezett hálózatán keresztül érheti el a legszebb eredményeket". Az előkészítéskor végső soron az alakult ki, hogy ezeknek a propaganda, nem kis mértékben politikai feladatoknak a teljesítésére nem a Központi Statisztikai Hivatal mint állami intézmény, hanem attól független, önálló, tudományos társaság alkalmasabb szervezet, amely a külföld objektív tájékoztatását idegen nyelvű folyóirat kibocsátásával is szolgálhatná. Egy másik megszívlelendő nézőpont *Buday László* elnöki megnyitójából: "...jöhetnek olyan idők, amikor a hivatal munkáját, tudományos függetlenségét kívülről jövő autonóm szerv segítségének kell megvédenie..." "akár a nagyközönség előtt, akár felülről jövő félreértések ellen".

Az 1921 nyarán összehívott első előértekezlet után a Magyar Statisztikai Társaság alakuló értekezletét 1922. június 22-én tartották. A Társaság alapszabályának 4. paragrafusa a Társaság célját a következőképpen fogalmazta meg: "...a statisztika működése és az idevágó ismeretek terjesztése; különösen a magyar közállapotok statisztikai úton való feltárásának, tanulmányozásának és úgy az országban, mint külföldön való ismertetésének előmozdítása".

A megalakulást követően *Thirring Lajos* értékelése szerint az első feladat az volt, hogy "az új társaság megtalálja a maga helyét, beilleszkedjék a hazai tudományos életbe és egyesületi tevékenységbe, s biztosítsa fennmaradásának anyagi feltételeit.

Mindezt nagymértékben megnehezíthette volna az, hogy a trianoni Magyarország 1922/23-ig még alig mozdult el az anyagi-gazdasági-pszichológiai mélypontról. Helyzetét ezekben az években még az is kedvezőtlenül érintette, hogy főleg a közvetlen szomszédok, de a győztes nagyhatalmak is barátságtalanul, sőt szinte ellenségesen reagáltak minden megmozdulásra, különösen, ha azokat az óhatatlanul és minden izgalomkeltés nélkül is megnyilvánuló revíziós törekvésekkel is összefüggésbe lehetett hozni.

A Magyar Statisztikai Társaság tevékenységének kiépítése során ezek a gátló tényezők és körülmények mégsem okoztak zavart, hiszen a statisztika tudományos művelésének keretében az említett — kezdetben szinte elsődleges jelentőségűnek tartott és később sem elhomályosodott fontosságú — feladatok megoldása is az új egyesületre hárult; márpedig ezek a feladatok a Társaság megalakulását mintegy megkövetelték és gyors megszilárdulását is biztosították".

A Társaság "zárt" társaság volt, a rendes tagok létszámát előbb 80, majd 100, 120, később 150 főben állapították meg, a jóváhagyott létszámot azonban sohasem töltötték be. A taglétszám emelését az indokolta, hogy a statisztikai munka keretei kibővültek, a statisztikával szorosabb kapcsolatot tartó szakemberek száma megnőtt. A közgyűléseken csak a tagok vehettek részt, a tudományos ülések a tagsággal nem rendelkező szakemberek számára nyitottak voltak. A tagok nagyobb része nem a KSH dolgozója volt, számos miniszter, politikus, egyetemi tanár, közéleti személyiség volt közöttük, akik a statisztikához valamiképpen kötődtek. A társasági tisztségviselőket célszerűségi okokból többnyire a Hivatal vezető állású tagjai közül választották. A Társaság akadémikus jellegét a zárt létszám mellett a tagok 50 év feletti átlagos életkora, a kötelező székfoglaló és a tudományos munkálkodás követelménye húzta alá.

Új tag megválasztásához a rendes tagok kétharmados támogatására volt szükség. A magyar tagokon kívül neves külföldi statisztikusokat a Társaság tiszteletbeli tagjaivá választották. A nemzetközi kapcsolatok kölcsönös kiszélesítése érdekében sok magyar statisztikust külföldi társaságok tagságukkal tiszteltek meg.

A zárt létszám a tagsági viszony tekintélyét határozottan növelte, a tagok elismerésként könyvelték el megválasztásukat. Ugyanakkor a fiatalabb generáció számára akadályt jelentett a társasági tagság megszerzése. A kétharmados támogatás megkövetelése nem egy esetben sértődésre vezetett.

A Társaság 1949. évi beszüntetéséig 266 különféle jellegű (köz-, ünnepi-, választmányi-, székfoglaló stb.) ülést tartott.

Thirring Lajos a Magyar Statisztikai Társaságban, annak csaknem megalapításától kezdve különböző funkciókban igen fontos szerepet játszott. A Társaság tagjává 1926-ban választották, ahol előbb pénztárosi, 1932-től titkári, 1943-tól főtitkári, 1946-tól alelnöki tisztet töltött be. A névtelen szervező munkán kívül számos tudományos előadással, tanulmánnyal szerepelt a különböző társasági üléseken, elsősorban a demográfia és a népesedési statisztika témáiban.

Külön érdeme, hogy a Társaság történetét teljes részletességgel az ő feljegyzéseiből ismerjük, mivel a legfontosabb iratokat, jegyzőkönyveket a háborúban, majd azt követően megőrizte, rendszerezte és a Hivatal Levéltárában elhelyezte. 1978-ban írásban is közreadta visszaemlékezéseit a Társaság életéről. Ebben rá jellemző módon megjegyzi: "Munkám során ... kerülni óhajtottam azt, hogy mások — általam egyébként nagyrabecsült — véleménye megzavarja saját emlékeimet, értékeléseimet".

Érdemei között kell említeni, hogy az 1923-ban alakult Nemzetközi Népességtudományi Unió 1936-ban alakult magyar tagozatának tagja és titkára volt. A magyar csoport a Társaság kebelében, az 1949-es felszámolásig vezetése mellett érdemi munkát végzett és az ilyen irányú külföldi kapcsolatokat is ellátta. 1936 és 1948 között 32 előadás hangzott el a tagozatban.

1926-ban *Teleki Pál* kezdeményezésére a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetét alakították meg a külföldön élő magyarság és a közép-európai államok problémáinak tanulmányozására. Az intézet több színvonalas térképet és kiadványt szerkesztett. 1941-ben a Teleki Pál Intézetbe olvadt be.

A nemzetközi együttműködésre való törekvés, mint már korábban jeleztük, a statisztikusok körében már a múlt század közepén intenzíven jelentkezett. A kezdeti próbálkozásokban *Keleti Károly* vezetésével a magyar statisztikusok fontos szerepet játszottak. 1885-től a Nemzetközi Statisztikai Intézet megalakulásával létrejött a statisztika akadémikus jellegű tudományos intézménye, amely azóta is a nemzetközi együttműködés legfontosabb független szerve. Célja a statisztika tudományos előrehaladásának, világméretű koordinációjának segítése. Az Intézet az állandó iroda (Hága) mellett elsősorban a rendszerint kétévenként rendezett kongresszusokon fejti ki munkáját. A kongresszusokon az Intézet korlátozott számú megválasztott tagja mellett meghívott szakemberek vehetnek részt.

A magyar statisztikusok a nemzetközi együttműködést kezdettől fogva pártfogolták. 1885-ben az ISI 23 alapító tagja közül 3 magyar volt (*Keleti, Hunfalvy, Kőrösy*). A kongresszusokon többen részt vettek és a legkülönfélébb tárgykörökben foglalkoztak a magyar elméleti kutatásokkal és a gyakorlattal, több tiszteletbeli és rendes magyar tag vett részt a kongresszusokon és a különböző, később alakított szakosztályok munkájában.

A Nemzetközi Statisztikai Intézet addigi munkáját először *Thirring Lajos* a Statisztikai Szemle 1927. évi 3. számában ismertette. Összefoglalta az Intézet kezdeteit és 1926-ig végzett tevékenységét, kiemelve a budapesti 1901-es kongresszus és a magyar tagok addigi aktív részvételét. Írása fontos dokumentum a nemzetközi kapcsolatok korai szakaszának megismeréséhez.

Thirring Lajos az ISI rendezvények sorába már fiatal kora óta bekapcsolódott. Nyelvtudása (német, francia, majd angol) és szakmai felkészültsége erre alkalmassá tették. Részt vett a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1925. évi római, 1929. évi varsói, 1934. évi londoni, 1936. évi athéni, az 1938. évi prágai ülésszakán. A londoni ülésen francia nyelvű előadásával szerepelt. A háború után is több ülésen résztvett és nyújtott be dolgozatot. 1948-ban, amikor az ISI egyéni tagjait először választották meg, rendes taggá választották. Az Intézet állandó Irodájával rendszeres kapcsolatot tartott és több benyújtott javaslatát elfogadták.

Kiterjedt nemzetközi kapcsolatai révén *Thirring Lajos* külföldön is elismert személyisége volt a magyar statisztikának. Az ISI üléseken kívül számos idegen országban tanulmányúton vett részt. Tagja volt több külföldi statisztikai és rokonszakmai társaságnak.

Az említetteken kívül több magyar hivatalos bizottságnak és tudományos egyesületnek is tagja, tisztségviselője volt.

A Statisztikai Társaság megalakítására tett javaslatával a Külügyminisztérium, a nemzetközi statisztikába való szorosabb bekapcsolódás céljából, a külföld tájékoztatására egy francia nyelvű, a belföld számára magyar nyelvű statisztikai szaklap kiadását is javasolta, a külföldi szakirodalom Magyarországgal foglalkozó publikációinak figyelésével egyidejűleg. Az utóbbi feladatot és a magyar folyóiratot a Hivatal magára vállalta, a francia nyelvű folyóirat kiadását a Társaságra bízták.

Az idegen nyelvű folyóiratra, amely első ízben 1923-ban jelent meg, nagy gondot fordított a Társaság. Címe a megindításkor "Revue de la Société Hongroise de Statistique". Az első öt évfolyam ezen a címen jelent meg, utána *Thirring Lajos* javaslatára "Journal de la Société Hongroise de Statistique" lett a folyóirat végleges címe. A lap a Magyar Statisztikai Társaság folyóirataként 1000 körüli példányszámban, évente általában négy alkalommal jelent meg és hamarosan ismertté vált külföldön is. A folyóirat 1932-ig kizárólag francia nyelven jelent meg, később német, olasz, és angol nyelvű tanulmányok is kinyomtatásra kerültek. *Thirring Lajos* 1927-től kezdve közreműködik a folyóirat szerkesztésében, majd megújításában, 1929-től a "Journal" egyik szerkesztője. (A szerkesztők között találjuk *Buday László, Thirring Gusztáv, Dobrovits Sándor, Kenéz Béla, Bud János, Konkoly Thege Gyula, Laky Dezső*

és mások nevét.) A "Journal" lapjain a statisztikai tudomány művelőinek színvonalas tanulmányai jelentek meg, amelyeket sok külföldi lap ismertetett. Külföldi szerzők művei mellett, a Magyar Statisztikai Társaság közgyűléseiről szóló beszámolók is helyet kaptak a lap hasábjain. *Thirring Lajosnak* a szerkesztésben vállalt lelkiismeretes tevékenysége nagyban hozzájárult a folyóirat magas színvonalához. Úgy gondolom, nem szorul különösebb méltatásra, hogy kiterjedt szakmai munkássága mellett mit jelentett egy idegen nyelven megjelenő lap színvonalas szerkesztése. A Journal utolsó száma 1945-ben jelent meg.

A Társaság a "Journal"-on kívül kiadványsorozatot is megjelentetett, amelynek keretében 18 mű került publikálásra (13-at csak magyar, a többit egy vagy több idegen nyelven). *Thirring Lajos* szerzőként és szerkesztőként is közreműködött a sorozat megjelentetésében.

A magyar nyelvű statisztikai folyóirat kibocsátására is 1923-ban került sor. A Magyar Statisztikai Szemle a KSH lapja lett. *Thirring Lajos* 1925 végén választ előtt állt. Az 1920-as népszámlálás szervezetét leépítették, ezért több lehetőség merült fel további feladatköre kialakítására. Végül az Elnöki osztályon a Statisztikai Szemle megjelentetésével kapcsolatos technikai feladatok ellátását vállalta. Felelősségteljes szakmai feladatai mellett hosszú évekig mindig szakított időt a Journal mellett a Szemle szerkesztésére is. Része volt a Szemle új rovatokkal való kibővítésében, rendszeressé váló témák megjelentetésében. Érdemei között említhető, hogy a Szemle szakmai színvonalának megtartásán mindenkor őrködött, korszerűsítéséért mindent elkövetett. Ez a nagyvonalú szerkesztési munka sok örömet, egyúttal elismerést is szerzett számára, 1945-től 1948 végéig a Szemle felelős szerkesztője volt, generációkat vezetett be a folyóiratszerkesztés rejtelmeibe.

Thirring Lajos statisztikai szemléletére a történeti látásmód rendkívül jellemző volt. A történeti demográfiáról megjelent jelentős művei mellett mindig hangsúlyozta a statisztikatörténet művelésének fontosságát. Erről a Statisztikai Társaság tevékenységére való "Visszaemlékezéseiben" a következőképpen ír: "A Társaságban a történeti statisztikai tárgyú előadások száma viszonylag meglehetősen nagynak mondható. A statisztikatörténetet a jelzett ünnepi ülési emlékbeszédek és megemlékezések képviselték több-kevesebb folyamatossággal, kiegészítve további emlékelőadásokkal és visszaemlékezésekkel; így pl. *Keleti Károlyról, Fáy Andrásról, Thirring Gusztávról,* külföldi vonatkozásban Quetelet alapvető művéről és például *Malthusról* is. Adatgyűjtéstörténeti adalékokat aránylag sok előadás tartalmazott".

Thirring Lajos számos nagy statisztikus életművével is foglalkozott, különösen említésre méltó *Buday László, Thirring Gusztáv* munkássága. Megemlékezett *Kautz Gyula, Zentay Dezső, Kenéz Béla, Laky Dezső, Szél Tivadar, Barsy Gyula* és még sok más szakember tevékenységéről.

Thirring Lajos hosszú élete folyamán sokat tett tudása átadására, a fiatalabb generációk nevelésére, a statisztika és a demográfia megismertetésére. Ez a tevékenysége az egyetemi oktatásban már korán helyet kapott. 1920 és 1925 között a Műegyetemen *Buday László* tanszékén tanársegédként dolgozott,

statisztikai szemináriumokat vezetett. Ugyancsak a Műegyetemen, a Közgazdasági Karon "Népességi statisztika" tárgykörből 1939-ben magántanárrá képesítették. Ott 1948-ig rendszeresen tartott előadásokat. Az 1960-as években az ELTE-n *Kovacsics* professzor tanszékén, majd a Műegyetemen tartott kollégiumot népesedési kérdésekről. 1972-ben az ELTE-n címzetes egyetemi tanári címmel tüntették ki. 1981-ben gyémántdiplomát kapott. Élete végén "Magyarország népessége 1869—1949 között" című munkáját tudományos fokozatban kívánták részesíteni. A minősítési eljárás lefolytatását halála megakadályozta.

Thirring Lajos szerteágazó munkássága végtelenül korrekt, derűs egyéniséggel párosult. Szakértelme páratlan munkabírással, nagyvonalúsága mellett a részletekben végtelen precizitással nyilvánult meg. A szakma szeretete, a kollégák megbecsülése, udvariassága mind jellegzetes vonásai közé tartoztak. Szerencsére életműve szinte hiánytalanul ránk maradt. Termékenységét és sokoldalúságát jellemzi, hogy *Kovacsics* professzor megemlékezésében 200-nál több művét tünteti fel. Kinyomtatott írásai mellett kéziratban ránk maradt emlékei az utókor rendszerezését igénylik.

A KSH Könyvtára már megkezdte ezt a munkát, a feldolgozás után bizonyos, hogy *Thirring Lajos* működésének további számos új vonásával ismerkedhetünk meg, amelyek lehetővé teszik egy statisztikus polihisztorról alkotott kép még árnyaltabb felvázolását.

IRODALOM

Dr. Gyulay Ferenc: Néhány szó a "Journal de la Société Hongroise de Statistique"-ról. Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztály, Statisztikatörténet Szakcsoport. Budapest, 1968. 368—378. oldal.

Dr. Gyulay Ferenc: A Magyar Statisztikai Társaság története (1922—1949). Statisztikai Szemle 1990. évi 10. sz. 769—789. oldal.

Dr. Kovacsics József: Dr. Thirring Lajos emlékére. Demográfia, 1983. évi 4. sz. 499—521. oldal.

Dr. Thirring Lajos: Visszaemlékezések az egykori Statisztikai Társaságra és Népességtudományi Csoportra. Kézirat, 1978. 87 oldal.

Dr. Thirring Lajos számos írása és közleménye.

LAJOS THIRRING'S MERITS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC ORGANIZATION

THIRRING LAJOS, EGY KÉSŐI LEVELE TÜKRÉBEN

DEMÉNY PÁL

Kovacsics József Thirring Lajosról szóló 1983-ban írott és a Demográfiában megjelent emlékcikke értékes és gazdag összefoglalását adja e kiváló magyar demográfus munkásságának. A recenzió *Thirring Lajos* szakirodalmi tevékenységét leíró függeléke a szerző nem kevesebb mint 182 tanulmányát sorolja fel, és ezt a felsorolást a szerkesztések, társszerzői közreműködések és egyéb kisebb közlemények többoldalas listája követi. Egy termékeny és tudományos sikerekben bővelkedő, bár csalódásoktól távolról sem mentes életpálya maradandó eredményeit foglalja össze e függelék. Én aligha szolgáltathatok érdemi újabb adalékokat ehhez a listához, és más résztvevői a mai megemlékezésnek nálam minden bizonnyal jobban tájékozott szakmai méltatását tudják adni *Thirring Lajos* életművének.

De van *Kovacsics Thirring* nekrológjának első oldalán egy rövid bekezdés amelyhez szeretnék egy szerény de határozott kiegészítést, jobban mondva korrekciót, fűzni. *Thirring*, írja *Kovacsics*, "75 éves korában még 50—60 éveseket meghazudtoló szellemi frissességgel vitatkozott, idézett adatokat, népességstatisztikai dátumokhoz fűződő információkat".

E megállapítás kétségkívül igaz, de ugyanakkor egy nem indokolt példáját szolgáltatja annak amit az angol nyelv understatement-nek nevez. A tétel, ami a 75 éves *Thirring Lajosra* alkalmazva érvényes, levonás nélkül érvényes a 80-as éveiben járó *Thirring Lajosra* is.

Nem kétlem, hogy e helyesbítésem nyitott ajtón kopogtat mindazok számára akik még az 1980-as évek elején is ismerték *Thirring Lajost*. Természetesen *Kovacsics József* is ezek közé tartozik, s tudom egyetért e kigazítással. De minden szónál szebben beszél a kézzelfogható bizonyítás. Ezért úgy gondolom, legjobb hozzájárulásom a mai emlékülléshez az lesz ha mondandómban maga a mai ülés ünnepeltje játssza a főszerepet, vagyis ha a bevezető után átadom a szót magának *Thirring Lajosnak*.

Ezt sajnos nem tehetem egy 183. s mindeddig ismeretlen és kiadatlan tudományos *Thirring* kézirat bemutatásával. Amit ma itt *Thirring Lajostól* megszólaltatni tudok és szándékozom az egy halkabb, személyesebb, és szerényebb hang: a 83. évében járó *Thirring Lajos* egy 1981. szeptember 15-én kelt hozzám intézett levele. Nem hiszem, hogy e levél megírása — fegyelmezett és elegáns kézírásával, amiből egy gyakorlott szem ismeretlenül is azonnal megállapítaná, hogy gazdája az első világháború előtti kor egy szigorú iskolájában tanulta a tollforgatást — több idejébe kerülhetett *Lajos* bátyámnak, mint egy jó fél órájába. A levél, és félreértések elkerülése végett ezt aláhúzom, nem egy "fontos" levél. De stílusa, hangvétele, és tartalma utánozhatatlanul és eltéveszthetetlenül *Thirring Lajosé*. És nem csak a 82 éves *Thirring Lajosé*; a hang ugyanaz amit én először 1955-ben hallgattam, nagy tisztelettel,

figyelemmel és haszonnal, mint aspiráló demográfus. Azt hiszem nem tévedek ha azt mondom, hogy e hang sokak számára e teremben azonnal ismerős és kedves lesz, mert, bár már több mint egy évtized távlatából, kinek-kinek személyes emlékeket is idéző.

A levél bemutatása azonban némi hátteret igényel.

Egy negyed századon át *Thirring Lajos* bátyámmal évente többször váltottam levelet vagy kurtább, de nem csak udvariasságból indított, alkalmi kártyákat. Ez a levelezés Budapest és Amerika között még 1957-ben kezdődött: igényelve címeimet Princetonban, ahol a doktorátusra készültem és később tanítottam, s majd amerikai egyetemi vándorlásaim különböző posztjain: a michigani Ann Arborban, a californiai Berkeley-ben, Hawaiiban Honoluluban, végül 1973 után visszatérve a keleti partra, a connecticuti Greenwichben, New Yorkbeli napi bejárásaim kiindulópontján. Nagy megtiszteltetés volt számomra ez a levelezés, annál is inkább mert, magam nagyon rossz levélíró lévén, a csere egyenlőtlen volt és maradt — kétségkívül a terjedelem és a tartalmi minőség, de még a puszta gyakoriság mércéjén is. És persze örömöt is jelentő. *Lajos* bátyám írásai egy sajátos magyarországi levegőt hoztak magukkal, olykor-olykor bepillantást engedve egy tisztelt és nagyrabecsült és — nem találok erre jobb szót — szeretett idősebb barát gondolkodásába és, ha ritkábban és visszafogottabban is, életébe.

Visszafogottabban, mert magáról, rutinosnak tűnő vagy irónikus egészségére vonatkozó megjegyzéseken kívül csak szűkmarkúan írt. Az én dolgaim és pályafutásom azonban mindig érdekelték. Gyakran tett fel erre vonatkozó kérdéseket, s mikor ezt vagy azt az írást elküldtem neki, sohasem maradt el az érdemi kommentár. Mikor például 1969-ben a Honolului East-West Centerben létrehoztam az ázsiai népesedési kutatásokkal foglalkozó intézetet, *Lajos* bátyám az első jelentés kézhezvétele után rögtön küldött részletes és találó megjegyzéseket az új programról. És mentori hajlamát a gyakorlatba is átültette. Leveleinek, s majd 1965-től újrakezdődő személyes találkozóinkon adott tanácsainak egy következetesen visszatérő témája volt például, hogy jelöltessem magam az ISI — a Nemzetközi Statisztikai Intézet — tagsági választására. Ez elől én nem kevésbé következetesen igyekeztem kitérni, de *Lajos* bátyámat nem volt könnyű eltéríteni egy már egyszer kitűzött szándékától. Íme például egy tipikus *Thirring-i* fordulat egy 1971. január 12-i leveléből amiben először az akkor néhány hónapos fiam hogylétéről érdeklődik, majd így folytatja: "Jómagam megvagyok; két hete meghűléssel bajlódom átfázásos alapon. Munkám nagyon is van, de demográfiai-statisztikai munkához alig jutok. (Amúgy is: kit érdekelne a stat.-dem. munkám?) Kedves *Palikám*, ha mégis a Nemzetközi Stat. Intézet tagja óhajtanál lenni, örömmel lennék egyik ajánlód (ha nem találsz jobbat ilyen célra.)" Végül is beadtam a derekam eme unszolásaira, az ő nevével, mint első ajánlóval. Vajh ki küldte az első (s mondanom sem kell, hogy egyben egyetlen) gratulációt 1972-es ISI-beli beválasztásomhoz? *Thirring Lajos*.

Ez idő tájt, mint említettem, már ismét személyesen is találkozhattunk; a nagy földrajzi távolság ellenére is viszonylag gyakran. Magyarországon kívül

három ízben történt ez: 1965-ben Belgrádban, majd 1969-ben Londonban, és 1973-ban Liège-ben. De budapesti találkozások sűrűbben sikerültek — a Bimbó úti lakásban könyvei púposan felhalmozott kötegeivel körülvéve, vagy ebédet fogyasztva egy Galamb utcai kis vendéglőben, vagy néha csak egy pesti hotelszobából telefondróton keresztül. Ha rövidre fogottak voltak is, számomra ezek az itthoni találkozások *Lajos* bátyámmal különösen is emlékezetesek maradtak. Rövidség nem csak e találkozásokat jellemezte, hanem itthoni tartózkodásaimat általában. Ezek máshova vezető vagy máshonnan jövő utak eleve szűkreszabott kitérői voltak — Ázsiába vagy Afrikába menet vagy onnan jövet, vagy nyugat-európai utak gyors megtoldásaiként. Itthoni célpontjuk nem Budapest volt, hanem mindig egy hazai, debreceni látogatás: Budapestre általában jó ha egy vagy két nap maradt, és sokszor csak a Ferihegyi repülőtér.

Az 1970-es évek közepétől kezdve, múlt dolgok felidézésén kívül, *Lajos* bátyámmal való beszélgetéseimnek fő témájává az általam 1975-ben indított folyóirat, a Population and Development Review, viselt dolgai léptek elő. Ez a vállalkozásom, ami immár 19. évfolyamát fejezi be, és aminek elindítása 1973-ban a keleti partra való visszatérésemnek és a New York-i Population Councilhoz való csatlakozásomnak fő indítórugója volt, őt, mint három folyóirat egykori szerkesztőjét, azonnal nagyon érdekelte. Ugyanígy engem az ő ez irányú jó tanácsai, tapasztalatai és szakszerű kérdései. Azt a *Thirring* levelet, amit bemutatok itt, szintén egy a Review-ra — vagy, kinti általánosan használt nevével élve, a PDR-ra — vonatkozó beszélgetés váltotta ki. A beszélgetés közelebbi témája a folyóirat "Archives" rovata volt. Ez a PDR egy állandó rovata, vagyis minden számban található. A célja az, hogy felelevenítsen klasszikus de már többé-kevésbé elfelejtett régi cikkeket vagy esszéket melyek eszmehistóriai érdekességük vagy általános irodalmi érdemeik mellett a jelenkor egy-egy fontos kérdésére is friss fényt vetnek. A legtöbb ilyen szelekciót a tizennyolcadik vagy tizenkilencedik századból választom, vagy gyakran még korábbi időkből. De időnkint újabb, főleg e század első feléből való anyag is helyet kap a rovatban. Nos, az 1981-es decemberi szám Archives szekciójára én egy magyar szerző, *Balás Károly*, egy 1936-ban angol nyelven közreadott, "The quantitative problem of population" című igen eredeti, érdekes, bár sok tézisében erősen vitatható tanulmányát szemeltem ki. Ilyen szemelvények, ha jól vannak választva, magukért beszélnek: így az eredeti szöveget általában csak rövid, egy vagy két oldalas, bevezető előzi meg, a legszüségesebb háttér felvázolásával.

Aligha tévedtem, mikor 1981-ben feltételeztem, hogy Magyarországon *Balás Károly* munkásságát, sőt még nevét is, jócskán a feledés homálya fedi. Azt azonban hosszú tapasztalatból jól tudtam, hogy *Thirring Lajos* nem tartozik a feledős emberek közé, s ha valaki tud otthon 1981-ben *Balásról* információt adni az biztosan *Thirring Lajos* lesz. Akkor szeptember 7 és 11 között a norvégiai Noresundban a Nobel Alapítvány egy konferenciáján vettem reszt, s ilyenkori szokásom szerint onnan egy Debrecenen keresztüli vargabetűvel tértem vissza, néhány napos londoni megállóval, Amerikába. Budapestre e

kitérőből Debrecenből jövet csak egy estétől reggelig nyúló alig fél nap maradt. De ez ismét jó alkalom volt egy helyi telefonbeszélgetésre *Lajos* bácsival.

Bár az 1981 decemberi Archives bevezetőjét már elutazásom előtt megírtam, s igazánból részletesebb életrajzi adatokra a már meglévő évszámokon kívül nem volt szükségem, kíváncsian tettem fel a kérdést *Balásra* vonatkozólag. Minden pauza nélkül a *Thirring-i* szavak úgy peregtek mint egy gyorsított filmvetítés. További kérdésekre vagy gyengéd unszolásra semmi szükség nem volt: egy jó negyedórás monológ következett: kerek, színes, precíz, és adatokkal teli.

Mint hasonló korábbi ilyen esetekben történt, *Lajos* bátyámat hallgatva, míg beszélt, arra az alkalomra kellett emlékeznem mikor, váratlanul és nagy meglepetésemre, először lettem egy *Thirring-i* mestermonológ passzív de hálás fogadófele. Ez 1956 telén volt, azt hiszem januárban. Egy reggeli tisztelgésemnél és afféle parancskiadáskor KSH-beli hivatali szobájában megkockáztattam megemlíteni, bár kézenfekvő ürügyem erre nem volt, hogy milyen nagyszerű hangversenyt és előadást hallgattam előző este a Bartók teremben. A Bartók terem akkor a Váci utcában volt; talán ma már nem létezik. Hangverseny alatt pontosabban szólva csak egy lemezestét kellett érteni, de a műsort a Bolygó Hollandi teljes előadása képezte, *Bartha Dénes* felvonásokat bevezető kommentárjaitól kísérve. Akkoriban alkalom arra, hogy nyilvános helyen *Wagnert* lehessen hallgatni, még korai *Wagnert* is, mint a Bolygó Hollandi, körülbelül olyan gyakori volt mint mondjuk egy halom narancsot látni a sarki Közértben. Egy szó mint száz, a ritka élmény igen felvillanyozott; megvallom, amit előző este hallottam jóval megnyerőbbnek találtam mint, mondjuk, a születési statisztika kohorszos mutatóit. *Thirring* figyelmesen meghallgatta rövid és naív mondókámat a koncertről; de ahelyett hogy, amint ezt a hivatali illem kívánta, visszaterelt volna a statisztika valamely legitim mesgyéjére, belekezdett egy véget nem érőnek tűnő, de annál érdekfeszítőbb vivid és lelkes beszédbe, aminek az lehetett volna a címe hogy "Wagner A-tól Z-ig, dióhéjban." Ez az égből pottyant előadás formálta meg bennem az én *Thirring Lajos* képemet, ami azután semmi lényeges vonásban soha nem változott. Egy negyedszázaddal később, *Balás Károly* mint téma nem versenyezhetett talán *Richard Wagnerrel*, de a beszélő frissessége, humora, tudása és stíluseleganciája ugyanaz volt huszonöt év eltelte után is, mint azon a számomra el nem felejthető KSH-beli téli reggelen.

Amerikába való hazatérésem után néhány nappal érkezett *Lajos* bátyám *Balásról* írott levele. A levél új információt néhány pontosabb címen és évszámon kívül nem tartalmazott: csupán a telefonba kapásból mondott monológ egy kivonatos változata volt. Mint már mondtam, nem úgy óhajtom ezt az írást bemutatni mintha az a *Thirring-i* gondolkodás egy reprezentáns darabja volna. De azt hiszem, hogy azok számára, akik *Thirring Lajost* ismerték, olvasása csalhatatlanul visszaidézi majd azt a nem pótolható barátot, kollégát, és tanácsadót, akit tíz évvel ezelőtt el kellett vesztenünk.

Íme a levél szövege:

Budapest 1981. szept. 15.

Kedves Palikám!

Nagyon örvendek, hogy legalább telefonon tudtunk beszélni egymással. Jó, hogy már az esti szórakozáson (vacsora, mosogatás) túl voltam és a telefontól két méternyire ültem íróasztalomnál és olvastam (nem statisztikát) s így meghallottam a telefoncsengetést. Beszélgetésünk során nem került szóba otthonod: remélhetőleg a család prima egészségnek örvend?

Visszatérve Balás Károlyra (s-sel, nem zs-vel), még egyszer megnéztem a Magyar Életrajzi Lexikont: 1877. január 4-én Balassagyarmaton született és 1961. október 10-én Körmenden húnyt el; tehát visszatért nyugatról [lábjegyzetben: (Lehet, hogy nem is volt sokáig ott.)]; erre én már nem emlékeztem. A közgazdaságtan és pénzügytan professzora volt 1906-tól 1946-ig, először a kassai jogakadémián, majd a pozsonyi, 1918-tól a bpesti tud. egyetemen, ahol 1908-tól volt magántanár. "A népesedés" címen már fiatalon, 1925-ben terjedelmes könyvet írt. Idevágó nézetei idehaza nem túlságosan tetszettek, sem a két világháború között, sem 1949 után. 1929—1949-ben az M. T. Akad. levelező tagja volt, 1939-től pedig országgyűlési képviselő (Magyar Élet Pártja); elhajlása nem lehetett túlságos, a nyilasokkal tudtommal nem volt kapcsolata. Szakirodalmi munkásságának fő területe a közgazdaságtan és a pénzügytan volt, de előszeretettel foglalkozott népességtudományi-népességpolitikai kérdésekkel is. Külföldi folyóiratok sok esetben közöltek tőle tanulmányokat, úgy hiszem demográfiai vonatkozású dolgozatokat is. Statisztikai (elméleti-módszertani) könyvet is írt, munkásságának korábbi szakaszában. A magyar statisztikusokkal-demográfusokkal jó kapcsolatokat tartott, kölcsönössen értékelték egymást. A M. Stat. Társ.-nak első tagjai közé tartozott. (Ez a Társ. 1922—1949-ig működött.) 1931—33-ban a Társaság alelnöke, 1940—1943-ig elnöke volt. A Nemzetközi Népességtudományi Unió ugyan már 1928-ban alakult meg és én 1929-ben javasoltam a kapcsolatok felvételét, de erre csupán 1936-ban került sor. Akkor az Unió elnöke (Sir Close, ha jól emlékszem Charles, egy joviális demográfus) írt Balásnak — bizonyára az utóbbi egy külföldi cikkét követően — és javasolta, hogy létesítsenek Magyarországon is nemzeti csoportot (1948-ig az Uniónak nem voltak egyéni tagjai, csak nemzeti csoportjai). Balás jól ismerve a M. Stat. Társ. működőképességét, az akkori elnökhöz Kovács (Dolányi) Alajoshoz fordult s így jött létre 1936-ban a M. Stat. Társ. keretein belül, de nagy önállósággal az Unió Magyarországi csoportja; csak elnöke és titkára volt (népesebb tisztikar nélkül), 1936—1946-ig az előbbi Balás Károly, az utóbbi 1949-ig én voltam (akkor működésünk megszűnt). Balás igen jó elnök volt. Egyénileg igen jó volt vele a kapcsolatom, szerettem és becsültem — épen eredetibb eszméi miatt is. A Társ.-ban és csoportban többször előadott. A Társaság 1923—44 pár évén át Revue, majd Journal de la Société Hongroise de Statistique c. folyóiratainak túlnyomórészben francia, de részben angol,

német, sőt olasz nyelven is megjelent számai többször közölték tanulmányait; így 1930-ban La question "Quo vadis" dans la démographie moderne, 1937-ben (a Th. Gusztáv jubileumi számban) "The Necessity of Theoretical Points of View and of the Establishment of Theoretical Aims of Modern Demography" (szép kis cím!), 1935-ben "Malthus and the Population Problems of To-Day", 1940-ben "Matières premières et peuplement" címen. Szóval B. tevékeny tagunk és gondolkodó elnökünk volt. Az "Archives" rovatotokat ismerem és igen jónak tartom. A telefonálásod előtti napon átnézett számban érdeklődéssel regisztráltam az F. Bastiat idézést, közleménye megérdemelte a felfrissítést. Azt hiszem Balásé is (bár nem biztos, hogy idehaza az illetékesek is úgy gondolkodnak mint én). — Egykoron a Journalt sokfelé elküldtük és ismerték, értékelték. Vajon megvannak-e még évfolyamai a külföldi intézményeknél, könyvtárakban? Alighanem kevesen tudnak már a folyóiratról; Te ismered, láttad-e a folyóiratot? Megérdemelné, hogy a tartalommutatóin átfussál — (de kinek van ideje ehhez?). Jó pár éve K. Jóskánál tartottam egy visszaemlékező előadást a M. Stat. Társ.-ról és a Magyarországi csoportról; ezt pár éve kis példányszámban sokszorosították (Gyulay Feri a Stat. Szemle júliusi számában foglalkozott e "Visszaemlékezések"-kel). Érdekelnének ezek a visszaemlékezések?

Ismét sokat fecsegtem; de telefonálásod felvillanyozott. Remélhetőleg nagynénéd gyógyul és tud majd átutazni az USA-ba. És remélhetőleg jó volt debreceni látogatásod.

Kézcsókjaimat, meleg üdvözleteimet jelentve

ölel öreg barátod

Lajos bácsi

Itt végződnék a levél. De a levél nem lenne igazi *Thirring* levél utóirat nélkül. Legyen szabad citálnom mint a *Thirring-i* utóiratok egy reprezentatív példányát, egy 1972. december 20-án keltezett levélből valót. Abban a levélben is alig szól magáról, csak azt írja benne hogy "[Kívánom] azt is, hogy Bécsben [1973-ban] találkozhassunk. (Lièbebe kérdéses, hogy eljutok-e — Bécsbe, ha élek, egészséges vagyok, talán.)" De van a levélnek egy utóirata is: "Nálam az a meglepő változás, hogy miután 1959. I. 15-ére felmondtak, most az Eötvös Lóránd Tud. Egyet. 1972/73 tanévi ünnepélyes megnyitóján átadtak egy papirost, melynek értelmében a címzetes egyetemi tanári címet kaptam. Bár szegény feleségem megérte volna, neki a kirugatás jobban fájt mint nekem. L."

A *Balás Károlyról* szóló levél utóirata kevésbé személyes, hacsak önkritikus megjegyzésnek nem vesszük, hogy a 82 éves *Lajos* bácsi majdnem feledékenységen kapja magát:

"U.i. majd elfelejtettem: a M. Stat. Társ. kiadványainak egyik kötete[?] 1932-ben közölte Balás K. "Das neue Bevölkerungsproblem" c. 70 oldalas tanulmányát."

Bár ma is kaphatnék ilyen leveleket Budapestről.

LAJOS THIRRING, AS REFLECTED BY LATE CORRESPONDENCE

SZEMÉLYES EMLÉKEK:

DALLOS ÖDÖNNÉ

Mikor felkértek arra, hogy ezen az "Emlékülésen" *Thirring Lajossal* kapcsolatban szóljak néhány szót személyes élményeimről, természetesen elkezdtem gondolkodni, hogy mit is mondjak, miről és mivel kapcsolatban beszéljek?

Nem tudtam eldönteni. Így arra az elhatározásra jutottam, hogy elmondom az elmúlt évtizedek fontosabb állomásait, mert ez talán többet mond, mint esetleg egy-két esemény megemlítése. 1950—1959-ig közvetlenül, hivatalosan, 1960—1983-ig közvetlenül nem hivatalosan, illetve közvetve hivatalosan dolgoztam *Thirring Lajos* irányítása mellett.

Ezeket az évtizedeket tulajdonképpen három nagy részre lehet osztani.

Az első évtizedben, amikor Lajos bácsi mellé kerültem azzal a céllal, hogy mint technikai munkatárs segítsek neki — nem tudom, hogy különösen az elején ez mennyiben lehetett segítség — részemre ez a verejtékes tanulás időszaka volt.

A munkám tulajdonképpen az volt, hogy Lajos bácsi írta a szövegeket — sokszor a számok hiányában —, nekem pedig mind a szövegbe, mind a tervezett táblákba a számokat kellett beleírnom. Ez természetesen két egészen eltérő szakmai ismeretekkel rendelkező személy közös munkáját jelentette: az egyik személy, Lajos bácsi, úgy ismerte az anyagot, hogy szöveget "vakon" is tudott írni, a másik viszont, én, aki annyira nem ismertem az anyagot, hogy azt sem tudtam, hogy a számokat hol lehet megtalálni. Itt kell elmondanom azt, hogy Lajos bácsi — feltehetően a már több évtizedes tapasztalat alapján — úgy vezetett keresztül ezeken a számomra nagyon nehéz hónapokon, éveken, hogy soha még csak pirulnom sem kellett a tudatlanságom miatt.

Neki köszönhetem, hogy ebben az időszakban megismertem nemcsak az 1949. évi népszámlálást, hanem a korábbi népszámlálások feldolgozási és közlési anyagait, bővítettem ismereteimet. Lajos bácsi a munkák során, beszélgetve, mesélve sok mindent elmondott az egyes népszámlálásokkal kapcsolatban, hogy mit látott, mit tartott jónak, vagy kevésbé jónak egyik, vagy a másik táblával, a kérdezés módjával, a feldolgozás mélységével, vagy az összevonások részletezettségével kapcsolatban.

Ennek az évtizednek a végén — részemre villámcsapáskánt jött a hír — Lajos bácsit nyugdíjazták. Nagyon szomorú időszak következett: az anyagok csomagolása, rendszerezése, szétosztása. Ez időszak alatt csaknem a teljes munkaidőt együtt töltöttük. Lajos bácsi nem mondom azt, hogy vidáman, de — fizikailag és szellemileg töretlenül — emelt fővel és inkább öngúnnyal említette többször: készült a jövendő "semmittevésre".

A második több mint tíz esztendő nagyon kemény éveket hozott. Közös munkára csak úgy tudott sor kerülni, hogy munka után csak lakáson (többször

nála, de sok esetben az én lakásomon) dolgozhattunk, mert a Hivatalba több mint tíz évig a lábát nem tette be. Ez alatt is nagyon sok munka elkészült.

Többek között az a könyvrészlet, melyet élete fő művének tekintett és melyet *Kovacsics József* szerkesztésében "Magyarország történeti demográfiája" címen jelentettek meg. Ennek a könyvnek tetemes része Lajos bácsi tollából került napvilágra és a címe: "Magyarország népessége, 1869—1949 között".

Ez a tanulmány mintegy kétszáz oldal terjedelmű. Azt lehet mondani, hogy ebben az anyagban Lajos bácsi szinte minden mechanikus munkát is egyedül — illetve mint írja, a Bevezetőben felesége segítségével — oldott meg és csak abba kérte a segítségemet, hogy nézzem végig, hogy nem tévedett-e valahol. Ezen kívül a korrektúra-munkáknál segítettem neki.

Ehhez az időszakhoz kapcsolódik két kellemetlen emlékem is:

Amikor elkezdtem Lajos bácsi lakására járni, ez abban az időszakban nem volt a "dicsőségtáblára" kiirandó teljesítmény. Éppen ezért az első látogatásomnál nem érintett kellemesen, hogy a munka befejezése után Lajos bácsi felkért, hogy írjam alá a náluk — évtizedek óta folyamatosan rendszeresített — "Vendégkönyvet". Természetesen felálltam és aláírtam. Nem kis meglepetésemre — és megkönnyebbülésemre — azt tapasztaltam, hogy az előttem aláírók között olyan nevek szerepeltek, mint *Klinger András, Acsády György* stb.

A másik ennél sokkal kellemetlenebb emlékem az volt, hogy amikor az említett tanulmány korrektúra munkáinál tartottunk és azt tapasztaltam, hogy Lajos bácsi a Bevezetőben nemcsak a feleségét, hanem engem is megemlített, mint segítőtársát. Ez természetesen, azon túl, hogy nagyon jól esett, kellemetlenül is érintett, mert nem tudtam, hogy az akkori vezetés ezt milyen értelemben értékelné?

Másnap elmeséltem a közvetlen főnökömnek, aki azt tanácsolta, hogy kérjem meg Lajos bácsit arra, hogy a nevemet ne említse meg. Mondanom sem kell, hogy ez nem volt kellemes feladat, de Lajos bácsi mosolyogva azonnal megértette és kivetette ezt a részt a korrektúrából. Most a könyvből egy olyan példányt mondhatok magaménak, ahol nem nyomtatva, de kézírással írta be Lajos bácsi a — szerintem túlméretezett — elismerő, köszönő szavait.

A harmadik, több mint tíz esztendő már sokkal kellemesebb volt olyan értelemben, hogy már hivatalosan is együtt dolgozhattunk ismét, ugyanis a Hivatal vezetése engedélyezte, hogy Lajos bácsit ismét foglalkoztassák.

Közvetlen főnökeimtől — most már nem hallgatólagos tudomásulvételt, hanem — utasítást kaptam arra, hogy Lajos bácsi kívánságait a legmesszebbmenően elégítsük ki. Erre nemcsak saját személyemben, hanem kollegáim részvételével is (*Kontra Györgyné, Pálházy László, Zsóri Vincéné*) rendelkezésére állhattam, így elkészültek, illetve elkészülhettek azok a pótolhatatlan munkák, melyeket az előadásokban már említettek.

Ennek az időszaknak a vége felé sajnos Lajos bácsi szellemileg ugyan még a régi volt, de fizikailag már szemmel is látható jelek kezdtek mutatkozni, hogy dolgozni ugyan még tud, de az önellátása már nincs biztosítva, illetve ennek megoldása komoly erőfeszítéseket követel.

Közvetlen főnökeim az engedély megszerzésén túlmenően ismerősök útján találtak valakit, aki Lajos bácsi közvetlen közelében a személyes szükségleteit (ebédhozás, vásárlás, mosogatás stb.) ellátta. Itt kell megemlítenem *Siklér Ilonkát*, akiről úgy beszélt Lajos bácsi "mint az öreg napjai megédesítőjéről", aki valóban kedvesen és szeretettel megtett mindent annak érdekében, hogy Lajos bácsi élete — a körülményekhez képest — a lehető legelviselhetőbb legyen.

MATITS FERENC

Tíz éve meghalt már, de *szelleme, munkásságának eredménye* ma is közöttünk él. Bizonyítja ezt számos rá hivatkozás és a mai *megemlékezés* is.

Szerénységénél csak sokrétű tudása, szakmai tapasztalata volt nagyobb. Amit viszont a hozzáfordulók szakmai segítésével, *tájékoztatásával, tanításával, természetes közvetlenséggel* — tudálékosság nélkül — *adott tovább* és nem zárt magába. Ezt magam is közvetlenül tapasztalhattam hosszú statisztikai munkám során amíg élt.

Emberségének, másokkal való törődésének alapja a jóság volt. Példaként megemlítem, hogy a közel 45 év előtti "kis" kezdő beosztottaknak (nekünk feleségemmel) még a családi problémáinkról is érdeklődött, később gyermekeinkre vonatkozóan is szeretettel, bölcs észrevételei voltak, holott neki ez az öröm és gond nem adatott meg. *Rosszat soha senkiről* — még a *vele szemben* igazságtalanul bántóan viselkedőkről, mert sajnos néhányan ilyenek is voltak — *nem mondott. Tűrte a mellőzést stb. is.* Mindez *hívő érzületéből, jelleméből fakadt. Emberszeretete, mindenki megbecsülése, tisztelete közismert volt.* Például köszöntésben-kalaplevételben megelőzni nem lehetett. Az Őt nem ismerő vagy félreismerő néhány rosszakarója e magatartást kisebbségi komplexusnak, másoktól való félelemnek fogta fel, és helytelenül ezzel magyarázta.

Szakmai méltatására sokan, nálam hivatottabbak, közvetlen munkatársai, követői, tanítványai, vagy az igen nagyszámú statisztikai közleményeinek, tanulmányainak ismerői, felhasználói már többször kitértek, és reméljük, hogy még sokáig meg fognak emlékezni, így erre a már elmondott személyes tapasztalataimon, meglátásaimon túl/mellett nem kívánok ezúttal említést tenni.

Örülök, hogy ismerhettem *(Thirring) Lajos* bácsit, és hogy tanulhattam tőle. Egyúttal hasonló bölcs, jóságos és segítőkész munkatársakat kívánok utódainknak, a mai statisztikusoknak is.

Köszönöm, hogy megemlékezhettem — én is, szerény munkatársa, kollégája — *Thirring Lajosról*, és hogy meghallgatták néhány, sok vonatkozásban szubjektív élményemet, emlékemet vele kapcsolatban.

RUSZKAI MIKLÓS

Az előttem szólók lényegében elmondták egy nagy tudós, humanista vezető, szervező, nemzetközileg elismert statisztikus életútját, mindazt megpróbálták felelevéníteni egy hosszú életműből, amit megemlíteni helyesnek tartottak s azok elé vetíteni, akik nem ismerték, nem találkozhattak vele, vagy életkoruknál fogva nem ismerhették.

Néhány gondolattal megkísérlem kiegészíteni a hallottakat egy pár személyes élménnyel. Abban a szerencsében volt részem, hogy — miután családom soproni származású és apáink a természetszeretetükből eredően hosszú évtizedeken át barátok voltak és együtt járták a hegyeket — *Thirring Gusztávot* (*Thirring Lajos* édesapját) többször hallottam a Földrajzi Társaságban és a Turista Szövetségben vetített képes előadást tartani.

Így a család számomra nem volt ismeretlen, amikor a Központi Statisztikai Hivatalba kerültem és *Thirring Lajos* beosztottja lettem.

Elég hosszú ismeretségünk nyomán személyével kapcsolatban két lényeges, mondhatnám uralkodó emlékem maradt.

Az egyik emlékem a mindig derűs, mosolygó, szerény, halkszavú, a hivatali anyaggal tökéletesen tisztában levő vezető, aki ha valamit nem tudott — hiszen olyan szakágak is tartoztak a főosztályhoz, melyek spciális ismereteket igényeltek, mint például az egészségügy, jogszolgáltatás — kimerítő ismertetést kért azokról. Ismerte beosztottjait és megbízott bennük.

Sok vezető példát vehetett volna vezetői stílusáról: korábbi vezetőm többször is visszaadott egy anyagot, közölvén, hogy nem jó, írjuk át, de nem jelezte, hogy milyen részek, miért nem tetszenek neki, esetleg hogyan javítsuk. Többszöri átírás után elkeseredésünkben, az első — általa már látott — anyagot újra bemutattuk s azt jónak találta, mondván, hogy "íme így kellett volna azonnal leírni".

Thirring Lajos, ha szerinte nem megfelelő anyagot kellett átírni, legtöbbször megmondta, hogy mely rész, miért nem jó és legtöbbször megmagyarázta, hogy képzeli az anyag javítását. Nagyon sokszor maga mellé ültetett és hangosan mondván gondolatait, saját kezűleg javította. (Lehet, hogy ezt sokan most megmosolyogják, de nagymértékben emelte vezetői tekintélyét.)

Másik maradandó emlékem 1956-ból való. A Forradalmi Bizottságban felmerült személye, mint a Hivatal leendő elnöke. *Thirring Lajos*, az előrelátó, reális érzékkel rendelkező (ma azt mondanánk, hogy reálpolitikus) vezető, megköszönte a bizalmat és közölte, hogy ez csak akkor lehetséges, ha a miniszterelnök aláírja a kinevezési okiratot.

Néhány szót szeretnék mondani más jellegű érdeklődési köreiből. Több alkalommal voltam lakásán, ahol élvezhettem gyönyörű könyvtárának különleges példányait. Egyik kedvenc témája volt a sport iránti érdeklődése. Figyelemmel kísérte a nagy sporteseményeket, főleg az olimpiai játékokat, az atlétikai Európa-bajnokságokat. Ilyenkor naponta megbeszéltük e sportesemények érdekes történéseit. Nagyobb sporteseményeknél — mint az említett olimpiai játékok — arra a hónapra előfizette a Népsport napilapot, hogy adatokkal is követhesse

az eseményeket, s mint jó statisztikus, kivágta az eredményeket s így rendszerezte azokat. Még évekkel később is láttam nála e sportgyűjtéseket.

Remélem e gondolatok is hozzájárultak *Thirring Lajos* személyének teljessebbé tételéhez.

PERSONAL REMINISCENCES OF KLÁRA DALLOS, FERENC MATITS AND MIKLÓS RUSZKAI

EMLÉKEZÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSEMRE THIRRING LAJOSSAL

HORVÁTH RÓBERT

A két *Thirring* nevét már egyetemi tanulmányaimból ismertem, különösen adjunktusi éveim alatt használtam sűrűn írásaikat *Surányi-Unger Tivadar* professzor közgazdaságtani szemináriumának a magyar gazdaság- és népességtörténeti anyagával kapcsolatban, ideértve a "magyar jólét" címen megfogalmazott gazdaság- és szociálpolitikai kérdéseket is. Személyesen azonban csak *dr. Thirring Lajossal* ismerkedtem meg, midőn 1940 júliusában a Központi Statisztikai Hivatal miniszteri fogalmazójelöltjeként udvariassági látogatást kellett nála is, a miniszteri osztálytanácsosnál tennem. Szerénysége, szívélyessége és tárgyilagossága már az első érintkezés alkalmával megragadott. Az általa, a fogalmazói szakvizsgára, kidolgozott népességstatisztikai tananyag színvonala imponáló volt a többi szakterületek anyagához képest is, de a tárgyból végül is nem ő, hanem *dr. Kovács Alajos* volt KSH elnök lett részemre kijelölve cenzorként (1).

Munkatársi kapcsolatba így csak a II. világháború befejezése után kerültem vele közel négyéves katonai szolgálatomat követően, midőn átvette a Hivatal folyóirata, a Magyar Statisztikai Szemle szerkesztését és az akkori Külügyminisztérium felvetésére egy, a győztes Szovjetunió lehetőleg tárgyilagos megismertetésére szolgáló szemleszám kiadására került sor (2). Teljes munkaidővel hozzá nyerve beosztást, együttműködésünk során megismertem nagy munkaszervező képességét és anyagfeldolgozási és szerkesztési tapasztalatait, de munkatársaiba helyezett bizalmát is, mellyel képességeiket felismerve, annak kibontakoztatásához is minél nagyobb teret igyekezett biztosítani. "A Szovjetunió" c. különszám így rekordidő alatt készült el, s nemcsak a Külügyminisztérium, de a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot képviselő Szovjet Főparancsnokság diplomáciai összekötője, a későbbi első magyarországi szovjet nagykövet, *Puskin* úr is elismerését fejezte ki a munkálattal kapcsolatban, melynek kinyomtatását ő volt hivatva javasolni.

E munkálat sikerén felbuzdulva a Külügyminisztérium — főleg az Államtudományi Intézet kiesése miatt (3) — egy, a hazánk és a szomszédos államok legfontosabb háború kezdete előtti összefoglaló adatainak feldolgozását nyújtó hasonló kiadvány kiadását is szorgalmazta, melynek kiadásában így továbbra is a legszorosabb munkatársi kapcsolatban maradtunk és ezt a feladatot is sikerrel oldottuk meg, nem utolsósorban a szerkesztő által bevont újabb fiatal munkatársak segítségével, akiknek szintén előlegezte a bizalmat (4).

Kapcsolatunkat *Thirring Lajos* azzal vonta szorosabbra, hogy midőn a szerkesztőségből kiváltam, felajánlotta a Szemle hasábjain a nem hivatali munkából folyó, de kifejezetten tudományos jellegű publikálásra a lehetőséget — ezzel ismét új perspektívát nyitva —, s így került sor első önálló írásom

megjelentetésére e tudományterületen (5). Felkészültségemről meggyőződve ő volt első ajánlóm az akkor még akadémikus jellegű Magyar Statisztikai Társaságba, ami gyors beválasztásomat eredményezte.

Ezt követően rövidesen a jogakadémiai, majd az egyetemi tanári pályát választva, kapcsolatunk megszakadt, s csak az 1960-as évek elején kerestem meg őt, midőn érdeklődésem a gazdaságstatisztika felől a demográfia felé fordult. Mint nyugdíjas is a legnagyobb barátsággal közvetítette felém édesatyja történeti demográfiai tradícióit, ami felbecsülhetetlen segítséget nyújtott számomra mind e terület műveléséhez, mind főleg elmélettörténeti kutatási koncepcióm kibontakozásához (6). Ennek kapcsán nemcsak Budapesten találkoztunk sűrűbben, de meglátogatta a vezetésem alatti szegedi egyetemi Statisztikai Tanszéket is.

Midőn 1964-ben tanszéki elődöm, *dr. Schneller Károly* professzor halálának 10. évfordulójakor egy megemlékezés lehetősége felmerült, megkért, hogy e rámháruló feladatot engedjem át neki, hogy kortársának, munkatársának a Magyar Statisztikai Társaságban és a Népességtudományi Unió magyar nemzeti komitéjában ő értékelhesse életművét. Így került sor emlékbeszédére, mely — ahogy hangsúlyozta — *Schneller Károly* demográfiai és statisztikai életművének egy első és hiánypótló felmérését nyújtotta és a későbbi értékelésekhez is szilárd alapul szolgált, így a tanszéki elődöt közgazdászi és gazdaságpolitikusi működésére kiegészítőleg zárszavamban utaltam (7).

Az első vidéken létrehozott Magyar Tudományos Akadémiai Bizottság, a Szegedi Akadémiai Bizottság tagjaként az 1960-as évek első felében Tanszékemnek jelentősebb kutatási hitelt biztosítottak, melynek felhasználására — négy fős tanszékről lévén szó — munkaközösséget szerveztem a lehetséges legideálisabb összetételben. A téma ugyanis szintén a lehető legcsábítóbb volt az adott körülmények között: megvizsgálni Szeged város 1945—1960 közötti időszakban lefolyt népességi fejlődését a Szegedi Városi Tanács városfejlesztési tervének alapjaként. Nem csoda, hogy öreg barátom, *Thirring Lajos* lelkesen vállalta a munkaközösség "spiritus rector"-ának a szerepét, olyan segítőtársakkal mint *Bene Lajos dr.*, a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal volt igazgatója, maga is a Magyar Statisztikai Társaság egyik volt oszlopos tagja, továbbá *dr. Kiss István*, a magyar közigazgatás reformjának élő legjobb szakértője, *Magyary Zoltán* professzor egyik legjobb tanítványa s végül a statisztikai technika egy olyan "szürke eminenciása" mint *Orlicsek József* — nem beszélve a Tanszék személyzetéről (8).

A közel öt éven át tartó munkálat gerince az 1949-es és az 1960-as népszámlálás alapján végül is egészen az 1963-as évig továbbszámított több mint száz kombinációs, illetve korrelációs táblázat kidolgozása volt, melyek a város kerületeig lemenően feltárták a népességi, gazdasági és társadalmi fejlődés fő trendjeinek alakulását, és amelyekhez egy szöveges elemzés és a nem statisztikus szakemberek számára egy összefoglaló értékelés is készült. Ezt egészítette ki egy legmodernebb elvekre, illetve egy specifikus mutatószám-rendszerre épülő "városiassági vizsgálat", csupán az anyag grafikus feldolgozása maradt el, miután a hitelkeret túllépése ezt már nem tette lehetővé (9). Az 1967-

ben "kézirat gyanánt" publikált kötet *Thirring Lajos* elemzőkészségének "gyöngyszeme" s nagy kár, hogy a szegényes publikációs mód következtében szakkörökben alig ismert, noha Szeged Város Tanácsa érte legmelegebb köszönetét nyilvánította és anyagát sűrűn felhasználta később is.

Az e munka során kialakult szoros barátság fénypontja a Nemzetközi Statisztikai Intézet 37. londoni szessziójában való közös részvételünk volt 1969-ben: egymás melletti szobában laktunk az Imperial College-ben s mind tudományos, mind a szabad programot együtt éltük végig, lett légyen az múzeumi program, színház, koncert, vagy egyszerű diák-korcsmai sörözés közös barátunk *T.S. Hollingsworth* professzor és diákjai társaságában. Ettől kezdve rendszeresen látogattuk egymást Budapesten, sűrűn cseréltünk eszmét olvasmányainkról vagy közös operai estéinkről, folyamatosan csodálhattam életbölcsességét és élvezhettem finom humorát.

Márai Sándor szerint két-három "igazi barát" elég egy életre, de — sajnos — ez az, ami pótolhatatlan ... Egy rövid francia nyelvű nekrológ ezt aligha tudta kifejezni, de talán ez az emlékezés valamit képes tükrözni belőle (10).

JEGYZETEK

(1) *Dr. Thirring Lajos*: A magyar népességi statisztika módszere és főbb adatai. Statisztikai Tanfolyam — Kéziratos Statisztikai Közlemények, XXXVL. köt., KSH, Budapest, 1940. 1—30. o.

(2) A szerkesztést *Thirring Lajos* a KSH alelnökké kinevezett *dr. Elekes Dezsőtől* vette át 1945 tavaszán. Lásd Magyar Statisztikai Szemle, 1945. 1—6. sz., 136. o., uo. ez az összevont szám jelent meg "A Szovjetunió" címmel, s benne a jelen sorok szerzője közreműködését az 1. és 139. o. rögzíti.

(3) *Rónai András*: Térképezett történelem. 2. kiad., Budapest, 1993., 243. és köv., valamint 248. és köv. o.

(4) Magyar Statisztikai Szemle, 1945. 7—12. sz. "Magyarország és a szomszédos államok legfontosabb népességi és gazdasági adatai" címmel, a munkatársakra nézve: Előszó, 2. o., illetve Préface, 4. o.

(5) *Horváth Róbert*: A statisztika szó első magyarországi előfordulása és a statisztikai tudomány magyarországi kezdetei. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 10—12. sz., 135—142. o.

(6) Adósságomat a *dr. Thirring Gusztáv* születésének 100. évfordulójára a Tudományegyetemek Állam- és Jogtudományi Karai és az Építőipari Műszaki Egyetem Közlekedési Üzemmérnöki Karának Közlekedésgazdaságtani Tanszéke által 1962. február 22-én rendezett emlékülésen elhangzott emlékbeszédemben igyekeztem nevezett felé törleszteni. Vö.: *Horváth Róbert*: Zur Erinnerung von *Gusztáv Thirring* (1861—1941) mit spezieller Rücksicht auf historische Demographie, Historisch-Demographische Mitteilungen der Universität Eötvös Loránd, 1974. 2. sz., 7—27. o.

(7) *Thirring Lajos: Schneller Károly* emlékezete (1893—1953) születésének 70. és halálának 10. évfordulója alkalmából. Schneller Károly népességtudományi életműve. KSH Népességtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek, 8. sz., 1990., 7—25. o. és *Horváth Róbert* zárszava, 27—28. o.

(8) Szeged város felszabadulás utáni népességi fejlődése (1945—1960). A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Bizottságának kiadványa, szerk. *dr. Horváth Róbert*, Szeged, 1967., Előszó, 1—3. o.

(9) Uo., angol és orosz tartalmi kivonattal, összesen 243 o. terjedelemben.

(10) A nekrológ eredetije francia nyelven az IUESP — NEWSLETTER 1984. évi 21. sz.-nak 36. o.-án jelent meg "In memoriam Lajos Thirring 1899—1983" címmel.

Dr. Horváth Róbert

MY MEMORIES OF COLLABORATION WITH LAJOS THIRRING

KÖZLEMÉNYEK

A NEMZETISÉGI STATISZTIKA EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

DR. KLINGER ANDRÁS

A népesség összetételére vonatkozó demográfiai elemzések egyik igen fontos — és a mai Európában egyre nagyobb érdeklődést kiváltó — kérdéscsoportja az egyes országok népessége nemzeti, nyelvi, etnikai, származási összetétele. Az 1990-es évek megváltozott Európájában e kérdéskör minden eddiginél jobban előtérbe került és ezért igen fontos annak áttekintése, hogy mi módon képes mérni a demográfia, ill. a népességstatisztika a népesség etnikai hovatartozását, hiszen ma a nemzetiségi ellentétek egyre inkább a politikai konfliktusok (sőt háborús-polgárháborús tűzfészkek) forrásai. Mindezek is aláhúzzák annak a jelentőségét, hogy a statisztika a valósághoz hűen legyen képes mérni a népesség hovatartozását és az erre vonatkozó kérdezések, adatfelvételek és feldolgozások módszertana az országok közötti összehasonlíthatóságot biztosítsák.

A nemzetiség megfigyelése különösen a közép-kelet-dél-európai régióban fontos, ahol évszázadok óta több nemzetiség/népcsoport/nyelvi csoport él együtt egy-egy ország területén, és ahol különösen az I. világháborút követő, és a II. világháború után megismételt békeszerződések eredményeként még vegyesebbé vált az újonnan létrejött és az utóbbi években újra szétvált országok nemzetiségi, nyelvi képe.

A politikának is, és a demográfiai elemzésnek is az a fő célja, hogy megbízható, valósághű adatok álljanak rendelkezésre a többségi (anya-) nemzethez tartozókról, illetve az adott országban élő nemzeti kisebbségekhez tartozókról. A statisztikai megközelítés általában kétirányú. A számbavétel vagy származási-érzelmi-hovartozási alapon történik, amit általában *nemzetiségi* hovatartozásként jeleznek, vagy eredetileg tanult vagy használt nyelv alapján, ami a *nyelvi* ismérvek megkérdezésével állapítható meg. Így e témakört többféle adattal is elemzik — sokszor párhuzamosan, sőt egymással összefüggésben is — mégis a népesség ezen ismérveire vonatkozó megfigyeléseket egyszerűsítve *nemzetiségi statisztikaként* különböztetik meg. Legmegbízhatóbb és legteljesebb adatforrásai a teljes körű népszámlálások, bár természetesen reprezentatív népességi megfigyelések is lehetőséget adnak ilyen típusú jellemzők megállapítására.

Mindezek miatt összefoglalásunkban e kérdéskört két szempontból kívánjuk megközelíteni:

- milyen az európai régió és ezen belül a Magyarországgal szomszédos országok gyakorlata a népszámlálások nemzetiségi kérdéskörével kapcsolatban,
- a végrehajtott népszámlálások adatai alapján miként alakult a Kárpát-medence népességének nemzetiségi, illetve nyelvi képe az elmúlt 80 évben.

I. Az európai népszámlálási gyakorlat

Az Egyesült Nemzetek szervezete 1950 óta minden évtizedre vonatkozóan ajánlásokat fogad el a népszámlálások tartalmára és fogalmaira vonatkozóan. Az egész

világra érvényes irányelvek alapján készülnek el a regionális népszámlálási ajánlások is. Ezek sorába tartozik az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és az Európai Statisztikusok Értekezlete által immár öt ízben elkészített európai regionális népszámlálási ajánlás is.

Mind a globális, mind pedig az európai népszámlálási ajánlások lényegében két csoportra osztják a népszámlálások során kérdezett ismérveket: a mindenképpen megkérdezésre javasolt, lényegében kötelezőnek tekinthető ismérvek, illetve az ajánlott ismérvek csoportjára. A nemzetiségre vonatkozó kérdések mindkét ajánlásban ez utóbbi csoportba tartoznak, mivel az országoknak csak kisebb része tekinthető olyannak, ahol a népesség e tekintetben heterogén volta miatt e kérdéskör vizsgálatára szükség van. Ez nem jelenti azt, hogy az ajánlások nem tartalmaznak olyan meghatározásokat, amelyek közelebb kívánják hozni egymáshoz a nemzeti gyakorlatot és összehasonlíthatóvá, sőt összeadhatóvá tenni az erre vonatkozó információkat. (Az összehasonlíthatóság mértékét azonban csökkenti az ún. "egyéb" ismérvbe sorolás, ugyanakkor az ezzel foglalkozó eddigi nemzetközi együttműködés hiánya is hozzájárult az igen eltérő nemzeti gyakorlat kialakulásához.)

Az 1990 körüli népszámlálásokra vonatkozó európai népszámlálási ajánlások két kérdést tartalmaznak az ajánlott népszámlálási ismérvek között:

— a nemzetiségi és (vagy) etnikai csoportot és
— a nyelvet.

A definíciókra vonatkozóan az ajánlások a következőt mondják ki.

Nemzetiség és/vagy etnikai csoport. A népesség nemzetiség és (vagy) etnikai csoportjai, amelyekre vonatkozóan információra van szükség a különböző országokban a nemzeti sajátosságoknak megfelelően különböznek egymástól. Néhány alap, amelyek segítségével az etnikai csoportokat meghatározzák a következők: etnikai hovatartozás (azaz eredet szerinti ország vagy terület, ami különbözik az állampolgárságtól vagy a jogi nemzetiségen alapuló országtól), faj, szín, nyelv, vallás, ruházkodási vagy étkezési szokások, törzs vagy e tulajdonságok különféle kombinációi. Ezenkívül, a használt meghatározásoknak, mint például a "faj", "származás" vagy "törzs" különféle megnevezései vannak. Ezért minden országnak, amely az etnikai tulajdonságokat vizsgálja meg kell határoznia mindazokat a definíciókat és fogalmakat, amelyek alapján a különböző népcsoportokat elhatárolják egymástól. A téma természete miatt ezek a csoportok országról országra erősen különbözni fognak, így nem lehet javasolni nemzetközileg elfogadható meghatározásokat.

Nyelv. A népszámlálások során háromféle nyelvi adatot lehet gyűjteni. Ezek a következők:

a) *Anyanyelv*, amit úgy határoznak meg, mint az a nyelv, amelyet az illető személy otthonában általában beszéltek korai gyermekkorában.

b) *Használt nyelv(ek)*, amit úgy határoznak meg, mint az a nyelv(ek), amely(ek)et az illető személy jelenlegi otthonában általában beszél, vagy leggyakrabban beszél.

c) *Meghatározott nyelven* való beszéd képessége.

Mindezek az információtípusok teljesen különböző elemzési célt szolgálnak. Az országoknak maguknak kell meghatározniuk, hogy ezen információtípusok melyike alkalmazható saját céljaira. Jelentős számú kisebbségi csoporttal rendelkező országoknak javasolják, hogy gyűjtsenek adatot a fenti típusú nyelvi adatok közül, elsősorban az *a)* és *c)* típusúból.

A definíciók eléggé tág teret adnak az országoknak arra vonatkozóan, hogy mit kérdezzenek és egyáltalán nem adnak arra vonatkozó útmutatást, hogy hogyan kérdezzenek. Egyértelműen kiolvasható azonban belőlük, hogy azon országokban, ahol

jelentős számú kisebbségi csoport él nem elég egy ismérv vizsgálata, hanem több oldalról is meg kell közelíteni a nemzetiséghez tartozás megállapítását. A kétfajta ismérv önmagában is ötféle lehetőséget tartalmaz és talán abban egyértelmű a meghatározás, hogy megpróbálja egymástól határozottan elhatárolni ezeket a különböző tartalmú ismérveket, vagyis:

1. nemzetiség
2. etnikai csoport
3. anyanyelv
4. használt nyelt
5. ismert nyelv.

Mindezek között — ha nem is egyértelműen — prioritást ad a 3. és 5. kérdésnek, illetve, ahol az ország adottságai fontosnak tartják az 1. vagy 2. valamelyikének.

Az eléggé tág ajánlások — és már a múltban is igen eltérő nemzeti gyakorlat hagyománya miatt nem véletlen, hogy az 1990 körüli népszámlálások alkalmával is igen eltérő volt az európai régió országainak gyakorlata. (Ismertetésünkbe a földrajzilag Európához tartozó országokon kívül az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságához tartozó többi ország — Egyesült Államok, Kanada, Izrael, Ciprus — és az e szempontból igen érdekes egy másik tengerentúli ország — Ausztrália — gyakorlatát is bevontuk.) Az első áttekintésből azt kell megállapítanunk, hogy a vizsgált 40 ország közül — ahol 1990 körül népszámlálásra került sor — csak 13 tett fel kérdést a nyelvi/nemzeti hozatartozásra vonatkozóan. Ezen országok népszámlálási kérdéseire vonatkozó gyakorlatát az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Az EGB országok gyakorlata az 1990 körüli népszámlások alkalmával a nemzetiségi és nyelvi adatok kérdezésében

Ausztria (1991)	— nyelvhasználat (7 nyelv kiemelése, 2 nyelv kombinációja is lehetséges)
Csehszlovákia (1991)	— nemzetiség (7 nemzetiség kiemelve) — anyanyelv (6 nyelv kiemelve)
Magyarország (1990)	— nemzetiség (8 nemzetiség kiemelve) — anyanyelv (8 nyelv kiemelve) — nyelvtudás (szabadon beírható)
Szovjetunió (1989)	— nemzetiség (szabadon beírható) — anyanyelv (szabadon beírható)
Románia (1992)	— nemzetiség (román vagy egyéb szabadon beírható) — anyanyelv (román vagy egyéb szabadon beírható)
Jugoszlávia (1991)	— nemzetiség (szabadon beírható) — anyanyelv (szabadon beírható)
Szlovénia (1991)	— használt nyelv — otthon — otthonon kívül

Svájc (1991)	— legjobban ismert nyelv (4 kiemelve) — használt nyelv(ek) — otthon — iskolában/munkahelyen (10 kiemelve)
Egyesült Királyság (1991)	— etnikai csoport (6 kiemelve)
Izrael (1991)	— születési ország (apa, anya, saját) (10 kiemelve)
Ciprus (1992)	— etnikai csoport (5 kiemelve)
Kanada (1991)	— gyermekkorban először tanult nyelv (2 kiemelve)[a] — angol vagy francia nyelvtudás[b] — egyéb nyelvtudás (szabadon beírható)[b] — otthon leggyakrabban beszélt nyelv (2 kiemelve)[b] — gyermekkorban először megtanult és még értett nyelv (2 kiemelve)[b] — etnikai vagy kulturális származás (15 kiemelve)[b]
Egyesült Államok (1990)	— faj (4 kiemelve) — spanyol/hiszpán eredet (4 kiemelve)[b] — születés országa (szabadon beírható) — USA-ba költözés éve — eredet vagy etnikai származás (10 kiemelve) — nyelvtudás (4 kiemelve) — angol nyelvtudás szintje
Ausztrália (1991)	— születés országa (7 kiemelve) — Ausztráliába költözés éve — apa születési országa (szabadon beírható) — anya születési országa — otthon beszélt nyelv (angol és 6 kiemelt) — angol nyelvtudás szintje

[a]Teljes körű megkérdezés alapján.
[b]20%-os reprezentáció alapján.

Az országok gyakorlatát úgy foglalhatjuk össze, hogy a közép- és kelet-európai országok hagyományos módon tették fel kérdéseiket, hogy két kérdést szerepeltettek: az anyanyelvet és a nemzetiséget. Ennek megkérdezése azonban eltérő módon történt:

— a kérdőíveken előrenyomottan szerepeltek azok a nyelvek, illetve nemzetiségek, amelyek az adott országban a leggyakoribbak (ez történt Csehszlovákia és Magyarország népszámlálásainál, az előbbinél példálódzva megadva, nem aláhúzással jelezve),
— csak a többségi nyelv, illetve nemzetiség szerepelt előrenyomottan, a többit (a kisebbséghez tartozást) be kellett jegyezni (ez volt a romániai népszámlálás gyakorlata),
— a kérdésre adott válasz üres helyre kellett bejegyezni, minden megnevezést be kellett írni (ez volt az 1989. évi szovjet és az 1991. évi jugoszláviai népszámlálás gyakorlata).

Természetesen megbízhatóbb adatok kaphatók ha a kitöltés előrenyomott válaszok segítségével történik, mint az esetben, amikor be kell jegyezni az adott nyelvet vagy nemzetiséget. A szovjet népszámlálás esetén még érthető volt ez a módszer, mert az ország akkori területén olyan nagy számú nemzeti csoport élt — és az egyes országrészek között olyan jelentős mértékű volt a különbség, hogy nehezen elképzelhető lett volna a lehetséges válaszok előnyomtatása. De a Szovjetunió szétbomlásával, az új önálló köztársaságok kialakításával — a helyi adottságoknak megfelelően — egy következő népszámlálás alkalmával már megváltoztatható ez a gyakorlat. Még az akkori Jugoszláviában is kiemelhető lehetett volna az ott élő legnépesebb nemzetiségi/nyelvicsoport megnevezése, de mindenképpen lehetséges lesz ez a helyzet a mai új önálló köztársaságokban. Még inkább áll ez Romániára, ahol a csak többségi nemzet megnevezésének kiemelése eltorzíthatta az adatgyűjtés eredményét és ott még könnyebb lesz a jövőben az előnyomtatás, mivel a nemzeti csoportok száma elég kevés.

Megjegyzendő még, hogy e két hagyományos kérdés mellett egy harmadik felvételére is került sor, mégpedig Magyarországon az anyanyelven kívül a beszélt nyelvre, Szlovéniában pedig a használt nyelvre vonatkozóan.

Ez utóbbi — a használt nyelv — megkérdezése szerepelt még két európai ország gyakorlatában: Ausztriában és Svájcban. Az 1991. évi osztrák népszámlálás alkalmával a kérdés megfogalmazása a következő volt a népszámlálási kérdőíven:

7. Használt nyelv
Minden nyelv felsorolandó, amelye(ke)t
magánkörülmények (család, rokonok, barátok stb.) között használ:
német — horvát — szlovén — cseh — magyar — szerb-horvát — török — egyéb

Az 1991. évi svájci népszámlálás még jobban pontosítani kívánta az ország népességének nyelvismeretét (első ízben ilyen részletesen). A kérdőív megfogalmazása a következő volt:

9. Nyelv
Melyik az a nyelv, amelyiken ön gondolkozik és a legjobban tud?
német — francia — olasz — rétoromán — egyéb: .....
Melyik az a nyelv (vagy nyelvek), amelyeket általában használ?

Nyelv	a) otthon rokonokkal	b) iskolában, munkahelyen
svájci német		
irodalmi német		
.....		

További két országban a kérdezés az etnikai csoportba tartozásra vonatkozott. Cipruson az *etnikai eredet* kérdése szerepelt a kérdőíven és az 5 ottani honos csoport valamelyikét kellett előrenyomott válasz alapján kijelölni. Ezek azonban nem annyira etnikai, mint inkább nemzeti vagy méginkább vallási hovatartozást jelöltek, hiszen a válaszok a következők lehettek:

görög cipriótа — örmény — maroniita — latin — török cipriótа

Az Egyesült Királyság 1991. évi népszámlálási kérdőívén az *etnikai csoport* megjelölés szerepelt. Ez valóban etnikai eredetet jelzett, hiszen a válaszlehetőségek (előrenyomva) a következők voltak:

fehér — fekete-karibiai — fekete-afikai/egyéb — fekete — indiai-pakisztáni — — bangladesi — ázsiai — egyéb

Különösen érdekesek és sokrétűek a tengerentúli — bevándorló — országok népszámlálásai e kérdéskör vonatkozásában, hiszen ezek tartalmazzák a legtöbb információt a népesség eredetére, ill. nyelvtudására vonatkozóan. A három ország gyakorlata ugyan sokban megegyezik egymással, de azért érdemes egyenként is megismerkedni velük.

Az Egyesült Államok 1990. évi népszámlálása teljes körű kérdőívén csak egy kérdés szerepelt: a *faj*. A választlehetőségek a következők voltak:

fehér — fekete — indián — alunt

A népesség 20%-ára vonatkozó kérdőív már sokkal bővebb kérdéskört tartalmazott kiegészítésül. Ez a következő volt:

7. Spanyol/hiszpán eredetű?
nem — igen: mexikói — porto-ricoi — kubai — spanyol/hiszpán

8. Az Egyesült Államok melyik államában vagy melyik külföldi országban született? .....

10. Mikor érkezett az Egyesült Államokba? .....

13. Mi a származása vagy etnikai eredete? .....
(A származás etnikai eredetet, leszármazást, eredetet, öröklődést jelent, mint például német, olasz, horvát, ír, lengyel, szlovák, ukrán stb.) .....

15.a Beszél-e más nyelvet, mint az angolt? igen — nem

15.b Mi az a nyelv? (például kínai, olasz, spanyol, vietnami) .....

15.c Mennyire beszél jól angolul?
nagyon jól — jól — nem jól — sehogy

Az 1991. évi kanadai népszámlálás 100%-os programjában szintén csak egy kérdést tett fel, de ez az anyanyelvre vonatkozott, a következők szerint:

7. Melyik az a nyelv, amelyet először tanult meg otthon gyermekkorában?
angol — francia — egyéb: .....
Ha a személy már nem érti meg első tanult nyelvét, jegyezze be a második tanult nyelvét

A 20%-os reprezentatív kérdőíven a következő kérdések szerepeltek:

NYELV

7. Tud-e annyira angolul vagy franciául beszélni, hogy egy beszélgetést lefolytasson?
csak angolul — csak franciául — angolul és franciául — sem angolul, sem franciául

8. Milyen más nyelven tud elég jól beszélni ahhoz, hogy egy beszélgetést lefolytasson?
megnevezés: ..... vagy: .....

9. Melyik nyelvet beszéli leggyakrabban otthon?
angol — francia — egyéb: .....

10. Melyik az a nyelv, amelyet először tanult meg gyermekkorában és még megért?
angol — francia — egyéb: .....

ETNIKAI EREDET

15. Melyik etnikai vagy kulturális csoporthoz tartoznak a felmenői? (Több válasz is megadható.)
francia — angol — német — spanyol — olasz — ír — ukrán — kínai — holland — zsidó — lengyel — fekete — indián — mesztic — eszkimó — egyéb: .....

Az 1991. évi ausztráliai népszámlálás kérdésanyaga eléggé hasonló a kanadaihoz, de az eredetet másképp tudakolja. A kérdései a következők:

11. Hol született?
Ausztrália — Anglia — Skócia — Olaszország — Görögország — Új-Zéland — Hollandia — Egyéb: .....

12. Mikor érkezett először Ausztráliába? .....

14. Hol született az édesapja? .....

15. Hol született az édesanyja? .....

18. Beszél-e otthon más nyelvet, mint az angolt?
nem, csak angolul beszél —
igen: olasz — görög — kantoni — mandarin — német — egyéb: .....

19. Milyen jól beszél angolul?
nagyon jól — jól — nem jól — sehogy

Ha a Kárpát-medence nemzetiségi összetételét kívánjuk megállapítani, nem elégedhetünk meg azzal, hogy csak a legutolsó népszámlálás információ fajtáját ismerjük, hanem szükséges visszatekinteni a Magyarországot környező országok esetében az elmúlt 80 év népszámlálási forrásaira. E tekintetben nem a kérdezett, hanem a publikált információ fajta az érdekes számunkra. Az első felhasznált adat 1910-ből származik. Az akkori népszámlálás a történeti Magyarország egészére (így a teljes Kárpát-medencére vonatkozóan) közölt adatokat két akkor megkérdezett ismérvről (anyanyelv, beszélt nyelv). Az I. világháborút követő népszámlálások adatközlései a következő ismérveket tartalmazták (feltüntetve a kérdezett, de nem publikált kérdést is):

A népszámlások nemzetiségi/nyelvi adatai publikációjának tartalma a Kárpát-medence országaiban, 1920—1990

Ország	Adat	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
		vagy akörül tartott népszámlálás							
Ausztria	H.Ny.	—	+	.	+	—	+	+	+
Csehszlovákia	N	+	+	.	.	+	+	+	+
	A.Ny.	—	—	.	.	—	—	—	—
Magyarország	N	.	.	+	.	+	—	+	+	+
	A.Ny.	+	+	+	+	+	+	+	+
	B.Ny.	+	+	+	+	+	+	+	+
Románia	N.	.	—	+	.	+	+	+	+
	A.Ny.	.	+	—	.	+	+	—	—
Jugoszlávia	N	—	—	.	+	+	+	+	+
	A.Ny.	+	—	.	—	+	—	—	—
Szovjetunió	N					+	+	+	+
	A.Ny.					+	+	+	+

A népszámlálások éve:

Ausztria: 1920, 1934, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991.
CSSZSZK: 1921, 1930, 1961, 1970, 1981, 1991.
Magyarország: 1920, 1930, 1941, 1949, 1960, 1970, 1980, 1990.
Románia: 1920, 1930, 1941, 1956, 1966, 1977, 1992.
Jugoszlávia: 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991.
Szovjetunió: 1959, 1970, 1979, 1989.

Az "*Adat*" oszlopban szereplő rövidítések a következő ismérveket jelölik:

N — nemzetiség
A.Ny — anyanyelv
B.Ny — beszélt nyelv
H.Ny. — használt nyelv

Az évszámok oszlopában szereplő jelölések jelentése:

+ — publikált,
— — kérdezett, de nem publikált,
. — nem kérdezett, vagy nem volt népszámlálás.

Többféle adatközlés esetén az anyanyelvet választottuk azokban az esetekben, ahol választási lehetőség volt. Megjegyzendő, hogy 1940-re (vagyis pontosabban 1941-re vonatkozóan) a Magyarországhoz visszakerült országrészek tekintetében az akkori magyar népszámlálás adatait használtuk fel. A vissza nem került — Észak-Felvidéki, illetve Dél-Erdélyi — területek vonatkozásában pedig a szlovák, illetve román népszámlálás adatait használtuk fel a II. részben.

II. A népesség nemzetiségi/nyelvi megoszlása a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence lakossága már a történeti Magyarország fennállása alatt — az I. világháborút megelőzően — is igen tarka nemzetiségi/nyelvi képet mutatott. Ez tovább színesedett a trianoni békeszerződés után, amikor az újonnan megalakult államokban előtérbe került az új anyanemezetek azon igyekezete, hogy a megszerzett területeken növekedjen az új többségi népcsoporthoz tartozók száma, és csökkenjen a magyaroké.

Törekvésüket több eszközzel kívánták elérni (nem minden országban és minden időszakban egyformán és egyenlő igyekezettel).

— Elősegítették vagy közvetlenül támogatták a magyarok kivándorlását (elsősorban Magyarországra). Ez az I. világháború után főként Erdélyből következett be, a II. világháború alatt és után szintén nagyobb részt onnan, de — kényszerkitelepítések nyomán — a Felvidékről, valamint a Vajdaságból is.

— Jelentős betelepítések történtek a régebbi országterületekről az újonnan oda kerültekbe. Főleg az ún. ó-romániai területekről Erdélybe történt szinte folyamatos betelepítés a két világháború között, de talán még nagyobb mértékben a II. világháború után. Kisebb mértékű volt a szerbek átköltözése a történelmi Szerbiából — és újabban Horvátországból — a Vajdaságba.

— Változó módon és mértékben történt asszimiláció. Ez részben önkéntesen ment végbe (házasodás, átköltözések eredményeként), részben pedig különféle közvetlen asszimilációs intézkedések (be-, át- és kitelepítések, kisebbségek elleni oktatáspolitika, politikai presszió stb.) eredményeként.

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a felhasznált adatok az adott országok mindenkori népszámlálási összeírásainak eredményei. Ezek szintén közvetlenül magukon viselik az uralkodó nemzetek azon törekvéseit, hogy lehetőség szerint a többségi nemzethez tartozók magasabb, a kisebbségi nemzetekhez tartozók alacsonyabb számát mutassák ki. Az ezt szolgáló eszközök is többrétűek: a kérdezési mód megválasztása, az adatközlés formája is ezekhez tartozik, de sokszor kiegészíti az eszköztárat az adatfelvétel azon módja is, amely nem teszi lehetővé a kisebbséghez tartozás bejegyzését.

Mindezek számszerű torzító hatásait nehéz még becsülni is (és nagysága országonként és népszámlálásonként is erősen eltérő lehet), de az adatok értékelésénél mindenképpen figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a valóságos helyzet eltérhet a népszámlálások elméletileg a lakosság önkéntes bevallásán alapuló adataitól. Más forrás hiányában mégis csak a hivatalos népszámlálások adatközlései alapján vagyunk kénytelenek bemutatni a Kárpát-medence népességének nemzetiségi helyzetét és az abban 1910 és 1990 között bekövetkezett változásokat.

A Kárpát-medencében élők anyanyelvi, vagy ilyen adatok hiányában nemzetiségi megoszlását az 1. tábla adatai alapján, az I. világháború után kialakult és a II. világháború után változatlanul megmaradt új államberendezkedésnek megfelelően vesszük először szemügyre.

A jelenlegi határok közötti *Magyarországon* a magyar anyanyelvű népesség száma 1910 és 1990 között 6,7 millióról 10,2 millióra növekedett, ami 52%-os szaporodást jelent. Ezen 3,5 milliós szaporodás 55%-a a két világháború közötti időszakban következett be (vagyis pontosabban az 1910 és 1941 közötti 40 éves időszakra esik) és csak 45%-a a II. világháború utáni 45 évre.

Ugyanezen 80 év alatt a nem magyar anyanyelvű lakosság összlétszáma 880 ezerről 150 ezerre esett vissza, vagyis 1990-ben már csak az 1910. évi 17%-a vallotta magát nem magyar anyanyelvűnek. Nagyrészt a tényleges asszimiláció és a ki- és áttelepítések (a II. világháború után a német nemzetiségűek mintegy felét kényszerrel kitelepítették, a szlovákok esetében pedig az ún. lakosságcserén alapuló áttelepülések) apasztották a nem magyar anyanyelvűek számát, a csökkenés azonban a bevallások kisebb arányával is magyarázható: a vélhetően nem magyar anyanyelvűek mintegy fele (az előző évtizedekben ennél még magasabb aránya) nem kívánta, vagy nem merte bevallani kisebbségi voltát és magyarnak vallotta magát. (A nemzeti kisebbségek valószínű számára vonatkozó számításokat a 4. táblában mutatjuk be.) Mindez a változás azzal járt, hogy amíg a mai Magyarország lakosságának 1910-ben még csak 88,4%-a volt magyar anyanyelvű, addig már 1941-ben 92,9 és 1990-ben 98,5-a%. Ugyanezen időszak alatt a magát német anyanyelvűnek valló népesség aránya előbb 7,3%-ról 5,1%-ra csökkent, majd 1990-ben már csak 0,4%-ot ért el. A szlovák anyanyelvűek aránya 80 év alatt 2,2%-ról 0,1%-ra csökkent.

Ami az Ausztriához tartozó *Burgenlandot* illeti, ott mindig többségben éltek a németek. Az 1910-es magyar népszámlálás 220 ezer német anyanyelvű személyt mutatott ki a mai Burgenland területén, 1991-ben 240 ezren vallották magukról, hogy német nyelvet használnak. 80 éve 26 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek, 1991-ben már csak 5 ezren használták a magyar nyelvet (egy vizsgálat eredményei szerint a magyarul beszélők száma ennél magasabb: 17 ezer fő volt). Jelentős számú horvát is él itt: 1910-ben 43 ezer horvát anyanyelvű, 1990-ben 19 ezer horvát nyelvet használó (horvátul összesen 24 ezren beszélnek). E változások miatt Burgenlandban a németek aránya 75%-ról 90%-ra nőtt, a horvátoké 15%-ról 7-%-ra, a magyaroké pedig 9%-ról 2 %-ra csökkent.

Szlovákia mai területén az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint 1,7 millió szlovák anyanyelvű személy élt, a szlovák nemzetiségűek száma 1930-ban már elérte a 2,3 milliót, 1991-ben pedig már 4,5 milliót tett ki. Így 80 év alatt számuk 2,7-szeresére, 1961 óta azonban másfélszeresére nőtt. A több mint 2,8 milliós emelkedésből csupán 670 ezer (kevesebb, mint egynegyed) következett be a két világháború között, a növekedés nagy része (2,1 millió) 1930 és 1991 között következett be. Ugyanezen 80 év alatt a magyarok száma közel 890 ezerről mintegy 570 ezerre esett vissza. Az 1910 és 1991 közötti mintegy 320 ezer fős csökkenés zöme közvetlenül az I. világháború után következett be, amikor közel 250 ezer fős csökkenést regisztráltak, aminek csak kisebb részét magyarázza az anyanyelvi és nemzetiségi bevallás eltérése, illetve az áttelepülések. 1961 óta azonban már nőtt a magyarok száma, 1991-ben a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók száma 50 ezerrel volt magasabb, mint 30 évvel azelőtt, ami 10%-os emelkedésnek felel meg. A kitelepítések nyomán szinte eltűnt a német eredetű népesség, ami 1910-ben még közel 200 ezret, 1930-ban pedig 150 ezret tett ki. A ruszinok 1910-es közel 100 ezres száma 1991-re 30 ezerre esett vissza.

Mindezek következtében Szlovákia területén a szlovákok aránya 80 év alatt 58%-ról 86%-ra növekedett, a magyaroké 30%-ról 11%-ra esett vissza, a 7%-ot kitevő németség pedig gyakorlatilag megszűnt.

A Romániához került magyar területek — Erdély, a Partium és a Tisza-Maros szöge (a Bánát keleti fele) — amit együttesen *Erdélyként* említünk a továbbiakban, már 1910-ben is román többségű volt. Itt 1910-ben 2,8 millió román anyanyelvű személyt írtak össze, számuk 1941-ben sem volt sokkal magasabb (3,3 millió volt a magyar és román népszámlálások együttes adata szerint). A II. világháborút követően a románok száma igen nagy mértékben emelkedett (az erőszakos asszimiláció, a magas

természetes szaporodás és a szervezett betelepítések eredményeként). Így 1992-ben már 5,7 millió román nemzetiségű személyt mutattak ki. 80 év alatt így a románok száma megkétszerezõdött Erdélyben. Az 1910. évi népszámlálás idején még 1,7 millió magyar anyanyelvű személy élt Erdélyben, számuk 1930-ra a román népszámlálás adatai szerint 1,5 millióra esett vissza, de 1941-ben megint 1,7 millió személyt írtak össze. A II. világháborút követően a magyar nenmzetiségre vonatkozó adatok népszámlálásról népszámlálásra csökkentek, de 1992-ben is 1,6 millió magyar nemzetiségű személyről adtak számot. A közel 600 ezres németség száma erősebben esett vissza, a kitelepítések eredményeként a II. világháború után már 400 ezer alá csökkent, majd a kivándorlások hatására 1991-ben már csak 130 ezren vallották magukat német nemzetiségűnek.

Az eltérő népességfejlődés következtében Erdélyben a románok aránya 54%-ról 86%-ra nőtt, a magyaroké 32%-ról 21%-ra esett vissza. Az 1910-ben 10%-ot kitevő németség aránya 1992-ben 2%-ra esett vissza.

A mai Jugoszláviához tartozó *Vajdaságban* 1910-ben még a magyar anyanyelvűek voltak relatív többségben. Számuk akkor 420 ezer volt, ami előbb visszaesett, majd pedig emelkedett és a II. világháború utáni első két népszámlálás alkalmával 440 főt tett ki. Azóta a magyar nemzetiségűek száma visszaesett és 1991-ben már csak 340 ezret mutattak ki. Ezzel szemben a 80 éve még 380 ezret kitevő szerbek száma már 1961-ben meghaladta az 1 milliót és 1991-ben közel 1,2 millió volt (ezen kívül még 100 ezer jugoszláv nemzetiségűt mutattak ki). Az itt élt 300 ezer fős (22%-ot kitevő) németség a kitelepítések eredményeként gyakorlatilag megszűnt. Él még a Vajdaságban 60 ezer szlovák (40%-kal több, mint 1910-ben), 70 ezer horvát és 20 ezer ruszin is. 80 év alatt a Vajdaságban a szerbek aránya 29%-ról 57%-ra növekedett, a magyaroké 32%-ról 17%-ra esett vissza.

Horvátország is vegyes nemzetiségi képet mutat. Az 1910-ben még csak 1,8 millió horvát anyanyelvű lakossal szemben 1991-ben már 3,7 millió horvát nemzetiségűt mutattak ki. A növekedés zöme a két világháború között következett be: akkor mintegy 1,4 millióval nőtt a horvátok száma. Az elmúlt közel 40 évben azonban csak mintegy 600 ezer fős volt a növekedésük. Az itt élő szerbek száma nem változott ilyen mértékben: 1910-ben 650 ezer főt tett ki, a két utolsó népszámlálás alkalmával már csak 580 ezret (1980-ban azonban további 380 ezren jugoszláv nemzetiségűnek vallották magukat). 1910-ben még 150 ezer német is élt Horvátországban, a II. világháború után a kitelepítések miatt már nem találunk közülük gyakorlatilag senkit.

A nemzetiségek szerinti megoszlás változásait tekintve Horvátországban a horvátok aránya 80 év alatt 61%-ról 78%-ra növekedett, a szerbeké 23%-ról 12%-ra csökkent (de ehhez számolhatjuk még a 8%-nyi jugoszláv nemzetiségűként összeírtat). A lakosság 5%-át kitevő németség gyakorlatilag megszűnt.

A most Ukrajnához tartozó *Kárpátalja* lakosainak többsége mindig is ruszin, illetve ukrán volt (az újabb népszámlálások már nem tartalmaznak megkülönböztetést a két népcsoport között). Számuk az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 340 ezer volt, ami az 1930-as csehszlovák népszámlálás alkalmával már 450 ezerre, az 1941-es magyar népszámlálás szerint pedig 500 ezerre nőtt. Azóta számuk megkétszerezõdött: 1989-ben már 980 ezer ukrán (ruszin) nemzetiségűt mutattak ki. Magyar anyanyelvű e területen 1910-ben közel 190 ezer volt, a csehszlovák népszámlálások szerint alig érte el a 100 ezret, majd az 1941-es magyar népszámlálás 250 ezer magyar anyanyelvűt írt össze. 1989-ben azonban már csak közel 160 ezer magyar nemzetiségűt írtak össze Kárpátalján.

Mindezek következtében a Kárpátalján élő népességben az ukránok (ruszinok) aránya 80 év alatt 56%-ról 78%-ra növekedett, a magyaroké pedig 31%-ról 13%-ra csökkent.

1. A népesség nemzetiség vagy anyanyelv szerint a Kárpát-medencében 1910—1992
Population by ethnicity and/or mother tongue in the Carpathian Valley, 1910—1992

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
					Népesség (ezer fő)					
MAGYARORSZÁG (anyanyelv)										
1910	6 730	553	165	28	62	26	7	—	41	7 612
1920	7 156	553	142	26	59	17	7	—	33	7 993
1930	8 000	477	105	16	47	7	6	—	27	8 685
1941	8 656	475	76	14	38	5	5	—	47	9 316
1949	9 076	22	26	15	20	5	4	—	36	9 204
1960	9 186	51	31	16	33	5	4	—	35	9 361
1970	10 166	36	21	13	22	8	4	—	52	10 322
1980	10 580	31	16	10	20	3	3	—	45	10 708
1990	10 222	37	13	9	18	3	3	—	70	10 375
AUSZTRIA (beszélt nyelv; vegyes nyelv = nem német)										
1910	27	6 002	5	0	44	0	74	—	143	6 295
1934	18	6 585	4	0	43	0	32	—	80	6 762
1951	11	6 843	1	0	34	0	29	—	21	6 939
1971	19	7 276	0	0	32	0	24	—	105	7 456
1981	16	7 224	0	0	26	0	19	—	270	7 555
1991										
Burgenland										
1910	26	218	0	0	43	—	—	—	5	292
1934										
1951	5	239	0	0	31	—	—	—	1	276
1971	6	241	0	0	24	—	—	—	1	272
1981	4	246	0	0	19	—	—	—	1	270
1991	5	240	0	0	19	—	—	—	1	265
SZLOVÁKIA (1910-ben anyanyelv; 1921 és 1991 között nemzetiség)										
1910	885	197	1 676	0	0	0	0	97	61	2 916
1921	637	140	2 013 [a]	0	0	0	0	86	89	2 965
1930	572	148	2 346 [a]	0	0	0	0	91	98	3 255
1961	517	6	3 560	0	0	0	0	35	56 [b]	4 174
1970	554	5	3 834	0	0	0	0	42	51 [b]	4 486
1980	559	3	4 317	0	0	0	0	37	59 [b]	4 975
1991	567	6	4 512	0	0	0	0	31	143 [c]	5 259

1. tábla folytatása

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
ROMÁNIA (1910 és 1966 között anyanyelv; 1977 és 1992 között nemzetiség)										
Erdély (a Partiummal és a Tisza-Maros szögével együtt)										
1910	1 662	565	31	2 829	2	52	0	23	96	5 260
1930	1 481	541	41	3 234	.	42	0	25	186	5 550
1941	1 706	538	.	3 344	.	.	.	.	325	5 913
1956	1 617	372	.	4 084	.	.	.	.	182	6 255
1966	1 605	373	.	4 568	.	.	.	.	234	6 780
1977	1 651	323	21	5 321	8	21	0	42	105 [d]	7 492
1992	1 598	129	21	5 672	4	27	0	51	208 [d]	7 710
JUGOSZLÁVIA (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
Vajdaság										
1910	417	289	46	77	4	379	.	11	82	1 305
1921	376	317	49	69		502	7	11	15	1 346
1953	436	35	72	58		1 051	5	21	39	1 717
1961	443	11	76	57	143	1 017	6	25	77	1 855
1971	424	7	73	53	156	1 089	5	20	153	1 980
1981	385	3	70	47	108	1 107	4	19	292 [e]	2 035
1991	341	3	64	39	74	1 151	3	18	320 [e]	2 013
HORVÁTORSZÁG (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
1910	156	150	22		1 753	650	30	9	110	2 880
1921	71	124	.	2		3 058	23	.	83	3 361
1953	45	13	9	3		3 739	36	5	69	3 919
1961	42	4	6	1	3 340	625	39	6	97	4 160
1971	37	3	6	1	3 514	627	32	4	202	4 426
1981	26	2	7	1	3 455	582	25	3	560 [f]	4 661
1991	22	3	6	1	3 736	582	22	3	389 [f]	4 764
SZLOVÉNIA (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
1921	15	40	—	—	10		985	0	16	1 066
1953	12	3	—	—	29		1 419	0	3	1 466
1961	10	1	—	—	31	13	1 522	0	15	1 592
1971	10	0	—	—	43	21	1 624	0	29	1 727
1981	10	0	—	—	55	42	1 712	0	73 [g]	1 892
1991	8	0	—	—	53	47	1 718	0	136	1 962
UKRAJNA										
Kárpátalja (1910-ben és 1941-ben anyanyelv; 1921 és 1930, valamint 1979 és 1989 között nemzetiség)										
1910	185	64	6	11	—	—	—	335	1	602
1921	102	10	20	.	—	—	—	373	94	599
1930	109	13	34	.	—	—	—	447	106	709
1941	248	12	27	15	—	—	—	502	93	897
1979	162	.	.	.	—	—	—	904	93	1 159
1989	155	3	3	29	—	—	—	977	85	1 252

1. sz. tábla folytatása

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
					Százalékban					
MAGYARORSZÁG (anyanyelv)										
1910	88,4	7,3	2,2	0,4	0,8	0,3	0,1	0,0	0,5	100,0
1920	89,5	6,9	1,8	0,3	0,7	0,2	0,1	0,0	0,4	100,0
1930	92,1	5,5	1,2	0,2	0,5	0,1	0,1	0,0	0,3	100,0
1941	92,9	5,1	0,8	0,2	0,4	0,1	0,1	0,0	0,5	100,0
1949	98,6	0,2	0,3	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0	0,4	100,0
1960	98,1	0,5	0,3	0,2	0,4	0,1	0,0	0,0	0,4	100,0
1970	98,5	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,5	100,0
1980	98,8	0,3	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,4	100,0
1990	98,5	0,4	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,7	100,0
AUSZTRIA (beszélt nyelv; vegyes nyelv = nem német)										
1910	0,4	95,3	0,1	0,0	0,7	0,0	1,2	0,0	2,3	100,0
1934	0,3	97,4	0,1	0,0	0,6	0,0	0,5	0,0	1,2	100,0
1951	0,2	98,6	0,0	0,0	0,5	0,0	0,4	0,0	0,3	100,0
1971	0,3	97,6	0,0	0,0	0,4	0,0	0,3	0,0	1,4	100,0
1981	0,2	95,6	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	3,6	100,0
1991										
Burgenland										
1910	8,9	74,7	0,0	0,0	14,7	0,0	0,0	0,0	1,7	100,0
1934										
1951	1,8	86,6	0,0	0,0	11,2	0,0	0,0	0,0	0,4	100,0
1971	2,2	88,6	0,0	0,0	8,8	0,0	0,0	0,0	0,4	100,0
1981	1,5	91,1	0,0	0,0	7,0	0,0	0,0	0,0	0,4	100,0
1991	1,9	90,6	0,0	0,0	7,2	0,0	0,0	0,0	0,4	100,0
SZLOVÁKIA (1910-ben anyanyelv; 1921 és 1991 között nemzetiség)										
1910	30,3	6,8	57,5	0,0	0,0	0,0	0,0	3,3	2,1	100,0
1921	21,5	4,7	67,9 [a]	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	3,0	100,0
1930	17,6	4,5	72,1 [a]	0,0	0,0	0,0	0,0	2,8	3,0	100,0
1961	12,4	0,1	85,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,8	1,3 [b]	100,0
1970	12,3	0,1	85,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	1,1 [b]	100,0
1980	11,2	0,1	86,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7	1,2 [b]	100,0
1991	10,8	0,1	85,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	2,7 [c]	100,0
ROMÁNIA (1910 és 1966 között anyanyelv; 1977 és 1992 között nemzetiség) Erdély (a Partiummal és a Tisza-Maros szögével együtt)										
1910	31,6	10,7	0,6	53,8	0,0	1,0	0,0	0,4	1,8	100,0
1930	26,7	9,7	0,7	58,3	0,0	0,8	0,0	0,5	3,4	100,0
1941	28,9	9,1	0,0	56,6	0,0	0,0	0,0	0,0	5,5	100,0
1956	25,9	5,9	0,0	65,3	0,0	0,0	0,0	0,0	2,9	100,0
1966	23,7	5,5	0,0	67,4	0,0	0,0	0,0	0,0	3,5	100,0
1977	22,0	4,3	0,3	71,0	0,1	0,3	0,0	0,6	1,4 [d]	100,0
1992	20,7	1,7	0,3	73,6	0,1	0,4	0,0	0,7	2,7 [d]	100,0

1. sz. tábla folytatása

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
JUGOSZLÁVIA (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
Vajdaság										
1910	32,0	22,1	3,5	5,9	0,3	29,0	0,0	0,8	6,3	100,0
1921	27,9	23,6	3,6	5,1		37,3	0,5	0,8	1,1	100,0
1953	25,4	2,0	4,2	3,4		61,2	0,3	1,2	2,3	100,0
1961	23,9	0,6	4,1	3,1	7,7	54,8	0,3	1,3	4,2	100,0
1971	21,4	0,4	3,7	2,7	7,9	55,0	0,3	1,0	7,7	100,0
1981	18,9	0,1	3,4	2,3	5,3	54,4	0,2	0,9	14,3 [e]	100,0
1991	16,9	0,1	3,2	1,9	3,7	57,2	0,1	0,9	15,9 [e]	100,0
HORVÁTORSZÁG (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
1910	5,4	5,2	0,8	0,0	60,9	22,6	1,0	0,3	3,8	100,0
1921	2,1	3,7	0,0	0,1		91,0	0,7	0,0	2,5	100,0
1953	1,1	0,3	0,2	0,1		95,4	0,9	0,1	1,8	100,0
1961	1,0	0,1	0,1	0,0	80,3	15,0	0,9	0,1	2,3	100,0
1971	0,8	0,1	0,1	0,0	79,4	14,2	0,7	0,1	4,6	100,0
1981	0,6	0,0	0,2	0,0	74,1	12,5	0,5	0,1	12,0 [f]	100,0
1991	0,5	0,1	0,1	0,0	78,4	12,2	0,5	0,1	8,2 [f]	100,0
SZLOVÉNIA (1910 és 1953 között anyanyelv; 1961 és 1981 között nemzetiség)										
1921	1,4	3,8	0,0	0,0	0,9	0,0	92,4	0,0	1,5	100,0
1953	0,8	0,2	0,0	0,0	2,0	0,0	96,8	0,0	0,2	100,0
1961	0,6	0,1	0,0	0,0	1,9	0,8	95,6	0,0	0,9	100,0
1971	0,6	0,0	0,0	0,0	2,5	1,2	94,0	0,0	1,7	100,0
1981	0,5	0,0	0,0	0,0	2,9	2,2	90,5	0,0	3,9 [g]	100,0
1991	0,4	0,0	0,0	0,0	2,7	2,4	87,6	0,0	6,9	100,0
UKRAJNA										
Kárpátalja (1910-ben és 1941-ben anyanyelv; 1921 és 1930, valamint 1979 és 1989 között nemzetiség)										
1910	30,7	10,6	1,0	1,8	0,0	0,0	0,0	55,6	0,2	100,0
1921	17,0	1,7	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	62,3	15,7	100,0
1930	15,4	1,8	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0	63,0	15,0	100,0
1941	27,6	1,3	3,0	1,7	0,0	0,0	0,0	56,0	10,4	100,0
1979	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	78,0	8,0	100,0
1989	12,4	0,2	0,2	2,3	0,0	0,0	0,0	78,0	6,8	100,0

[a] Szlovák és cseh együtt.
[b] Ebből: cseh 1961-ben 46 000; 1970-ben 48 000; 1980-ban 57 000 fő.
[c] Ebből: cseh, morva és sziléziai 59 000 és cigány 81 000 fő.
[d] Ebből: cigány 1977-ben 123 000, 1992-ben 209 000 fő.
[e] Ebből: jugoszláv 1981-ben 167 000, 1991-ben 106 000 fő.
[f] Ebből: jugoszláv 1981-ben 379 000, 1991-ben 169 000 fő.
[g] Ebből: jugoszláv 26 000 fő.

Ha az eddig bemutatott adatokat a Kárpát-medence egészére vonatkozóan kívánjuk vizsgálni akkor — a 2. tábla tanúsága szerint — az egyes nemzeti csoportok eltérő népességfejlődése ötlik először szembe. A Kárpát-medence össznépessége az 1910 és 1990 között eltelt 80 éves időszakban 52%-kal (20,9 millióról 31,6 millióra) növekedett.

Az itt élő legnépesebb nemzetiség, a *magyarság* létszáma csak 28%-kal (10,1 millióról 12,9 millióra) nőtt (ami az itt élő népek között a legkisebb szaporodást jelenti). Ezen belül a mai Magyarországon 6,7 millióról 10,2 millióra nőtt a népesség, vagyis a szaporodás 52%-os volt, az elszakított országterületek egészében azonban a magyarok száma 3,3 millióról 2,7 millióra (vagyis 19%-kal) csökkent.

Az ezt követő legnépesebb nemzeti csoport: a románság, amely 2,9 millióról 5,8 millió főre, vagyis 96%-kal nőtt. Szinte kizárólag Erdélyben élnek, az ezen kívüli területek összeségében a románok száma 120 ezerről 90 ezerre csökkent.

Az itt élő *szlovákok* száma 1,9 millióról emelkedett az 1991. évi 4,6 millió főre, ami még magasabb — 137%-os — népesség növekedésnek felel meg. A szlovákok többsége Szlovákiában él, annak határain kívül a szlovákok száma 80 év alatt 270 ezerről 110 ezerre esett vissza.

Ugyancsak nagymérvű a *horvátok* lélekszám-emelkedése: 1,9 millióról 3,9 millióra, vagyis számuk megkétszereződött. A Horvátországon kívül élőké változatlan maradt (110—120 ezres létszámban).

Kisebb mértékben nőtt a *szerb* népesség: 1,1 millióról 1,8 millióra (59%-kal). Ezen belül a Vajdaságban a szerbek száma 380 ezerről 1,2 millióra (vagyis 3,3-szeresére) emelkedett, Horvátországban viszont 650 ezerről 580 ezerre, a többi területen pedig 110 ezerről 30 ezerre csökkent.

A *ruszinok* száma 480 ezerről 1,1 millióra nőtt (az ukránokkal együtt, aki betelepültek a Kárpátaljára), vagyis 117%-kal lettek többen.

A Kárpát-medencében 80 éve még 2 millió *német* anyanyelvű személy élt, számuk a bekövetkezett kitelepítések nyomán 420 ezerre csökkent. Közülük 1910-ben 220 ezren, 1991-ben már 240 ezren éltek Burgenland területén. Az azon kívül élő németek száma egytizedére esett vissza (1,8 millióról 180 ezerre).

Az eltérő népességmozgások erősen megváltoztatták a Kárpát-medencében élők nemzetiségi megoszlását. A magyarok aránya 1910 és 1990 között 48%-ról 41%-ra esett vissza, jelentősen nőtt a szlovákok (9%-ról 15%-ra), a horvátok (9%-ról 12%-ra) és a románok (14%-ról 18%-ra) részaránya. Kisebb mérvű a szerbek (5%-ról 6-%-ra) és a ruszinok (2%-ról 3%-ra) térnyerése. A németek 80 éve még 10%-át tették ki a Kárpát-medence népességének, ma már csak 1%-ot képviselnek.

Ugyancsak eltolódtak az egyes nemzeti csoportok országrészenkénti megoszlásai, elsősorban abban az értelemben, hogy növekedett az ún. anyaországban élők aránya az adott népesség súlyában. Így, amíg 1910-ben a magyarok 67%-a élt csak a mai Magyarország területén, addig 1990-ben már 79%-a ide koncentrálódik (és arányuk például Erdélyben 17%-ról 12%-ra, a Felvidéken 9%-ról 4%-ra, a Vajdaságban 4%-ról 3%-ra esett vissza). A románok aránya Erdélyben 96%-ról 99%-ra, a szlovákok aránya a Felvidéken 86%-ról 98%-ra, a horvátok aránya Horvátországban 94%-ról 97%-ra, a szerbek aránya a Vajdaságban 34%-ról 65%-ra, a ruszinok aránya a Kárpátalján pedig 71%-ról 90%-ra növekedett.

2. A népesség nemzetiség vagy anyanyelv szerint a Kárpát-medence országaiban, 1910, 1930, 1960, 1990
Population by ethnicity and/or mother tongue in the countries of the Carpathian Valley, 1910, 1930, 1960, 1990

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
				Népesség (ezer fő)						
1910										
Magyarország	6 730	553	165	28	62	26	7	0	41	7 612
Burgenland	26	218	0	0	43	0	0	0	5	292
Szlovákia	885	197	1 676	0	0	0	0	97	61	2 916
Kárpátalja	185	64	6	11	0	0	0	335	1	602
Erdély	1 662	565	31	2 829	2	52	0	23	96	5 260
Vajdaság	417	289	46	77	4	379	0	11	82	1 305
Horvátország	156	150	22	0	1 753	650	30	9	110	2 880
Együtt	10 061	2 036	1 946	2 945	1 864	1 107	37	475	396	20 867
1930										
Magyarország	8 000	477	105	16	47	7	6	0	27	8 685
Burgenland	5	239	0	0	0	31	0	0	1	276
Szlovákia	57	148	2 316	0	0	0	0	91	127	2 739
Kárpátalja	109	13	34	10	0	0	0	447	96	709
Erdély	1 481	541	41	3 234	0	42	0	25	186	5 550
Vajdaság	376	317	49	69	10	492	7	11	15	1 346
Horvátország	76	124	15	2	2 380	678	23	10	58	3 366
Együtt	10 104	1 859	2 560	3 331	2 437	1 250	36	584	510	22 671
1960										
Magyarország	9 186	51	31	16	33	5	4	0	31	9 357
Burgenland	5	240	0	0	28	0	0	0	1	274
Szlovákia	517	6	3 560	0	0	0	0	35	56	4 174
Kárpátalja	150	0	20	10	0	0	0	770	50	1 000
Erdély	1 617	372	20	4 084	8	20	0	40	94	6 255
Vajdaság	443	11	76	57	143	1 017	6	25	77	1 855
Horvátország	42	4	6	1	3 340	625	39	6	97	4 160
Együtt	11 960	684	3 713	4 168	3 552	1 667	49	876	406	27 075
1990										
Magyarország	10 222	37	13	9	18	3	3	0	70	10 375
Burgenland	5	240	0	0	19	0	0	0	2	266
Szlovákia	567	6	4 512	0	0	0	0	31	153	5 269
Kárpátalja	155	3	3	29	0	0	0	977	85	1 252
Erdély	1 598	108	21	5 672	4	27	0	51	208	7 689
Vajdaság	341	3	64	39	74	1 151	3	18	320	2 013
Horvátország	2	2	6	1	3 736	582	22	3	389	4 743
Együtt	12 890	399	4 619	5 750	3 851	1 763	28	1 080	1 227	31 607

Az előzőket egészíti ki 1990-re vonatkozóan a 3. tábla, amely nem a Kárpát-medencére korlátozódik, hanem a Kárpár-medencével szomszédos öt ország — Ausztria (Burgenlandon kívüli része), Szlovénia, kis Jugoszlávia (Vajdaságon kívüli része), Csehország és Románia (Erdélyen kívüli része) — nemzetiségi adatait tartalmazza.

*3. A népesség nemzetiség vagy anyanyelv szerint a Kárpát-medencével szomszédos országokban, 1990**
Population by ethnicity and/or mother tongue in the countries neighbouring the Carpathian Valley, 1990

Év	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Szlovén	Ruszin	Egyéb	Összesen
					Népesség (ezer fő)					
Ausztria**	12	6 978	0	0	7	0	19	0	269	7 285
Szlovénia	10	0	0	0	55	42	1 712	0	75	1 892
Jugoszlávia**	6	4	3	7	765	6 409	13	1	6 550	13 858
Csehország	20	48	308	0	0	0	0	0	9 921	10 299
Románia	22	0	0	14 681	0	2	0	0	345	15 050
Összesen	13 027	7 456	4 911	20 456	4 431	8 172	1 776	1 082	18 527	79 956
					Nemzetiségi csoportok %-os megoszlása					
Ausztria**	0,1	93,7	0,0	0,0	0,2	0,0	1,1	0,0	1,5	9,1
Szlovénia	0,1	0,0	0,0	0,0	1,2	0,5	96,4	0,0	0,4	2,4
Jugoszlávia**	0,0	0,0	0,1	0,0	17,3	78,5	0,7	0,0	35,4	17,3
Csehország	0,1	0,6	6,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	53,5	12,0
Románia	0,2	0,0	0,0	71,9	0,0	0,0	0,0	0,0	1,9	18,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*A táblában csak a Kárpát-medencében nagy létszámban élő, a korábbiakban tárgyalt nemzetiségek szerepelnek.
**1981. évi adatok.
Megjegyzés: A táblában szereplő országoknak csak a Kárpát-medencével szomszédos területeire vonatkozó adatait tüntettük fel. Ausztria adatai tehát Burgenland nélkül értendők, Jugoszlávia sorában Szerbia (Vajdaság nélkül), Montenegró, Bosznia-Hercegovina és Macedonia adatai szerepelnek, Románia pedig Erdély nélkül értendő.

Ezekből az adatokból az a következtetés vonható le, hogy amíg a magyarok és ruszinok 100, a szlovákok 94 és a horvátok 81%-a természetszerűleg a Kárpát-medencében él, addig a szerbeknek csak 31, a románoknak 28, az osztrákoknak pedig csak 6%-a él e területen.

Magyarország nyelvi, nemzetiségi képét a négy utolsó népszámlálás időpontjában árnyaltabban ismerhetjük meg a 4. tábla nyomán. Eszerint ha nemcsak a bevallott anyanyelvi és nemzetiségi, hanem a beszélt nyelvre vonatkozó adatokat, illetve a nemzetiségi községekben az ott élők nemzetiségi kulturális igényeit is figyelembe vesszük, akkor magasabb a nemzetiségi kisebbségekhez tartozók száma.

4. Nemzetiség, anyanyelv, nyelvtudás és nemzetiségi kulturális igény Magyarországon 1960-ban, 1980-ban és 1990-ben
Ethnicity, mother tongue, spoken languages and ethnic cultural needs in Hungary, 1960, 1980 and 1990

Megnevezés	Év	Német	Szlovák	Román	Dél-szláv	Ebből			Összesen
						horvát	szerb	szlovén	
				Népesség					
Nemzetiség									
Magyarország összesen	1960	8 640	14 340	12 326	18 598	14 710	3 888	.	53 904
	1980	11 310	9 101	8 874	21 431	13 895	2 605	1 731	50 716
	1990	30 824	10 459	10 740	18 415	13 570	2 905	1 930	70 438
Nemzetiségi községek	1960	4 029	8 779	8 633	15 072	.	.	.	36 513
	1980	5 498	6 067	6 076	15 355	12 423	1 371	1 561	32 996
	1990	17 421	5 636	4 851	13 317	10 769	1 205	1 343	41 421
Anyanyelv									
Magyarország összesen	1960	50 765	30 690	15 787	37 597	33 014	4 583	.	134 859
	1970	35 594	21 176	12 624	34 049	21 855	7 989	4 205	90 674
	1980	31 231	16 064	10 141	27 052	20 484	3 426	3 142	84 488
	1990	37 511	12 745	8 730	23 157	17 577	2 953	2 627	82 143
Nemzetiségi községek	1960	34 977	18 060	10 502	30 721	.	.	.	94 260
	1970	23 324	11 769	8 881	26 010	.	.	.	69 984
	1980	19 859	9 468	7 165	21 368	16 713	2 150	2 715	57 052
	1990	21 893	6 691	5 353	15 552	12 823	1 276	1 453	49 489
Beszélt nyelv									
Magyarország összesen	1960	482 036	168 872	80 407	103 195	76 054	27 141	.	826 510
	1980	372 032	86 148	42 304	59 062	40 014	14 761	4 287	559 546
	1990	453 217	68 852	49 355	56 642	35 850	16 599	4 193	628 066
Nemzetiségi községek	1980	75 035	36 509	12 651	31 264	23 699	4 269	3 206	155 459
	1990	71 553	25 154	9 721	24 816	18 842	3 962	2 012	131 244
Nemzetiségi kulturális igényű népesség									
Nemzetiségi községek	1980	137 590	70 572	12 153	42 385	29 723	5 454	7 192	262 700
Összesen (becslés)	1980	215 000	118 000	17 000	53 000	.	.	.	439 000
Nemzetiségi községek száma									
	1980	346	142	100	212	164	76	54	800
	1990	372	174	101	205	161	80	33	852

Ha a Magyarországon élő nemzetiségek együttes számát vesszük figyelembe, akkor az 1980-as adatok szerint a 84 ezres anyanyelvi és az 51 ezres nemzetiségi bevallással szemben csak a nemzetiségi községekben 155 ezren beszélik a nemzetiségi nyelvet és összesen 263 ezer embernek van nemzetiségi kulturális igénye. Becslések szerint 1980-ban országosan 439 ezerre lehetett becsülni a nemzetiségi kulturális igénnyel rendelkező népességet.

E becslések szerint 1980-ban az országban 215 ezer német kulturális igénnyel rendelkező személy élt. Ehhez képest 1980-ban csak 31 ezren, 1990-ben 38 ezren vallották magukat német anyanyelvűnek, bár a nemzetiségi községekben 75, illetve 72 ezren beszélték a német nyelvet.

A szlovák nemzetiségi igényűek száma 118 ezer volt 1980-ban, de anyanyelvűnek akkor csak 16 ezren, 1990-ben 13 ezren vallották magukat és a nemzetiségi községekben 37, illetve 25 ezren beszélték a szlovák nyelvet. Horvát kulturális igénnyel rendelkezőnek több mint 30 ezren voltak becsülhetők, horvát anyanyelvűnek 1980-ban 20, 1990-ben 18 ezren vallották magukat.

A románok becsült száma 17 ezer volt, román anyanyelvűnek 1980-ban 10, 1990-ben 9 ezren vallották magukat.

Nemzetiségi becslés nemcsak Magyarországról, hanem a Kárpát-medence többi országáról is készült.

Összefoglalásunk is rámutat arra, hogy a nemzetiségi statisztika terén mind Európa egészében, mind pedig a Kárpát-medence országaiban és azon belül Magyarországon is még sok tennivaló van. Biztosítani kell, hogy a következő népszámlálások során több oldalról, megfelelő kérdések feltevésével és még inkább az összeírás jó megszervezésével — a légkör politikai biztosítását is beleértve — az eddiginél megbízhatóbb és összehasonlításra alkalmasabb adatok álljanak rendelkezésre. Az erre vonatkozó szakmai előkészítő munka megindult. Ennek első lépcsője volt a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága által nemzetközi részvétellel 1992. szeptember 2. és 5. között megtartott *Nemzetiségi Statisztikai Konferencia*, amely irányelveket fogadott el e témakörben. A munka folytatását jelentheti, hogy az Európa Tanács keretében működő *Európai Népesedési Bizottság* napirendjére tűzte a nemzetiségi statisztika egységesítését és ennek segítségével megbízhatóbb nemzetiségi elemzések készítését.

FORRÁSOK

Ausztria

Die Ergebnisse der Österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934, Bundesamt für Statistik, Heft 1, Wien, 1936.

Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juni 1951, Österreische Statistische Zentralamr, Heft 14, Wien, 1953.

Umgangssprache in Österreich 1971, Statistische Nachrichten, 10/1973, Österreische Statistische Zentralamt, Wien, 1973.

Volkszählung 1981: Hauptergebnisse II Österreich, Österreische Statistishe Zentralamt, Wien, 1985.

Die Umgangssprache der Burgenlaländer (Ergebnisse de Volkszählung vom 12 Mai 1981), Eisenstadt, 1985.

Volkszählung 1991: Band I. Burgenland, Wien, 1993.

Mehrsprachigkeit im Burgenland (*W. Holzer—R. Münz*), Wien, 1992.

Csehszlovákia

Volkszählung in der Ceschoslovakische Republik vom 15. Februar 1921, I. Teil, Preg, 1924.
Volkszählung in der Ceschoslovakische Republik vom 1. Dezember 1930, I. Teil, Preg 1934.
Scitani lidu, domu a bytu v Ceskoslovenske Socialitiské Republike k l. Breznu 1961, Dil I., Praha 1965.
Predbezne vyledky scitani lidu, domu a bytu k l. prosinci 1970 v CSSR, I. dil, Praha 1971.
Vysedky scitana ludu, domov a bytov 1980, CSSR, Praha, 1982.
Preliminary Results of the Population and Housing Census, 3.3.1991, Prague, 1991.
Národnostná Stuktura Obyvatelstva SR (predbezne vysledku scitana 1991), Bratislava, 1992.

Jugoszlávia

Résultats pléminineires du Recesement de la population dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovenes du 31 Janvier 1921, Sarajevo, 1924.
Resultats définitifs du Recensement de la population du Janvier 1921, Sarajevo, 1932.
Résultats définitifs du Recensement de la population du 15 Mars 1948, Livre IX, Beograd, 1954.
Popis Stanovnistva 1953, Knjiga VIII, Beograd, 1959.
Popis Stanovnistva 1961, Knjiga I, Beograd, 1970.
Popis Stanovnistva i Stanova 1971, Nacionalni Sastav stanovnistva po opstinama, Beograd, 1972.
Popis Stanovnistva i Stanova 1971, Knjiga VI, Beograd, 1974.
Popis Stanovnistva, domacinstava i stanova u 1981 godini, Nacionalni sastav stanovnistva po opstinama, Beograd, 1982.
Popis Stanovnistva, 31. mart 1991, Rrvi rezultati: Republika Serbia, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Novi Sad, 1991.
Popis Staniovnistva 31.3.1991: Republika Hrvatska, Zagreb, 1992.

Románia

Recensamantul General al Populatei Romaniei din 29 Decemvie 1930, Volumul II, Bucuresti, 1938.
Recensamantul General al Romaniei din 1941 6 Aprilie, Bucuresti, 1944.
Recensamintul Populatiei din 21 Februarie 1956, Stuctura Demografica a Populatiei, Bucuresti, 1959.
Recensamintul Populatiei si Locuinntelor din 15 Martie 1966, Vol. I., Bucuresti, 1969.
Population and Housing Census 7.01.1992, Preliminary Results, Bucuresti, 1992.
Recensamintul Populatei si Locuintelor din 7 Ianuarie 1992, Rezultate Preliminare, Bucuresti, 1992.
Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1950—1941), Budapest, 1991.
Erdély népessége anyanyelvi összetételének alakulása (*dr. Klinger András*), Statisztikai Szemle, 1991, 813—835. o.

Magyarország

1910. évi népszámlálás: I. A népesség főbb adatai, Budapest, 1912.
1920. évi népszámlálás: I. A népesség főbb demográfiai adatai, Budapest, 1922.
1930. évi népszámlálás: I. Demográfiai adatok, Budapest, 1933.
1941. évi népszámlálás: Demográfiai adatok, Budapest, 1947.
1949. évi népszámlálás: 9. Demográfiai eredmények Budapest, 1950.
1960. évi népszámlálás: 5. Demográfiai adatok, Budapest, 1961.
1970. évi népszámlálás: 23. Demográfiai adatok, Budapest, 1971.
1980. évi népszámlálás: 21. Demográfiai adatok, Budapest, 1981.
1980. évi népszámlálás: A nemzetiségi települések adatai, Budapest, 1983.
1990. évi népszámlálás: Összefoglaló adatok, Budapest, 1992.
1990. évi népszámlálás: Anyanyelv, nemzetiség településenként, 1980, 1990, Budapest, 1993.
Történeti statisztikai idősorok: 1867—1992, I. kötet: Népesség-népmozgalom, Budapest, 1992.

Tárgyszavak:

Népességstruktúra
Etnikum

STATISTICS ON ETHNICITY IN EUROPE AND IN HUNGARY

A HÁZASSÁG, A CSALÁD, AZ IFJÚSÁG ÉS A NEMI ERKÖLCS ELLENI BŰNCSELEKMÉNYEK ÉS JOGKÖVETKEZMÉNYEIK

VAVRÓ ISTVÁN

A rendezett családi élet társadalmi értékei közismertek, ezért az állam a családot mint a társadalom alapintézményét számos eszközzel védi. A negatív társadalmi jelenségekre vonatkozó vizsgálatokból az is közismert, hogy a deviáns magatartások gyakorisága és a népesség családi helyzete, így családi állapota között milyen összefüggés áll fenn. Az állam ezért a család védelmét egyrészt a pozitív késztetés jogi és gazdasági eszközeivel igyekszik támogatni, másrészt a védelmére szolgáló eszközök között szerepel a büntetőjog eszköztára is.

A szakirodalom és a közvélemény a házassággal, a családdal, az ifjúsággal és a nemi erkölccsel kapcsolatos problémákat egyrészt a bontóperek alakulása alapján, másrészt az egyes kiemelkedő veszélyességű bűncselekmények előfordulásának gyakorisága alapján ítéli meg. Így a házasságok stabilitását a válások gyakorisága, a nemi erkölcs elleni támadásokat az erőszakos közösülések gyakorisága, míg a nemi erkölcs általános helyzetét elsősorban az üzletszerű kéjelgésre, valamint a pornográfiára vonatkozó híradások alapján ítélik meg. Ezek az információk azonban — különösen a szakmai híradásnak nem tekinthető tömegkommunikációs híranyagokban — nem alkalmasak arra, hogy a tényleges arányokról, azok előfordulásának gyakoriságáról tájékoztatást adjanak. A jogi szakirodalomban pedig inkább a problémák jogdogmatikai vonatkozásaival foglalkozó elemzések olvashatók. Ez teljesen érthető, ha a cselekmények nagyfokú társadalomra veszélyességére gondolunk, de a statisztikai elemzéssel foglalkozót nem mentesíti az alól a kötelezettség alól, hogy a témát tényleges arányaiban vizsgálva tekintse át.

A kriminológiai és kriminálstatisztikai vizsgálatok alapvetően két oldalról közelíthetik meg a bűnözést, mint tömegjelenséget. Az egyik a bűncselekményi (tárgyi) a másik az elkövetői (alanyi) oldal volumenének vizsgálata. A két oldal adatai közötti mennyiségi különbségek részben a felderítési arányból, részben az ún. halmazati bűnelkövetésből adódik. A másik lehetséges megközelítési mód a jelenség büntetőeljárás szakaszai (rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási) szerinti vizsgálat. Álláspontunk szerint a társadalom szempontjából legkönnyebben értelmezhető információkat a jogerősen befejezett bírósági eljárások adatai szolgáltatják. Az elemzéssel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az idősorok adatait az ún. formális jogi tényezők (jogszabályváltozások, közkegyelmi rendelkezések) lényegesen befolyásolják. Az idősorok elemzésénél ezért e hatások nem hagyhatók figyelmen kívül. Hosszabb időszak adatait áttekintve azonban megállapítható, hogy e jelenség gyakorisága, valamint az elkövetők legfontosabb demográfiai-társadalmi jellemzői stabilitást mutatnak.

A továbbiakban a Büntető Törvénykönyvnek a házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel foglalkozó fejezetében meghatározott bűncselekmények elkövetése miatt jogerősen elítéltek adatait elemezzük. Az elemzés az 1992. évi adatokon alapul, mert ez az év mentes volt az előzőekben már említett formális jogi tényezők torzító hatásától. Az elítélteket elsősorban demográfiai-társadalmi jellemzőik és a cselekmények morfológiai megoszlása, illetőleg e tényezők és a már említett ismérvek közötti összefüggések szempontjából vizsgáljuk. A jogkövetkezményeket csak a tájékoztatás érdekében tekintjük át.

A fiatalkorúakra és a felnőttkorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályok különbözősége folytán a kriminológiai és a kriminálstatisztikai, de a büntetőjogi szakirodalomban is a fiatalkorúak és a felnőttkorúak adatait általában elkülönítve vizsgálják. Ebben a tanulmányban ettől az általános és egyébként jogi szempontból helyes gyakorlattól esetenként eltérünk. Ennek az az oka, hogy a demográfiai-társadalmi jellemzők jobban összehasonlíthatók a népesség hasonló ismérvek szerinti megoszlásával mint ahogy az büntetőjogi szempontok alapján esetleg feltételezhető. Azokban az esetekben azonban, amikor ez az anyag jobb megértése vagy más elemzésekkel történő összehasonlítása szempontjából indokolt, a hagyományos felosztást követjük.

Az elítéltek száma és aránya

Az 1992-ben közvádas eljárásban elítélt 6898 fiatalkorúból 73 főt (1,1 százalék), a 69 314 felnőttkorúból 2002 főt (2,9 százalék) ítéltek el a Btk. e fejezetébe tartozó bűncselekmény miatt. A fiatalkorúaknál a 73 elítéltből 70 fiú és 3 leány, míg a 2002 felnőttkorúból 1816 férfi és 186 nő volt.

A bűnözés szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy az a fiatalkorúak és a felnőttkorúak között alapvetően eltér. A 2002 felnőttkorúból ugyanis 1405 főt tartás elmulasztása, 191 főt erőszakos közösülés, 64 főt szemérem elleni erőszak miatt ítéltek el. Az egyéb ilyen jellegű bűncselekmények miatt elítéltek száma csupán néhány fő volt. (Említést érdemel talán még a megrontás miatt elítélt 44 felnőttkorú.) A 73 fiatalkorúból 45 főt erőszakos közösülés, 15 főt szemérem elleni erőszak, 6 főt természet elleni erőszakos fajtalanság, 4 főt megrontás, míg a fennmaradó 3 főt egyéb, e fejezetbe tartozó bűncselekmény elkövetése miatt ítélték el.

A fiúk és a leányok, illetőleg a férfiak és a nők elítéltek közötti arányában megmutatkozó rendkívül nagy különbség, valamint a férfiak és a nők bűnözésének szerkezetében mutatkozó eltérések indokolttá teszik, hogy az esetleges torzító hatások kizárása érdekében a különböző nemű elítéltek adatait elkülönítve vizsgáljuk. Ezzel kapcsolatban meg kell még jegyezni, hogy a csekély esetszám miatt a fiatalkorúak adatai statisztikai módszerekkel csak korlátozottan elemezhetők, a leányok és a nők adatainál pedig csupán a leíró jellegű ismertetés látszik megfelelőnek.

Demográfiai-társadalmi jellemzők (fiúk és férfiak)

A fiúk és a férfiak elkövetett bűncselekmények szerinti megoszlását vizsgálva azonnal szembetűnő bűnözésük szerkezetének különbözősége. A fiatalkorúaknál a meghatározó bűncselekmény az erőszakos közösülés, melynek aránya 64,3 százalék, míg a felnőtteknél az e bűncselekmény miatt elítéltek aránya 10,4 százalék. A leggyakrabban előforduló bűncselekmény a felnőttkorúaknál a tartás elmulasztása (1289 fő, 71,0 százalék).

Nem kívánva most foglalkozni a tartás elmulasztása megnevezésű bűncselekmény jogi megítélésének részleteivel, annyit jegyeznénk meg, hogy az elítéltek életkor szerinti megoszlása lényegesen különbözik a Büntető Törvénykönyv e fejezetében foglalt egyéb bűncselekmények elkövetése miatt elítéltekétől, és természetesen a bűnözés más formáit megvalósítók életkor szerinti megoszlásától is. Az eltérés természetesen érthető, hiszen e magatartás büntetőjogilag értékelhető megvalósításához több feltétel együttes fennforgása szükséges. Így tartásra jogosult léte, a tartás

következetes és rendszeres elmulasztása, valamint a tartásra jogosultnak, illetőleg törvényes képviselőjének bejelentése alapján a cselekmény hatóságok tudomására jutása. E feltételek együttes fennforgása eleve bizonyos életkort feltételez. Ez az elkövetők életkor szerinti megoszlásában és 100 000, azonos korú és nemű lakosra jutó gyakoriságában egyaránt megmutatkozik.

A tartás elmulasztása miatt elítélt férfiak száma 100 000 azonos korú lakosra számítva a következőképpen alakult: 18—19 évesek 3, 20—24 évesek 13, 25—29 évesek 48, 30—34 évesek 84, 35—39 évesek 96, 40—44 évesek 66, 45—49 évesek 32, 50 éves és idősebbek 7. A gyakoriság erőteljes emelkedése, majd a maximumot követő ugyancsak gyors, végül zuhanásszerű csökkenése (összevetve egyébként az előélet szerinti, később még tárgyalandó megoszlással) egyértelműen bizonyítja a büntetőjogi jogkövetkezmények hatástalanságát. Az adatokból ugyanis arra lehet következtetni, hogy az elítéltek számának és gyakoriságának csökkenése nem az ítéletek visszatartó erejének, hanem a tartásra jogosultság elvesztésének következménye. Az erőteljes visszaesés ugyanis az elítélteknek abban az életkorában következik be, amikor a tartásra jogosult már feltételezhetően eléri nagykorúságát, és ezzel elveszíti tartásra jogosultságát.

Az erőszakos közösülés miatt elítéltek életkor szerinti megoszlása és ennek megfelelően a gyakorisági mutatók alakulása ettől lényegesen eltér. Az ilyen bűncselekmény miatt elítéltek relatíve alacsony száma (összesen 234 fő) kevésbé alkalmas ugyan a gyakorisági mutatók alkalmazására, de az eloszlás (különös tekintettel arra, hogy azt más évek adatai is megerősítik) mindenképpen figyelemre méltó.

Az erőszakos közösülés miatt elítélt fiúk és férfiak gyakorisága 100 000 azonos korú és nemű lakosra számítva a következőképpen alakult: 14—17 évesek 12, 18—19 évesek 14, 20—24 évesek 14, 25—29 évesek 13, 30—34 évesek 8, 35—39 évesek 5, 40—44 évesek évesek 2, 50 éves és idősebbek 1. A korstruktúra szerepét a közölt adatokon túl jól érzékeltethetjük még, ha arra hivatkozunk, hogy a 14—30 éves korosztály aránya az erőszakos közösülés miatt elítélteknél 68,4 százalék, a tartás miatt elítélteknél 15,4 százalék, az egyéb, a Btk. e fejezetébe tartozó bűncselekmények miatt elítélteknél 44,9 százalék volt. Még szembetűnőbb különbség, ha arra utalunk, hogy az erőszakos közösülés miatt elítéltek, 19,2 százaléka, az egyéb ilyen jellegű bűncselekmény miatt elítéltek (nem számítva a tartás miatt elítélteket) 6,9 százaléka volt fiatalkorú, míg a tartás elmulasztása miatt elítéltek között fiatalkorú természetesen nem fordult elő. Az erőszakos közösülés miatt elítéltekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a jellegében viszonylag hasonló szemérem elleni erőszak, illetőleg természet elleni erőszakos fajtalanság miatt elítéltek kormegoszlása némiképp eltérő, de ez a csekély esetszám miatt statisztikai módszerekkel történő elemzésre nem alkalmas.

A családi állapot, illetőleg a fiatalkorúaknál a családi környezet és a deviáns magatartások, így a bűnözés közötti kapcsolat a kriminológia és szociológiai szakirodalom gyakori témája. A fiatalkorúaknál a családi környezet szerinti megoszlást három kategóriába sorolva vizsgáltuk. A 70 elítéltből 42 fő mindkét szülő háztartásában, 10 fő csak az egyik szülő háztartásában, míg 18 fő szülői háztartáson kívüli környezetben élt. (Az erőszakos közösülés miatt elítélt 45 fiatalkorúból 30 élt mindkét szülő közös háztartásában, 7 fő az egyik szülővel és 8 fő szülői háztartáson kívül.) A felnőttkorúaknál a tartás elmulasztása miatt elítéltek megoszlásánál érthetően az elváltak képezték a legnagyobb arányt (954 fő, 74,0 százalék). Meglepően magas, 15,1 százalék volt a jogilag házas családi állapotúak aránya. Ez elsősorban az elítéltek egyébként is gyakran rendezetlen családi viszonyaira, illetőleg életkörülményeire utal. Ezt megerősíteni látszik az az adat, mely szerint a tartás elmulasztása miatt elítélt

férfiak 3,7 százaléka jogilag házas volt ugyan, de ténylegesen házastársától külön élt, vagyis a jogilag házas családi állapotúak aránya 18,8 százalék volt. Az elítéltek 6,5 százaléka nőtlen volt, ami nyilvánvalóan a házasságon kívüli, esetenként az élettársi kapcsolatokból származó gyermekek tartásának elmulasztásával magyarázható.

Az erőszakos közösülés miatt elítélt felnőttkorúak családi állapot szerinti megoszlásánál a nőtlenek 57,1 százalékos aránya nyilvánvalóan elsősorban a korösszetétel függvénye. Házas volt az elítéltek 22,8 százaléka, elvált 15,3 százaléka, míg jogilag házasnak minősülő, de házastársától ténylegesen külön élő — a tartás elmulasztása miatt elítéltekéhez hasonlóan — 3,7 százaléka.

A 100 000 azonos nemű és családi állapotú lakosra viszonyított gyakorisági mutató értéke a nőtleneknél a tartás elmulasztása miatt elítéltek esetében 11, az erőszakos közösülés miatt elítélteknél 14. A házasoknál ugyanezek a mutatók 8 és 2, az elváltaknál 364 és 11. A jogilag házasokat, tehát a ténylegesen házasságban élőket és a különváltan élőket együtt számítva a gyakorisági mutató értéke a tartás elmulasztásánál 10-re emelkedik. Az elváltakat és a különélőket számítva együtt (tehát nem a jogi, hanem a tényleges helyzetből kiindulva) a gyakorisági mutató értéke a tartásnál 382, az erőszakos közösülésnél 14 lesz. Az adatokból az is látható, hogy a Btk. e fejezetében foglalt magatartások gyakorisági mutatóit döntő módon a tartás miatt elítéltek száma határozza meg.

Az iskolai végzettség és a bűnözési gyakoriság közötti összefüggés ugyancsak közismert. A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények miatt elítéltek adatai az ezzel kapcsolatos korábbi adatokat, illetőleg feltételezéseket megerősítik. A fiatalkorúaknál elegendő csupán arra hivatkozni, hogy az erőszakos közösülés miatt elítélt 45 főből csupán 23 fő (51,1 százalék) végezte el az általános iskola nyolc osztályát, ami lényegesen elmarad kortársaik iskolai végzettség szerinti megoszlásától. A felnőttkorúaknál a 189 erőszakos közösülés miatt elítéltből 11 fő írástudatlan volt, 164 fő általános iskolai végzettséggel rendelkezett, középfokú végzettsége volt 14 főnek, míg felsőfokú végzettséggel senki nem rendelkezett. A tartás elmulasztása miatt elítélt 1289 főből 7 volt írástudatlan, 998 (77,4 százalék) pedig csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezett. Középfokú végzettsége volt 275 főnek (21,3 százalék), felsőfokú végzettsége 9 főnek. Az iskolai végzettség szerinti megoszlás, összehasonlítva más bűncselekménykategóriák elítéltjeinek adataival, az átlagosnál is kedvezőtlenebb képet mutat. Ez ugyancsak alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy az e bűncselekmények miatt elítéltek az átlagosnál is nagyobb arányban kerülnek ki a népesség iskolai végzettség (és ezzel összefüggésben társadalmi helyzet) szempontjából leginkább hátrányos helyzetű népességcsoportjaiból. Ismerve e népességcsoportok jogérvényesítési készségének korlátait, teljesen bizonyosnak látszik, hogy e magatartásforma gyakorisága lényegesen magasabb, mint ahogy azt az elítéltek száma és megoszlása mutatja. Más kérdés, hogy e magatartásforma gyakorisága a magasabb végzettségű csoportokban is magasabb lehet mint ahogy azt az adatok mutatják. A jogérvényesítés és ezzel kapcsolatban a büntető eljárás elmaradása itt feltehetően inkább presztizs-okokkal magyarázható. (Megjegyzendő, hogy a tartás elmulasztása miatt elítéltek száma az évi mintegy 30 000 tartási perhez viszonyítva korántsem tűnik magasnak, ami arra utal, hogy a kötelezettek jelentős része — önként vagy letiltás hatására — kötelezettségének eleget tesz.)

Az elítéltek előélet szerinti megoszlása a bűnözés társadalmi veszélyességének egyik fokmérője. A Btk. e fejezetébe tartozó bűncselekmények miatt elítéltek megoszlása az átlagosnál kedvezőtlenebb. A fiúk adatai a csekély esetszám miatt különösebb következtetések levonására nem alkalmasak, ezért csupán annyit jegyeznénk meg, hogy a 70 főből 16 fő büntetett előéletű. Az 1816 felnőttkorúból 877

fő büntetett előéletű volt, vagyis lényegesen magasabb az átlagosnál. (Az 1992-ben jogerősen elítélt felnőttkorú férfiak 35,7 százaléka volt büntetett előéletű.)

A büntetett előéletűek magas aránya elsősorban az e bűncselekmények körében meghatározó jelentőségű tartás elmulasztása miatt elítélteknél mért 47,8 százalékos büntetettségi aránnyal magyarázható. A különös és főképpen a többszörös visszaesők aránya azonban valamivel alacsonyabb volt, mint a hagyományos bűnözői kategóriákban. Feltételezhetően ez is azzal a körülménnyel függ össze, hogy a tartásra jogosult nagykorúságának elérésével további büntető eljárásokra és így ismételt elítélésre már nem kerül sor. Feltűnően magas volt a büntetett előéletűek száma és aránya (189 főből 110 fő, 58,2 százalék) az erőszakos közösülés miatt elítélt férfiaknál. Ez arra utal, hogy a magatartás tanúsítói az átlagosnál nagyobb arányban képtelenek a büntetőjogi normák tiszteletben tartására.

Egyéb tényezők

A bűnelkövetés és az alkoholfogyasztás kapcsolata a kriminológiában és a szociológiában egyaránt gyakran vizsgált téma. A társadalmi beilleszkedés és az alkoholfogyasztás közötti összefüggésnek az egyedi jelenség szintjén gyakran fennálló és kimutatható összefüggése a tömegjelenségek körében kissé másképpen alakul, mint ahogy azt a közvélemény általában feltételezi. A bírósági statisztika adatai alapján az állapítható meg, hogy az elítéltek között mekkora azoknak az aránya, akiknél a bűncselekmény elkövetése alkoholfogyasztással összefüggött. A kriminológiai és a viktimológiai vizsgálatok azonban azt bizonyítják, hogy az összefüggés elsősorban a konfliktus-bűncselekményeknél sértetti oldalon legalább olyan gyakran fordul elő, aránya esetenként magasabb, mint az elkövetői oldalon. Ugyanakkor tagadhatatlan összefüggés figyelhető meg az alkoholfogyasztás és a bűnözés közvetett kapcsolatrendszerében. Ennek lényege, hogy az italozó vagy alkoholista személyek környezetében élők, elsősorban a fiatalkorúak beilleszkedési nehézségei az átlagosnál lényegesen súlyosabbak, ezért az ilyen családokban nevelkedők között a deviáns magatartások gyakorisága az átlagosnál nagyobb.

Az 1992-ben a vizsgált bűncselekmények miatt jogerősen elítélt fiatalkorú fiúk körében 70 főből 19 esetében volt megállapítható a bíróság szerint a cselekmény összefüggése alkoholfogyasztással. Az erőszakos közösülés miatt elítélt 45 fiúból 18-nál volt megállapítható ez az összefüggés, egyet pedig erőszakos természet elleni fajtalanság miatt ítéltek el.

Az elítélt fiatalkorúak között egyéként külföldi nem volt.

A közvádas eljárásban elítélt felnőttkorúak között az alkoholfogyasztással összefüggő bűncselekmény miatt elítéltek átlagos aránya 1992-ben az összes elítélthez viszonyítva 44,1 százalék volt. Ezt azonban alapvetően az a körülmény határozta meg, hogy a férfiak 29,5 százalékát (63 436-ból 18 742 fő) ittas járművezetés alapesete miatt ítélték el. Ezek számát az elítéltek számából levonva átlagosan csak minden negyedik elítéltnél állapítható meg a kapcsolat az alkoholfogyasztással. A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetése miatt elítélt férfiaknál ez az arány 12,3 százalék volt. Ettől az átlag értéktől azonban az egyes cselekményeknél mért értékek lényegesen eltértek. Így az erőszakos közösülésnél mért arány 51,9 százalék, a szemérem elleni erőszaknál 48,4 százalék volt. Ezekkel a cselekményekkel kapcsolatban meg kell azonban jegyezni: számos kutatás eredményei azt bizonyítják, hogy az alkoholfogyasztás aránya a sértetti oldalon is számottevő.

Nagy valószínűséggel az életvitellel áll összefüggésben, hogy a kiskorú veszélyeztetése miatt elítéltek 39,0 százalékánál állapították meg a kapcsolatot az alkoholfogyasztással. (Mint ismeretes, kiskorú veszélyeztetését az a kiskorú nevelésére, felügyeletére, vagy gondozására köteles személy követi el, aki az e feladatából adódó kötelességét súlyosan megszegi, és ezzel a kiskorú testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyezteti.) A cselekmény súlyosabban minősül, ha a kiskorút bűncselekmény elkövetésére, vagy züllött életmód folytatására rábírja vagy rábírni törekszik.

A tartás elmulasztása miatt elítélteknél az alkoholfogyasztással összefüggő cselekmény elkövetése miatt marasztaltak aránya csupán 2,5 százalék volt. Ez — az elkövetői kört is figyelembe véve — valószínűtlenül alacsony értéknek tűnik. Feltételezhetően az eljárás során elsősorban a tény megállapítására, s ezzel a bűnösség bizonyíthatóságára fordítottak elsősorban figyelmet az eljáró hatóságok, míg egyéb körülményekre csak akkor, ha ez valamilyen oknál fogva, így a jogkövetmények mérlegeléséhez szükséges volt.

A Btk. e fejezetébe tartozó elítéltek közül egyébként 12 fő volt külföldi, közülük ötöt erőszakos közösülés, kettőt szemérem elleni erőszak miatt ítéltek el.

Jogkövetkezmények

Az 1992-ben jogerősen elítélt fiúk átlagosan 13,3 százalékát ítélték végrehajtandó szabadságvesztésre, míg 62,6 százaléknál önállóan alkalmaztak mellékbüntetést, intézkedést, ami gyakorlatilag próbára bocsátást jelent. A Btk. vizsgált fejezetébe tartozó bűncselekmények elkövetése miatt elítélteknél a jogkövetkezmények ennél lényegesen súlyosabbak voltak. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya ugyanis 58,6 százalék volt, míg azoké, akiket próbára bocsátottak csupán 8,6 százalék. Az arányokban nyilvánvalóan meghatározó szerepe volt annak a körülménynek, hogy az erőszakos közösülés miatt elítélteknél a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya 71,1 százalék volt.

A fiatalkorú fiúk közül az előzetes letartóztatásban volt személyek aránya átlagosan 14,4 százalék, a vizsgált cselekmények körében azonban 57,1 százalék, amit alapvetően befolyásol az a körülmény, hogy az erőszakos közösülés miatt elítélt 45 főből 73,3 százalék volt előzetes letartóztatásban.

A közvádas eljárásban elítélt felnőttkorú férfiaknál a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek átlagos aránya 18,1 százalék, a felfüggesztett büntetésre ítélteké 15,1 százalék, a pénzbüntetésre ítélteké 49,5 százalék, míg az önállóan alkalmazott mellékbüntetések, intézkedések aránya 17,2 százalék. A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs büntetőjogi védelmét szolgáló szabályok megszegőinél az arányok ettől lényegesen eltérnek. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya 24,8 százalék, a felfüggesztett szabadságvesztéseké 24,3 százalék, a pénzbüntetések aránya 4,0 százalék, míg az önállóan alkalmazott mellékbüntetéseké, intézkedéseké 46,0 százalék.

A bűnözésről alkotott képünk teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy a közvádas eljárásban elítélt felnőttkorúak közel 1/3-át ittas járművezetés miatt marasztalták. Ezekben az ügyekben az esetek több mint 4/5-ében főbüntetésként pénzbüntetést szabtak ki. Az ittas járművezetés alapesete miatt elítéltek számát az elítéltek teljes számából levonva az arányok — így a jogkövetkezmények arányai is — alapvetően megváltoznak, a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya 20 százalék fölé emelkedik. A tartás elmulasztása miatt elítélteknél egyébként a

végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek aránya 11,3 százalék, a felfüggesztett büntetésre ítélteké 25,3 százalék, míg az önállóan alkalmazott mellékbüntetések, intézkedések aránya 59,8 százalék volt. A felfüggesztett szabadságvesztés és a próbára bocsátás magas aránya azt bizonyítja, hogy a bíróságok elsősorban figyelmeztető jellegű jogkövetkezményekkel igyekeznek — minden jel szerint egyébként eredménytelenül — jobb belátásra bírni az elkövetőket. A végrehajtandó szabadságvesztés magas aránya elsősorban az erőszakos nemi bűncselekményeknél alkalmazott jogkövetkezmények eredménye. Az erőszakos közösülés miatt elítéltek 88,9 százalékát, a szemérem elleni erőszak miatt elítéltek 75,0 százalékát, míg a természet elleni erőszakos fajtalanság miatt elítéltek 83,3 százalékát (30 főből 25) ítélték a bíróságok végrehajtandó szabadságvesztésre. Ezek az arányok az említett mindenképpen indokoltnak tűnnek.

A közvádas eljárásban elítélt férfiak közül átlagosan minden tizedik (10,3 százalék) volt előzetes letartóztatásban. A vizsgált cselekmények körében az arány ennél magasabb, 15,6 százalék volt. Ez elsősorban az erőszakos nemi bűncselekményeknél mért arányokkal magyarázható. Az erőszakos közösülés miatt elítéltek 76,7 százaléka, a szemérem elleni erőszak miatt elítéltek 62,5 százaléka, és a természet elleni erőszakos fajtalanság miatt elítéltek 43,3 százaléka volt előzetes letartóztatásban.

Az elítélt leányok és nők adatai

A Btk. vizsgált fejezetébe tartozó cselekmények miatt 1992-ben összesen három fiatalkorú leányt ítéltek el. Közülük kettőt kiskorú veszélyeztetése, egyet pedig — talán meglepő módon — természet elleni erőszakos fajtalanság miatt. A három leány közül egyik sem élt a szülők háztartásában. Közülük egy írástudatlan volt, egy az általános iskola hat osztályát végezte (őket ítélték el kiskorú veszélyeztetése miatt) egy pedig nyolc általánost végzett (természet elleni erőszakos fajtalanság miatt marasztalták). Mindhárom elítélt büntetlen előéletű magyar állampolgár volt, a bíróságok megítélése szerint egyik esetben sem volt megállapítható a cselekmény összefüggése alkoholfogyasztással. A természet elleni erőszakos fajtalanság miatt elítélt előzetes letartóztatásban volt, a másik kettő szabadlábon védekezett. Jogkövetkezményként az erőszakos nemi bűncselekményt elkövetőt a bíróság végrehajtandó szabadságvesztésre ítélte, a másik két személyt próbára bocsátotta.

A vizsgált bűncselekmények miatt jogerősen elítélt 186 felnőttkorú nőből 116 főt (62,4 százalék) tartás elmulasztása, 42 főt (22,6 százalék) kiskorú veszélyeztetése miatt ítéltek el. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy 16 főt az azóta a bűncselekmények köréből törölt üzletszerű kéjelgés miatt marasztaltak. Az elítéltek életkor szerinti megoszlását alapvetően a tartás elmulasztása miatt elítéltek kormegoszlása határozza meg. Az elítéltek 1/3-a tartás elmulasztása miatt marasztalt 30—39 éves korú nő volt.

Családi állapot szerint a legnagyobb arányt (36,6 százalék) az elváltak képviselték, ezt követték a házasok 30,7 százalékkal. A hajadonok 20,4 százalékos aránya elsősorban az elítéltek kormegoszlásával magyarázható. Jogilag házas volt, de házastársától külön élt 16 fő (8,6 százalék), míg az elítéltek közül özvegy volt 7 fő.

Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása kedvezőtlenebb volt mint a férfiaké. Az írástudatlanok aránya 6,5 százalék, az általános iskolát végzetteké 82,3 százalék, a középiskolai végzettségűek aránya nem érte el a 10 százalékot, a felsőfokú végzettségűeké pedig a 2 százalékot (3 fő).

Az elítéltek 72,0 százaléka büntetlen előéletű volt. A bűnismétlők képviselték a büntetett előéletűek közül a legmagasabb hányadot. (A 36 főből egyébként 29-et tartás elmulasztása miatt marasztaltak.)

Az elítéltek mindegyike magyar állampolgár volt; 12 főnél (6,5 százalék) állapították meg, hogy a cselekmény alkoholfogyasztással összefüggött. Valamennyit kiskorú veszélyeztetése miatt marasztalták.

A közvádas eljárásban elítélt nők között a végrehajtandó szabaságvesztésre elítéltek átlagos aránya 10,7 százalék, a vizsgált cselekmények miatt marasztaltak körében ennél alacsonyabb, 8,6 százalék volt. A felfüggesztett szabadságvesztés átlagos alkalmazási aránya 20,7 százalék, ezen belül a vizsgált személyeké viszont 29,6 százalék volt. Az önállóan alkalmazott mellékbüntetés, intézkedés átlagos aránya 36,4 százalék, míg a vizsgált cselekmények körében 109 főnél alkalmazták ezt a jogkövetkezményt (58,6 százalék). A 109 főből 77 esetben tartás elmulasztása miatt folyt az eljárás, ami a felfüggesztett büntetések már jelzett arányát figyelembe véve arra utal, hogy a férfiakhoz hasonlóan a nőknél is elsősorban figyelmeztető jellegű jogkövetkezmények alkalmazásával kívánják a bíróságok a vádlottakat jobb belátásra bírni. Az elítélt nők közül egyébként csupán 8 fő volt előzetes letartóztatásban, a többiek szabadlábon védekeztek.

Összefoglalás, következtetések

A család, az ifjúság és a nemi erkölcs védelmét szolgáló büntetőjogi szabályokat megszegők főbb adatait áttekintve elsőként a bűnözés szerkezeti különbségeinek életkor szerinti arányaira kell a figyelmet felhívnunk. Az erőszakos bűncselekmények elkövetői elsősorban a fiatalabb évjáratba tartozók közül kerülnek ki.

A bűnözés szerkezetében a tartás elmulasztása megnevezésű bűncselekmény és elkövetői mind a Btk. fejezetében foglalt többi cselekmény elkövetőjétől, mind a bűncselekmények egyéb formáinak elkövetőitől különböznek. Ez értelemszerűen és szükségszerűen következik a szankcionált magatartás megvalósíthatóságának körülményeiből. Ez is megerősti azokat a véleményeket, melyek szerint a bűnözés általános jellemzőinek vizsgálata mellett szükséges az egyes bűncselekmények vagy bűncselekmény-kategóriák elkülönített vizsgálata is, mert az ismérvek az egyes magatartásformák elkövetői között lényeges eltéréseket mutatnak.

Az elítéltek adatai azt mutatják, hogy e magatartások elkövetői is elsősorban a rendezetlen körülmények között élő, az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettségű, nagyarányban büntetett előéletű kategóriákból kerülnek ki. A kedvezőtlen iskolai végzettség szerinti megoszlás mind az erőszakos bűncselekmények elkövetőire, mind a tartás elmulasztása miatt elítéltekre jellemző. Az ismert és a tényleges cselekmények mennyisége közötti különbség és az egyes társadalmi rétegek körén belüli gyakoriság különbsége azonban a latencia miatt pontosan nem mérhető. Figyelemre méltó a büntetett előéletűek magas aránya, melynek oka az erőszakos nemi bűncselekményeknél feltételezhetően elsősorban a beilleszkedési készség vagy az erre irányuló szándék hiánya, a tartás elmulasztásánál vélhetően a büntetőjogi eszközök alkalmazásának alacsony hatékonysága. Egyetértve mindazokkal az elképzelésekkel, melyek a családi élet védelmét fontosnak tekintik, és az ifjúság, valamint a nemi erkölcs védelmét büntetőjogi eszközökkel is biztosítandónak tartják, meg kell jegyezni, hogy a tartás elmulasztásának büntetőjogi szankcionálása mind az általános jogelvek, mind a büntetőjog szempontjából aggályos.

A bírósági adatok e bűncselekményfajták és az alkoholfogyasztás közötti elsődleges kapcsolat arányainál cselekményenként — azok jellegétől függően — rendkívül nagy szóródást mutatnak. Az erőszakos cselekmények egy részénél azonban más

vizsgálatok a sértetti oldalon is gyakori összefüggésre utalnak. Az alkoholizáló életmód negatív hatásai áttételesen is érvényesülnek, amit közvetett módon a kiskorúak veszélyeztetése miatt elítélteknél mért arány is bizonyít. Az alkoholfogyasztás és a bűnözés e formái közötti kapcsolat tehát minden valószínűség szerint nagyobb arányú és összetettebb, mint ahogy azt az elítéltekre vonatkozó elsődleges adatok mutatják.

Tárgyszó:

Deviancia
Jogszociológia

CRIMES AGAINST THE INSTITUTION OF MARRIAGE AND FAMILY, AGAINST JUVENILES AND AGAINST SEXUAL MORALS, AND THEIR LEGAL CONSEQUENCES

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTOT ÉS AZ ORVOSHOZ FORDULÁST BEFOLYÁSOLÓ DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI TÉNYEZŐK[1]

DR. TAHIN TAMÁS—DR. JEGES SÁRA—CSANAKY ANDRÁS

A népesség egészségi állapotát közvetve jól mutatja a halandósági viszonyok alakulása. Amikor pedig a mortalitási mutatókban viszonylag rövid idő alatt jelentős változások következnek be, méghozzá egyértelműen negatív irányba, az minden társadalomban riasztó jel. Magyarországon ez történt.

A demográfiai kutatások kimutatták, hogy a hatvanas évek közepétől a halandóság meghatározó alapirányzata a romlás lett (1). *Józan Péter* elemzéséből ismert, hogy a halandóság növekedésének mintegy 77 százaléka a népesség öregedéséből, míg 23 százaléka a kor szerinti halandóság emelkedéséből adódik. A halandóság társadalmi foglalkozási különbségeit *Klinger András* elemezte átfogó módon (2). A településtípusok mortalitási eltéréseire *Kamarás Ferenc* mutatott rá (3). Az egészségi állapot társadalmi egyenlőtlenségét demonstrálták *Losonczi Ágnes* és *Szalai Júlia* szociológiai vizsgálatai (4, 5).

A nyolcvanas évek első felében számos empirikus vizsgálat irányult a fiatalok egészségi állapotát és biológiai fejlődését befolyásoló társadalmi tényezőkre. Eredményeiket *"A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése"* c. kötet és *Tahin Tamás* összefoglaló tanulmánya tartalmazza (6, 7). Ezekből a vizsgálatokból egyértelműen kitűnik, hogy az egészségi állapot romlása már a 25—29 éves korcsoportban manifeszten jelentkezik és kiváltképpen jelentős a többszörösen hátrányos helyzetű fiatal férfiak körében (8, 9).

Az évtized második felében került az érdeklődés előterébe a produktív életkorú népesség halálozási viszonyainak romlása, az ezt kiváltó okok kérdése. Szembe kerültünk azzal a *Vukovich György* által hangsúlyozott megdöbbentő ténnyel, hogy a produktív életkorú férfiak halálozási viszonyai a 30. életévtől kezdve minden öt éves korcsoportban rosszabbodnak. Közülük is kiugróan magas a halálozási arány növekedése a 40—44, illetve 45—59 éveseknél, 108 százalékos. A nőknél a romlás mérsékeltebb. Náluk a halandóság emelkedésének maximuma 40—44 és 50—54 éveseknél található 30, illetve 26 százalékos mértékű (10).

Ennek megfelelően növekedett a két nem halandósága közti különbség. Szemben az iparilag fejlett országokkal, ahol ez a tovább javuló halálozási viszonyok mellett inkább csökkent (11). A nemek halandósága közötti mélyülő szakadék nálunk abból adódott, hogy a romlás döntően a férfiakat érintette, kevésbé a nőket. A külföldi kutatásokból jól ismert tény, hogy a férfiak rövidebb ideig élnek, ugyanakkor a nők gyakrabban betegszenek meg és fordulnak orvoshoz. A kérdés az, hogy vajon hazai viszonyaink között fennáll-e ez a jelenség és ha igen, milyen mértékben.

Most anélkül, hogy részletesebben ismertetnénk a fenti paradox jelenség magyarázatára kidolgozott elméleteket és empirikus vizsgálatokat — lásd ezzel kapcsolatban *Nathanson* kitűnő összefoglaló tanulmányát a halandóság nemek szerinti különbségeiről (12); *Verbrugge* összegezését a nemek egészségi állapotának és egészségmagatartásának különbségeit magyarázó hipotézisekről és azok teszteléséről

[1]A tanulmány a Népegészségügyi Tudományos Társaság 1992. április 23—24-i Kongresszusán tartott előadások alapján készült. A kutatást az ETT, a TS-3/5 és az OTKA által elfogadott témákra biztosított pénzügyi keretek tették lehetővé.

(13); *Mechanic* és *Cleary* munkásságát az orvoshoz fordulás nemek szerinti különbségeiről (14, 15) — csak utalunk a különböző kutatási irányzatokban felvetett okokra.

Ezek az okok öt alapvető csoportba sorolhatók: *1. A biológiai kockázatok* — a két nem genetikai vagy reprodukciós rendszerének különbségeivel operáló magyarázatok; *2. A szerzett kockázatok*, amelyek magukba foglalják a megbetegedés és sérülés kockázatait a munkában és a szabadidős tevékenységben, az életstílusban és az egészségi szokásokban, valamint külön tényezőként a pszichológiai diszstresszt; *3. Az egyén pszichoszociális jellemzői*, amelyek befolyásolják a tünetek észlelését és értékelését, a döntést és képességet a kuratív tevékenységekre. (Ezt a faktoregyüttest az orvosi szociológiában "illness behavior"-nak nevezik); *4. Az egészségről való beszámolói magatartás*, mint pl. mennyire hajlandók beszélni az emberek tüneteikről másoknak, beleértve az interjúkészítőket; *5. Az igénybe vehető egészségügyi ellátás strukturális jellemzői és az egyén képessége az orvoshoz fordulásra*; ezek befolyásolhatják a fennálló betegségek lefolyását és az újabbak keletkezését.

Ezekből a faktorokból kettőt tekintenek általában hátrányosnak a férfiakra: a biológiai kockázatokat és az egészségügyi ellátás alacsonyabb igénybevételét. További kettőről vélik azt, hogy növelik a nők morbiditási arányait: a pszichoszociális faktoregyüttest és a beszámolói magatartást. A szerzett kockázatok közül egyesek a férfiakra hátrányosak, mint pl. a dohányzás, az alkoholizálás, a foglalkozási rizikók; mások a nőkre: az aktív fizikai pihenés alacsonyabb szintje, az elhízás, a boldogtalanság és elégedetlenség, a szerep pressziók és az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státusz (16).

Jelen előzetes tanulmányunknak az a célja, hogy feltárja, vannak-e eltérések a különböző településeken élő produktív életkorú férfiak és nők egészségi állapotában és orvoshoz fordulásában és ha igen, akkor azt milyen demográfiai és szociális tényezők befolyásolják. Tanulmányunk egy nagyobb volumenű empirikus vizsgálat része, amelyet a *Verbrugge* által kidolgozott, a hazai sajátosságokhoz adaptált, elméleti modellek alapján a POTE Orvosi Szociológiai Csoportja, az Orvosi Pszichológiai Csoporttal és a Pécsi Honvédkórház Ideg-elme Osztályával együttműködve a nyolcvanas évek végén végzett[2].

A továbbiakban először a nagy volumenű kutatás elméleti modelljeit, az empirikus vizsgálati tervezetet, a kutatás módszereit, az adatelemzési tervet mutatjuk be. Ezt követően térünk rá azoknak a változóknak leírására, amelyeket az előzetes elemzésben használtunk, az elemzés módszereire és eredményeire, végül az ezekből levonható következtetésekre.

A kutatási tervezet elméleti kerete, hipotézisei és főbb jellemzői

A magyar népesség egészségi állapotának nemek szerinti különbségeit meghatározó tényezők szisztematikus vizsgálata szempontjából segítségünkre lehet a *Verbrugge* (13) által kidolgozott általános modell, amely a népesség morbiditását és mortalitását befolyásoló faktorcsoportokat egységes keretbe foglalja (I. ábra).

[2]Itt mondunk köszönetet *Lois M. Verbrugge*-nak (Institute of Gerontolgy, University of Michigan), aki tanácsaival, tanulmányainak megküldésével, és a Detroitban végzett kutatása vizsgálati eszközeinek rendelkezésünkre bocsátásával nagymértékben elősegítette vizsgálatunk elméleti és gyakorlati előkészítését.

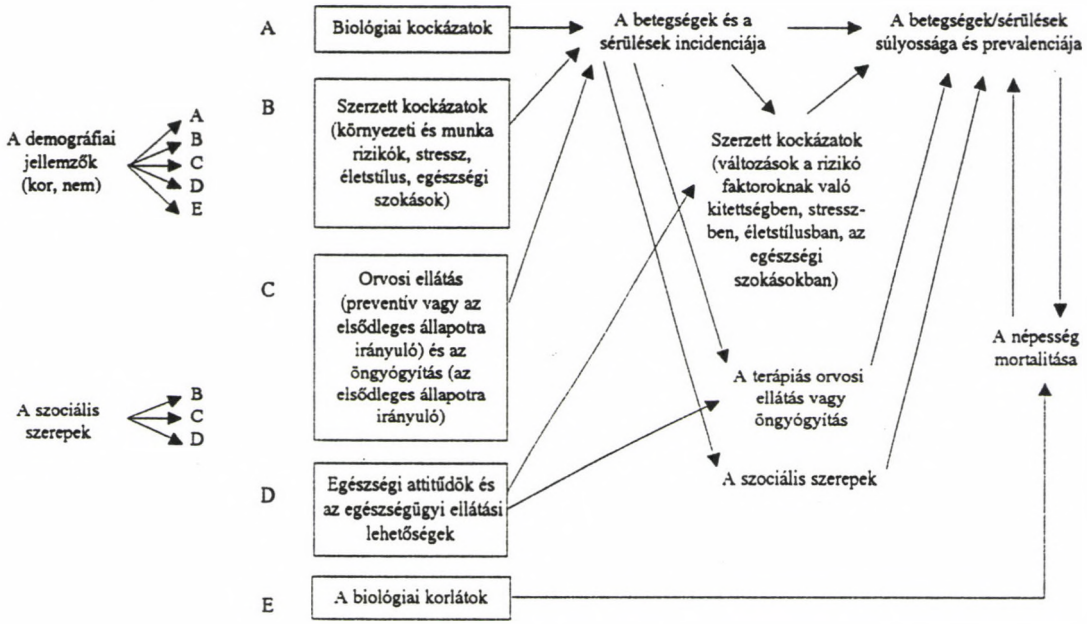

I. A népesség morbiditását és mortalitását befolyásoló tényezők modellje (Verbrugge, 1985)

Model of factors influencing the morbidity and the mortality of the population (Verbrugge, 1985)

A modellből azonnal kitűnik, hogy a népesség mortalitását elsődlegesen a megbetegedések és a sérülések incidenciája, prevalenciája és súlyossága határozza meg. A morbiditás szintjeit viszont a biológiai kockázatok, a szerzett rizikók, az előzetes orvosi ellátás, az egészségi attitűdök és az ellátáshoz való hozzáférhetőség befolyásolja. Külön faktor a biológiai korlátok mortalitást befolyásoló hatása. Ezek a korlátok inherensek az emberek öregedési folyamatában, amik betegség nélkül is befolyásolják a halál idejét és okát.

A modell további fontos sajátossága, hogy hozzájárul a népesség mortalitása és morbiditása múltbéli, jelenlegi és jövőbeni megértéséhez. Lényegében heurisztikus jellegű: egyszerűen megnevezi azokat a legfontosabb változócsoportokat, amelyeket figyelembe kell vennünk és rámutat hatásaik időbeli sorrendjére. Motivál arra, hogy explicit megállapításokat tegyünk az egyes faktorokról, amelyek már empirikusan megalapozott tudásra, vagy ésszerű hipotézisekre támaszkodnak, amikor meg akarjuk magyarázni a múltbeli trendeket, a jelenlegi különbségeket, illetve előre próbáljuk jelezni a jövőben várható változásokat. Ebből kiindulva elsőként a halandóság magyarországi romlási trendjének okaira tehetünk hipotetikus megállapításokat.

A kutatás *általános hipotézisei* a következők voltak:

1. Magyarországon — a fejlett országokhoz viszonyítva — a fatális kimenetelű idült betegségek korábban kezdődnek és gyorsabban vezetnek halálhoz, különösen a férfiak esetében. Ezt a feltevést támasztja alá *Józan Péter* elemzése a kor-, a nem- és az okspecifikus mortalitási arányok változásairól (1), és *Vukovich György* is kiemelten hangsúlyozza (10).

2. Az idő előtti halálozás okai feltehetően az életmód és az egészségmagatartás specifikus összetevőiben rejlenek, amelyek különbözőek lehetnek a nemek és a településtípusok szerint. A feltevést támogatják az életmódra irányuló szociológiai vizsgálatok adatai, az egészségkultúra közismerten alacsony szintjéről szóló megállapítások (4, 5, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 22). Gondoljunk csak az elmúlt évtizedekben végbement makrofolyamatokra (a társadalmi és területi átrétegződés, a területi mobilitás — állandó és ideiglenes — rapid voltára) és ezek közvetett hatásaira, amelyek megnyilvánultak az életmód gyökeres átalakulásában, az önpusztító magatartások kényszerű követésében vagy direkt módon a fatális kimenetelű deviáns magatartásformák terjedésében. Ehhez társult még a paternalisztikus állami politika, amely deklarált eszméit (gondoskodás a teljes lakosság magas szintű egészségügyi ellátásáról, egészségvédelemről, a megélhetés feltételeiről és az életszínvonal állami javításáról stb.) sorra nem tartotta be. Az erre a célra elvont anyagi forrásokat másra fordította (23). Emberek tömegei kényszerültek arra, hogy másod és harmad munkában biztosítsák és javítsák megélhetésüket, megfizessék a "díjtalan" egészségügyi ellátást stb. Ennek eredménye csak egy lehetett: az idő előtti testi és lelki elhasználódás, a szervezet ellenállóképességének csökkenése, a fatális megbetegedések korai kialakulása, a korai halálozás.

3. Az előbbi faktorcsoporttal összekapcsolódik az egészségügyi ellátás alulfejlettsége, hozzáférhetőségében megnyilvánuló nagy társadalmi egyenlőtlenségek. Az a tény, hogy pontosan azok, akik leginkább rászorultak volna, a legkevésbé jutottak hozzá, vagy ha igen, akkor már későn, illetve nem azon a szinten, ami állapotuknak megfelelt. Az egyébként is torz egészségpolitika a preventív tevékenység korszerű formáit ugyan általában hangsúlyozta, a gyakorlatban azonban elhanyagolta.

Bár ezek az általános magyarázó hipotézisek kézenfekvőek és közvetve alátámasztottak, mégis számos kérdést nyitva hagynak. Ezek közül a legfontosabbak: *1.* Mik a konkrét okai az ún. idő előtti halálozás növekvő trendjének? *2.* A romlás miért érintette inkább a férfiakat, mint a nőket? *3.* A produktív életkorú férfiak és nők

halálozása közötti mélyülő szakadék mely tényezőkkel magyarázható? *4.* Miért vannak jelentős különbségek a halandóságban településtípusok és terület szerint? *5.* A mortalitás romlási trendjét meghatározó fatális kimenetelű betegségek és sérülések incidenciájának és prevalenciájának növekedését mely tényezők magyarázzák? *6.* Ezek mennyiben ragadhatók meg egy konkrét keresztmetszeti egészségszociológiai felméréssel, valamint milyen módon kell az ilyen típusú vizsgálatokat megtervezni és végrehajtani, a kapott adatokat hogyan kell elemezni ahhoz, hogy legalábbis részben meg tudjuk válaszolni ezeket a kérdéseket?

Nyilvánvaló, hogy az efféle típusú vizsgálat elméleti kerete — már alkalmazott módszerei miatt is — nem eshet egybe a fentiekben hivatkozott népességi szintű modellel. Ebből először az következik, hogy a modellt át kell alakítani egyéni szintűre. Olyanra, amelyben — a magyar viszonyoknak megfelelően — egyebek mellett a lakóhely jellege is helyet kap. Majd pedig úgy kell lebontani, hogy tartalmazza a vizsgálat operatív céljait és a megfelelő változócsoportokat. Más szavakkal, ki kell alakítani a kutatás tervezetét és annak operatív keretét. Ezeket a lépéseket mutatja be a II. és III. ábra (II. és III. ábra).

Ha az I. és II. ábrát összehasonlítjuk, akkor az első szembetűnő különbség az, hogy az utóbbin nem szerepelnek a biológiai korlátok. Döntően azért, mert ezeket az egészségszociológiai felmérés eszközeivel nem lehet mérni, másfelől azért sem, mert a tervezett kutatás nem fogta át az összes korcsoportot, csupán a 15—60 évesekre irányult. Másodszor, módosult az egészségszociológiai felmérések jellemzőinek megfelelően is. Nevezetesen, most a betegségek és a sérülések incidenciájának és prevalenciájának adatai a kérdőíves interjúval készült beszámolókon alapulnak. Két új nyíl jelzi azt, hogy ezeket az önbeszámolókat egyfelől az egészségi attitűdök, másfelől — a biológiai korlátok helyett bevitt — beszámolói magatartás befolyásolhatják. A modell kibővült a pszichoszociális jellemzőkkel és feltételezett hatásaikkal.

A III. ábra mutatja az empirikus vizsgálat operatív keretét (24). Ebből kitűnik, hogy a kutatást három részcéllal terveztük: *1.* A morbiditás megállapítása. (Ez a betegségek és sérülések incidenciájának és prevalenciájának az interjúkkal nyert adatain alapul). *2.* A tevékenységkorlátozottság megállapítása, amely lényegét illetően funkcionális mutató és az egészségi okok miatt korlátozott napok számával vagy másféle mutatókkal méri a betegségek/sérülések hatásait. (Rövid távon 2 hét; középtávon 1 év; hosszú távon, mint maradandó korlátozottságot a munkában, illetve a szociális és fizikai funkcionálásban). *3.* Az egészségi vagy az egészséggel kapcsolatos tevékenységek feltárása, ami annak mérését jelenti, hogy mit tesz (vagy nem tesz) a válaszadó azért, hogy megőrizze egészségét, illetve mit tesz akkor, ha megbetegszik vagy megsérül. Más szavakkal, milyen a preventív magatartása, illetve hogyan alakul a betegként való viselkedése. Az ábra bal oldalán szerepelnek a demográfiai, ökológiai és szociális státuszok, mint alapváltozók, középső részén a kimenetelt befolyásoló más független (prediktor) változócsoportok, a jobb oldalon pedig a függő változók (25, 26).

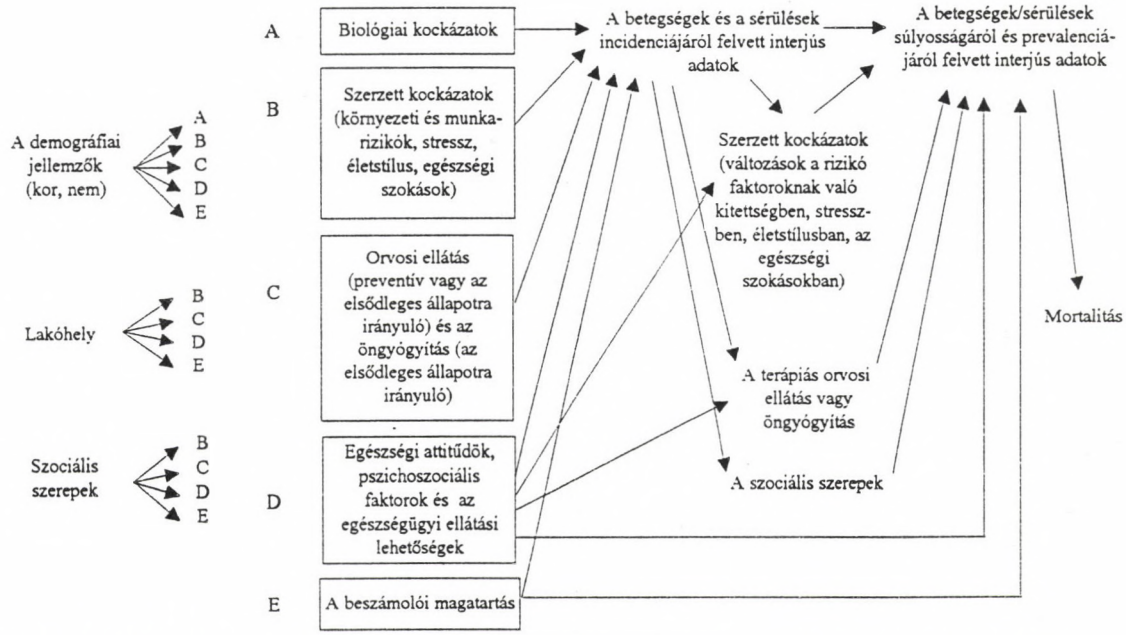

Megjegyzés: A szociális szelekció hatását jelzi az incidenciától a szociális szerepekig húzódó nyíl. Az ábrán nem jeleztük a lehetséges reciprok hatásokat a megváltozott szerepektől a megváltozott rizikókig és a terápiás ellátásig.

II. Az egyéni szintű elemzés modellje a lakóhelyi közösségi egészségszociológiai vizsgálatokra
(A Verbrugge-féle modell (1985) módosítása)
Model of individual level analysis for health sociological studies of communities
(an adaptation of the Verbrugge model, 1985)

MORBIDITÁS

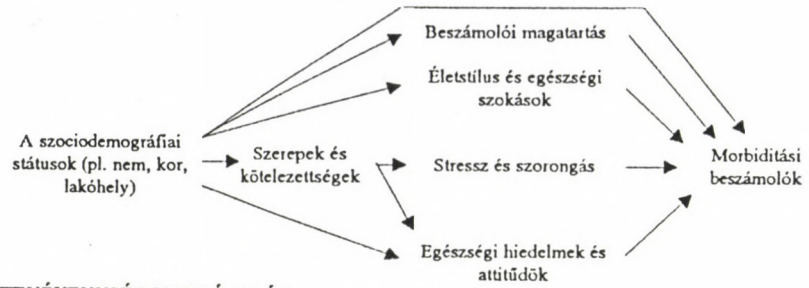

TEVÉKENYSÉG KORLÁTOZÁS

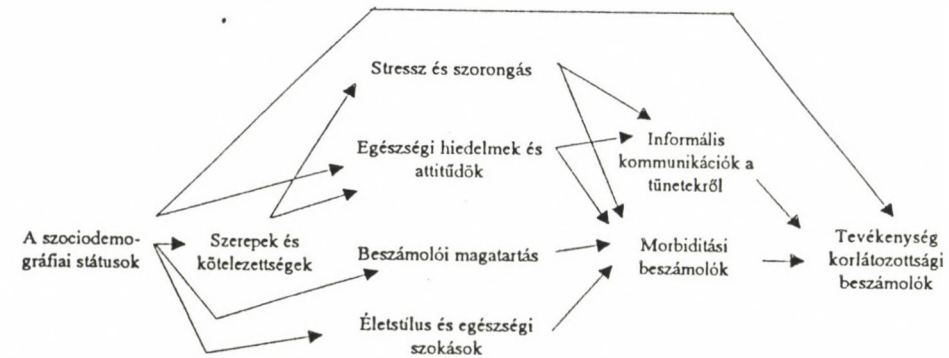

EGÉSZSÉGI TEVÉKENYSÉGEK

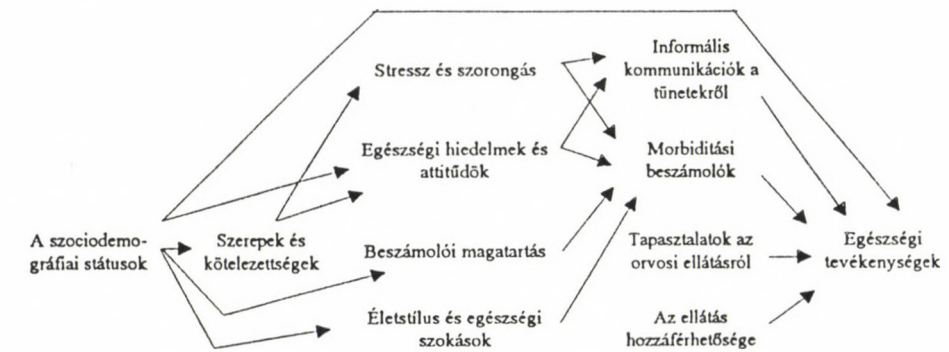

III. Az egészség nemek szerinti különbségei kutatásának modelljei
(Verbrugge (1979) eredeti modelljének módosítása)
Models of research on sex differentials in health
(adaptation of the original 1979 Verbrugge model)

A kutatás elõkészítésének következõ lépése volt az egyes összetevõk további operacionalizálása, azaz annak megállapítása, hogy a részkomponenseket milyen változókkal mérjük, illetve az adott változókat milyen tételekbõl (kérdésekbõl) hozzuk létre. Ennek eredményeit szemlélteti az 1. táblázat (1. táblázat).

1. A függõ, a prediktor és más független változók csoportjai
Groups of dependent, predictor and independent variables

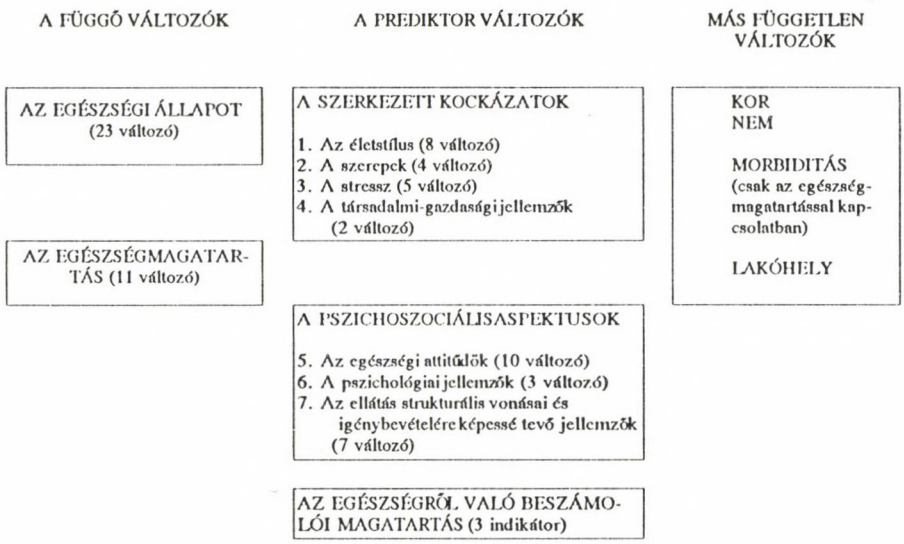

A vizsgálat *elméleti-módszertani meggondolásai* a következõk voltak:

a) Az egészségi állapot *szociomedikális* megközelítése.

b) Érdeklõdésünk kiterjedt a *nemek szerinti* különbségekre az összes fennálló betegségben, tartós egészségkárosodásban, a gyakori vagy ismétlõdõ tünetekben, nemcsak azokra, amelyek közvetlenül tevékenységkorlátozást váltanak ki, vagy valamilyen egészséggel kapcsolatos tevékenységhez vezetnek (pl. orvoshoz fordulás).

c) Külön figyelmet fordítottunk annak demonstrálására, hogy a *betegségi magatartás* mennyiben járul hozzá az egészség nemek szerinti különbségeihez.

d) Hasonló mód lényeges kérdésként kezeltük azt, hogy a *szerzett kockázatok* mennyiben felelnek a nemek közötti egészségi különbségekért.

e) Megkíséreltük mérni az egészségrõl *való beszámolói magatartás* hatásait az egészségi státuszra.

f) Célunk volt a vizsgálat *összehasonlító* jellegének biztosítása (városi vs. falusi közösségek).

g) A *produktív életkorúakra koncentráltunk*, különösen azokra az életkori csoportokra, amelyekben az idõ elõtti halálozás gyakrabban fordul elõ.

h) Törekedtünk arra, hogy az *egészségi állapotot és az egészségmagatartást nagy számú indikátorral mérjük*, beleértve mind a testi, mind a lelki egészséget.

i) Ugyancsak alapvetőnek tartottuk, hogy jelentős számú *független és a prediktor változót szerepeltessünk*, amelyek a gondos statisztikai kontrollhoz nélkülözhetetlenek.

A fentiek szerint kialakított vizsgálati modell alapján a következő kérdésekre kerestünk választ:

1. Az egészségi attitűdök és hiedelmek, a szociális szerepek, az életstílus és a stressz hogyan befolyásolják az egészséget?
2. Vannak-e eltérések az egészségi állapotban a lakóhely, az életkor és nem szerint?
3. Különböznek-e a férfiak és nők egészségi attitűdjei és hiedelmei, szerepkötelezettségei, életstílusa és beszámolói magatartása a lakóhelyi közösségekben?
4. Ha az egészség nemek szerint különbözik, akkor az milyen mértékben befolyásolja a betegségi magatartásban, a fizikai kockázatokban és beszámolói magatartásban előforduló eltéréseket?

Az *adatelemzést* metodikailag két lépcsőre bontottuk:

I. A kétváltozós elemzés, amelynek célja annak megállapítása, hogy a nem, amely nemcsak biológiai jellemző, hanem alapvető társadalmi státusz is, és összekapcsolódik a megfelelő szerepekkel, hogyan függ össze az egészséggel (az egészségi állapottal és az egészségmagatartással, az utóbbit az egészséggel kapcsolatos tevékenységekkel mérve), illetve a prediktorokkal és a más független változókkal.

II. A többváltozós elemzés alkalmazása annak megállapítására, hogy a kontroll és prediktor változók különböző csoportjainak figyelembevétele milyen mértékben módosítja, magyarázza a nemek egészségi állapotának és egészségmagatartásának megfigyelt különbségeit (27).

A kutatási terület és a módszerek

A felmérést a 15—60 éves, Baranya megyei állandó lakosság körében, többlépcsős kiválasztással nyert véletlen mintákon végeztük el 1988—1990-ben. A célcsoportok a következők voltak: a produktív életkorú pécsi, siklósi és mohácsi, valamint az utóbbi városok egészségügyi vonzáskörzetébe tartozó orvosi székhelyközségi és társközségi lakosok. A minták ebben a sorrendben humánökológiai ismérvek alapján egyfajta települési lejtőt jelentenek. Ezen ismérvek hatásai az egészség dimenziójában is megmutatkozhatnak. Aki Baranya megyét valamennyire ismeri, az jól tudja, hogy jelentősek az eltérések a mohácsi és a siklósi térség között. Ezek nem annyira a székhelyközségek, mint inkább az azokhoz tartozó társközségek között jelentkeznek. A siklósi terület társközségei jórészt az Ormánság legelmaradottabb, alacsony lélekszámú, kevert etnikumú (magyar, cigány) falvaiból tevődnek össze. Ezzel szemben a mohácsi régió társközségei tradicionálisan magasabb fejlettségi szintet képviselnek. Itt is jellemző a kevert etnikai összetétel, de az magyar és német. A székhelyközségek viszonylatában mindkét régióban inkább prosperitási tendencia a jellemző, ám míg ez a mohácsi térségben a megmaradt német származású etnikum húzóerejének tudható be, addig a siklósi régióban a vállalkozó kedvű és ezt a mentalitást többé-kevésbé sikeresen érvényesítő magyar népességcsoportnak köszönhető. A két kisváros szintén kevert etnikumú. Siklósra inkább a magyar és a

német, Mohácsra a magyar, a német és a délszláv kultúrák a jellemzők. Pécs, mint középnagyságú város minden szempontból a legheterogénebb. Itt jelentős már a szegregáció (28). Az egyes városrészek jól elkülöníthetők az elit lakta területektől a többszörösen hátrányos helyzetűek lakta városrészekig húzódó skálán.

A kutatás fő módszere a kérdőíves interjú volt. Négy kutatási eszközzel dolgoztunk: *1.* A "Háztartási Adatlap", amelynek alapján a minták kiválasztása történt. *2.* Az 1. sz. kérdőív, amely az egészségi állapot és az egészségügyi ellátás jellemzőinek feltárását célozta. *3.* A 2. sz. kérdőív, amellyel az egészségmagatatást, a mentális egészséget, az életmód összetevőket (szerzett rizikók), az életutat, az egészségi attitűdöket, a pszichoszociális jellemzőket és a válaszadók társadalmi-demográfiai ismérveit exploráltuk. *4.* "Tünet-lista" (2 hétre és 1 évre), amellyel a rövid és a középtávon jelentkező gyakori vagy ismétlődő tüneteket és értékelésüket, valamint a velük kapcsolatos tevékenységeket vizsgáltuk.

Az interjúkészítők felsőévfolyamos orvostanhallgatók, védőnők és szociális gondozónők voltak. A válaszadókkal való többszöri találkozással teljesített interjúk száma 3705 volt.

A kapott adatok feldolgozása teljes komplexitásában jelenleg van folyamatban. Abból a célból, hogy viszonylag rövid időn belül a főbb hipotézisekkel kapcsolatban alapinformációkat tudjunk közölni, előzetes elemzést végeztünk egy redukált mintán, csökkentett változószámmal.

Az előzetes elemzés adatforrásai, módszerei és eredményei

A 3705 fős teljes mintából kiválasztottuk a produktív életkorúaknak tekinthető 20—59 évesek csoportját. Így a minta 3408 főre csökkent. A településtípust első megközelítésben város-falu bontással definiáltuk. Az elemzés így a 2. táblázaton bemutatott csoportokra irányult (2. táblázat).

A függő változók. Az egészségi státust mérő indikátorok csoportjából két változót emeltünk ki: *1.* Az egészségi állapot önértékelését és *2.* A betegség vagy sérülés miatt az utóbbi egy évben a tevékenységkorlátozott napok számát. Az egészséggel kapcsolatos tevékenységeket feltáró változók csoportjából egyet használtunk, az orvosi ellátás igénybevételét, azaz azt, hogy a válaszadó hányszor volt orvosnál az elmúlt évben saját egészsége miatt. Megjegyezzük, hogy az orvoshoz fordulás — bizonyos megszorításokkal — közvetve az egészségi státuszt is méri. Mindhárom változónál több módszertani probléma merül fel. Ezekkel, ha röviden is, de foglalkoznunk kell.

Az egészségi állapot önértékelését a "Hogyan jellemezné egészségi állapotát?" kérdésre adott négyfokozatú skálán mértük, amelynek fokozatai (1) kitűnő, (2) jó, (3) megfelelő, (4) rossz voltak. Az általános egészségnek ez a mutatója megbízható és reprodukálható, szorosan korrelál az "objektívebb" mutatókkal, mint pl. az orvos értékelése (29, 30, 31). Használatát indokolja az is, hogy vizsgálatunkban inkább a megkérdezettek általános egészségi állapotának megismerésére törekedtünk és nem valamely specifikus betegség előfordulásának vizsgálatára. A stressz és a betegség kapcsolatára irányuló kutatások feltárták, hogy a stressz növelheti a fogékonyságot a megbetegedésre. A fogékonyság növekedése azonban nem szükségképpen vezet valamilyen betegséghez (32, 33). Következésképpen, az egészség specifikus indikátorai vagy az egyes betegségek mutatói kevésbé tekinthetők validnak, mint az általános mutatók. Továbbá, mint *Waldron* kimutatta, ha a nemek átfogó morbiditási különbségeinek okait vizsgáljuk az ilyen specifikus indikátorokkal, akkor az

eredményeket torzíthatják a férfiak és a nők pathofiziológiás folyamatainak különbségei (34).

2. A vizsgált minta kormegoszlása településtípusonként és nemek szerint
Age distribution of the sample under study by settlement types and sex

Lakóhely	Nem	Életkor				Összesen	
		20—29	30—39	40—49	50—59	%	N
		éves					
Pécs	Férfi	29,1	26,8	25,8	18,3	100,0	N = 810
	Nő	28,9	28,2	23,8	19,1	100,0	N = 871
	Együtt	29,0	27,5	24,8	18,7	100,0	N = 1681
Vidéki városok (Mohács+Siklós)	Férfi	28,9	25,6	24,6	20,9	100,0	N = 301
	Nő	24,5	35,1	20,9	19,5	100,0	N = 339
	Együtt	26,6	30,6	22,6	20,2	100,0	N = 640
Székhelyközségek együtt	Férfi	25,0	25,7	22,3	27,0	100,0	N = 300
	Nő	26,2	25,3	25,9	22,6	100,0	N = 305
	Együtt	25,6	25,5	24,1	24,8	100,0	N = 605
Társközségek együtt	Férfi	29,0	28,6	22,7	19,7	100,0	N = 238
	Nő	26,7	25,0	21,7	26,6	100,0	N = 244
	Együtt	27,8	26,8	22,2	23,2	100,0	N = 482
Városi lakos együtt	Férfi	29,1	26,5	25,4	19,0	100,0	N = 1111
	Nő	27,7	30,1	23,0	19,2	100,0	N = 1210
	Együtt	28,3	28,4	24,2	19,1	100,0	N = 2321
Falusi lakos együtt	Férfi	26,8	26,9	22,5	23,8	100,0	N = 538
	Nő	26,4	25,1	24,1	24,4	100,0	N = 549
	Együtt	26,6	26,0	23,3	24,1	100,0	N = 1087
Mindösszesen	Férfi	28,3	26,6	24,5	20,6	100,0	N = 1649
	Nő	27,3	28,6	23,3	20,8	100,0	N = 1759
	Együtt	27,8	27,6	23,9	20,7	100,0	N = 3408

Bár az egészségről való önbeszámolónak inherens hátrányai vannak, ezek valószínűen nem nagyobbak, mint az egészség "objektív" mutatóinál jelentkezőké, pl. az orvosi értékeléseké. Valójában, az egészség általános mutatója, az önértékelés éppoly valid lehet, mint az orvosok értékelése. Azon előfeltevés, amely szerint az orvos megállapította mutatók olyan standardok, amelyekkel az egészségről való önbeszámolókat össze kellene vetni, nem megfelelően alátámasztott. Nemcsak a klinikai mutatók változnak jelentősen specificitásukat, szenzitivitásukat és a jövőbeli egészségi állapotra vonatkozó prediktív képességüket illetően, hanem a kutatások kimutatták azokat az eltéréseket is, ahogy az orvos értékeli és kezeli a különböző életkorú, jövedelmű és etnikai hátterű betegeket (35, 36). Ki kell emelnünk azt a kutatási eredményt is, hogy az egészségi állapot önértékelése a mortalitás erősebb

prediktora, mint az orvosi értékelés; csak az életkor mutatkozik nála erősebbnek. Az egészség önértékelésének prediktív ereje még akkor is jelentős marad, ha az egészségi státusz más mutatóit kontrolláljuk. Például *Idler, Kasl* és *Lemke* kutatásai feltárták, hogy a rossznak minősített egészségi állapot — négy éves periódus alatt — a mortalitást igen jól előrejelzi még akkor is, ha az alapvető egészségi állapot "kemény" mutatóinak hatását kiszűrték a vizsgálat során (37). Ezért a továbbiakban az egészség önértékelését és az egészségi állapotot egyenértékű megjelölésként használjuk (38).

A tevékenységkorlátozott napok számát mint a morbiditás egyik sajátos szociomedikális indikátorát szintén gyakran használják az egészségszociológiai felmérésekben. Ez esetben funkcionális mutatóról van szó. Arról, hogy nem az érdekel bennünket, hogy mely betegség(ek) és/vagy sérülés(ek) fordulnak elő a népességben, hanem az, hogy az egészségi problémák hogyan hatnak az emberek mindennapi tevékenységére, mennyiben és mely aktivitásfajtákban korlátozzák őket vagy — időtartamot tekintve — hány napig észlelnek tevékenységkorlátozottságot. Az utóbbi mutató nagy előnye, hogy lehetővé teszi az egészségi állapot középtávú (egy éves) alakulásának becslését a tevékenységkorlátozott napok számával mérve és ezáltal képet ad arról, hogy milyen mértékű az a megbetegedési/sérülési teher, amely az emberekre nehezedik és akadályozza a teljes értékű szociális és fizikai funkcionálásukat. (Az egészségi állapot mérésének elméleti és methodikai problémáit lásd *Ware* összefoglaló tanulmányában (39).) Persze ennek a mutatónak is vannak sajátos korlátai, amelyek közül a legjelentősebb a visszaemlékezési korlát. Általában elfogadott, hogy az emberek két hétre visszamenőleg viszonylag nagy pontossággal számolnak be azokról a napokról, amikor akár ágyban fekvő betegek voltak, vagy — szélesebb értelemben — nem tudták teljesíteni megszokott feladataikat, nem érezték jól magukat, vagy éppenséggel orvoshoz kellett menniük. (Egyébként a mérés pontosságát jelentősen javíthatja az ún. napi egészségi napló módszerének alkalmazása (40).) A tevékenységkorlátozási mutatót 1 éves időtávra is használják, annak tudatában, hogy ha nem is pontosan annyi napot volt korlátozott a megkérdezett tevékenysége, mint amennyiről beszámolt, a mutató mégis egyfajta tendenciát jelez, méghozzá annál pontosabban, minél súlyosabb egészségi problémáról van szó. Ebben az értelemben használható az egészségi állapot alakulásának, illetve az orvosi ellátás "fogyasztása" mértékének becslésére. Ezt egyébként alátámasztják a fiatal aktív keresők táppénzes napjaira, illetve orvoshoz fordulására vonatkozó dokumentumelemzésekkel és interjúkkal mért saját adataink is (41).

Adataink elemzésében az önértékelést, a tevékenységkorlátozott napok számát és az utóbbi egy év alatti orvoshoz fordulást *dichotomizált* formában használjuk. Az *önértékelésnél* a kitűnő és jó, illetve a megfelelő és a rossz fokozatokat összevontuk; és a továbbiakban az elsőt "inkább jó", az utóbbit "inkább rossz" egészségi állapotnak minősítettük. A *tevékenységkorlátozottság* változó esetében a 0—29 napot "alacsonynak" a legalább 30 napot "magasnak" minősítettünk. *Az orvoshoz fordulásnál* szintén ezt a megelölést használtuk: 4-nél kevesebb "alacsony", 4-nél több "magas".

A független változók. A jelen elemzésben független változóként csupán szociodemográfiai faktorokat használunk: a nemet, az életkort, a családi állapotot, a családban élő gyerekek számát, a foglalkozás jellege és az iskolai végzettség alapján kialakított társadalmi státuszt, és a településtípust.

Az *életkort* kontrollváltozónak tekintettük és azt két kategóriára bontottuk; a fiatal (<40 éves) és idős (≥ 40 éves) korcsoportokra. A *családi állapot* alapján három kategóriát különböztettünk meg: nem házas (s nem is volt az soha); házas; nem házas, de korábban az volt (tehát elvált, külön él, vagy özvegy). A *gyermekek számát* szintén kategorikus változóként kezeltük: nincs gyermeke, 1 gyermeke van, 2 gyermeke van,

ill. 3 vagy több gyermeke van. A *társadalmi státuszra* kidolgozott mutató négy fokozatú volt: szakképzetlen fizikai munkás; szakképzett fizikai munkás; adminisztratív/ügyviteli nem diplomás szellemi dolgozó; diplomás vezető és értelmiségi. Végül a *lakóhely* hatását városi és falusi kategóriákkal elemeztük.

Az elemzés módszeréül a *loglineáris modell* alkalmazását választottuk (42). Az asszociációk erősségét az "odds ratio"-kal mértük (43). Egyes változók esetében (mint pl. az életkor) ez a megközelítési mód bizonyos információveszteséggel jár, ezzel szemben az eredmények áttekinthetőbbek. Megjegyezzük, hogy az előzetes tanulmány céljaira ez a "durvább" megközelítési mód — amely a változók tulajdonságait illetően kevesebb előfeltevéssel él — jobban megfelel, mint egy finomabb elemzéseket lehetővé tevő, azonban szigorú feltételeket szabó módszer. (Rendszerint ugyanis ezek az ún. modell-feltételek nehezen teljesíthetők. Ha pedig fennállásuk kétséges, az eredmények megbízhatatlanokká válnak, s végső soron nem szolgáltatnak pontosabb információkat, mint egy durvább, de korrekt módon alkalmazott eljárás.)

Eredmények

Az elemzésben a független változók közül a társadalmi státuszt, a családi állapotot, a gyerekszámot és a településtípust egyenként vittük be a kontingenciatáblázatokba az egyes függő változók, és az életkor és a nem mellé, mint negyedik dimenziót. (Ötdimenziós elemzéssel is megpróbálkoztunk, de ahhoz már nem volt minden kategóriában megfelelő elemszámú mintánk. Ezért most első áttekintésként csak a négydimenziós kontingenciatáblázatokra vonatkozó eredményeket közöljük.)

A hierarchikus loglineáris modellel kapott eredmények azt mutatják, hogy a fentiek szerint képezett négydimenziós kontingenciatáblázatokban a cellagyakoriságokat a legtöbb esetben már három dimenzió is — statisztikailag elegendő pontossággal — magyarázza. A negyedrendű interakciók általában már nem voltak szignifikánsak. Ez azt jelenti, hogy az adott változókból nem érdemes ötdimenziós kontingenciatáblázatokat készíteni. Az elemzések elmélyítése inkább a változók finomításától várható; pl. a változókat folytonosként kezelő logisztikus regressziós modell alkalmazásától. (Ezt a modellt az előzetes feldolgozások eredményeire támaszkodva fogjuk alkalmazni.) A "backward" eljárás a különböző független változók mellett kissé eltérő modelleket talált "legjobbnak" abban az értelemben, hogy hányadrendű és milyen interakciók szignifikánsak még az adott változókomplexum vonatkozásában.

A számítógépes elemzés "backward" logikájával ellentétben az eredményeket most a tanulmányunk bevezetőjében vázolt "elemzési stratégiá"-nak megfelelő logikával ismertetjük.

Először azt mutatjuk be, hogy az egészségi állapot megítélésére választott függő változókban (mint az önértékelés, az ellátás igénybevétele és a tevékenységkorlátozottság) milyen különbségek vannak a férfak és a nők között; majd lépésenként próbáljuk felfedni, hogy a különbségekért mennyiben felelősek az egyes független változók, illetve a köztük levő kölcsönhatások (interakciók).

Mindhárom egészségi állapot indikátor azt mutatja, hogy a férfiak "egészségesebbek" mint a nők. Saját megítélésük szerint a férfiak 64,3%-ának, míg a nők 53,0%-ának jó, ill. kitűnő az egészségi állapota. Az arányok közti különbség statisztikailag jelentős. Az irodalmi adatokkal egyezően a nők gyakrabban veszik igénybe az ellátást; 57,1%-uk évente legalább négyszer. A férfiaknál ez az arány 40,6%. A tevékenységkorlátozott napok számában kisebb az eltérés. A nők 49,3%-a, a férfiak 44,6%-a

nyilatkozott úgy, hogy egészségi állapota miatt az utóbbi évben legalább 30 napon át nem tudta ellátni munkáját. Statisztikailag ez a különbség is szignifikáns.

Az első kérdés az, hogy az életkor mint az egészségi állapotot befolyásoló inherens demográfiai faktor milyen szerepet játszik e különbségek magyarázatában? A fiatalok (< 40 éves) és az idősek (≥ 40 éves) egészségi állapota között a vizsgált tényezők vonatkozásában a legnagyobb különbség az önértékelésben van. A 40 év felettieknél a negatív önértékelés gyakorisága az "odds ratio" szerint 3,14-szer nagyobb, mint a 40 év alattiaknál. (Ez a fiatalok és az idősek között — a negatív önértékelés gyakoriságában 27,3%-os! különbséget jelent.)

Az ellátás igénybevétele alapján már kisebb a differencia, csupán másfélszeres (OR = 1,50), ami 10,0%-os különbséget jelent. Érdekes módon a tevékenységkorlátozott napok számában nincs jelentős eltérés a fiatalok és az idősek között. (A fiatalok 45,9, az idősek 48,5%-a volt az év folyamán legalább 30 napig tevékenységében korlátozott.)

Tekintve, hogy a férfiak és a nők átlagéletkora és életkor szerinti megoszlása a vizsgált mintában gyakorlatilag azonos (a különbség statisztikailag nem szignifikáns) a nemek közti eltérő egészségi állapot nem magyarázható az életkor hatásával. Ez természetesen még nem jelenti azt, hogy az életkor ne módosíthatná a különbséget egyes társadalmi, demográfiai rétegeken belül. S mivel az életkor és pl. az önértékelés erősen asszociál, már az egyes rétegeken belüli kismértékben eltérő életkormegoszlás is jelentősen zavarhatja, sőt felismerhetetlenné teheti más tényezők hatását. Ezért feltétlenül szükséges, hogy az életkor a loglineáris modellekben szerepeljen.

A loglineáris modellel kapott eredmények bemutatásához a következő jelöléseket fogjuk alkalmazni: önértékelés = Ö; igénybevétel = I; tevékenységkorlátozottság = T; kor = K; társadalmi státusz = S; családi állapot = CS; gyermekszám = GY; településtípus (lakóhely) = L.

Társadalmi státusz — egészségi állapot

A három függő változónak megfelelően három modellt elemeztünk:

Ö * K * N * S
I * K * N * S
T * K * N * S.

Negyedrendű interakció csupán az igénybevétel esetén lépett fel. A "backward hierarchikus loglineáris" módszerrel nyert eredmények szerint a legjobb modellek a következők:

Ö * K, Ö * N, Ö * S, K * N * S (chi^2 = 11,04; df = 10; P = 0,354)
I * K * N * S (teljes modell, tehát P = 1,000)
T * N * S, K * N * S (chi^2 = 8,32; df = 8; P = 0,4020).

Terjedelmi korlátok miatt a becsült modellparaméterek értékeit nem közöljük. Arra a kérdésre, hogy a férfiak és a nők egészségi állapota közti különbséget hogyan módosítja a társadalmi státusz skáláján elfoglalt hely, az OR-k alapján kísérelünk meg választ adni.

A 3. táblázat az egészségüket pozitívan értékelők arányát mutatja a két korcsoportban státuszkategóriánként, külön a férfiak és külön a nők körében. Az OR-k

értéke és statisztikai vizsgálatának eredménye alapján következtethetünk arra, hogy van-e és ha igen, milyen mértékű a nemek közti differencia az egészségi állapot önértékelésében (3. táblázat). A 4. és 5. táblázatok ugyanilyen felépítésűek, csak a 4. táblázatban az önértékelés helyett az igénybevétel (< 4, ≥ 4); az 5. táblázatban pedig a tevékenységkorlátozottság (< 30 nap, ≥ 30 nap) szerepel (4., 5. táblázatok).

3. Önértékelés — társadalmi státusz
Self evaluation — social status

Társadalmi státusz	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		inkább jó	inkább rossz			inkább jó	inkább rossz		
Szakképzetlen fizikai	Férfi	71,6	28,4	2,13	0,0000	43,6	56,4	2,06	0,0000
	Nő	54,2	45,8			27,2	72,8		
Szakképzett fizikai	Férfi	76,5	23,5	1,72	0,0011	47,3	52,7	1,68	0,0101
	Nő	65,4	34,6			34,8	65,2		
Nem diplomás szellemi	Férfi	79,6	20,4	1,46	0,1751	60,8	39,2	1,44	0,1488
	Nő	72,7	27,3			51,9	48,1		
Diplomás szellemi	Férfi	80,2	19,8	1,25	0,5047	61,1	38,9	0,91	0,7909
	Nő	76,5	23,5			63,3	36,7		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,74	0,0000			1,65	0,0000

A 3. táblázat alapján úgy tűnik, hogy az adott módon képezett társadalmi státusz hierarchia mentén a nemek közti egészségi állapotbeli differencia a hierarchia magasabb szintjei felé haladva egyre csökken, sőt a két felső kategóriában teljesen eltűnik. Ez a tendencia mindkét korcsoportban megfigyelhető.

A *Mantel-Haenszel-féle* súlyozott "odds ratio" a fiatalok mintájában 1,74; s ez pozitív irányba tér el a nyers "odds ratio"-hoz képest, amelynek értéke 1,64. Az idősebbeknél ugyanakkor az eltérés éppen ellenkező irányú. Ezért fontos, hogy nemenként és a súlyozott "odds ratio"-k alapján vonjunk le következtetéseket a társadalmi státusz hatására vonatkozóan. A teljes mintában az 1,60-as "odds ratio" alapján ugyanis alábecsülnénk a státusz jelentőségét, hiszen mindkét nemben az asszociáció erősebb; mértéke a súlyozott "odds ratio" alapján a fiataloknál 1,74; az idősebbeknél 1,65. (Természetesen erre számítottunk, hiszen a loglineáris modell eredménye már jelezte, hogy a kor, a nem és a társadalmi státusz között interakció van.)

Az egészségügyi ellátás igénybevétele szerinti férfi-nő különbség (lásd 4. táblázat) szintén nem független a státusztól. A fiatalok csoportjában mindegyik OR statisztikailag szignifikáns asszociációt mutat az igénybevétel és a nemek között, azonban míg az önértékelés alapján az adminisztratív dolgozók, illetve értelmiségi férfiak és nők között nincs különbség, addig az igénybevétel szempontjából ebben a két státuszcsoportban van a két nem között a legnagyobb differencia. Pl. a felsőfokú végzettség nélküli adminisztratív dolgozó (< 40 éves) férfiak 20,4%-ának, a nők 27,3%-ának "inkább negatív" az önértékelése; az egészségügyi ellátást gyakran igénybevevők aránya ugyanebben a két csoportban: 24,5%, illetve 54,5%. Ugyanak-

kor az idősebb korosztályban ebben a két státuszkategóriában egyáltalán nincs különbség a férfiak és a nők között sem az önértékelést, sem az ellátás igénybevételét illetően. Mindkét életkori csoportban igen jelentős ugyanakkor a férfiak és a nők közötti differencia a szakképzetlen fizikai dolgozók körében, de a szakképzett fizikaiaknál is szignifikáns az "odds ratio".

4. Az ellátás igénybevétele — társadalmi státusz
Use of services — social status

Társadalmi státusz	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Szakképzetlen fizikai	Férfi	68,7	31,3	2,57	0,0000	49,8	50,2	2,02	0,0001
	Nő	46,1	53,9			32,9	67,1		
Szakképzett fizikai	Férfi	59,7	40,3	1,79	0,0001	52,7	47,3	1,81	0,0028
	Nő	45,2	54,8			38,1	61,9		
Nem diplomás szellemi	Férfi	75,5	24,5	3,70	0,0000	57,8	42,2	1,48	0,1141
	Nő	45,5	54,5			48,1	51,9		
Diplomás szellemi	Férfi	75,2	24,8	3,31	0,0000	47,8	52,2	0,69	0,2740
	Nő	47,9	52,1			57,1	42,9		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				2,41	0,0000			1,64	0,0000

A tevékenységkorlátozottság szerint csupán az idősebbek csoportjában a szakképzetlen fizikai és az adminisztratív dolgozók körében mutatható ki jelentős különbség a férfiak és a nők között. Itt is, mint az előbbi függő változók esetében, a férfiak előnyére (5. táblázat).

5. Tevékenységkorlátozottság — társadalmi státusz
Limitations of activity — social status

Társadalmi státusz	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Szakképzetlen fizikai	Férfi	53,9	46,1	1,22	0,2556	52,1	47,9	1,59	0,0067
	Nő	48,9	51,1			40,6	59,4		
Szakképzett fizikai	Férfi	50,0	50,0	0,85	0,2893	52,4	47,6	1,20	0,3453
	Nő	54,0	46,0			47,7	52,3		
Nem diplomás szellemi	Férfi	64,3	35,7	1,42	0,1404	69,6	30,4	1,94	0,0105
	Nő	55,8	44,2			54,1	45,9		
Diplomás szellemi	Férfi	67,3	32,7	1,44	0,1937	64,6	35,4	0,97	0,9313
	Nő	58,8	41,2			65,3	34,7		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,10	0,3334			1,44	0,0010

Családi állapot — egészségi állapot

A következő modelleket vizsgáltuk a hierarchikus loglineáris elemzés módszerével:

Ö * K * N * CS
I * K * N * CS
T * K * N * CS.

A kontingenciatáblák cellagyakoriságait még statisztikailag elegendő pontossággal leírják a következő modellek:

Ö * K, Ö * CS, K * N, K * CS, N * CS (chi^2 = 13,61; df = 9; P = 0,137)
I * K * N, K * CS, N * CS (chi^2 = 11,90; df = 10; P = 0,292)
T * K * N, K * CS, N * CS (chi^2 = 13,73; df = 10; P = 0,186).

Alapkérdésünk (a nemek közti differenciákat befolyásoló tényezők) szempontjából azt érdemes megjegyezni, hogy az önértékelés esetén már harmadrendű interakciókat nem tartalmaz a modell, míg az igénybevétel és a tevékenységkorlátozottság mellett igen.

A három függő változóhoz tartozó "odds ratio"-kat és statisztikai jellemzőiket a 6., 7. és 8. táblázatok tartalmazzák (6., 7., 8. táblázat). Az adatok önmagukért beszélnek. Csupán azt emeljük ki, hogy a családi állapot az önértékelés vonatkozásában befolyásolja a legerősebben a férf-nő differenciát. (Itt a legjelentősebbek a nyers OR-k és a súlyozott OR-k közti differenciák.)

6. Önértékelés — családi állapot
Self evaluation — marital status

Családi állapot	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		inkább jó	inkább rossz			inkább jó	inkább rossz		
Nem volt házas	Férfi	76,2	23,8	1,04	0,8661	60,6	39,4	3,85	0,0123
	Nő	75,5	24,5			28,6	71,4		
Házas	Férfi	76,4	23,6	1,76	0,0000	51,2	48,8	1,65	0,0000
	Nő	64,8	35,2			38,8	61,2		
Volt házas	Férfi	65,6	34,4	1,34	0,4824	37,0	63,0	1,27	0,4100
	Nő	58,7	41,3			31,5	68,5		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,55	0,0000			1,65	0,0000

7. Az ellátás igénybevétele — családi állapot
Use of services — marital status

Családi állapot	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Nem volt házas	Férfi	67,4	32,6	2,26	0,0001	57,6	42,4	2,87	0,0470
	Nő	47,8	52,2			32,1	67,9		
Házas	Férfi	64,7	35,3	2,32	0,0000	51,5	48,5	1,58	0,0001
	Nő	44,2	55,8			40,2	59,8		
Volt házas	Férfi	65,6	34,4	1,62	0,2484	52,1	47,9	1,90	0,0224
	Nő	54,1	45,9			36,3	63,7		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				2,26	0,0000			1,66	0,0000

8. Tevékenységkorlátozottság — családi állapot
Limitations of activity — marital status

Családi állapot	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Nem volt házas	Férfi	56,4	43,6	1,34	0,1393	72,7	27,3	4,12	0,0085
	Nő	49,1	50,9			39,3	60,7		
Házas	Férfi	53,9	46,1	0,97	0,7786	56,5	43,5	1,45	0,0012
	Nő	54,7	45,3			47,2	52,8		
Volt házas	Férfi	50,0	50,0	0,85	0,6807	49,3	50,7	1,12	0,6800
	Nő	54,1	45,9			46,4	53,6		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,03	0,7529			1,46	0,0004

Gyermekszám — egészségi állapot

A hierarchikus loglineáris elemzés kiinduló modelljei a következők voltak:

Ö * K * N * GY
I * K * N * GY
T * K * N * GY.

A "backward" módszerrel nyert "legjobb" modellek:

Ö * K * N * GY, K * N * GY, Ö * N (chi^2 = 4,97; df = 7; P = 0,664)
I * K * N, I * K * GY, K * N * GY (chi^2 = 1,50; df = 6; P = 0,959)
T * K * N, K * N * GY (chi^2 = 14,27; df = 12; P = 0,284).

A kor — nem — gyerekszám interakció mindhárom modellben szerepel. A különféle harmadrendű interakciók jelenléte arra utal, hogy a gyerekszám bonyolult módon függ össze az egészségi állapottal. Hatása eltérő nem és korcsoportonként. Az "odds ratio"-k szerint a férf-nő közti különbség a "3-nál kevesebb", illetve "legalább három gyereke van" kategóriák között a legnagyobb. Érdekes módon a legalább háromgyermekesek körében mindhárom függő változóra vonatkozóan és mindkét korcsoportban eltűnik a férfi-nő különbség (9., 10., 11. táblázat).

9. Önértékelés — gyermekszám
Self evaluation — number of children

Gyermekszám	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		inkább jó	inkább rossz			inkább jó	inkább rossz		
0	Férfi	77,0	23,0	1,43	0,0544	45,0	55,0	1,84	0,0001
	Nő	70,1	29,9			30,9	69,1		
1	Férfi	79,3	20,7	2,02	0,0009	49,0	51,0	1,67	0,0107
	Nő	65,4	34,6			36,6	63,4		
2	Férfi	74,2	25,8	1,54	0,0115	57,0	43,0	1,24	0,3008
	Nő	65,1	34,9			51,6	48,4		
3	Férfi	61,9	38,1	1,40	0,4203	61,1	38,9	2,79	0,0537
	Nő	53,7	46,3			36,0	64,0		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,60	0,0000			1,65	0,0000

10. Az ellátás igénybevétele — gyermekszám
Use of services — number of children

Gyermekszám	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
0	Férfi	66,5	33,5	2,44	0,0000	48,3	51,7	1,61	0,0023
	Nő	44,8	55,2			36,7	63,3		
1	Férfi	68,2	31,8	2,47	0,0001	50,0	50,0	1,77	0,0043
	Nő	46,4	53,6			36,1	63,9		
2	Férfi	63,4	36,6	2,01	0,0000	58,9	41,1	1,53	0,0454
	Nő	46,3	53,7			48,4	51,6		
3	Férfi	59,5	40,5	1,84	0,1426	50,0	50,0	1,50	0,4408
	Nő	44,4	55,6			40,0	60,0		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				2,25	0,0000			1,63	0,0000

11. Tevékenységkorlátozottság — gyermekszám
Limitations of activity — number of children

Gyermekszám	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
0	Férfi	56,2	43,8	1,50	0,0137	54,3	45,7	1,41	0,0267
	Nő	46,1	53,9			45,7	54,3		
1	Férfi	52,0	48,0	0,80	0,2196	57,1	42,9	1,60	0,0173
	Nő	57,6	42,4			45,4	54,6		
2	Férfi	53,0	47,0	0,89	0,4349	59,9	40,1	1,51	0,0512
	Nő	56,0	44,0			49,7	50,3		
3	Férfi	61,9	38,1	1,63	0,2446	52,8	47,2	0,88	0,8038
	Nő	50,0	50,0			56,0	44,0		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,06	0,5983			1,46	0,0003

Településtípus — egészségi állapot

A vizsgált modellek a következők voltak:

Ö * K * N * L
I * K * N * L
T * K * N * L.

A "backward" módszerrel nyert "legjobb" modellek:

Ö * N * L, K * N, Ö * K (chi^2 = 3,44; df = 5; P = 0,632)
I * K * N, I * N * L, K * L (chi^2 = 2,27; df = 3; P = 0,517)
T * K * N, K * L (chi^2 = 5,95; df = 6; P = 0,429).

A lakóhely típusa nagymértékben módosítja a férfiak-nők egészségi állapota közti különbséget. A falvakban általában nagyobbak az eltérések, mint a városokban. Az önértékelés és az igénybevétel szempontjából mindkét korcsoportban, míg a tevékenységkorlátozottság szempontjából csak az idősebbek csoportjában (12., 13., 14. táblázatok).

Az itt bemutatott előzetes elemzések eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy mindegyik általunk vizsgált társadalmi-demográfiai tényezőnek van szerepe a férfiak és a nők egészségi állapota közt fennálló különbségek magyarázatában. Az egészségi állapot különböző dimenziói (önértékelés, igénybevétel, tevékenységkorlátozottság) mentén azonban nem azonos sem a különbségek mértéke, sem pedig a különböző társadalmi-demográfiai tényezők szerepe.

12. Önértékelés — településtípus
Self evaluation — settlement type

Településtípus	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az egészségi állapot értékelése (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		inkább jó	inkább rossz			inkább jó	inkább rossz		
Város	Férfi	75,2	24,8	1,45	0,0027	49,2	50,8	1,45	0,0034
	Nő	67,7	32,3			40,0	60,0		
Falu	Férfi	77,5	22,5	2,19	0,0000	52,2	47,8	2,45	0,0000
	Nő	61,1	38,9			30,8	69,2		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,64	0,0000			1,72	0,0000

13. Az ellátás igénybevétele — településtípus
Use of services — settlement type

Településtípus	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Az ellátás igénybevétele (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Város	Férfi	64,7	35,3	2,04	0,0000	48,6	51,4	1,38	0,0108
	Nő	47,3	52,7			40,6	59,4		
Falu	Férfi	67,5	32,5	2,82	0,0000	58,2	41,8	2,47	0,0000
	Nő	42,4	57,6			36,1	63,9		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				2,25	0,0000			1,68	0,0000

14. Tevékenységkorlátozottság — településtípus
Limitations of activity — settlement type

Településtípus	Nem	Fiatalok (<40 évesek)				Idősek (≥40 évesek)			
		Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)	Tevékenységkorlátozottság (%)		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
		alacsony	magas			alacsony	magas		
Város	Férfi	54,6	45,4	0,97	0,8083	56,5	43,5	1,39	0,0089
	Nő	55,3	44,7			48,2	51,8		
Falu	Férfi	54,3	45,7	1,20	0,2812	56,6	43,4	1,66	0,0041
	Nő	49,8	50,2			44,0	56,0		
Mantel—Haenszel súlyozott érték				1,04	0,7287			1,48	0,0002

Az önértékelés, illetve a tevékenységkorlátozottság és az igénybevétel közti kapcsolat

Nem és korcsoporton belül megvizsgáltuk, hogy hogyan befolyásolja az egészségügyi ellátás igénybevételét az önértékelés valamint a tevékenységkorlátozottság (15., 16. táblázat).

15. Az önértékelés kapcsolata az igénybevétellel
Relationship between self evaluation and use of services

Nem	Kor (év)	Önértékelés	Igénybevétel		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
			alacsony	magas		
Férfi	Fiatal (< 40)	Inkább jó	70,2	29,8	2,27	0,0000
		Inkább rossz	50,9	49,1		
	Idős (≥40)	Inkább jó	69,7	30,3	4,51	0,0000
		Inkább rossz	33,8	66,2		
Nő	Fiatal (< 40)	Inkább jó	53,8	46,2	2,63	0,0000
		Inkább rossz	30,7	69,3		
	Idős (≥40)	Inkább jó	59,4	40,6	3,93	0,0000
		Inkább rossz	27,1	72,9		

16. A tevékenységkorlátozottság kapcsolata az igénybevétellel
Relationship between limitations of activity and use of services

Nem	Kor (év)	Tevékenységkorlátozottság	Igénybevétel		Odds ratio	Szignifikancia szint (P)
			alacsony	magas		
Férfi	Fiatal (< 40)	Alacsony	87,7	12,3	11,07	0,0000
		Magas	39,1	60,9		
	Idős (≥40)	Alacsony	72,9	27,1	8,29	0,0000
		Magas	24,5	75,5		
Nő	Fiatal (< 40)	Alacsony	62,5	37,5	4,60	0,0000
		Magas	26,6	73,4		
	Idős (≥40)	Alacsony	60,3	39,7	5,96	0,0000
		Magas	20,3	79,7		

Mindegyik csoportban, mint ahogy ez várható is, (a chi^2 próba szerint) igen erős kapcsolat van e változók között. Az asszociáció mértékének megállapítására ismét az "odds ratio"-k értékét vettük alapul. Ezek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

— Az önértékelés és az ellátás igénybevétele között általában gyengébb asszociáció van, mint a tevékenységkorlátozottság és az ellátás igénybevétele között.

— A férfiaknál és a nőknél is a 40 év felettiek csoportjában nagyobb az esély arra, hogy az önmaguk egészségét inkább negatívan megítélők az ellátást igénybe veszik, mint a fiatalok csoportjában.
— A tevékenységkorlátozottság és az ellátás igénybevétele között a legerősebb asszociáció (OR = 11,07 (7,83 < OR < 15,67)) a 40 év alatti férfiak körében figyelhető meg; de a 39 év feletti férfaknál is lényegesen erősebb ez, mint a nőknél.

Összefoglalás

Az előzetes elemzésben szereplő változók viszonylag kis száma, az elemzés módja eleve behatárolja az eredményekből levonható következtetéseket. Annyit azonban már ebben a feldolgozási fázisban is megállapíthatunk, hogy az egészségi állapot jellemzésére kiválasztott mindhárom függő változó esetében a nem hatása nagyon jelentős. A nők negatívabban értékelik egészségüket, több tevékenységkorlátozott napról és gyakoribb orvoshoz fordulásról számolnak be, mint a férfiak.

Az életkor leginkább az önértékelést, majd az orvoshoz fordulást befolyásolja.

Figyelemre méltó, hogy a társadalmi státuszhierarchia magasabb szintjein az egészségi állapot önértékelésében a nemek közötti különbség csökken, sőt a két felső kategóriában mindkét korcsoportban eltűnik. Az orvoshoz fordulást illetően ez a tendencia a fiataloknál megfordul, az idősebbeknél nem. A fizikai munkát végzőknél mindkét életkori csoportban jelentős a nemek közötti eltérés. A tevékenységkorlátozottságot a státusz differencáltan befolyásolja. A családi állapot leginkább az önértékelés nemek szerinti eltéréseire hat. A gyermekszámnak az egészségi állapottal való összefüggése jelentős, de a nem és a kor szerint heterogén képet mutat. A falusi lakosok körében a férfiak és a nők egészségi állapota között lényegesen nagyobbak az eltérések, mint a városi lakosoknál.

A két korcsoportnál az önértékelés és az igénybevétel közti eltérések arra utalnak, hogy az önértékelés prediktív ereje az idősebbeknél nagyobb, mint a fiatalok körében.

IRODALOMJEGYZÉK

(1) A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon 1945—1985. I. KSH kiadvány, 1988. Az elemzést *Józan Péter* készítette.
(2) *Klinger András*: "A halandóság társadalmi foglalkozási különbségei Magyarországon." Demográfia. 1987. 2—3. sz. 240—257.
(3) *Kamarás Ferenc*: "Ifjúság és népesedés." (Kézirat.) Budapest, 1987. 1—45.
(4) *Losonci Ágnes*: "Ártó-védő társadalom." Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1989.
(5) *Szalai Júlia*: "Az egészségügy betegségei." Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1986.
(6) *Tahin Tamás* (szerk.): "A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése." Társadalomtudományi Intézet kiadványa. Budapest, 1986.
(7) *Tahin Tamás*: "A fiatalok egészségi állapotának és biológiai fejlődésének társadalmi tényezői." Társadalomtudományi Közlemények. 1986. 3. sz. 330—347.

(8) *Pauka Tibor*: "A fiatalok megbetegedési viszonyainak mai jellemzői országos morbiditási vizsgálatok alapján." In: A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése. I. m. 45—63.
(9) *Pörczi József—Kóczán György—Kállai János—Vadas Gyula*: "A többboldalúan hátrányos helyzet hatásai az ifjúkorban." In: A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése. I. m. 123—146.
(10) *Vukovich György*: "Népesedési helyzetünk nemzetközi megközelítésben." Magyar Tudomány. 1987. 7—8. sz. 529—544.
(11) *Tahin Tamás*: "A nemek különbségei a halandóságban." Tények és elméletek. (Kézirat.) Pécs, 1991. 1—85.
(12) *Nathanson, Constance A.*: "Sex Differences in Mortality." In: Annual Review of Sociology. Vol. 10. Edited by *R.M. Turner* and *J.F. Short*. Palo Alto: Annual Reviews, Inc. 1984. 191—213.
(13) *Verbrugge, Lois M.*: "Gender and Health: An Update on Hypotheses and Evidence." Journal of Health and Social Behavior. 1985. 26. 156—182.
(14) *Mechanic, David*: "The Concept of Illness Behavior." Journal of Chronic Diseases. 1962. 15. 189—194.
Mechanic, David: "Sex, Illness Behavior and the Use of Health Services." Social Science and Medicine. 12.B. 207—214.
Mechanic, David: "Medical Sociology." 2nd Ed. New York: Free Press. 1978.
(15) *Cleary, Paul D.—Mechanic, David*: "Sex Differences in Psychological Distress among Married People." Journal of Health and Social Behavior. 1983. 24. 111—121.
Cleary, Paul D.—Mechanic, David—Greenly, James R.: "Sex Differences in Medical Care Utilization: An Empirical Investigation." Journal of Health and Social Behavior. 1982. 23. 106—119.
(16) *Verbrugge, Lois M.*: "Unveiling Higher Morbidity for Men: The Story." In: Social Structures and Human Lives. 1988. Vol. I. Social Change and Life Course, edited by *M.W. Riley*. Newbury Park, CA: Sage, 138—160.
(17) *Vastagné Meleg Csilla—Schadt Györgyné*: "A köznevelési és az egészségügyi rendszer szerepe az egészségkultúra alakulásában." In: "A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése." I. m. 197—209.
(18) *Tahin, T.*: "Social Factors Influencing Health Behavior and Medical Care of Young People in Pecs. III. Annual Healthy Cities Symposium. Zagreb. 1988. In: Case Study Pack.
(19) *Lampek, K.—Tahin, T.—Kóczán, G.—Pörczi, J.— Csanaky, A.*: "Alcohol Consumption among Young People in Hungary." 34th International Conference on the Prevention and Treatment of Alcoholism. ICAA. Paris. 1989.
(20) *Tahin Tamás*: "Egészség és társadalom." Társadalmi Szemle. 1980. 35. 3. sz. 77—86.
(21) *Tahin Tamás—Jeges Sára*: "A fiatal dolgozók alkoholfogyasztásának jellemzői." In: V. Ergonómiai Konferencia II. kötet. Budapest. 1986. 245—253.
(22) *Füzesi Zsuzsa—Tistyán László—Tahin Tamás*: "Egészségesnek maradni: lehetőség vagy utópia?" Egészségnevelés. 1990. 31. 15—16.
(23) *Laki László—Tahin Tamás—Füzesi Zsuzsa*: "Impact of Social Factors on Health Status in Hungary." In: Proceeding of the Symposium on Occupational and Environmental Health during Societal Transition in Eastern Europe. 1990. 25—27.

(24) *Verbrugge, Lois M.*: "Female Illness Rates and Illness Behavior: Testing Hypotheses about Sex Differences in Health." Women and Health. 1979. 4. 61—79.
(25) *Tahin, T.—Csanaky, A—Tistyán, L.—Jeges, S.—Pörczi, J.*: "Sex Differences in Health." 2nd Alpe-Adria Symposium on Psychology. Trieste. 1991. Poster. (Abstract).
(26) *Jeges, S.—Tahin, T.—Csanaky, A.—Tistyán, L.*: "Sex Differences in the Use of Medical Care." 2nd Alpe-Adria Symposium on Psychology. Trieste. 1991. Poster. (Abstract).
(27) *Verbrugge, Lois M.*: "The Twain Meet: Empirical Explanations of Sex Differences in Health and Mortality." Journal of Health and Social Behavior. 1989. 30. 282—304.
(28) *Tistyán László*: "Pécs város ökológiai szerkezete." (Kézirat) Pécs, 1985. 1—70.
(29) *Maddox, George, L.—Douglass, Elisabeth B.*: "Self-Assesment of Health: A Longitudinal Study of Elderly Subjects." Journal of Health and Social Behavior. 1973. 14. 87—93.
(30) *Mossey, Jana M.—Shapiro, Evelyn*: "Self-Rated Health: A Predictor of Mortality among Elderly." American Journal of Public Health. 1982. 72. 800—808.
(31) *Okun, Morris—George, Linda*: "Physician and Self Ratings Health, Neuroticism and Subjective Well-Being among Men and Women." Personality and Individual Differences. 1984. 5. 533—539.
(32) *Jemmot, John B.—Locke, Steven E.*: "Psychological Factors, Immunologic Meditation, and Susceptibility to Disease: How Much Do We Know?" Psychological Bulletin 1984. 95. 75—108.
(33) *Sellye, Hans*: "History and Present Status of the Stress Concept." In: Stress and Coping: An Antology, edited by *R.S. Lazarus* and *A. Monat*. New York: Columbia University Press. 1985. 17—29.
(34) *Waldron, Ingrid*: "Sex Differences in Illness Incidence, Prognosis and Mortality: Issues and Evidence." Social Science and Medicine. 1983. 17. 1107—1123.
(35) *Eisenberg, John M.*: "Sociological Influences on Decision Making by Clinicians". Annals of Internal Medicine. 1979. 90. 957—964.
Eisenberg, John M.: "Doctors' Decisions and the Cost of Medical Care." Ann Arbor: Health Administration Press. 1986.
(36) *Kaplan, George A.—Camacho, Terry*: "Perceived Health and Mortality: A Nine-Year Follow-up the Human Population Laboratory Cohort." American Journal of Epidemiology. 1983. 117. 292—304.
(37) *Idler, Ellen—Kasl, Stanislav V.—Lemke, John*: "Self-Evaluated Health and Mortality among Elderly in New Haven, Connecticut, and Iowa and Washington Communities, Iowa, 1982—1986." American Journal of Epidemiology. 1990. 131. 91—104.
(38) *Bird, Chloe E.—Fremont, Allen M.*: "Gender, Time Use, and Health." Journal of Health and Social Behavior. 1991. 32. 114—129.
(39) *Ware, John E.*: "The Assesment of Health Status." In: Applications of Social Science to Clinical Medicine and Health Policy. Edited by *L.H. Aiken* and *D. Mechanic*. Rutgers University Press. New Brunswik, New Jersey. 1986. 204—228.
(40) *Verbrugge, Lois M.*: "Health Diaries." Medical Care. 1980. 18. 73—95.
Verbrugge, Lois M.: "Health Diaries — Problems and Solutions in Study Design." In: Health Survey Research Methods, edited by *C.F. Cannel* and *R.M.*

Groves, Research Proceedings Series. DHHS Publ. No(PHS) 84—3346. Rockville, MD: National Center for Health Services Research. 1984. 171—192.
(41) *Füzesi Zsuzsanna—Tahin Tamás—Jeges Sára*: "A fiatalok egészségi állapota és orvoshoz fordulása az üzemi és a körzeti orvosi dokumentumok alapján." In: A fiatalok egészségi állapota és biológiai fejlődése. I. m. 169—196.
(42) *Jeges Sára*: "Egészségügyi szakdolgozók mobilitásának szociológiai vizsgálata többváltozós módszerekkel." (Kandidátusi értekezés. 1982.)
(43) *Bishop, Y.M.M.—Fienderg, S.E.—Holland, P.W.*: Discrete multivariate analysis: theory and practice. MIT Press, Cambridge (Mass.) 1975.

Tárgyszavak:

Morbiditás
Egészségügyi helyzet

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL FACTORS INFLUENCING HEALTH STATUS AND THE LIKELIHOOD OF MEDICAL CONSULTATIONS

Summary

This is a preliminary study with the aim of revealing the factors influencing health differentials and the likelihood of consulting a medical doctor among working age men and women living in various settlements. The first part of the study deals with the theoretical model of the empirical research, with the research plans, with the methodology of the research and with the plan of data analysis. The second part presents the variables, the method and the results of the analysis.

The survey covered a random sample of the population of urban and rural settlements, and was carried out by filling out questionnaires. The analysis concentrated on the data of persons in the 20—59 age bracket (3408 persons: 1649 men and 1759 women). From among the numerous dependent variables of health and behaviour concerning health the following three were considered: *1.* Self evaluation of health status; *2.* Number of days in the last 12 months during which the person was limited in his activities due to disease or injury; *3.* Number of medical consultations due to the persons own health problems during the last year. From among the equally numerous independent variables the following were retained: sex, age, marital status, number of children in the family, social status and place of residence. Both the dependent and the independent variables were considered as categoric variables. The method of analysis was the backward procedure of the hierarchical loglinear model.

The relatively small number of variables and the method of analysis limited the conclusions that could be drawn from the results. We found, however, even at this early stage of data processing that the role of sex is significant in the case of all three dependent variables selected to describe the health status. Women had a more negative evaluation of their own health, and reported more days when they were limited in their activities and more frequent medical consultations than men. Age influences first the self evaluation of the health status, and then the frequency of medical consultations. It is worth noting that at the higher levels of social hierarchy, the sex differentials in the self evaluation of the health status tend to decrease, and in the two highest categories disappear in both age groups. As concerns the frequency of medical

consultations, this tendency is reversed in the younger (below 40) age group and does not change in the older (over 40 years of age) group. The sex differentials are significant in both age groups among manual workers. The influence of social status on the limitation in activities is differentiated. Marital status mainly influences the sex differentials in self evaluation. The relationship between the number of children and the health status is significant, but is heterogeneous according to age and sex. The sex differentials in health status are more pronounced in the rural than in the urban population. The differences in the self evaluation and the frequency of medical consultations between the two age groups show that the predictive value of self evaluation is stronger in the older than in the younger population.

VÁNDORLÁSI EGYSÉGEK A PÁSZTÓRA KÖLTÖZŐK KÖRÉBEN[1]

ILLÉS SÁNDOR

A Pásztóra vándorlókat az elmúlt év nyár végén, ősz elején kérdőíves adatfelvétel segítségével vizsgáltuk meg.

A felvétel 1989. január 1.—1991. december 31. között az állandó jelleggel beköltözők teljes körét mérte fel. A bejelentkezés időpontjakor 14. életévüket betöltöttekről és idősebbekről készítettünk "Kérdőívet". Ezenkívül a 14 éven aluli, egyedül költözőkről is "Kérdőív" készült. Az utóbbi csoportnál a hozzátartozó segíthetett a válaszadásban. A 14 éven aluli nem egyedül költözőkről "Kiegészítő adatlapot" kellett kitölteni és csatolni a családfő "Kérdőívéhez".

A felmérés elsősorban három Magyarországon eddig tisztázatlan probléma megoldásához járulna hozzá.

— Az első probléma a vándorlási egységek definiálása és típusainak kialakítása. Ezt szeretném a dolgozatban bővebben kifejteni.
— A második probléma a vándorlási okok és célok rangsorának megállapítása.
— A harmadik probléma a vándorlási élettörténetekkel áll kapcsolatban. A megválaszolandó kérdés itt az, hogy különböző születési évjáratokhoz tartozó személyek mennyiszer, milyen jelleggel, mekkora időszakonként és milyen távolságok között változtatták lakóhelyüket. A vándorlástörténeteket ismerve lehetőség nyílik vándorlási valószínűségek kiszámítására és különböző vándorlási táblák kialakítására.

A fenti problémák megoldási kísérletei mellett még több érdekes jelenség is kihámozható a kérdőívekből: pl. vajon az iskolai végzettség és a vándorlási távolságok között létezik-e kapcsolat, és ha létezik, akkor milyen irányú; vagy az a jelenség, hogy a beköltözők alig vesznek részt a második és a harmadik gazdaságban.

A felvétel megfigyelési egysége az egyén volt.

Torzítások, torzulások származhatnak a megfigyeltek száma és a bejelentkezők száma közötti különbségből, a költözés és a kikérdezés közötti időszakok eltérő hosszából és mint szinte minden felvételnél, a kérdezettektől a kérdezőktől és magukból a kérdésekből is.

Közvetlen és közvetett, zárt és nyitott kérdések egyaránt találhatók a kérdőívben.

A "nehéz kérdéseket" — melyek esetemben a jövedelmekre vonatkoztak volna — elkerültem.

A Demográfiai Évkönyv szerint a három év folyamán 574 fő jelentette be magát állandó jelleggel Pásztóra. Az önkormányzati nyilvántartás archív állományában 504 személyről találtam "Személyi nyilvántartólapot". Ebből az államigazgatási mellékletekből ki tudtam írni a beköltöző nevét, születési helyét és idejét, családi állapotát, az előző állandó lakóhelyét, az új állandó lakóhelyét és a nyilvántartó lap kiállításának időpontját.

Az 574 és az 504 bejelentés közötti különbség — valamint az alább felsorolt csökkenések —, az alábbi tényezőkkel magyarázhatók:

1. A beköltözések és a beköltözők száma a három naptári év alatt nem azonos. A különbséget a mozgékony személyek többszöri költözései, és valamilyen vélt, vagy valós érdek miatti ki- és bejelentkezések okozták.
2. A bevándorló ténylegesen elköltözött Pásztóról.

[1]A tanulmány "A belső vándorlások okainak és a külső vándorlások népességi hatásainak vizsgálata" c. OTKA által anyagilag támogatott kutatás keretében készült. (Nyilvántartási szám: F 006915)

3. A beköltözés fiktív volt. (A bejelentkezést nem követte, vagy nem előzte meg beköltözés. A bejelentkező soha nem lakott a megadott lakcímen.)
4. A beköltöző meghalt.
5. Adminsztrációs hiba is előfordult.

A nyilvántartó lapok alapján az 504 esetből 244-ben kideríthető volt, hogy a 244 személyt különböző okok miatt nem kell kikérdeznem. A maradék 360 egyénről készült kérdőív, és ebből a kikérdezés során 267 személyről készült teljesen kitöltött "Kérdőív", vagy "Kiegészítő adatlap".

A felvétel egyik sikerének tartom azt a tényt, hogy válaszadás megtagadására nem került sor.

A "Kérdőív" 9—10. kérdéseivel (Egyedül költözött Pásztóra? és Kivel együtt költözött?) az együtt költöző személyek körét és típusait kívántam tisztázni. Az együtt költözőket vándorlási egységeknek neveztem el[2].

Az alábbi ábrák segítségével vizsgáljuk meg, milyen alapesetek létezhetnek a vándorlási egységekre vonatkozóan, ha figyelembe vesszük az el- és az odavándorlás helyén együtt élőket is. (Az ábrákból látható lesz, hogy az alapesetek kialakításában nincs jelentősége a vándorlási egység tagszámának.)

Ha egy személy költözik, akkor:

1. $o \rightarrow \odot$ $\quad o = \rightarrow \neq \odot$
2. $o \rightarrow \odot$ $\quad o \neq \rightarrow = \odot$
3. $o \rightarrow \odot$ $\quad o = \rightarrow = \odot$
4. $o \rightarrow \odot$ $\quad o \neq \rightarrow \neq \odot$

Ha két, vagy több személy költözik, akkor is:

1. $o \rightrightarrows \odot$ $\quad o = \rightrightarrows \neq \odot$
2. $o \rightrightarrows \odot$ $\quad o \neq \rightrightarrows = \odot$
3. $o \rightrightarrows \odot$ $\quad o = \rightrightarrows = \odot$
4. $o \rightrightarrows \odot$ $\quad o \neq \rightrightarrows \neq \odot$

Jelmagyarázat:
o Az elvándorlás helyén együtt lakók.
⊙ Az odavándorlás helyén együtt lakók.
→ A vándorlási egységek (A nyilak száma a vándorlási egység tagszámát jelöli.)

I. ábra

[2] *Vándorlási egységnek* tekintettem az elvándorlás helyének azonos lakcíméről az odavándorlás helyének azonos lakcímére — maximum 30 nap különbséggel — együtt költöző személyt, illetve személyek csoportját.

A vándorlási egység fejének (a családfő fogalmának analógiájára) a legidősebb aktív férfit, ennek hiányában a legidősebb aktív nőt, ezek hiányában a legidősebb inaktív férfit, vagy inaktív nőt, mindezek hiányában a legidősebb gyermeket.

Megjegyzés: A torzulások elkerülése miatt az állandó jelleggel költöző vándorlási egységbe beleértettem az állandó lakóhelyükre visszatérőket is. Pl. tegyük fel, hogy a Házaspár gyermek nélkül típusú vándorlási egység közül az elvándorlás helyén a férfi ideiglenes jelleggel tartózkodott, a feleség pedig állandó jelleggel. Együtt költöztek az odavándorlás helyére. Csak a feleségről készülhetett egyéni kérdőív, a férjéről nem, hiszen a férj visszatért állandó lakóhelyére, és nem állandó jelleggel költözött.

A vándorlási egységek fenti definíciója szerint a szétköltözők és összeköltözők nem tekinthetők vándorlási egységeknek, de alkotóelemeikre bontásukkal már a vándorlási egységek 4. alapesetét kapjuk meg.

Szétköltözők

Összeköltözők

Jelmagyarázat: Lásd az I. ábrán!

II. ábra

A Pásztóra vándorlók között találkoztam összeköltözőkkel, és a fenti módszerrel való felbontásukkal külön-külön tekintettem őket vándorlási egységeknek. A felvétel jellegéből adódóan teljes szétköltözési folyamatot nem ragadhattam meg, csak a szétköltözés egyes részelemeinek nyomaira bukkanhattam.

Három fő célom egyikeként arra a kérdésre szerettem volna választ kapni: vajon a vándorlási egységek típusai megragadhatók-e a családtípusokkal, a háztartástípusokkal, a család- és háztartástípusok valamilyen kombinációjával?

Az önkormányzati nyilvántartás és a próbafelvétel tapasztalatai alapján látható volt, hogy kizárólag a család fogalmát nem használhatom, mert ez nem tartalmazza az egyedül költözőket. A háztartás fogalom sem volt használható, hiszen háztartáson az együtt lakó személyek bizonyos körét értjük. Ugyanakkor a vándorlási egységek nem köthetők egy lakóhelyhez, hiszen definiálásuk a mozgásukra épül. Már nem laknak az elvándorlás helyén, és még nem laknak az odavándorlás helyén. E problémákkal számolva őszvér megoldás született. A "Kérdőív" 10. zárt kérdésének válaszaiban minden nagy valószínűséggel előforduló "családi-háztartási állást" figyelembe vettem. A feldolgozás során a háztartás keretébe illesztettem a családot azzal a kikötéssel, hogy a családfogalmat statisztikai értelmében használtam, a háztartást[3] viszont nem. E megoldással sikerült egyértelmű kategóriákat létrehoznom, és az átfedéseket elkerülnöm.

[3]Háztartáson az egy lakásban (lakrészben) együtt lakókat értem.

1. Vándorlási egységek "család- és háztartástípusok", valamint a vándorlási egység tagszáma szerint
Migrating units by "family and household types" and by the number of elements in the unit

Vándorlási egységek tagszáma	1	2	3	4	5	6	7	8—x	Összesen
I. Egy családból álló vándorlási egység									
1. Házaspáros családok gyermek nélkül[4]	—	21	—	—	—	—	—	—	21
2. Házaspáros családok gyermek nélkül, rokon és/vagy nem rokon személlyel[4]	—	—	1						1
3. Házaspáros családok gyermekkel[4]	—	—	26	13	5				44
4. Házaspáros családok gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel[4]	—	—	—						0
5. Anya gyermekkel	—	5	4						9
6. Anya gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—							0
7. Apa gyermekkel	—								0
8. Apa gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—							0
Együtt	—	26	31	13	5				75
II. Két családból álló vándorlási egység									
1. Egyenesági rokonsági kapcsolat	—	—	—	1					1
2. Oldalági rokonsági kapcsolat	—	—	—						0
3. Nem rokon családok	—	—	—						0
Együtt	—	—	—	1					1
III. Három és több családból álló vándorlási egység	—	—	—	—	—				0
(I+II+III) Család(ok)ból álló vándorlási egységek összesen	—	26	31	14	5				76
IV. Egyszemélyes vándorlási egység	66	—	—	—	—	—	—	—	66
V. Egyéb összetételű vándorlási egység	—	1							1
(IV+V) Nem családból álló vándorlási egységek összesen	66	1							67
(I+II+III+IV+V) Mindösszesen	66	27	31	14	5				143

[4]Élettársi kapcsolattal együtt.
A cellákban levő "—"-ek értelmezhetetlen helyzetet jeleznek.

Az adatok alapján levonandó következtetések helyes értelmezése céljából le szeretném szögezni, hogy a konklúziók kizárólag Pásztó viszonylatában a vizsgált időszakra érvényesek.

Az első táblából látható, hogy a vándorló egységek több mint fele (51,7%) Egy családból áll, kevesebb mint fele (46,2%) Egyszemélyes, egy-egy eset képviseli a Házaspáros család gyermek nélkül más személlyel, a Két családból álló vándorlási egységet és az Egyéb összetételű vándorló egységet[5]. Három és több családból álló vándorló egység nem fordult elő.

A fenti adatok alapján levonható az a következtetés, hogy a vándorló egység döntő mértékben egy családból, vagy egy személyből áll, ami igazolja a fentebbi öszvér megoldás jogosultságát.

A 75 db kizárólag Egy családból álló vándorlási egységek 59,5%-át Gyermekes, 28,4%-át Gyermek nélküli házaspárok, 12,2%-át pedig Anya gyermekkel típusok alkották. Az 1990. évi népszámlálás alapján az Egy családból álló háztartások megoszlásában hasonló arányokat találunk, tehát kijelenthető, hogy a fentebbi három típus közül egyik sem látszik mozgékonyabbnak a másik kettőhöz képest. Az viszont elmondható és lényeges is, hogy az Egy családból álló vándorlási egységeket szinte kizárólag szűk családmagok alkotják rokon és nem rokon személy nélkül.

A 66 db Egyszemélyes vándorlási egység az Összes vándorlási egység 46,2%-a. Ez az arány több mint kétszerese az Egyszemélyes háztartások összes háztartáson belüli arányának. Látszólag levonható lenne az a következtetés, hogy az egyedül, család nélkül élők, mozgékonyabbak az átlagnál. A következtetés mégsem helytálló, mivel a 66 fő közül csak négyen alkottak Egyszemélyes háztartást az elvándorlás helyén és ebből 3 fő lett újra Egyszemélyes háztartás Pásztón. A többi 62 fő családból és/vagy háztartásból szakadt ki és családba és/vagy háztartásba került be. A fenti konklúzió ellentéte látszik helyesnek, mely szerint az Egyszemélyes háztartások helyhez kötődő, nehezen mozduló háztartástípusok sorába tartoznak. Ennek okait szerintem az Egyszemélyes háztartások kialakulásának körülményeiben és a magyar népesség korösszetételében kell keresni.

A nagycsaládok felbomlása következményeként az idős szülő egyedül marad, és koránál fogva helyhez kötöttebb. A nők és férfiak születéskor — és más életkorokban is — várható átlagos élettartamában lévő jelentős különbségek következtében is növekszik az egyedül élő idős nők száma és aránya. A válások számának növekedése a házasodások és újraházasodások számának csökkenése is növeli az Egyszemélyes háztartások számát. Igaz, korösszetételük kedvezőbb, ezért valószínűleg mozgékonyabbak az idős emberekhez képest.

A második táblát a "Kérdőív" 25. kérdése (Kivel /kikkel/ élt egy háztartásban az előző lakásban?) alapján, a harmadik táblát a kérdőív 26. kérdése (Jelenleg kivel /kikkel/ él egy háztartásban?) segítségével készítettem.

A második és harmadik táblában a háztartás fogalmát — mint fentebb említettem — nem az 1990. évi népszámláláskor definiáltak szerint használom, mert a háztartások egyértelmű meghatározásához újabb kérdésekre lett volna szükség, amiről terjedelmi és kérdezhetőségi okok miatt lemondtam. Háztartáson az egy lakásban (lakrészben) együtt lakókat értem.

[5]A mondatokon belüli nagy kezdőbetű család-háztartás, vagy a vándorlási egység típusát jelöli.

2. Vándorlási egységeket is tartalmazó "család- és háztartásösszetétel" a család- és háztartástípus tagszáma szerint az ELVÁNDORLÁS helyén
"Family and household composition" containing migrating units by the number of family and household members, in the place of origin

Vándorlási egységek tagszáma	1	2	3	4	5	6	7	8—x	Össz-szesen
I. Egy családból álló háztartás									
1. Házaspáros családok gyermek nélkül[6]	—	13	—	—	—	—	—	—	13
2. Házaspáros családok gyermek nélkül, rokon és/vagy nem rokon személlyel[6]	—	—	6	3	1				10
3. Házaspáros családok gyermekkel[6]	—	—	35	25	6	1	1		68
4. Házaspáros családok gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel[6]	—	—	—	4	6	1	2	1	14
5. Anya gyermekkel	—	5	1						6
6. Anya gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—	2		1				3
7. Apa gyermekkel	—	1							1
8. Apa gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—							0
(1+3+5+7) együtt	—	19	36	25	6	1	1		88
(2+4+6+8) együtt	—		8	7	8	1	2	1	27
II. Két családból álló háztartás									
1. Egyenesági rokonsági kapcsolat	—	—	—	5	7	3	1		16
2. Oldalági rokonsági kapcsolat	—	—	—				1		1
3. Nem rokon családok	—	—	—						0
Együtt	—	—	—	5	7	3	2		17
III Három és több családból álló háztartás	—	—	—	—	—			1	1
(I+II+III) Család-háztartás összesen	—	19	44	37	21	5	5	2	133
IV Egyszemélyes háztartások	4	—	—	—	—	—	—	—	4
V. Egyéb összetételű háztartások	—	4						2	6
(IV+V) Nem család-háztartás összesen	4	4						2	10
(I+II+III+IV+V) Mindösszesen	4	23	44	37	21	5	5	4	143

[6] Élettársi kapcsolattal együtt.
A cellákban levő "—"-ek értelmezhetetlen helyzetet jeleznek.

3. Vándorlási egységeket is tartalmazó "család- és háztartásösszetétel" a család- és háztartástípus tagszáma szerint az ODAVÁNDORLÁS helyén
"Family and household composition" containing migrating units by the number of family and household members, in the place of destination

Vándorlási egységek tagszáma	1	2	3	4	5	6	7	8—x	Összesen
I. Egy családból álló háztartás									
1. Házaspáros családok gyermek nélkül[7]	—	24	—	—	—	—	—	—	24
2. Házaspáros családok gyermek nélkül, rokon és/vagy nem rokon személlyel[7]	—	—	6	3					9
3. Házaspáros családok gyermekkel[7]	—	—	36	19	11				66
4. Házaspáros családok gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel[7]	—	—	—	6	3	1	2		12
5. Anya gyermekkel	—	5	2						7
6. Anya gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—							0
7. Apa gyermekkel	—								0
8. Apa gyermekkel, rokon és/vagy nem rokon személlyel	—	—							0
(1+3+5+7) együtt	—	29	38	19	11				97
(2+4+6+8) együtt	—	—	6	9	3	1	2		21
II. Két családból álló háztartás									
1. Egyenesági rokonsági kapcsolat	—	—	—	2	6	4			12
2. Oldalági rokonsági kapcsolat	—	—	—			1			1
3. Nem rokon családok	—	—	—						0
Együtt	—	—	—	2	6	5			13
III Három és több családból álló háztartás	—	—	—	—	—				0
(I+II+III) Család-háztartás összesen	—	29	44	30	20	6	2		131
IV Egyszemélyes háztartások	11	—	—	—	—	—	—		11
V. Egyéb összetételű háztartások	—	2	1						3
(IV+V) Nem család-háztartás összesen	11	2	1						14
(I+II+III+IV+V) Mindösszesen	11	31	45	30	20	6	2		145

[7]Élettársi kapcsolattal együtt.
A cellákban levő "—"-ek értelmezhetetlen helyzetet jeleznek.

Ha a második-harmadik és az első táblát összehasonlítjuk, akkor a legszembetűnőbb különbség az, hogy mind az elvándorlás helyén, mind Pásztón, a család- és háztartástagok átlagos létszáma sokkal magasabb, mint a vándorlási egységeké (3,8 fő

és 3,2 fő, illetve 2,1 fő). Tehát a vándorló személyek az elvándorlás helyén egy erősebb szétválási folyamat, míg Pásztón egy — a szétváláshoz képest gyengébb — összekapcsolódási-keletkezési folyamat résztvevői. A költözésük valószínűleg ezen folyamatok közvetítője csupán. Véleményem szerint a szétválás és összekapcsolódás-keletkezés mélyebb okait más jelenségekben kell keresni.

A második és harmadik táblában lényegesen megnő a Két és több családból álló háztartások száma és aránya, és nagyon lecsökken az Egyszemélyes háztartások száma és aránya. Ez érthető is, hiszen a vándorlási egységek mind az odavándorlás, mind az elvándorlás helyén szerepelnek, és növelik a taglétszámot, valamint megváltoztatják a család-háztartás típusát is.

Az Egy családból álló háztartások között mind a kibocsátó háztartások, mind a vándorlási egységek viszonylatában jelentős nagyságrendet képvisel a Házaspáros család gyermekkel típus, ami arra utal, hogy a gyermekek léte egy családban nem gátolja, sőt gyakran elősegítheti-kikényszerítheti a család költözését.

Az Egy családból álló rokon és nem rokon személyek nélküli vándorlási egységekben az egygyermekes házaspárok aránya majdnem kétszerese (35,1%, illetve 18,8%); a kétgyermekes házaspárok aránya kb. ugyanannyi (17,6%, illetve 18%); a háromgyermekes házaspárok aránya is majdnem kétszerese a 90-es népszámláláskor tapasztalt egy-, két-, háromgyermekes házaspárok ugyanilyen arányainak. Tehát kijelenthető, hogy az egy- és háromgyermekes házaspárok mozgékonyabbak a kétgyermekeseknél.

4. A vándorlási egységek relatív helyzete az el- és az odavándorlási helynek család-háztartás típusához a vándorlási egység tagszáma szerint
The relative situation of migrating units as compared to the family and household types of the places of origin and of destination, by the number of elements in the unit

Vándorlási egységek tagszáma	1	2	3	4	5	6	7	8—x	Összesen
I. A vándorlási egység megegyezik az elvándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ élőkkel, (de nem egyezik meg az odavándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ együtt lakókkal)	1	3	11	1					16
II. A vándorlási egység megegyezik az odavándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ élőkkel, (de nem egyezik meg az elvándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ együtt lakókkal)	5	4	5	3					17
III. A vándorlási egység megegyezik mind az elvándorlás helyén, mind az odavándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ élőkkel	3	8	8	7	5				31
IV. A vándorlási egység nem egyezik meg sem az elvándorlás helyén, sem az odavándorlás helyén egy lakásban /lakrészben/ élőkkel	57	12	7	3					79
Összesen	66	27	31	14	5				143

A negyedik tábla azt igazolja, hogy a vándorlási egységek nem elszigetelt embercsoportok, hiszen 55,2%-uk az el- és az odavándorlás helyén egyaránt kapcsolódott valaki(k)hez, 11,9%-uk az elvándorlás, 11,2%-uk az odavándorlás helyén kapcsolódott valaki(k)hez.

A vándorlási egységek kevesebb, mint egynegyedében (21,7%) egyezett meg az el- és odavándorlási hely háztartástípusa a vándorlási egységével. A táblából kiszámítható, hogy ezen vándorlási egységek átlagos taglétszáma a legmagasabb (3,1 fő), és így pusztán létszámukból eredően sokkal nehezebben kapcsolódhatnak másokhoz. A legalacsonyabb átlagos taglétszám (1,44 fő) azon vándorlási egységeket jellemezte, ahol a vándorlási egység nem egyezett meg sem az elvándorlás helyén, sem az odavándorlás helyén egy lakásban (lakrészben) élőkkel, tehát itt azokról van szó, akik költözésükkel valaki(k)től elszakadtak, és más(ok)hoz kapcsolódtak. Köztes helyzetet foglalnak el átlagos taglétszámukkal a valaki(k)től elszakadók (2,75 fő), és a valaki(k)hez kapcsolódok (2,35 fő).

A negyedik tábla érdekessége, hogy az 5 fő taglétszámú vándorlási egységek csak egyetlen sorban szerepelnek, és ez 5 db vándorlási egység egyértelműen azonosítható az első táblában közvetve megtalálható háromgyermekes házaspárokkal. A háromgyermekes házaspárok — Pásztón, a vizsgált időszakban — olyan családtípust alkottak, melyek valószínűleg létszámukból adódóan nem tudtak és talán nem is akartak senkihez kapcsolódni.

Végső következtetésként elmondható, hogy a vándorlási egységek típusai a család- és háztartástípusok kombinációjával megragadhatók, legalábbis Pásztón lehetőség volt erre.

Felmerülhet az Olvasóban az a kérdés, kiterjeszthető-e ez a speciális adatfelvétel segítségével helyileg alkalmazott módszer? Vajon megállapíthatjuk-e a vándorlási egységeket országos szinten is? Van-e lehetőség és technika erre?

Az 1992. évi LXVI. törvény (a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról) szerint a nyilvántartás szervei 1994. január 1-től archív adatállományt is képeznek. Ez annyit jelent, hogy a nyilvántartás szervei nem csak aktuális adatállománnyal fognak rendelkezni, hanem visszamenőleg ismerni fogják az adatváltozások előtti állapotokat is, tehát lehetőség nyílik számunkra, hogy a polgárok lakcímváltoztatásait 5 évig nyomon kövessük. Az archív adatállomány felhasználása segítségével, időben korlátozott, de pontos retrospektív adatokhoz juthatunk.

A nyilvántartásban szerepelni fog a polgár előző lakcíme és új lakcíme és az adatváltozás időpontja. Ezek segítségével elkülöníthetők az azonos időben, azonos elvándorlási helyről, azonos odavándorlási helyre együtt költöző személyek. Ezen első lépcsőben megtudnánk az együtt költöző személyek vándorlási egység tagszáma szerinti megoszlását és ennek átlagát, de semmit sem tudnánk meg a vándorlási egységek típusairól.

A második lépcsőben a vándorlási egységek tagjai nemének és családi állapotának ismeretében "kvázi családtípusokat" alakíthatunk ki, mely segítségével hozzávetőleges képet kaphatunk a vándorlási egységek típusairól. Ezen típusok torz képet nyújtanak a valóságról, hiszen a tényleges helyzet helyett jogi helyzetet veszünk figyelembe, családi állás helyett családi állapotot, és ugyanakkor az egyén aktivitását is figyelmen kívül hagyjuk, bár az életkor bevonásával finomíthatóak e kvázi vándorlási egységek.

A fentebbi elképzeléseknek megfelelő technikát — véleményem szerint — számítástechnikai szakemberek bevonásával ki lehetne dolgozni.

Az utolsó öt bekezdésben a törvény adta lehetőségeket próbáltam vázolni, tudván, hogy a lehetőségek felismerésétől a megoldásáig hosszú út vezet.

Tárgyszavak:

Családszociológia
Vándorlás

MIGRATING UNITS AMONG THOSE MOVING INTO THE TOWN PÁSZTÓ

Summary

The study summarizes the first results of a survey carried out in Pásztó, concerning the period between the 1st January 1989 and the 31st December 1991.

The term "migration unit" stands for those who move together at the same time. A migration unit is essentially composed either of a family or of one person. Close to two thirds of migrating units composed of a family comprises children, which means that the presence of a child in the family may often be a factor that leads to moving. It is interesting to note that families with one child or with three children are more mobile than families with two children.

Contrary to the general belief, persons living alone (without a family) are not mobile.

The migrating units are not isolated groups of persons.

FIGYELŐ

ÚJJÁALAKULT AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA

A Magyar Tudományos Akadémia 1993. május 10—14. között tartotta 153. rendes közgyűlését, amely egyúttal az 1990—1993. évi ciklus záró eseménye is volt. A közgyűlés megválasztotta az Akadémia új vezető tisztségviselőit, majd ezt követően a tudományos osztályok is megújultak. Ennek megtörténte után az Akadémia Elnöksége felkérte a tudományos osztályokat, hogy 1993. október 31-ig újítsák meg a hozzájuk tartozó szakbizottságokat. A újraválasztásánál irányadó elvekről az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya júniusban adott tájékoztatást a keretében működő a szakbizottságok tisztségviselőinek.

Az Osztály javasolta annak az elvnek a fenntartását, hogy a szakbizottságok tagjai továbbra is elsősorban a szakma tudományos minősítéssel rendelkező képviselői közül kerüljenek ki, ugyanakkor fontosnak tartotta a különféle érdekek megfelelő összehangolását is, azt, hogy az adott tudományág legfontosabb tudományos műhelyei is megfelelő képviseletet kapjanak a szakbizottságokban. Ugyanakkor a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt kapott az, hogy a szakbizottságok a saját hatáskörükben, a legnagyobb önállósággal választhatják meg azokat a módszereket, amelyeket a bizottságok megújításában alkalmazni kívánnak.

A Demográfiai Bizottság újjáválasztásának lebonyolítását a Bizottság tagjai sorából alakított Előkészítő Bizottság végezte, *Cseh-Szombathy László* akadémikus elnökletével. Az Előkészítő Bizottság tagjai *Csernák Józsefné, Hoóz István, Klinger András, Kupcsik József, Miltényi Károly* és *Vukovich György* voltak.

Az Előkészítő Bizottság a demográfia művelőitől és felhasználóitól levélben kért vélemények alapján alakította ki javaslatát az új akadémiai ciklusban működő Demográfia Bizottság tagságára. A javaslatok értékelése során az Akadémia irányelveinek megfelelően arra törekedett, hogy a tudományág legfontosabb tudományos műhelyei, valamint a társtudományok is megfelelő képviseletet kapjanak a Demográfiai Bizottságban.

Az újjáválasztott Demográfiai Bizottság 1993. október 18-án tartotta alakuló ülését. Az ülésen *Cseh-Szombathy László* ismertette a tagság megválasztásánál követett irányelveket és beszámolt a választás eredményéről. Kitért a tudományos minősítések rendszerének megváltozásából származó feladatokra is, amelyek várhatóan az új akadémiai törvény elfogadását követően hárulnak majd az Akadémia bizottságaira. Az új feladatok várhatóan megkívánják a rokon szakmák jelenlétének megerősítését és az interdiszciplináris együttműködés növelését a Demográfiai Bizottságban.

Az alakuló ülésen sor került az 1993—1996. közötti akadémiai ciklusban működő Demográfiai Bizottság tisztségviselőinek megválasztására. A tagság *Klinger András* elnököt és *Csernák Józsefné* titkárt megerősítette tisztségében, a leköszönő *Cseh-Szombathy László* akadémikus helyett pedig *Vavró Istvánt* új alelnökké megválasztotta.

Az 1993—1996 közötti akadémiai ciklusra megválasztott Demográfiai Bizottság tagsága a korábbi 25 főről 27-re bővült, ebből hat az új tagok száma. A tagok között két akadémikus, kilenc tudomány doktora, tíz kandidátus van. Ezen kívül hat tudományos minősítéssel nem rendelkező, de a tudományágban kiemelkedő eredményeket elért szakember is helyet kapott a Bizottságban. A Bizottság tagjainak névsora:

Elnök *Klinger András,* a szociológiai (demográfiai) tudomány kandidátusa, alelnök *Vavró István,* az állam-és jogtudomány doktora, titkár *Csernák Józsefné,* a szociológiai (demográfiai) tudomány kandidátusa. Tagok: *Andorka Rudolf* akadémikus,

Cseh-Szombathy László akadémikus, *Dányi Dezső, Daróczi Etelka,* a földrajztudomány kandidátusa, *Eiben Ottó,* a biológiai tudomány doktora, *Faragó Tamás,* a történettudomány kandidátusa, *Hoóz István,* a szociológiai (demográfiai) tudomány doktora, *Horváth Róbert,* a szociológiai tudomány doktora, *Józan Péter, Kamarás Ferenc, Kertai Pál,* az orvostudomány kandidátusa, *Kováts Zoltán,* a történettudomány kandidátusa, *Kupcsik József,* a közgazdaságtudomány doktora, *Kovacsics József,* az állam- és jogtudomány doktora, *Mészáros Árpád, Miltényi Károly, Pongrácz Tiborné,* a szociológiai (demográfiai) tudomány kandidátusa, *Schuler Dezső,* az orvostudomány doktora, *S. Molnár Edit,* a pszichológiai tudomány kandidátusa, *Szabó Kálmán,* a szociológiai (demográfiai) tudomány kandidátusa, *Utasi Ágnes,* a szociológiai tudomány kandidátusa, *Valkovics Emil,* a szociológiai (demográfiai) tudomány doktora, *Vukovich György,* a szociológiai tudomány kandidátusa, *Zsolnai Béla,* az orvostudomány doktora.

Csernák Józsefné

A NÉPESEDÉSI SZEMPONTBÓL RELEVÁNS POLITIKÁK EURÓPÁBAN

(EAPS/BIB konferencia, Wiesbaden 1993. október 25-29.)

A konferenciának - amely a BIB 20 éves fennállásának alkalmából és részben ennek ünneplésére került megrendezésre - közel 100 résztvevője volt, Magyarországot *Klinger András, Miltényi Károly, Pongrácz Tiborné, Vukovich Gabriella* képviselték.

Az ülés keretében került megrendezésre az a panel, amelyen *van de Kaa* úr elnökletével 10 európai demográfiai kutatóintézet igazgatója nyilatkozott, illetve vitatkozott az intézeteket közvetlenül érintő kérdésekről. Ezek között szerepelt:

a/ Az egyes országok legfontosabb népesedési problémái és ezzel összefüggésben a népesedéspolitika kérdése.

b/ Az intézetek kutatási programjának kialakítása, különös tekintettel a kormányzati igényekre.

c/ A publikációk jellege, hangneme, lehetséges politikai összefüggései.

Az ülésnek a kormányzati politikákkal, ennek népesedési fogadtatásával, valamint a család, a termékenység s a női foglalkoztatottság témáival kapcsolatos részei összecsengtek a genfi népesedési konferencián e témakörökben elhangzottakkal.

Kiemelendő tartjuk a népesedés öregedésének a nyugdíjfinanszírozással és az egészségügyi ellátásával való összefüggéseit elemző ülésszakot. Nagy figyelmet érdemlő előadást tartott *Gerard Calot* és *Nico Keilman*, valamint *Giuseppe Gesano*, aki már előadása címében is jelezte (A demográfiai indíttatású bevándorlási politikák értelmetlensége és alkalmatlansága), hogy az alacsony termékenység népesedési következményei véleménye szerint nem korrigálhatók bevándorlással.

Miltényi Károly

ISKOLÁZOTTSÁGUNK ALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK TÜKRÉBEN

(KSH Népességtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 48. sz.)

A KSH NKI Kutatási Jelentései sorozatban megjelent kötet a népesség iskolai végzettségének változásait követi nyomon a népszámlálási adatok alapján. Röviden bemutatja az iskolázottság mérésére szolgáló mutatószámokat, majd a kiválasztott mutatószámok — iskolai végzettség szerinti megoszlás, az elvégzett osztályok átlagos száma, egy adott, vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya, az iskolázottság koncentrációja — alapján először az össznépesség, utána pedig a munkavállalási korú népesség iskolázottságának alakulását elemzi, külön figyelmet fordítva a nemek és a korcsoportok szerinti különbségekre. Ahol mód volt rá, a változásokat nemcsak transzverzálisan, hanem az egyes kohorszokra vonatkozóan is láthatjuk. Az elemzés nemzetközi összehasonlítással zárul.

Iskolázottságunk jelenlegi színvonala — a bemutatott jelentős fejlődés ellenére — a nemzetközi összehasonlítás tükrében közepesnek mondható. Az iskolába nem jártak arányát tekintve helyzetünk jónak ítélhető, de az iskolázottság alakulásának ezen a szintjén inkább a közép- és felsőfokú tanintézetekben végzettek aránya a mérvadó. Ez utóbbi esetben pedig inkább egy közepes alatti szintről beszélhetünk, lemaradásunk itt a legnagyobb. Ezen a területen mindenféleképpen fejlesztésre van szükségünk ahhoz, hogy iskolázottságunk színvonala nemzetközi mércével mérve is kielégítő legyen. Jelenlegi demográfiai helyzetünk ismeretében azonban ehhez annyit feltétlenül hozzá kell fűzni, hogy még a szintentartáshoz is a felvételi lehetőségek további bővítésére van szükség ahhoz, hogy a felsőfokú oktatás küszöbéhez érkező nagyobb létszámú kohorszok esélyei ne romoljanak.

Szukicsné Serfőző Klára

IRODALOM

KÖNYVEK

NORTON, A.J.—MILLER, L.F.: Marriage, Divorce, and Remarriage in the 1990's. (Házasságkötés, válás és újraházasodás az 1990-es években.) Current Population Reports, Special Studies, P23—180, US Bureau of the Census, Washington, 1992. 21 p.

Azok a mélyreható változások, melyek a legutóbbi negyedszázad folyamán mentek végbe az amerikai házassági viselkedésmintákban, igen jelentős mértékben befolyásolták az ország társadalmi és gazdasági életét. Az első házasságkötés időpontjának elhalasztása a nők magasabb iskolázottságával és nagyobb arányú munkavállalásával függ összse, és elhalasztott és alacsonyabb termékenységet eredményez. A magas különélési és válási arányszámok, továbbá a házasságot nem kötött, gyermekes nők nagy száma azzal a következménnyel járnak, hogy jelentős az egyszülős családok életmódját megtapasztaló felnőttek és gyermekek részaránya. Ezek társadalmi-gazdasági helyzete gyakran deprivált, s különféle társadalmi támogatásokra szorulnak. Becslések szerint a mai amerikai gyermekek majdnem fele tapasztalni fogja az egyszülős család életformáját.

A fenti trendek alakulását rendszeresen nyomon követik az USA Népszámlálási Hivatala által lefolytatott vizsgálatok segítségével. A jelen kiadvány az 1990. júniusi felvétel eredményeit ismerteti, melyet a Folyamatos Lakossági Megfigyeléshez (Current Population Survey — CPS) kapcsolódva hajtottak végre. E felvétel immár az ötödik volt a házasság- és termékenységtörténeti vizsgálatok sorában, az 1971., 1975., 1980. és 1985. évit követően. A kiadvány a házasság, válás, újraházasodás és újraválás jelenlegi trendjeit mutatja be. Ismerteti a különféle társadalmi és demográfiai változók (pl. iskolai végzettség, életkor, termékenységtörténet, házasságkötési életkor stb.), illetőleg a házassági viselkedés közötti kapcsolatok természetét. Tárgyalja a házassági-termékenységi viselkedésminták hatásait a gyermekekre és a családokra, s felvázolja a jelenlegi trendek néhány közeljövőben várható következményét. A kötetet bőséges táblaanyag és részletes módszertani melléklet gazdagítja.

A kiadvány fontosabb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze.

Az 1960-as évek második felétől kezdődően az első házasságkötések arányszáma zuhanni, a válásoké viszont növekedni kezdett az USA-ban. Az újraházasodási arány kezdetben — mintegy válaszul a válási ráták növekedésére — ugyancsak növekedni kezdett, végül azonban az első házasságkötési arányszám alakulásához igazodva csökkent.

Az első házasságkötés és az újraházasodás arányszáma viszonylag egyenletesen csökkent mind az 1970-es, mind az 1980-as években. A házasságkötési arányszámok mindazonáltal egy kevéssé egyértelmű trendre utalnak: nem világos ugyanis, hogy e ráták csökkenését vajon a házasságkötés időzítésének változása okozza-e, vagy pedig az a helyzet, hogy egyre nő a házasságot sohasem kötők száma. 1975 és 1990 között a valaha házas nők részaránya a 20—24 évesek korcsoportjában 63%-ról 38%-ra, a 25—29 éveseknél 87%-ról 69%-ra, a 30—34 éveseknél 93%-ról 82%-ra csökkent. Ennek egyik fontos következménye, hogy a nők jelentős része lesz nem-házas családi állapotú a gyermekszülés szempontjából legfontosabb éveiben, ami a házasságon kívüli terhesség és az egyszülős család kockázatával jár. Az elmúlt időszakban nagymértékben zuhant azon nők részaránya, akik a házasságon kívüli gyermekszülés elkerülése miatt mentek férjhez: az 1960—1964 között jellemző 52%-ról az 1985—1989 közötti

periódusban 27%-ra. Az egyszülős családok számának növekedése az utóbbi években a nem-házas, családfenntartó nők számlájára írható. E trend valószínűleg folytatódik és meglehetős többletterheket jelent azon társadalmi-gazdasági programok tekintetében, melyekre az ilyen családok rászorulnak.

Az 1960-as évek vége és 1980 között megkétszereződött a válások arányszáma, és olyan szintet ért el, amely mellett két házasság közül legalább egy válással végződik. Az 1980-as évek folyamán viszonylagos stabilitás, az évtized végén kisebb csökkenés jellemezte a válási arányszám alakulását. Ez az arányszám várhatóan a jövőben is a világon a legmagasabbak közé fog tartozni, s az amerikai népesség jelentős részét érintik majd a válással járó kedvezőtlen következmények.

Ami a válás utáni újraházasodást illeti, az az Egyesült Államokban szokványos dolognak számít. Jelenleg 10 házasságkötésből több mint 4 második vagy további házasságot jelent legalább az egyik fél számára.

A válás utáni újraházasodások számának növekedése következtében megnövekedett az újraválások száma is, sőt az újraválás hamarabb követi az újraházasodást, mint az első válás az első házasságkötést. 1990-ben mintegy 3,1 millió 15—65 éves amerikai nő volt kétszeresen elvált. Ezek a nők az összes valaha házas nő 5%-át, az első válás után újraházasodott nőknek pedig 29%-át képviselték. Ugyanakkor 17,2 millió 15—65 éves nő fejezte be válással első házasságát, ami a valaha házas nők mintegy 28%-át jelenti. A válás és az újraházasodás közötti összefüggések vizsgálata azt mutatja, hogy inverz kapcsolat van az első házasságkötési életkor és a válás valószínűsége között. Az iskolai végzettség és a válás összefüggéseinek adatai azt valószínűsítik, hogy azok esetében nagyobb a válás gyakorisága, akik félbehagytak valamilyen oktatási formát. Befolyásolják a válás valószínűségét a gyermekes nők első szülésének körülményei is, nevezetesen nagyobb a válás valószínűsége azon nők esetében, akik első gyermeküket házasságkötésük előtt szülték meg. Az első házasságukat válással befejező nők közül azok esetében gyakoribb az újraházasodás, akik viszonylag fiatal korban mentek férjhez és viszonylag rövid idő után váltak el.

A házassági viselkedésmód trendjei nagymértékben meghatározzák a családi élet milyenségét. A 18 éven aluli gyermeket nevelő családok száma az 1980. évi 32,7 millióról 1990-re 34,7 millióra nőtt. Ugyanezen időszak alatt gyakorlatilag változatlan maradt a kétszülős családok száma (1990-ben 24,9 millió), az egyszülősöké azonban 40,9%-kal nőtt (9,7 millióra).

A házasság előtti szülés, a különélés és a válás az utóbbi 20 évben sokkal gyakoribbá és elfogadottabbá tette az egyszülős családtípust az Egyesült Államokban. Míg 1970-ben 10 család közül csak egy volt egyszülős, jelenleg három. A jelenség elsősorban az egyedülálló anyák problémája, hiszen az egyszülős családok 86,1%-át nők tartják fenn. 1990-ben a 18 éven aluli gyermekek 72,5%-a élt kétszülős (beleértve a mostoha vagy adoptáló szülőket), családban, 24,7%-uk élt egy szülővel és 2,7%-uk élt szülei nélkül. Még a kétszülős családban élő gyermekeknél is nagyobb a valószínűsége annak, hogy a család nem "biológiai" szülőkből és testvérekből tevődik össze. A család intézménye jóval komplexebbé vált, mint 25 évvel ezelőtt volt.

Ami az 1990-es évekre történő előrebecslést illeti, a házasságkötés időpontjának elhalasztása, illetőleg a házasságot nem kötők arányának növekedése folytán egyre nő a nem-házas anyák által fenntartott családok száma, a nők felsőoktatásban való részvétele és munkavállalása. A válások tekintetében az 1990-es éveket az jellemzi majd, hogy 10 közül 4 házasság végződik válással (az 1980-as években 10 közül 5). Az újraházasodás gyakorisága is csökkeni fog: három nő közül mintegy kettő fog újraházasodni válása után. A fenti trendek által érintett embereket segítő intézmények

jobban felkészültek lesznek a problémák megoldására, hiszen az 1980-as évek során megismerhették a jelenségek társadalmi-gazdasági következményeit.

Sz.Zs.

FOLYÓIRATCIKKEK

GAUTHIER, A.H.: Towards Renewed Fears of Population and Family Decline? (Megújulnak az aggodalmak a népesség és a család hanyatlása miatt?) European Journal of Population, 1993/2. 143—167. p.

A cikk egy megjelenés előtt álló könyv kivonata, melynek címe: Népesedés- és családpolitika; összehasonlító elemzés (Oxford Univ. Press). A vizsgálatot nem statisztikai adatokra építi, inkább történelmi távlatú elméleti és politikai megnyilvánulások sorára fűzi fel: közelebbről szakértői vélemények alapján kialakult elvi irányzatok és mozgalmak, valamint ezek alapján létrejött bizottságok, kormányzati és egyéb szervek nyilatkozataira.

A nyilvánvalóan számszerűen (is) észlelt demográfiai változásokat három kérdéskörben elemzi: *1.* Milyen mértékben reagáltak a kormányzatok a változásokra? *2.* Milyen szempontok alapján foglalkoztak a népesedés és a család problémáival? *3.* Miben különböznek a legújabb reagálások az 1930-as években tapasztaltaktól?

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az elemzés csak azokra az ipari országokra terjed ki, melyek Nyugat-Európában, Észak-Amerikában, Ausztráliában és Új-Zélandon estek át összehasonlítható folyamatokon; "Japán, Közép- és Kelet-Európa országainak problémái extenzívebb kezelést igényelnek". Talán éppen ezért is érdemelhet figyelmet nálunk ez az elemzés.

Történelmileg több mint egy évszázaddal megy vissza az e térségben először regisztrált termékenységcsökkenés okán Franciaországba, ahol már 1896-ban megalakult az első "szövetség", melynek pronatalista programját a Poroszországtól elszenvedett vereség (1870—71) miatt kialakult helyzet megfordítása érdekében — katonapolitikai céllal hírdették meg. A későbbiekben ez a gondolat jelenik meg a hitleri népesedési állásfoglalásban. A "hatalmi" tényező később és máshol is módosul az etnikai és kulturális "fennmaradás" céljává. Erre mutat rá a cikk Luxemburg, Belgium (vallonok) és Svájc etnikumaival kapcsolatban ("Kihalnak-e a svájciak?" c. bizottsági jelentés), egészen Quebec — Kanadán belül ma is élő — politikájáig, ami a francia nyelvű bevándorlóknak előnyt nyújt.

A pronatalista szemlélet morális és gazdasági irányelvei alapján alakult szervezetek, szakirodalmi és kormányzati megnyilatkozások ismertetése során nem tér ki a konkrét családpolitikai kormányzati vagy törvényi intézkedésekre.

Az elemzés központi vonala az 1930-as, illetve az 1960-as évek utáni történéseket követi. A tudományos, politikai állásfoglalások alapja itt már elsősorban gazdasági, társadalmi jellegű — köre pedig nemzetközi. Szó esik a népességek "öregedéséről" (Öregek Éve) és a nemzetközi szervezetek demográfiai szempontú tevékenységéről, konferenciákról, elsősorban deklaratív vagy ajánlás jelleggel. Felmerül a migráció kérdése. Megkülönböztető és általánosító vélemények szerint a vizsgált régióban nem hanyagolható el a nemzetközi vándorlás demográfiai szerepe, főleg az egyes országok gazdasági gyakorlati jelenségeivel kapcsolatban. Gazdasági

verseny, depresszió, munkanélküliség kontra vendégmunkás-foglalkoztatás. Új szempont a "humanitárius" hozzáállás.

Külön fejezet foglalkozik a család fogalmának, szerkezetének és szerepének változásaival, ezek morális, demográfiai és gazdasági vonatkozásaival. A nemkormányzati társadalmi szervezetek tevékenységét, körét, jellegét és eredményét vizsgálva kiemeli a három "főszereplőt": a tudósokat, az érintett csoportokat, valamint a közvélemény és a média szerepét. Figyelmet érdemel a bőséges elméleti szakirodalmi hivatkozás és a gondolatmenet logikája.

H.L.

Volkszählung 1991: Alter, Geschlecht und Familienstand. (Az 1991. évi népszámlálás: életkor, nem és családi állapot.) Statistische Nachrichten, 1993/3. 153—164. p.

Az 1991. május 15-én megtartott népszámlálás végleges adatai alapján előzőleg már két tanulmány látott napvilágot, amelyek közül az első a népesség területi megoszlását, a második az osztrák állampolgárok és a külföldiek számát ismertette. A feldolgozási folyamat első fázisának befejezése után — az előbbiek folyatatásaként — a népesség főbb demográfiai jellemzők (kor, nem és családi állapot) szerinti összetételének a bemutatására is mód nyílik.

A népesség korösszetételére még ma is rányomják bélyegüket a történelmi események. Az idősebb korcsoportokban szembetűnő a férfiak alacsonyabb aránya, ami a nők magasabb várható élettartama mellett a világháborús veszteségek hatását is jelzi. A korfa beszűkülése a 45 éveseknél, valamint a 72—75 év közötti korcsoportnál a két világháború miatt bekövetkezett átmeneti születéskiesés következményeként értékelhető. A korfán ugyancsak jól kirajzolódik a második világháború utáni "baby boom", mely az 1960-as évek elején tetőzött. Viszonylag nagy tehát a 25—35 év közötti évjáratokba tartozók száma, míg a 11—13 éves gyermekek alacsonyabb száma tükrözi a születési mozgalom ezt követő visszaesését. A fiatalabb gyermekeknél az 1980-as években kialakult alacsony termékenységi színvonal stabilizálódása érzékelhető.

A termékenység alakulásának eredményeként az 1991. évi népszámlálás időpontjában az iskolaköteles korú gyermekek létszáma és népességen belüli aránya kisebb volt, mint az előző népszámlálás alkalmával (1981-ben). A foglalkoztatás szempontjából számításba vehető — 15—19 éves — népesség ugyanakkor növekedett. Gyarapodás tapasztalható a nyugdíjas korú — 60 éven felüli — lakosság körében is, ami főleg a várható élettartam emelkedésének tudható be. Az idős korcsoportokba tartozók aránya (20,1%) az európai államok között egyike a legmagasabbaknak. Hasonló magas értéket egyedül Németország mutat ki, ennél magasabb pedig csak néhány észak-európai országban észlelhető.

Az egész osztrák népességet a nőtöbblet jellemzi: 1000 nőre 929 férfi jut. Ennek mértéke az utolsó tíz évben némileg mérséklődött, minthogy 1981-ben 1000 nőre még 897 férfi jutott.

A népesség családi állapot szerinti összetételének alakulását a házasságban élők számának mérsékelt növekedése jellemezte, miközben arányuk a 15 éves és idősebb népességen belül kissé visszaesett. Ugyanakkor csökkent az özvegy nők száma. Fokozatosan kihaltak ugyanis azok a generációk, amelyek körében a súlyos háborús veszteségek miatt igen magas a hadiözvegyek aránya. Továbbra is jóval több az özvegy nő mint az özvegy férfi, minthogy a nők általában fiatalabbak a házastársuknál,

emellett a női népesség várható átlagos élettartama a férfiakénál közel hét évvel hosszabb. A házaspárok közül tehát az esetek legnagyobb részében a feleség az, aki házastársát túléli.

Az özvegyekkel ellentétben a nőtlenek, hajadonok és az elváltak hányada a 15 éves és idősebb népességen belül növekedett. A házasságot még nem kötött személyek csoportjában több a férfi mint a nő. Ez egyrészt a férfiak magasabb házasodási korával magyarázható, másrészt azzal a körülménnyel, hogy az Ausztriában élő külföldiek között viszonylag sok nőtlen férfi található. Az 50—74 éves férfiaknak több mint négyötöd része házasságban él. A férjes nők aránya a 40—44 éves korcsoportban a legmagasabb (86%). A 45—49 éves nők csoportjában viszonylag nagy az elváltak hányada: a válást ugyanis ebben a korban már ritkán követi újabb házasság. A 50 éven felüli házas nőknek a kor előrehaladtával egyre fokozódó mértékben kell számolniuk a megözvegyülés lehetőségével.

A népesség összetétele sajátos regionális különbségeket mutat. A 15 éven aluli gyermekek aránya például a legalacsonyabb Bécsben és három tartományi székhelyen (Innsbruck, Graz, Linz). Az átlagosnál kevesebb ezenkívül a gyermekek száma a keleti területeken (főleg Burgenlandban), viszont meghaladja az átlagot a nyugati országrészekben (Voralberg, Tirol). A 60 éven felüli népesség hányada kiemelkedően magas Bécsben; meghaladja az átlagot a keleti és déli tartományokban, míg az átlag alatt marad a négy nyugati tartományban (Felső-Ausztria, Salzburg, Tirol, Voralberg).

F.J.

CALOT, G.: Fécondité européenne: la singularité suédoise. (A termékenység Európában: a svéd sajátosság.) Futuribles, 1993. 175. 57—62. p.

A születések száma a második világháborút követő időszakban robbanásszerűen megnőtt Európa minden országában, a hatvanas évek közepétől azonban a termékenységi mutatók meredeken zuhantak az egyszerű reprodukciós szint alá. Napjainkban számos előrejelzés készül a termékenységre és a népmozgalom más mutatóira vonatkozóan, ám ezek az eltérő hipotézisek miatt igen különböző, sőt ellentmondó következtetéseket tartalmaznak.

Meglepőnek tűnhet, hogy miközben Európa országainak túlnyomó többségében a termékenységi arányszámok továbbra is csökkenőben vannak, jobb esetben stagnálnak, vagy alig észrevehetően emelkednek, Svédországban, ahol a visszaesés elsőként jelentkezett, az utóbbi évtizedben határozott javuló tendecia érvényesül. A hetvenes évek közepe és a nyolcvanas évek első harmada között még 1,6—1,7 körül váltakozó termékenységi mutató a kilencvenes évek elejére 2,1 fölé emelkedett ebben az országban. Ehhez hasonló, de jóval kisebb mértékű javulás tapasztalható ugyanebben az időszakban Dániában, Norvégiában, Németországban, Belgiumban és Hollandiában, 1,7—1,8 körüli stagnálás Franciaországban és Angliában, míg Dél-Európában a később kezdődött, de annál meredekebb visszaesés eredményeként a spanyol, görög, olasz és portugál mutatók 1,3—1,4 között mozognak.

Ha hosszabb távon vizsgáljuk a svéd termékenység alakulását, különösen szembeötlő, hogy más országokhoz viszonyítva milyen csekély az idő szerinti fluktuáció: az 1910 és 1960 közötti generációk esetében pl. a svéd nők befejezett termékenysége 1,86-os minimum és 2,16-os maximum között váltakozott, míg ugyanez Franciaországban 2,10, ill. 2,64 volt. A svéd termékenység az utóbbi fél évszázadban sem nagyon alacsony, sem pedig kimagaslóan magas nem volt, most mégis a

legmagasabbak között van Nyugat-Európában. Erre a sajátosságra a termékenység kor szerinti alakulásának összehasonlító vizsgálata adhat magyarázatot. Franciaországban a hatvanas évek közepén bekövetkezett születésszabályozási "forradalom" elsőként a 22 éves és idősebb nőket érintette, és a termékenységi arányszámok itt rohamosan csökkentek 1965—1975-ben, míg a 21 éves és fiatalabb korcsoportokban a csökkenés jelentéktelen mértékű volt ebben az időszakban. A hetvenes évek közepétől viszont a 25 év körüliek termékenységi mutatója stabilizálódott, az idősebbeké növekedésnek indult, a fiatalabbaké rohamosan visszaesett, és ez utóbbi tendencia még a 90-es évek elején is érezhető. Svédországban a termékenység magasabb korcsoportjainál hasonló a helyzet: csökkenő termékenységi mutató az 1965—75 közötti periódusban, majd határozott, a franciaországinál némileg nagyobb javulás az azt követő másfél évtizedben. A 25 éven aluliaknál azonban a változások időrendje jelentős mértékben eltér a franciákétól: a termékenység csökkenése már 1965-ben elkezdődött és a nyolvanas évek első feléig tartott. A két ország közötti eltérések ebben a tekintetben valószínűleg a fiatalabbak termékenység-szabályozásával kapcsolatos nagyobb svéd engedékenység, a magasabb korcsoportoknál pedig a családi teendők és a szakmai feladatok ellátása közötti összhangot jobban biztosító svéd jogalkotás eredményezi.

Ami a befejezett termékenységet illeti, Franciaországban, Svédországban, valamint Finnországban e mutató csökkenése már az 1950 körül született generációknál megállt, míg ugyanez a többi európai országban csak az 1960 után születetteknél és alacsonyabb szinten következik be. Általában megállapítható, hogy Európában az előző évtizedekhez képest alacsonyabb és későbbi termékenység új modellje van kialakulóban.

R.G.

PÁEZ, A.L.: U.S. Census data uses. (Népszámlálási adatok felhasználása az Egyesült Államokban.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1992. 9. 325—337. p.

Az Egyesült Államokban az Alkotmány rögzíti a népszámlálások végrehajtásának kötelezettségét. A Népszámlálási Hivatal már most foglalkozik a 2000. évi összeírásra vonatkozó elképzelések kialakításával.

A tervezés legfontosabb fázisa az 1990. évi népszámlálás előtt is a kérdőív tartalmának kidolgozása volt, amelybe bevonták az érdekelt állami hivatalok és a magánszféra képviselőit is. Az elkészítés során figyelembe kellett venni, hogy az Egyesült Államokban a népszámlálást túlnyomórészt önkitöltéssel hajtják végre. A bonyolult társadalmi átalakulás indokolttá tette, hogy a népszámlálás teljes körű programját — az előző összeírásokhoz hasonlóan — egy hosszabb kérdőív segítségével végrehajtott összeírás egészítse ki, egy átlagosan minden hatodik háztartást tartalmazó mintán.

A kérdőíveket, az útmutatókat a nyelvi kisebbségek minél teljesebb részvétele érdekében az angolon kívül spanyolul és még további 32 nyelven készítették és juttatták el.

A törvény a főbb ereményekközlésére az összeírás eszmei időpontjától számított 9 hónapos határidőt szab meg. 1990-ben az automatizált adatarögzítésre történt áttérés eredményeként a több mint 100 millió kérdőív adatai kb. 100 nap alatt számítógépre kerültek. Az amerikai alkotmány szerint a népszámlálás végleges népességszámai alapján kell szétosztani a képviselőházi helyeket a szövetségi államok között. A

Népszámlálási Hivatal ezekről a számokról 1990 októberében tett jelentést az elnöknek. Ugyancsak törvény írja elő a népszámlálási adatok figyelembevételét a szövetségi hivatalok által irányított, fejlesztési programokhoz szükséges pénzalapok szétosztásánál. Ezek felölelik a mezőgazdaság, a lakásügy, a tömegközlekedés, az élelmezés- és egészségügy, az oktatás és kultúra számos területét. Az Egyesült Államokban valójában minden tervezéssel foglalkozó állami, városi és megyei intézmény használ munkájához népszámlálási adatokat, de ugyanez érvényes a különféle célokkal működő helyi szervezetekre, lakossági csoportokra is. A Népszámlálási Hivatal által közzétett adatok minden komolyabb könyvtárban szabadon hozzáférhetők, illetve nyomtatott jelentések, számítógépes adathordozók, CD-ROM lemezek, on-line szolgáltatás formájában olcsón beszerezhetők. A vállalatok üzletpolitikai döntéseik elkészítése során ugyancsak nagymértékben támaszkodnak ezekre az információkra. A személyi számítógépek és a statisztikai programcsomagok széles körű elterjedése a népszámlálási adatokat az elemzők, a népességi és lakásismérvek kutatói számára is szinte tálcán kínálja. Az egyéni rekordok a jelenleg érvényben lévő szabályozás szerint 72 évig szabadon nem hozzáférhetők, csupán az érintett személynek, törvényes örököseinek vagy jogi képviselőjének adhatók ki pl. honosítás, nyugdíjjogosultság, útlevélkérelem elbírálása, hagyatéki eljárás, a felmenő rokonok felkutatása érdekében. Az 1790—1920-as időszak népszámlálási kérdőíveinek mikrofilm kópiái viszont nyilvánosak az Állami Levéltárban.

R.G.

HOLLAND, B.K.: A View of Population Growth Circa A.D. 200. (Egy vélemény a népességnövekedésről — kb. Kr. u. 200-ból.) Population and Development Review, 1993. 2. 328—329. p.

Napjainkban közhelynek számít az a gondolat, hogy a Föld erőforrásai nem képesek eltartani a korlátlanul növekvő népességet. A túlnépesedéssel kapcsolatos aggodalmak mindazonáltal nem újkeletűek. "Onerosi sumus mundo" (túlterheljük a Földet), írta *Quintus Septimus Florens Tertullianus* Kr. u. 200 körül. De Anima című értekezésében a népességnövekedésről kifejtett nézetei nyilvánvalóan magától értetődőek voltak kora tanult elméi számára.

Furcsának tűnhet a lélek természetéről szóló értekezésben demográfiai nézeteket taglalni, *Tertullianus* azonban *Püthagorasz* követőinek azon vélekedését igyekezett cáfolni, miszerint az élők lelke a halottaktól ered, amiből azt a következtetést vonták le, hogy a népesség száma, a holtakat és az élőket együtt véve, állandó kell legyen.

E következtetés helytelen voltát igazolva *Varro* (Kr. e. 116—27) írásaira hivatkozik *Tertullianus* (e forrásmunkának csak részletei maradtak fenn), s meggyőző példákkal bizonyítja, hogyan népesíti be a Földet fokozatosan az emberi faj, hogyan változtatja termővé a pusztákat, erdőket, mocsarakat, s hogyan épít nagyvárosokat ott, ahol régen csak néhány kunyhó állt. "A nagy népességszám legnyilvánvalóbb bizonyítéka, hogy túlterheljük a Földet; forrásai aligha elegendőek számunkra, szükségleteink kielégítése egyre nehezebb, s mindenütt panaszolják, hogy a természet már nem tud eltartani bennünket. A pestist és az éhínséget, a háborúkat és az árvízeket valóban úgy kell tekintenünk, mint orvosságot a népek számára, mint a mértéktelenül növekvő emberi faj visszanyesését."

Tertullianus Varro írásain kívül nem említi más szerzők, még *Platón* és *Arisztotelész* műveit sem, akikre pedig mint korai népesedéselméleti szakemberekre

manapság a leggyakrabban hivatkoznak. Ez érthető, hiszen a két görög elsősorban politikai jellegű megjegyzéseket tett az optimális város-, ill városállamnagysággal kapcsolatosan. *Platón* szerint a városnak elég nagynak kell lennie ahhoz, hogy politikai hatalma felülmúlja a szomszédokét, és elég kicsinek ahhoz, hogy hatékonyan tudjon működni. *Arisztotelész* egy ideális város népességszámának szabályozásáról írt. Miután *Tertullianus* aggodalma — a népességszám korlátlan növekedése és a Föld eltartóképességének korlátozottsága — inkább volt környezeti jellegű, semmint politikai, nem meglepő, hogy nem említi *Platónt* és *Arisztotelészt*.

Tertullianus népességnövekedéssel kapcsolatos megjegyzéseit a hitelt érdemlő idézetek hiánya, a tömörség és a közvetlenség jellemzi. Nyilvánvalóan úgy érezte, hogy elég néhány kézenfekvő tény felsorolása ahhoz, hogy álláspontja győzzön.

Tömörsége és közvetlen hangvétele azt sugallja, hogy a népességnövekedés és az erőforrás-szűkösség ellentmondását egy tanult olvasó azonnal felfogta mintegy 1800 évvel ezelőtt. A népességnövekedés és a fejlődés környezeti hatásai miatt aggodalmat nem szükségképpen korlátozzák földrajzi, kulturális vagy időbeli tényezők.

Sz. Zs.

SANDER, W.: Unemployment and Marital Status in Great Britain. (Munkanélküliség és családi állapot Nagy-Britanniában.) Social Biology, 1992. 3—4. 299—305. p.

Az elmúlt évtizedben a házasságkötési arányszám csökkent, a válási pedig nőtt Nagy-Brittaniában. *Becker* (az 1992. évi közgazdasági Nobel-díjas — a szerk.) ezt a változást a nők gazdasági státuszában bekövetkezett javulásnak tulajdonítja, nevezetesen annak, hogy a magasabb munkabérrel rendelkező nők kevesebb előnyre tesznek szert a házasságkötés révén. Az 1985. évi nagy-britanniai általános háztartási felvétel adatai alapján azonban úgy tűnik, hogy a férfiak munkanélküliségének alakulása ugyancsak fontos tényező a családi állapot változása tekintetében. A férfiak magas munkanélküliségi arányszáma csökkenti a házasságkötések, és növeli a válások valószínűségét.

A munkanélküliség családi állapotra gyakorolt hatása több okból is jelentős. Először is a családi állapot befolyásolja az életminőséget; a válás például kedvezőtlen egészségi következményekkel jár. Másodszor, befolyásolhatja a termelékenység alakulását (pl. az egészségi állapotra gyakorolt hatáson keresztül). Harmadszor, az iskolai végzettség megszerzése is kapcsolatban van a családi állapottal (az egyedülálló szülő gyermeke pl. kedvezőtlenebb helyzetbe kerülhet). Negyedszer, a családi állapot mind a férfiak, mind a nők munkaerő-kínálatát befolyásolja. Ötödször, a családi állapot hatással van a kormányzati kiadások alakulására (a válással és a csonka családban nevelkedő gyermekekkel kapcsolatos jóléti kiadásokon keresztül). Végezetül, a családi állapot befolyásolja a jövedelemeloszlást is.

A cikk a fenti felvétel adatai alapján logit modell segítségével vizsgálja a jelzett összefüggéseket. A becslések eredményei igazolják a munkanélküliség szerepével kapcsolatos hipotéziseket. A foglalkoztatottság igen jelentős pozitív hatással van a férfiak házas családi állapotának valószínűségére, míg ugyancsak igen jelentős negatív hatással az elvált családi állapot valószínűségére. Más oldalról, a munkanélküliség csökkenti annak valószínűségét, hogy a férfi házas, míg növeli azét, hogy elvált családi állapotú. Az iskolázottság és az etnikai háttér — némiképp meglepő módon — nem befolyásolta a családi állapotot. A szellemi foglalkozás és a vezető beosztás pozitív kapcsolatot jelez a házassággal és negatívat a válással, a mezőgazdasági

foglalkozásúak házasságkötési valószínűsége pedig viszonylag alacsony. Említésre érdemes regionális különbségek figyelhetők meg mind a házasság, mind a válás tekintetében.

A munkanélküliség közvetlen kapcsolatban van a férfiak alacsonyabb házasságkötési és magasabb válási valószínűségeivel. A jobban fizetett foglalkozási ágak tekintetében a válás valószínűsége kisebb, a házasságkötésé pedig nagyobb.

Az eredmények rámutatnak a foglakoztatáspolitika alapvető szerepére. A ciklikus és strukturális munkanélküliség negatív hatással van a családok stabilitására. A családok instabilitása pedig jelentős társadalmi költséggel jár, kedvezőtlenül befolyásolja az egészségi állapotot, a gyermekek oktatásban való részvételét, a bűnözési ráták alakulását stb.

Sz. Zs.

GOLDMAN, N.: The perils of single life in contemporary Japan. (A házastárs nélkül élés veszélyei Japánban.) Journal of Marriage and the Family, 1993. Febr. 191—204. p.

A kutatók körében régóta ismert, hogy a nőtlenek és a hajadonok halandósága általában magasabb, mint a házasoké. A jelenség magyarázatát a szakemberek egy része a házasság intézményének kedvező hatásaiban látja: véleményük szerint a családtagokat egymáshoz fűző kötelékek elősegítik az egészséggel és az orvosi ellátással kapcsolatos ismeretek terjedését, megakadályozzák az egyén veszélyeztető, egészségi kockázattal járó magatartásmódokat és védelmet nyújtanak a mindennapi élet nehézségeivel, a különféle stresszekkel szemben.

Mások ezzel ellentétben az ún. házassági szelekció szerepét hangsúlyozzák: azt a kiválasztódási folyamatot, amelynek során eldől, ki az, aki párt talál magának és ki az, aki egyedül kénytelen élni. Ebben a folyamatban az egyik meghatározó tényező az egészség: azok, akik valamilyen betegségben szenvednek, rosszabb esélyekkel indulnak a házastársért folytatott versenyben. Következésképpen a házasok nem azért egészségesebbek, mint az egyedül élők, mert maga a házasság különösképpen ellenállóvá teszi őket a betegségekkel szemben, hanem csupán arról van szó, hogy az embereknek ez a csoportja *eleve*, már a házasságkötés *előtt* jobb egészségnek örvendett.

A kétféle oksági mechanizmus — a házasság egészségvédő hatása és a házassági szelekció — közül Nyugat-Európában és az Egyesül Államokban az előbbi tűnik meghatározónak. Japánban ezzel szemben komoly szerep jut a párválasztás során érvényesülő kiválogatódásnak is. Tanulmányában a szerző azokat a történeti és statisztikai adatokat tekinti át, amelyek ezt a szerepet bizonyítják.

A japán házasodási szokások egyik sajátossága, hogy a párkeresés nem annyira a két fél közötti érzelmi vonzalmon, mint inkább a családok közötti egyezkedésen alapul. Ennek során a családtagok igen alaposan tájékozódnak a partner és annak rokonsága egészségi állapotáról; a betegség az egyik legfontosabb olyan tényező, amelyen a tervezett házasság meghiúsulhat. Ennek következtében a ténylegesen házasságra lépők egészségi szempontból kiválasztott csoportot alkotnak, kedvezőbb halandósági viszonyaik tehát nem magának a házasságnak, hanem a gondos előzetes szelekciónak tulajdoníthatók.

A házassági kiválasztás szerepére utal a családi állapot szerinti halandósági különbségek *időbeli változása* is. Ellentétben számos más országgal, Japánban az

elmúlt néhány évtized folyamán igen jelentősen — az 1940-es évekbeli 17 évről 4 évre — csökkent az egyedülállók és a házasok közötti eltérés mértéke. Ez a csökkenés minden valószínűség szerint a házasodási szokások átalakulásával magyarázható: azzal, hogy a családok közötti egyezkedést, a leendő partner előzetes "lekáderezését" mindinkább felváltja az érzelmi vonzalmon alapuló párválasztás.

M.F.

HURST, J.—POULLIER, J-P.: Path to Health reform. (Az egészségügy megújításának lehetőségei.) The OECD Observer 1992. dec.—1993. jan. 4—7. p.

Az OECD-országok a közelmúltban kezdtek hozzá egészségügyi rendszerük megújításához. Bár az egyes országok egészségügyi kultúrája, finanszírozási és intézményrendszere, orvosi gyakorlata különböző, egészségpolitikai célkitűzéseik javarészt megegyeznek. Ez derül ki abból az összehasonlító OECD-tanulmányból, mely hét ország (Belgium, Franciaország, Németország, Írország, Hollandia, Spanyolország és az Egyesült Királyság) egészségügyi rendszerét vizsgálja. Az egészségügyi szolgáltatások rendszerének kialakítása öt alapelvre kell épüljön: *1.* mindenki számára egyformán elérhető legyen a megfelelő ellátás, jövedelemarányos hozzájárulás mellett; *2.* az egészségügyi rendszer működtetése makrogazdasági szinten hatékony legyen, vagyis a kiadások a GDP-nek csak akkora részét terheljék, amennyi feltétlenül szükséges; *3.* mikrogazdasági szinten is legyen hatékony, azaz a GDP egészségügyre fordítandó hányadából mind a fejlesztésnek színvonala, mind pedig a szolgáltatásokat igénybe vevők elégedettsége maximális legyen; *4.* a szolgáltatásokat igénybe vevők szabadon választhassanak az ellátásokat nyújtók közül, akár társadalombiztosításuk, akár egyéni biztosításuk van; *5.* megfelelő önállósággal rendelkezzenek az orvosok és az egyéb egészségügyi szakemberek, különös tekintettel azokra, akik az egészségügyi és szervezeti újításokkal foglalkoznak. Mind a hét ország kormánya arra törekszik, hogy a társadalombiztosítás minden lakosra kiterjedjen, mert csak így lehet csökkenteni a társadalmi-gazdasági különbségeknek az egészségi állapotra gyakorolt hatását. A 70-es években a vizsgált országokban erőteljesen növekedtek az orvosi ellátás költségei. Általában azonban a politikusok ellenálltak annak a kihívásnak, hogy a szolgáltatások költségeinek nagyobb részét áthárítsák a lakosságra, ehelyett a biztosítási eszközök megerősítésével, valamint az ellátást nyújtók központi ellenőrzésével sikerült a növekedés ütemét csökkenteni. A leglényegesebb reformokat a kórházi programokban vezették be. A kórházak egy — a lakosság befizetett adóiból finanaszírozott — általános központi alapból egyösszegben kapják meg a költségvetési keretüket, amelyből önállóan gazdálkodnak. Azokban az országokban azonban, ahol az általános orvosok az általuk nyújtott szolgáltatások után kapják fizetségüket, a lakosság nagyobb arányban elégedett az egészségügyi rendszerrel, mint ott, ahol fizetést kapnak. Az előbbi országokban az orvosok több időt fordítanak a betegre, gyakrabban rendelik őket vissza, több vizsgálatot csináltatnak, több gyógyszert írnak fel, rendelési idejük hosszabb. Az utóbbiakban viszont a betegek gyakran panaszkodnak arra, hogy az általános orvos nem fordít rájuk elegendő időt, a kórházi kezelésekre csak előjegyzés alapján, hosszas várakozás után kerülhet sor, s az ellátás személytelen. A jelek szerint mind a hét vizsgált országban olyan rendszerben kívánják megoldani az egészségügyi ellátást, hogy a betegsegélyező alapok, melyeket a lakosság jövedelemarányos befizetései finanszíroznak, közvetlenül szerződnek a független szolgáltatást nyújtókkal, akik ingyenes ellátást biztosítanak. Az egészségügyi ellátások

rendszerében egyre nagyobb súlyt kap a piaci szemlélet, melynek tényleges hatása csak hosszú idő után érzékelhető. Várható azonban, hogy egy önszabályozó, irányított piaci rendszer a lakosság számára szélesebb választási lehetőséget biztosít, az ellátást nyújtóknak nagyobb önállóságot, növelve a hatékonyságot anélkül, hogy a költségek emelkednének, s az egyenlőség elve csorbulna.

G.É.

RAVIGLIONE, M.C.—SUDRE, P.—RIEDER, H.L.—SPINACI, S.—KOCH, A.: Secular trend of tuberculosis in Western Europe. (A tuberkulózis alakulása Nyugat-Európában.) Bulletin of the World Health Organization, 1993/3—4. 297—306. p.

Az elmúlt évtizedek során Nyugat-Európa úgyszólván valamennyi államában jelentős mértékben csökkent a tuberkulózis halandóság. Napjainkban azonban e kedvező folyamat megtorpanásának, sőt esetenként visszafordulásának lehetünk tanúi. A jelenséget elsőként az Egyesült Államokban észlelték, ahol 1985-ben megállt a korábbi évekre jellemző, évenként átlagosan 5,7%-os csökkenés. Hasonló változás jelei mutatkoznak újabban az európai kontinensen is. Tanulmányukban a szerzők ezt az új keletű fejlődést követik nyomon, megkísérelve feltárni annak lehetséges okait is.

A tuberkulózis halandóság alakulása a vizsgált 14 nyugat-európai ország közül 8-ban stagnálást, a fennmaradó 6-ban viszont növekedést mutat. Ez utóbbiak közé tartozik Finnország, Franciaország, Írország, Olaszország, Spanyolország és Anglia. A fiatalabb (25—44 éves) korosztályokban némileg jobb a helyzet: erre a csoportra a halálozási mutatók változatlansága a jellemző, s csupán Spanyolországban és Angliában tapasztalható emelkedés.

Mivel magyarázható a halandósági viszonyoknak ez a kedvezőtlen irányú módosulása? Egyes szakértők az AIDS terjedésében látják a jelenség okát. Valóban, az adatok tanúsága szerint az AIDS-ben szenvedők körében általában magasabb a tuberkulózis gyakorisága, mint az össznépességben. A németországi Frankfurtban pl. egy vizsgálat során az AIDS-es betegek 10%-ánál találtak TBC fertőzést. Hasonló eredményre vezetett egy olaszországi kutatás is: itt a megvizsgált több, mint másfélezer AIDS beteg közül — akik az összes ismert eset 41%-át képviselték — 11,4% bizonyult TBC fertőzöttnek. Közvetve bár, de az AIDS szerepére utal az a hollandiai megfigyelés is, miszerint a tuberkulózis előfordulása csupán Amszterdamban emelkedett, az ország többi részében nem.

Egy másik tényező, amely a tuberkulózis halandóság rosszabbodásának hátterében állhat, a *nemzetközi migráció*. Hollandiában és Svájcban pl. az észlelt TBC esetek számának növekedése gyakorlatilag teljes egészében a külföldről bevándorolt fiatal felnőtteknek tulajdonítható. A migráció hatását jelzi az a tény is, hogy Németországban az őslakosok körében folyamatosan csökken a TBC gyakorisága, a nem német származásúak körében azonban 1986-ban megállt a csökkenés, sőt 1986 és 1989 között közel 8%-os emelkedés volt tapasztalható.

M.F.

CHARLTON, J.—KELLY, S.—DUNNELL, K.—EVANS, B.—JENKINS, R.: Suicide deaths in England and Wales: trends in factors associated with suicide deaths. (Az öngyilkosság és az azzal összefüggő tényezők alakulása Angliában és Walesben.) Population Trends, 1993. Spring, 34—42. p.

Az öngyilkosság kockázata számtalan különböző tényezőtől függ; ezek közé tartoznak az olyan stresszhelyzetek, mint a munkahely elvesztése és a válás, de ide sorolható az élet önkéntes kioltására alkalmas eszközök — pl. gyógyszerek — hozzáférhetősége is. E tényezők előfordulási gyakorisága vagy intenzitása minden társadalomban változik az idők során: a munkanélküliség szintje nő vagy csökken, az öngyilkossághoz felhasználható gyógyszerek felírását hol lazábban, hol szigorúbban szabályozzák. Tanulmányukban a szerzők arra a kérdésre keresnek választ, hogyan módosul e változások nyomán maga az önpusztítás gyakorisága?

Az említett oksági tényezők hatása gyakran bonyolultabb, mint első pillantásra látszik; e hatás több különböző — egymással sokszor ellentétes — mechanizmus végeredménye. A legegyszerűbb folyamat az, amit a demográfusok általában *összetételhatásnak* neveznek: az önpusztításra eleve hajlamosabb társadalmi csoportok (pl. öregek, elváltak) népességbeli arányának emelkedése nyomán mintegy automatikusan — a súlyozott számtani átlag elvének megfelelően — nő maga az öngyilkossági arányszám is. Elképzelhető azonban egy másfajta, az előbbitől gyökeresen eltérő folyamat is: valamely társadalmi csoport népességbeli súlyának emelkedése mérsékelheti a csoporthoz tartozással járó negatív társadalmi megítélést vagy fokozhatja az érdekérvényesítő képességet — mindez pedig éppenséggel *csökkentheti* az önpusztítás gyakoriságát.

A szerzők elemzése szerint Angliában az 1970-es és az 1980-as éves során mindkét hatásmechanizmus érvényesült. Amint azt a családi állapot szerinti standardizálás kimutatta, a 15 és 44 év közötti férfiak öngyilkossági arányszáma a 80-as évek végén magasabb (18,6 százezrelék) volt, mint amekkora lett volna akkor, ha nem változott volna e csoport családi állapot szerinti összetétele (14,9 százezrelék). Az elmúlt két évtizedben bekövetkezett növekedésnek durván a fele tulajdonítható annak, hogy visszaesett a házasok és megnőtt az elváltak aránya.

Ezzel egyidejűleg azonban lezajlott egy más irányú fejlődés is: a nők és a férfiak körében egyaránt *csökkent az elváltak és az özvegyek öngyilkossági arányszáma.* E változás egyik lehetséges magyarázata az, hogy a házasságfelbomlás terjedése nyomán enyhült a váláshoz tapadó negatív társadalmi megítélés és így csökkent a válással járó stressz is. Hasonló jelenség figyelhető meg egy másik területen: az önpusztítás gyakorisága Angliának épp azokban a régióiban emelkedett a legkisebb mértékben, ahol a *legalacsonyabb* az AIDS betegségben szenvedők száma. Elképzelhető, hogy ez a jelenség is a létszám, a népességnagyság pozitív következményeinek — a kisebb megbélyegzettségnek és a fokozott csoportszolidaritásnak — tulajdonítható.

M.F.

LUTZ, W.—PRINZ, C.: What difference do alternative immigration and integration levels make to Western Europe? (Milyen különbséget okoz Nyugat-Európában az eltérő mértékű bevándorlás és beolvadás?) European Journal of Population, 1992. 4. 342—361. p.

A vándorlások tudományos elemzését számos bizonytalansági tényező nehezíti. Az egyéb demográfiai tényezőkhöz, pl. a halandósághoz és a termékenységhez viszonyonyítva a vándorlás alakulása sokkal erősebben függ a politika és más, nehezen kiszámítható területek rövid távú változásaitól. A modern társadalmakban a halandóság igen csekély mértékben változik egyik évről a másikra, és ugyanez érvényes az egyéni magatartásoktól nagyban függő termékenységre is. Ugyanakkor a vándorlás intenzitása akár meg is duplázódhat vagy négyszereződhet egy ilyen rövid időszakban, amire Európában az utóbbi években is akad számos példa. Sőt, még ha hosszabb időtávot veszünk is alapul, 1950 óta pl. csak a bevándorlás hagyományos célországai (USA, Kanada, Ausztrália) esetében lehet viszonylag állandó bevándorlási arányokról beszélni, míg Európában mindenütt jelentősek a változások. Franciaország és Németország, a legjelentősebb bevándorlással rendelkező két európai ország is igen jelentős fluktuációt mutat e téren, a kisebb nyugat-európai országoknál pedig még a vándorlási különbözet előjele is váltakozott az elmúlt évtizedek során. Kelet-Európa országaiban ugyanakkor a vándorlási különbözet, ha eltérő mértékben is, de folyamatosan negatív volt.

A szerzők, a laxenburgi IIASA kutatói a nyugat-európai (EK és EFTA) országok népességét három alcsoportra osztották: a nyugat-európai honos lakosságra, a kelet-európai bevándoroltakra és az Európán kívülről bevándoroltakra. Vizsgálatukhoz kiindulásul az 1985. évi népességszámokat használták, amelyekben az előbbi felosztás szerinti csoportok 97,5, 0,4, ill. 2,1%-ot képviseltek. A bevándorolt népesség származási hely és nemek szerinti megoszlásának becsléséhez a 80-as évtized francia és német népszámlálásának adatait használták fel, mivel ebben a két országban volt található e népesség több mint fele. Hasonlóképpen népszámlálási információk alapján készült becslés a korstruktúrára is, ám itt több ország adatait vették figyelembe. További kiinduló hipotézis volt a termékenység jelenlegi szinten maradása és a születéskor várható élettartam lineáris növekedése 1985-től a számításban szereplő időintervallum végéig, 2050-ig. A bevándorlásra vonatkozóan nulla, alacsony, ill. magas intenzitás esetére készültek számítási változatok. A kelet-európai származású népesség beolvadását minden változatban állandónak tételezték fel, míg a nem európai bevándoroltaknál a beolvadás sebességének három szintjét vették számításba. A bevándorlásra, beolvadásra és termékenységre vonatkozó különféle hipotézisek kombinációiból kiindulva hat eltérő szcenáriót állítottak össze, amelyek a megfelelő számítások alapján az alábbi fő következtetésekhez vezettek:

— A bevándorlás megszűnése esetén Nyugat-Európa népessége 2010-től kezdődően fogyni kezd; a magas bevándorlási arány megvalósulásánál viszont a népesség akár 50%-os növekedést is elérhet a következő 60 évben.
— Az Európán kívülről bevándorolt népesség aránya minden változat szerint nőni fog a nyugat-európai népességen belül, kivéve természetesen a nulla-bevándorlás esetét.
— A kelet-európai eredetű népesség részaránya hosszú távon jelentéktelenné fog válni a nagymérvű beolvadás, valamint a várhatóan csökkenő bevándorlás következtében.

— Nyugat-Európa népessége jelentős öregedési folyamatnak néz elébe, függetlenül a bevándorlás alakulásától.
— Ugyanakkor rövid és középtávon a bevándorlók alacsonyabb életkoruk révén hozzájárulnak a nyugdíjterhek mérsékléséhez, ugyanis jóval nagyobb mértékben fizetnek be a nyugdíjalapba, mint amilyenben részesülnek belőle.

R.G.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE
a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1993. No. 1.

A Csehszlovák Népesedési Társaság XXIII. Demográfiai Konferenciája.
STRNAD, L.—SKALSKA, H.: A daganatok epidemiológiai vonatkozásai és várható hatásuk a Cseh Köztársaságban.

1993. No. 2.

SRB, V.: Népmozgalom Csehszlovákia területén, 1938—1944.
BARTONOVA, D.—DRBOHLAV, D.: Vándorlási vonzerők regionális szemszögből (a Cseh Köztársaság körzetei, 1961—1991).
SIPEK, A.: A központi idegrendszr idegpálya betegségei a Cseh Köztársaságban, 1960—1986.

DEMOGRAPHY
az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1993. No. 2.

GOODKIND, D.M.: Új állatövi hatások a kínai családok alakulására: Tajvan, 1976.
RUTTENBERG, N.—DIAMOND, I.: A termékenység Botswanában: csökkenés a közelmúltban és jövőbeli kilátások.
RILEY, A.P.—HERMALIN, A.I.—ROSERO-BIXBY, L.: A nem számszerű válaszok új megközelítése a kívánt családnagysággal kapcsolatban: Costa-Rica esete.
FRICKE, T.—TEACHMAN, J.D.: A nevek írása: házasságkötési mód, életkörülmények és az első szülési intervallum egy nepáli társaságban.
GOLDMAN, N.: Házassági kiválasztás és halálozási módok: beavatkozások és csalódások.
RUDKIN, L.: Nemek szerinti különbségek a gazdasági jólétben a jávai időskorúak között.
PHILLIPS, E.—GARFINKEL, I.: A jövedelem növekedése a nem helyben lakó apáknál: bizonyíték Wisconsinból.

LOGAN, J.R.—ALBA, R.D.: A kisebbségek részesedése a külvárosok közösségi javaiból.

SCHNEIDNER, M.—PHELAN, T.: A feketék szuburbanizációja az 1980-as években.

GERONIMUS, A.T.—KORENMAN, S.: A tizenévesek szüléseinek költségei: bizonyíték és értelmezés.

HOFFMAN, S.D.—FOSTER, E.M.—FURSTENBER, F.F. Jr.: A tizenévesek gyermekszülési költségeinek átértékelése: válasz *Geronimusnak* és *Korenmannek*.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az Amerikai Családi Ügyek Nemzeti Tanácsának folyóirata

1993. No. 1.

MILLER, B.C.: Családok, tudomány és értékek: alternatív nézetek a szülői hatásokról és a serdülőkori terhességről.

AMATO, P.R.: A gyermekek alkalmazkodása váláskor: elméletek, hipotézisek és tapasztalatok.

KURDEK, L.A.: A válás gyermekekre gyakorolt hatásának általános modelljére vonatkozó javaslat problémái.

DEMO, D.H.: A válás hatásainak szüntelen keresése: új utak építése vagy a régiek felbontása.

ALLEN, K.R.: A gyermekek váláshoz történő alkalmazkodásának tárgyilagos bemutatása.

AMATO, P.R.: Családstruktúra, családi folyamatok és családideológia.

DOWNEY, D.B.—POWELL, B.: Jobban élnek-e az egyszülős családokban a szülővel egynemű gyermekek?

MEYER, D.R.—GARASKY, S.: Letartóztatásban lévő apák: mítoszok, valóság és gyermektartási intézkedések.

SIMONS, R.L.—BEAMON, J.—CONGER, R.D.—CHAO, W.: Gyermekkori tapasztalat, elképzelések a szülővé válásról és házastársi magatartás, mint a szülői viselkedés meghatározói.

ROOSA, M.W.—THEIN, J.-Y.—GROPPENBACHER, N.—MICHAELS, M.—DUMKA, L.: Az anya szülői szerepe és a gyermek mentális egészsége italozó szülők esetén.

FARRELL, M.P.—BARNES, G.M.: Családi rendszerek és szociális támogatás: az összetartás és alkalmazkodóképesség hatása a szülőkre és a serdülőkre.

MEDERER, H.J.: Munkamegosztás kétkeresős családokban.

FOX FOLK, K.—BELLER, A.H.: Kisgyermekes anyák részidős foglalkozása és gyermekgondozása.

WILSON, S.M.—PETERSON, G.W.—WILSON, P.: Alacsony jövedelmű vidéki családokban élő serdülő lányok iskolai végzettségének és foglalkoztatásának alakulása.

LOPATA, Z.H.: A köz- és magánügyek összefonódása: a nők kihívása az amerikai társadalommal szemben.

GOLDMAN, N.: Az egyedüllét veszélyei a mai Japánban.

GOONEY, T.M.—PEDERSEN, F.A.—INDELICATO, S.—PALKOVITZ, R.: Az apaság időzítése.

THORNTON, A.—YOUNG-DE MARCO, L.—GOLDSCHEIDER, F.: A szülői fészek elhagyása: egy fiatal fehér bőrű kohorsz tapasztalatai a 80-as években.

VAILLANT, C.O.—VAILLANT, G.E.: Illuzió-e a házastársi elégedettség U-görbéje? Egy 40-éves házassági vizsgálat.

1993. No. 2.

JAYAKODY, R.—CHATTERS, L.M.—TAYLOR, R.J.: Családtámogatás egyedülálló és házas afrikai eredetű amerikai anyáknak: pénzügyi, érzelmi és gyermekgondozási segítség.

GIORDANO, P.C.—CERNKOVICH, S.A.—DEMARIS, A.: Fekete bőrű serdülők családi és egyenrangú kapcsolatai.

FOSSETT, M.A.—KIECOLT, K.J.: Házastársra találás és családstruktúra az afrikai eredetű amerikaiaknál az USA nagyvárosi körzeteiben.

BOYE-BEAMON, J.—LEONARD, K.E.—SENCHAK, M.: A férfiak házasság előtti erőszakossága és nem indentitás újházas fekete és fehér házaspároknál.

HERRING, C.—WILSON-SADBERRY, K.R.: Preferencia vagy szükségszerűség? A munka szerepének változása fekete és fehér nőknél, 1973—1990.

VEROFF, J.—SUTHERLAND, L.—CHADICHA, L.A.—ORTEGA, R.M.: A házasság minőségének előrejelzése.

BULCROFT, R.A.—BULCROFT, K.A.: Faji különbségek a házasságkötésre vonatkozó döntés magatartásbeli és motivációs tényezőiben.

SOUTH, S.J.: Faji és etnikai különbségek a házasodási szándékokban.

BANK, L.—FORGATCH, M.S.—PATTERSON, G.R.—FETROW, R.A.: Egyedülálló anyák szülői magatartása.

SIMONS, R.L.—BEAMAN, J.—CONGER, R.D.—CHAO, W.: Stressz, támogatás és antiszociális magatartás mint az érzelmi elégedettség és a szülői viselkedés tényezői egyedülálló anyáknál.

DEMARIS, A.—MACDONALD, W.: Házasság előtti együttélés és a házasság bizonytalansága.

SCHOEN, R.—WEINICK, R.M.: Partnerválasztás házassághoz és együttéléshez.

WILLIAMS, L.—DOMINGO, L.J.: Az idős nők és férfiak társadalmi helyzete a Fülöp-szigeteki családokban.

WARD, R.A.: Házastársi boldogság és családi méltányosság az élet késői szakaszán.

MELBY, J.N.—CONGER, R.D.—CONGER, K.J.—LORENZ, F.O.: A szülői magatartás hatása a serdülő férfiak dohányzására.

LAROSSA, R.—REITZES, D.C.: Kontinuitás és változás a középosztálybeli apáknál, 1925—1939.

CHRISTOPHER, F.S.—OWENS, L.A.—STECKER, H.L.: Az udvarlás árnyoldalai: a házasság előtti férfi erőszakok egy modelljének vizsgálata.

MARKS, N.F.—MCLANAHAN, S.S.: Nem, családstruktúra és szociális támogatás szülők között.

HAHN, B.A.: Családi állapot és a nők egészsége: a házasság során megszerzett javak hatása.

NOTAS DE POBLACION
a Latin-amerikai Demográfiai Központ folyóirata
1992. No. 56.

ZAVALA DE COSIO, M.E.: A demográfiai átmenet Latin-Amerikában és Európában.
BRAVO, J.H.: A termékenységi átmenetre vonatkozó elméletek Latin-Amerikában.
RODRIGUEZ, G.: A latin-amerikai termékenységi átmenet időköz és korlátozó tényezői.
PANTELIDES, E.: Az argentin termékenység alakulása 1869 óta.
MAGNO DE CARVALHO, J.A.—RODRIGUEZ WONG, L.: A termékenységi átmenet Brazíliában: okok és következmények.
MIER Y TERÁN, M.: Termékenységcsökkenés és a női munkaerő aránya Mexikóban.
FERRANDO, D.—ARAMBURÚ, C.E.: A termékenységi átmenet Peruban.

POPULATION
a francia Nemzeti Népességkutató Intézet folyóirata
1993. No. 1.

RALLU, J.-L.—TOULEMON, L.: A transzverzális termékenység mérései, I. A különféle mutatók meghatározása.
MUNOZ-PEREZ, F.—TRIBALAT, M.: A magisztrátusok előmeneteli kilátásai és fejlődése, 1990—2030.
CHOQUET, M.—MENKE, H.—LEDOUX, S.—MENFREDI, R.: Magatartászavarok a 13—16 éves korcsoportban a lakóhely függvényében: epidemiológiai megközelítés.
BONVALET, C.—MAISON, D.—LE BRAS, H.—CHARLES, L.: Rokonok és szülők.
KNOLLE, H.: A partnerek száma a szexuális úton terjesztett AIDS-nél.
SIMON, P.—TRIBALAT, M.: Bevándorlási krónika.
RALLU, J.-L.: A termékenység legújabb tendenciái Mauritiuson.
HOUDAILLE, J.: Párizs délkeleti külvárosa a XVIII—XIX. században.

1993. No. 2.

ZARCA, B.: A szakmai önállóság öröklése a leszármazás, a nem és a testvérek közti sorrend függvényében.
CHOJNACKA, H.: A házasságkötések a demográfiai átmenet első szakaszaiban.
BATTAGLIOLA, F.—BERTAUX-VIAME, I.—FERRAND, M.—IMBERT, F.: Az életrajzokról: kérdőívek és interjúk.
SARDON, J.-P.: Egy halandósági mutató: Franciaország példája.
RALLU, J.-L.—TOULEMON, L.: A transzverzális termékenység mérései, II. Alkalmazás az 1946—1989 közötti Franciországra.
BIRABEN, J.-N.: A japán népesedés története.
CAZES, M.-H.: Egy izolátum demográfiai-genetikai vizsgálata Maliban.
VALLAT, C.: Az 1991. évi olaszországi népszámlálás első eredményei.
SARDON, J.-P.: Hányadosok, gyakoriságok és események.
HOUDAILLE, J.: A detroiti medence franciái a XVIII—XIX. században.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW
az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
1992. No. 4.

BHROLCHÁIN, M.N.: A termékenység kohorszelméletének kritikája.
WILMOTH, J.R.—BALL, P.: A népesedési vita népszerű amerikai hírlapokban, 1946—90.
CARLSON, E.: Fordított Easterlin termékenységi ciklusok és a Kornai-féle "puha" költségvetési korlát.
DESAI, S.: Veszélyben lévő gyermekek: a családstruktúra szerepe Latin-Amerikában és Nyugat-Afrikában.
STANTON RUSSELL, S.: Nemzetközi vándorlás és politikai zűrzavar a Közép-Keleten.
ACEVEDO, D.—ESPENSHADE, T.J.: Az észak-amerikai szabadkereskedelmi megállapodás hatása a mexikóiak bevándorlására az Egyesült Államokba.

1993. No. 1.

EHRLICH, P.R. et al.: Az élelmezés biztonsága, népesség és környezet.
PORTES, A.—SCHAUFFLER, R.: Versenykilátások a latin-amerikai informális szektorban.
FEENEY, G.—FENG, W.: A születési sorszám növekedése és a szülési intervallumok Kínában.
KUMAR, B.G.: Alacsony halandóság és magas megbetegedési arány Keralában.
SEN, A.: A fejlődés darwini elmélete.
POPKIN, B.M.: Táplálkozási modellek és átmenetek.
AHLBURG, D.A.: Az Amerikai Népszámlálási Hivatal új népességelőreszámításai.

POPULATION INDEX
a Princeton Egyetem Népességkutató Intézetének folyóirata
1992. No. 4.

HIMES, C.L.—CLOGG, C.C.: A demográfiai elemzés, mint a népszámlálás teljeskörűsége értékelésének eszköze az Egyesült Államokban.
Bibliográfia.

1993. No. 1.

Bibliográfia.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népességkutató Bizottságának folyóirata

1993. No. 1.

ANDERSON, M.—MORSE, D.J.: Magas termékenység, nagy kivándorlás, kevés házasságkötés (Skócia, 1861—1914). I. rész.

HART, N.: Éhezés, anyai táplálás és csecsemőhalandóság: a hollandiai éhínséges tél újbóli vizsgálata.

GAGE, T.B.: A halandóság csökkenése Angliában és Walesben 1861 és 1964 között: halálokok és halálozási tényezők szerinti vizsgálat.

CLAY, D.C.—VANDER HAAR, J.E.: A generációk közötti segítség és a gyermekszülés modelljei a fejlődő országokban.

BASU, A.M.: Az első szülések időzítésének kulturális tényezői Indiában.

FOSTER, A.D.: A háztartások részekre bomlása Banladesh falvaiban.

LLOYD, C.—GAGE-GRANDON, A.J.: A nők szerepe a háztartások fenntartásában: családi jólét és szexuális egyenlőtlenség Ghanában.

GRIBBLE, J.: Szülési intervallumok, terhességi kor és alacsony születési súly: zavaros összefüggések?

ROSERO-BIXBY, L.—CASTERLINE, J.B.: A diffúziós hatások modellezése a termékenységi átmenetben.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népesedéstudományi Bizottságának folyóirata

1992. No. 1.

RYDZEWSKI, P.: A válás demográfiai összefüggései.

DZIENIO, K.—DRZEWIENIECKA, K.: A munkaképes korú népesség számának és összetételének várható változásai az európai és nem-európai országokban és ezek hatása a nemzetközi vándorlásra az 1990—2010-es időszakban.

KACZOROWSKI, G.: Férfi halandóság Lengyelországban egyes halálokok szerint, 1960—1989.

BRAJCZEWSKI, C.—ROGUCKA, E.: A halandóság egyes társadalmi-demográfiai tényezői (Wroclaw esete).

1992. No. 2.

ROESKE-SLOMKA, I.: Az entrópia alkalmazásának lehetősége a vándorlás vizsgálatában.

AUGUSTYNIAK, H.: A reproduktív magatartás változó mintái nemzetközi összehasonlításban.

SZAMOTULSKA, K.: A tizenéves anyák által szült csecsemők alacsony születési súlyának bio-demográfiai tényezői Lengyelországban.

DZIENIO, K.—DRZEWIENIECKA, K.: Lengyelország demográfiai helyzete, 1991. A Népesedési Kormánybizottság jelentése.

LATUCH, M.—WOZNIAK, J.: Még egyszer az újraházasodásról.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT
a német Szövetségi Népességtudományi Kutatóintézet folyóirata
1992. No. 3.

HÖHN, C.: Aktuális népesedési kérdések Európában és más ipari országokban.
STÖRTZBACH, B.: Átmenet egy új életszakaszba. Öregkori elvárások.
LESTHAEGHE, R.: A második demográfiai átmenet a nyugati országokban: egy magyarázat.
BURKART, G.: Úton az egyedül élők teljesen mobil társadalma felé.
SCHOFER, B.—BENDER, H.—UTZ, R.: Egyedül élők és individualizálódás.
Az ENSZ hetedik népesedési körkérdése a kormányokhoz.

1992. No. 4.

HÖHN, C.—POLLARD, J.H.: Egyéni szokások és magatartás, valamint a családi állapot szerinti differenciális halandóság az NSZK-ban.
KLAUDER, W.: A nők foglalkoztatásának gazdasági és társadalmi jelentősége ma és holnap.
ROLOFF, J.: A női munkaerő arányával összefüggő problémák az új szövetségi tartományokban.
ENGELBRECH, G.: A nők helyzete az új szövetségi tartományokban a piacgazdaságra történő átmenet során.
PRSKAWETZ, A.: Determinista káosz vagy sztohasztikus modellek a demográfiában.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népességtudományi Kutató Intézet, V. Veres Pálné utca 10.
Postai irányítószámunk: 1053
Telefon: 117-4832

Kiadóhivatal: 1052. Budapest, Semmelweis u. 9. Telefon: 118-4023
Kiadásért felel a KSH Népességtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a hírlapkézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900) közvetlenül vagy
postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség